Studia Academica Slovaca

30

Prednášky XXXVII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry

Bratislava 2001

Vedecký redaktor: prof. dr. Jozef Mlacek, CSc.
Lektoroval: prof. dr. Juraj Dolník, DrSc.

Účelová publikácia Filozofickej fakulty
Univerzity Komenského v Bratislave

Vydal: STIMUL - Centrum informatiky a vzdelávania FF UK
© STIMUL, Bratislava 2001

ISBN

Obsah

Niekoľko slov na úvod k jubilejnému zväzku

Jozef Baďurík
Bratislava - hlavné a korunovačné mesto Uhorska v novoveku .....
Eugénia Bajzíková
O nadväznosti (intertextovosti) v rozprávkach .....
Zlatica Bakošová
Sociálnopedagogický výskum o rodine .....
Mojmír Benža
Tradičný odev Slovenska .....
Vincent Blanár
Problematika vývinu pomenúvania osôb .....
Klára Buzássyová
Slovotvorné paradigmy: ich sémantická podmienenosť a určenosť .....
Juraj Dolník
Reálna spisovná slovenčina .....
Emil Horák
Kodifikácia spisovnej slovenčiny z aspektu kodifikačných procesov v južnoslovanských jazykoch .....
Ján Horecký
Onomaziologická teória tvorenia slov .....
Ľubomír Chalupka
Slovenská hudobná tvorba 20. storočia - domáce a európske kultúrne kontexty vývoja
Ján Michálek
Etnologické dielo Pavla Jozefa Šafárika .....
Jozef Mlacek
Trinásť zastavení v histórii slovenskej frazeografie a paremiografie .....
Ladislav Mlynka
Múzeá v prírode a pamiatkové rezervácie ľudovej architektúry na Slovensku .....
Vladimír Patráš
Svetlá a tiene kontaktovej komunikácie v elektronických verziách slovenských periodík .....
Jana Pekarovičová
K didaktike odbornej komunikácie .....
Ľudmila Peterajová
Domov a svet v tvorbe maliarky Ester M.-Šimerovej .....
Milan Podrimavský
Memorandum národa slovenského roku 1861 a koncepcia národnej svojbytnosti
Ján Sabol
Hviezdoslavovský verš vo vývine slovenskej poézie .....
Oľga Sabolová
Kompozičné špecifiká v Rakúsovej poviedke Jasanica .....
Zita Škovierová
Susedské skupiny a susedské vzťahy na slovenskej dedine v 20. storočí .....
Dušan Škvarna
Východoslovenské roľnícke povstanie roku 1831 .....
Jozef Štefánik

Niektoré z predsudkov o negatívnych účinkoch bilingvizmu .....
Eva Tibenská
Teória a prax jazykového vzdelávania v oblasti materinského jazyka na základných školách na Slovensku .....
Iveta Zuskinová
Ovčiarstvo a salašníctvo v Liptove .....
Pavol Žigo
Stopäťdesiat rokov od reformy štúrovčiny .....

Slovenská literatúra v jedenástich interpretáciách
Ako tieto interpretácie vznikli (Ján Zambor)

Helena Májeková
Žalospevi - interpretácia cyklu Jána Hollého .....
Zuzana Kákošová
Kocúrkovo - interpretácia prózy Jána Chalúpku .....
Anna Kruláková
Prehodnocovanie témy lásky v próze šesťdesiatych rokov 19. storočia .....
(Sonda do textov Ľudovíta Kubániho a Jonáša Záborského)
Ladislav Čúzy
Interpretácia básne Ivana Krasku
Balada o smutnej panej, ktorá umrela .....
Andrea Bokníková
Slovenské poetky 1895-1945 v mozaike interpretácií .....
Dagmar Kročanová-Roberts
Apokalyptické prvky v novele Františka Švantnera Piargy .....
Miloslav Vojtech
Mihálikov debut Anjeli v kontexte slovenskej a európskej spirituálnej poézie .....
Braňo Hochel
Interpretácia prózy Alfonza Bednára Rozostavaný dom .....
Ján Zambor
Nite - interpretácia prvej časti zbierky Miroslava Válka Dotyky .....
Valér Mikula
Rovina - interpretácia druhej časti zbierky Miroslava Válka Dotyky .....
Peter Darovec
Súčasné poznámky o minulom čase .....

Z dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, jej slovakistiky i jej letnej školy
Ladislav Kiczko, dekan FF UK
(úvod k tomuto bloku)
Jozef Novák
80 rokov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave .....
Pavol Žigo
Osemdesiat rokov slovakistiky na Filozofickej fakulte UK .....
Jozef Mlacek
Jubileá nejubilejného 37. ročníka letnej školy Studia Academica Slovaca .....

Niekoľko slov na úvod k jubilejnému zväzku

Mám tu česť i šťastie, že ako riaditeľ letnej školy Studia Academica Slovaca a zároveň ako zostavovateľ jej zborníkov prednášok môžem už po desiaty raz písať tieto vstupné slová. Toho roku je to pocta tým väčšia, že ide o jubilejný, už tridsiaty zväzok tejto pozoruhodnej série. A práve táto jubilejná príležitosť priamo vyzýva k tomu, aby sme sa spoločne už na tomto mieste obzreli trochu späť a ešte pred stručnou charakteristikou náplne tohto zväzku pripomenuli aspoň čo-to z histórie celého tohto projektu, a to aj napriek tomu, že v záverečnej časti zborníka je širšia stať nielen o začiatkoch tejto letnej školy, ale aj o začiatkoch a postupnej profilácii tohto radu zborníkov.

Je všeobecne známe, že zborník Studia Academica Slovaca (ďalej aj SAS) založil a potom ako zostavovateľ alebo vedecký redaktor dvadsať rokov organizoval profesor Jozef Mistrík. V jeho úvode do 1. zväzku (r. 1972 - bol to vtedy už 8. ročník letnej školy SAS) sa zdôrazňuje predovšetkým myšlienka, že zborník prednášok má byť študijnou pomôckou pre účastníkov príslušného ročníka letnej školy, ale hneď sa zároveň naznačuje, že má slúžiť ako študijná literatúra aj pre všetkých tých, čo sa zaujímajú o slovakistiku v širokom chápaní. Tieto zámery sledovali všetky mistríkovské zväzky zborníka a rovnakú úlohu chceli a chcú plniť aj zväzky s poradovými číslami od 21 až po tento tridsiaty. O tom, že tých takmer tisíc štúdií na približne 13 500 stranách (ak zahrnieme aj tento zväzok) spĺňa svoje poslanie, najlepšie vypovedá záujem samých frekventantov letnej školy i záujem ďalších slovakistov, ale dokresľuje ho aj fakt, že zborník sa so slovenskými lektormi na zahraničných univerzitách dostáva aj do rúk takých početných zahraničných záujemcov, ktorí sa na samu letnú školu nedostali. Takýto záujem o zborník a o jednotlivé práce z neho (svedčia o ňom početné recenzie a ešte početnejšie ďalšie publikované ohlasy, ale predovšetkým úsilie samých účastníkov letnej školy o získanie nielen zväzku z príslušného ročníka, ale aj vyhliadnutých starších zväzkov) je pre zostavovateľa, pre organizátorov letnej školy a prednášateľov, ale zaiste aj pre gestorov letnej školy, bez pochopenia ktorých by vydávanie zborníka bolo takmer nemožné, tým najlepším zadosťučinením a zároveň aj potvrdením, že zborníky Studia Academica Slovaca sa stali už nielen učebnou pomôckou pre zahraničných záujemcov o slovenčinu a slovenskú kultúru, ale aj dokumentom o samej letnej škole a zároveň

veľmi produktívnou prezentáciou výsledkov slovenskej vedy predovšetkým z oblasti vlastivedných disciplín.

Jubilejný 30. zväzok zborníka SAS obsahuje texty, ktoré odzneli ako prednášky na 37. ročníku tejto letnej školy. Celá jeho náplň sa skladá z troch častí.

Prvú, najväčšiu časť zväzku tvoria štúdie, ktoré v súlade s najlepšími tradíciami tejto letnej školy ponúkajú frekventantom zaujímavé poznatky o slovenskom jazyku, o slovenskej literatúre, histórii, etnológii a umenovede. Ich autormi sú poprední predstavitelia týchto vedných odborov na Slovensku.

Druhá, špecifickejšia časť sa skladá z jedenástich interpretácií textov zo slovenskej umeleckej literatúry, ktoré pripravili pracovníci z Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy na Filozofickej fakulte UK. Ak sme v minulých ročníkoch uverejnili ucelené bloky o jednotlivých typoch slovenských nárečí a naposledy o spisovnej slovenčiny v druhej polovici 20. storočia, potom týmto blokom interpretácií ponúkame účastníkom letnej školy aj ostatným čitateľom špecifický pohľad na isté kľúčové diela z celého vývinu slovenskej literatúry. Je to tiež špecificky tematický celok, ktorý nemá paralelu v celej histórii tejto letnej školy.

Tretia časť zborníka pripomína jubileum (80 rokov) Filozofickej fakulty UK i štúdia slovakistiky na nej, ako aj viaceré jubileá spojené s našou letnou školou, resp. s jej predchodcami. Predpokladáme, že rovnako ako prvá časť aj tieto ďalšie dve časti zborníka obohatia nielen priamych účastníkov 37. ročníka letnej školy SAS, ale aj ďalších záujemcov o slovakistiku mnohými užitočnými faktami aj ich fundovanou interpretáciou, a tak sa aj tento zväzok ako celok stane ďalším vyhľadávaným článkom v reťazci doterajších úspešných zväzkov zborníka Studia Academica Slovaca.

Jozef Mlacek

Jozef BAĎURÍK

Bratislava - hlavné a korunovačné mesto Uhorska v novoveku

Osudy hlavných miest mnohých štátov bývajú rozmanité. Niektoré sú nielen oficiálnymi hlavnými mestami, ale aj prirodzenými centrami svojich krajín po stáročia, u iných hlavných miest toto ich postavenie bývalo komplikovanejšie. Častejšie v ich dejinách prevládala diskontinuita ako kontinuita vývinu. Aj dnešná Bratislava, hlavné mesto Slovenskej republiky je pomerne krátky čas metropolou nového štátu v strednej Európe. Mestu však patrí aj v tomto smere istá zvláštnosť. V období posledných piatich storočí bola oficiálnym hlavným mestom v troch historických štátnych útvaroch. Súčasnosti predchádzalo postavenie Bratislavy hlavného mesta Slovenska v rámci ČSFR (1990 - 1992) , predtým v rokoch 1968 – 1990 bola hlavným mestom Slovenska v rámci ČSSR a v období existencie Uhorského kráľovstva v rokoch 1536 – 1783 bola hlavným mestom tohto významného stredoeurópskeho štátu. Práve tomuto najstaršiemu, no zároveň z hľadiska času zatiaľ najdlhšiemu obdobiu v postavení hlavného mesta by sme sa chceli v tomto príspevku venovať. Teda obdobiu, v ktorom sa mesto zaradilo nielen do víru európskej politiky a diplomacie, ale obohatilo sa o doteraz jestvujúce veľmi cenné barokové stavebné pamiatky. Posledným dôvodom tohoto pripomenutia bývalej slávy mesta je aj to, že v prvom roku tretieho tisícročia je to 465 rokov od vyhlásenia mesta za metropolu Uhorska, ale aj preto, že je to stále pomerne málo známa kapitola v našich i stredoeurópskych dejinách .

Z histórie starej Bratislavy

Dnešná Bratislava, rozložená na oboch brehoch Dunaja má svoju vyše dvojtisícročnú históriu. Na jej území a v blízkom okolí sa v minulosti vystriedali početné etniká – Kelti, Markománi, Kvádi, Rimania, Slovania, Avari, Nemci, Maďari, Chorváti a ďalší, ktoré zanechali okrem duchovných a kultúrnych stôp aj nemálo hmotných pamiatok. Bratislava vďačí za svoj rozvoj mimoriadne priaznivej geografickej polohe na strednom Dunaji. "Bratislavská brána"- priestor na rozhraní Podunajskej nížiny, Panónie, dolného Rakúska a prítoku rieky Moravy do Dunaja priťahovala v minulosti mnohé etniká, ktoré si tu vytvorili svoje sídliská. Tak tomu bolo v dobe keltskej, rímskej, germánskej a slovanskej. Od príchodu Slovanov (na prelome 5. a 6. storočia n. l.) sa tu bez prerušenia kontinuity usídlili predkovia dnešných Slovákov. S Bratislavou ako jedným z dôležitých a prirodzených centier sa spája aj tradícia veľkomoravskej epochy našej národnej histórie doložená vzácnymi sakrálnymi archeologickými pamiatkami na hradnom vrchu a Devíne.

Rozvoj ranostredovekého mesta vo formujúcom sa uhorskom štáte súvisel s jeho významným postavením na západných hraniciach krajiny. Na kopci nad mestom, dodnes v strmo sa vypínajúcom hrade sídlil niekoľko rokov aj zakladateľ štátu kráľ Štefan I. S jeho menom sa spája aj minca, ktorá sa našla vo Švédsku v starom poklade Vikingov. Na jednej strane strieborného denára je vyobrazený panovník (Štefan I.) a na reverze názov pôvodného hradu slovanského kniežaťa *Breslava (Preslava) – "Preslavaciv(itas)"* spolu s vyobrazením kostola. Od tohoto názvu slovanského veľmoža sa odvodzoval neskôr historický názov mesta Bratislavy, *"Preslavovho hradu" – Pressburg /nem./, Prešporok /slov./ , Posonium /lat./ a Pozsony /maď./*. Hrad a neskôr podhradie – podhradská osada, z ktorej sa vyvinulo stredoveké mesto sa stali dôležitými opornými bodmi Uhorska na západných hraniciach kráľovstva. Na hrade sídlil "comes", ktorý spravoval bratislavskú stolicu /komitát/. Mesto sa

stalo významným strediskom vinohradníctva, remesiel a obchodu, kadiaľ prechádzal aj hlavný smer uhorského exportu do západnej Európy. Udelenie dôležitých výsad a zaradenie mesta medzi slobodné kráľovské mestá (privilégium z roku 1291) umožnilo Bratislave zaradiť sa medzi najdôležitejšie mestá krajiny. Základ mestskej komunity tvorili nemeckí kolonisti. Po opevnení hradbami sa tak aj z formálno – právneho hľadiska, z pôvodného "suburbia" stáva skutočné slobodné kráľovské mesto.

Stredovekému mestu boli priaznivo naklonení mnohí uhorskí panovníci. Najmä Žigmund Luxemburský a Matej Korvín udelili mestu v 15. storočí také privilégia a výsady, že mesto sa vzmáhalo a bohatlo . O význame stredovekého obchodného mesta pred rokom 1526 svedčí aj prítomnosť bohatej židovskej komunity. K prosperite mesta prispelo aj založenie najstaršej univerzity v Uhorsku Académie Istropolitany (r. 1465). Príchodom univerzitných majstrov a študentov dostala Bratislava novú dimenziu. V meste pribudlo viac obyvateľov, predovšetkým zo všetkých okolitých stredoeurópskych krajín. Dovtedy tiché a pokojné obchodné mesto sa odrazu zmenilo na veselé stredisko zábavy. Tón jeho kultúre a zábave začala udávať študentská chasa. Aj keď roky univerzitného mesta netrvali dlho, sotva niečo vyše jedno desaťročie, predsa zanechali výraznú stopu na zaužívanom a tradičnom živote jeho obyvateľov. Najmä "internacionalizácia" života jeho obyvateľov časovo predstihla obdobie nových spoločenských premien a funkcií mesta, ktoré mesto plnilo v čase, keď neskôr bolo hlavným mestom Uhorska.

Na ceste k hlavnému mestu krajiny

Význam stredovekého mesta vyjadroval aj postoj k panovníckej dynastii. V čase panovania Mateja Korvína na uhorskom tróne stúpla prestíž Bratislavy nielen vznikom univerzity, ale jej váha vzrástla, keď tento ambiciózny panovník ku koncu svojej vlády ovládol aj časti susedných rakúskych krajín s hlavným miestom Viedňou. Bratislava sa stala dôležitým mestom medzi Budínom, hlavným mestom Uhorska a dobytým hlavným mestom Dolného Rakúska Viedňou. Toto postavenie jej umožňovala strategická poloha na Dunaji, necelých 60 kilometrov od Viedne. Toto jej postavenie využívali aj neskorší panovníci na uhorskom tróne, po smrti Mateja Korvína – najprv Jagelovci a neskôr aj Habsburgovci. V roku 1491, rok po nástupe Jagelovcov - novej dynastie na uhorskom tróne - sa s mestom spájalo uzavretie dôležitého *bratislavského mieru.* Jedným z jeho výsledkov okrem potvrdenia prímeria bolo, že ak by súčasný kráľ zomrel bez mužského potomka pripadlo by Uhorsko Habsburgovcom. Už od tohoto okamihu môžeme predpokladať formujúci sa priaznivý vzťah Bratislavy a Habsburgovcov, ktorý sa neskôr ešte viac prehĺbil. Túto vzájomnú sympatiu umocňovala nielen nemecká väčšina mestského patriciátu, ale najmä dobré obchodné kontakty s Viedňou a ďalšími dolnorakúskymi mestami, v ktorých vládli Habsburgovci.

Nie je preto vôbec prekvapujúcim fakt, že keď sa takmer po pätnásť rokov trvajúcom diplomatickom období pripravovalo rodinné zblíženie týchto dvoch najvplyvnejších stredoeurópskych dynastií – za miesto záverečných rokovaní si obe strany zvolili práve Bratislavu. Prednosť Bratislave pred oboma hlavnými mestami /Budínom i Viedňou/ dali zhodne obe zúčastnené strany. Jagelovci boli tak na domácej pôde, ale ani Habsburgovci sa necítili v tomto meste na Dunaji ako cudzí. Aj história tohto prvého stredoeurópskeho summitu, konaného v marci – máji 1515 za účasti Poliakov (Žigmund I.), česko – uhorskej línie Jagelovcov (Vladislav II. a jeho syn Ľudovít II.) a rakúskej strany - Habsburgovcov (Maximilián I. sa napokon nezúčastnil, zastupoval ho kardinál Mathias Lang) len potvrdzuje,

že k mestu mali všetky zúčastnené strany dôveru. Prostredie mesta a jeho okolie poskytovalo dostatok pohodlia, priestor pre dobové zábavy, turnaje i hry, ktorými si početné delegácie spestrovali voľný čas. Rokovania síce museli byť predčasne skončené, z dôvodu veľkého požiaru, ktorému za obeť padla časť starého mesta, ale zmluva podpísaná 20. mája 1515 v Bratislave sa stala právnym základom o dva mesiace neskôr uskutočnených viedenských svadobných zmlúv oboch dynastií. Bratislave tak "vďačili" oba mladé páry Ferdinand I. Habsburský – Anna Jagelovská i Ľudovít Jagelovský – Mária Habsburská za svoju budúcnosť.

Ďalšou dôležitou etapou na ceste Bratislavy k získaniu postavenia hlavného mesta krajiny sa stal rok 1526. Po tragickej smrti Ľudovíta Jagelovského neďaleko Moháča zostalo Uhorsko bez panovníka. Hneď na druhý deň po prehratej bitke s Osmanmi opúšťa kráľovná - vdova, Mária Habsburská hlavné mesto Budín. Za svoje útočisko a dočasné sídlo si zvolila Bratislavu. Do tohto mesta na Dunaji, najbližšie susediaceho s rakúskymi krajinami prichádzajú s ňou aj niektoré významné osobnosti krajiny, ktoré sa nezúčastnili osudnej bitky, ale tvorili neskorší doprovod kráľovnej. Boli to predovšetkým: Alexius Thurzo ((kráľovský pokladník), Tomáš Zalaházy (vesprímsky biskup), Ján Bornemisa (bratislavský a budínsky hradný kapitán), Ján Burgio (pápežský nuncius) a Mikuláš Oláh (osobný tajomník a spovedník kráľovnej). Sprievod tvorilo asi 50 ozbrojených jazdcov, sluhovia a komorné. Na rozhodnutie, že práve Bratislava sa stala novým sídlom kráľovnej, vplývalo okrem už uvedeného aj to, že Mária nechcela opustiť krajinu. Rozhodla sa pre Bratislavu, lebo bola silným a opevneným mestom. Nielen mesto samotné, ale aj hrad – pevnosť, dávali dostatočnú záruku pre bezpečnosť jej dvora. O tomto dôvode sa dozvedáme z listu Márie bratovi Ferdinandovi I. do Innsbrucku, ktorý poslala z cesty do Bratislavy dňa 1. septembra 1526 okolo desiatej hodiny večer. To, prečo nechcela opustiť krajinu, malo ešte jeden vážny dôvod. Hoci mala správy o výsledku bitky , stále ešte dúfala, že manžel, Ľudovít Jagelovský žije. Po príchode do Prešporku sa však neubytovala na hrade, ale dolu v opevnenom meste, v dome na rohu dnešnej Ventúrskej a Prepoštskej ulice, kde predtým už niekoľkokrát aj s Ľudovítom počas návštevy Bratislavy bývala.

Príchodom kráľovnej Márie a jej sprievodu (zvyšku budínskeho dvora) do Bratislavy sa stáva mesto *dočasne sídelným mestom krajiny*. Sem za svojou kráľovnou a na jej pozvanie prichádzali neskôr aj ďalší vysokí krajinskí a dvorskí funkcionári. Prišiel palatín Štefan Bátori, ktorý bol po kráľovi titulárne najvyšším hodnostárom štátu, vicepalatín Imrich Varjaši, chorvátsko – slavónsky bán František Baťáni, kráľovský tajomník Tomáš Nádaždi, kráľovský sudca František Révaj a ďalší. Čoskoro za česko – uhorskou kráľovnou prišla aj delegácia českých stavov, ďalší vyslanci i poradcovia Ferdinanda I. S vývinom udalostí a postojmi Jána Zápoľského, ktorý si začal robiť nároky na uhorský trón na základe uznesenia uhorského snemu z roku 1505, podľa ktorého nemá byť žiadny cudzinec zvolený za kráľa, prišlo k rozdeleniu Uhorska na dva tábory. O post panovníka sa uchádzali domáci kandidát, sedmohradský vojvoda Ján Zápoľský a habsburský arcivojvoda Ferdinand I., starší brat kráľovnej Márie. Keď sa v novembri 1526 podarilo Jánovi Zápoľskému dať sa zvoliť a korunovať v Stoličnom Belehrade za uhorského kráľa, zdalo sa, že habsburská strana aj tentoraz prehrala svoj zápas o uhorskú korunu. Nebola to ešte celá pravda. Habsburský uchádzač o trón mal na svojej strane mimoriadne schopnú a energickú ženu, kráľovnú Máriu. Tej sa postupne pomocou niektorých najvplyvnejších mužov kráľovstva podarilo presadiť aj zvolenie svojho brata za uhorského kráľa. Habsburgovci tak získali uhorské kráľovstvo takmer na štyristo rokov. Voľba Ferdinanda I. za uhorského kráľa na sneme konanom v Bratislave 16. a 17. decembra 1526 len potvrdila dôležitosť mesta v kráľovstve a prehĺbila vzťah mladého habsburského arcivojvodu k Bratislave. Nový uhorský panovník spolu

s titulom získal aj komplikovanú situáciu v krajine. Vo vnútornej politike mal silného domáceho protikráľa Jána Zápoľského a v zahranično-politickej oblasti zasa Uhorsko ohrozovali Osmani. Keď sa neskôr spojili Osmani so Zápoľským proti Ferdinandovi, ten bol nútený začať vytvárať z krajín, kde vládol, silný stredoeurópsky celok - neskoršie habsburské súštátie: rakúske krajiny, České kráľovstvo a Uhorsko, ktorého hlavnou úlohou bola obrana proti prenikaniu Osmanov do západnej Európy.

Ferdinand I. Habsburský pri realizovaní plánov obrany tohto novo formujúceho sa stredoeurópskeho súštátia začal budovať a organizovať spojenie týchto krajín do jedného celku. Hoci on a ani jeho syn Maximilián II. sa nedožili vytvorenia tohto štátu, obaja položili pevné základy pre budúcnosť. Jednotlivé stredoeurópske krajiny boli spojené najprv osobou habsburského panovníka, zostávali akýmsi "voľným členom" tohoto neskoršieho habsburského súštátia. Výhodou okrem spojenia s "habsburským domom" bolo aj to, že počnúc Ferdinandom I. boli jednotliví panovníci z tejto dynastie, okrem kráľov spomenutých stredoeurópskych krajín zároveň aj cisármi Svätej ríše rímskej národa nemeckého. Panovník takéhoto veľkého celku nedokázal spočiatku fyzicky sám riadiť a spravovať tento rozsiahly konglomerát štátov. Preto zriadil v jednotlivých krajinách svojich zástupcov – miestodržiteľov, zriadil nové inštitúcie a orgány.

Hlavné mesto Uhorska

V Uhorsku sa stala *prvou miestodržiteľkou* vdova – kráľovná Mária. Jej *sídlom od osudnej bitky pri Moháči zostala Bratislava.* Dôvodov bolo viacero. Najvýznamnejším zrejme bola bezpečnosť, ktorú jej novými hradbami opevnená Bratislava – mesto i hrad poskytovala. Do tohoto mesta na Dunaji sa presťahovala v roku 1531 aj Uhorská komora, najvyšší finančný a hospodársky orgán krajiny. V meste začali rokovať uhorské snemy. Aj tieto snemové zasadnutia prešli veľkou zmenou. S príchodom do Bratislavy začali stavy a vyslanci miest zasadať v "pevných" budovách. Tým sa skončila stredoveká tradícia zasadaní uhorského snemu pod "holým nebom", ktoré zvyčajne bývali na Rákošovom poli neďaleko Pešti. Bratislava sa stáva neskôr, na prechodný čas, aj sídlom ostrihomského arcibiskupa – primasa Uhorska, najvyššieho cirkevného predstaviteľa krajiny. Keďže ostrihomskí arcibiskupi zastávali spravidla aj funkciu uhorských kancelárov, ich prítomnosť v sídelnom meste miestodržiteľa bývala nevyhnutná. Neskôr síce arcibiskupi presídlili do Trnavy, no v Bratislave si vybudovali svoje paláce, resp. letné rezidencie, kde sa pomerne často zdržiavali. Tieto, ale aj ďalšie dôvody rozhodli napokon o tom, že uhorský snem dňa 19. septembra 1536 zlegalizoval faktické postavenie Bratislavy ako hlavné mesto krajiny. Veľmi stručne je táto zmena vyjadrená v zákone – *" miestom spravovania kráľovstva (pokiaľ s Božou pomocou nebude kráľovstvo obnovené) sa stáva Bratislava ".*[1] Toto jej poslanie sa predpokladalo len na isté, prechodné obdobie. Táto "dočasnosť", ako sa ukázalo trvala až do roku 1783, kedy na základe nariadenia Jozefa II. sa vrátila táto funkcia opäť do Budína.

Postavenie hlavného mesta znamenalo, že Bratislava približne dve a pol storočia bola nielen *hlavným, ale aj snemovým a korunovačným mestom kráľovstva.* Bolo to v období, keď v dôsledku rozdelenia krajiny a straty časti územia (pripojeného k Otomanskej ríši) sa stalo dnešné územie Slovenska zvyškom a jadrom bývalého veľkého Uhorska. Z hľadiska rozlohy toto kráľovské Uhorsko predstavovalo asi len jednu tretinu pôvodného rozsahu. O to významnejšie a zodpovednejšie úlohy museli plniť obyvatelia miest a dedín na Slovensku. Ich

[1] Zákonný článok 49/1536 – Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I. Bratislava 1998, s. 183.

úlohou bolo nielen produkovať dostatok materiálnych hodnôt na obranu svojej vlasti, ale aj udržiavať a zachovávať staršie historické tradície svojich predkov. A o tom, že sa im to podarilo, svedčí bohatá história nielen tohto novovekého hlavného mesta , ale aj ďalších častí krajiny, najmä stredoslovenských (banských) a východoslovenských miest, zemepánskych mestečiek a feudálnych panstiev. Spolu s protitureckou obranou to predstavuje významnú, no ešte stále málo známu kapitolu slovenských, uhorských i stredoeurópskych dejín.

Bratislavský hrad – pevnosť i rezidencia kráľa

Bratislava – "Prešporok vyzerá ako biela doska v tvare mandle. Z jednej strany leží na brehu Dunaja a z druhej sa ťahá smerom k Novým Zámkom. Má celkovo tritisíc pekných domov ...Mesto je obohnané tritisíc aršínov dlhým jednostenným múrom a opevnené. Na siedmich miestach má vybudované malé veže. Má spolu tri brány. Vo vnútri sú štyri kláštory, deväť kostolov a niekoľko príjemných námestíčok. Je tam tiež päťsto obchodov a tri hostince. Ďauri (= nemoslimovia, kresťania pozn. J.B.) *si však ešte neuvedomujú cenu tohto hradu a nebudujú ho sústavne".*

(Opis mesta pochádza z roku 1664 a je od tureckého diplomata a sultánovho vyslanca Evliya Čelebiho. Preložil a vydal Vojtech Kopčan – E. Čelebiho kniha ciest po Slovensku. Bratislava, Tatran 1978, s. 304)

Upozornenia a postrehy sultánovho diplomata boli síce zaujímavé , ale nie celkom presné a pravdivé, najmä pokiaľ išlo o hrad. Bratislavský hrad mal predovšetkým veľmi dôležitú obrannú funkciu v čase tureckej prítomnosti v strednej Európe. Bol *poslednou veľkou uhorskou pevnosťou na Dunaji pred Viedňou* – hlavným mestom neskoršej habsburskej monarchie. Z tohoto dôvodu sa mu venovala náležitá pozornosť práve zo strany Habsburgovcov. Len v čase, keď bola Bratislava hlavným mestom Uhorska (t.j. za obdobie 247 rokov) prišlo na hrade k trom významným prestavbám a modernizáciam. Prvá bola jeho renesančná prestavba za vlády Ferdinanda I. v polovici 16.storočia. Uskutočnil ju Ferdinandov dvorný architekt Pietro Ferrabosco. To, že sa podarilo kráľovi presvedčiť uhorský snem o potrebe vyčlenenia peňazí na jeho rekonštrukciu svedčí nielen o jeho strategickom význame, ale aj o postavení Bratislavy ako nového centra krajiny a sídla panovníka. Podľa dobových rytín zo 16. storočia poznáme jeho výslednú podobu. Prestavbou sa zjednotila výška všetkých štyroch palácových krídiel a tak svojím vzhľadom sa veľmi priblížil súčasnému stavu. Pôvodné "štíhle" gotické okná vystriedali renesančné, čím celá stavba dostali strohý tvar a pripomína dodnes skôr pevnosť ako obývací palác. Opakom však boli bohato zdobené a členené interiéry. Na prvom poschodí vznikla rozsiahla trónna sieň. Aj ďalšie miestnosti boli vyzdobené štukovou klenbou, pozlátené, vykladané vzácnymi drevami a pokryté početnými tapisériami. Hrad prevzal aj funkciu kráľovskej klenotnice. V juhozápadnej , dodnes najhrubšej veži – Korunnej veži – bývala uložená kráľovská koruna a ďalšie insígnie uhorských panovníkov. Vojenské udalosti spôsobili, že Ferdinand I. zriedka pobudol na hrade. Ani jeho syn a následník Maximilián II. tu neprebýval častejšie. Práve za jeho vlády sa posilnil význam Viedne ako sídla habsburskej monarchie.

Na bratislavskom kráľovskom hrade neskôr popri panovníkoch častejšie sídlili kráľovskí kapitáni a bratislavskí župani. Túto dedičnú funkciu v bratislavskej stolici v novoveku zastávali príslušníci bohatého a významného rodu Pálfiovcov. Z nich Mikuláš I. Pálfi,

uhorský palatín, dostal hrad do dedičnej držby. V 17. storočí sa uskutočnila ďalšia tzv. pálfiovská prestavba hradu (po r. 1630). Okrem iného sa posilnila jeho obranná funkcia – vybudovaním nových delových bastiónov na západnej strane hradného areálu. Zmodernizovali sa v dobovom štýle najmä obytné priestory kráľa, ktoré boli na prvom poschodí. Posledné veľké úpravy a prestavba hradu sa udiali za vlády Márie Terézie. Hlavný zámer vychádzal z predstavy zmenenej funkcie hradu, keďže pominulo osmanské nebezpečenstvo. Z hradu sa mala stať predovšetkým rokoková rezidencia cisárovnej a neskôr sídlo jej miestodržiteľa , zaťa princa Alberta Sasko - Tešínskeho. Bolo to už v čase, keď sa rozhodlo o prenesení (obnovení) oficiálneho sídlo uhorskej kráľovnej v Budíne. Panovníčka rada prebývala v meste na Dunaji, kde bola korunovaná. K hradu pri tejto úprave pristavali nový palác Tereziánum (ktorý dnes už nejestvuje). Predovšetkým tento palác na hrade využíval miestodržiteľský pár. Modernejšie obytné priestory lepšie vyhovovali pohodlnejšiemu bývaniu, ako veľké a studené sály starého hradného paláca. Súčasťou tejto prestavby bolo aj vybudovanie ozdobných záhrad podobných tým, ktoré poznáme z francúzskych zámkov. Nachádzali sa na severnej a východnej časti dnešného hradného korpusu. Po smrti cisárovnej (1780) prestal hrad slúžiť ako kráľovská rezidencia. Jej syn a následník Jozef II. presťahoval korunovačné klenoty i bohaté umelecké zbierky do Viedne. Tým akoby symbolicky začala zanikať sláva hradu - sídla uhorského kráľa.

Kráľovské a korunovačné mesto

Korunovácie uhorských kráľov a kráľovien v Bratislave sú spojené s habsburskou dynastiou, ktorá najdlhšie vládla na uhorskom tróne (1526 – 1918) . Je zaujímavé, že prvý z tejto dynastie, zakladateľ jej rakúskej vetvy a budovateľ stredoeurópskej monarchie Ferdinand I. bol síce zvolený v Bratislave, no korunovaný za kráľa bol ako posledný panovník ešte v tradičnom korunovačnom meste - Stoličnom Belehrade /Székesfehervár, Maďarsko/. Prvým panovníkom korunovaným v Dóme sv. Martina bol *Maximilián II.* Stalo sa to v stredu 8. septembra 1563 na sviatok narodenia Panny Márie, patrónky Uhorska. Tejto prvej prešporskej korunovácie sa zúčastnil aj cisár Ferdinand I., otec korunovaného nového uhorského kráľa. Spolu s ním boli v meste na Dunaji početne zastúpené delegácie panovníkov z celej Európy, ako aj všetky najvýznamnejšie osobnosti krajiny. Bratislava a jej okolie (na petržalskom brehu táborili vojská z Rakúska, Nemecka, Čiech, Moravy a ďalších krajín , kde vládli Habsburgovci) sa tak po prvýkrát stala hostiteľom takéhoto veľkého množstva ľudí. Symbolika a význam tejto udalosti bola v tom, že sa v Bratislave založila nová tradícia korunovácií uhorských kráľov a kráľovien. V období tejto takmer tristoročnej korunovačnej "série" (1563 –1830) bolo v meste korunovaných 10 kráľov a 13 uhorských kráľovien. Dôkaz o tom je dodnes viditeľný na stene konkatedrály - Dómu Sv. Martina, kde sú zapísané mená všetkých korunovaných osobností. Jednotlivé korunovácie, ktoré bývali spravidla na jeseň, po zbere úrody v krajine i korunovačnom meste, rozširovali nielen slávu samotného mesta, ale prispievali i k jeho prosperite. Počas korunovácií do mesta prichádzali početné zástupy nielen privilegovaných osobností z Uhorska a cudziny, ale aj mešťania a prostí obyvatelia Slovenska. O všetkých týchto hostí sa bolo treba postarať – ubytovať ich, pohostiť, ale aj pripraviť rôzne zábavy a hry, ako bývalo obvyklé pri takýchto slávnostných udalostiach. Mesto a jeho obyvatelia, predovšetkým obchodníci, majitelia hostincov a výčapov radi vítali účastníkov korunovačných slávností, lebo im prinášali zisk.

V dnešnom starom meste sa zachovali ešte pamiatky, ktoré nám pripomínajú slávu korunovačného mesta. V prvom rade je to pamiatka najviditeľnejšia – *pozlátená koruna* na vrchole Dómu Sv. Martina, ktorá spolu s hlaholom *korunovačného zvona* aspoň symbolicky

pripomína túto kapitolu v dejinách hlavného mesta. Môžeme sa aj dnes prejsť po *trase kráľovskej korunovačnej cesty,* ktorú absolvoval novo korunovaný panovník a pristaviť sa pri pamiatkach, ktoré sa zachovali. Trasa viedla z korunovačného kostola cez Kapitulskú, Prepoštskú a Ventúrsku ulicu na Hlavné – radničné námestie, kde dosiaľ stojí kamenná fontána - socha prvého korunovaného kráľa Maximilána II. (Rolandova fontána). Odtiaľ kráľ pokračoval do *gotického kostola františkánov,* kde zvykli panovníci pri príležitosti korunovácie pasovať rytierov Zlatej ostrohy. Tento starodávny zvyk sa preniesol z bývalého korunovačného mesta, Stoličného Belehradu. Zaviedol ho údajne ešte v stredoveku Karol Róbert z Anjou. Podľa neho až do roku 1712 pasoval panovník predstaviteľov z najvyšších šľachtických rodín, po tomto roku už aj z nešľachticov – vojakov, úradníkov a iných, ktorí sa zaslúžili o vlasť a boli oddaní panovníkovi i dynastii. Potom cez krátku Bielu uličku prešiel na Michalskú ulicu a popod *Michalskú bránu* opustil múrmi ohradené mesto. Tam, na voľnom priestranstve - dnes niekde v severnej časti námestia SNP - na drevenom pódiu zložil korunovačnú prísahu. Poslednou zastávkou panovníka býval *korunovačný kopček* (Krönungshügel), ktorý sa s rozvíjajúcimi predmestiami posúval stále bližšie k toku Dunaja a v 18. storočí sa nachádzal v blízkosti dnešnej Reduty. Na tomto kopčeku, ktorého základ tvorila zem zo všetkých častí krajiny, kráľ mečom symbolicky švihol na všetky štyri svetové strany a vyjadril tak vôľu brániť krajinu pred nepriateľom. Na trase kráľovskej cesty v uliciach starého mesta býval natiahnutý červený koberec, po ktorom kráčal panovník so sprievodom a prizerajúcim rozhadzovali zlaté mince razené osobitne pre túto príležitosť. Po absolvovaní tohoto tradičného korunovačného programu nasledovali hostiny, zábavy, turnaje a hry, ktoré pri niektorých korunováciách trvali aj týždeň.

Snemové mesto

Treťou najdôležitejšou funkciou mesta bolo, že na jeho území sa schádzali účastníci zasadnutí uhorských snemov. Presťahovanie najvyšších krajinských úradov do nového hlavného mesta a sídlo panovníka resp. jeho miestodržiteľa si vynútilo, že sa sem presťahoval aj najvyšší zákonodarný orgán krajiny – *krajinský snem.* Ten, napriek citeľnej habsburskej centralizačnej politike si udržal toto svoje postavenie v Bratislave až do revolúcie v roku 1848. V Bratislave zasadal uhorský snem vo viacerých historických budovách. Keďže radničná sieň z priestorových dôvodov nestačila, v prvých rokoch zasadal v kláštore františkánov. Tu sa uskutočnila aj prvá historická voľba Ferdinanda I. Habsburského za uhorského kráľa. Neskôr boli rokovania presunuté do tzv. Zeleného domu. Počas prípravy na korunováciu Maximiliána II. zasadal snem v budove arcibiskupskej kúrie , na mieste dnešného Primaciálneho paláca. A napokon sa stálym sídlom stala budova bývalej Uhorskej dvorskej komory na Michalskej ulici – dnes budova Univerzitnej knižnice. V tejto budove sídlil natrvalo krajinský snem od roku 1780. V jeho najväčšej sále (dnes veľká – všeobecná študovňa) zasadala dolná komora (tabuľa) uhorského snemu, v ktorej zasadali zástupcovia miest, jednotlivých stolíc a kapitul. V Bratislave, kde snem pravidelne rokoval sa udiala aj významná zmena. V roku 1608 sa rozdelil dovtedajší snem na hornú a dolnú tabuľu. Hornej predsedal palatín a zasadali v nej zástupcovia magnátov a vysokej cirkevnej hierarchie. Dolnej tabuli predsedal kráľovský personál. Tým, že po presťahovaní Uhorskej komory späť do hlavného mesta Budína v meste zostal krajinský snem, udržala si Bratislava naďalej pozíciu dôležitého mesta v Uhorsku. Na pôde tohto krajinského snemu vystúpili aj poslanci slovenského pôvodu - Juraj Palkovič a Ľudovít Štúr - bránili národné a sociálne záujmy ľudu a miest. Kritizovali prežitý feudálny systém krajiny a spolu s maďarskými politikmi – Š. Széchenyi, L. Košúth a ďalší - sa pričinili v marci 1848 o prijatie nových zákonov (zrušenie poddanstva) a tým právne zavŕšili zánik feudalizmu v Uhorsku. S týmito udalosťami na pôde

bratislavského snemu sa viažu počiatky buržoázno – demokratických premien, ktoré o niečo neskôr formulovali predstavitelia jednotlivých národov v Uhorsku a za ne bojovali v revolučných rokoch 1848/49.

Rozmach barokovej a rokokovej Bratislavy

V súvislosti s rozvojom mesta, za čo vďačilo predovšetkým prítomnosti ústredných krajinských úradov, snemu, ale aj korunováciám sa sem začalo sťahovať čoraz viac príslušníkov najbohatších uhorských šľachtických rodín. S ich príchodom je spojená rozsiahla stavebná činnosť. Rozmach Bratislavy vyvrcholil v 17. a 18. storočí. Okrem cirkevných stavieb, u ktorých dominovala baroková prestavba interiérov, môžeme sledovať nevídanú prestavbu vnútorného mesta. Mnohé významné rody si tu postavili nové alebo prestavali pôvodné meštianske domy na nádherné *mestské paláce.* Práve tieto prestavby zmenili mesto urbanisticky na barokovú metropolu. Početné paláce, z ktorých väčšina sa dodnes zachovala môžeme objaviť len vstupom do ich vnútorných častí, lebo zvonku pôsobia na prvý pohľad ako veľké mestské domy. Tieto paláce sa budovali na väčšej ploche ako predchádzajúce stavby a spravidla vznikali na 2 – 3 pôvodných parcelách, čím sa výrazne líšili od obydlí mešťanov. Zosúladenie fasády, funkčne a premyslene budované interiéry s typickým pavlačovým charakterom doteraz symbolizujú toto obdobie *tzv. bratislavského baroka.*

Postupne v uliciach starého mesta vznikali paláce najvýznamnejších rodov a spravidla aj najvyšších krajinských hodnostárov. Takéto paláce si postavili Pálfiovci, Esterháziovci, Zičiovci, Erdédiovci, Jesenákovci, Aponiovci, Balašovci, Čákiovci, Keglevičovci a iné rody. Múry vnútorného mesta limitovali možnosť ďalších stavieb. Preto sa stavebná činnosť presúva na predmestia do pôvodných viníc a záhrad. Takto vznikli nádherné paláce spojené s prírodou vo forme rozsiahlych záhrad. Bol to napríklad palác predsedu Uhorskej dvorskej komory Antona Grassalkoviča – dnes prezidentský palác, letný arcibiskupský palác - dnes sídlo vlády Slovenskej republiky alebo palác Jána Aspremonta - dnes sídlo Dekanstva Lekárskej fakulty Univerzity Komenského. V súčasnosti v ďalších palácoch sídlia ústredné orgány štátu, spoločenské a kultúrne inštitúcie, ako aj väčšina diplomatických zastupiteľstiev u nás. Rozmach mesta sa prejavil pozitívne na demografických zmenách. Kým v roku 1720 žilo v Bratislave asi 8 000 obyvateľov, v čase, keď sa sťahovalo hlavné mesto do Budína bol to už viac ako trojnásobok tohto počtu. Rozkvet Bratislavy priamo súvisel s posledným reformným obdobím vlády Habsburgovcov. Predovšetkým Mária Terézia nikdy nezabudla na to, že v čase jej zložitého nástupu na trón ju na bratislavskom hrade podporila uhorská šľachta - inak vždy revoltujúca proti Habsburským panovníkom – keď s vytasenými šabľami prisahala vernosť svojej mladej, na trón nastupujúcej panovníčke. Za jej vlády by sme mohli hovoriť o vysokej úrovni a kvalite bratislavského školstva, bohatého hudobného a kultúrneho života a o významných osobnostiach, ktoré v meste na Dunaji v tomto období pôsobili. To bola zároveň aj "labutia pieseň" slávy hlavného, korunovačného a snemového mesta krajiny.

Za jej vlády Jozefa II. prestala byť Bratislava metropolou Uhorska. Pri svojich centralistických plánoch a reformách zrušil panovník aj Uhorskú dvorskú komoru, prestala fungovať kráľovská rezidencia na hrade. Panovník zriedka zvolával zasadnutia uhorského

snemu, nenechal sa dokonca ani korunovať za uhorského kráľa. Jeho nástupcovia na tróne oživili čiastočne atmosféru pripomínajúcu niekdajšiu slávu města: Bola to najmä veľkolepá korunovácia Ferdinanda V. (1830) - posledná vôbec uskutočnená korunovácia v Bratislave. To však už bola celkom iná kapitola v dejinách tohto mesta na Dunaji.

Literatúra a pramene

BAĎURÍK, J. Slovensko v zápase Ferdinanda I. o uhorskú korunu (1526 – 1532). Bratislava. Mistrál 1998..
BAĎURÍK, J. : Habsburgovci a Bratislava. Studia Academica Slovaca 26, 1997, s. 9 – 15.
BAĎURÍK, J. : Ferdinand I. a Bratislava. Historická /nová/ revue 1. 2001, č. 2 ., s. 24 – 25.
Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I. Bratislava 1998.
HOLČÍK, Š.: Korunovačné slávnosti - Bratislava 1563 – 1830. Bratislava, Tatran 1986, 1988, 1992 a ďalšie vydania, vyšli aj v angličtine a nemčine
HOLČÍK, Š. – ŠTEFANOVIČOVÁ, T. : Bratislavský hrad. Bratislava, Obzor 1982.
HORVÁTH, V.: Bratislavský topografický lexikon. Bratislava, Tatran 1990.
JELÍNEK, K. : Župa bratislavská. Bratislava, Nakl.. Academia 1924.
LEHOTSKÁ, D. a kol.: Dejiny Bratislavy. Bratislava 1978.
KOPČAN, V.(ed.): Evliya Čelebi – Kniha ciest. Bratislava, Tatran 1978.
ORTVAY, T. : Mária II. Lajos Magyar király neje (1505 – 1558). Budapest 1914.
ORTVAY, T.: Geschichte der Stadt Pressburg IV/1. Pressburg 1914.
SEGEŠ, V. – VIŠVÁDER, F. (ed.) : Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov. Bratislava 1998.
SOPUŠKOVÁ, A. – TREBATICKÝ, A. : Svätci bratislavských chrámov, domov a námestí. Bratislava, BIPS 1996.
ŠÁŠKY, L.: Sprievodca po pamiatkach Bratislavy. II. zv. (Stavebný a umelecký vývin). Bratislava, BIPS 1987.

Eugénia Bajzíková

O nadväznosti (intertextovosti) v rozprávkach

V našich prácach je objektom výskumu text z hľadiska textovej syntaxe, širšie z hľadiska lingvistiky textu. Pritom sa zameriavame na skúmanie (najmä) jazykových prostriedkov, ktoré vytvárajú svojou viazanosťou, rep. nadväznosťou (konexiou) gramatickú štruktúru textu (Dolník-Bajzíková, 1998), a tým spolupôsobia pri vytváraní textu ako (relatívne) uzavretého komunikačného celku. Ide o nadväznosť a) vnútrotextovú: ľavostrannú (anaforickú) a pravostrannú (kataforickú) a b) mimotextovú (exoforickú).

Cieľom príspevku je tiež zisťovať nadväznosť, ale nadväznosť nie v rámci štruktúry samotného jedného textu, teda "vnútri" textu, ale nadväznosť textu na iné texty, nadväznosť medzi textami, vzťah vzniknutého "nového" textu k textom predchádzajúcim. Ide teda o medzitextové nadväzovanie, o intertextovosť. Pri tomto nadväzovaní rozlišovali by sme aspoň dva typy nadväznosti. Pri prvom type nadväznosť na iný text (iné texty) sa realizuje citátmi, "vypožičanými" motívmi a pod. Pri druhom type ide o nadväznosť širšiu, realizovanú "napodobnením" istého typu (modelu) textu. Súhrnne pri konfrontácii dvoch (alebo viacerých) textov odhaľuje sa stupeň "opretia sa" nového textu o existujúce texty, o zistenie miery medzitextovej nadväznosti. Takúto nadväznosť sa pokúsime demonštrovať na dvoch typoch rozprávok: na ľudovej a umelej, alebo v inom vzťahu: na historickej - pôvodnej a na súčasnej - modernej rozprávke.

Z ľudových rozprávok sme vybrali Tri stromy od P. Dobšinského (1969) a z umelých O škaredej princeznej od Ľ. Feldeka (1991).

Vybrané rozprávkové texty zaraďujeme k fantastickým rozprávkam, pričom využívame rozdelenie ľudového prozaického podania podľa V. Marčoka (1973) na tri základné typy: na fantastické, realistické a poverovo-povesťové rozpravky. A toto zvolené členenie uplatňujeme aj pri umelej rozprávke, hoci v nej sa uplatňujú aj isté realistické prvky.

Z hľadiska intertextovosti (resp. intertextualite, Hoffmanová, 1997) zameriame sa teda na nadväznosť vybraného textu modernej umelej rozprávky na rozprávku ľudovú. V pozadí tejto "konfrontácie" však budeme mať na mysli ľudové rozprávky ako vymedzený typ umeleckého textu vôbec. Pri stotožnení sa s niektorými autormi, ktorí odlišujú intertextovosť ako autentický a tiež obyčajne explicitne vyznačený text v inom texte, pri rozprávkach pôjde o konštitutívnu intertextovosť nazývanú skôr interdiskurzivitou. Pri tomto chápaní medzitextového nadväzovania ide v podstate o vytváranie výstavby nového textu na základe

známych modelov, typov textov, druhov, žánrov a pod., ale aj o "vypožičanie" určitých motívov, postáv a pod.

O textoch platí všeobecné konštatovanie, že v podstate každý text nejako nadväzuje na predchádzajúce texty. To sa týka vo veľkej miere rozprávky. Pretože rozprávka obsahuje mnohé prvky z predchádzajúcich rozprávkových textov - rozprávkových pretextov. O ktoré konkrétne prvky ide vo vybranej rozprávke, to je hlavný cieľ nášho pozorovania.

Zaradenie nového textu k rozprávkam signalizuje už názov knihy, v ktorej sa text nachádza. Je to Modrá kniha rozprávok čiže zvolený text patrí k rozprávkam ako k druhu umeleckého žánru. Už toto zaradenie evokuje u percipienta určité predpokladané signály známe z rozprávkových pretextov: isté motívy, isté postavy, istý "rozprávkový" konflikt, jeho isté riešenie atď. Obyčajne tu konštatujeme vo vzťahu nového textu k starému, že ide o pomer na osi vlastné (patriace autorskému subjektu nového textu) oproti cudzie (prevzaté od iných autorských subjektov).

Porovnajme si obidva texty. Pre toto porovnanie text ľudovej i umelej rozprávky sme segmentovali na 3 základné časti:

l. Navodenie východiskovej situácie (úvod).

2. Konflikt a jeho riešenie (jadro).

3. Šťastné ukončenie (záver).

V týchto vyčlenených častiach pri výstavbe textov zameriame sa na sledovanie spoločných motívov, rovnakých vystupujúcich postáv a ich funkcí v texte (podľa V.I. Proppa, 197O), ale aj odlišností nachádzajúcich sa v umelej rozprávke v porovnaní (najmä) s jedným pretextom.

1. Úvod v rozprávkach

Ľudová rozprávka

l. Úvod textu ľudovej rozprávky nastoľuje východiskovú situáciu týmito základnými motívmi a postavami: bol raz chudobný otec, mal troch synov, najmladší je "uvedený" ako sprostý, synovia dorastú, a preto "prichodí čas, aby sa aj ďalej poobzerali".

Čas v rozprávke je neurčitý, všeobecný: "Bol raz jeden chudobný otec", priestor sa v úvode neuvádza.

Umelá rozprávka

l. Úvod v umelej rozprávke má takúto východiskovú situáciu: španielský
kráľ má dcéru Kláru a hľadá pre ňu ženícha, poslovia vybrali Jana Valašku, ktorého "našli na Slovensku - u nás v Rozprávkove", keď predtým preputovali celý svet.

Čas v rozprávke je tiež neurčitý. Priestor je však určený konkrétne mimotextovou nadväznosťou na realitu, na reálne krajiny: Španielsko, Slovensko.

Na základné spoločné motívy zakomponované v obidvoch textoch vnútrotextovou časovou postupnosťou (interný čas textu), keď "synkovia z roka na rok dorástali" a keď princezná "Klára dovŕšila osemnásty rok", nadväzuje sa v ďalšom rozprávaní v texte naratívnou expanziou témy (Dolník-Bajzíková, 1998), keď dospelosť detí v obidvoch rozprávkach podnietila "potrebnú" zmenu v živote týchto dvoch hlavných postáv.
V obidvoch rozprávkach úvod "nastolil" rovnaký problém, ktorý bolo treba v ďalších častiach riešiť. Išlo "o viditeľnú" medzitextovú nadväznosť.
2. Jadro v rozpávkach
Ľudová rozprávka
a) Synovia odchádzajú do sveta, starší rovnými cestami, najmladšiemu pecúchovi ostala cesta planá, zarastená, cez horu.
b) Ďalej v texte do popredia vystupuje už len postava najmladšieho syna. Tento prekonáva prekážky na svojej ceste. Po odvalení skália dostáva sa naraz do izbičky, do ktorej vstúpi dievčina, oslovujúca ho Janko. Až v tejto časti explicitne sa vyjadrí nadväznosť na názov rozprávky Tri stromy, ktoré má Janko za tri mesiace zoťať, potom za tri mesiace porúbať a spáliť. Popri "trojke" (ako známom číselnom motíve v rozprávkach vôbec) pristupuje tiež motív s číslom sedem - sedem dní a nocí bojuje proti potvorám bičom, ktorý mu dala jedna dievčina. Týmto svojím činom oslobodí krajinu. Keď zviťazí, zaspí.
c) Janko sa zobudí "v jednej hrdej svetlici" v bielych šatách už ako kráľ. A z trinástich dievčat, ktoré mu ako osloboditeľovi ďakovali, vyberá si tú, ktorá mu pri prekonávaní prekážok pomáhala.
d) Jankovi- kráľovi sa viedlo dobre, preto sa rozhodol navštíviť rodičov.
e) K rodičom prišiel oblečený ako "pecúch" a zistí, že za ním žialia. Až potom sa odhalí, že je kráľ, keď sa mu na košeli "zaligotala kráľovská hviezda".
Umelá rozprávka
a) Španielska princezná sa raduje, lebo správa o hľadanom ženíchovi bola dobrá. Ako Slovák je nielen udatný, ale sa dozvie, že Slováci sú aj "dobrí manželia, ktorí radi postávajú v kuchynských dverách". A s troškou nadsádzky (či až irónie) v texte: vedia chodiť štvornožky, brechať ako Dunčo, aj pozabávať deti.
b) V Španielsku sa preto chystajú na svadbu, aj kňaz je už pripravený. A tým by rozprávka mohla šťastne skončiť. A nebol by žiadny koflikt. Ale ten by v rozprávkovom texte chýbal!
c) Preto musel naraz nastať zvrat. Jano Valaška zistí, že princezná je škaredá (je to nadväznosť na názov rozprávky), čo sa stáva hlavným konfliktom umelej rozprávky. A vyjadruje sa textom slovenskej ľudovej piesne, keďže princezná "Očko mala len jedno, aj na

tom mala beľmo, vlasy mala sivé, nohy mala krivé, zuba ani jedného!" Preto Janko Valaška zuteká. Odrazil sa od zeme, preskočil tri a pol metra vysoké španielske hradby a "viac ho nebolo".

d) Španielska princezná sa rozplakala, liali sa jej slzy na mätu piepornú, levanduľu lekársku až vyzerali ako rastlinka nazývaná slzičky Panny Márie. Plakala a spievala, pretože španielske princezné, ked plačú, i spievajú. Autor opať využil text známej slovenskej ľudovej piesne:

Okolo Súče
vodenka tečie,
môj milý povedal,
že ma už nechce!

e) Pieseň do sveta nerozniesli napr. vtáci, ako by sa predpokladalo v rozprávke, ale (vydavateľstvo) Supraphon a predali sa milióny kusov dlhotrvajúcej platne. Pieseň sa stala šlágrom sezóny, vyhrala festivaly v San Reme, na Detve. Všetci si ju spievali: filmové hviezdy, poštári, námorníci, papagáji a jednému hluchému dievčatku sa pri tejto piesni vrátil sluch! V slovenskom Rozprávkove namiesto obchodu so zmiešaným tovarom bol otvorený obchod s gramafónovými platňami - vlastne len s jednou platňou - na ktorej spievala princezná.

f) Plač princeznej však nepomáhal, Španielsko obtiahli čiernym súknom, začli pestovať sa čierne ľalie.

g) Janko Valaška sa zatiaľ topil-lebo za ohradami zámku, cez ktoré preskočil, bolo more. A Slovák nevedel v mori plávať, na Slovensku totiž niet morí. Nejako sa však dopľahočil do stredu mora. V poslednej chvíli uvidel loď. Keď sa vytiahol na palubu, zistil, že loď je o málo väčšia než dámsky kufrík a vďaka vrtuli, ktorá loďku nadľahčovala, nepotopil sa.

g) Vrtuľa naraz nebola vrtuľou, ale gramafónovou platňou a namiesto lodnej skrutky bola kľuka. A Jano Valaška zrazu počul z platne princezninu pieseň: Okolo Súče ...

3. Záver

Ľudová rozprávka

Rodičov aj s bratmi berie Janko na zámok a "tam si žili spolu šťastne a žijú doteraz, ak nepomreli".

Umelá rozprávka

Jano Valaška je dojatý piesňou princeznej, vracia sa späť do Španielska a zisťuje, že princezná Klára má ho rada a je aj krásna, keď si dá z tváre dolu masku. Ženích Jano totiž nevedel, že v Španielsku príde nevesta na svadbu vo veľmi škaredej maske, aby aj takú, ak sa

zmení, mal naveky rád. Šťasie je dovŕšené aj slovenskou piesňou s dobrým koncom, keď sa zmenili pôvodné slová:

Okolo Súče
vodenka neteče,
môj milý povedal,
že ma už chce!

Autor na záver dopovedá: len v Súči ostali bez vody - vodenka neteče. "Ale tak to býva- každému nevyhovieš."

Základné motívy v jadre obidvoch rozprávok sú rovnaké: cesta do sveta (Janko sám, namiesto princeznej "hľadači" ženícha), prekonávanie prekážok (hustý les, skaly, stromy oproti moru, jeho vlnám), nájdenie si nevesty - ženícha, z chudobného Janka aj chudobného Jana Valašku sa stáva kráľ. A všetci nakoniec, ako v každej rozprávke, žijú šťastne. Základné postavy sa tiež stotožňujú v obidvoch textoch: chudobný chlapec, princezná. Spoločné motívy a postavy v rozprávkach patria k prvkom medzitextového nadväzovania v umelej rozprávke na rozprávku ľudovú. Umelá rozprávka popri zjavných prvkoch intertextovosti, známych rozprávkových motívoch, má aj nové motívy, ako aj modifikáciu základných rozprávkových motívov. K takejto modifikácii patrí: konkretizovanie priestoru, keď hlavný hrdina je zo Slovenska a ide do sveta do Španielska, nájdenie nevesty sa uskutoční v obrátenom poradí: nevesta -princezná Klára vyberá si ženícha a "modernejším" spôsobom. Premena vecí (aj ľudí) je v rozprávkových textoch stálym motívom, v umelej rozprávke je tiež modernizujúcim prvkom premena lode a kotvy na platňu s kľukou!

Ženích Jano Valaška je v umelej rozprávke nielen udatný, ako všetci hrdinovia v rozprávkach - pretextoch, ale je aj ako ženích budúci dobrý manžel, lebo Slováci sú takí. Pieseň v rozprávke sa šíri modernými technickými prostriedkami. Do textu modernej rozprávky sú osobitne "vpletené" aj slovenské reálie, a to rastliny a piesne.

Do výstavby textu modernej rozprávky je navyše, ako zaujímavosť, vkomponovaný jediný dialóg. Je to dialóg medzi kňazom a ženíchom. Jeho zaujímavosť vyplýva z toho, že podkladom tohto dialógu je opäť text slovenskej ľudovej piesne:

- Milý ženích! Si ochotný milovať princeznú Kláru, aj keď bude mať len jedno očko?
- Som ochotný ju milovať,- odpovedal Jano Valaška.
- Aj vtedy, keď bude mať na tom jednom očku beľmo?- pýtal sa kňaz.
- Aj vtedy,- odpovedal Jano Valaška. Atď.

Autor umelej rozprávky Ľ. Feldek zachoval vo svojej rozprávke základné prvky "rozprávkovosti" slovenských rozprávok, tvoriace intertextovost medzi rozprávkami. Použil

však aj nové prvky, ktoré priblížili túto rozprávku súčasnému čitateľovi. Premena troch stromov na palác a hory na odkliatu krajinu v ľudovej rozprávke je známym rozprávkovým motívom. Ale v premene lode a skrutky na gramafón a kľuku vo Feldekovej rozprávke je nadväznosť na pretext len v samotnej tej premene. Keďže predmet premeny je netradičný. Podobne možno porovnať boj Janka so "všakovými potvorami" a boj Jana Valašku (ktorému autor dal i priezvisko) s morom mávaním rukami a nohami, čo je navyše skôr smiešne než hrdinské.

Text Ľ. Feldeka O škaredej princeznej, zaradený k moderným rozprávkam, má v sebe základné prvky rozprávkovosti, realizované intertextovosťou na pretexty slovenských ľudových rozprávok. Okrem tohto je text obohatený o nové netradičné motívy a v pozadí celého textu citiť aj istú ironickosť, ale to je už ďalší prvok Feldekových rozprávok, zasluhujúcich si osobitnú pozornosť.

Literatúra

DOBŠINSKÝ, P.: Prostonárodné slovenské povesti. Vyd. Tatran 1966, 265 s.

DOBŠINSKÝ,P.: Slovenské rozprávky. Rozprávky z vašej klenotnice. Vyd. Ikar, a.s. Bratislava, 1999, 3O4 s.

DOLNÍK, J.- BAJZÍKOVÁ, E.: Textová lingvistika. Vyd. Stimul Bratislava 1998, 134 s.

DORUĽA, J.: Tri kapitoly zo života slov. Vydavateľstvo SAV VEDA, Bratislava 1993, 151 s.

FELDEK, Ľ.: Modrá kniha rozprávok. Vyd. Columbus spol. s rť. o. Bratislava 1991, 122 s.

HOFFMANOVÁ, J: Stylistika a .....Vyd. Trizonia, spol. s r. o. Praha 1997, 2OO s.

MARČOK, V.: Výstavba kontextu v ľudovej próze. In:Literaria XV. Segmenty a kontext.Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1973, s. 12O-161.

MARČOK, V.: Estetika a poetika ľudovej poézie. Vydavateľstvo Tatran 198O, s.234.

PROPP J. VLADIMÍR: Morfológia rozprávky. Vydavateľstvo Tatranas, 1969, 189 s.

Zlatica Bakošová

Sociálno pedagogický výskum o rodine

Rodina je predmetom skúmania viacerých vied. Každá z nich prináša nové poznanie, odkrýva nepoznaný uhol pohľadu na rodinu. Sociálna pedagogika sa v oblasti výskumu rodinného prostredie angažuje najmä posledné desaťročie. Jedným z dôvodov je v 90. rokoch 20. storočia renesancia sociálnej pedagogiky. Až postupné rozvíjannie tejto vednej disciplíny, náras sociálnych a výchovných problémov v rodinách, tvorba koncepcie novej rodinnej politiky podnietili odborníkov pedagogickej vedy k potrebe získavania empirických údajov o interakcii sociálnych a výchovných problémov rodiny.

Z podnetu expertnej skupiny pre tvorbu Koncepcie rodinnej politiky pri Ministerstve práce sociálnych vecí a rodiny sme v rokoch 1994 - 1996 uskutočnili medzinárodný výskum o výchovnom prostredí rodiny (VPR). Garantom bolo Medzinárodné stredisko pre výskum rodiny a zapojili sa doň Masarykova univerzita Brno (doc. Střelec), Záhrebská univerzita (prof. A. Vukasovič). Výskum ssme realizovali na reprezentatívnej vzorke na celom území Slovenska. Výsledky sme spracovali do výskumných správ (Bakošová, Z., Potočárová, M.: Výchovné prostredie rodiny. Bratislava 1996, 60 s. Spolu s ostatnými výskumnými správami Čiech a Chorvátska sú v databáze Medzinárodného strediska pre výskum rodiny. Z množstva problémových okruhov sme sa vo výskume venovali dvom a to: hodnotovej orientácii rodín (Potočárová) a modelom výchovy v rodine (Bakošová). Výsledky sme publikovali v rôznych pedagogických časopisoch, v zborníkoch z konferencií "Dieťa v ohrození", "Osobnosť a rodina v problémovej situácii", "Rodina a problémy zamestnanosti", "Quo vadis výchova…?" a tiež sme ich využili v expertíznej činnosti pri tvorbe koncepcie rodinnej politiky. Ciele i metodika nášho výskumu sa stali východiskom pre skúmanie otázok rómskych a viacdetných rodín, ktorých výskumy uskutočnili prodborní pracovníci Výskumného ústavu práce sociálnych vecí a rodiny (Lentzová a kol., 1997). Výber problémov nebol náhodný. Vychádzal z nedostatku údajov o spomínaných problémových okruhoch i z naliehavých praktických problémov.

V predloženej štúdii si kladieme za cieľ poskýtnúť informácie o význame rodiny, o niektorých výsledkoch sociálno pedagogického výskumu, o perspektívach sociálno pedagogického výskumu rodiny.

Rodina a jej význam pre človeka

Rodina predstavuje i na začiatku nového tisícročia nenahradidteľnú hodnotu ľudskej existencie. Na jej význam pre výchovu a uspokojovanie potrieb detí upozorňuje i Deklarácia celosvetového samitu o deťoch zo dňa 30.9.1990 z New Yorku.

V odborných kruhoch sa v súvislosti s rodinou hovorí ako o určujúcej hodnote obnovy Európy. Prečo je tendencia obnoviť rodinu? Argumentom je pohľad na východnú a západnú časť Európy. Vo východnej Európe sa snažil rodinu vytlačiť štát so svojimi hodnotami a v západnej Európe sa ju snažili vytlačiť hodnoty konzumnej spoločnosti.
Zaujímavý je sociologický pohľad na **význam rodiny**, ktorý uvádza P. Guráň (1994).

- Rodina je jedinečná, nenahraditeľná hodnota ľudského života.
- V dynamickej, rýchlo sa meniacej spoločnosti človek potrebuje rodinu na udržanie vlastnej rovnováhy.
- V rodine človek nachádza svoju osobnú, národnú a skupinovú identitu.
- Socializačné a výchovné prostredie rodiny sa nedá ničím nahradiť. Príkladom sú rôzne antirodinné pokusy z južnej Kórei, ktoré nahrádzajú rodinu spolužitím väčšej sociálnej skupiny. Presviedčajú tým o nedostatku súkromia, miesta intimity pre človeka. Ďalším

argumentom v prospech rodiny sú deti žijúce v náhradnej rodinnej výchove - sociálne siroty, ktoré sú ochudobnené o rolu matky i otca, o miesto, ktorému hovoríme domov.

Stotožňujeme sa sa mnohými teóriami (Guráň, Matoušek, Střelec), ktoré hovoria v prospech autority rodiny.

Zo sociálno pedagogického hľadiska považujeme **za nenahraditeľné výchovné prostredie funkčnú rodinu. Funkčná rodina zabezpečuje stabilitu a harmonizáciu osobnosti. Z výchovného hľadiska poskytuje množstvo podnetov, poskytuje stabilné rolové správanie a vyváženosť citovej a rozumovej výchovy pre dieťa.**

Matoušek (1994) charakterizuje funkčnú rodinu takto:

- Členovia rodiny berú na seba ohľad, rešpektujú sa.
- V rodine je jasná hierarchia zodpovednosti.
- Existuje v nej rovnováha medzi intimitou a potrebou odovzdania sa.
- Hovorí v nej každý sám za seba (prejavy sú jasné, priamo adresované).
- Rodina je otvorená pre nové myšlienky, nové riešenia problémov. Je v nej veľa humoru.
- Atmosféra je pozitívnejšia, ľudia dávajú najavo potešenie zo vzájomného kontaktu.
- O závažnejších záležitostiach rozhodujú rodičia a to tak, že sa obaja držia dohodnutého riešenia, i keď východiskové názory môžu byť rôzne.
- Deťom je dovolené, aby s rodičmi diskutovali, pri konečnom rozhodnutí je braný ohľad na priania detí.

Pedagogická literatúra (Hamarová, Holkovič, Rozinajová, Bakošová, Potočárová, Walsh) i praktický život v rodinách nás presviedča o tom, že na kvalitu života v rodine má vplyv **typológia rodiny** - úplná, neúplná, harmonická, disharmonická, funkčná, dysfunkčná resp. normálna rodina. Okrem typológie sú dôležité i **podmienky rodinného prostredia (**materiálne, demografické, kultúrne). Každá z uvedených skutočností v interakcii s výchovným štýlom a hodnotovou orientáciou vytvára podmienky pre výchovné prostredie rodiny. Na rodinné prostredie vplývajú i zmeny globálneho charakteru a proces transformácie. V predloženej štúdii sa nemôžeme venovať všetkým uvedeným faktorom, preto v ďalšej časti uvedieme výsledky medzinárodného výskumu o rodine (časť modely výchovy), ktoré priblížia obraz výchovného prostredia rodín na Slovensku.

Modely výchovy v rodine

Život v rodinách nás presviedča o tom, že mnohé rodiny sú vyspelé z hľadiska životného štýlu, pracovnej exponovanosti, no zlyhávajú vo vychovávateľskej roly. Globálne otázky výchovy sa redukujú na vyžadovanie disciplíny a následné trestanie. Táto zjednodušená a pohodlná vízia má multifaktoriálne príčiny. Jednou z nich je spoločenský systém, z ktorého sa do rodín prenáša násilie i mnoho negatívnych interakčných javov. Z toho dôvodu sme sa vo výskume zamerali na zistenie konkrétnych otázok modelov a štýlov vychovávania.

Čo rozumieme pod modelmi výchovy? **Modely výchovy** (Bakošová, 1998, s. 220) - odrážajú spôsob interakcie rodič - dieťa, ktorý napovedá o tom, aký typ pozície v rodine prevláda (akceptácia, láska, odmietnutie, náročnosť, starostlivosť, týranie, odmeny, tresty). Patria sem i otázky sebavzdelávania v oblasti rodičovstva a čas, ktorý rodičia venujú svojim deťom. V zahraničnej literatúre sú známe modely R. Campbell, T. Gordon, J. Rebowski, J. Čáp, Z. Matějček, N. Huppertz, H. Schinzler. Uvedené modely odrážajú humanistické prvky ako sú úcta k dieťaťu, akceptácia jeho potrieb, globálne i sociálno pedagogické možnosti pomoci. Užším pojmom sú štýly výchovy v rodine.

Štýly výchovy - predstavujú pravidlá, ktorými sa rodičia riadia vo výchove detí. Ide o spôsoby správania sa, ktorými sa pozorujú jednotlivé dimenzie, situačný kontext a

kognintívne interakcie. Napr. podľa Bettenrovej rodičia vychovávajú trojakým spôsobom: tak, ako boli sami vychovávaní, opačne, ako boli vychovávaní, najprv vyskúšajú jeden a potom druhý spôsob.

Pre vytvorenie obrazu o modeloch výchovy sme sa vo výskume zamerali na zistenie:

- postojov rodičov k hodnote dieťaťa,
- dĺžky času, ktorý venujú rodičia deťom,
- rodičovské priority vo výchove (ciele výchovy),
- čím sa riadia rodičia vo výchove svojich detí,
- štýly výchovy,
- formy odmien a trestov,
- oblasti, v ktorých rodičia potrebujú pomoc.

Postoje rodičov k hodnote dieťaťa

Detstvo je zdrojom ľudských kvalít. Je to životná fáza, v ktorej je položený základ osobnosti, obdobie, od ktorého sa odvíja stabilita v ďalších životných fázach. Zo sociálno pedagogického hľadiska považujeme dieťa za bytosť, ktorá je možná rozvoja prostredníctvom výchovy. Sú deti, ktoré prevyšujú svojich rodičov a sú rodičia, ktorým sa ich deti nikdy nevyrovnajú. Sú rodičia, ktorí považujú svoje deti za majetok, neakceptujú ich potreby, miesto výchovy manipulujú. Aký je pohľad rodičov našej výskumnej vzorky na hodnotu dieťaťa vyjadruje tabuľka č. 1

Tabuľka č. 1 **Hodnota dieťaťa**

pozitívne postoje	n	%	negatívne postoje	n	%
kúsok seba samej	38	5,1	starosť	62	8,3
radosť	153	20,5	strach	3	0,4
láska, má ich rada	58	7,8	finančné výdavky	3	0,4
zmysel môjho života	176	23,6	pomocník pri domácich prácach	1	0,1
opora v starobe	6	0,8			
dar od Boha, zázrak	21	2,8			
šťastie	67	9			
zodpovednosť	21	2,8			
starostlivosť, výchova	26	3,5			
všetko, život, poklad, najvyššia hodnota	275	36,8			
význam rodiny, naplnenie	57	7,6			
kontinuita života, budúcnosť	64	8,6			
pokračovateľ mojich myšlienok	27	3,6			
spoločník vo voľných chvíľach	5	0,7			
najdôležitejší človek	13	1,7			
motivácia k životu	21	2,8			

Z tabuľky vidieť, že prevažná väčšina rodičov vníma dieťa vyoko pozitívne a len nízke % rodičov vidí v deťoch starosť, pomocníkov, finančné problémy.

Vysoko proklamované vnímanie hodnoty dieťaťa možno posúdiť i podľa času, ktorý venujú rodičia deťom. Prehľad uvádza nasledujúca tabuľka.

Tabuľka č. 2 **Dĺžka času, ktorú venujú rodičia denne deťom**

dĺžka času	%
viac ako 2 hodiny	52, 00 %
asi 2 hodiny	21, 60 %
1 hodinu	11, 40 %
asi 0, 5 hodiny	2, 80 %

menej ako 0,5 hodiny	**0, 70 %**
inak	**11, 50 %**

Za varovný signál považujeme údaj, že 2,8 % rodičov na Slovensku venuje svojim deťom iba 0,5 % hodiny času. Pri zisťovaní korelácií medzi pohlavím a časom sa ukázali nasledujúce rozdiely.

Tabuľka č. 3 **Dĺžka času rodičov venovaná deťm v závislosti od pohlavia**

dĺžka času	ženy	muži
viac ako 2 hodiny	55, 60 %	43, 80 %
asi 2 hodiny	21, 20 %	22, 60 %
asi 1 hodinu	9, 30 %	15, 90 %
asi 0, 5 hodiny	1, 40 %	6, 20 %
menej ako 0, 5 hodiny	0, 40 %	1, 30 %
inak	12, 10 %	10, 20 %

Z údajov vyplýva skutočnosť, že muži venujú menej času svojim deťom v porovnaní so ženami. Podľa **rodinnej politiky harmonizácie** by mali mať rovnaké šance na čas s deťmi obaja partneri. Získali by tak všetci - deti, ženy, muži. Deti by boli obohatené o zážitky, pozornosť, o aktivity s obidvomi rodičmi. Bola by tak zabezpečená ochrana pred psychickou alebo fyzickou ujmou zanedbávania. Pre ženy by to bola príležitosť pre zlepšenie kvality života, priestor pre vzdelávanie, pre rozvoj pracovných príležitostí. Pre mužov by sa vytvorila šanca získať nové zručnosti pre rodinné povinnosti, priniesla by menej stresu, zlepšila by zdravie a priniesla radosť. Preto rodičia, no najmä otcovia sú vo výchove svojich detí dlžníci.

Čo považujú rodičia vo výchove svojich detí za najdôležitejšie?

Každá rodina má svoje nepísané výchovné ciele. Tie odrážajú životný štýl, hodnotovú orientáciu a sú ovplyvnené množstvom vonkajších i vnútorných faktorov. Respondenti našej výskumnej vzorky nám odpovedali, aký stupeň dôležitosti pripisujú uvedeným cieľom v oblasti výchovy detí. Taxonómiu cieľov sme zoradili podľa nemeckého pedagóga Brezinku. Tabuľka č. 4 nám ukáže, čo je podľa rodičov dôležité, stredne dôležité a najmenej dôležité.

Tabuľka č. 4 **Rodičovské priority vo výchove detí**

dôležité	**%**
naučiť dieťa byť dobrým človekom	89, 2 %
vytvoriť prájemnú atmosféru v rodine	85, 1 %
dať dieťaťu dobré vzdelanie	75, 2 %
pomôcť dieťaťu v životných situáciách	73, 7 %
naučiť dieťa realisticky chápať svet	71, 7
naučiť dieťa sebadisciplíne	68, 8
ísť podľa presných noriem	21, 8
stredne dôležité	**%**
ísť podľa presných noriem	34, 9
naučiť dieťa sebadisciplíne	22, 0
naučiť dieťa relaisticky chápať svet	19, 7
pomôcť dieťaťu v životných situáciách	17, 8
dať dieťaťu dobré vzdelanie	15, 6
vytvoriť príjemnú atmosféru v rodine	6, 8
naučiť dieťa byť dobrým človekom	3, 5
najmenej dôležité	**%**

ísť podľa presných noriem	**43, 3**
naučiť dieťa realisticky chápať svet	**9, 2**
naučiť dieťa sebadisciplíne	**9, 2**
dať dieťaťu dobré vzdealnie	**9, 1**
pomôcť mu v životných situáciách	**8, 5**
vytvoriť príjemnú atmosféru v rodine	**8, 1**
naučiť dieťa byť dobrým človekom	**7, 4**

Prehľad výpovedí napovedá, že u rodičov prevládajú pozitívne výchovné ciele. Až 89,2 % rodičov považuje za dôležité naučiť deti byť dobrými ľuďmi, 85,11 % vytvoriť príjemnú atmosféru v rodine, 75,2 % dať deťom dobré vzdelanie. Za najmenej dôležité považuje 43,3 % ísť životom podľa presných pravidiel, 9,2 % naučiť ich realisticky chápať svet a 9,1 % dať im dobré vzdelanie.

Túžba rodičov po všeľudských hodnotách ako je dobro, atmosféra v rodine súvisí s každodenným životom, keď sme svedkami rôznych deformácií vo vzťahoch, v posune hodnôt. Ak rodičia netúžia po presných pravidlách vo výchove detí v rodine, je to svedectvom toho, že rodina nie je normatívna inštitúcia a tieto ciele rodiny majú, ale sú "nepísané".

Čím sa riadia rodičia vo výchove svojich detí?

Rodičovstvu sa v našej kultúre nevenuje žiadna pozornosť. V zahraničí exitujú známe školy rodičovstva, napr. Gordonov model úspešnej rodičovskej výchovy, ktorý si postupne osvojujú i európske krajiny. Stotožňujeme sa názormi E. Reinwaldovej, ktorá hovorí, že všetkému sa v živote učíme, iba rodičovstvo nechávame na náhodu. Vo výskume sme predpokladali, že rodičia vychovávajú svoje deti spontánne, nezamýšľajú sa nad dôsledkami svojich rozhodnotí, majú predstavu o sebe, že rodičovstvo uskutočňujú dobre.
Byť dobrým rodičom je úloha veľmi zodpovedná. Je zakotvená i v Zákone o rodine z roku 1963 a ukladá povinnosť obom rodičom povinnosť vychovávať deti.

Aké sú výpovede našich respondentov ukazuje tabuľka č. 5.

Tabuľka č. 5 **Čím sa riadia rodičia vo výchove svojich detí**

spontánne, bez akýchkoľvek vplyvov	**54, 3 %**
vzorom rodičov	**21, 6 %**
inak	**13, 4 %**
čítaním odbornej literatúry	**4, 5 %**
radami odborníkov	**3, 8 %**
radami učiteľov	**1, 4 %**
radami priateľov	**1, 1 %**

Výsledky napovedajú, že 54,3 % rodičov sa riadi vo výchove spontánnosťou, vychovávajú bez akýchkoľvek vplyvov. Ak spontánnosť znamená spokojnosť detí, je to namieste. Často sa však spontánnosť spája s nevedomosťou dôsledkov, s improvizáciou. To je podnet na zmenu postoja.

Využiť príklad rodičov ako podnet pre výchovu detí má tiež niekoľko stránok. Všetci nevedome opakujeme odpozorované vzorce správania z ranného detstva. Či sú však všetky príklady rodičov hodné opakovania, je otázka na zváženie, pretože rodičia sú i nositeľmi skrytého násilia.

Ako vidieť z ďalšieho údaju, rodičia sa málo vzdelávajú v oblasti rodičovstva. Kladieme si otázku, či je to znak nezáujmu, nedostatku času, či iných faktorov? Zrejme ide

o multifaktoriálny jav, ktorého korene súvisia s celkovým životným štýlom a konzumným spôsobom života.

Pri zisťovaní korelácií sa potvrdili vzťahy signifikantnosti medzi rodinným vzťahom a vzdelaním. Respondenti žijúci v 2. manželstve (30,4 %) a rozvedení sa riadia vo výchove vzorom rodičov viac ako respondenti žijúci v 1. manželstve (20,2 %).

Pri preberaní vzorov môže vzniknúť i neschopnosť odpútať sa od vlastných rodičov, samostatne rozhodovať o sebe i o svojich predstavách.

Pod voľbou, že repondenti vychovávajú deti inak, rozumieme kombináciu viacerých predložených možností. Využívanie akýchkoľvek rád podporujúcich partnerskú interakciu a výchovu k hodnotám je pozitívny krok vlastného sebazdokonaľovania. Za najefektívnejšie podnety považujeme rozhovory s odborníkmi a čítanie odbornej literatúry.

Štýly výchovy v rodine

Poznaniu štýlov výchovy pripisujeme veľký význam. Ako tvrdí psychoanlytická pedagogika, zážitky z ranného detstva ovplyvňujú človeka na celý život. Mnohé z nich sú spojené so štýlmi výchovy a podcenenie ich voľby môže častokrát poškodiť osobnosť. Preto ich poznaniu pripisujeme nesmierny význam. Respondentov sme sa opýtali, ktoré z uvedených štýlov používajú a ako často. Napovedá o tom tabuľka č. 6

Tabuľka č. 6 **Frekvencia používania štýlov výchovy**

štýly výchovy		**trvalo**	**často**	**vôbec nie**
	n	%	%	%
iná výchova	92	71,1	16,3	12,0
výchova na zákazoch a príkazoch	732	3,3	57,3	71,4
výchova do ktorej vkladajä rodičia nesplnené sny a túžby	732	3,3	25,3	71,4
výchova improvizovaná	729	2,3	19,9	77,8
výchova perfekcionistická	732	1,4	11,2	87,4
výchova prehnane ochranárska	728	3,3	19,9	76,8

Z výpovedí vidieť, že najviac rodičia používajú inú výchvu. Ide o kombináciu rôznych uvedených prvkov. Druhým najčastejším javom je to, že sa v našich rodinách veľa zakazuje a prikazuje. Pedagogická interpretácia a analýza tohto faktu napovedá o nevhodných dôsledkoch takého štýlu. Zákazy potláčajú prirodzenosť, zbavujú odvahy, samostatnosti. Byť neprirodzený, znamená nebyť sám sebou, správať sa formálne, hrať stále akúsi rolu. Nemať odvahu, znamená nepresadiť sa v živote, nevyužívať svoje schopnosti, v konečnom dôsledku - mať strach, ktorý je veľkou brzdou v napredovaní. Možno i tu vidieť odpoveď na príslovečnú slovenskú črtu "vedieť, ale nemať odvahu." Čo sa týka samostatnosti, tá je dôležitá na potvrdenie vlastnej identity. Znamená to, že človek vie kráčať životom sám, je nezávislý, sebavedomý.

Ďalšie štýly výchovy ako je výchova, do ktorej rodičia vkladajú nespnené sny a túžby detí, ochranárstvo, perfekcionizmus, používajú rodičia iba v malej miere.

Odmeny a tresty v rodinách

Proces výchovy sa nemôže zaobísť bez použitia odmien a trestov. V pedagogickej literatúre túto problematiku opísali viacerí autori (Locke, Pestalozzi, Bakoš, Rozinajová, Hamarová, Holkovič, Matějček, Střelec, Vaníčková). U všetkých prevažuje humanistický prístup.

Odmeny patria k pozitívnym výchovným prostriedkom, podporujú, povzbudzujú osobnosť. Môžu sa uskutočniť verbálnou formou "teším sa", "mám radosť", resp. akceptáciou, ktorá odráža najhumánnejší postoj k dieťaťu a k jeho správaniu, berie ho také, aké je. Odmena stimuluje, podporuje sebavedomie dieťaťa, dodáva istotu.

Trest má ukázať, čo je na čine nežiadúce. Podľa Matějčeka (1994): "Trest nie je to, čo sme pre dieťa vymysleli, ale to, čo dieťa ako trest prežíva". Zo sociálno pedagogického hľadiska je vo výchovnej situácii dôležité zvážiť, či je situácia tak závažná, že si vyžaduje trest, koho trestáme, čo dosiahneme použitím trestu.

Aké formy odmien použili respondenti, poukazuje tabuľka č. 7

Tabuľka č. 7 **Formy odmien v rodine**

formy odmien		**trvalo**	**často**	**vôbec nie**
	n	**%**	**%**	**%**
slovne, pochvalou	**742**	**73,2**	**25,6**	**1,2**
akceptáciou	**727**	**63,6**	**25,9**	**10,9**
inak	**56**	**39,3**	**42,9**	**17,9**
odmenou, výhodami, ktoré si dieťa želá	**736**	**7,1**	**75,7**	**17,3**
materiálnymi darmi	**732**	**2**	**48,9**	**49**

Ako vidieť, najviac odmeňujú respondenti svoje deti slovne, pochvalou, vyjadrením radosti, akceptáciou. Pochvala a akceptácia korelovali so vzdelaním rodičov. Čím majú rodičia vyššie vzdelanie, tým viac využívajú pochvalu a akceptáciu. Akcpetáciu však nevyužíva 10,9 % repsondentov.

Zo zistených údajov je povšimnutia hodný údaj, že 48,9 % respondentov odmeňuje deti občas a 2 % trvalo materiálnymi darmi. Rozdiely, i keď nie výrazné sa ukázali medzi mužmi a ženami. 2,7 % mužov a 1,8 % žien odmeňuje deti materiálnymi darmi. Ako jedno z vysvetlení môže byť i to, že muži splácajú daň za čas, ktorý trávia mimo rodiny. Materiálne dary nemožno vylúčiť z foriem odmien rodinnej výchovy, no na druhej strane, nemali by sa stať výchovným prostriedkom za každý dobrý skutok dieťaťa. Z hľadiska výchovy je skôr úlohou naučiť deti nezištne a zodpovedne konať.

Ako trestajú rodičia v našich rodinách svoje deti dokumentuje tabuľka č. 8.

Tabuľka č. 8 **Frekvencia používania trestov**

spôpsob trestu		**trvalo**	**občas**	**vôbec nie**
	n	**%**	**%**	**%**

krikom	**738**	**8,4**	**75,3**	**16,3**
zákazom obľúbených činností	**741**	**7,1**	**66,5**	**25,4**
telesným trestom	**731**	**1,6**	**46,8**	**25,4**
domácim väzením	**731**	**1,6**	**22,4**	**76**
vyhrážaním	**733**	**1,5**	**29,3**	**69,2**
mlčaním	**735**	**1,4**	**26,3**	**72,4**

Najpoužívanejší spôsob trestu je krik a zákaz obľúbených činností (trvalo i občas). Krik využíva trvalo 8,4 % respondentov. Chceme pripomenúť, že nejde o žiadúci výchovný prostriedok. Rodičia ním často ventilujú svoje napätie, používajú ho v dôsledku bezmocnosti či pre iné príčiny. Jeho účinky na deti sú rôzne. Môže vyvolať nervozitu, napätie, strach, úzkosť, nepríjemnú atmosféru, nevšímavosť, nedôveru, nenávisť. Záleží na frekvencii použiteľnosti i na tom, ktoré jazykové prostriedky sú obsahom kriku.

Ak telesne trestá 1,6 % respondentov trvalo, 46, 8 % občas a 51,6 % respondentov telesne netrestá, je to signál **existujúceho násilia v našich rodinách.** Prostredníctvom príkladu, ktorý zažívajú na sebe, prenášajú tento typ správania na iných. Známe sú rôzne príklady šikanovania, fyzického, či psychického násilia tých, ktorí zažili násilnú výchovu. Odborníci v otázkach rodinnej výchovy, osobitne v telesných trestoch majú na ich používanie rôzne názory (od tolerancie voči používaniu až po striktné odmietnutie). Stotožňujeme sa s autormi, ktorí odmietajú tvrdenia, "i ja som občas dostal a to mi v živote pomohlo". A naopak, patríme k zástanocm myšlienky "Násilie plodí násilie". Telesný trest totiž problém násilia nerieši, naopak, potláča ho, resp. evokuje.

Štatisticky významný vzťah sa potvrdil medzi používaním telesných trestov a vzdelaním rodičov. Čím majú rodičia nižšie vzdelanie, tým viac telesných trestov požívajú.

Potvrdzuje to tabuľka č. 9 **Telesné tresty v rodinách a vzdelanie rodičov**

vzdelanie		**trvalo**	**často**	**vôbec nie**
	n	**%**	**%**	**%**
základné	**51**	**5,9**	**62,7**	**31,4**
stredoškolské	**174**	**3,4**	**40,8**	**55,7**
stredoškolské s maturitou	**352**	**0,9**	**47,7**	**45,6**
vysokoškolské	**149**	**-**	**45,6**	**64,4**
iné	**5**	**-**	**60**	**40**
spolu	**731**	**100**	**100**	**100**

V ktorých oblastich rodičia potrebujú pomoc?

Táto otázka, ktorú sme respondentom položili, presahuje pedagogický rámec. Má však vplyv na pedagogizáciu rodinného života. Predpokladali sme, že proces transformácie značne zasahuje do rodinného života. Prehlbujúca sa diferenciácia v prijímoch, vznik "chudoby" ako spoločenskej reality, rizikovosť "štartu mladých rodín", nárast počtu rodín s nezamestnaným členom, to všetko sú faktory, ktoré ovplyvnia nároky rodín na stanovenie priorít pomoci. Respondenti odpovedali, že najviac potrebujú pomoc **v materiálnej oblasti** (20,1 % trvalo a 65, 0 % občas). Väčšiu pomoc v materiálnej oblasti potrebujú respondenti s nižším vzdelaním, rodičia žijúci v 2. manželstve (45, 7 %) a rozvedení (47,5 %). Z hľadiska charakteru práce potrebujú najväčšiu pomoc rodičia technického, ekonomického a spoločensko - vedného zamerania.

Ďalšia oblasť, v ktorej rodiny potrebujú pomoc, je **zladenie pracovných a rodičovských povinností.** V tejto oblsti potrebuje pomoc 8, 7 % rodín spoločensko - vedného zamerania a 5,7 % rodín ekonomického zamerania.

2, 7 % mužov potrebuje pomoc v **štýloch výchovy** v porovnaní so ženami, z ktorých túto potrebu má iba 0,8 %.

Závery a odporúčania z výskumu:

Výskumné zistenia odhalili nasledujúce skutočnosti o výchovnom prostredí rodiny na Slovensku:

- Pozitívnym faktom je, že respondenti výskumu pripisujú vysoký stupeň dôležitosti **hodnnote dieťaťa.** Deti predstavujú najzraniteľnejšiu skupinu v spoločnosti. Nie sú schopné postarať sa o seba samé, potrebujú ochranu, lásku, pocit bezpečia. Nestačí iba vyjadrenie, že ich rodičia majú radi. Lásku treba deťom vedieť aj prejaviť. Podstatou je milovať ich také, aké sú. Podľa našich zistení, postoje rodičov tomu nasvedčujú.
- Druhým pozitívnym zistením je skutočnosť, že "nepísané" **výchovné ciele** v rodinách sú humánne: naučiť deti byť dobrými ľuďmi, dať im dobré vzdelanie, vytvoriť príjemnú atmosféru v rodine. Rodina sa potvrdila ako sociálna skupina, ktorá nemá rada normy, výchovné ciele si uvedomuje, no striktne sa nimi neriadi. Uvedenú skutočnosť možno odvodiť od makroprostredia, ktoré je normatívne, každý človek sa mu prispôsobuje a preto hľadá útočisko, pokoj od vonkajšieho sveta v rodine. Ciele sú však v živote a vo výchove predovšetkým veľmi dôležité, pretože ak máme ciele, môžeme očakávať i výsledky výchovy.
- Ďalším pozitívnym faktom našich rodín je skutočnosť, že 73,2 % respondentov **odmeňuje** svoje deti akceptáciou a 49, 0 % ich neodmeňuje materiálnymi darmi. Táto skutočnosť by mohla viesť u mladých ľudí k podpore zdravého sebavedomia.
- Rezervy sa ukázali v oblasti **sebavzdelávania rodičov** vo výchove detí. Len 4, 5% respondentov číta odbornú literatúru a 3,8 % využíva rady odborníkov. Na to, aby sme mohli vykonávať všetky druhy povolaní, potrebujeme kvalifikáciu. Byť zodpovedným rodičom je poslanie, ktoré vyplýva zo zákona o rodine a kvalifikáciu naň získavame iba živelne. Odporúčame preto zriaďovanie rôznych foriem vzdelávania i sebavzdelávania rodičov na rôznych úrovniach. Sebavzdelávanie považujeme za úsilie človeka o vlastné sebazdokonaľovanie. Človek sa sebazdokonaľovaním dostáva od "reálneho ja" k "ideálnemu ja". Líši sa od ostatných tým, že je schopný byť viac, než o sebe vie. Veľkým dlžníkom v tejto oblasti sú masovokomunikačné prostriedky.
- Varovným zistením z oblasti modelov výchovy je **existencia násilia v rodinách.** Trvalo trestá len 6, 1% rodičov a občas 46, 8 % rodičov. Títo rodičia spôsobujú dvojakú vinu: pôsobia deštruktívne na dieťa i na spločnosť. Vlastným príkladom učia deti násiliu, manipulatívnosti, učia ich, že situácia sa nedá zvládnuť inak ako násilím.
- Realizácia výskumu o rodine neumožnila nahliadnuť viac do intimity rodinného prostredia, preniknúť viac do vzťahov a konfrontovať, či sú proklamované vyhlásenia rodičov v súlade s každodenným žitím. Výskum, ktorý sme uskutočnili na reprezentatívnej vzorke dotazníkovou metódou odhalil isté charakteristiky o modeloch výchovy v rodinách žijúcich na Slovensku a zároveň nás podnietil v ďalšom štádiu bádania k používaniu kvalitatívnych metód (metóda kazuistiky - prípadová štúdia). Toto je predmetom ďalšieho sociálno pedagogického výskumu o násilí v rodinách, ktorému sa venujeme.

Literatúra:

Bakošová, Z., Potočárová, M.: Výchovné prostredie rodiny. Výskumná správa pre Medzinárodné stredisko pre výskum rodiny. Bratislava 1995, 60 s.
Bakošová, Z.: Modely výchovy v rodine. Pedagogická revue 1998, č. 3, s. 220 - 233
Bettnerová, B. L. - Lewová, A.: Odvaha žít svůj život. Praha 1995
Campbell, R.: Potřebuji tvou lásku. Praha 1992
Čáp, J.: Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy. Praha 1996
Dětská práva. Dokumenty a materiály o ochraně dětí. PÚ JAK ČSAV, Praha 1991
Gordon, T.: Úspešná rodičovská výchova. Bratislava 1995
Guráň, P.: In: Rodina ako predmet vedy. Bratislava 1994
Hamarová, J., Holkovič, Ľ.: Výchova v rodine. Bratislava 1986
Lentzová, T.: Štát v službách rodiny. Bratislava 1998
Huppertz, N., Schinzler, E.: Grundfragen der pädagogik. Munchen 1998
Matějček, Z.: Po dobrém nebo po zlém? Praha 1994
Matoušek, O.: Rodina jako instituce nebo vztahová síť. Praha 1993
Pelikán, J.: Výchova jako teoretický problém. Ostrava 1995
Pelikán, J.: Výchova pro život. Praha 1997
Rozinajová, H.: Pedagogika pre rodičov. Martin 1988
Vaníčková, E. - Hadj-Moussová, Z., - Provazníková, H.: Násilí v rodině. Praha 1995

Mojmír Benža

TRADIČNÝ ODEV SLOVENSKA

Medzi základné predpoklady fyzickej existencie človeka v oblasti, v ktorej sa nachádza Slovensko, so striedaním chladných a teplých ročných období, patrí spolu so stravou a obydlím aj odev a obuv. V odeve i obuvi sa stretajú všetky sféry kultúry - materiálna, duchovná i umelecká. Pôvodne odev a obuv vznikli z prirodzenej potreby človeka chrániť sa pred nepriaznivými vplyvmi podnebia. Ich ďalší vývoj bol a je úzko spätý s hospodárskym a spoločenským vývojom spoločnosti. Odev a obuv nepredstavujú len súbor vecí, ktoré vznikli z konkrétnych materiálnych podmienok a ktoré slúžia len praktickým účelom. Nimi sa človek začleňuje i vydeľuje zo spoločnosti. Vypovedá o sebe i o dobe, v ktorej žije. Odrážajú sa v nich estetické a výtvarné názory spoločnosti i každého konkrétneho človeka.

Vznik tradičného odevu súvisí so vznikom spoločensky štrukturovanej spoločnosti. Rôzne spoločenské vrstvy a skupiny sa nezačali odlišovať len vzťahom k výrobným prostriedkom, ale i spôsobom života, kultúrou, a teda i svojim odevom. Druhým významným medzníkom vo vývoji tradičného odevu bol vznik miest. Vtedy sa začal odlišovať mestský odev od vidieckeho, dedinského odevu. Napriek tomu, že odev pracujúcich a nepracujúcich vrstiev spoločnosti, roľníkov, remeselníkov, obchodníkov, príslušníkov šlachty, dedinského a mestského obyvateľstva boli v spoločenskej protirečivosti, neboli navzájom uzavreté a izolované. V každom období vytvárali spolu vnútorne štrukturovaný celok, ktorý niesol charakteristické znaky dobovej spoločnosti.

Za tradičný odev považujeme hlavne odev obyvateľov dedín a malých mestečiek, ktorí sa zaoberali tradičným zamestnaním - roľníctvom, pastierstvom, prácou v lese, prípadne remeslom. V záujme pravdy treba však povedať, že i v módnom odeve vždy existuje aj prvok tradičnosti. Charakteristickými znakmi tradičného ľudového odevu je silné pôsobenie tradície, pozvolný vývoj, vysoká stálosť foriem, dekoratívna výzdoba jednotlivých súčiastok, veľký počet lokálnych dobových foriem viazaných na väčšie alebo menšie územné celky a tiež funkčná znakovosť vyjadrená skladbou, materiálom i farbou.

Tradičný odev na Slovensku je vytvorený na základe dvoch všeľudských princípoch - ovinovacom a navliekacom. Pri ovinovacom princípe sa odev vytvára ovinovaním tela pruhmi látky a súdružnosť odevu je zabezpečená hlavne zviazaním alebo zopnutím. Pri navliekacom princípe je do látky urobený otvor, pomocou ktorého sa látka navlečie na telo a súdržnosť odevu je zabezpečená zošitím, prípadne zopnutím. U oboch princípov sa na zvýšení kompaktnosti oblečenia podiela jeho prepásanie. Použitie ovinovacieho princípu prevláda viac v ženskom a navliekací princíp v mužskom odeve.

Typy mužského odevu. Skladba základných odevných súčiastok tradičného mužského odevu, ktoré vytvárajú prirodzené zoskupenia, člení Slovensko na tri veľké oblasti. Prvú oblasť tvorí západné, južné a časť východného Slovenska s gaťovým typom tradičného odevu. Druhú oblasť vytvárajú severné časti západného a stredného Slovenska s nohavicovým typom odevu zo súkna. Tretiu oblasť tvorí východné Slovensko s nohavicovým odevom z kepru. Každý typ má dva varianty.

Gaťový odev je zložený z plátených gatí, košele a mužskej zástery. Variant A má košeľu so širokými voľnými rukávmi. V zime a vo sviatok sa nosia tiež súkenné nohavice z jemného súkna. Variant B má popri košeli s voľnými rukávmi tiež košeľu s manžetami. V zime sa tiež nosia súkenné nohavice z hrubého i jemného súkna.

Nohavicový súkenný odev má základ v súkenných nohaviciach a košeli. Variant A sa skladá zo súkenných nohavíc z hrubého súkna, ktoré sa nosia po celý rok a košele s voľnými širokými

rukávmi. Variant B tvoria súkenné nohavice z hrubého súkna, ktoré sú v lete nahradené plátenými gaťami a košeľa s voľnými rukávmi.

Nohavicový keprový odev vytvárajú keprové nohavice a košeľa. Variant A je z keprových nohavíc a košele s manžetami. Variant B tvoria keprové nohavice, ktoré sú v zime nahradené súkennými nohavicami z hrubého súkna a košeľa s rukávmi s manžetami.

Jadro každej oblasti typu tvoria varianty A, v ktorých sú koncentrované podstatné znaky jednotlivých typov. Varianty B predstavujú prechodné formy, ktoré síce majú charakteristické prvky svojho základného typu, ale obsahujú tiež niektorý prvok susedného typu. Na príklade variantov B sa najvýraznejšie prejavuje sezónne nosenie niektorých základných odevných súčiastok. Medzi gaťovým a súkenným nohavicovým odevom je to nosenie súkenných nohavíc v zime v oblasti gaťového odevu a gatí v lete v oblasti súkenného nohavicového odevu. Medzi gaťovým a keprovým nohavicovým odevom je to nosenie košele s manžetami v oblasti gaťového odevu. Medzi súkenným a keprovým nohavicovým odevom je to nosenie súkenných nohavíc v zime v oblasti keprového nohavicového odevu.

Vplyv geografických a klimatických podmienok sa najvýraznejšie prejavil pri výbere materiálu a celkovom formovaní gaťového, v podstate pláteného odevu a pri nohavicovom súkennom odeve. Hospodárske podmienky, konkrétne absencia intenzívneho chovu oviec, spolu s nižšou hospodárskou úrovňou oblasti sa spolupodieľali na formovaní keprového nohavicového odevu. Kultúrne podmienky sa prejavili až pri konkrétnom stvárnení každej základnej odevnej súčiastky, pri výbere strihu, konečnej úprave a výzdobe. Základný odev mužov podliehal sezónnym zmenám v závislosti na striedaní teplých a chladných ročných období. Z hľadiska pracovného procesu sa zásadne nemenila skladba základných súčiastok odevu. Variabilita skladby sa prejavovala viac z závislosti na ostatné príležitosti a funkcie tradičného odevu. Gaťový odev je charakteristický odev nížin s teplým podnebím, s prácou na poli. Nohavicový odev zo súkna je odevom horských oblastí s drsnejším podnebím a prácou na pasienku alebo v lese. V keprovom nohavicovom odeve sa prelínajú základné vlastnosti pláteného gaťového a súkenného nohavicového odevu.

Typy ženského odevu. Skladba odevných súčiastok tradičného odevu žien člení Slovensko na dve veľké oblasti. Prvú oblasť tvorí západné Slovensko, juhozápadná časť stredného a východná časť východného Slovenska s rubášovým typom odevu, ktorého základom je rubáš. Druhá oblasť, s košeľovým typom odevu, ktorého základom je dlhá ženská košeľa, zahŕňa prevažnú časť stredného a západnú časť východného Slovenska.

Každý typ má tri varianty. Variant A rubášového odevu má dvojdielny rubáš, rukávce s bokom prišitými rukávmi, sukňu do pása a zásteru. Osnovou variantu B tvorí taktiež dvojdielny rubáš a rukávce s bokom prišitými rukávmi, popri sukni do pása obsahuje tiež sukňu so živôtikom a zásteru. Variant C je založený na jednodielnom rubáši, rukávcoch s kolmo prišitými rukávmi, sukni do pása a zástere.

Variant A košeľového odevu má košeľu s bokom prišitými rukávmi, sukňu do pása a zásteru. Variant B je zložený z košele s bokom prišitými rukávmi, zo sukne do pása i so živôtikom a zástery. Variant C tvorí košeľa s kolmo prišitými rukávmi, sukňa do pása a zástera.

Jadro každej oblasti typu tvoria varianty A, v ktorých sú koncentrované najpodstatnejšie znaky jednotlivých typov. Ženský odev, na rozdiel od mužského odevu, nevariuje svoje typy v závislosti na sezónnom nosení niektorých základných súčiastok. Variabilita typov je založená na zmenách v strihoch i skladbe jednotlivých súčiastok. Najvýraznejšie sa to prejavuje na variantoch B u oboch typov. Výnimočné postavenie majú varianty C, pri ktorých neprichádza k zmene v skladbe, ale ku zmene charakteru formy strihu určujúcej typologickej súčiastky.

Geografické a klimatické podmienky sa výraznejšie prejavili len pri formovaní toho

najzákladnejšieho charakteru oboch typov. Rubášový odev je voľnejší, neupätejší. Košeľový odev je kompaktnejší a uzavretejší. Prvý zodpovedá skôr miernejšej klíme nížinných oblastí. Druhý sa hodí do drsnejšieho podnebia horských oblastí. Kultúrne vplyvy dobovej módy sa prejavili najmä pri konkrétnom spodobení každej základnej odevnej súčiastky alebo pri jej konečnej úprave.

Samostatným problémom v rámci typológie ženského odevu je dvojzásterový odev. Jeho podstata je v tom, že funkciu sukne plnia zástery - jedna opásaná z predu a druhá zozadu. Je to princíp, ktorý sa výrazne uplatňuje najmä v odeve karpatskej a balkánskej oblasti. Existencia dvojzásterového odevu na Slovensku a v priľahlej časti východnej Moravy tvorí najzápadnejšiu hranicu jeho výskytu v rámci strednej Európy. Princíp je všeobecne považovaný za veľmi starobylý a vlastný pôvodnému slovanskému etniku.

Základnými materiálmi na zhotovenie súčiastok mužského i ženského odevu bolo ľanové alebo konopné plátno, domáce súkno, neplstené vlnené tkaniny a kožušina. Popri doma tkaných materiáloch sa od konca 17. storočia začali používať vo väčšej miere remeselne zhotovené druhy textilu, hlavne jemnejšie plátna a súkna. Od 18. storočia, s rozvojom textilných manufaktúr a neskôr i priemyslu nielen v západnej a strednej Európe, ale i na Slovensku, začínajú sa na zhotovovanie ľudového odevu, najmä sviatočného, používať strojovo zhotovené druhy textílií z bavlny, vlny a hodvábu, ktoré sa stali cenovo dostupnými. S novými materiálmi prichádzali spravidla zmeny vo formách a strihoch súčiastok odevu. Pôvodné strihy boli pravouhlé, rešpektovali nielen uloženie nití v osnove a útku, ale i rozmery tkaniny. Z doma zhotovených materiálov sa koncom 19. a začiatkom 20. storočia šili už len pracovné alebo spodné súčiastky. V polovici 20. storočia takmer úplne zaniklo používanie doma tkaných textílií v odeve. Zhotovovanie prevažnej väčšiny súčiastok mužského i ženského odevu až do začiatku 20. storočia bolo domáckou prácou žien. Len niekoľko súčiastok, najmä vrchného odevu, bolo výrobkami remeselníkov. Remeselné výrobky sa začali výraznejšie uplatňovať v ľudovom odeve od 17. storočia. Je to dôsledok postupného presídľovania sa remesiel zo slobodných miest na vidiek, do poddanských mestečiek. Proces sa začal už v polovici 15. storočia. Široké rozmery nadobudol v prvej polovici 17. storočia. Okolo 1650 sa už definitívne vykryštalizovalo rozloženie remeselnej výroby na Slovensku, ktoré ju potom charakterizovalo až do jej postupného zániku. Koncom 19. a začiatkom 20. storočia sa k remeselným krajčírom na dedinách a v malých mestečkách pridružili dedinské krajčírky, ktoré šili nové, mestské druhy, hlavne ženských odevných súčiastok, ktoré sa v tom období začali rozsiahlejšie nosiť v tradičnom odeve. Významnou zmenou v technológii zhotovenia odevných súčiastok v tomto období bolo nahradenie ručného šitia šitím šijacím strojom.

Pôvodnou funkciou odevu bolo zahalenie tela a jeho ochrana pred poveternostnými vplyvmi. Túto funkciu plnili hlavne súčiastky základného a svrchného odevu. Najúčelnejšie prispôsobený prírodným podmienkam a súčasne pracovnému procesu bol pracovný odev, ktorý bol zhotovený z hrubších a pevnejších materiálov. V dávnej minulosti sa pracovný a sviatočný odev skladal z rovnakých súčiastok, ktoré boli z podobných materiálov. Len pozvoľným vývojom sa vytváral osobitný sviatočný odev, ktorý sa odlišoval od pracovného novým alebo iným, drahším, dekoratívnejším materiálom a rozsiahlejšou i náročnejšou výzdobou. Práve výzdoba a nákladnosť materiálu i spôsob úpravy odevu sa stali charakteristickými znakmi sviatočného odevu. Sviatočný odev sa stal prostredníctvom ustáleného znakového systému najvýraznejším nositeľom jeho spoločenských a estetických funkcií. Odev konkrétnou formou, úpravou, materiálom, farebnosťou a výzdobou vypovedal nielen o lokálnej, regionálnej či konfesionálnej príslušnosti, ale tiež o veku, stave a spoločenskom postavení svojho nositeľa. So sviatočným odevom súvisel obradový odev, ktorého základnou funkciou bolo označenie úlohy jednotlivca alebo skupiny ľudí

v príslušnom obrade. Významnú úlohu v obradovom odeve mala skladba odevu za použitia zvláštnych, často archaických súčiastok a doplnkov.

S materiálom a funkciami ľudového odevu, najmä v posledných dvoch storočiach, úzko súvisela jeho výzdoba. Výzdoba vznikala na miestach účelových švíkov a spojov. Prevládajúcou výzdobou ľudového odevu na Slovensku je výšivka, ktorá sa rozrástla z pôvodne spojovacích a začisťovacích stehov cez drobnú výšivku jedného motívu s úzkou škálou farieb až do ornamentálne a motívovo bohatých, farebne pestrých i zladených kompozícií, na plochách, ktoré boli umiestnené na pohľadom exponovaných miestach. Výšivka v druhej polovici 19. a v prvej polovici 20. storočia používala širokú škálu techník. Možno medzi nimi nájsť, od tých najjednoduchších až po tie najnáročnejšie techniky, ktoré si vyžadujú nielen veľkú zručnosť, ale i určitú špecializáciu. Okrem výšivky sa vo výzdobe ľudového odevu uplatnilo tiež vytkávanie, aplikácia i našívanie ozdobných šnúr a pozamentov. Významnú súčasť výzdoby predstavovalo použitie čipiek. V prvej polovici 20. storočia prenikla do výzdoby ľudového odevu strojová výšivka. Výzdoba sa uplatňovala vo väčšej miere v ženskom a v menšej miere v mužskom odeve. Pracovný odev býval tiež zdobený, ale len v takom rozsahu, aby výzdoba nebola v rozpore s funkciou odevu.

Výsledky etnologického bádania zaujímajú najmä vedcov. Bežného občana púta tradičný odev nie typológiou, ale svojou rôznorodosťou foriem a pestrosťou výzdoby. Najčastejšie s tým kladenou otázkou je: čo bolo príčinou vzniku toľkej pestrosti a rôznorodosti tradičného odevu. Odpoveď na túto jednoduchú otázku však nie je vôbec jednoduchá.

V prvom rade si musíme uvedomiť, že to čo sa nám zachovalo z tradičného odevu do súčasného obdobia, je výsledkom dlhodobého vývoja. V najstaršom období mali na tradičný odev veľký vplyv geografické prostredie a klimatické podmienky. Tie určovali základné materiály, z ktorých bol zhotovený a jeho celkový charakter. V nižinných oblastiach bol odev skôr plátenný a voľnejší. V horských oblastiach sa popri plátne uplatnili i vlnené textílie či kožušiny a odev bol zasa upätejší. S rozvojom textilných manufaktúr v 18. stor. a priemyslu v 19. stor. sa popri doma tkaných textíliách začali používať i továrenské materiály. Druhová pestrosť materiálov bola sprevádzaná aj farebnou pestrosťou.

Významným momentom bola od 17. stor. postupne rozširovaná znalosť výšivky, ku ktorej sa v 18. stor. pridružila pomerná dostupnosť farebných vyšívacích nití, a to nielen bavlnených, ale aj hodvábnych. Domáce i cudzie výšivkové motívy sa začali spolu s rôznymi vyšívačskými technikami postupne pretvárať do širokej škály lokálnych štýlov, ktoré našli plné uplatnenie najmä vo výzdobe tradičného odevu. Výšivke mala dominantný charakter hlavne na západnom a strednom Slovensku. Pre východné Slovensko bolo charakteristické skôr vytkávanie a aplikácia. Široké použitie v tradičnom odeve našla rôzne vzorovaná modrotlač.

Významnou mierou do formovania lokálnych foriem tradičného odevu zasiahol aj nerovnomerný hospodársky vývoj jednotlivých krajov Slovenska a tiež prehlbujúce sa sociálne rozdiely v spoločnosti. Hospodárska prosperita kraja a bohatstvo ľudí našli svoj odraz i v tradičnom odeve. Rovnako to bolo aj s etnickou s konfesionálnou príslušnosťou obyvateľstva. Obe raz výraznejšie, inokedy menej výrazne formovali najmä farebnosť tradičného odevu.

Všetky vyššie spomínané okolnosti, ktoré pôsobili raz spolu a inokedy oddelene, súčasne či vo väčších alebo menších časových intervaloch a s rôznou intenzitou, ovplyvnené dobovým vkusom aj estetickým cítením tvorcov i nositeľov tradičného odevu, sa ako celok podieľali na vytvorení toho veľkého bohatstva lokálnych foriem tradičného odevu, ktorými Slovensko oplýva.

Vzhľadom na to, že vývoj odievania na území Slovenska, najmä v ranných obdobiach, nie je dostatočne preskúmaný, je veľmi ťažko hovoriť o najstarších formách tradičného odevu. Predpokladá sa, že v slovanskom období bol odev mužov i žien košeľový. Časť odevných

súčiastok základného i vrchného odevu mala pravdepodobne spoločné alebo veľmi príbuzné formy pre mužov i ženy. Súčasťou mužského odevu boli nohavice alebo im podobná súčiastka, ktorá však nemala ešte dominujúci charakter. V období stredoveku pokračoval vývoj smerom k výraznejšiemu odlíšeniu mužského a ženského odevu. V odeve mužov nadobudli dominantný charakter nohavice. Postupným vývojom a zmenami v materiáloch, strihoch, formách i výzdobe sa mužský i ženský odev sformovali do podoby, ktorá nám je od 18. storočia už podrobnejšie známa z ikonografických i literárnych prameňov. V 19. storočí bol tradičný odev v podstate ustálený v tých formách, ktoré sú opísané v množstve vedeckých štúdií a monografií a tiež ktoré svojimi mapami zachytil Etnografický atlas Slovenska.

V 2. polovici 19. a začiatkom 20. storočia dochádza k závažným zmenám v existencii a vývoji tradičného odevu, ktoré sú podmienené predovšetkým zrušením poddanstva v roku 1848 a najmä nástupom priemyselnej revolúcie v Uhorsku. Vznikol veľký pohyb obyvateľstva za prácou smerujúci nielen do vznikajúcich priemyselných centier na Slovensku, ale i do krajín západnej Európy a zámoria. Obyvatelia z tých najzaostalejších a najchudobnejších častí Slovenska prišli do styku s vyspelou mestskou kultúrou a industriálnou spoločnosťou. Poznatky získané v cudzine našli spätný odraz v ich spôsobe života pri návrate domov. Jedna časť vývoja, najmä v ženskom odeve, smerovala k vytvoreniu polomestskej formy a druhá, hlavne v mužskom odeve, k úplnej výmene tradičného odevu za dobový mestský odev. Polomestskú formu ženského odevu, ktorá sa vytvorila na celom území Slovenska, charakterizujú nové a módne materiály, zjednodušené formy tradičných i mestských súčiastok, tmavšia farebnosť a takmer absencia výzdoby. Tradičný odev mužov na celom Slovensku v polovici 20. storočia úplne zanikol. V súčasnom období sa muži i ženy na prevažnom území Slovenska obliekajú v intenciách módneho mestského odevu.

Tradičný odev, hlavne jeho sviatočná podoba, nadobudol v súčasnosti novú spoločenskú funkciu. Stal sa z neho sviatočný odev, ktorý sa oblieka pri rôznych slávnostiach a oslavách osobného i spoločenského charakteru. V živej podobe sa možno s ním najčastejšie stretnúť už len na folklórnych festivaloch ako s javiskovým kostýmom folklórnych skupín a súborov.

Použitá literatúra

BENŽA, Mojmír: Odev a obuv. - In: Etnografický atlas Slovenska. Národopisný ústav SAV, Slovenská kartografia, Bratislava 1990, VIII. kap., s. 44-49.

Encyklopédia ľudovej kultúry na Slovensku. 1., 2. zv., Veda. Bratislava 1995, 454 a 418 s.

NOSÁĽOVÁ, Viera: Slovenský ľudový odev. Osveta. Martin1982, 219 s.

Vincent Blanár

Problematika vývinu pomenúvania osôb

1. Vývin pomenúvania osôb môžeme skúmať z dvoch hľadísk. Vonkajšiemu pozorovaniu je prístupné fungovanie pomenúvania osôb v rozličných podmienkach spoločenskej komunikácie. To je úroveň javov analyzovaných v reči. Na úrovni reči sa realizujú vnútorné zákonitosti antroponymického systému, prejavujúce sa v dimenzii času, miesta a frekvencie. Obidva aspekty navzájom súvisia, i keď predpokladom postihnutia vnútorných vývinových zákonitostí je poznanie fungovania osobného pomenovania v uvedených dimenziách. Javovej stránke osobného pomenúvania sa v doterajšej onomastike venuje podstatná pozornosť (u nás publikoval v poslednom čase viaceré štúdie z tohto okruhu M. Majtán 1994, 1998 a i.) V tomto príspevku zameriame pozornosť na vnútornú stránku problematiky, na vývin zákonitostí antroponymickej sústavy.

V posledných desaťročiach sa konštituovala onomastika ako relatívne samostatná disciplína v rámci jazykovedy. Pre modernú onomastiku sú príznačné najmä tieto teoretické východiská: Vlastné meno je jazykový znak sui generis. Vlastné mená analyzujeme ako prvky danej onymickej sústavy (podsystému) z hľadiska semiologického a funkčno-štrukturálneho. Dôležitý je aj aspekt socioonomastický. Onymické javy majú svoje synchrónne, diachrónne, areálové i frekvenčné rozmery. Pri komplexnom onomastickom výskume má metodologicky základný význam spájanie lingvistického a onomastického statusu vlastného mena. Semiologické hľadisko ostáva trochu v tieni ostatných princípov. Príčinou je doteraz diskutovaná otázka, ako treba chápať obsah onymického znaku. Podľa môjho názoru (ktorý som formuloval na viacerých miestach; naposledy v Teórii vlastného mena, 1996) obsah vlastného mena pozostáva z dvoch zložiek, z referenčného vzťahu k denotátu (referenčná identifikácia) a zo špecifickej propriálnej sémantiky, z designácie (vychádza sa z vedenia o onymickom objekte - presupozičná identifikácia). K takémuto vymedzeniu som sa postupne prepracúval od 40. rokov (porov. doktorskú rozpravu z r. 1945 „Osobné mená. K základom semiologickej onomastiky"). Môj semiologický a funkčno-štrukturálny prístup k problematike vlastných mien nemožno odmyslieť od myšlienkového varu v Bratislavskom lingvistickom krúžku, ktorého členom som bol od jeho začiatkov. Žiada sa však pripomenúť, že môj netradičný prístup k chápaniu vlastných mien - ktorý sa neskôr ukázal ako veľmi perspektívny napr. aj v porovnaní s myšlienkovými výbojmi Pražského lingvistického krúžku - sa u popredných členoch BLK-u stretal s nemalými rozpakmi.

Poznámka: Je priam symtomatické, že Ľ. Ďurovič (ktorý odmieta názor, že vlastné mená tvoria integrálnu, i keď špecifickú oblasť slovnej zásoby národného jazyka) pri pohľade na začiatky slovenského štrukturalizmu v 40. rokoch (Jazykovedný časopis, 2000, s. 81-93) nevzal do úvahy, že v tom čase funkčno-štrukturálne myslenie na Slovensku podnietilo aj nové prístupy k výskumu vlastných mien. Práve na českej strane sa tieto výskumy stretli s veľmi pozitívnymi ohlasmi (porov. recenzie Príspevku ku štúdiu ..., 1950 v Slove a slovesnosti - P. Trost, v Časopise pro moderní filologii - V. Šmilauer, B. Havránek v oponentskom posudku Príspevku ku štúdiu...).

Keď chceme načrtnúť vývin osobných mien ako sústavy (systému), treba najprv charakterizovať základné prvky tohto systému. Základnými prvkami sú funkčné členy, ako rodné meno, prímeno, priezvisko a pod. Preto sa pokúsime najpr vymedziť obsah rýchto prvkov vo vyvíjajúcich sa antroponymických sústavách (2) teda vychádzame zo semiologického hľadiska). Potom poukážeme na základné vývinové fázy, pre ktoré je príznačná istá významová štruktúra a vzájomná hierarchia jednotlivých funkčných členov (3); neobídeme historicko-porovnávací a areálový prístup. Vnútorné vývinové vzťahy sa na povrchovej štruktúre realizujú v rozmanitých pomenovacích modeloch, ktoré sú doložené od sklonku praslovanskej éry v historických dokumentoch.

2.1. Designácia (onymická sémantika) funkčných členov

Pri vymedzovaní designácie funkčných členov uplatňuje komponentovú analýzu. Využívame antroponymické príznaky, ktoré sme zistili v doterajších analýzach obsahových modelov. Vzhľadom na rozsiahly časový úsek (okolo 2 tisícročí), na väčší počet systémotvorných prvkov a rozmanité komunikačné situácie sa rozšíril počet antroponymických príznakov o niektoré nové relevantné prvky. Pre onymické príznaky v staršej vývinovej fáze je celkove príznačný nerovnaký stupeň ich uplatnenia, pretože v tom čase ešte nezasiahla do osobného pomenúvania administratívno-právna zložka. Na celý časový úsek jednomennej sústavy, t.j. sústavy, v ktorej bolo hierarchicky základným členom osobné meno v užšom zmysle slova, meno dávané pri narodení (krstné meno, nem. Rufname), sa vzťahuje ustálenosť užším spoločenským úzom, prípadne rrelatívna záväznosť mena). Ako nové sme vyabstrahovali tieto príznaky: (platnosť od narodenia), obligatórnosť - potenciálnosť); v jednomennej sústave i v dvojmennej sústave, t.j. keď je v pomenovacej sústave hierarchicky základným funkčným členom priezvisko, (expresívnosť), v dvojmennej sústave (zámerná utajenosť). Antroponymické príznaky môžu mať trojaké uplatnenie: + pozitívne (kladné znamienko sa obyčajne nedáva), - negatívne, +/- potenciálne (postavenie znamienka + a - ukazuje, ktorý prípad je častejší). V pozícii rodného mena v istých

spoločenských podmienkach môžu stáť dva i viaceré členy; ich komunikačná platnosť máva špecifickú povahu a je príznačná pre danú antroponymickú sústavu, napr. patronymikom v ruskej a bulharskej sústave, osobitná komunikačná platnosť troch rodných mien v niektorých antroponymických sústavách v Afrike. Súbor uvádzaných antroponymických príznakov sa vzťahuje na skúmané súbory. Vymedzené obsahové modely majú v zásade prototypovú povahu.

Po vymedzení súboru antroponymických príznakov („povahy mena", t. j. obsahový model, OM) venujeme pozornosť druhu, spôsobu motivácie. Tým sa dostávame k formálne-jazykovej stránke problému. Komentáre vzťahujúce sa na antroponymickú bázu a antropoformant podávame na tomto mieste len v skratke.

Z uvedeného hľadiska si všimneme tieto funkčné členy:

osobné (krstné) meno v jednomennej sústave
individuálna charakteristika
prímeno
prezývka
priezvisko (v súvzťažnosti k rodnému menu)
pseudonym
živé rodinné meno (dedičné prímeno)
meno domu.

2.2. osobné (krstné) meno, základný funkčný člen jednomennej sústavy (Baran, Mojtech, Pribäta)

antroponymické príznaky (prototypovej povahy) OM: (prirodzený rod)
(osoba ako taká)
(platnosť od narodenia)
(obligatórnosť)
(- dedičnosť)

spôsob motivácie:
tabuové a ochranné meno (najstaršia fáza)
motivácia menom otca, starého otca, matky, starej matky ...
Telesné alebo duševné vlastnosti pomenovanej osoby

individuálna charakteristika, určujúci funkčný člen osobného mena v jednomennej sústave (Jurík Juríkovic, Matej Súkenník)

OM: (prirodzený rod)

(+/- osoba ako taká)
(relatívna záväznosť pomenovacieho aktu, variantnosť v užšom spoločenskom úze)
(- platnosť od narodenia)
(- obligatórnosť, t. j. potenciálnosť)
(- dedičnosť)
(+/- expresívnosť)

spôsob motivácie: motivácia menom otca, zriedka matky
- príznačné pre južných a východných Slovanov (singulárový príbuzenský vzťah)
motivácia menom miesta, bydliska
- príznačné pre západných Slovanov
pôvod, rodová alebo etnická príslušnosť
zamestnanie
fyzické alebo duševné vlastnosti osoby

prímeno / protopriezvisko / (Stefan Diakovic) // (Stefan) Diak

OM: (prirodzený rod)
(- platnosť od narodenia)
(-/+ osoba ako taká; niekedy poukaz na príbuzenský alebo iný spoločenský vzťah)
(+/- obligatórnosť)
(-/+ dedičnosť)
(-/+ expresívnosť)

spôsob motivácie: a) južní a východní Slovania:
patronymický vzťah; tretím funkčným členom sa stáva meno starého otca - neskôr obligatórne
b) západní Slovania:
- (ov) ic; ústup patronymickej funkcie, ktorá sa mení na širšiu príbuzenskú a posesívnu funkciu (pomenovanie rodiny a rodinných príslušníkov): rozširovanie nových patronymických formantov.
Súbor prímen rozširujú poukazy na bydlisko, pôvod, zamestnanie, fyzické a psychické vlastnosti.

Ide o prechodný stupeň k priezvisku (a dvojmennosti).

prezývka (Peter zvaný Rýdzik, Baran, Straka, Mastibruch)

OM: (prirodzený rod)
(užší spoločenský úzus)
(- platnosť od narodenia; niekedy platnosť od mladého veku)
(- obligatórnosť, t. j. potenciálnosť)
(osoba ako taká)
(- dedičnosť)
(+ expresívnosť)

spôsob motivácie: obyčajne príznakové vlastnosti pomenovanej osoby
metaforické a metonymické prenášanie významu

priezvisko (Adam Straka, Ján Pribula, Martin Stanislav)

OM: (spôsob štandardizácie: úradné // živé pomenúvanie)
(prirodzený rod)
(obligatórnosť, ustálenosť administratívno-právnym úzom)
(príbuzenský vzťah k rodine ako celku)
(dedičnosť)
(platnosť od narodenia)
(+/- neutrálnosť)

spôsob motivácie: všetky motivačné podnety, ktoré sa uplatňovali pri prímenách.

Základná podoby písaná (využívanie ich grafickej stránky). Pozitívne uplatnenie podstatných antroponymických príznakov:

A + b → a + B

pseudonym (Božena Slančíková - Timrava)

OM: (osoba ako taká)
(prirodzený rod; zriedka ženská osoba používa mužský pseudonym a naopak)
(zámerná utajenosť, anonymnosť)

(- od narodenia)
(- obligatórnosť)
(- dedičnosť)
(- administratívno-právny úzus)

Nejde o celkom novú antroponymickú kategóriu. Výrazná odlišnosť od priezviska. Motivácia rozmanitá; prejavuje sa aj tvorivosť nositeľa.

živé rodinné meno / dedičné prímeno / Evkin Bútoroje syn)

OM: (ustálenosť užším spoločenským úzom)
(prirodzený rod)
(dedičnosť)
(príbuzenský vzťah k rodine ako celku)
(- obligatórnosť)
(+/- expresívnosť)

spôsob motivácie: ako pri prímenách a prezývkach; výrazne uplatnenie; základná podoba: hovorená

Vzniká v lone živej antroponymickej sústavy. Základný funkčný člen novej dvojmennej sústavy v rámci živých mien.

meno (Jano od Berov, Jožo Gróf Pri žliebku)

OM: (ustálenosť užším spoločenským úzom))
(dedičnosť)
(-/+ expresívnosť)

príznaky toponymickej povahy (lokalizačný vzťah)
(sídelnosť - jedno gazdovstvo)

spôsob motivácie: ako nové motivačné príznaky: vzťah k obývanému miestu

Základná podoba hovorená. Tvorí prechod k zemepisným názvom. Pomenovací model bohato rozšírený napr. aj u Lužických Srbov.

3. Keď sledujeme vývin osobného pomenúvania na území slovenského etnika od doby neskorej praslovančiny, zisťujeme dve základné vývinové epochy: dlhé obdobie tzv. jednomennej sústavy (základným členom pomenovacieho modelu osobné meno, ktoré dostávalo dieťa po narodení) (3.1.), a kratšie obdobie tzv. dvojmennej a trojmennej sústavy

(základný člen pomenovacieho modelu novo vyformovaná kategória - funkčný člen priezvisko) (3.2.)

3.1. Na základe porovnania so starou onymiou iných slovanských i neslovanských národov možno predpokladať, že historicky najstaršie sú tzv. ochranné jednočlenné mená deapelatívneho pôvodu a mená zo sféry tabu, ktorým sa pripisovala magická sila; mali chrániť svojho nositeľa pred zlými démonmi. Sú to mená motivované napr. názvami zvierat, vtákov, rastlín. Vlastnosti vyjadrené obsahom vlastného mena sa mali prenášať na narodené dieťa (porov. mená doložene z 13. stor. Zubor, Tur, Baran, Koza, Sokol, Košút, Posol, Zloba, Zima, Dúha, Šura a i.). Táto vrstva osobných mien sa už v začiatočnej fáze jednotlivých slovanských jazykov podstatne rozšírila (pokiaľ ide o význam apelatívnej bázy) na mená podľa fyzickej a psychických vlastností, podľa činnosti a zamestnania, podľa rodinných a spoločenských vzťahov, podľa častí tela, podľa zvieracieho a rastlinného sveta, podľa kmeňovej a národnostnej príslušnosti a o abstraktá. Veľmi produktívnu vrstvu tvorili zložené osobné mená. Bol to dôsledok rozširujúcich sa pomenovacích potrieb po rozpade rodového zriadenia, keď sa pomenúva osobitným menom každý jedinec príslušnej rodiny alebo veľkorodiny. Rozširujúce sa pomenovacie potreby sa uspokojovali, pokiaľ ide o jazykovú stavbu pomenovacieho znaku, viacerými spôsobmi.

Prvý postup predstavuje využívanie slovotvornej štruktúry mena. Zväčšil sa súbor antropolexém, tzv. onymických apelatív (k termínu K. Rymut), ktorý sa podstatne zvýšil prijatím novej , kresťanskej ideológie; ďalej sa zväčšil súbor antropoformantov i útvarov, ktoré vznikli ich „neapelatívnym" (parasystémovým) spojením. Od najstarších dôb možno rátať s útvarmi, ktoré nemali pendant v apelatívnej lexike, napr. Stojša Pribina, Rastic6, Nitrabor7, Svetežizna; Neded, Mojtech a pod.

Druhým postupom je zväčšovanie počtu členov v pozícii osobného mena: typ K1 + K2 + K3. Napr. v Sierra Leone (bývalá anglická kolónia v Afrike) jestvuje štvorčlenná antroponymická sústava. k trom rodným menám sa neskôr pridal - nie bez vplyvu angličtiny - dedičný funkčný člen: Gamal Erwin Batunda Hardy. Jednotlivé rodné mená majú rozdielnu komunikačnú platnosť. Prvé meno sa používa v každodennom, nie však rodinnom styku, druhé rodné meno sa uplatňuje v úradných dokumentoch; za najdôležitejšie sa pokladá tretie rodné meno, ktoré sa vyberá zo súboru starých domácich mien a jeho používanie je obmedzené na úzky rodinný kruh.

Ako najproduktívnejšie sa ukázalo vo vývine osobného pomenúvania rozvíjanie nededičného rodného mena novým identifikačným členom, ktorý má povahu individuálnej charakteristiky. Antroponymia doložená v najstarších historických prameňoch ukazuje, že -

napr. v slovanských podmienkach - prebiehal vývin takýmto smerom: najprv sa používalo opisné, analytické pomenovanie a) patronymického typu (napr. Martin, syn Polakov, 1457; č. Hanušek, Grafuov syn, 1431), b) pomenovanie podľa miesta, bydliska (napr. poľ. Dirzikray, tribunus de Kalis, 1206; č. Přibík z Klenového → Martin Polakowicz // Mertuss Polakowicz // Nikos Polak (Žilinská kniha 1475, 1459, 1453). U južných a východných Slovanov celkom prevládli patronymické útvary (v Chorvátsku, Srbsku a Bosne sa patronymiká končili na -ić, -ović // ević, v Bulharsku a Macedónsku na -ov//-ev, -in, v Rusku na -ič, -ovič//evič). V západoslovanskej oblasti prevládli syntetické pomenovania podľa miesta (porov. Kaleta, 1991, Blanár, 1994, Medviď-Pachomova, 1999). O vlastnú propriálnu nomináciu ide vtedy, ak sa individuálna charakteristika uvádza slovami ináč, rečený, alias: Pribík (je ako) Vlk → Pribík rečený Vlk. Túto pomenovaciu situáciu možno znázorniť schémou: A // a b / c .../ → A // A + b / + c .../.

U západných Slovanov (p. Blanár, 1967) singulárové tvary osobného mena vyjadrovali najprv príbuzenský vzťah k otcovi ako hlave rodiny alebo k manželovi (teda k jednotlivcovi), napr. č. Jakeš Petrovic, poľ. Mirek Kurowic. Čoskoro však singulárové osobné mená na - (ov)ic, -ov, -ů(v) stratili význam poukazu na jednu osobu a začali označovať príslušnosť k celej rodine a formálne ustrnuli (p. aj Cuřín, 1964). Tento proces dosvedčujú niektoré mená zo Žilinskej knihy, napr. 1444 Stephan Dyakowicz - Stephan Dyak. Vo východných Čechách, na Morave, na Slovensku a na väčšine poľského teritória produktívnosť patronymického sufixu -ic postupne ustúpila, ale od 15. stor. sa tvoria nové patronymiká formantom -k- (poľ. -ek, -ik, -ok - Rospond, 1965), na Slovensku -ík, -ek, -ok, -ko, -čo, -co (p. Blanár, 1967, 1996, tam aj ďalšia literatúra). Tieto nové patronymiká dosť výrazne rozšírili diferenciačné možnosti slovotvornou formou. diferenciačné možnosti však postatne rozšírili aj nové antropomorfémy, pretože určujúce členy hierarchicky základného osobného mena, ktoré sme nazvali individuálna charakteristika, boli motivované nielen rodinnými vzťahmi, ale - ako sme už spomenuli - miestom, bydliskom, pôvodom, zamestnaním, fyzickými a duševnými vlastnosťami pomenovanej osoby. Odlišné motivačné a slovotvorné modely na slovanskom juhu a východe oproti modelom západných Slovanov obsahujú zárodky nerovnakého využívania jazykových prostriedkov už v protopriezviskách (termín Z. Kaletovej) čiže v prímenách a v neskorších priezviskách: patronymický typ osobných mien u južných a východných Slovanov podmienil podstatne väčší inventár osobných (t. . rodných) mien a (na uspokojenie diferenciačných potrieb) pribratie tretieho funkčného člena; bolo ním osobné meno starého otca. Podstatne väčšie diferenciačné možnosti poskytoval západoslovenský motivačný a slovotvorný model. Bol to jednak bohatý inventár antropomorfém, jednak súbor

antropomorfantov, z ktorých mnohé nemali pendant medzi apelatívnymi odvodzovacími prostriedkami a napokon „nové" spájanie antropomorfémy a antropoformantu (napr. Dobrík, Duchovič, Videnčík, Živera a pod.). Toto tzv. parasystémové tvorenie je charakteristické pre západoslovenskú oblasť antroponymie.

Administratívno-právne požiadavky organizovaného štátu i úsilie vyzdvihnúť spoločensky rodinu, resp. celú spoločenskú triedu (ide o hospodársko-spoločenské podmienky) sa pri osobnom pomenúvaní začínajú prejavovať v tendencii k dedičnosti osobného mena. Táto tendencia sa uplatňuje najprv u privilegovaných osôb. Napr. jeden zo synov dostával meno svojho otca a niekedy toto meno prijíma manželka; porov.: 1302 Moys et Dominicus, filii Mois, nobiles de Berench - zemania z Branča Mojš a dominik, synovia Mojšovi (podrobnejšie Majtán, 1994). Pomerne časté striedanie variantov určujúcich členov potvrdzuje ešte základné postavenie rodného mena v pomenovacom modeli. V 15. stor. je dedičnosť určujúceho člena v rámci rodiny častejšia a do istej miery sa zväčšuje aj jeho stálosť. V týchto okolnostiach hodnotíme funkčný člen ako prímeno. Takže o prímene budeme hovoriť vtedy, keď meno začína potenciálne priberať príznaky dedičnosti a stálosi. Je to posledná vývinová fáza, keď je ešte rodné meno hierarchicky základným členom pomenovacieho modelu.

3.2. V triedne diferencovanej spoločnosti u západných Slovanov sa prejavuje tendencia - v súlade s pomenovacou tendenciou v západnej a južnej Európe - uchovať a upevniť majetkové záujmy rodiny a rodinnú kontinuitu stálym prímenom najprv u spoločensky najvyšších vrstiev, potom u mestského patriciátu a napokon aj u širokých ľudových vrstiev. Takže dekrét Jozefa II. z r. 1780 o dedičnom a stabilnom prímene (= priezvisku) do veľkej miery sankcionoval status quo. Sankcionovanie dedičnosti a obligatórnosti (ustálenosti administratívno-právnym úzom) prímena, ktorým sa signalizuje príbuzenský vzťah k rodine ako celku, značí konštituovanie nového funkčného člena - priezviska. Konštituovaním priezviska sa začína nová, druhá fáza vo vývine osobného pomenúvania. Prechod jednomennej k dvojmennej antroponymickej sústave je povrchový jav, ktorý je výrazom vnútornej vývinovej zákonitosti osobného pomenúvania. V tomto procese sa mení potenciálne uplatnenie (+/-) špecificky onymických príznakov (dedičnosť) a (ustálenosť spoločenským úzom) na uplatnenie spoločensky záväzné. Tým sa prímeno prehodnocuje na hierarchicky základný člen pomenovacieho modelu, na priezvisko. Doterajší základný člen pomenovacieho modelu (rodné meno) „poklesol na určujúci člen, lebo tieto základné onymické príznaky vyjadroval v negatívnom stupni. Pomenovací model sa funkčne

prehodnotil: A + B → a + B. Celú vývinovú zákonitosť (napr. slovanských) antroponymických sústav možno znázorniť formulou:

A // A / b, c .../ → A // A + b + c .../ → a + B

A // A + b + c → a + b + C

Konštituovanie priezviska ako základného člena pomenovacieho modelu je podstatný znak modernej dvojmennej a trojmennej sústavy, ktorý priniesol do antroponymického systému niektoré nové, doteraz neurčené dimenzie.

Štandardizovaním dvojmennej, resp. trojmennej antroponymickej sústavy sa v istom zmysle utvorila nová pomenovacia situácia, ktorá si zaslúži pozornosť najmä zo sociolingvistického hľadiska. Popri novej úradnej sústave ďalej existuje neoficiálna sústava (sústava živých mien). Obidve sústavy sa dostávajú do vzájomných vzťahov. Základná sústava je úradná. Neúradná sústava funguje a vyvíja sa na pozadí úradnej sústavy, ale má aj svoj ďalší vlastný vývin. Žije najmä na dedinách u staršej generácie; u mladšej generácie dožíva. Je pozoruhodné, že v lone živej antroponymickej sústavy, ktorá vyrástla na princípoch jednomennosti sa utvárajú aj dedičné prímena (živé rodinné mená). To ukazuje, že pri vzniku dedičných prímen popri vonkajších hospodársko-spoločenských podmienkach hrali rolu tiež vnútorné pomenovacie potreby.

Konštituovaním úradnej dvojmennej (a viacmennej) sústavy sa vytvorila zložitejšia a komunikačne diferencovanejšia pomenovacia situácia. Formálne sa odlíšil spôsob úradného a neoficiálneho, súkromného pomenúvania. Presnejšie sa vymedzili také pomenovacie modely ako pseudonym (charakteristický príznak: zámerná utajenosť). O úzkej prepojenosti celej onymie národného jazyka svedčia modely, ktoré by sa dali nazvať prechodnými. Sú to mená domu svojimi príznakmi toponymickej povahy (lokalizačný vzťah) a (sídelnosť - gazdovstvo) a živé rodinné mená (dedičné prímená), ktoré sa od úradných priezvisk odlišujú len príznakom (ustálenosť užším spoločenským úzom).

Aj samotná úradná antroponymická sústava má svoju vnútornú dynamiku. Charakteristické je výraznejšie uplatňovanie ženských nositeľov (manželka - matka). Manželka si môže ponechať rodičovské priezvisko a pripúšťa sa aj prijatie manželkinho priezviska u oboch manželov. Napr. vo Fínsku sa prejavil vývin smerom k emancipácii ženy - matky podľa zákona z r. 1986 v tom, že ak sa rodičia nedohodnú na priezvisku dieťaťa, dieťa dostáva priezvisko svojej matky (informácia dr. S. Paikkalovej); v Španielsku žena po výdaji nepreberá manželovo preizvisko, ale jej meno je zložené z priezviska jej otca a matky (N. Kratochvílová-Hasprová).

Naznačený metodický prístup sa dá využiť aj pri detailnejšej charakteristike vývinu pomenúvania osôb v rozličných pomenovacích sústavách.

Klára BUZÁSSYOVÁ

Slovotvorné pardigmy: ich sémantická podmienenosť a určenosť

1.0 Úvod. Systemizácia slovotvorného podsystému jazyka sa môže uskutočňovať viacerými spôsobmi. Vzhľadom na dvojčlennú stavbu odvodeného, teda slovotvorne štruktúrovaného slova, t.j. slovotvorný základ + slovotvorný sufix (afix) však zásadne možno postupovať alebo od slovotvorných afixov, formantov, alebo od slovotvorných základov. Staršie diachronické opisy postupovali zväčša od sufixov. Moderné slovotvorné opisy po druhej svetovej vojne, ktoré sú rámcované istými obsahovými či významovými triedami, postupujú pri konkrétnej práci s materiálom tak, že v rámci všeobecných obsahových tried (napr. sémantických tried J. Horeckého, 1959 — životnej triedy osôb, neživotných tried miesta, vecí, látok atď. alebo onomaziologických a slovotvorných kategórií M. Dokulila, 1962 — kategórie činiteľov deja, agensov činnosti, kategórie nositeľov vlastnosti, kategórie prostriedku, miesta atď.) pri analýze substantív je pre odvodené slová základným triediacim kritériom slovotvorný formant ako najcharakteristickejší znak slovotvorného typu.

Iný spôsob systemizácie vychádza od istých vlastností slovotvorných základov, od slov, ktoré sú základovými, resp. fundujúcimi a motivujúcimi vzhľadom na tvorenie ďalších derivátov. Vtedy cieľom systemizácií je zisťovať slovotvorný potenciál analyzovaných slov, presnejšie istých typov slov, to, koľko derivátov a aké deriváty možno od nich utvoriť.

Pre súčasné slovotvorné teórie a opisy, ktoré vznikajú ako výsledok týchto teórií je pritom približne od osemdesiatych rokov 20. storočia charakteristické (v teórii tvorenia slov M. Dokulila opretej o onomaziologické teda pomenovacie kategórie už od 60. rokov), že slovotvorbu chápu ako súčasť pomenúvania, nominácie. Tvorenie, odvodzovanie slov afixáciou je iba jedným zo spôsobov tvorenia pomenovaní popri tvorení zložených slov a tvorení viacslovných pomenovaní. Rozličným spôsobom ovplyvňuje spomenuté hlavné spôsoby tvorenia pomenovaní preberanie slov z iných jazykov, vrátane internacionalizmov rozličných typov. J. Horecký odlišnosti svojho novšieho chápania onomaziologickej štruktúry v súvzťažnosti so slovotvornou štruktúrou oproti chápaniu onomaziologickej štruktúry a onomaziologických kategórií M. Dokulila predstavil v stručnosti nie veľmi dávno v príležitostnom článku a zdravici v zborníku na počesť 85. narodenín Miloša Dokulila (Obsah — Výraz — Význam II., 1997, s. 98 — 99).

1.1 V našom príspevku chceme venovať osobitnú pozornosť systemizáciám tvorenia slov vychádzajúcim principiálne od slovotvorných základov, ktoré si kladú za cieľ skúmať slovotvorný potenciál základových slov a ktoré pracujú s pojmom a termínom slovotvorná paradigma ako s kľúčovým termínom. Do slovenskej derivatologickej teórie aj do derivatológie v rámci bývalého Československa zaviedla termín slovotvorná paradigma K. Buzássyová v monografii *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív* (Buzássyová, 1974*)*. V tejto práci je stručne podaný aj náčrt začiatkov uplatňovania termínu paradigma v tvorení slov v lingvistike v zahraničí.

1.2 Pojem paradigma, ktorý sa v lingvistike istý čas spájal iba s morfológiou (porov. flektívna paradigma), sa v 60. rokoch 20. stor. rozšíril za hranice morfológie. Ak sa paradigma používa v spojeniach ako flektívna paradigma, paradigma vety, slovotvorná paradigma, lexikálna paradigma, znamená to podľa Ju. Apresiana (1967, s. 193), že všeobecný význam tohto slova je "*súhrn jazykových jednotiek stavaných do vzájomných protikladov podľa niektorých formálnych a sémantických príznakov, kým iné formálne a sémantické príznaky týchto jednotiek ostávajú nezmenen*é". Táto všeobecná definícia dobre vystihuje to, že súhrn jazykových jednotiek akéhokoľvek druhu zoradený do paradigmy znamená vždy akési obmieňanie, ohýbanie, varírovanie týchto jednotiek, a to tak v obsahovom, ako aj vo výrazovom pláne, pričom istá zložka týchto jednotiek ostáva konštantná, nemenná. Práve to zaručuje jednotu danej paradigmy. Napríklad paradigmu vety istej významovej skupiny tvorí jadrová veta, s ňou koexistujúce neosobné konštrukcie a jej transformácie. Práve tento typ syntaktickej paradigmy je podľa amerického slavistu D. S. Wortha (1963) derivačnou paradigmou na syntaktickej rovine a je obdobou paradigmy, ktorú na morfologickej rovine predstavuje základové (koreňové) slovo alebo "hyperslovo" a členy jeho slovnej čeľade alebo slovotvorného (derivačného) hniezda. Napríklad: dom — *domček — domisko — domáci — domový — domovník — domovníčiť — domo*v atď. Pojem lexikálna paradigma uplatnili zasa americkí etnolingvisti W. H. Goodenough (1956), A. F. Wallace a J. Atkins (1960) — tvorcovia komponentnej analýzy, ktorí pracujú s pojmom paradigma pri skúmaní významov uzavretých radov lexém, akými sú príbuzenské názvy, názvy farieb, rastlín a pod.

1.3.1 Slovotvorné paradigmy v našom chápaní aj v chápaní ďalších lingvistov (porov. nižšie) predstavujú isté výseky slovotvorných hniezd (v staršej terminológii čeľadí), podstatné však je, že sa používajú na modelovanie významovej stránky odvodených slov, slovotvorného významu slov. Do istej miery metaforicky vyjadrené *slovotvorná paradigma* zahŕňa slová,

ktoré majú rovnaké "slovotvorné ohýbanie" v tom zmysle, že sa od týchto slov odvodzujú deriváty s rovnakým kategoriálnym slovotvorným významom. Spoločná týmto slovám je nejaká všeobecná slovotvorne relevantná vlastnosť, v našom prípade to, že sme skúmali substantíva a adjektíva odvodené od slovies — deverbatíva. Variabilnú zložku predstavujú súbor kategoriálnych slovotvorných významov, ktorý je vždy sčasti iný, ak ide o slovesá patriace k rozdielnym typom podľa intencie slovesného deja, resp. podľa ich valenčných vlastností. *Deverbatívna slovotvorná paradigma* je našom chápaní definovaná ako trieda slovies, od ktorých sa tvoria (odvodzujú) deriváty s rovnakým kategoriálnym slovotvorným významom. Predpokladom paradigmatického opisu je zistenie inventára slovotvorných významov v našom prípade deverbatívnych substantív a adjektív (mutačných a transpozičných derivátov. Abstrahovali sme od tvorenia slovies od slovies, ktoré je s veľkej väčšiny tvorením nie sufixálnym, ale prefixálnym a prefixálno-sufixálnym. Paradigmy majú (v plošnom zjednodušujúcom znázornení) podobu tabuliek, kde sa na horizontálnej osi, v záhlaví tabuľky uvádzajú kategoriálne slovotvorné významy deverbatív, vo vertikálnom smere sa uvádzajú slovesá, ku ktorým sa príslušné slovotvorné významy vyjadrujú, v priesečníku slovesa a príslušného kategoriálneho slovotvorného významu sa uvádza derivát vyjadrujúci daný význam. Keď sa od toho istého slovesa tvorí viac ako jeden formálne rozdielnych derivátov s tým istým kategoriálnym významom, ide o varianty toho istého kategoriálneho významu, ktoré sú v slovotvorných paradigmách častejšie ako napríklad varianty vo flektívnych paradigmách. Odlišujú sa sprievodnými príznakmi. Pri vypracovaní inventára slovotvorných významov sme sa opierali o slovotvorné kategórie M. Dokulila (1962) a kategórie uplatnené v *Tvoření slov v češtině II.* (1967), ale vo viacerých prípadoch sme realizovali jemnejšie členenie. Napríklad namiesto rozlišovania kategoriálneho významu prostriedku deja rozlišujeme kategoriálneho významu nástroja (od slovesa *rezať* je to *rezák, rezačka*) a spotrebnej látky (*rezivo*), rozlišujeme nielen výsledok deja (*rez, rezanka*), ale aj ostatok, odpad po deji (*rezky, rezina*, *piliny*). Popri výsledku deja rozlišujeme aj objekt deja (realizuje sa v derivátoch ako *vklad, ukážka, chovanec, šitie*). Vyčlenenie tohto z hľadiska formálneho vyjadrenia menej vyhraneného slovotvorného významu vyplynulo z východiskovej metodologickej koncepcie, z toho, že pri konštituovaní deverbatívnych slovotvorných paradigiem aj pri určovaní slovotvorných významov ako potenciálu slovesných lexém vychádzame z pojmu intencie slovesného deja. (V intenčnej štruktúre slovesa má intencia nielen k pôvodcovi deja a k deju, ale aj k objektu, paciensu pevné miesto).

1.3.2 Počet kategoriálnych slovotvorných príznakov (a tým aj významov) deverbatívnych derivátov (substantív a adjektív) sme určili ako sumu účastníkov deja vyskytujúcich sa pri všetkých intenčných typoch slovies. Sú to: 1. činiteľ deja (distribučne podmieneným variantom pri stavových slovesách je nositeľ deja),

2. nástroj deja, 3. dej, 4. spotrebná látka (substancia, ktorá sa spotrebuje pri realizácii deja), 5. výsledok deja, 6. ostatok po deji, 7. objekt deja, 8. miesto deja, 9. dejová vlastnosť, 10. spredmetnenie dejovej vlastnosti (abstraktum na *-osť*), 11. nositeľ dejovej vlastnosti. Okrem kategoriálnych slovotvorných príznakov rozlišujeme v práci ako hierarchicky nižšie tzv. sprievodné slovotvorné príznaky, ktorými sa diferencujú varianty, deverbatívne odvodeniny vnútri toho istého kategoriálneho významu a zároveň sa nimi prehlbuje vzájomná diferenciácia jednotlivých kategoriálnych príznakov. Sú to protikladové príznaky: aktívny/pasívny, intenzifikovaný/neintenzifikovaý, limitný/nelimitný, potenciálny/reálny, ktoré sú abstrahované z deja, a konkrétny/abstraktný, životný/neživotný, hromadný/ nehromadný, singulatívny/nesingulatívny, ktoré sú abstrahované z deverbatívnych derivátov ako zo substantív.

1.3.3. Už viac razy spomenutý pojem a termín intencia slovesného deja treba stručne uviesť, objasniť, lebo je kľúčový pri zisťovaní slovotvorných významov deverbatívnych odvodenín aj pri triedení slovies do slovotvorných paradigiem podľa ich derivačného potenciálu. V slovenskej lingvistickej literatúre má skúmanie intencie slovesného deja (pojmu blízkeho, ale netotožného s valenciou slovies) tradíciu od vyjdenia priekopníckej práce Eugena Paulinyho *Štruktúra slovenského slovesa* (1943). Uplatňovalo sa v syntaxi, najmä v smere, ktorý neskôr dostal pomenovanie sémantická syntax. V našej monografii sme pojem intencia deja usúvzťažnili s tvorením slov. Pojem intencia slovesného deja sa po E. Paulinym rozpracúva ďalej v *Morfológii slovenského jazyka* (1966) a v prácach ďalších bádateľov. Možno podotknúť, že problematika súvisiaca s definovaním pojmu intencia slovesného deja (známeho už u Ľudovíta Štúra, 1846 pod označením nameranosť činnosti) je pôvodným vkladom slovenskej lingvistiky do lingvistiky v medzinárodných súvislostiach. E. Pauliny definuje intenciu ako "*fakt, že sloveso ako predikát vyžaduje alebo nevyžaduje vyslovenie agensa alebo paciensa svojho dejania. Sloveso drží napr. vyžaduje vyslovenie agensa i paciensa — otec drží sekeru, lebo keby jeden z týchto faktorov nebol vyslovený, cítil by sa význam vety neúplný. Sloveso starne vyžaduje vyjadrenie paciensa — otec starne, ale agensa vyjadriť nemožno*". (Pauliny, 1943, s. 16). V našej monografii pracujeme so šiestimi

intenčnými typmi slovies, ako sú charakterizované v *Morfológii slovenského jazyka* (1966, s. 389 — 397).

1.3.4 Na tomto mieste z priestorových dôvodov nemáme možnosť charakterizovať všetky tieto typy, ani podrobnejšie predstaviť "naše" deverbatívne slovotvorné paradigmy. Iba selektívne a na ilustráciu uvádzame, že zo slovies 1. intenčného typu predstavujúcich externú akciu agensa (s explicitným vyjadrením agensa aj paciensa) najbohatšiu paradigmu, slovotvorné hniezda a najbohatší slovotvorný potenciál majú slovesá s konkrétnym významom, najmä označujúce rozličné druhy výrobných a spracovateľských činností, napríklad *rezať, strihať, pliesť, tkať*...porov. deverbatívnu slovotvornú paradigmu (DSP) slovesa *rezať* ako reprezentanta prvej DSP. Má deriváty: činiteľ (*rezač, rezáč, rezbár*), nástroj (*rezačka2, rezák*), dej (*rez, rezanie, rezačka*), spotrebná látka (*rezivo),* výsledok deja (*rez, rezanka, rezivo, rezanec, rezeň, rezba*), ostatok po deji (*rezina, rezky*), miesto (*rez*), dejová vlastnosť (*rezací, rezateľný),* abstraktum na -*osť*, t j. spredmetnenie vlastnosti (*rezateľnosť*). Od slovesa so všeobecnejším, abstraktnejším významom *pracovať* sa tvorí menší počet derivátov: činiteľ deja (*pracovník*), dej (*práca, pracovanie*), výsledok (*práca*), miesto (*pracovisko, pracovňa*), dejová vlastnosť (prácny), abstraktum (prácnosť). Od slovies 3. intenčného typu, medzi ktoré patria slovesá pohybu, do jednej podskupiny patria slovesá, kde subjekt sa sám pohybuje, je agensom aj paciensom deja. Sú to bezpredmetové slovesá bližšie určované iba okolnostným určením. Od slovesa *blúdiť* sa okrem činiteľa deja (*bludár*), deja (*blúdenie*, *bludárstvo*) môže utvoriť derivát s významom miesta (*budisko*), názov dejovej vlastnosti (*blúdivý*), abstraktum (*bludárstvo*). Najchudobnejší slovotvorný potenciál majú neosobné bezpredmetové slovesá 6. intenčného typu označujúce atmosferické javy. Napríklad od slovies *blýskať sa, mrholiť, pršať, pripekať, kĺzať sa* a pod. sa tvoria iba dejové mená s príznakom priebehovosti a intenzifikácie (*blýskavica, prška, kĺzavica*) alebo bez príznaku intenzifikácie (*prípek, mrholenie*).

2.0 Pojem a termín slovotvorná paradigma slúži typizácii slovotvorných významov vyjadrovaných na báze základových slov. Opis sémantickej štruktúry slovenských deverbatív (Buzássyová, 1974) bol vnímaný ako nový prístup k tvoreniu slov a k analýze vzťahov medzi odvodenými a odvodzujúcimi slovami, a to konkrétne v kontexte prác sémantickej syntaxe, ktoré pokladajú za podstatný komponent sémantickej štruktúry lexikálnej jednotky informáciu o jej sémanticko-syntaktických rolách, a o súvise tejto informácie so slovotvorným potenciálom lexikálnych jednotiek (Ginzburg, 1979, s. 35). Blízke nášmu vymedzeniu pojmu slovotvorná paradigma je pojem a termín slovotvorno-sémantická paradigma R. S.

Manučariana (1981; 1987, s. 57), ktorý ho definuje rámci mikrosystémov deverbatív, desubstantív, deadjektív ako komplex slovotvorných kategórií konštituovaných na báze odvodzujúcich slov istej triedy podľa modelov motivačných vzťahov daného jazyka. Autor pokladá pojem sémanticko-slovotvorná paradigma za vhodný pri porovnávaco-typologickom výskume. Sám uskutočnil porovnanie arménčiny s ruštinou.

2.1. K spresneniu vymedzenia pojmu slovotvorná paradigma (v smere nášho chápania a v nadväznosti naň) prispela ruská lingvistka E. A. Zemskaja (1978, 1992). Jej štúdie sú prínosom hlavne v tom, že a) usúvzťažnila tento pojem s inými tzv. komplexnými jednotkami a stanovila presnejšie jeho miesto v slovotvorných systemizáciách, b) zaviedla pojem typová paradigma. Komplexné jednotky slovotvorného systému predstavujú zložité útvary dané samou povahou jazyka. Paradigmatické vzťahy sa v slovotvorných systémoch realizujú v podvojnej párovej súvzťažnosti: slovotvorná kategória a slovotvorný typ, a na druhej strane slovotvorné hniezdo a slovotvorná paradigma. Slovotvorná paradigma má užšie vymedzenie ako slovotvorné hniezdo, lebo zo slovotvorného hniezda pokrýva predovšetkým deriváty, ktoré sa od daného základu tvoria na prvom stupni odvodzovania. Na druhej strane slovotvorná paradigma presahuje slovotvorné hniezdo, lebo na jej základe možno konštituovať triedy základov so zovšeobecnenou sémantikou, od ktorých sa odvodzuje deriváty s rovnakým slovotvorným významom.

2.2. Aby sa abstrahovalo od "kapricov lexiky", od istej náhodnosti či vrtošivosti, s ktorou lexika pôsobí na slovotvorbu, je užitočné zaviesť pojem typová paradigma. Typovú (slovotvornú) paradigmu tvoria konkrétne paradigmy, v ktorých je reprezentovaný ten istý súhrn slovotvorných významov (pričom sa abstrahuje od konkrétnej podoby slovotvorného formantu, pomocou ktorého sa derivát daného významu tvorí). Napríklad typovú paradigmu adjektív s významom farby tvoria tieto "sémantické miesta", tieto slovotvorné významy: pomenovanie abstrahovaného príznaku, prechodné sloveso s významom "robiť akým", neprechodné sloveso s významom "stať sa, stávať sa akým", prejavovať istý príznak, "javiť sa akým", predmetný alebo osobný nositeľ príznaku, modifikačné deminutívne a augmentatívne vyjadrenia príznaku. Sledovanie slovenského materiálu potvrdzuje realizáciu typovej paradigmy adjektív s významom farby. Porov. *zelený: zeleň, — (za)zeleniť,— zelenieť,— zelenať sa, — zelenáč — zelenastý, zelenkastý, zelenučký.* Samo pomenovanie spredmetneného (abstrahovaného) príznaku pritom možno v slovenčine tvoriť viacerými sufixmi: *bieloba, belosť, čiernota, čerň* a i. Typovú slovotvornú paradigmu zemepisných názvov obcí (miest) tvorí obyvateľské mužské meno, k nemu prechýlené obyvateľské ženské

meno, vzťahové adjektívum. Napríklad *Bardejov — Bardejovčan — Bardejovčanka — bardejovský; Červený Kláštor — Červenokláštorčan — Červenokláštorčanka — červenokláštorský.* Tieto paradigmy sa v posledných rokoch uvádzajú aj v Pravidlách slovenského pravopisu (2000).

3.0 Od 70. rokov 20. storočia, odkedy začali bádatelia väčšinou nezávisle od seba uplatňovať v lingvistike pojem slovotvorná paradigma, súčasný stav derivátológie postupne potvrdzuje užitočnosť tohto pojmu ako systemizačného a typizačného prostriedku a prostriedku vhodného na porovnávanie jazykov (Buzašiova, 1987; Manučarian, 1987).

3.1. Z hľadiska dynamiky slovnej zásoby je pojem slovotvorná paradigma užitočný a závažný tým, že ukazuje aj potenciálne možnosti, t.j. zatiaľ nerealizované, "neobsadené" prázdne miesta systému, ktoré sa v priebehu jazykového vývinu môžu zaplniť reálnymi jednotkami (porov. mnohé prázdne miesta zatiaľ nerealizované v slovotvorných paradigmách K. Buzássyovej, 1974). V diele *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (Horecký — Buzássyová — Bosák a kol., 1989) sa mohlo konštatovať, že v priebehu posledného pätnásťročia sme zaznamenali celý rad nových slov, ktoré predstavujú dopĺňanie možných, ale predtým nezaplnených "sémantických miest", slovotvorne vyjadrených významov od tých–ktorých slovies. Napr. názvy nástrojov (*odsávačka, vlhčička, zdrsňovačka*), názvy ostatku, odpadu, ktorý ostal po realizácii deja (*nedopasky, nedojedky*), názvy miest utvorených od slovies označujúcich zmenu stavu (*dozrievareň*).

3.2. Pri vypracúvaní nového viaczväzkového výkladového slovníka súčasnej slovenčiny zisťujeme zaujímavé skutočnosti v súvise s realizovaním deadjektívnych slovotvorných paradigiem. Každý lexikograf (najmä pri slovníkovej prezentácii slovanských jazykov) vie, že najpravidelnejšie, takmer kategoriálne produktívne a paradigmatické je od adjektív tvorenie prísloviek a spredmetnených (abstrahovaných) príznakov, abstrákt s formantom *-osť.* Taká situácia je aj pri tvorení od adjektív, ktoré nadobudli v poslednom čase nový význam. Porov. *deklaratívny* majúci charakter deklarácie, dôrazného vyhlásenia: *deklaratívne — deklaratívnosť.* Pomenovania nositeľov vlastnosti či už ide o mená neživých vecí alebo o mená osôb, sa v slovenčine dotvárajú často vtedy (niekedy len ako príležitostné slová), keď hovoriaci chce vyjadriť pomenúvanú skutočnosť expresívne, pejoratívne, prípadne intenzifikovane. Napríklad k adjektívu (ktoré vzniklo adjektivizovaním trpného príčastia) *angažovaný* existujú deriváty *angažovane — angažovanosť;* básnik Š. Moravčík dotvoril okazionalizmus s pejoratívnym príznakom *angažovance* — angažované básne (vynucované politickou mocou). Ako neneutrálne, štylisticky príznakové (a príznakové aj

spôsobom tvorenia — spätnou deriváciou, resp. v inej teórii trunkáciou), ale z hľadiska typovej slovotvornej paradigmy adjektív označujúcich negatívne hodnotiteľnú vlastnosť celkom zákonite sú dotvorené pomenovania životných nositeľov vlastnosti *asociáli, neformáli* od príslušných základových adjektív, porov. *asociálny — asociál — asociálne — asociálnosť; neformálny — neformál, neformáli — neformálne — neformálnosť.* Substantívom *asociál* je utvorené od tretieho významu adjektíva *asociálny:* kto koná bez prijatých noriem správania, konajúc proti záujmom spoločnosti. Slovo *neformáli* označujúce s istou pejoratívnou konotáciou rozličné neformálne štruktúry, skupiny, napríklad členov záujmových klubov, aktivistov bojujúcich proti rozličných spoločenským nešvárom sa vyskytovalo v slovenčine v 80. rokoch, pomerne krátky čas pred novembrom 1989. Po spoločensko-politických zmenách po r. 1989 stratilo svoju opodstatnenosť, prestalo sa používať, jestvuje iba v pasívnej slovnej zásobe pamätníkov.

Záver. O niektorých lingvistických pojmoch/termínoch sa vopred vie, že sú to konštrukty, ktoré majú iba gnozeologickú, poznávaciu funkciu, pomáhajú lingvistovi poznať istý aspekt skúmanej jazykovej skutočnosti. E. A. Zemskaja (1992) poukázala na to, že skúmanie slovotvorby z procesuálnej stránky, teda ako živého procesu, ktorý sa uskutočňuje aj v priebehu tvorenia textu (a rečových aktov) nás presviedča o tom, že hovoriaci disponujú pri dorozumievaní slovotvornými typmi, ale aj slovotvornými paradigmami ako reálnosťou, ktorá má odraz v ich jazykovom vedomí, je súčasťou ich jazykovej (a komunikačnej) kompetencie. S týmto názorom sa plne stotožňujeme.

Literatúra

APRESIAN, Ju.D.: Eksperimentaľnoje issledovanije semantiki russkogo glagola. Moskva, Nauka 1967.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. Bratislava, Veda 1974.

BUZAŠIOVA, K.: Vozmožnosti i granicy modelirovanija na urovne slovoobrazovateľnych paradigm. In: Sopostaviteľnoje izučenije slovoobrazovanija slavianskich jazykov. Red. G. P. Neščimenko. Moskva, Nauka 1987, s. 14 — 19.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Aspekty vzťahu slovotvorby a textu. In: Text a kontext. Zborník z medzinárodnej konferencie Prešov 18. — 19. novembra 1993. Red. F. Ruščák. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1993, s. 23 — 33.

DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov. Praha, Československá akademie věd 1962.

GINZBURG, Je. L.: Slovoobrazovanije i sintaksis. Moskva, Nauka 1979.

GOODENOUGH, W. H.: Componential Analysis and the Study of Meaning. Language, 32, 1956, s. 195 — 216.

HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959.

HORECKÝ, J. — BUZÁSSYOVÁ, K. — BOSÁK. J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989.

HORECKÝ, J.: Stretnutia s onomaziológiou. In: Obsah — Výraz — Význam. Miloši Dokulilovi k 85. narozeninám. Red. J. Panevová, Z. Skoumalová. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1997, s. 98 — 99.

MANUČARIAN, R. S.: Slovoobrazovateľnyje značenija i formy v russkom i armianskom jazykach. Jerevan 1981.

MANUČARIAN, R. S.: Aspekty i voprosy sopostaviteľno-tipologičeskogo izučenija slovoobrazovanija. In: Sopostaviteľnoje izučenije slovoobrazovanija slavianskich jazykov. Red. G. P. Neščimenko. Moskva, Nauka 1987, s. 53 — 58.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966.

PAULINY, E.: Štruktúra slovenského jazyka. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1943.

Pravidlá slovenského pravopisu. 3. upravené a doplnené vydanie. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2000.

Tvoření slov v češtině. 2. Red. F. Daneš, M. Dokulil, J. Kuchař. Praha, Academia 1967.

WALLACE, A. F. — ATKINS, J.: The Meaning of Kinship Terms. American Anthropologist, 62, 1960, s. 58 — 80.

ZEMSKAJA, E. A.: O paradigmatičeskich otnošenijach v slovoobrazovaniji. In: Russkij jazyk. Voprosy jego istorii i sovremennogo sostojanija. Vinogradovskije čtenija I — VIII. Red. N. Ju. Švedova. Moskva, Nauka 1978, s. 63 — 77.

ZEMSKAJA, E. A.: Slovoobrazovanije kak dejateľnosť. Moskva, Nauka 1992.

Juraj Dolník

Reálna spisovná slovenčina

Úvod

V novších diskusiách o spisovnej slovenčine sa začalo hovoriť o pragmatickolingvistickom prístupe, ktorý sa dáva do protikladu ku klasickému systémovolingvistickému prístupu. Črtá sa pragmatickolingvistická koncepcia spisovného jazyka. Táto koncepcia je kompatibilná s ideami a výsledkami sociolingvistického výskumu prestížneho útvaru národného jazyka, a preto nie je náhoda, že pragmatickolingvistické a sociolingvistické bádania sa vzájomne podporujú a, pravdaže, v diskusiách príslušní bádatelia sa v mnohých otázkach zhodujú.
Z klasickej systémovolingvistickej pozície sa tieto bádania javia tak, že sa nimi popiera dobré tradičné vnímanie spisovnej slovenčiny, že sa upínajú na jej komunikačný aspekt, pričom sa zanedbáva jej kultúrny rozmer, že smerujú k odstráneniu hranice medzi normou a úzom, že vyvíjajú tlak na kodifikáciu, ktorého následkom môže byť oslabenie jej stabilizačnej a integračnej funkcie, a že v konečnom dôsledku ohrozujú kultivovanie jazyka, ba ich výsledky vplývajú na jazykové vedomie až antikultivačne. Z tejto pozície sa vníma už atribút *pragmatický* (prístup) ako neprijateľný vo vzťahu k analýze spisovného jazyka. Tento výraz sa považuje za signál výskumného programu, pri ktorom sa bádateľ odvracia od výdobytkov systémovolingvistickej metodológie, ignoruje už pevne zafixované tézy o národnoreprezentatívnej, integračnej a kultúrnoreprezentatívnej funkcii spisovnej slovenčiny, prikláňa sa k zjednodušujúcemu pohľadu na jazykové javy, prejavuje sklony k prakticizmu a podlieha životnej filozofii súčasnej doby, v ktorej osvedčené hodnoty nemajú miesto. Takéto vnímanie pokusu o pragmatický (explicitne: pragmatickolingvistický) výklad spisovného jazyka sa dá pochopiť, keď sa poddávame asociáciám, ktoré môže vyvolať výraz *pragmatický*. Pravda, isté dorozumievacie ťažkosti môžu vyplývať aj z toho, že tento výraz sa v lingvistike uplatňuje v rozličných interpretáciách, ako aj z toho, že pragmatická lingvistika nemá pevne ohraničené teritórium a zahàňa dosť rozmanité javy. Je prirodzené, že aj pragmatický výklad spisovného jazyka sa dá objektívne posúdiť len vtedy, keď sa vníma bez vopred pripravených úsudkov, bez konotácií evokovaných výrazom *pragmatický*, a, pravdaže, bez apriórne daného odmietavého postoja.

Pragmatický prístup

Čo vyvolalo myšlienku o potrebe pragmatického prístupu k spisovnej slovenčine? (1) Je to napätie medzi kodifikáciou a jazykovou praxou pri javoch, pri ktorých toto napätie pretrváva už niekoľko desaťročí, a to napriek tomu, že sú sústavne terčom jazykovej kritiky a predmetom jazykovej výchovy. (2) Jazyková kritika až s podozrivou pohotovosťou zdôvodňuje výskyt kritizovaných jazykových javov zápornými vlastnosťami nositeľov jazyka (deficit v jazykovom povedomí, jazyková pohodlnosť, neúcta k spisovnému jazyku a pod.). (3) Lingvistická argumentácia, na základe ktorej sa odmietajú isté prvky a presadzujú iné elementy, je dosť často nepresvedčivá. (4) Pri spätnom pohľade na výklady o spisovnej slovenčine z hľadiska jej kultivovania, na ktoré nadväzujú aj súčasné práce, nedalo sa prehliadnuť, že obsahujú sporné momenty pri kľúčových otázkach. (5) Výsledky sociolingvistických výskumov vyvolali podozrenie, že uplatňovaná koncepcia kultivovania spisovnej

slovenčiny nie je založená na dostatočnom poznaní - pracovne povedané - reálneho jazykového života. Boli to najmä tieto faktory, ktoré motivovali príklon k pragmatickému zornému uhlu. Navyše boli už naporúdzi idey a podnety dvoch velikánov súčasnej slovenskej jazykovedy - E. Paulinyho a J. Horeckého.

V čom spočíva pragmatický prístup? V tom, že sa na spisovný jazyk nazerá z pozície jeho nositeľov pri jeho používaní, t.j. zo stanoviska komunikujúcich nositeľov tohto jazykového útvaru. Tento prístup je zameraný na to, aby sa spisovný jazyk odhalil ako psychická (mentálna) a sociálna realita. Vychádza sa z dvoch fundamentálnych ideí: (a) Jazyk ako psychická realita jestvuje ako mentálna reprezentácia jazykových znalostí, ktoré sú založené na p r i r o d z e n e j logike a ktoré povahu svojej organizovanosti manifestujú pri používaní jazyka, t.j. v komunikácii. (b) Jazyk ako sociálna realita jestvuje ako permanentné prirodzené osvojovanie si jazykových znalostí novou generáciou, ako prirodzená koordinácia vyplývajúca z interindividuálnych, resp. interskupinových rozdielov v jazykových znalostiach - koordinácia sa realizuje v podobe kooperácie aj konkurencie - a ako útvar, ktorý je diferencovaný v súlade s potrebou jazykového spoločenstva odlišne sa jazykovo správať v rozličných komunikačných sférach a situáciách. Pragmatický prístup je teda spätý s aktualizáciou zmyslu lingvistu pre reálny jazyk, t.j. pre jazyk ako mentálnu a sociálnu realitu. Tento prístup nepripúšťa, aby jazykovedec vnášal do jazyka to, k čomu dospel vo svojich abstrakciách, ale čo odporuje povahe reálneho jazyka, je nezlučiteľné s empirickorealistickým vnímaním jazyka.

Atribút *pragmatický* naznačuje, že pri spoznávaní reálneho jazyka sú v centre pozornosti tri javy: používanie jazyka, jazykové znalosti a príznak „prirodzený“ (prirodzená logika, koordinácia a pod.). Najprv upriamuje pozornosť na samozrejmý fakt, že jazyk sa konštituoval, mení sa a rozvíja v procese jeho používania. Pripomína, že nositeľ jazyka je bytostne spätý so svojím jazykom prostredníctvom komunikácie. Normálnym, bezpríznakovým spôsobom vnímania jazyka je jeho komunikačné vnímanie. Jazyk ako „plnokrvná“ realita sa prejavuje v tomto vnímaní. Komunikačné vnímanie jazyka jeho nositeľmi je stále, neustále sa opakujúce vnímanie, ktoré im poskytuje reálny obraz jazyka, kým jeho mimokomunikačné vnímanie je viac alebo menej náhodné, ktoré je ovplyvňované rozličnými okolnosťami a práve tieto okolnosti menia reálny obraz jazyka. Komunikačné vnímanie jazyka je zviazané s pragmatickologickým myslením (objavením súvislostí a usudzovaním), ktoré patrí do oblasti prirodzenej logiky. Toto myslenie je založené na tom, že zo súvislostí medzi jazykovými javmi, ktoré sa dostali do mysle pri používaní jazyka, sa vyvodzujú (prirodzene, neuvedomene) isté závery. Je to usudzovanie pomocou analógie s pragmatickým komponentom, ktoré je určené súvislosťami vnímanými používateľom jazyka v komunikácii. Spravidla sa výsledky usudzovania v komunikácii automaticky reprodukujú a prejavujú sa ako jazykové návyky používateľov. Dotýka sa to drvivej väčšiny jazykových prostriedkov, a tak jazyk funguje s potrebnou mierou stability. V povahe usudzovania pomocou analógie so spomínaným pragmatickým komponentom (nemôžeme ju tu analyzovať) je však založená aj možnosť narušenia automatickej reprodukcie, a teda možnosť zmeny jazykového návyku. Realizácia tejto možnosti prebieha ako spontánna jazyková zmena. Vnútorné dejiny jazykov potvrdzujú, že pragmatickologické myslenie ako prejav prirodzenej logiky je vyhovujúcim podkladom ich systému. Niet dôvodu uvažovať tak, že pragmatickolingvistické myslenie môže viesť k deformáciám v jazykovom systéme.

Zo sociálneho aspektu konštituovania a rozvíjania jazykového systému tu vyzdvihujeme moment prirodzenej koordinácie vo vzťahu k diferencovanosti jazykových znalostí v jazykovom spoločenstve, ale aj vo vzťahu k jazykovým

inováciám. Prirodzená koordinácia spočíva v tom, že na jednej strane členovia jazykového spoločenstva v komunikácii kooperujú aj so zreteľom na jazykové znalosti - ustaľuje sa sústava jazykových znalostí tvoriacich náplň daného jazyka a akceptuje, resp. neakceptuje sa istá inovácia - a na druhej strane si používatelia jazyka pri istých javoch konkurujú, a tak istý čas jazykovo spolunažívajú. Prirodzená koordinácia vždy zabezpečila takú diferencovanú jednotu, aká dobre vyhovovala danému jazykovému spoločenstvu.

Modelový príklad

Pragmatický prístup zabraňuje, aby interpretácia pozorovateľných jazykových javov neprotirečila reálnej povahe jazyka, ktorej podkladom je prirodzená logika a koordinácia. Ako modelový príklad si zoberme bežnú lingvistickú interpretáciu dynamických javov v jazyku. Pozorovateľné sú vstupné a výstupné údaje: V čase X bola napr. slovenská morfológia v inom stave ako v neskoršom čase Y. Porovnanie oboch stavov ukazuje, že napr. v stave Y je menej alternácií, isté tvary sa anlogicky vyrovnali a pod. Zmeny od stavu X po stav Y sa opisujú ako tendencie; hovorí sa o tendencii po unifikácii, zjednodušovaní a spravidelňovaní morfologickej sústavy. A potom nasleduje to, čo je bádateľovi, ktorý pod tlakom svojej teórie neodsunul svoj zmysel pre jazykovú realitu, neprijateľné. Kladie sa totiž otázka príčiny, resp. účelu zaregistrovaných zmien. A zrazu lingvista spája svoju pozíciu objektívneho pozorovateľa s *pseudopragmatickým* prístupom. Hovorí o ú s i l í zjednocovať, zjednodušovať, spravidelňovať tvary, aby si ich používatelia ľahšie o s v o j o v a l i, aby bola sústava d o k o n a l e j š i a a pod. O pseudopragmatickú interpretáciu ide preto, lebo pôvod zmien sa nehľadá v správaní používateľov v komunikácii, kde vznikajú impulzy pre zmeny a kde zmeny sa aj presadzujú, čiže zmeny sa nevnímajú z pragmatického hľadiska, ale zo stanoviska objektívneho (mimokomunikačného) pozorovateľa, aby sa potom pozorovaným údajom prisúdili dôvody, resp. účely, ktoré riadia príslušné aspekty jazykového správania používateľov. Toto prisudzovanie sa zdá logické. Veď aj v iných oblastiach činnosti sa ľudia usilujú o to, aby si zjednodušovali veci, s ktorými narábajú, aby si uľahčovali svoju činnosť, aby nemuseli vynakldať viac námahy, keď je iná možnosť, a pod. Lenže jazyk je taký špecifický jav, že pri ňom musíme byť veľmi opatrní pri uplatňovaní logiky, ktorá je samozrejmá v mimojazykových oblastiach. Pozrime sa na vec z pozície empirického realizmu. Pociťuje niekedy nositeľ materinského jazyka nejakú nedokonalosť, komplikovanosť, ťažkosť v tvaroslovnej sústave? Pociťujú dospelí používatelia, že ich deti majú nejaké ťažkosti s osvojovaním si tejto sústavy? Konkrétnejšie: Prišlo niektorému Slovákovi vážne na um, resp. pocítil niekto nutkanie odstrániť alternáciu v tvarotvornom základe v gen. pl. substantív typu *žena* a *mesto*, aby tak spravidelnil a zjednodušil skloňovanie? Prirodzene, nie. Navyše je tu fakt, že pri morfologických zmenách istý, niekedy veľmi dlhý čas koexistuje inovácia s pôvodným tvarom, takže sa sústava komplikuje, čo by sme pseudopragmaticky vysvetľovali tak, že predchádzajúce generácie prinášajú „jazykovú obeť“ nasledujúcim generáciám. Nehovoriac o známom jave, že spravidelňovanie v jednej zložke jazyka (napr. vyrovnávanie tvarov) má za následok znepravidelňovanie v inej zložke (napr. narúšanie rytmického zákona). Je zrejmé, že pseudopragmatickou interpretáciou sa vnáša do reálneho jazyka niečo, čo je cudzie jeho povahe.

Pri pragmatickom prístupe sa usilujeme o to, aby sme zrekonštruovali reálne jazykové správanie používateľov v komunikácii, ktoré vedú k zmene v morfologickej sústave (a v jazyku vôbec). Najprv si uvedomujeme, že nositelia materinského jazyka

ovládajú jeho morfológiu na úrovni prirodzených návykov (v porovnaní s tými, ktorí si tento jazyk osvojujú ako cudzí) a úsilie o zmenu istého návyku v prospech spravidelňovania tvarovej sústavy - napr. v spisovnej slovenčine by niekto začal presadzovať tvar *žen, sten, cest ...* v gen. pl. - by narazilo na odpor sily jazykového návyku. Ďalej si uvedomujeme, že používatelia jazyka nepociťujú žiadny dôvod na zmenu v sústave, pretože im dobre funguje. Z toho vyplýva, že keď dochádza k zmene, nedeje sa to v mene nejakého účelu. Ako je potom možné, že dochádza k zmenám, keď niet dôvodu ani účelu? Tak, že v jazykovej komunikácii sa zjavujú isté podnety, impulzy, ktoré m ô ž u (ale nemusia) nenápadne pôsobiť na jazykové správanie používateľa, pričom nenápadná zmena v jeho správaní sa m ô ž e (ale nemusí) rozšíriť v jazykovom spoločenstve. Ako tento proces prebieha, tu nemôžeme opísať. Ide o to, aby nám modelový príklad morfologických zmien pomohol preniknúť k tomu, čo nazývame reálny jazyk.

Reálna spisovná slovenčina

Čitateľ môže namietať, že na začiatku som začal hovoriť o spisovnom jazyku, ale potom som nenápadne vynechal prívlastok *spisovný* a výklad som vzťahoval na nešpecifikovaný jazyk. Môže mi pripomenúť, že spisovný jazyk má svoje špecifiká. Áno, má. Dnešná spisovná slovenčina sa začala uvádzať do života zhruba v polovici 19. storočia ako v e d o m e konštituovaný útvar pre celonárodné potreby, stabilizovala sa u v e d o m o- v a n ý m i kodifikačnými pravidlami a rozvíjala sa pod vplyvom vonkajších zásahov. Skrátka, ustaľovanie a kultivovanie spisovnej slovenčiny je späté s reguláciou na základe premyslených, zdôvodnených intervencií. Treba si pripomenúť aj to, že od počiatku budovania funkčnej teórie spisovného jazyka a jeho kultivovania v pražskej škole sa zdôrazňovala uvedomenosť spisovnej normy so všeobecne známym zdôvodnením. Súhrnne povedané, spisovná slovenčina (ako aj iné spisovné jazyky) sa rozvíjala pod extrakomunikačnou kontrolou. Nevyplýva z toho, že pragmatický prístup k tomuto jazykovému útvaru nie je adekvátny? Veď pragmatický prístup je prístup z pozície používateľa v jazykovej komunikácii, u ktorého je uvedomenosť vo vzťahu k jazykovým štruktúram normálne deaktualizovaná (normálne = v štandardných komunikáciách).

Pri odpovedi na túto otázku treba brať do úvahy, že
(a) súčasná spisovná slovenčina funguje ako normálne rozvinutý a diferencovaný jazyk s takou pružne stabilnou normou, aká vyhovuje potrebám jeho nositeľov,
(b) jej demokratizácia pokročila tak ďaleko, že ju aktívne ovláda v podstate každý Slovák ako svoj materinský jazyk, a teda ním komunikuje ako svojím *prirodzeným* jazykom (spisovná slovenčina sa už nevníma ako „umelý“ jazyk, t.j. taký, ktorý bolo treba uvedomene uviesť do života Slovákov, vedome ho dotvárať, upravovať, preosievať jeho prostriedky čiže ho „cizelovať“, premyslene ho stabilizovať, cieľavedome ho šíriť v národe, „implantovať“ ho do vedomia čo najväčšieho počtu Slovákov a súčasne pestovať k nemu vzťah ako k osobitnej hodnote, brániť ho a sledovať, či sa nepoškodzuje, nedeformuje, resp. či sa vyvíja, ako sa vyvíjať má),
(c) súčasné komunikačné podmienky zbližujú, komunikačne integrujú používateľov spisovného jazyka v celospoločenskom rámci, čo sa prejavuje v ich priamej komunikačnej spletenosti v tomto širokom rámci, ktorej následkom je jednak to, že používatelia v komunikácii vnímajú, resp. „prežívajú“ spisovnojazykovú spolupatričnosť v takom širokom rámci.

Nositelia spisovnej slovenčiny sú teda nositeľmi plne rozvinutého prirodzeného jazyka, ktorým sú komunikačne integrovaní v celospoločenskom rámci. Sú v stave,

ktorý je analogický so stavom nositeľov „ľudového“ (prirodzeného, „neumelého“) jazyka. Vytvorili sa podmienky na to, aby sa spisovná slovenčina mohla používať s „optimálnou mierou prirodzenosti“. Čo znamená „optimálna miera prirodzenosti“? Pri odpovedi na túto otázku vychádzam z toho, že vzťah medzi prirodzeným a „umelým“ jazykom koreluje s pomerom medzi jazykovým povedomím a vedomím. Prirodzený jazyk umiestňujeme do jazykového povedomia, kým „umelý“ jazyk je lokalizovaný v jazykovom vedomí. Pravda, je to len východisková idealizácia, „zaokrúhľujúca“ predstava o mentálnej existencii prirodzeného a „umelého“. Pri konkretizácii tejto predstavy sledovaný vzťah sa ukazuje ako zložitejší. Postupná demokratizácia spisovnej slovenčiny znamenala jej postupné „odumelizovanie“, a teda postupné znižovanie miery účasti jazykového vedomia na komunikačnom zaobchádzaní s jazykom a jeho ovládaní (túto globálnu formuláciu netreba vnímať tak, že sa zabúda na diferencovanosť slovenského jazykového spoločenstva, napr. na to, že pre nositeľov stredoslovenských nárečí bola spisovná slovenčina menej „umelá“ ako pre ostatných; celkove však išlo o „odumelizovanie“). Z opačného pólu nazerania tento proces znamenal posilňovanie prirodzenosti spisovného jazyka, t.j. zvyšovanie miery účasti jazykového povedomia na jeho používaní a ovládaní. *Optimálna miera prirodzenosti* je taká miera účasti jazykového povedomia (a teda neúčasti jazykového vedomia), pri ktorej sa jazykové vedomie uplatňuje len vtedy, keď sa v jazykovej komunikácii vyskytne problém, ktorý vyplýva z toho, že na základe jazykového povedomia komunikanti nedokážu normálne zareagovať na istú špecifickú vyjadrovaciu potrebu (ako napr. vyjadriť istý vedecký pojem primeraným termínom alebo vyjadriť istý tvar nejakého prevzatého výrazu). Z hľadiska sledovanej otázky môžeme povedať, že vývin spisovnej slovenčiny od jej konštituovania smeruje k optimalizácii proporcie medzi účasťou jazykového povedomia a vedomia na komunikačnom zaobchádzaní s ňou, ako aj na jej ovládaní.

Reálna spisovná slovenčina sa vyznačuje tým, že funguje s optimálnou mierou prirodzenosti. Inak povedané, *reálna spisovná slovenčina je optimálne prirodzený jazyk*. V optimálnej miere sa v nej môže prejavovať prirodzená logika a pri jej fungovaní prirodzená koordinácia. Adekvátne sa dá uchopiť z pragmatickolingvistickej pozície, ktorá viaže lingvistu na jazykovú realitu ako mentálnu entitu.

Kultivovanie spisovnej slovenčiny

Aká kultivácia je v súlade s povahou reálnej spisovnej slovenčiny? Optimálne prirodzená kultivácia. Je to taká kultivácia, ktorou sa jazyk prispôsobuje zodpovedajúcim potrebám jeho nositeľov (a teda jazykového spoločenstva) na základe ich jazykových reakcií opretých o ich jazykové povedomie a regulovaných prirodzenou koordináciou, ako aj na základe reakcií opretých o jazykové vedomie pri výskyte *reálnych* jazykových problémov. Reakcie na podklade jazykového povedomia a reakcie kontrolované jazykovým vedomím sú v takej proporcii, ktorá udržiava reálnu spisovnú slovenčinu v stave vyznačujúcou sa optimálnou mierou prirodzenosti. Adekvátna kodifikácia - ako nástroj kultivovania spisovného jazyka - inštitucionalizuje túto proporciu a utvrdzuje nositeľov jazyka v tom, že ich reakcie opreté o jazykové povedomie a regulované v prirodzenej koordinácii sú primerané, normálne, a súčasne plní pre nich úlohu zdroja hodnoverných informácií v prípade riešenia jazykového problému, ktorý vyžaduje aktivizáciu jazykového vedomia.

Aké sú podmienky optimálne prirodzenej kultivácie spisovnej slovenčiny? Sú to podmienky, za ktorých spisovná slovenčina funguje ako optimálne prirodzený jazyk. O nich som sa už zmienil. Pripájam k nim jednu špecifickú podmienku. Touto podmienkou je, že nositelia spisovnej slovenčiny sú dostatočne

odolní voči vplyvom, ktoré potenciálne podlamujú ich normálne *jazykové sebavedomie.*Toto sebavedomie vyplýva z toho, že nositelia jazyka nepociťujú žiadny deficit v ovládaní jazyka ani pri komunikačnom zaobchádzaní s ním. To, že reálna spisovná slovenčina nefunguje úplne hladko, je spôsobené rušivými vplyvmi a diferencovanosťou sklonu jej nositeľov vo vzťahu k ich jazykovému sebavedomiu. Rušivými sú tie vplyvy, ktoré vyvíjajú na reálnu spisovnú slovenčinu tlak v mene jej neprirodzenej ochrany a neprirodzeného kultivovania. Diferencovanosť sklonu používateľov vo vzťahu k jazykovému sebavedomiu súvisí s diferencovanosťou ich dispozície na „koordinatívne vs. subordinatívne správanie". Kto má dispozície na koordinatívne správanie, je pripravený kooperovať s inými, ale v istých prípadoch aj konkurovať iným, kým ten, kto má dispozície na subordinatívne správanie, je pripravený podriaďovať sa, a to najmä autoritám.Sklon k ústupu od normálnej miery jazykového sebavedomia má podklad v dispozícii na subordinatívne správanie. Autoritatívne zasahovanie do spisovného jazyka s kultivačným zámerom nachádza akceptačný ohlas u používateľov s takým sklonom. Zároveň sa tým nižšie jazykové sebavedomie takpovediac pestuje.

Optimálne prirodzené kultivovanie spisovnej slovenčiny predpokladá nositeľov s normálnym jazykovým sebavedomím - tento predpoklad je splniteľný - a prebieha tak, že sa ním toto sebavedomie utvrdzuje, lenže naráža na vplyvy, ktoré môžu normálne sebavedomie podlomiť, čo môžeme u časti používateľov aj pozorovať. Otázka voľby spôsobu kultivovania spisovnej slovenčiny je aj otázkou ovplyvňovania jazykového sebavedomia. Spomínaná adekvátna kodifikácia ako nástroj kultivácie by znamenala pre nositeľov spisovnej slovenčiny utvrdzovanie ich normálneho jazykového sebavedomia. Autoritatívna kodifikácia toto sebavedomie zneisťuje a oslabuje. Pri voľbe spôsobu kultivácie ide teda aj o to, či sa podporí normálne jazykové sebavedomie používateľov, ktorí dokážu používať spisovný jazyk tak, aby sa stabilizovala optimálna miera jeho prirodzenosti; alebo sa podporí isté autoritárstvo, ktorým sa posiaňuje metajazykové sebavedomie preskriptívneho lingvistu na úkor jazykového sebavedomia používateľov.

Jazykové sebavedomie a jazykové znalosti

Predchádzajúci výklad vyvoláva *logickú* námietku. Veď medzi mierou jazykového sebavedomia a úrovňou jazykových znalostí je proporčný vzťah: čím vyššia je úroveň jazykových znalostí, čím vyšší je stupeň ovládania pravidiel (zákonitostí) jazyka, tým suverénnejšia je orientácia v jazyku a tým pevnejšie je jazykové sebavedomie. Z toho vyplýva, že upevňovanie jazykového sebavedomia vyžaduje vedomé prehlbovanie jazykových znalostí, teda aj zvyšovanie miery účasti jazykového vedomia na ovládaní spisovného jazyka a komunikačného zaobchádzania s ním. Námietka má oporu vo všeobecnom poznatku, že čím viac znalostí máme o nejakom objekte, tým lepšie ho môžeme ovládať, zaobchádzať s ním, čo je predpokladom istoty, suverenity a sebavedomia pri obhajovaní, resp. zdôvodňovaní nášho konania. Odpoveď na túto námietku naznačuje kurzíva pri výraze *logická* (námietka). Ide o to, že sa logika platná v mimojazykovom svete človeka vnáša do jeho jazykového sveta, pričom tento svet má svoju vlastnú logiku, totiž prirodzenú logiku. Podstatné je to, že povaha jazyka je určená touto logikou a ňou je riadené aj osvojovanie si materinského jazyka a jeho používanie. Normálne (prirodzené) jazykové sebavedomie je determinované jazykovými znalosťami spätými s logikou jazykového sveta. Keďže súčasná spisovná slovenčina je pre Slovákov jazykom s optimálnou mierou prirodzenosti, ich jazykové sebavedomie má oporu v prirodzených jazykových znalostiach. Aj v tejto súvislosti

platí spomínaný proporčný vzťah, ale s tou dôležitou špecifikáciou jeho obsahu, že ide o jazykové znalosti a ovládanie pravidiel jazyka nadobudnutých v prirodzenej jazykovej komunikácii. Jazykové znalosti získané v rozmanitých komunikačných podmienkach reprezentujú poznanie jazyka v jeho reálnej povahe. Tu neplatí logika ovládania objektov mimojazykového sveta, podľa ktorej čím hlbšie vnikáme do ich podstaty, tým suverénnejšie vieme s nimi zaobchádzať. Suverénne komunikačné zaobchádzanie s jazykom nepredpokladá čím hlbší prienik do podstaty vnímaného ako objekt poznávania. Predpokladom je prirodzené osvojovanie si tých súvislostí, ktoré boli v základe prirodzeného konštituovania jazyka a jeho rozvíjania a ktoré sa v jazykovej komunikácii neustále reprodukujú. (Poznamenávam, že prípadná diskusia o otázke, či sa dá hovoriť o *prirodzených* jazykových *znalostiach*, teda o neuvedomovaných znalostiach uložených v jazykovom povedomí, nás vráti k dávnejšej diskusii v súvislosti s výkladmi Chomského, v ktorej sa táto otázka už objasnila. Ďalej poznamenávam, že zameriavanie poznávania na prienik do podstaty jazyka v duchu objektivistickej teoreticko-metodologickej koncepcie je veľmi sporné.)

Závery

1. Reálna spisovná slovenčina jestvuje v jazykovom povedomí členov súčasného jazykového spoločenstva ako celospoločenský jazykový útvar s optimálnou mierou prirodzenosti.
2. Optimálna miera prirodzenosti reálnej spisovnej slovenčiny je výsledkom normalizácie proporcie medzi účasťou jazykového povedomia a jazykového vedomia na ovládaní jazyka a jeho používaní. Jazykové vedomie sa normálne aktivizuje len pri reálnom jazykovom probléme.
3. Špecifickou podmienkou normálneho kultivovania reálnej spisovnej slovenčiny je nepoddajnosť prirodzeného jazykového sebavedomia jej nositeľov. Prirodzené jazykové sebavedomie koreluje s prirodzenými jazykovými znalosťami a pôsobí naň sklon ku koordinatívnemu (upevňuje ho), alebo subordinatívnemu (oslabuje ho) správaniu.
4. Adekvátna kodifikácia podporuje normalizovaný stav spomínanej proporcie a je aj inštitucionalizovanou oporou prirodzeného jazykového sebavedomia. Autoritatívna kodifikácia pôsobí opačne.
5. Adekvátna kodifikácia predpokladá poznanie povahy reálnej spisovnej slovenčiny. Teoreticko-metodologickým rámcom jej poznávania je pragmatickolingvistická koncepcia spisovného jazyka súčasného slovenského jazykového spoločenstva. V tejto koncepcii sa zdôrazňuje prirodzenologický podklad jazykových znalostí a prirodzená koordinácia vo vzťahu k diferencovanosti jazykových znalostí v jazykovom spoločenstve a k jazykovým zmenám.

Poznámka: Prívlastok *reálna* (spisovná slovenčina) vyvoláva otázku, či jestvuje aj iná spisovná slovenčina. Jestvuje, ale len ako abstrakcia z reálnej spisovnej slovenčiny v medziach tradovanej koncepcie spisovného jazyka. Otázka je, či „pravá“ spisovná slovenčina je tá reálna a či tá vyabstrahovaná.

Emil HORÁK

Kodifikácia spisovnej slovenčiny z aspektu kodifikačných procesov južnoslovanských jazykov

0. Slovenská jazykoveda venovala v minulosti a venuje i v súčasnosti značnú pozornosť dejinám spisovnej slovenčiny. Aj po ich syntetickom náčrte z pera E. Paulinyho *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatku po súčasnosť* (Pauliny, 1983) vznikli desiatky štúdií, v ktorých sa osvetľujú predpoklady vzniku spisovnej slovenčiny, proces i samotný čin jej kodifikácie a opisuje sa jej ďalší vývin v priebehu ostatného poldruha storočia.

V prednáške sa pokúsime doterajšie výskumy dejín spisovnej slovenčiny rozšíriť o konfrontačný aspekt, o pohľad na kodifikáciu spisovnej slovenčiny cez prizmu kodifikačných procesov južnoslovanských spisovných jazykov. Pozornosť sústredíme najmä na (1) chronológiu, čas, dobu kodifikácie spisovnej slovenčiny v porovnaní s inými južnoslovanskými jazykmi a (2) budeme pritom sledovať, aký zástoj malo teoretické rozpracovanie východísk kodifikácie spisovnej slovenčiny Ľ. Štúra na jej ujímanie sa v porovnaní s ostatnými južnoslovanskými spisovnými jazykmi.

1. Väčšina slovanských spisovných jazykov sa formovala v období národného obrodenia, ktoré u slovanských národov vyvrcholilo v polovici 19. storočia. Platí to aj o spisovnej slovenčine, ktorá sa, ako vieme, formovala najmä v priebehu 40-tych rokov. O tom, že kodifikácia modernej spisovnej slovenčiny časovo nijako nezaostávala za ostatným južnoslovanskými spisovnými jazykmi, môžeme sa presvedčiť porovnaním kľúčových dátumov jej kodifikácie s kľúčovými dátami kodifikácie južnoslovanských spisovných jazykov.

1.1. Pripomeňme si najskôr kľúčové dáta kodifikácie spisovnej slovenčiny. Povýšenie slovenčiny na spisovný jazyk sa stáva pre štúrovcov vrcholne aktuálnym najmä priebehu roku 1842. Rozhodnutie vedúcich štúrovcov povýšiť slovenčinu na spisovný jazyk na základe stredoslovenských nárečí sa datuje na 14. február 1843. Po ňom nasledovalo verejné vyhlásenie slovenského spisovného jazyka na zasadnutí Tatrína v Liptovskom Mikuláši (26.–28. augusta 1844). O necelý rok nato vyšiel už II. ročník almanachu *Nitra* (jún 1844) v slovenčine a rok potom začali vychádzať v slovenčine *Slovenskje národnje novini* s literárnou prílohou *Orol Tatránski* (1845). V ďalšom roku vychádzajú dve základné kodifikačné diela Ľ. Štúra: teoretické rozpracovanie a odôvodnenie potreby kodifikácie

spisovnej slovenčiny *Nárečja slovenskuo alebo potreba písaňja v tomto nárečí* (1846) a gramatický opis systému spisovnej slovenčiny *Náuka reči slovenskej* (1846). Pravda, obidve tieto diela vznikli aspoň dva roky pred ich vydaním. Podľa uvedených dátumov celý proces kodifikácie spisovnej slovenčiny sa uskutočnil v priebehu piatich rokov, čo v porovnaní s ostatnými južnoslovanskými spisovnými jazykmi, ako ďalej ukážeme, je čas neuveriteľne krátky a nemá medzi nimi obdoby.

1.2. Spisovná srbčina. V dejinách spisovnej srbčiny sa už tradične považuje rok 1847 za rok víťazstva moderného srbského spisovného jazyka. V tomto roku totiž vedecky dokázal opodstatnenosť nového srbského jazyka Vuka S. Karadžića mladý srbský filológ Duro Daničić v knižke *Rat za srpski jezik i pravopis,* básnik Branko Radičević vydal tomto roku zbierku básní *Песме* v ľudovom jazyku Vuka S. Karadžića, v tomto roku vyšla aj veľká poéma čiernohoského básnika a filozofa Petra Petrovića Njegoša *Горски вијенац* a napokon i *Нови завјет* (preklad Nového zákona) Vuka S. Karadžića. V porovnaní s vydaním základných dvoch kodifikačných diel Ľ. Štúra o spisovnej slovenčine je to o rok neskoršie alebo je to už rok zhodný s rokom vydania práce M. M. Hodžu *Epigenes slovenicus* (1847). Navyše uvedené štyri srbské diela sa týkajú kodifikácie viac-menej nepriamo, lebo na rozdiel od prác Ľ. Štúra nevysvetľujú potrebu kodifikácie spisovného jazyka, ani v nich nejde o teoretický opis spisovnej srbčiny. Iba práca Đ. Daničića (ináč žiaka Ľ. Štúra na evanjelickom lýce v Bratislave v rokoch 1841 až 1844) bráni typ spisovného srbského jazyka Vuka S. Karadžića voči konzervatívnym náhľadom slavenosrbského jazyka predstaviteľov Matice srbskej. Ďalšie tri uvedené diela už jestvovanie spisovnej srbčiny Vuka S. Karadžića viac-menej samy sebou potvrdzujú a upevňujú.

1.3. Spisovnej chorvátčina. V dejinách spisovnej chorvátčiny sa za medzník jej kodifikácie považuje dielo zakladateľa ilýrskeho hnutia Lj. Gaja *Kratka osnova horvatsko–slavenskoga pravopisaňa* z roku 1830, avšak to nie je kodifikačná príručka, lež iba náčrt reformy chorvátskeho pravopisu. Okrem toho je napísaná ešte v kajkavskom nárečí, ktoré sa nestalo základom modernej chorvátčiny. V dejinách spisovnej chorvátčiny sa pripisuje veľký význam upevňovaniu normy spisovného jazyka prvému chorvátskemu literárnemu časopisu *Danici chorvátskej, slavónskej a dalmatínskej* z roku 1835, ktorá začala taktiež vychádzať v kajkavčine, avšak od roku 1836 už vychádzala v štokavskej podobe pod názvom. *Danica ilýrska.* V tomto časopisee začal toho istého roku Vjekoslav Babukić uverejňovať na pokračovanie základy chorvátskej gramatiky *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga.* Lexikálnu normu rodiacej sa spisovnej chorvátčiny upevňoval slovník I. Mažuranića a J. Užarevića *Njemačko-ilirskisi slovar* (1842). Ani u Chorvátov nevznikla teoretická práca,

ktorá by spisovnú chorvátčinu kodifikovala. A tak ani kodifikácia spisovnej chorvátčiny sa nedá vymedziť presnejšími dátumami, ako je to možné pri kodifikácii spisovnej slovenčiny**.** O tom, že sa moderná spisovná chorvátčina ujímala približne v rovnakom čase ako spisovná slovenčina, svedčí aj skutočnosť, že v roku 1847 chorvátsky parlament prijal návrh zákona, podľa ktorého sa chorvátsky jazyk môže používať ako rokovací jazyk.

1.4. Ani dejiny spisovnej slovinčiny nezaznamenávajú v období vyvrcholenia slovinského národného obrodenia a ustaľovania sa spisovnej slovinčiny kodifikačné práce, ktoré by boli obdobou kodifikačných prác Ľ. Štúra o slovenčine. Nárečová rozdrobenosť slovinského jazyka, značné rozdiely medzi nárečiami, ako aj rozličné pohľady na nárečový základ spisovnej slovinčiny boli značnou prekážkou jednotnej kodifikácie. Navyše dva pohľady na ďalší vývin slovinského národa – či sa majú Slovinci pripojiť k ilýrskemu hnutiu, alebo budú rozvíjať vlastnú samobytnosť, odďaľovali čin kodifikácie slovinčiny. Túto dilemu odrážajú v jazykovej rovine aj osudy básnika Stanka Vraza, ktorý sa priklonil k ilýrskemu hnutiu (i k ilýrskemu jazyku) a stal sa významným chorvátskym romantickým básnikom. O podobe spisovnej slovinčiny napokon nerozhodli filológovia či jazykovedci, lež skôr sama literatúra, a to výraznou mierou jazykovo a intelektuálne silnými osobnosťmi, jako bol básnik Fran Prešern či neskôr Fran Levstik a iní literáti. O tom, že sa spisovná slovinčina ustaľovala približne v čase kodifikácie spisovnej slovnčiny svedčia napokon aj spory o slovinský pravopis v druhej polovici 40-tych rokov medzi zástancami grafiky tzv. *bohoričice* a *gajevice*, keď napokon v r. 1848 Slovinci prijali pravopis Lj. Gaja. Tým sa však zápas o konečnú podobu slovinského spisovného jazyka a pravopisu neskončil, pokračoval ešte niekoľko desaťročí.

1.5. Ani dejiny spisovnej bulharčiny nepoznajú kodifikáciu v takej podobe, aká sa uskutočnila v spisovnej slovenčine. V čase, keď Ľ. Štúr písal svoje kodifikačné práce, v Bulharsku síce vyšla prvá bulharská gramatika *Първичка българска граматика* (1844), avšak jej autor Ivan Bogorov si nekládol úlohu kodifikovať ňou bulharský spisovný jazyk. Lebo v polovici 19. storočia sa predstavitelia troch bulharských filologických škôl (novobulharskej, cirkevnoslovanskej a slavenobulharskej) ešte zásadne rozchádzali v predstave o modernom bulharskom spisovnom jazyku, či má spisovná bulharčina nadväzovať na tradíciu cirkevnoslovanského či slavenobulharského jazyka, alebo či sa má zakladať na ľudovom, nárečovom základe. Ak na nárečovom základe, potom vznikla otázka, na základe ktorého nárečia. To boli otázky, ktoré aj v Bulharsku, obdobne ako i v Slovinsku, vyriešila v druhej polovici 19. storočia umelecká literatúra vďaka takým osobnostiam, ako bol Christo Botev, Ljuben Karavelov či neskôr Ivan Vazov a iní spisovatelia. Pravopisná otázka

spisovnej bulharčiny sa taktiež riešila ešte niekoľko desaťročí v druhej polovici 19. storočia..

1.6. Kodifikácia spisovnej slovenčiny sotva možno porovnávať s kodifikáciou spisovnej macedónčiny, keďže táto sa uskutočnila presne o celé storočie neskôr než kodifikácia spisovnej slovenčiny (2. augusta 1944). Pravda, treba pripomenúť, že podmienky pre kodifikáciu spisovnej macedónčiny boli už na rozhraní 19. a 20. storočia, keď jej zásady rozpracoval Krste P. Misirkov v práci *Za makedonckite raboti* (1903). Z porovnávacieho hľadiska však môže byť zaujímavé, že kodifikačné zásady K. P. Misirkova boli veľmi blízke princípom Štúrovej kodifikácie. K. Misirkov chcel kodifikovať spisovnú macedónčinu na stredomacedónskych nárečiach, s fonetickým pravopisom a so zásadou obohacovať slovník spisovného jazyka zo všetkých makedónskych nárečí. Na týchto zásadách napon je založená aj súčasná moderná macedónčina.

2. Naše zistenie časovej totožnosti kodifikácie spisovnej slovenčiny s južnoslovanskými spisovnými jazykmi vyvracia mienku o spisovnej slovenčine ako „mladšom“ slovanskom spisovnom jazyku, ako sa skôr uvádzalo v slavistických prácach (Horálek, 1955, s. 331). O spisovnej slovenčine ako relatívne mladšom slovanskom spisovnom jazyku môžeme hovoriť iba z hľadiska predchádzajúcich období vzniku a vývinu slovanských spisovných jazykov, napríklad v porovnaní s češtinou, poľštinou či ruštinou. Lenže aj tieto jazyky prežívali pred ich súčasnou modernou podobou obdobie hlbokého útlmu a v 19. storočí podstatne menili svoju podobu.

Pravda. v tejto prednáške hovoríme o moderných spisovných jazykoch, ktoré sa formovali v období národného obrodenia a plnili národneidentifikačnú funkciu. Ibaže aj na začiatky formovania sa moderných spisovných jazykov nie sú v slavistike rovnaké náhľady. Napríklad začiatky súčasnej spisovnej srbčiny v slavistických prácach sa spájajú s reformátorom srbského jazyka Vukom S. Karadžićom, s vydaním jeho elementárnej srbskej gramatiky *Писменица сербскога језика* (1813) a srbského slovníka *Српски рјечник* (1818). Obdobne dejiny súčasnej spisovnej slovinčiny sa spájajú s Jernejom Kopitarom a jeho gramatikou *Grammatik der slawischen Srache in Krain,, Kärthen und Steiermarkt* (1808). Vôbec nepochybujeme o zásluhách Vuka S. Karadžića pre kladení základov súčasnej spisovnej srbčiny, ani nepodceňujeme zásluhy Jerneja Kopitara pre vývin spisovnej slovinčiny, avšak z konfrontačného hľadiska obidvaja títo filológovia patria skôr do obdobia osvietenstva, a teda ich dielo môžeme porovnať skôr s jazykovedným dielom A. Bernolákom.

Kodifikačné práce Vuka S. Karadžića a Jerneja Kopitara zo začiatku 19. storočia teda nevyvracajú naše zistenie o takmer časovej totožnosti kodifikácie súčasnej spisovnej slovenčiny a súčasnej spisovnej srbčiny či súčasnej spisovnej slovinčiny. Vuka S. Karadžić a

J. Kopitar sú totiž súčasníci slovenského A. Bernoláka, ktorý napokončasovo ešte pred nimi kodifikoval spisovnú slovenčinu na základe kultúrneho západoslovenského interdialektu v takých prácach, ako boli *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum* a *Lingvae slavonicae ... orthographia* (1878) či *Grammatica slavica* (1890), ale aj veľkým päťzväzkovým slovníkom *Slowár Slowenskí, Česko-Laťinsko-Nemecko-Uherskí* (1825–1827). Pritom treba pripomenúť, že kodifikačné práce A. Bernoláka vzhľadom na ich teoretickú úroveň, ale i komplexnosť nemajú obdobu v južnoslovanských spisovných jazykoch, a to aj napriek bohatej staršej chorvátskej lexikografickej a gramatickej tradícii v predchádzajúcich obdobiach či slovinskej slovinskej tradícii z obdobia druhej polovice 16. storočia najmä v prácach Primoža Trubara.

3. Z doterajšej konfrontácie kodifikácie spisovnej slovenčiny s ostatnými južnoslovanskými spisovnými vyplýva, že kodifikácia spisovnej slovenčiny sa uskutočnila vo veľmi krátkom čase - v priebehu piatich rokov (1842 – 1847), a to aj s prípravami na ňu. Takouto rýchlosťou uskutočňovania je kodifikácia spisovnej slovenčiny v porovnaní so všetkými južnoslovanských jazykmi príznačná, lebo u južnoslovanských spisovných jazykov tento proces bol značne zdĺhavejší, pričom sa nedá ani vymedziť presnejšími dátami, tak ako to dovoľuje vymedzenie kodifikácie spisovnej slovenčiny. Z južnoslovanských jazykov sa presnými dátami kodifikácie vyznačuje iba spisovná macedónčina, ktorá sa však uskutočnila celých sto rokov po kodifikácii spisovnej slovenčiny.

3.1. Pre spisovnú slovenčinu je veľmi príznačná ešte tá skutočnosť, že sa ako spisovný celonárodný jazyk ujímala neporovnateľne rýchlejšie než ostatné južnoslovanské jazyky. Potvrdzujú to opäť konkrétne dátumy. Všimnime si, ako rýchlo sa uskutočnili aj nevyhnutné korekcie kodifikácie spisovnej slovenčiny. K prvému prehodnoteniu Štúrovej kodifikácie došlo už rok po vydaní Štúrových základných kodifikačných prác na zasadnutí Tatrína v Čachticiach (10. augusta 1847) otvorením diskusie o Štúrovej kodifikácii. Proces kodifikácie spisovnej slovenčiny bol prerušený iba revolučným rokom 1848 a pohnutými udalosťami po ňom. Tento proces sa však uzatvoril už v roku 1851 na stretnutí štúrovcov a slovenských katolíckych intelektuálov v roku 1851, keď došlo ku kompromisu tzv. upravenou štúrovskou slovenčinou, ktorej podobu opísal M. Hattala v diele *Grammatica linguae slovenicae* (1850) a potom v *Krátkej mluvnici slovenskej* (1852). Na jazykovedné práce M. Hattalu nadviazal S. Cambel a po ňom J. Škultéty, ktorí do do normy spisovnej slovenčiny v matičnom či martinskom období podstatnejšie nezasahovali, a tak sa spisovná slovenčina vyvíjala celé ďalšie storočie už iba s menšími pravopisnými úpravami a s miernym purizmom v lexikálnej rovine.

3.2. Keďže používanie češtiny, resp. staroslovenčiny na Slovensku v období Bachovho absolutizmu bolo podmienené mimojazykovými, politickými okolnosťami, netýkalo sa samého spisovného jazyka. A tak proces kodifikácie spisovnej slovenčiny vrátane intenzívnej prípravy na ňu od roku 1842 – a to aj napriek tvrdému odporu generácie Jána Kollára, ktorá s kodifikáciu spisovnej slovenčiny nesúhlasila, o čom svedčí aj knižka *Hlasové o potřebě spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (1846) – i s jej prerušením v revolučnom roku 1848 trval iba desať rokov (1842 až 1852). Takýmto postupom sa kodifikácia slovenčiny a jej ujímanie sa ako celonárodného spisovného jazyka podstatne odlišuje od procesu kodifikácie južnoslovanských jazykov, ktoré sa formovali v období národného obrodenia. Potvrdzujú to opäť historické fakty.

3.3. Aj keď víťazstvo spisovnej srbčiny (1847) uvedenými naznačenými kľúčovými dátami časovo celkom korešponduje s kodifikáciou spisovnej slovenčiny, moderný srbský spisovný jazyk sa stal štátnym jazykom až v roku 1868, teda štyri roky po smrti jeho reformátora Vuka S. Karadžića.

Ale ani u Chorvátov sa nemôže rok 1847, keď sa chorvátčina začala používať v chorvátskom parlamente, hodnotiť ako nejaký prelomový rok, lebo už v roku 1850 sa poprední Chorváti vo Viedni dohodli so Srbmi na jednom spoločnom spisovnom jazyku so Srbmi a chorvátski filológovia zvádzali medzi sebou zápas o podobu modernej spisovnej chorvátčiny potom ešte aspoň dve desaťročia (**4.5.**) Rovnako spisovná slovinčina i spisovná bulharčina sa bez teoreticky rozpracovanej kodifikácie ustaľovali (najmä v oblasti pravopisu) iba postupne, takmer v v priebehu celej druhej polovice 19. storočia.

4. Keďže nám z konfrontácie kodifikácie spisovnej slovenčiny a južnoslovanských spisovných jazykoch vyplynulo zistenie, že ujímanie sa spisovnej slovenčiny ako celonárodného spisovného jazyka bolo pomerne rýchle, treba nám odpovedať na otázku, aké faktory takéto rýchle ujímanie sa spisovnej slovenčiny umožňovali.

4.1. Prvým objektívnym faktorom rýchleho uvádzania spisovnej slovenčiny ako celonárodného spisovného jazyka bola jazyková situácia na Slovensku, kde prirodzene vznikol kultúrny stredoslovenský interdialekt, v ktorom jestvovala už bohatá ľudová literatúra, čo potvrdzovali aj Kollárove *Národnie spievanky* (1834 a 1835) či zbierky slovenských povestí či rozprávok, ba začala v ňom živelne vznikať aj umelecká tvorba, napr. básne Chalupku (1834) či K. Kuzmányho (1835) a iných.

4.2. Druhým významným faktorom ujímania sa spisovnej slovenčiny bola už dobrá tradícia predchádzajúcej kodifikácie A. Bernoláka, v ktorej sa v priebehu polstoročia rozvinula nielen bohatá náučná literatúra, ale v ktorej vytvoril svoje veľké básnické dielo Ján

Hollý. Aj keď Bernolákova kodifikácia zakladala spisovnú slovenčinu na západoslovenskom kultúrnom interdialekte a perspektívne nebola úspešná, bola pre Ľ. Štúra dobrou inšpiráciou a vzorom svojím teoretickým rozpracovaním a komplexnosťou. Z tohoto hľadiska nemala obdobu medzi južnoslovanskými spisovnými jazykmi nielen kodifikácia A. Bernoláka, ale ani kodifikácia Ľ. Štúra.

4.3. Tretím, viac-menej subjektívnym faktorom úspešnej kodifikácie i pomerne rýchleho ujímania sa spisovnej slovenčiny do života bola Štúrova dobre rozpracovaná teória spisovnej slovenčiny, ktorá obsahovala teoretické odôvodnenie nevyhnutnosti kodifikácie spisovnej slovenčiny i vymedzenie spisovnej slovenčiny v rámci slovanských jazykov, ale najmä presné určenie je vzťahu k spisovnej češtine.

4.4. O tom, aký význam malo rozpracovanie teórie spisovnej slovenčiny pre jej kodifikáciu, ako aj pre ďalšie jej ujímanie sa ako celonárodného spisovného jazyka, môžeme sa presvedčiť porovnaním ďalšieho vývinu spisovnej slovenčiny a spisovnej chorvátčiny, keďže sa oba tieto jazyky vyvíjali v obdobných historických podmienkach.

4.4.1. Jazyková situácia u Chorvátov a Slovákov bola v 40-tych rokoch 19. storočia obdobná – obidva národy stáli pred vážnou úlohou: rozhodnúť sa pre spisovný jazyk. Isté riešenie pre obom národom ponúkala idea *slovanskej jednoty a vzájomnosti* J. Kollára. Slovenskí štúrovci túto ideu J. Kollára prijali, ba oduševňovali sa ňou, avšak Kollárovo chápanie slovanských národov a priznávanie iba štyroch slovanských spisovných jazykov (ruského, poľského, česko-slovenského a ilýrskeho) neprijali. Chorváti na čele s Lj. Gajom Kollárovu ideu *slovanskej jednoty a vzájomnosti* bezvýhradne prijali a transformovali ju do *ilýrskej idey*, ktorá predpokladala tzv. ilýrsky spisovný jazyk pre všetkých južných Slovanov.

4.4.2. Ľ. Štúr rozpracoval teóriu spisovnej slovenčiny na základe prekonania Kollárovej idey slovanskej jednoty a vzájomnosti, najmä jeho ponímania štvorkmeňového slovanského národa. Toto prekonanie založil na rozpracovaní dialektického princípu „jednoty v mnohorakosti," teda (slovanskej) jednoty na základe osobitosti slovanských národov a ich spisovných jazykov. Na základe tohto princípu Ľ. Štúr správne postrehol vzťahy medzi jednotlivými slovanskými jazykmi, a teda aj vzťah spisovnej slovenčiny a spisovnej češtiny. Jednoznačné vymedzenie vzťahu spisovnej slovenčiny – ako samostatného slovanského spisovného jazyka – k spisovnej češtine vyvolalo aj potrebu kodifikovať spisovnú slovenčinu – a umožniť jej samostatný slobodný vývin. Spisovná slovenčina sa takto po jej kodifikácii ďalej aj vyvíjala nezávisle na češtine ba i s miernymi divergentnými tendenciami.

4.4.3. Chorváti, keďže prijali Kollárovu ideu slovanskej jednoty a vzájomnosti bezvýhradne, k takémuto prekonaniu Kollárovej idey slovanskej jednoty a vzájomnosti sa

neprepracovali. Naopak. Túto Kollárovu ideu vodca chorvátskeho národného obrodenia Ljudevit Gaj transformoval na ideu ilýrskeho hnutia, v rámci ktorého všetci južní Slovania (Chorváti, Srbi i Slovinci) mali mať v duchu J. Kollára jeden spisovný jazyk – *ilýrsky jazyk*. Pravda, myšlienka o spoločnom ilýrskom spisovnom jazyku pre všetky tri národy sa čoskoro ukázala nereálna, keďže práve spisovný jazyk bol hlavným atribútom národa. V tomto kontexte treba pripomenúť, že sám Ľ. Štúr už predtým v Danici ilýrskej (1847) pri obhajobe svojej koncepcie slovanských národov a ich jazykov, upozorňoval chorvátskych priateľov, že myšlienka o ilýrskom spisovnom jazyku pre všetkých južných Slovanov nereálna, že všetky životaschopné slovanské jazyky majú právo slobodne sa rozvíjať ako národné spisovné jazyky.

4.4.4. Historický vývin dal za pravdu jednoznačne Ľ. Štúrovi, lebo ilýrsky spisovný jazyk neprijali nielen Bulhari, ale ani Slovinci, ba ani Srbi. Keď si Bulhari a Slovinci formovali vlastné spisovné jazyky, myšlienka ilýrskej jazykovej jednoty u Chorvátov postupne prerástla do *idey juhoslovanstva* a na základe jazykovej blízkosti Chorvátov a Srbov aj do spoločného spisovného jazyka. Táto myšlienka priviedla Chorvátov už v roku 1850 podpísať so Srbi vo Viedni dohodu o spoločnom chorvátskom alebo srbskom spisovnom jazyku a vytvárala potom predpoklady pre konvergentný vývin chorvátčiny a srbčiny, ktorý napokon priviedol Chorvátov prijať fonetický pravopis Vuka S. Karadžića, ba spisovnú chorvátčinu priviedol až do symbiózy so spisovnou srbčinou, ktorá kulminovala na sklonku 19. storočia gramatikou chorvátskeho filológa T. Maretića pod názvom *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1899) a potom sa v rozličných peripetiách realizovala takmer v priebehu celého 20. storočia.

4.5. Základný rozdiel vo vývine spisovnej slovenčiny a spiosvnej chorvátčiny bol teda v tom, že Ľ. Štúr teoreticky vyriešil vzťahy medzi spisovnou slovenčinou a spisovnou češtinou, a tým sa spisovná slovenčina vyvíjala popri spisovnej češtine ako samostatný slovanský spisovný jazyk, zatiaľ čo spisovná chorvátčina – bez teoreticky nevyriešeného vzťahu k spisovnej srbčine – sa vyvíjala celých stopäťdesiat rokov v zložitých peripetiách a podľa politických okolností raz sa približovala k spisovnej srbčine až po dvojjazykvú symbiózu, potom sa od nej vzďaľovala, aby sa napokon osamostatnila a začala sa po poldruha storočí vyvíjať ako samostatný slovanský spisovný jazyk, čo pre spisovnú slovenčinu vo vzťahu k spisovnej češtine teoreticky dokázal a do praxe uviedol Ľ. Štúr. Pravda, spomenuté peripetie vývinu spisovnej chorvátčiny, ktoré priniesli veľa problémov nielen Chorvátom, ale i Srbom sa skončili až v roku 1991 odlukou spisovnej chorvátčiny od spisovnej srbčiny – vystúpením z jazykovej srbsko-chorvátskej symbiózy.

Naše porovnávanie zložitého vývinu spisovnej chorvátčiny s pokojným vývinom spisovnej slovinčiny vyvracia tézu J. Kollára o „odluke či odtrhnutí sa“ spisovnej slovenčiny od češtiny, ktorá bola aktuálna aj pri obhajobe tézy o tzv. *česko-slovenskom jazyku* po roku 1918. Z nášho porovnávania vychodí jednoznačný záver, podľa ktorého, ak by sa bola spisovná slovenčina vyvíjala bez Štúrovho presne vymedzeného vzťahu k spisovnej češtine, bola by v symbióze so spisovnou češtinou naisto zažila rovnako zložité vývinové peripetie, aké zažila spisovná chorvátčina – bez presne vymedzeného vzťahu k spisovnej srbčine.

5. Záverom. Spisovná slovenčina sa z hľadiska času jej kodifikácie neodlišuje od času kodifikácie ostatných južnoslovanských spisovných jazykov. Preto ju nemožno charakterizovať ako “mladší“ moderný slovanský spisovný jazyk. Pre kodifikáciu spisovnej slovenčiny v porovnaní s ostatnými južnoslovanskými spisovnými jazykmi je príznačné, že sa v jazykovej praxi ako celospoločenský dorozumievací prostriedok pomerne rýchlo ujímala.. Pripisujeme to najmä dobre rozpracovanej teórii spisovného jazyka, v ktorej Ľ. Štúr presne vymedzil miesto spisovnej slovenčiny medzi ostatnými slovanskými spisovnými jazykmi, ale osobitne vymedzil aj reálny vzťah spisovnej slovenčiny k spisovnej češtine, na základe ktorého sa spisovná slovenčina pomerne pokojne vyvíjala ako samostatný spisovný jazyk. S takýmto pokojným vývinom spisovnej slovenčiny je priam v kontraste vývin spisovnej chorvátčiny, ktorá sa – bez teoreticky určeného vzťahu k spisovnej srbčine – poldruha storočia vyvíjala v zložitých peripetiách.

Literatúra:

BLANÁR, V. – JÓNA, E. – RUŽIČKA, J.:Dejiny spisosvnej slovenčiny II. Bratislava, SPN 19 .

HORÁK, E.: Povaha a genéza slovenského a chorvátskeho jazykového purizmu. In: Slovensko-chorvátske jazykové a literárne vzťahy. Bratislava, T.R.I. MÉDIUM 1999, s. 89–96.

HORÁLEK, K.: Úvod do studia slovanských jazyku.Praha, ČSAV 1955.

История на новобългарския книжовен език. София, Издателство на БАН 1989.

ИВИЋ, П.: Српски народ и његов језик. Београд, СКЗ 1982.

MOGUŠ, M.: Povijest hrvatskoga književnoga jezika. Zagreb, Nakladni závod Globus 1995.

КОНЕСКИ, Б.: За македонскиот литературен јазик. Скопје, Култура 1967.

PAULINY, E.. Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava SPN 1982.

TOPORIŠIĆ, J.: Slovenski književni jezik. 1. 2. Maribor. Založba Obzorja 1966.

Slovanské spisovné jazyky v době přítmné. Red. Miloš Weingart. Praha. Melantrich 1937.

VINCE, Z.: Putovima hrvatskoga književnog jezika. Zagreb, Sveučilišna naklada Liber 1978.

Spisovná macedónčina má so spisovnou slovenčinou ešte jeden spoločný znak: obidva tieto spisovné jazyky sa pomerne veľmi rýchlo ujali v kodifikovanej podobe a začali takto fungovať bez osobitej potreby ďalšej intervencie do fungovania, čomu sa spisovná slovenčina celkom nevyhla, ale tieto intervencie boli omnoho miernejšie ako pri ostatných južnoslovanských jazykoch okrem spisovnej macedónčiny.

Ján Horecký

Onomaziologická teória tvorenia slov

Tradièné skúmanie tvorenia slov bolo orientované na formu a teda skúmalo, ako sa tvoria slová pripájaním, pridávaním istých útvarov k základnému segmentu. V súlade s tým sa budovala aj pojmová sústava a terminológia. Tvorenie slov sa prvotne chápalo ako odvodzovanie, derivácia (pridával sa aj výskum skladania slov, kompozície), resp. ako pomerne mechanické pridávanie afixov k základu, ktorý sa v súlade s formálnou koncepciou chápal ako slovotvorný základ a celý odvodzovací proces sa chápal ako adièný proces.. Svedčí o tom aj klasická definícia slovotvorného základu (Horecký,1959): Slovotvorný základ je tá časť odvodeného slova, ktorá ostane po odtrhnutí slovotvorného formantu (prípony alebo predpony) a má samostatný lexikálny význam.

Pri skúmaní živých slovotvorných procesov sa nevyhnutne muselo prísť k poznatku, že takýto segment bezprostredne súvisí sémanticky a do istej miery aj formovo so základovým slovom, ktoré je mimo odvodeného slova, a že podľa povahy základového slova môže mať rozmanitú podobu (Horecký, 1986).

Práve ohľad na základové slovo (resp. pomenovanie) však ukazuje, že s koncepciou pridávania sa nevystačí, resp. že je nevyhnutné brať do úvahy aj sémantické vzťahy. To sa zreteľne prejavuje v poukazovaní na rozmanité podoby základových pomenovaní a najmä v sústavnom výskujme motivácie (Furdík, 1993). Ukazuje sa, že nejde o mechanický aditívmy proces, ale o zložitý, v podstate však binárny vzťah medzi základom a afixom ako pôdorys slovotvornej štruktúry..

Ale ani dôrazom na binárny princíp tejto štruktúry sa neprekonalo dvojaké obmedzenie tejto koncepcie "stupňovitej" adície: obmedzenie na jedinú oblasť slovnej zásoby : zanedbávanie celej, úplnej oblasti pomenovaní, teda aj neodvodených a rozvitých (viacslovných) pomenovaní, ako aj nedostatočný ohľad na znakový, semiotický charakter skúmaných pomenovaní.

Zlomovým prínosom do tradičnej adičnej koncepcie mala byť Dokulilova koncepcia onomaziologickej štruktúry. V praxi sa však neuplatňovala dôsledne, ako vidieť na celkovom tradièном obraze tvorenia slov v češtine (Dokulil a kol.,. Tvoření slov v češtině I, II ,l962, 1965).i na súhrnnom opise v kolektívnej monografii M. Čechovej (Čechová a kol. ,1990).

V konkrétnych opisoch slovotvornej sústavy sa nedôsledne uplatňuje proklamovaný princíp binárnosti.Vychádza sa síce zo základného protikladu onomaziologiciá báza : onomaziologiciý príznak, ale pri konkrétnej interpretácii sa pripúšťa aj tretí, sprostredkujúci prvok v podobe onomaziologického spoja, ktorým sa špecifikuje význam danej onomazioloogickej bázy. Možno tun uviesť klasický príklad: Vo formálne rovnako utvorených slovách krajinomaľba a olejomaľba treba predpokladať prvok, ktorým sa špecifikuje, že ide o predmet maľby v prvom prípade a prostriedok maľby v druhom prípade. V tomto zmysle nie je dosť výstižný ani termín onomaziologický spoj, lebo ide skôr o špecifikačnú zložku pomenovania. P. Štekaauer ((1998) pri svojej aplikácii Dokulilovej koncepcie tu rozlišuje determinujúcu a determinovanú zložku onomaziologického príznaku (nie bázy) a predpokladá tak základný trojčlenný model slovotvornej štruktúry, od ktorého sa vynechaním niektorého èlena odvodzujú špecifikované osobitné typy pomenovaní.

Podľa našej mienky teba tieto tzv. spoje klásť nie do oblasti onomaziologického príznaku, ale do samého základu, do onomaziologickej bázy. Potom bude táto báza nielenže odkazovať na vonkajší, pojmový obsah, ale bude zahrňovať aj možné sémantické odtiene (významy), ba aj rozlièné "onomatologické" pravidlá, resp. odkazy na rozličné fonologické alternácie. A

pritom sa ustavične rešpektuje základný binárny charakter, ktorý sa potom uplatňuje nielen v odvodených slovách, ale aj v neodvodených slovách i v rozvitých pomenovaniach.

V takto budovanej koncepcii má onomaziologická báza skutočne centrálne postavenie. Podľa toho, ako sa táto báza formálne formuje, ale najmä podľa toho, či sa v pripájanom onomaziologickom príznaku vyjadruje motivačný vzťah, možno rozlišovať tri typy onomaziologickej bázy.

Ak sa vychádza z diskurzívneho charakteru jazykovej komunikácie, treba predpokladať, že pri identifikácii (k terminológii porov. J. Horecký, 1999) sa na prvom mieste určuje, k akému slovnému druhu identifikovaný objekt patrí, resp. či vyjadruje substanciu, alebo príznak (statický či dynamický). Formálne sa táto charakteristika vyjadruje súborom gramatických kategórií. Tento súbor práve možno pokladať za gramatickú onomaziologickú bázu.

V takých jednoduchých prípadoch, ako sú pomenovania dom, voda, nový, chodiť je teda východiskom pomenovacej činnosti súbor gramatických kategórií, reprezentovaných paradigmou. Teda napr. nom, gen, dat, ak, lok, inštr - sg , pl - masc - fem - neutr pri pomenovaní substancií (pri podstatných menách), resp. pers , num, temp, asp pri pomenovaniach dynamického príznaku (pri slovesách). Na túto bázu sa pripája oznaèenie pomenúvaného, identifikovaného objektu, pravda, bez bližšej špecifikácie sémantických vlastností tohto pomenovania.To je úloha sémantiky.

Motivačné vzťahy sú však zrejmé v pomenovaniach typu let, príchod, vrava, suseda, háïa, prútie, námestie, náhrobok. Tu je síce východiskom súbor gramatických kategórií, ale je zreteľný aj motivačný vzťah k základovým slovám lietať, prichodiť, vravieť, sused, had, prút, miesto, hrob. Ako je známe, ide tu o vzťah deverbatívnosti, prechyľovania, zdrobňovania, hromadnosti a miesta.Tento motivačný vzťah je teda sémantickým obsahom gramatickej onomaziologickej bázy.

K tomuto gramatickému typu onomaziologickej bázy patria aj neodvodené prídavné mená typu nový, mladý, ako aj bezpredponové neodvodené slovesá typu prosiť, volať, trpieť, kde je paradigma reprezentovaná zakončením -iť, -ať, -ieť. Prirodzene, v takejto onomaziologickej báze je zahrnuté aj rozčlenenie daných slovies podľa významu, napr. robiť takým , pokladať za takého, stávať sa takým, fungovať ako taký. Podrobnejšie porov. napr. Horecký, l980 alebo Nižníková - Sokolová, 1998).

Na gramatickú onomaziologickú bázu sú napokon viazané aj tzv. posesívne zloženiny typu horenos, krutichvost.

Osobitným prípadom využitia gramatickej onomaziologickej bázy sú pomenovania utvorené na základe vnútorných a vonkajších vzťahov (metonymie a metafory) typu orech, strecha, plášť, kde sa ako onomaziologické príznaky využívajú vzťahy analógie. Ide o analogickú nomináciu v zmysle J. Horeckého (J. Horecký,1989).

Najširšie je v slovenčine, ale aj v iných jazykoch, spracovaná oblasť slov so zreteľnou slovotvornou štruktúrou - odvodených slov. Tie tvoria vyhranený typ s derivačnou onomaziologickou bázou, ktorá je reprezentovaná súborom gramatických kategórií a naň viazaným derivačným prvkom. Touto pevnou väzbou sa rieši aj diskutovaný vzťah medzi morfológiou a slovotvorbou. . Treba znova zdôrazniť, že do derivačnej onomaziologickej bázy patrí nielen významová, obsahová stránka (častá je tu diferenciácia významu), ale aj súbor pravidiel o alternáciách, vokalických aj konsonantických, ktoré nastávajú pri pripájaní onomaziologického príznaku. K tomuto typu patria všetky slovné druhy, no v najvyššej miere podstatné mená, v menšej prídavné mená a v nepatrnej aj slovesá (typu tykať, bežkať).

Súhrnný pohľad na sémantické a dynamické vlastnosti slov s derivačnou onomaziogickou bázou v súčasnej slovenčine je napr. v publikácii Dynamika slovnej zásoby (Horecký et al, ,1989).

Do oblasti pomenovaní s lexikálnou onomaziologickou bázou, ktorá je reprezentovaná hotovým a gramaticky uceleným slovom, patria jednak zložené slová, jednak neohraničiteľná

skupina rozvitých pomenovaní. Možno tu teda len upozorniť na základné typy a na základné motivačné prvky.

Do skupiny zložených slov patria také typy ako veľkomesto, rýchlovlak prvovýroba, drevovýroba.

Z hľadiska onomaziologickej teórie sem patria aj predponové slovesá, lebo v nich sa onomaziologický príznak vyjadrený predponou pripája (resp. napája) na útvary s gramatickou, resp. paradigmatickou onomaziologickou bázou, teda na základné slovesá typu chodiť. Táto vlastnosť uvádza nové svetlo na staršie teórie, teoreticky prudko odmietané, podľa ktorých predponové slovesá patria do oblasti skladania slov. K predponovým slovesám sa pridružujú aj záporné podoby typu nechodiť, ale aj záporné substantíva typu nevojak, nekov, neplatič.

Na prechode k slovám s derivačnou onomaziologickou bázou sú "zložené" slová zakončené na -pi s a -mer (zemepis, ïalekopis, teplomer, úrokomer). Takéto útvary vlastne stoja na konci radu zložených slov typu jazykoveda, strojmajster, šéftréner, tvaroslovie, zemepis.

V rozvitých pomenovaniach sa k lexikálnej onomaziologickej báze pripájajú omomaziologické príznaky reprezentované samostatnými slovami alebo rozvitými pomenovaniami. Ide o také typy ako kultúrny dom, sociálna sieť, dom kultúry, dom zahraničných Slovákov, skúška v tlaku. Charakteristickým prvkom tu je motivácia pripájaných príznakov. Uplatňuje sa v nej miestny vzťah (jamová základka, rozhodca v cieli, sval chrbta), ďalej napr. účel (čerpacia jama), nástroj (nástrojová oceľ, továreň na káble), látka (medený kábel, spájka zo zliatiny medi), ale aj objaviteľ alebo autor iného druhu (Brinellova tvrdosť, Richterova stupnica, Burgerova choroba) a pod. Podrobnejšie porov. napr. Horecký, 196O) a I. Masár (2OOO).

Na rozdiel od prísne lineárnej morfematickej štruktúry, aditívnej či stupňovito aditívnej slovotvornej štruktúry odvodených slov sa v koncepcii onomaziologickej štruktúry nekladie na prvé miesto otázka radenia štruktúrnych prvkov. Z hľadiska našej koncepcie nie je dôležité poradie prvkov v základnom protiklade báza - príznak. Otázka poradia vystupuje do popredia a musí sa riešiť na nižšej, onomatologickej rovine jazykového znaku. A tu platí pravidlo, že na prvé miesto sa vyzdvihuje (porov. teóriu raisingu) špecifikujúci prvok, teda spravidla onomaziologický príznak, pravda, ak nerozhoduje morfologické kritérium, podľa ktorého sa na prvé miesto kladie bázový prvok a na druhé miesto reprezentant príznaku, ak je vyjadrený nezhodným prívlastkom. Toto pravidlo je vyjadrené poradím kultúrny dom proti dom kultúry

Na záver treba znova zdôrazniť, že základným prvkom našej koncepcie je znaková povaha pomenúvacích jednotiek, ktorá sa realizuje na viacerých rovinách. Takúto štruktúru pomenovania možno zobraziť takto:

mimjazyková rovina

konceptuálna rovina	systém logických predikátov, logické spektrum
sémantická rovina	systém, sémantických príznakov
onomaziologická rovina	gramatická onomaziologická báza
	derivačná onomaziologická báza
	lexikálna onomaziologická báza
	onomaziologický príznak
onomatologická rovina	systém morfém, základné poradie príznak - báza
fonematická rovina	systém foném, fonotaktické pravidlá

Literatúra

Čechová, M. a kol.: Čeština. Řeč a jazyk. Praha 1996.
Dokulil, M.: Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov. Praha 1962
Furdík, J.: Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča, Modrý Peter 1993. l99 s.
Horecký, J.: Vzťah pojmu a termínu. Jazykovedný časopis ll, 196O, s.97 - 1O2.
Horecký, J.:Slovotvorná sústava slovenčiny. Podstatné meno, prídavné meno, sloveso. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 217 s.
Horecký, J.: Slovotvorná štruktúra slova. In: Ondrus, P. - Horecký, J. - Furdík, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk, Lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 198O, s. 85 - 144.
Horecký, J.: Vývin a teória jazyka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 198O
Horecký, J.: Semantics of Derived Words.. Prešov, FF UPJŠ 1994. 71 s.
Horecký, J. - Buzássyová, K. - Bosák ‚J.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenèiny. Bratislava, VEDA 1989. 433 s.
Masár, I.: Ako pomenúvame v slovenčine. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV a Jazykovedný ústav Ľud. Štúra SAV 2OOO. 6O s.
Nižníková, J. - Sokolová, M.: Valenčný slovník slovenských slovies. Prešov, Prešovská univerzita 1988. 271 s.
Štekauer, P.: An Onomasiological Theory of English Word-Formation. Amsterdam. Philadelphia, J. Benjamins Publishing Company 12988. 192 s.
Horecký, J. Anthropos zoon dialogikon. In: Issues of Valency and Meaning. Praha, Karolinum 1998, s.259 - 2363.

Slovenská hudobná tvorba 20. storočia – domáce a európske kultúrne kontexty vývoja

Ľubomír Chalupka

Formovanie umeleckej tvorby na Slovensku v profesionálnom slova zmysle prebiehalo najrýchlejšie počas 20. storočia. V tomto období sa slovenské umenie dostávalo na úroveň okolitých krajín, presadzovalo sa v stredoeurópskom kultúrnom kontexte svojimi špecifickými kvalitami. V porovnaní s domácou literatúrou a výtvarným umením sa profesionálna úroveň slovenskej hudby (pričom máme na mysli oblasť tzv. vážnej tvorby) dosahovala s určitým oneskorením. Bolo to zapríčinené nepriaznivými kultúrno-politickými okolnosťami, kedy sa až po roku 1918, po vzniku Československej republiky vytvorili základné existenčné podmienky pre rozvoj hudobného života, pre vznik a pestovanie náročnejších kompozično-tvorivých aktivít a až v druhej polovici tohto storočia sa mohlo prehlbovanie národného charakteru slovenskej hudby dôslednejšie realizovať v súhre s polyštýlovým a polygeneračným vrstvením a jej kvality overovať aj v medzinárodných súvislostiach. Zárukou toho bol priebežný nástup jednotlivých tvorivých skupín skladateľov s vyhraneným umeleckým programom.

Pri charakteristike vývojovej profilácie slovenskej hudby 20. storočia v jej ambícii zaradiť sa medzi vyspelé hudobné krajiny Európy možno vymedziť dve významné komplementárne pôsobiace kultúrno-genetické iniciatívy – úsilie sebaidentifikácie a proces akulturácie.

Štádiá priebežnej sebaidentifikácie sa viazali na pripomínanie a tvorivé prehodnocovanie zdrojov vlastnej hudobnej tradície, uložených tak v špecifických štrukturálnych a intonačných vlastnostiach slovenského piesňového a tanečného folklóru, ako aj v orientácii ku konkrétnym výrazovým polohám, námetovým okruhom, citovým reakciám a umeleckým zámerom. Zároveň išlo o problém adresnosti vo vzťahu k domácemu vnímateľskému prostrediu, skladatelia mali záujem tvoriť nielen pre naplnenie vlastných umeleckých predstáv, ale aj s ohľadom na formovanie hudobného vkusu domáceho obecenstva, na odhaľovanie tých vrstiev, ktoré charakterizovali národný svojráz. Nachádzanie vlastnej hudobno-tvorivej identity smerovalo od introvertnej sebareflexie k zhodnocovaniu špecifických kvalít slovenskej hudby v otvorenej konfrontácii s náročným medzinárodným hudobno-kultúrnym kontextom, od pocitu sebestačnosti, uzavretosti až izolácie k sebavedomému presadzovaniu domácich hodnôt a výsledkov.

Inšpiratívnym a historicky nevyhnutným činiteľom dynamizácie vývojových skúseností slovenskej hudby bolo aj jej zapájanie sa do procesu akulturácie – teda získavanie kontaktov s okolitým hudobno-kultúrnym prostredím, rastúcou schopnosťou prijímať z neho iniciatívne podnety, otvárať sa jednotlivým kompozičným technikám a štýlom popredných osobností hudobnej Európy s úmyslom ich tvorbu nielen napodobňovať, ale aj pretvárať v zhode s vlastnými záujmami a umeleckou profiláciou. Išlo o vyspelosť vzťahu národne definovanej slovenskej hudby k všeobecnejším tvorivým tendenciám, prítomným v európskej hudbe. Akulturačné tendencie sa javili samozrejmé aj na pozadí sociologických zmien v hudobnom živote v druhej polovici 20. storočia, kedy zvýšený zástoj hudobných médií, umožňujúcich popri kontakte s hudbou v koncertných sieňach a operných domoch šíriť tvorbu prostredníctvom rozhlasového a televízneho vysielania i na zvukových nosičoch (magnetofonové kazety a gramofónové platne), v závere storočia aj cez internet a CD-romy, doslova likvidoval uľpievanie len na vlastných tradíciách a prirodzene prekonával umele pestovanú kultúrnu izoláciu, zapríčinenú ideologicky (začlenením Slovenska do mocenskej sféry sovietskeho bloku).

Vývojový profil slovenskej hudby 20. storočia bol teda daný prítomnosťou a vzájomným prelínaním oboch iniciatív – niekedy bol v popredí moment sebaidentifikácie, budovania vnútornej štruktúry tvorivej iniciatívy, inokedy záležalo na väčšej otvorenosti voči vonkajším podnetom. Z toho vyplývala nie jednoduchá lineárne nasmerovaná os vývoja, daná kvantitatívnou kumuláciou mien a skladieb, ale proces zložitejšej povahy vývoja, naplnený dynamizujúcimi i statizujúcimi tendenciami.

Na začiatku sledovaného storočia nemala slovenská hudba temer žiadne podmienky na existenciu. Slovensko bolo začlenené do Rakúsko-Uhorského štátu, pričom národnostná politika v Uhorsku bola zameraná na potlačenie kultúrnych aktivít nemaďarských národov. Slováci nemali žiadne hudobné inštitúcie, hudobné školy, orchestre či divadlá. V takýchto podmienkach pretrvávali výrazne národnoobrodenecké tendencie z 19. storočia hlásiace sa k duchu literárneho romantizmu. Stelesnili sa v dôraze na piesňovú a zborovú tvorbu, prostredníctvom ktorej sa mohli – v obmedzených podmienkach a najmä na slovenskom vidieku - šíriť myšlienky o národnom povedomí, tlmočené cez slovenskú ľudovú pieseň. Nebolo teda náhodou, že zapisovanie ľudových piesní, obdiv k jej charakteristickým melodickým a rytmickým kvalitám motivovali tvorbu pestovanú v amatérskych podmienkach, ktorá si preto nekládla náročnejšie ciele. Skladatelia sa skôr prispôsobovali danej situácii, než by mali ambície výraznejšie ich prekročiť - jedinou výnimkou na sklonku 19. storočia bol romantický skladateľ **Ján Levoslav Bella** (1843-1936), ktorý bez ohľadu na domáce

podmienky siahol k tvorbe komornej, symfonickej, ba napísal aj operu (na nemecký námet a v nemeckom jazyku). Generáciu tvorcov, ktorá sa usilovala v prvých rokoch 20. storočia prekonávať nepriaznivé podmienky a napriek svojmu nedostatočnému odbornému vzdelaniu dvíhať dovtedajšiu nízku úroveň slovenskej tvorby zastupujú **Mikuláš Schneider-Trnavský** (1881-1958), **Mikuláš Moyzes** (1872-1944) a **Viliam Figuš-Bystrý** (1875-1937). Z nich prvý, Schneider absolvoval (po štúdiách v Budapešti a Viedni) konzervatórium v Prahe, ostatní len učiteľské ústavy. Ich povolanie učiteľa, prepájané s povinnosťami organistu, dirigenta, pedagóga, organizátora hudobného života, podmieňovalo v prvom rade tvorbu najmä vokálnu – s výrazným zástojom aj cirkevnej hudby. Každý z nich v piesňovej a zborovej tvorbe sa opieral o ľudovú pieseň z oblasti svojho pôsobenia – Schneider žil na západnom Slovensku (v Trnave), Figuš na strednom (v Banskej Bystrici) a M.Moyzes na východnom Slovensku (v Prešove) – v ktorej videli jedinečný základ pre náročnejšiu slovenskú kompozičnú orientáciu. Okrem vokálnej tvorby všetci (už v priaznivejších podmienkach po roku 1918) siahali aj k inštrumentálnym útvarom - Moyzes ku komornej tvorbe, Schneider k symfonickej básni a operete, Figuš sa pokúsil aj o operu (*Detvan,* 1926). V prvých rokoch storočia sa zároveň vynorili aj akulturačné tendencie – úsilie osvojiť si náročnejšiu kompozičnú úroveň viedlo **Frica Kafendu** (1883-1963) na štúdiá na konzervatórium do Nemecka (Lipsko). Jeho absolventská skladba *Sonáta pre violončelo a klavír* (1905) reprezentuje prvú vyspelú syntézu technických základov európskej novoromantickej kompozície s charakteristickými melodicko-rytmickými prvkami slovenskej ľudovej piesne a tanca.

Dedičstvom z 19. storočia bola dlhšie pretrvávajúca diferenciácia medzi úrovňou hudobného života v mestách a na slovenskom vidieku. Mestá (najmä Bratislava a Košice) boli modelom charakteristickej viacnárodnostnej štruktúry a tým aj multikultúrnych záujmov. Z orientácie na potreby neslovenskej časti obyvateľstva Bratislavy na začiatku 20. storočia (maďarskú a nemeckú) vyšiel skladateľ **Alexander Albrecht** (1885-1958), vzdelaný v Budapešti a Viedni, ktorý popri osvojení si novoromantických základov a oprúc sa aj o európske hudobno-tvorivé dedičstvo (počnúc J.S. Bachom) predstavoval typ tvorcu, rozhľadeného po aktuálnych tvorivých smerovaniach hudby 20. storočia (*Sonatína pre 11 nástrojov*, 1926). Albrecht pôsobil na čele Cirkevného hudobného spolku pri Dóme sv. Martina v Bratislave, kde dokázal nastoliť vysokú interpretačnú úroveň a progresívnu dramaturgiu a zároveň prekonávať nacionalistické a konfesionálne predsudky v Bratislave prvej polovice 20. storočia.

Vznik Československej republiky v roku 1918 znamenal zásadný význam aj pre slovenskú hudobnú kultúru. Možnosť založiť si slovenskú opernú scénu v rámci vzniku Slovenského národného divadla, odbornú Hudobnú školu (od roku 1928 ako Hudobná a dramatická akadémia, neskôr premenovaná na Štátne konzervatórium), vznik muzikologickej katedry na Univerzite Komenského, založenie Symfonického orchestra pri bratislavskej odbočke Československého rozhlasu, boli sprievodnými činiteľmi budovania profesionálnej štruktúry hudobného života a tým aj podmienok pre náročnejšiu skladateľskú tvorbu. Koncom dvadsiatych a v priebehu tridsiatych rokov prichádzajú do Prahy študovať kompozíciu viacerí Slováci. Z nich najstarším bol **Alexander Moyzes** (1906-1984). Neskôr ho nasledovali ďalší – **Eugen Suchoň** (1908-1993), **Ján Cikker** (1911-1989), **Jozef Kresánek** (1913-1986, ktorý sa neskôr zaslúžil o moderné základy slovenskej hudobnej vedy), ako aj viacerí z prvých odchovancov A. Moyzesa - Moyzes od roku 1929 začal na Akadémii v Bratislave vyučovať kompozíciu, čím založil novú tradíciu, profiláciu slovenskej (bratislavskej) skladateľskej školy. Medzi prvých odchovancov patrili **Ladislav Holoubek** (1913-1994), **Andrej Očenáš** (1911-1995), **Šimon Jurovský** (1912-1963), **Dezider Kardoš** (1914-1991) a **Tibor Frešo** (1918-1987).

Voľba Prahy ako miesta pre získanie skladateľského vzdelania nebola náhodnou – možnosť štúdia na konzervatóriách v Budapešti a Viedni sa nejavila z dôvodov budovania profesionálnych základov slovenského kompozičného prejavu vyhovujúcou – Praha bola jednak vyspelým mestom, jedným z centier vtedajšieho európskeho hudobného života, ale bola výhodnou aj z iného dôvodu. Na Majstrovskej škole pražského konzervatória vyučoval kompozíciu Vítězslav Novák, romanticky orientovaný skladateľ, významná pedagogická osobnosť svojej doby. Novák, naklonený myšlienke samostatného vývoja slovenskej hudby – čo bolo v medzivojnovom Československu zriedkavé, lebo sa presadzovala centralistická predstava jednotnej československej kultúry – viedol svojich slovenských žiakov k idei vytvorenia národnej hudby na základe prepájania charakteristických melodických prvkov slovenskej ľudovej piesne s kompozično-technickým základom európskej hudby, rozvíjaným od baroka po súčasnosť. Túto ideu spomenutá generácia – neskôr nazývaná S l o v e n s k á h u d o b n á m o d e r n a – začala realizovať v pomerne vyspelej podobe už v priebehu 30. rokov.

Základným cieľom slovenskej hudobnej moderny bolo prekonať obrodenecký a ochranársky vzťah k ľudovému hudobnému dedičstvu. Jej príslušníci už nezbierali ľudové piesne, ale usilovali sa o vystihnutie štrukturálnych melodických kvalít, rytmicko-pohybových charakteristík, ako aj tonálno-stavebných osobitostí uložených v slovenskom folklóre. Bolo to

povedomie novej rozšírenej tonality na základe modálnych tónin, príznačných pre staršie vrstvy slovenského piesňového folklóru. Tieto špecifické štrukturálne vlastnosti uplatňovali spomenutí skladatelia na báze tých kompozično-technických prostriedkov, ktoré sa rozvinuli v epoche novoromantického a impresionistického štýlu európskej hudby. Podstatnou súčasťou tejto, relatívne jednotnej úrovne kompozičného „jazyka" bol dôraz na výber akordov. založených na rozširovaní terciových štruktúr (nonové, undecimové a tercdecimové súzvuky, útvary s kvartovými a tritónovými intervalmi). Generácia Slovenskej hudobnej moderny tak už v tridsiatych rokoch predložila tvorivý koncept, porovnateľný s inými, paralelne sa formujúcimi prejavmi neofolklorizmu v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy – zastúpenej menami Čecha Leoša Janáčka, Rusa Igora Stravinského (v prvej fáze jeho tvorby), Poliaka Karla Szymanowského, Maďarov Bélu Bartóka a Zoltána Kodályho, Rumuna George Enesca – teda smeru, ktorý sa presadil ako rovnocenný voči iným, vyspelým tvorivým iniciatívam medzivojnovej európskej hudobnej tvorby, napr. rakúskemu expresionizmu, nemeckej „novej vecnosti", či francúzskemu neoklasicizmu.

Úlohou generácie Slovenskej hudobnej moderny bolo budovanie profesionálnej kompozičnej úrovne, uplatnenej v rozmanitých druhovo-žánrových oblastiach. Preto, popri novo projektovanej tvorbe piesňovej a zborovej, sa súradne venovali aj náročnejším a rozsiahlejším útvarom. V nich sa prejavovala jednak úcta k tríbeniu kompozičného štýlu na báze kontaktov s aktuálnymi štýlovými podnetmi z európskej hudby – Moyzes sa napr. zaujal pre inšpirácie z okruhu jazzovej hudby (*West pocket suita*, 1929; *Divertimento*, 1930; *Jazzová sonáta pre dva klavíre*, 1931), E. Suchoň, ešte pod vedením Frica Kafendu sa kontaktoval s expresionistickým svetom Arnolda Schönberga (*Sláčikové kvarteto*, 1930), pričom sa otváral priestor aj k civilizmu a odpatetizovaniu (eroticky motivovaná piesňová tvorba L. Holoubka, *Klavírna suita* D. Kardoša). Omnoho výraznejšie sa však pestovala citlivosť pre inšpirácie späté s národným životom. Idea vlastenectva sa posilňovala inšpiráciami zo slovenskej prírody (Moyzesova suita *Dolu Váhom*, 1935; Suchoňov zborový cyklus *O horách*, 1933, Cikerova *Sonatína pre klavír*, 1935), ale aj sprítomňovaním významných historických epoch vývoja slovenského národa (postava Svätopluka v symfonickej ouvertúre E. Suchoňa, resp. rozhlasovej opere A. Moyzesa), ako i zbojníckej tradície (predohra *Jánošíkovi chlapci*, 1934 A. Moyzesa). A. Moyzes absolvoval štúdium v Prahe *1. symfóniou*, ktorá otvorila jednu z dôležitých vrstiev rozvoja slovenského symfonizmu, pestovanú jednak zásluhou samotného Moyzesa (napísal celkove 12 symfónií), ako aj jeho odchovancov (Moyzes ako pedagóg kompozície pôsobil na vysokej škole až do roku 1978). Súčasťou slovenského symfonizmu bolo prepojenie dvoch výrazovo-emocionálnych polôh – na jednej strane idylicko-impresívna

nálada, s dôrazom na melodickosť a farebnú malebnosť, na strane druhej rapsodicky útočný prejav, zdôraznený drsnejším akordicko-harmonickým materiálom, dynamickou formou a vitálnym rytmickým pulzom. Zároveň v inšpiračnom zázemí tejto skladateľskej generácie sa rodil záujem o sociálne motivovanú tvorbu – spomeňme kantátové opusy A. Moyzesa (*Demontáž*, 1930), Suchoňov žalujúci *Žalm zeme podkarpatskej* (1937) a Cikkerov, protivojnovo zameraný *Cantus filiorum* (1940). Najmä zásluhou Suchoňa sa zrodil moderný typ slovenského baladizmu, siahajúceho od lyricko-komtemplatívnej polohy až k monumentalizmu (*Baladická suita pre orchester*, 1933). Úsilie tejto generácie o sformovanie moderného národného hudobného prejavu vrcholí vytvorením Suchoňovej opery *Krútňava* (1949).

Podstatné vrstvy tvorivého programu generácie Slovenskej hudobnej moderny, nastoľovaného v tridsiatych rokoch tvorilo úsilie sabaidentifikácie v znamení spojenia národného prejavu so sociálnym povedomím, formovanie vlastných individuálnych štýlov napojených na problém sprostredkovania svojich umeleckých zámerov širšiemu poslucháčskemu zázemiu, tríbeniu vkusu publika – Moyzes napr. písal kritiky do časopisov a zaslúžil sa o skvalitnenie hudobných programov vo vysielaní bratislavského rozhlasu, Suchoň vyučoval hudobnú výchovu na rôznych typoch škôl. Zároveň táto generácia prejavila záujem aj o presadenie svojej tvorby v náročnejších medzinárodných súvislostiach (úspešná prezentácia Moyzesovej a Suchoňovej tvorby v tridsiatych rokoch na renomovaných európskych festivaloch súčasnej hudby, vydávanie partitúr v zahraničných vydavateľstvách).

Vojnové roky a najmä vývojová situácia po roku 1945 postavila pred slovenskú hudobnú tvorbu nové úlohy - bolo potrebné nanovo riešiť vzťah sebaidentifikácie a akulturácie. Napokon v rámci celej európskej hudby sa vynárala závažná otázka jej ďalšieho vývojového smerovania. Pritom sa presadzovali dve iniciatívy. Prvá stavala na idei kontinuity, podčiarkovala tzv. syntagmatickú inováciu, t.j..vznik nových diel so zachovaním a plynulým rozvíjaním toho stupňa kompozično-technickej úrovne, ktorý sa získal v medzivojnovom období. Táto iniciatíva sa ukazovala aktuálnou najmä v rámci upevňovania samostatného postavenia jednotlivých národných hudobných kultúr na európskej pôde.

Druhá vývojová alternatíva stavala na idei odmietania predchádzajúceho obdobia a presadzovania hľadania a postulovania nových kvalít materiálových zdrojov, kompozičných techník, tektonických princípov, zvukového ideálu a umeleckých zámerov. Priorita tzv. paradigmatickej inovácie iniciovaná mladou generáciou v Nemecku a Francúzsku sformovala hnutie „Novej hudby“, ktoré sa čoskoro začalo etablovať na scéne európskej hudby, sugerujúc avantgardne motivovanú mienku o progresivite a jedinečnosti svojej orientácie s tým, že čo

vzniklo pred jeho nástupom, už nie je aktuálne. Kým prvá iniciatíva predpokladala črty syntézy nových inšpirácií s dosiahnutou kompozičnou kvalitatívnou úrovňou, druhá viac demonštrovala príklon k univerzalisticky predpokladanej dokonalosti na báze dôkladnej analýzy kompozičných prostriedkov a ich rozširovanie o nové, predtým nevyskúšané možnosti. Popri týchto globálnejšie platných tendenciách sa vyhraňovala aj ďalšia iniciatíva, špecificky uplatňovaná na pôde národných kultúr v mocenskej sfére sovietskeho bloku v povojnovo rozdelenej Európe. Vychádzala z predstavy krízy vážneho hudobného umenia v 20. storočí, vyvolanej rastúcim protikladom medzi tzv. vážnou a populárnou hudbou, oslabovaním národného charakteru hudby i rastúcou štrukturálnou náročnosťou komponovanej tvorby, čo bráni jej prijatiu širšími poslucháčskymi vrstvami. Myšlienka sociologickej inovácie tvorby, orientovaná k jej zjednodušeniu sa stala jednou zo základných požiadaviek aplikácie noriem tzv. socialistického realizmu v hudobnom umení, aplikovaných z vtedajšieho Sovietskeho zväzu do jednotlivých národných hudobných kultúr európskeho Východu.

Aj na vývojové smerovanie slovenskej hudby po roku 1945 mali tieto tendencie dosah. V hlavných kontúrach ho možno chararakterizovať ako postupne sa artikulujúcu polyštýlovú sústavu, spoluvytváranú tromi hlavnými tvorivými iniciatívami, ktorých zrod, premeny a vnútorná diferenciácia sa stali stimulatívnymi činiteľmi sledovaného vývoja. Generoval ich nástup skladateľských osobností s vyhraneným umeleckým programom.

Prvá z nich – kontinuitná – je zviazaná s dozrievaním príslušníkov Slovenskej hudobnej moderny, ktorí nepovažovali ani v nových spoločensko-kultúrnych podmienkach zásadne meniť vlastnú kompozičnú stratégiu, okruh inšpirácií, námetov, výber kompozično-technických prostriedkov i expresívnych okruhov. Vychádzala zo zakotvenosti v domácich kompozičných skúsenostiach i tradíciách. Podmieňovala črty sústavnosti, stabilizácie, ale aj určitej petrifikácie a štýlovej normatívnosti. Pomerne skoro, už v rokoch 1945-48 sa stala terčom kritiky mladého skladateľa a estetika **Ota Ferenczyho** (1921-2000), ktorý upozorňoval na nevyužité podnety v slovenskej hudbe z európskej tvorby prvej polovice 20. storočia (jeho *Hudba pre štyri sláčikové nástroje*, 1948 nadviazala na inšpirácie z tvorby I. Stravinského a B. Bartóka). Ferenczyho akulturačné volanie po zmene orientácie sa však nemohlo realizovať, pretože po roku 1948 nastúpilo v slovenskej hudbe obdobie manipulovania tvorby v znamení ostrého, ideologicky motivovaného rozdelenia kultúrnej Európy na dva bloky, pričom hudobná tvorba zo Západu sa javila z hľadiska doktrín tzv. socialistického realizmu neprijateľná. Tento zásah postihol aj tvorbu Ferenczyho vrstovníka **Jána Zimmera** (1926-1983). Výrazná segregácia, vedúca k informačnej blokáde a izolácii

spôsobila aj v štýlovom dozrievaní Slovenskej hudobnej moderny vnútornú krízu, ktorú museli jednotliví tvorcovia prekonávať koncom 50. a v priebehu 60. rokov, inovujúc vlastnú štýlotvornú základňu. Toto prekonávanie možno demonštrovať sledovaním skladieb, napísaných v 60. rokoch – u Moyzesa a Očenáša sa javí v odklone od objektívnejšie ladených symfonických opusov k introvertne ladeným komorným útvarom, Suchoň racionálnym spôsobom (i teoreticky) uskutočňoval syntézu modálnej a dodekafonickej techniky (vrcholným dielom tohto úsilia je *Symfonická fantázia na BACH*, 1971), Cikkerova operná tvorba – počnúc operou *Mr. Scrooge* (1958) sa inšpiračne odklonila od národne zakotvených námetov smerom k univerzalisticky orientovaným humanistickým námetom zo svetovej literatúry (vrcholným Cikkerovým hudobno-dramatickým dielom je *Vzkriesenie*, 1961, na námet L.N. Tolstého).

Druhú iniciatívu možno spájať s nástupom a formovaním sa S l o v e n s k e j h u d o b n e j a v a n t g a r d y, viazaným na aktivitu skupiny mladých skladateľov, absolvujúcich štúdium koncom 50. a v priebehu 60. rokov. Táto generácia svojím dynamizmom, zdôraznením akulturačných motivácií v slovenskej hudbe, zacielených na osvojovanie si dodekafonickej a seriálnej kompozície,.zviazanej s tvorbou Druhej viedenskej školy (A. Schönberg, A. Berg, A. Webern) a rozvíjanej v prostredí tzv. Novej hudby, upozorňovala na tradicionalizmus, pestovaný vo vtedajšom vývojovom období a dokázala spochybňovať východiska dosiahnutého sebaidentifikačného úsilia slovenskej hudobnej tvorby. Vedúcim zjavom sa stal **Ilja Zeljenka** (1932), skladateľ so schopnosťou vo svojej tvorbe prehodnocovať širšiu paletu podnetov z európskej hudby 20. storočia (od Prokofjeva, Honeggera, cez reprezentantov Druhej viedenskej školy až k východiskám poľskej školy). Jeho doterajší tvorivý záber sa uplatnil v rozmanitých druhových úrovniach, siahajúci od komornej miniatúry, cez symfonickú a kantátovú tvorbu (protivojnovo ladený *Oswiečim*, 1960), filmovú hudbu až k oratóriu i opere.

Ďalší tvorcovia, podieľajúci sa na avantgardnej profilácii slovenskej hudby, boli orientovaní buď zámerne k východiskám súdobej „Novej hudby“, prepájajúcej artificiálnu dôslednosť seriálnych štruktúr s aleatorickou metódou, elektroakusticky inovovaným zvukovým ideálom a tendenciou k otvorenej forme – spomeňme experimentálne projektovanú tvorbu **Ladislava Kupkoviča** (1936) a **Petra Kolmana** (1937), alebo hľadali možnosti individuálnej selekcie a transformácie z množiny sprostredkovaných podnetov (v priebehu 60. rokov sa kultúrno-politické podmienky na Slovensku vyvíjali v znamení otvorenejšej kultúrnej výmeny hodnôt medzi Západom a Východom). Osobitne, so zakomponovaním vzťahu k hudbe J.S. Bacha, sa vyhraňovala tvorba **Mira Bázlika** (1931), racionálne

orientovaného **Romana Bergera** (1930), komorne cítiaceho **Ivana Paríka** (1936) a **Jozefa Malovca** (1933-1998) konštruktívne regulujúceho svoj spontánny naturel, protagonistu slovenskej elektroakustickej kompozície (*Ortogenesis*, 1967). Z ďalšej generačnej vrstvy sú to programovými inšpiráciami nasýtený **Juraj Hatrík** (1941), spontánny a expresívny odchovanec poľskej kompozičnej školy **Tadeáš Salva** (1937-1995), v rade balád i televíznou operou (*Margita a Besná*, 1971) potvrdzujúci nový rozmer sebaidentifikácie slovenskej hudby, koncentrovaný kompozičný typ **Jozefa Sixtu** (1940) a dramaticky cítiaci **Juraj Beneš** (1940), vo svojej opernej prvotine (*Cisárove nové šaty*, 1966) zámerne popierajúci dovtedajšiu tradíciu slovenskej opernej tvorby. S tvorivými zámermi tejto generácie sympatizovali aj viacerí starší skladatelia (napr. **Ivan Hrušovský**, 1927; **Ladislav Burlas**, 1927; **Pavol Šimai**, 1930), ktorých individuálny tvorivý vklad rozšíril a zdynamizoval kompozičné prostredie Slovenskej hudobnej avantgardy o ďalšie modifikácie a transformácie. Bolo súčasťou tvorivého programu tejto generácie, že – podobne ako svojho času príslušníci Slovenskej hudobnej moderny – aj skladatelia 60. rokov sa okrem vlastnej kompozičnej činnosti venovali publicistike, organizácii hudobného života a rozširovaniu priestoru pre uplatnenie svojej kompozičnej a estetickej orientácie – Kolman s Malovcom sa napr. zaslúžili o vznik Elektroakustického štúdia pri bratislavskom rozhlase, Kupkovič sa stal zakladateľom a dirigentom špeciálneho komorného interpretačného združenia Hudba dneška, na základe iniciatívy viacerých sa v rokoch 1968-1970 uskutočnili Smolenické semináre pre súčasnú hudbu, podujatie, ktoré podľa vzoru aktivít v centrách vtedajšej súčasnej hudby v Európe, otvárali výrazný priestor akulturačným motiváciám, výmenám skúseností v medzinárodnom meradle (účastníkmi Seminárov boli o.i. aj takí poprední predstavitelia vtedajšej európskej hudobnej avantgardy ako K. Stockhausen a G. Ligeti). Zásluhou menovaných skladateľov získala slovenská hudobná tvorba v 60. rokoch nebývalú rozlohu a pestrosť vyjadrovacích prostriedkov na úrovni štrukturálnej, zvukovej a výrazovej.

Tento prudký akulturačný smer vývoja bol v nasledovnom desaťročí eliminovaný – znovu, ako už aj predtým, zvonku, zo sféry spoločenko-politickej. Okupácia Československa v roku 1968 a následná etapa tzv. normalizácie, teda návratu k dogmatickejším praktikám socialistického realizmu, preskupila dynamiku tvorivých programov. Niektorí zo skladateľov (Šimai, Kupkovič, Kolman) boli nútení emigrovať, u ostatných nastal čiastočný ústup od pôvodného avantgardného zápalu. Nastúpila éra hľadania novej kontinuity, napr. k tvorbe reprezentantov európskej hudby prvej polovice 20. storočia, pričom náklonnosť k zdrojom tzv. Novej hudby sa s určitými výnimkami (napr. **Vladimír Bokes**, 1946) eliminovala a vyčerpávala, ale celkom nezanikla.

Opúšťanie ideálov povojnovej hudobnej avantgardy sa neuskutočňovalo len v dôsledku tlakov tzv. normalizácie. Aj v globálnejšie sledovaných súradniciach európskej tvorby sedemdesiatych rokov možno zaznamenávať odklon od sebavedomia pôvodnej povojnovej „Novej hudby“ smerom k hľadaniu novej kompozičnej stratégie. Na základe podnetov z americkej pôdy sa začal konštituovať ďalší typ – konceptuálna inovácia, spojená najmä so zrieknutím sa dôkladnej systémovej analýzy kompozičných prostriedkov, budujúcej výlučnosť tzv. vážnej hudby, s prekonávaním rozdielov medzi súčasnosťou a minulosťou, rekonštruovaním vzťahu k tradícii, zastúpenej jednoduchšími, zrozumiteľnejšími a príjemnejšími štruktúrami a prvkami viazanými na tonálne usporiadanie, stieraním hraníc medzi tzv. vážnou a populárnou, resp. jazzovou a rockovou hudbou. Hnutie minimálnej, resp. repetitívnej hudby, neoromantizmus, nová jednoduchosť sú tvorivé úkazy, charakterizujúce idey, ktoré sa uplatnili i v kompozičnom prostredí S l o v e n s k e j h u d o b n e j p o s t m o d e r n y, nastupujúcej približne v poslednom štvrťstoročí 20. storočia. Jej predstavitelia hľadali a hľadajú vážny vzťah k starším hodnotám a tradíciám európskej hudby minulých storočí, aký charakterizuje napr. tvorba **Vladimíra Godára** (1956), sprostredkujú aj generačne pôvodnú revoltu voči mnohým kultúrnym úkazom, ako svedčí tvorba **Martina Burlasa** (1955), či náklonnosť k idei minimalizmu, striedmosti a meditácie (**Peter Zagar**, 1961; **Daniel Matej**, 1963), alebo otvorenú sympatiu voči oživujúcim prostriedkom jazzovej (**Peter Martinček**, 1962) a rockovej (**Peter Breiner**, 1957). V tomto tvorivom zábere sa umožnili nové syntézy na pôde krehkého lyrického cítenia (ako ich prezentuje tvorba prvej ženskej skladateľky na Slovenska **Iris Szeghy**, 1956), ale aj odklon od pôvodného „klasického“ kompozično-tvorivého základu smerom k provokačne hravej poetike dekompozície (**Marek Piaček**, 1971, zakladateľ salónneho „malomestského“ orchestra Požoň sentimentál).

Posledné desaťročia, od roku 1989 v znamení novej spoločensko-kultúrnej situácie, zbavujúcej hudobnú tvorbu mechanizmov ideologického riadenia a usmerňovania, kvalifikovali slovenskú hudobnú tvorbu ako vyspelú, polyštýlovo profilovanú sústavu, prezentujúcu jednak vzťah k pôvodným i novším tradíciam domáceho pôvodu a pružne reagujúcu na jednotlivé podnety z okolitého kompozičného prostredia. Proces vzájomného preskupovania sebaidentifikačných a akulturačných úsilí, umožňujúci priebežne zhodnocovať kvality a špecifickosť slovenskej hudobnej tvorby v širších kultúrnych kontextoch, bol tým podstatným vývojovým činiteľom, ktorý dovoľuje študovať vnútornú dynamiku slovenskej hudby 20. storočia ako výsledku cieľavedomých aktivít jednotlivých skladateľských osobností a generačných zoskupení.

L i t e r a t ú r a:

ZAVARSKÝ, Ernest: *Súčasná slovenská hudba*. Bratislava 1947

HRUŠOVSKÝ Ivan: *Slovenská hudba v profiloch a rozboroch*. Bratislava 1964

MOKRÝ Ladislav: *Hudba.* In: Československá vlastivěda IX Umění, zv. 3. Hudba. Praha 1971, s. 179-196

BURLAS, Ladislav: *Slovenská hudobná moderna.* Bratislava 1983

VAJDA, Igor: *Slovenská opera*. Bratislava 1987

BURLAS, Ladislav: *Pohľady na súčasnú slovenskú hudobnú kultúru.* Bratislava 1987

Kol. *Year of Slovak Music* (ed. Ľ. Chalupka). Bratislava 1996

Kol.: *Dejiny slovenskej hudby* (ed. O. Elschek). Bratislava 1996

HRČKOVÁ, Naďa: *Tradícia, modernosť a slovenská hudobná kultúra.* Bratislava 1997

CHALUPKA, Ľubomír: *Avantgarda ´60.* In: Slovenská hudba 26, 2000, č. 1-2, s. 59-106

Ján Michálek

Etnologické dielo Pavla Jozefa Šafárika

V tomto roku si pripomíname 140. výročie jedného z popredných dejateľov našej kultúrnonárodnej minulosti. V čase, keď vzťah nášho súčasníka k minulosti, k historickému cíteniu a vnímaniu, k všetkému tomu, čo viedlo - v dobrom i nie vždy pozitívnom - k poznávaniu historických procesov ako k zdroju podnetov pre vlastné sebapoznanie od jednotlivca k vyšším stupňom organizovanosti človeka v spoločnosti, nie je dostatočne pevný, považujeme za potrebné nezanedbať takúto príležitosť. Aj v osobnosti Pavla J. Šafárika máme totiž do činenia s človekom a vedcom, ktorého životné dielo prináša dnešku hodnoty nestrácajúce na význame a aktuálnosti. Pavol J. Šafárik mal dôležitú účasť na vytváraní obrazu Slovákov v 19. storočí, pričom jeho práca a pôsobenie mali veľký význam aj v dejinách národa českého a celého Slovanstva.

Životná cesta Pavla J. Šafárika nebola dlhá (zomrel ako 66 ročný), ale bola mimoriadne bohatá na výsledky práce najmä v oblasti vedy a kultúry. Stručný prehľad údajov o jeho osobnosti hovorí, že sa narodil 13. mája 1795 v Kobeliarove v Gemeri, kde bol jeho otec evangelickým farárom; študoval v Rožňave, Dobšinej a Kežmarku, štúdiá zakončil v Jene roku 1817. Do roku 1819 pôsobil ako vychovávateľ na Slovensku, potom odišiel do srbského prostredia a pôsobil na gymnáziu v Novom Sade. Roku 1833 odchádza odtiaľ do Prahy, kde sa stal cenzorom, neskôr kustódom a bibliotekárom univerzitnej knižnice. Životom ho sprevádzal nedostatok materiálnych prostriedkov na zabezpečenie rodiny a choroba. Zomrel v Prahe 26. júna 1861.

Za týmito niekoľkými údajmi skrýva sa osobnosť vzácnych kvalít a práca človeka rozsahom a významom ďalekosiahla.

Geneza jeho osobnosti siaha do prostredia jeho rodného Gemera, ktorého vtedajší hospodársky rozdkvet, osvietenské pokrokové myšlienky, šírenie ktorých malo v tomto kraji už svoju tradíciu, a potom najmä pobyt na kežmarskom lýceu, to boli podnety, ktoré mladý Šafárik pozorne vnímal a sledoval. Horlivo študoval, prekladal postupne z viacerých jazykov, venoval sa poézii a roku 1814 vydal v Kežmarku zbierku básní Tatranská múza s lýrou slovanskou, ktorá svojou úrovňou naznačovala autorovi možnú budúcnosť básnika. K tomu, že táto zbierka znamenala súčasne aj koniec Šafárikovej básnickej dráhy, prispel

predovšetkým jeho pobyt na jenských štúdiách. Už tu po získaní prehľadu o snaženiach vo vtedajšej európskej vede a celkovej orientácii sa rozhodol venovať sa štúdiám slavistickým.

V tomto zmysle sa často zdôrazňuje, že vo vedeckopublikačnej činnosti Pavla J. Šafárika tri práce tvoria významné medzníky: Dejiny slovanskej reči a literatúry (1826)k, Slovanské starožitnosti (1837) a Slovanksý národopis (1842).

V Dejinách slovanskej reči a literatúry ako prvý vytvára syntetický prehľad literatúry všetkých Slovanov a možno povedať, že nimi položil základy literárnych dejín všetkých slovanských národov. Naznačuje v nich aj početné problémy súvisiace so slovanskou ľudovou slovesnosťou (zber ľudových piesní, vydávanie zbierok a pod.). Už tu poukázal vedeckými dôkazmi na jednotnosť Slovanov a ich kultúrnych prejavov. Táto práca sa stala prvým veľkým podkladom i pre ďalšie vedecké myšlienky a ciele Šafárikove.

Ústredné myšlienky svojej celoživotnej orientácie Šafárik plne rozviedol a vedecky hlboko zdôvodnil vo svojom, na tie časy prenikavo spracovanom spise - v Slovanských starožitnostiach. V nich popieral jestvujúce teórie o pôvode Slovanov a dokazoval, že Slovania sú praobyvateľmi Európy a sú teda aj spolutvorcami európskej kultúry. V slovanských starožitnostiach Šafárik vyslovil a množstvom rôznorodého vedeckého materiálu doložil vtedy objavné myšlienky o najstarších dejinách Slovanov. Jeho práca sa stala po mnohej stránke východiskom štúdia a základom poznania dávnej slovanskej minulosti. A treba dodať, že v širokom zábere prameňov pre toto dielo použil a osobitne vyčlenil aj materiál folklórny a etnografický. Slovanskými starožitnosťami sa Šafárik preslávil v celom učenom svete a jeho dielo bolo preložené do viacerých jazykov. K široko koncipovaným Slovanským starožitnostiam, ktorých predpokladanú a rozpracovanú druhú časť - kultúrnu - Šafárik už nevydal, mala pristúpiť i tretia časť, venovaná slovesnosti a hlavne jazyku.

Osobitnú pozornosť z nášho stanoviska si zasluhuje Šafárikova folkloristická a etnografická práca. Dá sa povedať, že najmä s folklórnym materiálom sa stretával a narábal vo svojej práci takmer po celý život. Uplatňoval k nemu viaceré hľadiská, používal ho ako cenný dôkazový materiál k rôznym prácam, najčastejšie mu však šlo v prípade ľudovej slovesnosti o vzťah k jazyku a hodnotu liternoestetickú.

Ľudovej slovesnosti venoval Pavol J. Šafárik pozornosť už v mladosti. V prostredí rodného Gemera zapisoval texty piesní a učil sa poznávať ich hodnotu. Na štúdiách v Nemecku sa oboznámil s dobovým kultom ľudovej slovesnosti, výsledkami zberateľskej a publikačnej činnosti v tomto smere vrátane slovanských krajím. Pôsobilo naňho Herderovo zdôvodňovanie budúcnosti Slovanov a jeho vynikajúce hodnotenie slovanskej ľudovej tvorby, jej estetických a ideových hodnôt.

Po takejto dôkladnej príprave nasledovali činy. V hromádkových Prvotinách pěkných umění, vydávaných vo Viedni, uverejnil roku 1817 článok Promluvení k Slovanům, v ktorom presvedčivo zdôvodňoval požiadavku zbierať, vydávať a vysvetľovať ľudové piesne a upozorňoval, že z tejto práce treba vylúčiť náhodnosť a že ju treba organizovať a chápať cieľavedome. V tom istom ročníku Prvotín pěkných umění uverejnil 13 textov slovenských ľudových piesní. Spolu s Jánom B. Benediktim a Jánom Kollárom pripravoval potom vydanie samostatnej zbierky slovenských piesní. Aj pri povinnostiach na novosadskom gymnáziu ostal v úzkom kontakte s Jánom Kollárom a v úzkej spolupráci podarilo sa im v rokoch 1823-1827 vydať v Pešti dva zväzky Písní světských lidu slovenského v Uhřích.
Šafárikov základný - literárnoestetický - vzťah k ľudovej piesni sa prejavil najmä v prvom zväzku, ktorý je pokiaľ ide o zostavenie a výber textov predovšetkým dielom Šafárikovým. Písně světské lidku slovenského v uhřích boli prvou slovenskou tlačenou zbierkou. Stali sa tak dokladom a prezentáciou tvorivých schopností slovenského ľudu a hodnoty jeho ľudovej poézie a v knižnej podobe sa dostali do rúk širšej verejnosti. V úvodoch k zbierke sa zdôrazňoval význam štúdia ľudovej slovesnosti pre vtedajší kultúrny a národný život Slovákov. Písně světské prehĺbili záujem o ľudovú slovesnosť, stali sa školou organizovania ďalšej práce na tomto úseku, pomohli vytvoriť predpoklady a získať skúsenosti pre širšie založenú zberateľskú a vydavateľskú prácu.

V novosadskom prostredí mal Pavol J. Šafárik veľa možností bližšie sa oboznámiť so situáciou a potrebami slovanských národov. Videl, že pozdvihnutiu Slovanstva treba venovať mnoho úsilia. A tak svoju pozornosť už v dvadsiatych rokoch 19. storočia začal plne sústreďovať na štúdiá literátne, filologické a historicko.archeologické, ponímané v reláciách celoslovanských. Ľudovej kultúre venoval sa odvtedy viac-menej v súlade s jej praktickým využitím ako pomocného dôkazového materiálu k ostatným svojim prácam.

V príspevky Slovanské národní písně (ČČM 1833, 445) načrtáva svoje náhľady na hodnotu slovanskej ľudovej poézie: všetko, čo má a na čom sa zakladá cena a vzácnosť národného básnictva, možno nájsť v slovanských piesňach a spevoch, sú zrkadlom národnosti, prameňom poznania jazyka, predstavujú pamiatky dávnej národnej minulosti, majú cenu historickú a mytologickú. Súčasne tu upozorňuje na nutnosť pokračovať v zbere piesní ,,plných čistého zrna", čím opäť vyjadruje svoju náročnosť k takejto práci.

Aj v článku Přehled pamenů staré historie slovanské (ČČM 1834, 155) znovu zdôrazňuje, že ľudovú slovesnú tvorbu treba považovať za dôležitý a bohatý prameň pre poznanie starej slovanskej histórie.

Zaslúženú pozornosť venoval Pavol J. Šafárik aj štúdiu slovanskej mytológie. Veľmi dobre si uvedomoval dôležitosť a význam seriózneho bádania v tejto oblasti. Štúdiou O rusalkách (ČČM 1833, 257) ukázal, že aj tu disponuje bohatým porovnávacím materiálom a že aj prácu v oblasti mytológie chápe na rozdiel od početných svojich súčasníkov ako prácu prísne vedeckú, zbavenú akýchkoľvek konštrukcií. Podnetom pre napísanie štúdie O rusalkác mu bolo predovšetkých práve neuspokojivý stav bádania v slovanskej mytológii a veľmi správne zdôrazňoval, že vážny prístup k tejto práci nevyhnutne predpokladá hlboké štúdium domácich prameňov, pričom za najlepší a najpočetnejší zdroj národného bájoslovia považoval národné spevy a piesne.

Slovanskej mytológii venoval aj ďalšie články (Podobizna Černoboha v Bamberku, ČČM 1844) a možno povedať, že aj touto problematikou je organicky preniknuté takmer celé jeho dielo. Aj Šafárikova práca v oblasti mytológie práve pre jej seriózność a vedeckosť má veľkú hodnotu a zasluhuje si osobitnú pozornosť a zhodnotenie.

Po vydaní Slovanských starožitností Pavol J. Šafárik videl a cítil potrebu, že jeho dovtedajšia vedecká práca dosiahne ešte väčšiu účinnosť a bude úplnejšia a zrozumiteľnejšia, keď dostane aj názorné spracovanie - doplnenie o obraz súčasného stavu Slovanstva. Podujal sa preto na úlohu, ktorej úspešné riešenie za daných podmienok ukázalo sa mimoriadne obtiažnym: vypracovať národopisnú mapu vtedajšieho Slovanstva, a to na základe najnovších vedeckých dokladov. K nej pripojil roku 1842 krátke vysvetlenie, textový komentár, a tak vznikol a v tom istom roku po prvý raz aj vyšiel Šafárikov tretí, významom a poslaním veľký spis - Slovanský národopis (v roku 1995 vyšiel v slovenskom preklade ako 4. zväzok v rámci Spisov P. J. Šafárika).

Šafárik aj k nemu preštudoval bohatý pramenný materiál, robil výskumy a aby získal čo anjviac potrebných údajov, zorganizoval si sieť spolupracovníkov po jednotlivých slovanských krajinách. Takto sa mu podarilo zhrnúť nezvyklé množstvo jazykového, miestopisného, mapového a iného materiálu. V Slovanskom národopise šlo Šafárikovi predovšetkým o prehľadný, výstižný, ale pritom v rámci možností čo najdokonalejší obraz o sídlach, rozlohe, počte jednotlivých slovanských národov, čo podkladal výkladmi o slovanských jazykoch a krátkymi prehľadmi literatúr, spracovaných najmä podľa svojich Dejín slovanskej reči a literatúrya, doplnených o nové údaje. Charakteristický pre Pavla J. Šafárika je jeho základný prístup k Slovanskému národopisu. Poňal ho ako stručný prehľad po súčasnom slovanskom svete s prihliadnutím k najdôležitejšiemu znaku každého slovanského národného celku, totiž k jeho jazyku, na ktorom stavia a s ktorým pracuje slovesnosť (Šafárik, P. J.: Slovanský národopis, Praha 1955, 203), pričom ako vzory týchto slovanských jazykov

uvádzal ľudovú slovesnú tvorbu, presnejšie ľudovú pieseň. Šafárikovo poňatie významu pestovania a rozvíjania ,,přirozeného jazyka", za ktorý pokladal predovšetkým jazyk ľudu a ktorého vzor a základ videl takto nevyhnutne v slovesnej ľudovej tvorbe a jeho vyspelú formu v ľudovej piesni, pevne spájalo jeho snaženia a dávalo výraz celému nášmu národnoobrodeneckému hnutiu. Slovanský národopis Pavla J. Šafárika je takto jedným z konkrétnych a presvedčivých príkladov chápania jazyka ľudovej slovesnosti ako základu pre vytvorenie jazyka národného. Pravdaže, nielen pre etnológiu má Šafárikov Slovanský národopis veľký význam, ale cenné údaje a poznatky môžu z tohto spisu čerpať o sídlach, rozlohe, obyvateľoch, tradíciách a slovesnej kultúre slovanských národov bádatelia z oblasti viacerých vied, ktoré autor obsiahol vo svojom celoživotnom vedeckom diele.

Bádateľ takého formátu a dielo takého rozsahu, aké priniesol v prevej polovici 19. storočia na scénu kultúrnej Európy Pavol J. Šafárik, nemohlo ostať bez odozvy. Málo sa vedelo dovtedy súhrnne o Slovanoch, a boli to často poznatky nepresné, predstavy o ich počte, rozlohe, hraniciach nejasné. A tu Šafárik príde s mapou, ktorá je nie výsledkom želania, ale s mapou doloženou materiálom obrovských rozmerov v podobe vedeckého diela s názvom Slovanský národopis. Šafárik požíval vtedy už vysokú vážnosť človeka a vedca. A toto dielo ju ešte umocnilo. Ľudovít Štúr nazval Pavla J. Šafárika ,,hviezdou prvej veľkosti". Slovanský národopis mal účinok tomu zodpovedajúci. Josef Jungmann, vynikajúci český vedec, označil Slovanský národopis za ,,zlatou knížku, kterouž by každý Slovan u sebe chovati a v paměti nositi měl".
No azda najväčšieho dobového ocenenia dostalo sa Slovanskému národopisu z pera ruského slavistu Sreznevského, ktorý si Šafárika mimoriadne vážil. Nazýval ho ,,velikánom súčasnej slovanskej vzdelanosti". Po vyjdení Slovanského národopisu napísal o ňom obšírnu a zásadnú recenziu, pre Šafárika veľmi priaznivú. Problematika Slovanského národopisu sa dotýkala všetkých slovanských národov, preto aj mala u nich najväčší ohlas.

Vidíme, že ústredným problémom celoživotného vedeckého diela Pavla J. Šafárika bolo poznávanie dávnych osudov slovanských národov s cieľom prispieť k ich jednote pre súčasnosť a budúcnosť. Slovanskými starožitnosťami dokazoval starobylosť Slovanov v Európe, a tým hovoril aj o ich podiele na vytváraní európskej kultúry, Slovanským národopisom podal vtedajší stav Slovanstva, a tým všetkým výdatne prispieval aj k upevňovaniu slovenského národného sebavedomia a slovanského povedomia, podoprel kultúrne snaženia Slovanov, dal im udelený historický podklad a hlboké vedecké zdôvodnenie.

To všetko boli myšlienky a činy, ktoré aj v slovenskom národnoobrodeneckom hnutí zohrávali závažnú úlohu. Svojou vedeckou prácou, postojom k národnému jazyku, podľa ktorého „každý národ jedine ve svém vlastním jazyku osvěcován a k vyššímu životu probuzen býti může" (Dopisy Pavla. Jos. Šafářika Janu Kollárovi, ČČM 1873, 122), zdôrazňovaním a dokazovaním myšlienok o jednotnosti postupu v každom národnom pohybe, svojou vedeckou prácou, tým všetkým vytváral pevnú a správnu orientáciu aj pre ďalšiu generáciu a jej snažšnia - pre štúrovcov. Pravda, treba ešte dodať, že dnes sú vo vede viaceré Šafárikove pohľady, hodnotenia a závery o konkrétnych problémoch prekonané. Je to pochopiteľné. Všetky vedné disciplíny, ktoré súvisia s mohutným Šafárikovým dielom sa od jeho doby a možností rozvinuli na vysokú úroveň a výsledky ich skúmania sa vzdialili a neraz až prevratne posunuli oproti tomu poznaniu, ku ktorému sa mohol dopracovať on vo svojich dielach. Jeho charakteristika duchovnej i materiálnej kultúry slovanských národov treba teda vidieť predovšetkým vo svojej dobe ako prenikavú.

Veľký význam má vedecká činnosť Pavla J. Šafárika osobitne aj pre štúdium ľudovej kultúry u nás. Na vysokej odbornej úrovni upútal pozornosť na cenné kultúrne dedičstvo Slovákov a hoci nesformuloval veľké diela teoretickej povahy o ľudovej kultúre vôbec či ústnej slovesnosti zvlášť, prispel k pevným základom skutočne vedeckého bádania aj v tomto smere výrazným podielom. Tým, že skúmal zložité vzťahy medzi kultúrami slovanských národov opierajúc sa o fakty a ich objektívnu interpretáciu, prispel zásadne aj do štúdia zložitej problematiky vzťahov medzi národmi. Bol vo vede odporcom akýchkoľvek konštrukcií a odmietal tendenčnosť ako prejav principiálne odporujúci vedeckému bádaniu. K sformovaniu tohto pevného postoja prispela nepochybne uňho aj jeho životná cesta. Detstvo prežil doma na Slovensku, kde aj v mladých rokoch študoval, potom sa vybral na štúdiá do Nemecka, väčšiu časť svojho tvorivého života strávil v Srbsku a najmä v Čechách. Poznal dobre dobovú problematiku života slovanských národov, strednej Európy, poznal aj ich dejiny a vývoj. Takto poučený rozmýšľal i o ich budúcnosti. Bol pritom zbavený akejkoľvek predpojatosti.

Jeho prístup k štúdiu národnej kultúry - a ľudovej vari zvlášť - vyústoval v jeho národopisnom diele do vyzdvihovania myšlienok, že národné spoločenstvá historicky vytvárajú a teda vždy majú vo svojich kultúrnych fondoch hodnoty svojské, osobité, ale i spoločné s inými národmi. Tieto hodnoty ich majú podľa veľkého vedca a mysliteľa Pavla J. šafárika spájať, viesť k porozumeniu a spolupráci. Je to odkaz hodný pozornosti aj pre našu dobu.

L i t e r a t ú r a

Brtáň, R.: Šafárikov a Kollárov záujem o slovanskú ľudovú pieseň. Slavica slovaca, 28, 1993, č. 1-2, s. 56-61.
Dzubáková, M.: Ku genéze slovenskej folkloristiky. Bratislava 1976.
Michálek, J.: Náhľady a spolupráca P. J. Šafárika a J. Kollára v oblasti ľudovej slovesnosti. Slovenský národopis, 5, 1957, s. 453-490.
Spisy Pavla Jozefa Šafárika, 4. Slovanský národopis. Editor Ján Michálek, preklad Pavol Žigo. Košice 1995.
Urbancová, V.: Slovenská etnografia v 19. storočí. Martin 1987.

Trinásť zastavení v histórii slovenskej frazeografie a paremiografie

Jozef Mlacek

V slovenskej frazeologickej a širšie aj celej jazykovednej literatúre doteraz niet systematickejšieho spracovania otázok našej frazeografie a paremiografie, na druhej strane však existujú viaceré čiastkové pohľady na túto problematiku, teda práce o istých autoroch a dielach z tejto oblasti. Niektoré základné fakty z danej tematiky obsahujú najmä práce - chronologicky zoradené - J. Mlacka (ide o kapitolu Slovníkové spracovanie slovenskej frazeológie z knihy Slovenská frazeológia - Mlacek, 1984, s. 144-149), J. Skladanej (u nej ide zasa o kapitolu Lexikografické spracovanie frazém v historických slovníkoch z jej monografie Frazeologický fond slovenčiny v predspisovnom období - Skladaná, 1993, s. 119-137) a v oblasti paremiografie niektoré práce Z. Profantovej (napr. Profantová, 1996). Spomenutých monotematických štúdií a článkov najmä o kľúčových dielach z tejto oblasti je už chvalabohu viacej: Na tomto mieste ich nebudeme nejako súhrnne uvádzať, ale postupne sa ich dotkneme až na príslušnom mieste celého tohto výkladu.

Podnetom na istú sumarizáciu všetkého, čo sa v naznačenej oblasti na Slovensku doteraz vykonalo, sa stala druhá opolská medzinárodná frazeologická konferencia (spojená so zasadnutím Medzinárodnej komisie pre výskum slovanskej frazeológie, Opole september 2000), ktorej základná téma znela: Slovanská frazeografia. Téma konferencie dávala vhodnú príležitosť na informovanie medzinárodného (slavistického) frazeologického spoločenstva aspoň o niektorých základných bodoch z vývinu slovenskej paremiografie a frazeografie. Limity predneseného referátu

(porov. Mlacek, 2000, s. 39-40) aj príspevku do zborníka referátov umožnili autorovi dotknúť sa naozaj iba niektorých kľúčových etáp a prác z danej oblasti. Ak s týmto konštatovaním spojíme spomínanú nesústavnosť, medzerovitosť a nevyrovnanosť daného výskumu aj v domácich reláciách, potom sa ukazuje potreba podať aspoň relatívne úplný obraz o vývine slovenskej paremiografie a frazeografie ako veľmi aktuálna. Cieľom nášho príspevku teda bude prispieť ku kompletizovaniu tohto obrazu, a to nielen zaznamenávaním nových faktov z celého vývinu slovenskej frazeografie a paremiografie, ale aj sledovaním istých súvislostí medzi jednotlivými bodmi tohto vývinu a hľadaním špecifickej váhy, závažnosti jednotlivých bodov, teda konkrétne osobností, diel, zbierok, slovníkov a tendencií pre ucelený obraz tohto vývinu.

Číslovka trinásť nie je v názve nášho príspevku prejavom snahy zastať pri akomsi magickom čísle - konotácie tohto čísla sú napokon takmer vždy negatívne, a tak jazyk a v ňom aj frazeológia sa mu radšej vyhýbajú, takže ani v našom prípade ono nebolo cieľom. K uvedenému číslu sme sa dostali vyčlenením takých osobností a ich slovníkových alebo zbierkových zachytení parémií a frazém, ktoré znamenali nejaký osobitný prístup v spracúvaní frazém do zbierok alebo do slovníkov, ktoré sledovali osobitné ciele a prípadne prinášali aj celkom nové, resp. aspoň odlišné metódy slovníkového alebo zbierkového spracovania slovenskej paremiológie a frazeológie. Keďže vo vlastnom výklade sa budeme dotýkať oveľa väčšieho počtu tvorcov a ich diel, môže sa ukázať, že tu treba v skutočnosti hovoriť aj o ďalších „zastaveniach“ a teda celkovo aj o ich väčšom počte, ako zasa na druhej strane možno medzi niektorými prístupmi vydelenými v našom výklade nájsť isté všeobecnejšie, abstraktnejšie spojivá, a tak aj počet „zastavení“, etáp znížiť,

redukovať. Uvedené číslo z názvu nášho príspevku je teda predovšetkým odrazom nášho prístupu k celej sledovanej problematike v tejto etape jej výskumu a má skôr iba všeobecnú orientačnú platnosť, signalizáciu toho, že tento vývin je aj materiálovo aj metodicky dosť rozsiahly aj dosť pestrý.

Prvé zastavenie v tomto putovaní históriou našej paremiografie a frazeografie patrí Danielovi Sinapiovi Horčičkovi, ktorý v poľskom Leszne vydal neveľkú zbierku prísloví, gnóm, sentencií a ďalších podobných útvarov určených jeho slovenským aj poľským študentom, a to pod názvom Neo-forum Latino-Slavonicum. Zbierka nemá dátum vydania, bádatelia paremiológie aj barokovej literatúry sa však zhodujú v tom, že vyšla v roku 1678. Už pred ňou vznikali aj u nás viaceré neveľké zbierky takýchto jednotiek, a to najmä ako výňatky z Erazmových Adagií (jednu z nich zostavil aj jeden z predkov D. Sinapia Ján - porov. Brtáň, 1988; Minárik, 1988 i citovaná Profantová, 1996), začiatkom skutočného zhromažďovania už nielen prevzatých, ale aj vlastných, z vlastnej skúsenosti poznaných domácich parémií je však naozaj až Neo-forum D. Sinapia. O pôvodnosti tejto zbierky citovaný R. Brtáň konštatuje, že D. Sinapius "prekladal latinské i poľské príslovia z Thesauru (Pokladu) Gregora Cnapiusza do českých a slovakizovaných veršov i tvarov a pribral aj slovenské ľudové príslovia, aké poznal zväčša na strednom Slovensku ako rodený Turčan a Trenčan" (1988, s. 205). O zastúpení týchto slovenských parémií a frazém (naozaj to nie sú iba príslovia, ako píše R. Brtáň) svedčí jazyková podoba viacerých jednotiek, v ktorých sa vyskytujú stredoslovenské a západoslovenské, ba jednotlivo aj východoslovenské nárečové prvky.

Sledovaná Sinapiova zbierka rozdeľuje celý zhromaždený materiál do 30 oddelení, dekúrií, pričom začlenenie istej

jednotky do niektorého oddelenia nie je celkom jednoznačne dané ani tematicky ani žánrovo alebo jazykovo. Prípady opakovania tej istej jednotky v dvoch oddeleniach sú však celkom ojedinelé, v celej zbierke sú iba tri alebo štyri. D. Sinapius v nej zhromaždil vyše 500 jednotiek, pričom jednotliví bádatelia sa zreteľne rozchádzajú v určení presného počtu slovenských (a slovakizovaných) jednotiek v nej. Citovaný R. Brtáň uvádza počet 534 jednotiek, J. Minárik - editor nového vydania zbierky (1988) - uvádza 558 slovenských jednotiek (a 694 im zodpovedajúcich latinských jednotiek), v našom najmä o frazeologickú teóriu opretom rozbore slovenskej časti zbierky, v ktorom sa z uvedených prác prvýkrát počíta aj s pojmami variant frazémy či parémie, frazeologická séria atď., sme prišli k záveru, že Sinapiovo Neo-forum obsahuje 525 osobitných parémií a frazém (porov. Mlacek, 1989, s. 312-319). V tej istej analýze sa ďalej ukázalo, že absolútna väčšina parémií a frazém z tejto zbierky sa v slovenčine zachovala doteraz, že z nej ustúpilo doslova iba niekoľko jednotiek a to najmä takých, ktoré mali povahu dobových alebo príležitostných sentencií (ide napr. o spojenia, keď sa vo forme prísloví a porekadiel zachytili rozličné didaktické či priamo školské pravidlá a moralizujúce odporúčania, napr. Múdrosť a pôžitok odopierajú sa spojiť alebo To sa oznamuje, že život vínečko psuje), ďalej také výroky, ktoré celkom stratili svoju motiváciu (dať zaucho Prisciánovi = urobiť jazykovú, najmä gramatickú chybu), alebo také jednotky, ktoré majú či mali nezvyčajnú podobu nezodpovedajúcu bežnejším konštrukčným typom výpovede, resp. výroku (napr. Tvrdá zhoda oheň voda). Napokon k takýmto zaniknutým alebo aspoň zreteľne ustupujúcim jednotkám zo Sinapiovho fondu patria parémie a frazémy, v ktorých sa vyskytuje nejaký inojazyčný prvok alebo ktorých celá stavba bola prevzatá z iného jazyka. Nielen so zreteľom

na miesto vyjdenia tejto zbierky, ale skôr so zreteľom na to, že D. Sinapius sa v nej evidentne a dokázateľne opieral o spomínanú poľskú zbierku Gregorza Cnapiusza (o tom najsystematickejšie už Brtáň, 1940), spomeňme na tomto mieste aspoň niektoré ustupujúce jednotky s poľskými prvkami. Napr. v jednotke Ne zavše sporo, co býva skoro je evidentné, že sa v nej uplatnil poľský lexikálny prvok zawsze (= slovenské vždy), lebo slovenské zavše (= občas, niekedy, zriedkavo) by rozbíjalo celú sémantiku tejto parémie. Iný príklad: By nie ale, bylo by všecko cale. V samej zbierke sa slovo cale hodnotí ako východoslovenský prvok, ale nielen podoba tohto komponenta, ale celá stavba jednotky signalizuje, že ide o zreteľný presah z poľského jazyka. A ešte jeden príklad tohto typu: Sova choćby pod niebios latala, sokolem nie bedžie. Sám zostavovateľ zbierky má pri tejto jednotke poznámku ,,Rusi hovoria“, teda ju pokladá za ruskú, celá stavba však napovedá, že ide tiež o zreteľné prevzatie z poľštiny. Všetky takéto jednotky s inojazyčnými prvkami (okrem poľštiny sa tu niekoľkokrát ozýva aj latinčina a nemčina) sa práve pre prítomnosť takýchto zložiek svojej stavby s oslabenou alebo zastretou motiváciou blížia k ustupujúcim jednotkám, ktoré sme spomenuli v predchádzajúcich poznámkach. Ani táto rozmanitosť ustupujúcich jednotiek však zásadne neoslabuje platnosť predchádzajúceho konštatovania, že podstatná časť Sinapiovej zbierky si svoju životnosť uchovala dodnes, že teda tých jednotiek, ktoré z nej ustúpili alebo celkom zanikli, je pomerne málo.

O životnosti podstatnej časti Horčičkovho súboru jednotiek zaiste rozhodli predovšetkým kvality samej zbierky, vhodný výber materiálu, ale netreba tu zabúdať ani na vonkajšie okolnosti vplývajúce priamo alebo aspoň nepriamo na zachovanie týchto výrazov v súvekom kultúrnom a

jazykovom povedomí. Máme tu na mysli najmä fakt, že značnú časť Horčičkovho fondu prevzali do svojich gramatických diel ako akési prílohy, apendixy D. Krman (Rudimenta grammaticae Slavicae - 1704) a P. Doležal (Grammatica Slavico-Bohemica - 1746). V prvej z nich sa podľa novších výskumov (najmä Brtáň, 1940, 1988) prevzalo 120 - 140 Sinapiových jednotiek, v druhej tiež okolo 150. Táto línia sa niekedy (najmä u citovaného R. Brtáňa) predlžuje ešte ďalej, až k Bernolákovým gramatickým dielam, lebo aj A. Bernolák pripojil k nim pod názvom Adagia Slavica takéto súbory parémií a frazém, a to v Slovenskej gramatike (Grammatica Slavica, 1790) 521 ustálených výrazov rozličných žánrov aj rozličného pôvodu, teda naozaj súbor súmerateľný so Sinapiovou zbierkou, a v Etymológii (Etymologia vocum Slavicarum, 1791) súbor 230 jednotiek, zväčša celkom iných ako v prvej zbierke alebo aspoň variantne odlišných od istých jednotiek z prvého súboru (jednoduchých opakovaní tej istej jednotky je tu iba niekoľko). Takéto zaradenie Bernolákovej práce v oblasti zachytenia parémií a frazém je relevantné naozaj iba vo vzťahu k týmto zbierkam z jeho gramatických diel. Keď však vezmeme do úvahy Bernolákovo zachytenie sledovaných jednotiek v jeho Slovári, A. Bernolák sa javí vo všetkých rozmeroch a súvislostiach ako celkom nová etapa v spracúvaní slovenských parémií a frazém, ako bod, ktorému treba venovať v našom výklade vývoja slovenskej paremiografie a frazeografie celkom osobitné zastavenie. Vývinová postupnosť si tu však žiada ešte skôr, ako sa budeme venovať zachyteniu a spracovaniu parémií a frazém v Bernolákovom Slovári, pristaviť sa pri skupine diel, ktoré Slovár predchádzali, ktoré však zároveň môžu všeličo naznačiť o tom veľkom skoku, aký zaznamenávame

v zachytení parémií a frazém v spomínaných Bernolákových prílohách k jeho gramatickým dielam a v jeho Slovári.

Chronologický poriadok nás vedie k tomu, že druhé zastavenie v sledovaní vývinu slovenskej paremiografie a frazeografie začneme pohľadom na dielo, ktoré je síce v prvom rade slovníkom latinčiny, ale ktoré má zároveň vlastnosti prekladového slovníka, a teda uvádza aj slovenské ekvivalenty latinských slov a výrazov a pritom sa označuje ako korpus latinskej frazeológie. Ide o slovník F. Wagnera Universae Phraseologiae Latinae Corpus (1. vyd. 1750, 2. vyd. 1775). Jeho veľký rozsah (2. vydanie má 1272 slovníkových strán a 46 strán tzv. indexu barbarizmov), ako aj odkaz z podtitulu, že totiž slovník zachytáva frazeológiu zo Sallustia, Caesara, Lívia aj ďalších, vedie k domnienke, že v ňom bude aj slovenské frazeologické výrazivo zastúpené bohatšie, než ho zachytili predtým spomínané zbierky. Sám materiál však túto domnienku nepotvrdzuje. Hoci sme dôsledne a vyčerpávajúco nesledovali zo skúmaného hľadiska celý text slovníka, ale výberovo sme sa sústredili predovšetkým na výskyt frazeológie pri slovách, ktoré sú známe ako tzv. hyperaktívne frazeologické konštituenty (také sú predovšetkým somatizmy, pomenovania domácich zvierat a pod. - porov. Ďurčo, 1990, s. 165) a hoci ďalej pripúšťame, že niektoré jednotky sledovaného druhu sme pri evidentných ťažkostiach s vymedzovaním historických frazém (o tom podrobnejšie a systematicky porov. Skladaná, 1993) možno ani nepostretli, jednako je naše zistenie o zachytení slovenskej frazeológie (aj s paremiológiou) pomerne jednoznačné: Slovenskej frazeológie je vo Wagnerovej Univerzálnej frazeológii pomerne málo. Vysvetlenie zisteného stavu možno vidieť predovšetkým v tom, že slovenské ekvivalenty sa pri mnohých latinských slovách alebo významoch slov vôbec neuvádzajú, a tak sa tu,

pravdaže, nemôže vyskytnúť ani spojenie s takýmto slovom, a ďalej v tom, že aj viaceré starodávne ustálené výrazy napríklad už z antiky (okrídlené výrazy) sa v slovenčine ekvivalentujú veľmi opisne, teda zreteľne nefrazeologicky. Uvedené konštatovanie platí aj o Bortnického ďalšom prepracovaní Wagnerovho slovníka z r. 1822, v ktorom síce pribudlo slovenských ekvivalentov, ale zachytenie slovenskej frazeológie ani tu nie je nijako nápadné, o čom aspoň nepriamo, ale zároveň veľmi zreteľne vypovedá fakt, že historička slovenskej lexikografie M. Hayeková ani pri pomerne podrobnej charakteristike tohto slovníka, v ktorej sleduje každý jeho závažnejší znak (Hayeková, 1990, s. 91-93), problematiku zachytenia slovenskej frazeológie v ňom vôbec nespomína.Tieto fakty dovoľujú vysloviť konštatovanie, že Wagnerov slovník nemohol patriť medzi diela, ktoré by ovplyvnili spomínaný nárast frazém zachytených v Bernolákovom Slovári.

Na tomto mieste sa žiada aspoň malou poznámkou sa pristaviť ešte pri dvoch dielach z obdobia pred vyjdením Bernolákovho Slovára, ktoré sú známe pomerne širokým zachytením našej frazeológie. Máme tu na mysli jednak tzv. Kamaldulský slovník z r. 1763 a jednak Ribayov Idiotikon Slovacicum z r. 1808. V doterajších rozboroch Kamaldulského slovníka resp. slovníka Hadbavného, ktorý sa pod názvom Syllabus Dictionarii Latino-Slavonicus Scriptus uchoval iba v rukopise, sa otázkam zachytenia frazeológie v ňom nevenovala osobitná pozornosť, pretože sa skúmali skôr elementárne charakteristiky, ako sú jeho pôvodca, jeho pramene a pod. (porov. Skladaná, 1971). Ukážky z jeho textu však signalizujú (citovaná autorka uvádza len malú ukážku z názvoslovia rastlín, a jednako sa tu hneď objavuje niekoľko frazeologizovaných pomenovaní, ako wolowý jazyk; koreň hadowy - ibid. s. 149), že v slovníku sa naozaj frazeológii

venuje istá pozornosť. Napriek tomu iba ťažko možno predpokladať, že by rukopis slovníka mohol nejakým výraznejším spôsobom ovplyvniť Bernoláka pri jeho vlastnom zachytení frazém.

Trochu iná je situácia v súvislosti s druhým spomenutým dielom, totiž s Ribayovým Idiotikonom. Ako ukazujú jeho rozbory (Blanár, 1966 a v súvislosti s frazeológiou ešte viacej Skladaná, 1994), ide o slovník s bohato zastúpenou frazeológiou, niekedy sa uvádza, že je v ňom až okolo 4000 jednotiek sledovaného druhu. Keďže ide tiež o rukopisnú prácu, ťažko predpokladať jeho priamy vplyv na zachytenie frazém v Slovári. Keď však historici jazyka (porov. Jóna, 1985; Habovštiaková-Krošláková, 1996) pripúšťajú, že Ribayov materiál sa mohol do istej miery objaviť v Palkovičovom trojjazyčnom Česko-nemecko-latinskom slovníku (1820-21) a na ten sa zase mohlo odkazovať v posmrtne vydanom Bernolákovom Slovári, potom sa aj súvislosť medzi Ribayovou frazeológiou a frazeológiou zo Slovára javí ako dosť pravdepodobná. Pravda, rozhodujúce slovo tu povie až osobitná analýza všetkých troch materiálov.

Pohľad na uvedené diela, ktoré vznikli pred vyjdením Bernolákovho Slovára, ukazuje, že ani jedno z nich nejako zásadne neovplyvnilo Bernolákovo zachytenie frazeológie, že teda ,,je pravdepodobné, že frazeologický materiál v Slovári je výsledkom autentického Bernolákovho zberateľského a lexikografického úsilia“ (Habovštiaková-Krošláková, 1996, s. 16). Napriek uvedenému zisteniu však môžeme konštatovať, že pre súčasnú slovenskú historickú frazeológiu sú všetky uvedené diela zdrojom cenného materiálu, a tak spolu s ďalšími zbierkovými fondmi z príslušného obdobia (máme tu na mysli viaceré z tých menších prác, ktoré pre danú etapu našej frazeografie zachytáva J. Skladaná - 1993 a pre tú istú etapu našej paremiografie zasa najmä Z. Profantová - 1996)

predstavujú relatívne samostatný úsek vo vývine slovenskej paremiografie a frazeografie, a teda celkom oprávnene sa stali predmetom nášho druhého zastavenia pri sledovaní tohto vývinu.

Tretiu zástavku v našom sledovaní histórie slovenskej frazeografie (a paremiografie) budeme venovať dielu, ktoré má pre charakteristiku skúmanej problematiky priamo kľúčový význam. Ide o už spomínaný Bernolákov Slovár. Tento slovník viacerými svojimi dimenziami, nielen rozsahom zachytenej frazeológie, ale aj kvalitami jej spracovania, znamená skutočne novú etapu v rozvoji našej paremiografie a frazeografie. Je to dielo, ktoré by si aj so zreteľom na sledovanú parciálnu problematiku (na frazeológiu a jej spracovanie) samo vyžadovalo osobitný výklad ďaleko presahujúci možnosti takéhoto prehľadového príspevku. Preto sa na tomto mieste iba odvoláme na viaceré už existujúce príspevky a state o tejto problematike, predovšetkým na práce: Habovštiaková, 1968; Krošláková, 1992; Mlacek, 1987a, 1987b. Aj po prihliadnutí na výsledky výskumu zhromaždené v uvedených štúdiách treba so zreteľom na postupnosť výkladu tohto príspevku predsa uviesť aspoň niekoľko poznámok, z ktorých by malo logicky vyplynúť už spomínané kľúčové postavenie rozoberaného slovníka v celom vývine slovenskej frazeografie. Ako rozhodujúce sa v sledovaných súvislostiach javia tieto skutočnosti:

1. Bernolákov Slovár je dielom, v ktorom sa prvýkrát uverejňuje slovníkovou formou aj slovenská frazeológia a paremiológia. Toto zdanlivo až banálne konštatovanie nadobúda osobitnú výpovednú hodnotu najmä vtedy, ak ho porovnáme so zisteniami, ktoré sme naznačili v predchádzajúcich dvoch zastaveniach: Parémie a frazémy sa v dielach, ktoré sme tam spomínali, zachytávali a spracúvali alebo vo forme zbierok (tak vo všetkých prácach uvedených

v prvom zastavení) alebo vo forme slovníkov nepublikovaných a širšej verejnosti teda neprístupných (to je prípad Kamaldulského aj Ribayovho slovníka), prípadne vo forme inojazyčných slovníkov, do ktorých sa celý slovenský materiál, a teda aj frazeologický, dostával iba ako prostriedok prekladovej ekvivalentácie cudzích slov a prostriedkov. Práve v takýchto reláciách sa Bernolákov Slovár javí naozaj ako prvý slovenský slovník, v ktorom sa frazeológia aj s paremiológiou zachytáva ako pevná zložka lexikografického spracovania slovnej zásoby, teda spôsobom, ktorý je bežný vo všetkých dielach až dodnes.

2. Bernolákov Slovár je dielom, v ktorom sa naša frazeológia prvýkrát zachytáva vo veľkom rozsahu. Sám fakt, že je v ňom doložených okolo 2800 jednotiek tohto druhu, pričom rozsah ich zachytenia sa ešte zväčšuje variantnosťou frazém, ktorej sa ešte dotkneme v ďalšej osobitnej poznámke, teda už sám tento fakt vedie k poznaniu, že aj táto kvantitatívna dimenzia robí z Bernolákovho Slovára dielo, ktoré má vo vývine slovenskej frazeografie a paremiografie veľmi významné, priamo kľúčové postavenie.

3. Bernolákov Slovár je dielom, v ktorom sa prvýkrát veľmi výrazne spracúva už nielen frazeológia cudzieho pôvodu, ale predovšetkým frazeológia domáceho pôvodu, označovaná často ako tzv. ľudová. V predchádzajúcich častiach tohto výkladu sme konštatovali postupné pribúdanie domácich jednotiek už v rozoberaných zbierkach, ale až Bernolákov Slovár aj v tomto smere znamená zreteľný prelom, a to v prospech zastúpenia domácich jednotiek. Najmä v oblasti slovesných frazém, kde Slovár zachytáva celé synonymické rady frazém, je nárast domácich jednotiek evidentný.

4. Bernolákov Slovár je dielom, v ktorom sa frazeológia nielen zachytáva, zhromažďuje, ale istým

spôsobom aj spracúva. V slovníku sa na ňu predovšetkým upozorňuje istým súborom značiek, ktoré frazému nielen identifikujú, ale do určitej miery aj špecifikujú. Ak si uvedomíme, že nie síce všetky, ale mnohé jednotky tohto druhu sa uvádzajú značkami ,,Prov.“ (=proverbium), ,,úzus“ a ,,tropice“, ako aj značkou ,,vulg.“, za ktorou sa rozumejú nie vulgárne, ale ľudové zvraty, môžeme konštatovať, že Slovár je dielom, v ktorom zostavovateľ (či zostavovatelia) s priam prekvapujúcou predvídavosťou vystihol (či vystihli) všetky podstatné znaky, ktoré sa v modernej frazeológii a frazeografii pokladajú za základné poznávacie parametre frazémy či parémie, veď za uvedenými značkami možno dosť jednoznačne vidieť také vlastnosti frazémy, ako je jej ustálenosť (=úzus), jej obraznosť (=tropice) i jej ľudovosť či hovorovosť, resp. expresívnosť (=vulg.). Najmä v tomto smere je Slovár v dejinách našej frazeografie dielom skutočne prelomovým, lebo naznačený spôsob vymedzovania a charakteristiky frazém sa stáva zreteľnou oporou pre všetky nasledujúce opisy a spracovania našej frazeológie.

5. Bernolákov Slovár je dielom, pre ktoré je so zreteľom na spracovanie frazeológie, príznačné bohaté využitie ďalších poznámok, a to poznámok o distribučných obmedzeniach istých frazém, ako aj poznámok zameraných na sémantizáciu takých jednotiek, pri ktorých bol istý pohyb, pokiaľ ide o ich obraznosť, ustálenosť atď. Jednotlivo sa takýto poznámkový aparát využíval aj u predchádzajúcich autorov zbierok a parémií a frazém, Bernolákov Slovár však v tomto smere pokročil oveľa ďalej, a to aj pokiaľ ide o rozsah uplatnenia takýchto poznámok, ale ešte viacej smerom k orientácii, k povahe, charakteru týchto poznámok, k ich účelnejšiemu uplatňovaniu.

6. Bernolákov Slovár je napokon dielom, ktoré zachytáva bohatú variantnosť istých frazém aj pestrosť

synonymie v istých frazeosémantických poliach. Napr.: Kto sa faťinkuge, ten wčil dobre čuge..., ten wčil prospechuge, ten wšade panuge. - Za Penáze Flinta strélá (strílá). - Gakí strom (Gaká Gabloň), také Gablko. - Kdo druhému gamu kopá (kope), sám do ňeg wpadá (wpadňe). - Holoplusk Bradáča (čow) učí. - Ľepké (ľepkawé, dluhé) Ruki má atď. Aj týchto niekoľko príkladov zreteľne ukazuje, že Slovár zaznamenáva všetky bežné druhy variantnosti frazém, a tak sa stáva oporou pre skúmanie mnohých vývinových tendencií, ktoré sa aj v tejto oblasti nášho jazyka vyskytli. Táto črta zachytenia frazém v Slovári korešponduje so všeobecnejšou tendenciou lexikografického opisu slov v tomto diele, teda so zachytením bohatstva variantov aj pri jednotlivých slovách. Ak sa práve až priveľká variabilita spracovaných slov niekedy pokladala za istý nedostatok tohto slovníka (pričom sa touto výčitkou mierilo najmä na fakt, že zostavovatelia slovníka v ňom uvádzajú aj podoby, varianty, ktoré pravdepodobne v úze vôbec nejestvovali), zachytenie variantnosti frazém nemohlo byť prejavom naznačenej aktivity zostavovateľov (pripomeňme jednu z frazeologických univerzálií, ako ich uvádza F. Čermák: frazéma a idióm nevzniká programovo, teda spôsobom a la these - Čermák 1993, s. 47), ale bolo odrazom súvekej miery ustálenosti takto zachytených jednotiek, a tak aj táto dimenzia spracovania frazém v Slovári veľa vypovedá o konkrétnych jednotkách, ale aj o spomenutých širších vývinových tendenciách slovenskej frazeológie v príslušnom období.

Aj pri takejto stručnosti predchádzajúce poznámky ukazujú a hádam aj dokazujú, že Bernolákov Slovár patrí medzi kľúčové body vo vývine slovenskej frazeografie a paremiografie. Bernolákov fond týchto jednotiek tvoril neskôr podstatnú zložku zbierok F. Šujanského, ktoré sa zasa stali jedným z najväčších príspevkov do najkompletnejšej

zbierky frazeologického a paremiologického materiálu u nás, totiž do Záturecké ho Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví, o ktorých bude reč v jednom z ďalších zastavení nášho výkladu. Skôr ako sa v tomto výklade dostaneme k Záturecké ho dielu ako k ďalšiemu kľúčovému bodu slovenskej frazeografie a paremiografie, treba sa pristaviť ešte pri niekoľko ďalších prácach z tejto oblasti a pri ich tvorcoch. Ako sme už odkazom na F. Šujanského naznačili, časový interval približne osemdesiatich rokov medzi vydaním Bernolákovho Slovára a Záturecké ho zbierky nie je obdobím prázdna, nejakou ruptúrou v sledovanom vývine. Okrem spomenutého Šujanského sem totiž zapadá veľké dielo P. Dobšinského, ale aj viaceré menšie práce, ktoré však tiež prispeli k rozvoju skúmanej problematiky, a tak si zasluhujú aspoň malú poznámku v našom prehľade.

Už štvrté zastavenie tohto putovania históriou slovenskej paremiografie a frazeografie venujeme J. Kollárovi a niektorým známym autorom spomedzi štúrovcov a ich rovesníkov.

O Jánovi Kollárovi ako zberateľovi folklóru najviac vypovedajú jeho zbierky ľudových piesní, predovšetkým Národné spievanky. J. Kollár však zhromažďoval aj iné folklórne útvary, predovšetkým práve príslovia a porekadlá, ako aj ďalšie typy ustálených spojení a zvratov, teda aj vlastné frazémy. Jeho neveľká zbierka tohto materiálu síce zostala v rukopise, ale veľká časť z nej sa dostala na verejnosť prestredníctvom Kollárových učebníc, predovšetkým jeho Čítanky a Šlabikára z rokov 1825 a 1826 (porov. Profantová, 1993), a tak sa aj takýmto spôsobom mohla stať súčasťou väčších zbierok z nasledujúcich desaťročí. Rovnako ani spomenutí štúrovskí spisovatelia nevydali nijaké osobitné zbierky či slovníky sledovaného materiálu, ale viacerí z nich bohato využívali frazémy vo

svojich umeleckých textoch, a tak sa tiež pričinili o rozšírenie istých jednotiek v celom národnom spoločenstve. Predchádzajúce konštatovanie platí predovšetkým o J. Kalinčiakovi a o jeho novele Reštavrácia, v ktorej autor uplatnil vyše 520 jednotiek (opäť súbor porovnateľný so Sinapiovou zbierkou). Fakt, že jednotky sa v novele takmer neopakujú, že sú to jednotky žánrovo aj štylisticky rozmanité (je tu bohaté zastúpenie hovorových, expresívnych frazém, ale výrazne je prítomná aj knižná frazeológia), viedol k dohadom o tom, že J. Kalinčiak musel mať aj nejakú zbierku týchto jednotiek. Výskum jeho pozostalosti však tieto domnienky potvrdil iba čiastočne. Ešte špecifickejší je v sledovaných súvislostiach prípad G. K. Zechentera Laskomerského, ktorý tiež nepatril medzi významných zberateľov folklóru, ba ani fond frazém v jeho diele nie je nijako osobitne široký - v porovnaní s uvedeným Kalinčiakom je skôr úzky. Čím však tento autor prispel k obohateniu našej frazeológie (aj paremiológie), to je nový spôsob jej uplatňovania v texte: Zechenter Laskomerský frazémy vo svojich textoch rozlične aktualizuje, pretvára, ,,hrá sa“ s napätím medzi významom frazémy a ,,doslovným“ významom slov z jej zloženia. Práve od neho sa dátuje pestrejšie a kreatívnejšie využívanie frazeológie v texte. Zechenter teda neobohatil fondy našej frazeológie ani paremiológie, zreteľne však prispel k rozvíjaniu variantnosti a aktualizovania frazém, k väčšej pestrosti spôsobov uplatnenia takýchto jazykových prostriedkov (Mlacek, 1977). Do tohto zastavenia napokon patrí aj Ct. Zoch, ktorý uverejnil aj niekoľko menších zbierok regionálnych (najmä oravských) slov a slovných spojení, ktorý však zanechal aj nepublikovanú malú zbierku Slovenská Phraseologia. Túto zbierku možno u nás pokladať vlastne za prvý pokus o tematické zachytenie istej časti slovenskej frazeológie (v

zbieročke sú jednotky s komponentom oko - porov. Palkovič, 1985).

Na prvý pohľad sa azda môže zdať, že diela a osobnosti, ktorým sme venovali toto zastavenie, hádam ani nepatria do sledovaného vývinu, že stoja akosi mimo hlavného prúdu vo vývine našej frazeografie a paremiografie. Na druhej strane však platia naše konštatovania o každom z nich, a tak bolo azda namieste venovať im aspoň malú súhrnnú poznámku. Na jej záver už dodajme iba fakt, že A. P. Záturecký v úvode do svojej zbierky dvoch z tejto skupiny autorov (Ct. Zocha a J. Kalinčiaka) uvádza medzi prispievateľmi, ktorí mu poskytli svoje neveľké zbierky, a teda sa aspoň malým dielom zúčastnili na tvorbe tohto najucelenejšieho súboru slovenskej paremiológie a frazeológie.

Osobitnú kapitolku, osobitné zastavenie si v tomto prehľade vyžaduje P. Dobšinský, ktorý je u nás známy najmä ako zberateľ a editor povestí a rozprávok. Jeho práca však vo viacerých smeroch plne zapadá aj do vývinu slovenskej frazeografie a paremiografie. Patrí doň už tým základným faktom, že sám zhromažďoval aj malé folklórne útvary a ich vlastnú zbierku - zameranú najmä na gemerské jednotky - poskytol Zátureckému, a to v rozsahu 700 jednotiek. Keďže on sám pôvodne pomýšľal na vydanie celej zbierky, mal pripravený aj „triednik“ (= roztriedenie, klasifikáciu), podľa ktorého sa mal celý materiál usporiadať. Keď úloha hlavného zostavovateľa prešla na Zátureckého, P. Dobšinský mu poskytol nielen uvedený materiál, ale odporúčal mu aj svoje usporiadanie. Medzi obidvoma zostavovateľmi vznikla okolo tejto otázky živá diskusia, ba až polemika (porov. Profantová, 1996) a ukazuje sa, že dôslednejšie prihliadanie na Dobšinského návrhy by bolo konečnej podobe Zátureckého zbierky ešte viacej pomohlo. P. Dobšinský sa teda do

sledovaného vývinu zapojil celkom bezprostredne, a to dokonca nielen ako praktický zberateľ, ale aj ako teoretik zamýšľajúci sa nad otázkami celkového usporiadania, princípov usporiadania zhromaždeného materiálu. Práve v súvislosti s Dobšinského zbieraním a editovaním rozprávok a povestí, ako aj s bohatým uplatnením frazeológie v týchto textoch treba zaznamenať aj akúsi jeho sprostredkovanejšiu, ale rovnako veľmi dôležitú zásluhu o rozvoj sledovaného fondu jednotiek, ktorá spočíva v tom, že Dobšinského rozprávky a povesti sa svojou všeobecnou rozšírenosťou a obľúbenosťou zreteľne pričinili o všeobecné spoznanie mnohých jednotiek, o to, že práve cez ne sa z ľudovej frazeológie vlastne formovala celonárodná hovorová frazeológia, teda vlastne frazeológia spisovnej slovenčiny (porov. Mlacek, 1973).

Ďalším tvorcom, pri ktorom sa treba v sledovanom vývine našej frazeografie a paremiografie pristaviť, je F. Šujanský. Novšie výskumy jeho diela ukazujú, že z viacerých dôvodov ho treba pokladať vlastne za nemenovaného spoluautora spomínaných Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví (porov. najmä Tvrdoň, 1978, ale aj Mlacek, 1988).
V prospech takéhoto hodnotenia F. Šujanského hovorí predovšetkým známy údaj z úvodu k spomínanej zbierke, v ktorom sám A. P. Záturecký uvádza, že F. Šujanský mu poskytol súbor v rozsahu okolo 5500 jednotiek, čo pri rozsahu celej zbierky (približne 13 000 jednotiek) predstavuje viac ako tretinu z nej. Rovnako dôležitý je v sledovaných súvislostiach aj fakt, že priamo v poznámkovom aparáte k jednotlivým kapitolám a jednotlivým zachyteným jednotkám sa zostavovateľ okolo 70krát odvoláva na Šujanského interpretáciu významu alebo tvarových zvláštností istej jednotky alebo nejakej jej zložky. Tento údaj tiež nie je nijako náhodný. F. Šujanský už pred vyjdením Zátureckého

zbierky časopisecky alebo v zborníkoch uverejnil viacero materiálových aj teoretických statí o jednotkách tohto typu, ďalej bolo známe, že F. Šujanský pripravoval koncept slovníka slovenského jazyka (už citovaná historička našej lexikografie M. Hayeková konštatuje, že z tohto konceptu mohol vzniknúť - pravda, keby ho bol autor stihol dokončiť - slovník stredného typu - porov. Hayeková, 1990, s. 139), a teda bol v tom čase najuznávanejším odborníkom v tejto oblasti, takže viacerí ďalší bádatelia (najvýraznejšie práve P. Dobšinský) odporúčali Záturecképmu obracať sa predovšetkým v otázkach etymologických, ale aj v ostatných otvorených otázkach jazykového stvárnenia zhromaždených jednotiek priamo na F. Šujanského. Väčšina spomenutých odkazov v poznámkach signalizuje, že Šujanského interpretácie boli prínosom pre pochopenie a potom aj pre zaradenie príslušných jednotiek v zbierke. Uvedené myšlienky ešte dopĺňa zistenie, že po vyjdení spomínanej zbierky sa práve F. Šujanský stal jej prvým fundovaným kritikom, avšak kritikom, ktorý na jednej strane vystihol isté problematické miesta v zbierke či pri jednotlivých frazémach a parémiách, ale na druhej strane zreteľne ukázal aj jej širšie kultúrne a národné dimenzie, čím výrazne prispel k akceptovaniu tohto diela v kultúrnych vrstvách našej spoločnosti, a to nielen v danom čase, ale aj smerom do budúcnosti. Všetko uvedené dovoľuje uzatvárať túto pasáž o F. Šujanskom konštatovaním, že ide o autora, ktorý mimoriadnym spôsobom prispel do našej frazeografie, a že teda aj naše osobitné - už šieste - zastavenie, ktoré sme mu venovali, je úplne opodstatnené.

Skôr zhodou okolností ako s presným kompozičným zámerom sa práve v polovici týchto zastavení, teda pri siedmom zastavení, dostávame k dielu, ktoré je centrálnym bodom celého sledovaného vývinu slovenskej frazeografie a paremiografie, bodom, podľa ktorého možno celý tento vývin

rozdeliť na obdobie - hovorovejšie povedané - pred Zátureckým a obdobie po Zátureckom. Myslíme tým zbierku, ktorá vyšla pod českým názvom Slovenská přísloví, pořekadla a úsloví (to bola jedna z podmienok, pri splnení ktorých F. Pastrnek dosiahol jej vydanie v Českej akadémii cisára Františka Jozefa pre vedy, slovesnosť a umenia - rok vydania sa priamo v nej neuvádza, na titulnom liste je iba údaj, že dielo bolo ,,předloženo dne 21. května 1896“, z neho sa však odvodzuje všeobecne prijatý záver, že kniha vyšla v r. 1897). V rámci tohto príspevku vopred rezignujeme na možnosť podať nejakú jej ucelenejšiu charakteristiku. Ak sme už pri Bernolákovom Slovári konštatovali, že na rozbor spracovania frazeológie v tomto diele by bolo potrebné nejaké ,,superzastavenie“, v ešte znásobenej miere to platí o Zátureckého zbierke, tá by si vyžadovala až rozbor vo forme monografie. V súlade so zámermi tohto príspevku tu odkážeme aspoň na niektoré novšie analýzy zbierky alebo materiálu z nej a potom pridáme niekoľko poznámok, ktoré aj na pozadí príslušnej literatúry veľa napovedia o hodnotách sledovaného diela aj o jeho mieste v celom skúmanom vývine slovenskej frazeografie a paremiografie.

Pokiaľ ide o dosť početné paremiologické práce o Zátureckom a jeho zbierke, upozorníme tu výberovo aspoň na vstupnú štúdiu A. Melicherčíka, ktorú pod názvom Adolf Peter Záturecký a slovenské príslovia uverejnil v 3. vydaní zbierky (Bratislava, Tatran 1974, s. 17-40), a na Edičnú poznámku M. Kosovej z toho istého vydania (s. 669-678), ako aj na štúdiu Z. Profantovej, ktorá vyšla v našom výbere zo Zátureckého zbierky uverejnenom pod názvom Slovenské príslovia a porekadlá I.-II. (Bratislava, Nestor 1996). O frazeológii a o jej spracúvaní v zbierke sa písalo vo viacerých našich príspevkoch, ktorých výsledky sa sumarizovali a doplnené o ďalšie rozbory publikovali v našej rozsiahlejšej

práci vydanej pri storočnici vyjdenia prvého vydania zbierky (Mlacek, 1997). So zreteľom na zámery tohto príspevku pokladáme aj po predchádzajúcich odkazoch za potrebné uviesť ešte niekoľko poznámok. Ide predovšetkým o nasledujúce skutočnosti:

1. Pri charakteristike akéhokoľvek spracovania parémií a frazém veľa napovedá už kvantitatívny údaj o rozsahu zhromaždeného materiálu. Ak sme na túto dimenziu prihliadali v poznámkach o predchádzajúcich dielach, tým viac si treba všimnúť túto stránku aj pri rozoberanej Záturecké zbierke. Tá totiž rozsahom výrazne prekračuje všetky zbierky tohto materiálu a so svojimi asi 13 000 jednotkami je v našich pomeroch doteraz neprekonaná. Pri analýze všetkých nasledujúcich zbierok a slovníkov tohto typu uvidíme, že všetky sa priamo či aspoň sprostredkovane odvíjajú práve od nej, hoci v istých smeroch ju aj prekonávajú (obsahujú aj frazeológiu novšieho dáta, teda takú, ktorú ešte Záturecký nemohol zachytiť, ale aj frazeológiu špecifickejších oblastí, ktoré ani sám Záturecký ani jeho spolupracovníci predsa len nezhromaždili zo všetkých regiónov Slovenska).

2. Názov zbierky - Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia - napovedá, akoby sa autor primárne sústredil na žánrové členenie materiálu. Pravda, takéto rozčlenenie veľkého počtu jednotiek iba do troch kategórií by bolo z hľadiska klasifikačného dosť neprehľadné (v každej kategórii a najmä v skupine prísloví by tu bolo obrovské množstvo jednotiek) a teda vlastne aj neúčelné. Skutočnosť je však našťastie iná. Východiskom triedenia je už spomínané tematické rozčlenenie materiálu (už sme spomínali, že o viacerých bodoch tohto ,,triednika“ so Zátureckým diskutoval, ba až polemizoval najmä P. Dobšinský). Podľa takéhoto prístupu sa celý materiál rozčlenil do 21 kapitol. Aj

na ďalšom stupni triedenia sa postupuje tematicky (takto sa člení kapitoly na podkapitoly), ale zároveň k tomu už pristupuje aj spomenuté žánrové triedenie. Na ilustráciu tohto postupu uveďme aspoň jeden prípad, a to 3. kapitolu z prvého vydania (rovnaký postup sa uplatnil aj v spomínanom 3. vydaní -1974-, pod ideologickým tlakom, sa tu však museli vynechať alebo redukovať prvé dve kapitoly s názvami Bůh a Víra a mravy vůbec): Tretia kapitola má tému Rozum a jeho výkon. V rámci nej sa vyčleňuje celkovo osem tematických podskupín, napr.: Rozličnost umu, rozumu; Cena rozumu, umělosti; Cvičení se v umělosti atd., pričom v siedmich spomedzi celkovo ôsmich skupín sa vydelený typ dokladá prísloviami a až 8. skupina má titul Pořekadla a úsloví o rozumu a jeho výkonu. Práve pri takomto žánrovom určení konkrétnych jednotiek je v zbierke viacero otvorených miest (aspoň niektorých spomedzi nich sa dotkneme v nasledujúcich poznámkach).

3. Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia sú najväčšou zbierkou nielen našej paremiológie, ale aj frazeológie. Takýto výrok možno vysloviť nie iba ako dôsledok novších širších chápaní frazeológie, ktoré ako špecifickú oblasť idiomatiky, resp. frazeológie chápu aj parémie a označujú ju ako tzv. paremiologickú frazeológiu, ale predovšetkým na pozadí vlastností celého materiálu zhromaždeného v zbierke. Nadväzujúc na predchádzajúcu poznámku, môžeme v naznačených súvislostiach konštatovať, že najmä za označením úslovie, ale ako uvidíme, niekedy aj pod značkami príslovie a porekadlo sa v zbierke uvádza veľké množstvo jednotiek, ktoré nemajú povahu výroku, výpovede, ale sú iba bežnými, ustálenými a zvyčajne obraznými jazykovými výrazmi, teda vlastnými frazémami či frazémami v užšom zmysle. Na prvom mieste tu treba spomenúť jednotky, ktoré majú formu vety, ale nie sú nejakým

výrokom. Napríklad v 2. kapitole spomínaného 3. vydania sa ako príslovia uvádzajú aj takéto jednotky: A čo by sme nepili, však sme z jednej dediny! (výňatok zo známej slovenskej piesne) - Povedala Bubenka, že je aj za kapustou dobrá pálenka. Jednotky takéhoto typu sme už dávnejšie navrhli označiť ako osobitný druh parémií, a to ako tzv. povrávky. Naše rozbory založené najmä na materiáli Zátureckého ukázali, že ide o bohato zastúpenú a pritom vnútorne ďalej členitú skupinu (napr. druhý uvedený príklad je dokonca náznakom existencie wellerizmov v našej tradičnej paremiológii). Oveľa viacej je tu však jednotiek, ktoré sa uvádzajú ako porekadlá alebo úslovia, ale pritom nemajú povahu parémie, lež sú iba obyčajnými frazémami. Aspoň niekoľko príkladov z tej istej kapitoly: Hasí hutu. - Má dobrý dúšok. - Rád sedáva pri lampáši. - Má pod čepcom. - Dostal červíka do hlavy. - Každej vŕbe sa klaňal. - Býka kúpil. - Má v hlave. - Pod suchým zmokol. - Naglgal sa ako vôl...atď. (všetko o opitosti). V zbierke sa tieto jednotky uvádzajú vo vetnej forme, pričom ich zostavovateľ uvádza raz s tvarom slovesnej zložky v préterite, druhý raz v prézente.
V skutočnosti ide o jednotky, ktoré môžu mať slovesnú zložku aj v infinitíve a teda následne aj v mnohých ďalších tvaroch. Takáto stvárnenosť napovedá, že tu nemožno hovoriť o skutočných parémiách, ale ide o typické slovesné frazémy, teda o tzv. frazeologické zvraty. Popritom si treba uvedomiť, že aj za skutočnými parémiami sa často v zbierke skrýva aj vlastná frazéma, a tak sa myšlienka o silnom zastúpení vlastnej frazeológie v zbierke ešte ďalej umocňuje. V tomto prípade máme na mysli najmä takéto jednotky: Je evidentné, že spojenie Nemaľuj čerta na stenu je skutočným príslovím. Rovnako je však zreteľná aj existencia frazémy maľovať/nemaľovať čerta na stenu. Uvedené príklady všetkých typov zreteľne signalizujú, že vstupná formulácia

z tejto poznámky, že totiž Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia sú doteraz najväčšou vydanou zbierkou nielen slovenskej paremiológie, ale aj frazeológie, je plne oprávnená. Pri posudzovaní týchto otázok si treba uvedomiť, že tu nejde iba o limitovanosť Zátureckého prístupov k tejto stránke triedenia materiálu, ale že sú to otázky, ktoré sú v mnohých smeroch otvorené aj v súčasnej teórii. Už sme naznačili, že tzv. široké chápanie frazeológie pod názvom paremiologická frazeológia zahrňuje do svojho predmetu aj všetky tzv. malé paremiologické útvary (teda napr. až po rozvité či byzantské príslovia, povrávky, wellerizmy, ba aj isté hádanky), na druhej strane však tzv. dynamické (resp. kontextové) chápanie paremiológie, ktoré sa zakladá na tom, že napr. platnosť príslovia môže v istých kontextových či situačných podmienkach nadobudnúť aj porekadlo alebo iný útvar, pripúšťa aj možnosť uplatnenia vlastne akejkoľvek frazémy (najmä slovesnej) vo funkcii parémie.

4. Kľúčovou, ba priamo východiskovou otázkou akéhokoľvek triedenia zhromaždeného materiálu je náležitá interpretácia významových, žánrových a vôbec tvarových vlastností konkrétnych jednotiek. Zátureckého vlastná interpretácia jednotlivých frazém a parémií sa vo viacerých prípadoch zreteľne menila a vyvíjala. Prispelo k tomu jednak jeho vlastné prehlbovanie prístupu k niektorým jednotkám a jednak rešpektovanie poznatkov iných bádateľov, spomedzi ktorých sa zostavovateľ najvýraznejšie opieral o spomínaných prispievateľov a ,,poradcov“ P. Dobšinského a F. Šujanského. Napriek tomu však pri viacerých jednotkách zo zbierky možno zistiť zostavovateľovo kolísanie v ich chápaní (a potom aj zaradení), ktoré sa prejavuje v rozličných podobách a súvislostiach. Prejavom takéhoto kolísania sú predovšetkým osihotené prípady, keď sa tá istá jednotka (prípadne iba s malou tvarovou obmenou, teda v nejakej inej variantnej

podobe) uvádza na dvoch miestach zbierky a to niekedy so zreteľne odlišným, významovo vzdialeným zaradením. Prejavom takejto interpretačnej neurčitosti je aj spomínané zdvojené označovanie istých skupín jednotiek (najčastejšie práve s titulkom Porekadlá a úslovia), pričom v takýchto prípadoch sa už nikde nenaznačuje, ktoré jednotky patria do jedného a ktoré do druhého typu. Napokon odrazom takejto neurčitosti chápania a zaradenia istých jednotiek je aj celá neveľká 21. kapitola z pôvodného vydania zbierky, ktorá má označenie Neznámeho významu přísloví, pořekadla a úsloví. Je známe, že A. P. Záturecký práve v tomto smere, teda pri odkrývaní významu jednotiek, vyvinul veľké úsilie. Výrečne o tom svedčí výpoveď z jeho vlastného úvodu k zbierke: ,,Ak som sa nedovtípil správneho významu každého príslovia, veľmi by ma mrzelo, no urobil som všade, čo sa len dalo, neťažilo sa mi vypytovať sa pp. zberateľov, ktorí mi podľa svojich možnosti ochotne posielali odpovede. Mŕtvi sú, pravdaže, mŕtvi“ (citované v preklade podľa spomínaného 3. vydania z r. 1974, s. 654).

Poukázaním na isté otvorené miesta v Zátureckého chápaní a následne zaraďovaní určitej časti materiálu, sme vonkoncom nechceli znižovať hodnotu zbierky a úsilie zostavovateľa, skôr sme tým chceli poukázať na skutočnosť, že A. P. Záturecký správne práve v tejto otázke videl základ celého usporiadania získaných jednotiek, že ich interpretáciu zreteľne prehlboval až do tej podoby, akú ona dostala v uverejnenom diele (je známe, že to bola celkovo už ôsma verzia jeho usporiadania materiálu). O tom, že jeho interpretačné úsilie nebolo zbytočné, najlepšie svedčia novšie vydania zbierky. Kritické reedícia, ktorá vyšla ako tretie vydanie približne po trištvrte storočí v slovenskom vydavateľstve Tatran (porov. Kosová, 1974), potvrdila Zátureckého interpretácie i zaradenia jednotiek v absolútnej

väčšine prípadov. Skutočne odlišných a prehĺbených interpretácií a v dôsledku toho aj odlišných zaradení konkrétnej jednotky v zbierke priniesol tento novší výskum iba pomerne málo.

Hoci naše poznámky o Zátureckého zbierke presiahli kompozičné dimenzie tohto prehľadného príspevku, nemožno ich chápať ako ucelený pohľad na spracovanie frazeológie a parémií v sledovanom diele. Jednako však svojou orientáciou aspoň naznačujú niektoré podstatné momenty a charakteristiky miesta Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví vo vývine našej frazeografie a paremiografie.

Osobitným článkom vo vývinovom reťazci slovenskej frazeografie je Slovenský frazeologický slovník P. Tvrdého, ktorý vyšiel až v dvoch vydaniach v tridsiatych rokoch 20. storočia (1. vyd. Trnava 1931, 2. vyd. Prešov-Praha 1934-37). Jeho základný prínos nespočíva v ďalšom zhromažďovaní frazeologického a paremiologického materiálu, hoci aj v tomto smere slovník prináša všeličo nové, obsahuje aj mnohé jednotky, ktoré ešte u Zátureckého neboli. Celkovo sa však slovník opiera, ako v úvode priznáva sám autor, práve o excerpciu Zátureckého fondov. Dôležitejšie v sledovaných súvislostiach je to, že ide o prvý špecifikovaný frazeologický slovník slovenčiny. Rozbory síce ukázali, že pod týmto názvom ešte nenájdeme slovník slovenských frazém (porov. Mlacek, 1969), frazeologický slovník v dnešnom chápaní, že je to skôr slovník slov dokladaných v kontextoch, podľa autora teda vo frázach, ale rovnako zreteľne sa v nich ukázalo, že v slovníku je veľa frazém a že rovnako pozoruhodné je aj ich spracovanie. V týchto súvislostiach sa ako dôležitý rozmer ukazuje tá skutočnosť, že frazémy sa vyskytujú vlastne vo všetkých zložkách lexikografického spracovania. Azda najzriedkavejšie sú prípady, keď je frazéma priamo v slovníkovom hesle, na druhej strane sa však

v ňom predsa aspoň niekedy vyskytujú, a tak do istej miery akoby ex post odôvodňujú označenie celého slovníka. Častejšie sa frazémy vyskytujú vo výklade heslového slova, kde sa dosť často uplatňujú ako najbližšie synonymá heslového slova. Najväčšie zastúpenie frazém je v exemplifikáciách, ktoré sa tu voľne striedajú s exemplifikáciami za pomoci voľných spojení (neuplatňovala sa tu teda ešte zásada moderného odlišovania exemplifikácie v podobe voľného slovného spojenia a pripojeného následného zaraďovania frazeológie, ako sa to vyžaduje a realizuje v novších výkladových slovníkoch).

Veľmi závažné sú tu aj ďalšie fakty týkajúce sa zachytenia frazeológie v tomto slovníku. P. Tvrdý mnohé jednotky zachytáva v rozličných variantných podobách, k viacerým jednotkám pripája sémantizujúce, štylistické alebo distribučné poznámky, zriedkavejšie pridáva - a treba dodať, že niekedy trochu priamočiaro a zjednodušujúco - aj poznámky o spisovnosti alebo nespisovnosti istých jednotiek. Aj po predchádzajúcej poznámke však treba zdôrazniť, že slovenská kultúrna verejnosť pomerne dlho pokladala práve tento slovník za príručku dobrej slovenčiny, na ktorú sa s uznaním a rešpektom odvolávali mnohí naši súvekí spisovatelia, novinári, prekladatelia a ďalší tvoriví používatelia slovenského jazyka. To všetko ukazuje, že Slovenský frazeologický slovník P. Tvrdého je dielom, ktoré si osobitnú zastávku v našom putovaní po vývine slovenskej frazeografie a paremiografie naozaj vyžadovalo aj zaslúžilo.

Ďalšie dve zastavenia venujeme v tomto prehľade dielam, ktoré znamenajú zreteľný prelom v našom tradičnom chápaní frazeológie a frazému či frazeologickú jednotku interpretujú a spracúvajú v intenciách modernej frazeologickej teórie. Ide o šesťzväzkový Slovník slovenského jazyka, ktorý pod redakčným vedením a za spoluautorskej účasti Š. Peciara

zostavil a v rokoch 1959-68 vydal kolektív autorov z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, a o Malý frazeologický slovník E. Smieškovej. Hoci medzi obidvoma prácami jestvuje nielen všeobecné metodologické prepojenie (v obidvoch sa vychádza zo súčasného širokého chápania frazeológie, ktoré za jej zložku pokladá aj podstatnú časť paremiológie), ale dokonca aj autorské, personálne spojenie (autorka Malého frazeologického slovníka E. Smiešková bola aj akousi koordinátorkou a garantkou spracovania frazeológie v celom Slovníku slovenského jazyka), povaha obidvoch diel, špecifický prínos každého z nich do sledovaného vývinu našej frazeografie dáva podnet na to, aby sme sa jednému aj druhému venovali aspoň malou poznámkou osobitne.

Spomenutý metodologický posun v chápaní frazeológie sa prvý raz prejavil v Slovníku slovenského jazyka (ďalej iba SSJ) a treba zdôrazniť, že v ňom nebol nijako náhodný. Je známe, že zostavovatelia či autori SSJ sa na svoju prácu hlbšie teoreticky pripravovali, o čom svedčia viaceré zborníkovo aj časopisecky publikované materiály (napr. Lexikografický sborník z r. 1953 a niektoré čísla časopisu Slovenská reč z r. 1954). V rámci takejto prípravy sa osobitne sledovali aj základné otázky frazeológie a jej slovníkového spracovania. V daných súvislostiach majú neveľké štúdie V. Lapárovej (1953) a V. Budovičovej i E. Smieškovej (obidve 1954) priamo priekopnícky význam. Ak k nim pripočítame aj práce J. Mihála (1959) a F. Kočiša (1961), ktoré ďalej prehlbovali isté aspekty slovníkového zachytenia frazeológie (u prvého išlo najmä o prehlbovanie štylistického prístupu k frazeológii, u druhého zasa najmä o viaceré problémy súvisiace so sémantizáciou a teda aj s celou interpretáciou istých typov frazém, napr. ustálených prirovnaní) a ktoré sa aj reálne ešte premietli do spracovania frazeológie aspoň v ďalších zväzkoch SSJ, potom musíme konštatovať, že SSJ

prináša veľké nóvum v celom prístupe k frazeológii aj k jej zachyteniu v takomto type slovníka.

Ako sa už naznačilo, spomenutá predbežná príprava autorov spojená samozrejme so zhromažďovaním veľkého materiálu sa v samom slovníku a v jeho zachytení frazeológie prejavila vo viacerých smeroch. Okrem spomenutých otázok tu treba uviesť ešte aspoň tieto fakty: V SSJ je spracovaných vyše 6000 frazém, takže ide o dielo, ktoré je vo vývine našej frazeografie pozoruhodné už svojím záberom materiálu. V SSJ sa venuje veľká pozornosť otázkam motivovanosti zachytených frazém: Frazémy sa už špecificky zachytávajú ako súčasť spracovania jednotlivých významov slova, ktoré je komponentom frazémy. SSJ však jednako nie je slovníkom frazém, frazeológia sa teda v ňom nikde nezachytáva v hesle, ale vždy až vnútri hesla, a tak slovník zákonite nemohol riešiť všetky otázky modernej frazeografie. Ani toto konštatovanie nie je dôvodom na spochybňovanie celkom osobitného miesta tohto diela vo vývine (najmä najnovšej) slovenskej frazeografie. Práve spracovanie frazeológie v tomto slovníku sa stalo oporou viacerých novších (napr. aj jednojazyčných aj prekladových) slovníkov pri ich vlastnom zachytávaní frazém.

Napriek tomu, že Malý frazeologický slovník vychádza z rovnakých východísk ako SSJ, ba aj napriek tomu, že ide skutočne iba o „malý“ či skôr až vreckový slovník, treba sa pri ňom zastaviť a venovať mu tiež osobitnú pozornosť. Je to totiž prvý skutočne frazeologický slovník slovenčiny, teda slovník slovenských frazém. Ako taký vlastne až on sa systematicky dotýka zachytenia takých otázok frazeológie, ako je synonymia frazém, hranica komponentového zloženia jednotky atď. Systematickejšie je v ňom zachytená aj variantnosť frazém, pričom sa pri jednotlivých variantoch náležitá pozornosť venuje aj štylistickým a distribučným

špecifikám každého z nich. Aj pri limitovanom fonde zachytených jednotiek (slovník vyšiel ako príručka pre školy v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve, a tak obsahuje iba okolo 2000 jednotiek) je v ňom aj viacero takých novších frazém, ktoré ešte ani SSJ nezaznamenával. Z faktu, že frazémy sú v ňom nielen vo výklade hesla, prípadne v exemplifikáciách, ale v prvom rade sa zachytávajú priamo v hesle, logicky vyplynula pre autorku povinnosť riešiť isté zásady frazeografie. E. Smiešková sa aj pri spomenutom školskom určení slovníka správne rozhodla pre úsporné zaznamenávanie jednotlivých frazém (jednotka sa systematicky spracuje iba pri jednom komponente, kým pri ďalších komponentoch sa na ňu iba odkazuje), pričom však musela riešiť niektoré všeobecnejšie zásady, podľa ktorých sa rozhoduje o tzv. kľúčovom slove frazémy, teda prakticky o tom, kde sa jednotka spracuje ucelene a kde sa na ňu bude iba odkazovať.

Už týchto niekoľko charakteristických znakov spracovania frazém v Malom frazeologickom slovníku zreteľne ukazuje, že jeho autorka aj pri neveľkom rozsahu diela (práve ten rozsah je zásadnou príčinou, pre ktorú slovník celkom nestačí pre tvorivých používateľov jazyka) v ňom zreteľne posúvala metódy aj praktické riešenia mnohých stránok našej frazeografie a tým evidentne prispela do celého jej ďalšieho vývinu a rozvoja.

Ak sme predchádzajúce zastavenia venovali viacej otázkam frazeografie (vieme však, že tu vždy išlo o široké chápanie frazeológie a teda uvedené charakteristiky sa vždy dotýkali aj spracovania aspoň základných typov parémií), nemôže to viesť k dohadu, že vlastný paremiologický výskum po Zátureckom zastal, že sa nič podstatné nevykonalo na poli vlastnej paremiografie. Ako zaznamenáva A. Melicherčík v úvodnej štúdii k už spomínanému tretiemu vydaniu

Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví, aj po vlastnom Zátureckého vydaní sa v zborníkoch a časopisoch uverejňovali ďalšie menšie, resp. regionálne špecializované zbierky prísloví a ostatných parémií, ba vyšli tu aj dve knihy prísloví (obidve vznikli na základe Zátureckého zbierky), a to Slovenské príslovia Š. Hanigovského z r. 1938 a Slovenské ľudové príslovia práve od A. Melicherčíka a E. Paulinyho (Melicherčík, 1974, s. 25). Vyvrcholením všetkých úsilí v tomto smere je však až spomínané 3. vydanie Zátureckého zbierky Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Pretože v ňom nejde iba o bežnú reedíciu, ale o dielo, ktoré prináša v sledovaných súvislostiach výrazné obohatenie, pristavíme sa pri ňom aspoň niekoľkými poznámkami.

Predovšetkým treba zdôrazniť, že na rozdiel od predchádzajúcich kníh, tu máme do činenia nie s výberom, ale s celým fondom, ktorý bol náplňou Zátureckého zbierky. Pri pohľade na usporiadanie materiálu ľahko zistíme, že nové vydanie prináša viaceré podstatné zmeny, takže vo viacerých smeroch je to vlastne nová zbierka. Nejde pritom iba o zmeny vyvolané vonkajšími okolnosťami (editorke vtedajší ideologický tlak nedovolil ponechať hneď na čele zbierky pôvodné dve vstupné kapitoly dotykajúce sa tematických okruhov Boh a viera; samej editorke slúži ku cti, že jednotky z týchto celkov sa v novom vydaní celkom nestratili), viacej ide o zmeny vyplyvajúce z prehĺbeného poznania materiálu, z poznania sémantiky daných jednotiek a ich funkcií. Tretie vydanie má teda výrazne zmenenú kompozíciu, z pôvodných 21 kapitol je v ňom 17 kapitol. Zmeny v kompozícii výrazne zasiahli aj celý poznámkový aparát aj pripojený register. Popri vlastnom Zátureckého úvode k pôvodnému vydaniu (pravda, tu preloženom do slovenčiny) je v novom vydaní spomínaná vstupná štúdia A. Melicherčíka i tiež citovaná Edičná poznámka redaktorky a zostavovateľky M. Kosovej,

v ktorej sa vysvetľujú a odôvodňujú nielen spomínané kompozičné zmeny, ale sa aspoň načrtáva aj celá koncepcia jej prístupu k jazykovej stvárnenosti jednotiek a najmä k zmenám v tomto jazykovom stvárnení. Ak zosumarizujeme všetky rozmery práce M. Kosovej na tomto vydaní i jej zásluhu na tom, že týmto vydaním slovenská kultúra získala reprezentatívnu zbierku, ktorá je plne porovnateľná so súčasnými modernými paremiologickými zbierkami, potom je namieste pokladať spomínanú M. Kosovú nie iba za redaktorku či editorku, ale za skutočnú spoluautorku tohto diela.

Najmä s menom M. Kosovej sa spája ešte jeden projekt z tejto oblasti. Paremiológovia si boli vedomí, že znovuvydaním Zátureckého zbierky sa celkom nezaplní medzera v poznaní celej slovenskej paremiológie, že v zhromažďovaní materiálu treba pokračovať, aby sa zachytili aj novšie jednotky. Spomenutý projekt Etnologického (predtým Národopisného) ústavu SAV chcel najmä excerpovaním zo živej reči a dopĺňaním existujúcich zbierok aktualizovať celý fond aj jeho spracovanie a pripraviť tak na vydanie komplexnú zbierku takýchto jednotiek. Už za života M. Kosovej obsahoval okolo 200 000 záznamov, fond však ako celok zostal doteraz nespracovaný. Isté časti z neho spolu s osobnými zbierkami ďalších bádateľov sa doteraz vydali iba v čiastkových zbierkach. Najznámejšie z nich sú zbierky pranostík (ide o žáner, ktorý sám Záturecký ešte vydeľoval, napriek tomu však viaceré z takýchto jednotiek v jeho zbierke boli), ktoré pod názvami Dúha vodu pije (1986) a Slovenské pranostiky (1997) spracovala a vydala Z. Profantová (druhá z nich vyšla - podobne ako naša spoločná zbierka Slovenské príslovia a porekadlá (Mlacek-Profantová, 1996) - vo vydavateľstve Nestor na storočnicu vydania pôvodnej zbierky A. P. Zátureckého).

Poslednými formuláciami z predchádzajúceho odseku sme sa dostali vlastne už do najnovšej etapy vo vývine slovenskej paremiografie a frazeografie, do jej súčasnosti. V súlade s postupom v celom tomto prehľade, keď sme pri vydeľovaní jednotlivých zastavení nevychádzali z ich chronológie, ale predovšetkým z ich závažnosti pre vývin tejto oblasti, venujeme tejto etape dve ostatné zastavenia , a to napriek tomu, že pôjde o diela, ktoré sa časovo vlastne prekrývajú. Každá z týchto dvoch skupín prác prináša do rozvoja našej frazeografie iné dimenzie aj iné námety a riešenia, a tak sa ich osobitné vyčloňovanie javí ako celkom opodstatnené.

Prvý z týchto dvoch prúdov začala kniha (predtým už skriptum) Frazeológia v škole od F. Miku a kolektív spoluriešiteľov (1989). Ide o dielo, ktoré vychádza z osobitného mikovského prístupu k frazeológii. Ten sa zakladá na zistení syntakticko-lexikálnej platnosti frazém, na zdôraznení obraznosti a frapantnosti ako podstatných poznávacích znakov frazémy. V súvislosti s uvedenými vlastnosťami vyplýva pre vyučovanie slovenčiny podľa F. Miku priamo ,,povinnosť“ využívať hodnotiace a výchovné momenty frazeológie. Ak sa k tomu priráta aj známy fakt, že v rečovej praxi výrazne ustúpili frazémy s knižnými či širšie kultúrnymi konotáciami, potom sa javí Mikova požiadavka na zapojenie vyučovania frazeológie nielen do vyučovania slovenčiny , ale vlastne do celého výchovného procesu ako plne odôvodnená a veľmi aktuálna. Celý tento projekt vniesol do doterajších frazeografických opisov niektoré veľmi špecifické parametre. Pri spracúvaní frazém pre túto príručku sa sledovali najmä tieto aspekty: Zhromaždený materiál je rozložený do jednotlivých ročníkov, od piateho až po maturitný, a to tak, aby príslušné jednotky zodpovedali mentálnym schopnostiam žiakov. Keďže sa v praxi zistilo

zanedbávanie knižnej (či kultúrnej, ako hovorí sám F. Miko) frazeológie, materiál sa člení aj so zreteľom na túto štylistickú dimenziu: V najnižších ročníkoch, kde sa s vyučovaním frazeológie počíta (ako sme povedali, ide o 5. ročník a všetky vyššie), sa začína s bežnou hovorovou frazeológiou, v ďalších ročníkoch však pristupujú aj knižné frazémy, a to so zreteľne stupňovaným zastúpením v najvyšších ročníkoch. Ako vidieť, ide o mnohoaspektový prístup k opisu frazém, keď sa prihliada na vecnú či tematickú prístupnosť (najmä v nižších ročníkoch), na štylistický rozmer jednotiek, na možnosti rozvoja kultúrnej rozhľadenosti žiaka cez obraznosť frazém a napokon aj na možnosti organizačného zvládnutia takýchto partií učiva. Všetko povedané dosť zreteľne signalizuje, že cieľom takéhoto spracovania frazém už vonkoncom nie je iba zhromažďovanie a podľa možnosti vyčerpávajúci opis istého súboru jednotiek, ale že sa celým spracovaním mieri priamo na jazykovú prax, na jej zdokonalenie a cez ňu následne aj na širšie výchovné a vzdelávacie poslanie frazeológie v prostredí školskej mládeže.

Od uvedeného projektu sa ,,odrazili“ dve spoluautorky citovanej príručky K. Habovštiaková a E. Krošláková, ktoré však vo svojich zbierkach Človek v zrkadle frazeológie (1990) a Frazeologický slovník (s podtitulom Človek a príroda vo frazeológii - 1996) ustúpili od spomínaného komplexného a zároveň špecializovaného prístupu k frazeologii a ostali iba pri tematickom usporiadaní materiálu, čím sa v podstate vrátili k Zátureckého spôsobom spracovania. Prísľubom nového prístupu je paremiodidakticky či frazeodidakticky orientovaný projekt P. Ďurču, ktorý má v intenciách súčasných výskumov zameraných na živosť či životnosť frazeológie (Burgerov pojem die Lebendigkeit) dokonca ambíciu dopovedať o frazémach či parémiách aj to,

čo nedopovedal či iba čiastočne dopovedal spomínaný Mikov projekt (ide najmä o výber samých frazém, ktorý sa nerobí už iba podľa postoja riešiteľov, učiteľov, ale v prvom rade podľa širokej bázy používateľov, podľa toho, či verejnosť istú jednotku vôbec pozná, či jej primerane rozumie, či ju v reči uplatňuje).

Záverečným ohnivkom v reťazci vytýčených trinástich zastavení vo výskume vývinu slovenskej frazeografie a paremiografie bude pohľad na súčasné prekladové frazeologické slovníky, ktoré v ostatných dvoch-troch desaťročiach vznikajú aj napriek tomu, že takmer všetkým ich autorom chýba pre takéto práce opora v ucelenom frazeologickom slovníku samej slovenčiny. Keďže tu ide o celý rad slovníkov rozličného rozsahu aj rozličnej tematickej aj teoretickej orientácie, sama ich existencia ponúka pre našu charakteristiku slovenskej frazeografie viacero relevantných faktov. Pristavíme sa aspoň pri niektorých spomedzi nich.

1. V sledovaných súvislostiach je veľmi dôležitá sama kvantitatívna stránka takýchto slovníkov a s nimi súvisiacich diel. Zaiste tu nie je zanedbateľná skutočnosť, že existuje už vyše desať inojazyčno-slovenských alebo slovensko-inojazyčných frazeologických slovníkov, pričom pozoruhodné je aj zistenie, že tu ide o slovníky konfrontujúce slovenskú frazeológiu s frazeológiou viacerých cudzích jazykov. Závažnosť týchto prác nás vedie k tomu, aby sme ich v našom prehľade zaznamenali a aspoň enumeratívne alebo s malou komentujúcou poznámkou ich na tomto mieste uviedli a to aj so zreteľom na fakt, že nie všetky príslušné diela sú rovnako prístupné. V zmysle uvedenej sféry teda konštatujeme, že tu už existuje frazeologický slovník anglicko-slovenský (autor P. Kvetko - Bratislava 1989), nemecko-slovenský (E. Ondrčková - D. Hannig - Bratislava 1978), francúzsko-slovenský (J. Škultéty a kolektív - 1992), rusko-slovenský (V.

Dorotiaková, P.Ďurčo a kolektív - 1998), španielsko-slovenský (L. Trup a J. Bakyrová - Bratislava 1995), ba aj obrátený, teda slovensko-španielsky (L. Trup - Banská Bystrica 1999; pri mene L. Trupa treba zaznamenať aj menší viacjazyčný frazeologický slovník, ktorý vyšiel pod názvom Slovenské frazémy v angličtine, nemčine, francúzštine, španielčine - Bratislava 1998), ďalej taliansko-slovenský (Z. Sehnalová -Bratislava 1999), slovensko-srbsko-chorvátsky (Ž. Spasićová - Nový Sad 1989) aj obrátený srbsko-chorvátsko-slovenský (J. Kasić, V. Petrovićová a Ž. Spasićová - Nový Sad 1984), maďarsko-slovenský (K. Habovštiaková, V. Hasák, M. Tőrőková - Bratislava 1980) aj obrátený slovensko-maďarský (E. Smiešková, E. Simáné Havas - Bratislava 1981). Keď k tomuto výpočtu dodáme, že druhá časť monografie M. Koškovej s titulom Z bulharsko-slovenskej frazeológie (Bratislava 1998) je vlastne tiež tematickým prekladovým slovníkom, že ďalej v Buffovej monografii O poľskej a slovenskej frazeológii (Bratislava 1993) sa tiež venuje - ako na to ešte osobitne upozorníme - veľká pozornosť slovníkovému spracovaniu frazeológie dvoch jazykov, potom môžeme sumarizovať, že naša frazeografia zaznamenala v oblasti tvorby prekladových frazeologických slovníkov veľký kvantitatívny nárast, ktorý však so sebou zreteľne prinášal aj nové dimenzie rozvoja slovenskej porovnávacej frazeológie a tým aj obohatenie celej frazeologickej teórie u nás, a to o také rozmery skúmaných jednotiek, ktoré sa pri pohľade iba na frazémy jedného jazyka javia niekedy ako zanedbateľné, prípadne až celkom irelevantné. Aj vďaka týmto prácam sa aj v našej jazykovede dostalo do popredia nové, dynamickejšie chápanie idiomatickosti frazeológie, aj vďaka nim sa postupne špecifikovalo chápanie tzv. ľudovej frazeológie atď.

2. Predchádzajúce konštatovania, pravdaže, neplatia v rovnakej miere o všetkých uvedených prekladových frazeologických slovníkoch. Ako sa už naznačilo, v niektorých prípadoch existuje obojsmerný frazeologický slovník, kým v ďalších je spracovaný doposiaľ iba v jednom smere (častejšie ako inojazyčno-slovenský frazeologický slovník). No nielen to. Niektoré z uvedených slovníkov patria medzi malé, ba až vreckové slovníky, kým iné sú rozsahom a teda aj celým frazeografickým vybavením skôr kompletným prekladovým frazeologickým slovníkom. K tým druhým patria predovšetkým spomínaný rusko-slovenský (autorský kolektív mal veľkú oporu vo veľkých obojsmerných všeobecných prekladových slovníkoch z predchádzajúcich období, kde sa frazeologii venovala veľká teoretická aj heuristická pozornosť, a tak sa mohlo opakovane konštatovať, že v týchto slovníkoch sa vyskytuje viac frazém ako v šesťzväzkovom slovníku slovenského jazyka, až vyše 9000), ďalej uvedený francúzsko-slovenský a vďaka spomenutej obojsmernosti aj španielsko-slovenský a slovensko-španielsky slovník. Práve o týchto, ale do istej miery aj o všetkých predtým zaznamenaných prekladových frazeologických slovníkoch možno konštatovať, že hoci sa autori viacerých z nich - ako sa už uviedlo - sťažujú na chýbajúci kompletný či ucelený slovník slovenských frazém, paradoxne práve jeho neprítomnosť ich viedla k pozornejšiemu hľadaniu slovenských ekvivalentov k cudzojazyčným frazémam, a tak sa - popri niektorých doslovných kalkoch, a teda neadekvátnych ekvivalentoch - v týchto slovníkoch dosť často podarilo odkryť aj také slovenské jednotky, ktoré naša domáca frazeografia dostatočne neevidovala.

3. Predovšetkým spomenuté ucelenejšie inojazyčno-slovenské frazeologické slovníky, ale v istých smeroch aj viaceré z ostatných uvedených slovníkov prispievali už

svojou povahou, priamo svojou podstatou nielen k rozvoju našej frazeografie, ale aj k vývinu, prehlbovaniu celej našej frazeológie, jej teórie. Nemáme tu na mysli iba konfrontáciu našej frazeologickej teórie s niektorými prúdmi tzv. idiomológie, ale najmä užitočnú a podnetnú konfrontáciu s viacerými frazeologickými koncepciami, ktoré vedľa seba existovali v bývalom Sovietskom zväze, jej konfrontáciu s vyspelou bulharskou frazeologickou koncepciou v uvedenej práci M. Koškovej, jej konfrontáciu s tradičnou poľskou (skorupkovskou) teóriou, ale aj s novými smermi v poľských výskumoch frazeológie, ktoré sa predstavili monograficky (napr. A. M. Lewicki, B. Rejakowa) alebo v sérii uznávaných zborníkov Z problemów frazeologii polskiej i slowiańskiej, ktorých šesť zväzkov vyšlo vďaka organizačnej a editorskej aktivite M. Basaja a D. Rytelovej. Práve takýto porovnávací prístup umožnil napríklad spomínanému F. Buffovi prehĺbiť a zjemniť dovtedy prijímanú typológiu frazeologických ekvivalentov, čo sa zasa spätne prejavilo aj vo vlastnej frazeografickej práci.

Záver. Na trinásť etáp či zastavení rozdelený obraz vývinu slovenskej frazeografie a paremiografie zachytáva všetko podstatné, čo reálne ovplyvnilo alebo aspoň mohlo ovplyvňovať tento vývin sledovanej oblasti za viac ako tri storočia od vyjdenia diela, ktoré pokladáme za východisko, teda od vyjdenia Sinapiovej zbierky Neo-forum Latino-Slavonicum. Náš rozbor ukázal, že jednotlivé zastavenia sa opierali predovšetkým o zistenie istých etáp skúmaného vývinu, ale na druhej strane sa nemohli vyčleňovať iba so zreteľom na časovú postupnosť, na spomenuté etapy. Vo väčšine prípadov sa tieto zastavenia nevyčleňujú zasa ani na pozadí istých osobností alebo diel - tých výrazných osobností a diel je v našom výklade oveľa viac, ako to mohol naznačovať počet trinástich zastavení. Zo samého

predchádzajúceho textu azda dosť zreteľne vyplynulo, že náš postup musel byť komplexnejší. Musel sledovať časovú postupnosť v sledovanom vývine, nemohol však vychádzať iba z chronológie, musel sledovať, čo najviac osobností a diel z tohto vývinu, nemohol sa však oprieť iba o túto stránku vývinu. Náš pohľad musel prihliadať aj na časovú postupnosť, aj na osobnosti a ich diela, ale prinajmenšom v rovnakej miere musel prihliadať na závažnosť jednotlivých etáp, jednotlivých osobností aj diel, na ich prínos do rozvoja sledovaných disciplín. Preto je predmetom niektorého zastavenia jediné dielo jedného autora, kým v ďalšom zastavení sa analyzuje alebo aspoň spomína viacero diel či viac osobností.

Napriek všetkej snahe o systematickosť celého doterajšieho výkladu je náš obraz vývinu slovenskej frazeografie dosť mozaikovitý a niekde do istej miery aj nie celkom vyvážený: Naša prehľadová stať, pochopiteľne, nemôže zaplniť všetky biele miesta v doterajšom výskume danej problematiky v celej jej časovej aj teoretickej dimenzii. Napriek tomu sa však domnievame, že tento prehľad sa aj svojou informatívnosťou aj svojím jednotným metodologickým pozadím pre interpretáciu frazeografie i celej frazeológie (ale zreteľne aj paremiografie a celej paremiológie) stane jednak príspevkom k hlbšiemu poznaniu týchto otázok a jednak podnetom na spracovanie diel, ktoré nám v tejto sfére v súčasnosti najviac chýbajú, totiž na spracovanie väčšieho frazeologického slovníka a modernej zbierky slovenských parémií. Vyše tristoročná tradícia spracúvania slovenských frazém a parémií k tomu súčasných bádateľov v tejto oblasti vyzýva a zároveň aj zaväzuje.

L i t e r a t ú r a

BLANÁR, V.: Ribayov Idioticon Slovacicum. In: Jazykovedné štúdie. 9. Red. E. Pauliny. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966, s. 91-114.
BRTÁŇ, R.: Danielovo Sinapiovo-Horčičkovo Neo-Forum Latino-Slavonicum. 1678. L. Sv. Mikuláš, Spolok Tranoscius 1940. 75 s.
BRTÁŇ, R.: Daniel Sinapius. In: Daniel Sinapius-Horčička st. Neo-forum Latino-Slavonicum. Ed. J. Minárik. Bratislava, Tatran 1988, s. 195-211.
BUDOVIČOVÁ, V: Z teórie a praxe jednojazyčného slovníka. Slovenská reč, 19, 1954, č. 2, s. 65-74.
ČERMÁK, F: Povaha univerzálneho ve frazeologii a idiomatice. In: Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Red. E. Krošláková, Nitra, Vysoká škola pedagogická 1993, s. 45-52.
ĎURČO, P.: O vzťahu frazeológie a lingvistiky univerzálií. Jazykovedný časopis, 41, 1990, č. 2, s. 160-168.

HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Bernolákovo jazykovedné dielo. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 443 s.
HABOVŠTIAKOVÁ, K.-KROŠLÁKOVÁ, E.: Úvod. In: Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii. Bratislava, Veda 1996, s. 5-26.
HAYEKOVÁ, M.: Dejiny slovenských slovníkov do roku 1945. Skriptum. Bratislava, Univerzita Komenského 1990. 255 s.
IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Príspevok k štýlu štúrovskej prózy. Štýl prózy Jána Kalinčiaka. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965. 205 s. (o frazeológii najmä na s. 64-94).
JÓNA, E.: Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 170 s.
KOČIŠ, F.: Poznámky k spracovaniu frazeológie v Slovníku slovenského jazyka. Slovenská reč, 26, 1961, č. 5, s. 269-280.
KOSOVÁ, M.: Edičná poznámka. In: A. P. Záturecký, Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 3. vyd. Bratislava, Tatran 1974, s. 669-678.
KROŠLÁKOVÁ, E.: Frazeológia v Bernolákovom Slovári. In: Pamätnica Antona Bernoláka. Red. J. Chovan a M. Majtán. Martin, Matica slovenská 1992, s. 153-157.
LAPÁROVÁ, V.: Ustálené spojenia a frazeologické jednotky, ich podstata a hranice. In: Lexikografický sborník. Bratislava 1953, s. 111-116.
MELICHERČÍK, A.: Adolf Peter Záturecký a slovenské príslovia. In: A. P. Záturecký, Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 3. vyd. Ed. M. Kosová. Bratislava, Tatran 1974, s.17-40.
MIHÁL, J.: Zo slovenskej frazeológie. Slovenská reč, 24, 1959, č. 5, s. 257-271.
MIKO, F. a kol: Frazeológia v škole. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 227 s.

MINÁRIK, J.: Barokový spisovateľ Daniel Sinapius-Horčička st. In: Daniel Sinapius-Horčička st., Neo-forum Latino-Slavonicum. Ed. J. Minárik. Bratislava, Tatran 1988, s. 213-226.
MLACEK, J.: Frazeológia v diele G. K. Zechentera Laskomerského. In: G. K. Zechenter Laskomerský. Život a dielo. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1977, s. 141-150.
MLACEK, J.: Frazeológia v rozprávkach Pavla Dobšinského. Kultúra slova, 7, 1973, č. 1, s. 19-25.
MLACEK, J.: Frazeológia v Slovenskom frazeologickom slovníku P. Tvrdého. Slovenská reč, 34, 1969, č. 6, s. 332-338.
MLACEK, J.: K charakteristike frazeológie v Sinapiovej zbierke Neo-forum Latino Slavonicum. Nový život (Juhoslávia), 41, 1989, č. 4, s. 312-319.
MLACEK, J.: Miesto F. Šujanského vo vývine skúmania slovenských parémií. Slovenský národopis, 36, 1988, č. 2, s. 285-292.
MLACEK, J.: Niektoré osobitosti frazeológie v próze J. Kalinčiaka Reštavrácia. Slovenská reč, 50, 1985, č. 4, s. 212-217.
MLACEK, J. (1987a): O frazeológii v Bernolákovom Slovári. Slovenská reč, 52, 1987, č. 5, s. 259-269.
MLACEK, J.: Príspevky k jazykovej charakteristike Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví P. Zátureckého. In: Studia Academica Slovaca. 26. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1997, s. 229-268.
MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 159 s.
MLACEK, J (1987 b).: Slovenská frazeológia v Bernolákovom diele. In: Studia Academica Slovaca. 16. Red. J. Mistrík.

Bratislava, Alfa 1987, s. 275-290.
MLACEK, J.: Trinásť zastavení v histórii zachytávania slovenských parémií a frazém. In: Frazeografia slowiańska. Tezy referatów. Red. M. Balowski a W. Chlebda. Opole, Uniwersytet Opolski 2000, s. 39-40.
MLACEK, J.-PROFANTOVÁ, Z.: Slovenské príslovia a porekadlá. I.-II. Výber zo zbierky A. P. Zátureckého. Výber a zostavenie J. Mlacek a Z. Profantová. Bratislava, Nestor 1996.
320+319 s.
PALKOVIČ, K.: Zo Zochovej frazeológie. Slovenský národopis, 33, 1985, č. 2-3, s. 590-592.
PROFANTOVÁ, Z.: Dúha vodu pije. Bratislava 1986.
PROFANTOVÁ, Z.: Ján Kollár like Paremiograph. In: XI. medzinárodný zjazd slavistov. Zborník resumé. Red. J. Doruľa. Bratislava 1993, s. 680-681.
PROFANTOVÁ, Z.: Príslovia na Slovensku a ich kultúrne kontexty. In: Slovenské príslovia a porekadlá. Zv.2. Výber zo zbierky A. P. Zátureckého. Výber a zostavenie J. Mlacek a Z. Profantová. Bratislava, Nestor 1996, s. 299-319.
PROFANTOVÁ, Z.: Slovenské pranostiky. Bratislava, Nestor 1997. 344 s.
SKLADANÁ, J.: Frazeológia v Ribayovom Idiotikone. Kultúra slova, 28, 1994, č. 3, s. 151-155.
SKLADANÁ, J.: O vzniku a autorstve tzv. Hadbavného slovníka z r. 1763. In: Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 143-151.
Slovník slovenského jazyka. I.-VI. Hl. redaktor Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959-1968.
SMIEŠKOVÁ, E.: Exemplifikácia a frazeológia

v jednojazyčnom slovníku. Slovenská reč, 19, 1954, č. 2, s.74-77.
SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 296 s.
TVRDOŇ, E.: František Šujanský ako jazykovedec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 120 s.

Ladislav Mlynka

Múzeá v prírode a pamiatkové rezervácie ľudovej architektúry na Slovensku.

Ľudová kultúra sa považuje za významného a jedinečného reprezentanta kultúry národa, za prejav jeho identity. Predstavuje systém noriem, vzorov správania a hodnôt materiálnej i duchovnej povahy, ktoré sa odovzdávali z pokolenia na pokolenie. Popri svojej etnickej špecifike má slovenská ľudová kultúra viaceré spoločné črty s kultúrami európskych národov, je integrálnou súčasťou stredoeurópskej kultúry. Za základ európskej kultúry sa pokladajú jej roľnícke korene, ale aj nadväznosť na antické kultúrne tradície a na kresťanstvo ako formujúci hodnotový systém /Frolec 1992:11-23, Stoličná 2000: 7-12/

Medzi najmarkantnejšie prejavy tradičnej materiálnej kultúry na Slovensku patrí ľudová architektúra a stavebné prejavy, spojené so základným zabezpečením ľudskej existencie: stavby obytné a hospodárske, ale aj výrobné a technické, spoločenské a sakrálne. Stavebné formy rešpektovali funkčnosť priestorov, pričom vychádzali z konkrétnych geografických a klimatických podmienok, odrážali sa v nich hospodárske a sociálne pomery regiónu i konkrétneho stavebníka. V stavebných tradíciách sa prejavovali podmienky historického vývoja sídiel, migrácia obyvateľstva a jeho kultúrno-historické zázemie, vrátane etnickej a náboženskej príslušnosti. Zrejmý a zreteľný je vplyv vrchnostenských nariadení, odvíjajúci sa od príslušnosti k panstvu i farnosti, zamestnania obyvateľstva, jeho hospodárskych a obchodných kontaktov s okolím, najmä s mestskými sídlami, odzrkadľovala sa v nich štruktúra dediny i rodiny. Tento vývin nebol uzavretý, prebiehal v interakcii s vývinom celej spoločnosti, pričom až do 20. storočia si uchovával kontinuitný charakter. Vytvorila sa pestrá mozaika stavebných prejavov, foriem, prvkov a detailov, ktoré sa sformovali do viacerých regionálnych podôb. Do svojej štruktúry ľudové stavby absorbovali viaceré inovačné a modernizačné prvky, vyplývajúce napr. z vrchnostenských tereziánskych nariadení z 2. polovice 18. storočia, zameraných na nehorľavé stavebné materiály, konštrukcie či vykurovacie zariadenia. Ich tvorca si osvojil podnety z prostredia mestskej slohovej architektúry, stavebné prvky a výtvarné detaily barokovo-klasicistického slohu, ktoré sa sformovali vo výraze murovanej ľudovej architektúry, tzv. ľudového baroka. Unifikačné tendencie rapídne vzrástli v medzivojnovom období v súvislosti s procesom urbanizácie územia Slovenska, kedy dochádza k rozrušeniu stáročných stavebných princípov. Tento vývoj akceleroval v povojnovom období, v ktorom sa modernizácia dostala do principiálneho protikladu k tradícii. Na slovenskom vidieku sa spájala s procesom industrializácie, vrátane spriemyselnenia stavebníctva, s kolektivizáciou poľnohospodárskej výroby a zrýchlením tempa urbanizácie, ktoré mali o.i. zotrieť rozdiely medzi mestom a dedinským sídlom. Nastala výrazná zmena v spôsobe zamestnania, sociálnej štruktúre, vrátane štruktúry rodiny. Nivelizácia priniesla diskontinuitu do stavebného vývoja na Slovensku a

znamenala zánik tradičnej regionálnej formy domu. /Podoba 1997:45-50/. O to naliehavejšie vystúpila do popredia potreba ochrany tradičnej stavebnej kultúry.

Územie Slovenska sa rozprestiera v srdci Európy, v priestore a na rozhraní dvoch kultúrno-geografických celkov s osobitým historickým vývinom, na území Karpát a v Podunajsku. Horské chrbty Karpát predstavujú kultúrno-územný celok, v ktorom sa v horských a podhorských oblastiach Slovenska vytvorila forma karpatského zrubového domu. Má viaceré spoločné znaky so zrubovým domom na Morave, v Poľsku i na Ukrajine, v širších súvislostiach sa dotýka karpatsko-balkánskych vzťahov a staviteľských tradícií. Odlišný kultúrno-geografický celok tvorí oblasť Panónie, ktorá reprezentuje zónu hlineného domu v nížinných oblastiach na juhu Slovenska, predovšetkým v Podunajsku a v Potisí. Zasahuje aj časť Moravy, Rakúska a Maďarska. Z hľadiska tradičnej stavebnej kultúry sa územie Slovenska člení na menšie regióny s charakteristickou skladbou stavebných prejavov. Podľa regionalizácie ľudového staviteľstva rozdelil J.Podolák územie Slovenska na 27 oblastí a niekoľko podoblastí /Podolák 1957:529-537/. J.Mjartan vytvoril typológiu slovenského ľudového domu s 5 základnými regionálnymi formami (západoslovenský, juhoslovenský, stredoslovenský, východoslovenský, severoslovenský), s viacerými územnými variantmi /Mjartan 1975:927-928/. Za najprepracovanejšie možno považovať územné členenie Slovenska, ktoré bolo vytvorené na pôde Slovenského národného múzea – Etnografického múzea v Martine koncom 60. rokov 20. storočia na základe rozsiahlych výskumov a podrobnej dokumentácie ľudového staviteľstva pre potreby výstavby Múzea slovenskej dediny. Ľudovú architektúru člení do desiatich hlavných oblastí, ktoré predstavujú celkove 18 regiónov Slovenska /Mruškovič 1972: 7-30, Ľudová architektúra a urbanizmus... 1998: vymedzuje 12 regionálnych celkov/. Etnografický atlas Slovenska podrobne zmapoval aj regionálnu variabilitu ľudového staviteľstva na vzorke 250 obcí, pričom podľa niektorých znakov, napr. priestorového členenia domov, zaznamenal až 20 regionálnych variantov /EAS 1990:50-60, Kovačevičová 2000:143-170/.

Koncepcie ochrany tradičnej architektúry sa u nás, podobne ako aj v iných európskych krajinách, uberajú dvoma smermi. Jeden predstavuje ochrana ľudovej architektúry múzejnými formami, transferom vybraných objektov ľudovej architektúry do múzeí v prírode. Druhá forma ochrany uprednostňuje zachovanie pamiatok v pôvodnom prostredí ich existencie, „in situ“, preto sa označuje ako pamiatkárska. Obe tieto línie majú svoje vlastné metódy a prostriedky ochrany, špecifické postupy pri obnove a sprístupnení chránených objektov, a teda aj svoje „dejiny“ ochrany. Spoločný je konečný cieľ, záchrana významnej časti kultúrneho dedičstva, ľudovej architektúry ako jedného z najohrozenejších druhov pamiatok.

Múzeum v prírode sa usiluje o vedeckú interpretáciu spôsobu života a kultúry v minulosti formou zvláštnej expozície vo voľnej prírode /Open-air Museum, Frielichtmuseum, muzej pod otkrytym nebom, a pod./. Akcent sa

dáva buď na architektúru a vidiecke stavby v modelovom usporiadaní sídla (múzeum – dedina), príp. bez reálnych sociálnych a priestorových väzieb (múzeum – park), alebo na zariadenie objektov a prezentáciu spôsobu bývania. Okrem toho sa v múzeách v prírode môžu prezentovať aj historická mestská architektúra, výrobné technické stavby a zariadenia i stavby sakrálne. Z hľadiska územnej pôsobnosti a prezentácie hovoríme o múzeách celoslovenských národopisných /napr. Múzeum slovenskej dediny v Martine/, špecializovaných /Banské múzeum v prírode v Banskej Štiavnici/, a múzeách regionálnych, ktorých je t.č. na Slovensku sedem. Podľa koncepcie budovania múzeí v prírode na Slovensku, schválenej ministerstvom kultúry v r.1983, malo byť celkovo zriadených 15 múzeí v prírode, z toho 4 centrálne.

Múzeá v prírode majú na Slovensku pomerne krátku históriu. Inšpirujúco v tomto smere pôsobili objekty ľudovej architektúry, prezentované na svetových priemyselných výstavách v 2. polovici 19. storočia, najmä vo Viedni r.1873, ale aj v Amsterdame, Krakove, v Ľvove a v Budapešti r.1896. Významným impulzom sa stala predovšetkým Národopisná výstava československá v Prahe r. 1895, na ktorej boli medzi 24 vystavenými objektmi tri z územia Slovenska /Čičmany, Orava, slovensko-moravské pomedzie/. Ďalším podnetom bolo otvorenie prvého múzea v prírode na svete v štokholmskom „Skanzene“ r.1891. Ideu výstavby múzea v prírode na Slovensku propagoval architekt Dušan Jurkovič, Pavel Socháň, Josef Vydra, inštitucionálne ju zaštítila Muzeálna slovenská spoločnosť so sídlom v Martine. V roku 1925 vzniklo na Morave Valašské múzeum ľudovej architektúry v Rožnove pod Radhoštěm, v nasledujúcich rokoch boli s týmto zámerom premiestnené a obnovené drevené kostolíky z východného Slovenska do Bardejovských Kúpeľov, Košíc, Prahy a Hradca Králové. Muzeálna slovenská spoločnosť prostredníctvom Karla Chotka r.1930, neskôr správcu SNM Jána Geryka r.1938 vypracovala a predložila konkrétny návrh na výstavbu múzea v prírode. Pre vojnové udalosti k realizácii výstavby múzea nedošlo. Stalo sa tak až po tvrdých diskusiách o oprávnenosti pamiatkárskej, resp. národopisnej koncepcie ochrany ľudovej architektúry koncom 50. rokov v Rožnove (1958) a Dolnom Smokovci (1959) /Štika-Langer 1989/.

V súčasnosti je na území Slovenska sprístupnených 10 múzeí v prírode, z toho sú tri celoslovenské, ostatné majú regionálny charakter. Iba jedno z múzeí má charakter technického múzea v prírode, väčšinou teda prezentujú objekty tradičnej stavebnej kultúry.

Najkomplexnejšie budovaným múzeom v prírode, ktorého koncepcia predpokladá prezentáciu ľudového staviteľstva a spôsobu života z celého územia Slovenska, je Múzeum slovenskej dediny v Martine – Jahodníckych hájoch, expozícia v prírode Slovenského národného múzea – Etnografického múzea v Martine. Výstavba prebieha od r.1967, dobudovaný bol severozápadný kultúrno-územný celok so skupinou objektov z Oravy, Kysúc, Liptova a Turca. Expozícia prezentuje ľudovú kultúru lokálnych dedinských spoločenstiev

z územia Slovenska z obdobia polovice 19. až prvej polovice 20. storočia prostredníctvom rekonštrukcie sídel v súlade s etnografickými regiónmi (stavby hlinené, pletené, zrubové, murované) a ich historického prostredia. Unikátom je zemianska usadlosť z Vyšného Kubína, /1748/, zrubový rímskokatolícky kostol z Rudna, filagória zo Slovenského Pravna, domy z Hruštína a ďalšie, celkove vyše 80 objektov, v rámci usadlostí i ako solitéry.

Celoslovenský charakter má aj Poľnohospodárske múzeum v prírode, budované ako súčasť Slovenského poľnohospodárskeho múzea v Nitre v rámci výstaviska Agrokomplexu. Sprístupnené bolo koncom 80. rokov, v areáli sú rekonštrukcie poľnohospodárskych a výrobno-technických stavieb, spojených s poľnohospodárstvom a výrobou a spracovaním potravín. Zaujímavosťou sú funkčné dynamické exponáty mlynov, pekárne, lisovne oleja, voštinárskeho záboja z Gemera, pálenica, včelíny s rôznorodými typmi úľov. Atraktívnosť múzea zvyšuje doprava návštevníkov úzkorozchodnou poľnou železnicou s historickými rušňami a vozňami v areáli múzea.

Odlišné zameranie má Banské múzeum v prírode v Banskej Štiavnici. Je súčasťou expozícií Slovenského banského múzea, prezentuje vývoj techniky hlbinnej ťažby nerastov v priestoroch historických banských diel zo 17.-19. storočia, v šachte Ondrej a štôlni Bartolomej, ako aj v povrchovej expozícii /ťažné veže/. Sprístupnené boli v r.1974, sú bezpochyby európskym unikátom.

Najstarším zariadením tohoto typu u nás je Expozícia ľudovej architektúry pri Šarišskom múzeu v Bardejovských Kúpeľoch. Sprístupnená bola v r.1965, má charakter etnoparku, v ktorom sa prezentuje tradičná stavebná kultúra horného Šariša a severného Zemplína. Okrem obytných a hospodárskych stavieb majú v areáli významné miesto drevené kostolíky východného obradu zo Zboja a Mikulášovej, pochádzajúce z 1. polovice 18. storočia, s kompletným pôvodným ikonostasom. Regionálny charakter má takisto Múzeum kysuckej dediny v Novej Bystrici-Vychylovke. Spravuje ho Kysucké múzeum v Čadci, sprístupnené je od r.1981. Expozícia sa usiluje o rekonštrukciu sídelnej krajiny s charakteristickým kopaničiarskym osídlením. Okrem premiestnených objektov sú do nej zaradené aj objekty chránené na pôvodnom mieste. Atrakciou múzea je pôvodná úzkorozchodná úvraťová lesná železnička, ktorá sa po rekonštrukcii využíva na prepravu návštevníkov múzea. Zároveň je vyhlásená za národnú kultúrnu pamiatku. Múzeum oravskej dediny v Zuberci- Brestovej bolo sprístupnené v r.1975, nachádza sa v krásnej horskej scenérii severného Slovenska. Takmer 80 zrubových objektov je inštalovaných formou rekonštrukcie modelu vidieckeho sídla regiónu Oravy. Unikátom je neskorogotický drevený kostol zo Zábreže, zemianske domy na dolnooravskom rínku, aj mlynisko so zariadeniami na vodný pohon. Neďaleko areálu múzea sa konajú známe Podroháčske folklórne slávnosti.

Najmladšou expozíciou je Múzeum liptovskej dediny v Pribyline, sprístupnené od r.1991. Reprezentuje ľudovú kultúru Liptova prostredníctvom vedeckej rekonštrukcie sídelného areálu s historickým jadrom, v ktorom sú

obsiahnuté unikátne stavby: kópia neskorogotického kaštieľa z Parížoviec a gotického kostola z Liptovskej Mary. Múzeum je známe svojou zooexpozíciou, chovom niektorých druhov pôvodných plemien zvierat (huculské kone, ovce, kozy, hydina). Okrem toho pravidelne organizuje tzv. aktivizačné programy, akými sú ukážky remeselnej výroby, kalendárne obyčaje, rôzne inscenované „nedele“ (dožinková, včelárska, ovčiarska, rodákov, sv.Huberta a pod.).

Od r.1983 je návštevníkom sprístupnená Expozícia v prírode pod hradom Stará Ľubovňa. Predstavuje koncepciu múzea – parku, jej zaujímavosťou je zrubový kostolík z 18. stor. z Matysovej. V tom istom roku bola sprístupnená aj Národopisná expozícia v prírode vo Svidníku. Reprezentuje ľudovú stavebnú kultúru Rusínov – Ukrajincov, žijúcich na severovýchode Slovenska, v rekonštruovanom modeli sídla. K atraktívnym exponátom patrí drevený kostolík – cerkev z Novej Polianky, sústava hydrotechnických stavieb na vodnom toku – mlyn, píla, valcha, stupy. K najmenším múzeám sa radí Expozícia ľudovej architektúry a bývania Vlastivedného múzea v Humennom, v ktorom sú inštalované obytné, hospodárske a technické stavby, vrátane dreveného kostolíka lemkovského typu z Novej Sedlice.

Múzeá v prírode na Slovensku sú špecializovanými expozíciami tzv. sálových múzeí, pri ktorých vznikali. Špecifickou črtou múzeí v prírode na Slovensku je fakt, že nemajú právnu subjektivitu. Združené sú do Únie múzeí v prírode na Slovensku (od r.1991).

Pamiatkárska línia ochrany má síce inštitucionálne začiatky v rakúskych, resp. rakúsko-uhorských pamiatkových komisiách v 2.polovici 19. storočia, ochrana pamiatok ľudového staviteľstva sa začína až po vzniku Česko-slovenska v r.1919 na pôde Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok. Viedol ho architekt Dušan Jurkovič a jeho zásluhou sa u nás uskutočnil prvý pokus o vytvorenie rezervácie ľudovej architektúry v rámci obnovy požiarom zničených Čičmian r.1923. Z tohto hľadiska sú obnovené rázovité Čičmany pravdepodobne prvou rezerváciou ľudovej architektúry na svete. Popri Jurkovičovi to bol predovšetkým Václav Mencl, ktorý sa sústredil na obnovu drevených kostolov na východnom Slovensku, príp. na ich záchranu prevezením na iné miesto. Je tiež autorom prvých návrhov na vyhlásenie rezervácií ľudovej architektúry na Slovensku z r.1958, v ktorom počítal s ochranou 30 obcí. Slovenský pamiatkový ústav, ktorý vznikol v r.1951, prevzal iniciatívu za záchranu pamiatok ľudovej architektúry in situ a po vytvorení základného súpisu pripravil v priebehu 70. – 80. rokov 20. storočia návrhy na vyhlásenie národných kultúrnych pamiatok /súbor 27 východoslovenských drevených kostolov/, pamiatkových rezervácií ľudovej architektúry /10 lokalít/ a pamiatkových zón /54 lokalít/, ako aj viacerých solitérnych objektov, zapísaných v ústrednom zozname pamiatok. Celkove je na Slovensku chránených in situ asi 1800 objektov ľudovej architektúry, čo predstavuje 14% fondu nehnuteľných kultúrnych pamiatok.

Prvou pamiatkovou rezerváciou ľudovej architektúry sa stal v roku 1977 Vlkolínec, dnes zároveň aj lokalita UNESCO zapísaná do zoznamu svetového

kultúrneho dedičstva (r.1993). Obec leží v malebnom prírodnom prostredí v pohorí Veľká Fatra pod vrchom Sidorovo. V listinách sa prvýkrát spomína v 2. polovici 14. storočia ako poddanská obec mesta Ružomberok, ktorého je dnes súčasťou. Vlkolínec predstavuje ucelený súbor 73 stavebných pamiatok bez rušivých zásahov novej výstavby. Stavby dokumentujú drevené zrubové staviteľstvo roľníckeho obyvateľstva stredného Slovenska, ktoré sa zaoberalo aj chovom zvierat, ľudovou výrobou a lesným hospodárstvom.

Čičmany ako pamiatková rezervácia boli vyhlásené r.1977. Obec leží v južnej časti Rajeckej doliny, pochádza z polovice 13. storočia. Rezerváciu tvorí iba menšia časť obce, v ktorej sa zachovali zrubové stavby s ojedinelou rozvinutou ornamentálnou maľbou vonkajších stien. Dva domy, poschodový a prízemný, sú zariadené ako múzejné expozície.

Obec Podbieľ sa nachádza na severe Slovenska v regióne Oravy, leží na rozhraní Oravskej Magury a Roháčov. Vznikla v pol. 16. storočia na tzv. valašskom práve. Centrálna časť obce s kostolom, „Bobrova raľa“ bola vyhlásená v r.1977 za pamiatkovú rezerváciu. Predstavuje komplex hospodárskych usadlostí, postavených v radoch za sebou, s typickými znakmi oravskej architektúry. Využívajú sa najmä na rekreačné účely.

Obec Špania Dolina leží na strednom Slovensku neďaleko Banskej Bystrice. Spomína sa už v 1. polovici 13. storočia ako banícka lokalita. Pamiatková rezervácia, vyhlásená r.1979, dokumentuje stredoslovenský banícky dom, drevený zrubový, ale aj murovaný kamenný a z oboch kombinovaných materiálov. V členitom teréne sídla sú aj vzácne sakrálne a technické pamiatky. Obec je známa takisto výrobou paličkovanej čipky.

Zamagurské obce Ždiar a Osturňa pod východnými svahmi Vysokých Tatier v blízkosti poľských hraníc predstavujú goralské obce, založené na valašskom práve v 16.-17. storočí. Obyvatelia sa zaoberali pastierstvom a drevorubačstvom. Časti obcí, ktoré dosahujú dĺžku cez 10 kilometrov, boli vyhlásené za rezervácie ľudovej architektúry v r.1977 (Ždiar) a r.1981 (Osturňa). Charakterizuje ich uzatvorená zástavba štvorstranných dvorov, s domom ku komunikácii a vysokou stodolou oproti.

Pozoruhodná je rezervácia vinohradníckych stavieb pri obci Sebechleby v osade Stará Hora. Obec pochádza z 12. storočia, leží v južnej časti stredného Slovenska, kde sú dobré podmienky na pestovanie viniča. Vinohradníctvo sa stalo dôležitým zamestnaním jej obyvateľov. Osadu Stará Hora tvoria vínne pivnice a kamenné vinohradnícke domčeky pri vinohradoch asi 4 km od obce. Za rezerváciu bola vyhlásená r.1981.

Neďaleko na úpätí Štiavnických vrchov leží obec Brhlovce. Pochádza z 1. polovice 13. storočia. Jej zvláštnosťou sú skalné obydlia, vysekané do tufovej horniny v časti obce Šurda. Skalné priestory sa využívajú ako letné kuchyne, maštale, komory a pivnice. Pri nich stoja murované kamenné domy. Obec bola vyhlásená za pamiatkovú rezerváciu v r.1983.

Veľké Leváre ležia na západnom Slovensku v oblasti Záhorskej nížiny. Koncom 16. storočia sa v obci usadili členovia náboženskej sekty novokrstencov, nazývaní habáni. Boli známi ako výborní remeselníci, predovšetkým vynikajúci hrnčiari a výrobcovia kachlíc. Rozsiahly Habánsky dvor tvorí niekoľko stavieb, dokumentujúcich hlinený halový dom hrazdenej konštrukcie s podkrovnými komorami, ktoré boli postavené v priebehu 17. – 19. storočia.. Ovplyvnený bol zvláštnym spôsobom ich rodinného a spoločenského života i zamestnania. Pre svoju jedinečnosť bol v r.1981 vyhlásený za pamiatkovú rezerváciu.

Ako posledná bola vyhlásená rezervácia ľudovej architektúry v Plaveckom Petri, a to v r.1990. Obec leží v Záhorskej nížine na úpätí Malých Karpát. Vznikla pravdepodobne už v 11.-12. storočí. Domy v chránenej centrálnej časti obce reprezentujú typickú západoslovenskú murovanú architektúru s barokovými alebo klasicistickým profilovaným štítom, s plastickou výzdobou štítových stien a chráneným presunutým vstupom do domu z dvorovej strany, tzv. „výpustkom“.

Okrem uvedených pamiatkových rezervácií sú pozoruhodné aj viaceré pamiatkové zóny ľudovej architektúry, napr. Blatnica, Liptovská Teplička, Nižná Boca či Východná. Tento obraz dopĺňajú zachované jedinečné solitérne objekty, sprístupnené ako expozície múzeí (Sucháň, Šaľa – sochový dom, Martovce, atď.).

Vývinovými tendenciami v ochrane ľudovej architektúry sa zaoberali viaceré rokovania na medzinárodnej úrovni, konané pod záštitou ICOMOS, Medzinárodnej rady pre pamiatky a sídla. Prvé zasadnutie ICOMOS o tejto problematike sa uskutočnilo práve v Československu v r.1971, neskôr v gréckom Solúne v r.1983, v Plovdive r.1975. Na medzinárodnej konferencii v Budapešti r.1977 boli pamiatky ľudovej architektúry /vernacular architecture/ vyhlásené za najviac ohrozenú časť pamiatkového fondu. Zrovnoprávnila sa tu aj ochrana na pôvodnom mieste s ochranou objektov transferom. V r.1982 bol prijatý medzinárodný dohovor „Konvencia o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva“. Najnovší dokument, Charta ICOMOS o ľudovom stavebnom dedičstve, bola prijatá v roku 1999 na generálnom zhromaždení ICOMOS v Mexiku.

Pamiatky ľudovej architektúry predstavujú autentické dokumenty, spojené s vývinom spoločnosti, v konkrétnom priestore a čase. Sú nositeľmi jedinečnosti prostredia a prejavom i výrazom kultúrnej, sociálne a historickej identity daného miesta. Kým pamiatkárska koncepcia akcentuje pôvodnosť historického prostredia, genia loci, autochtónnosť miesta vzniku a existencie pamiatky vo všetkých jej vývinových štádiách, v muzeologickej teórii sa zdôrazňuje pôvodnosť originálneho objektu, začleneného do rekonštruovaného modelu sídla vo voľnej prírode, v modelovaných geografických, historických a sociálnych väzbách. Muzeologické prístupy k ochrane a prezentácii hodnôt sa vyznačujú komplexnosťou, systémovým výberom komponentov rekonštruovaného

prostredia. Objekty ľudovej architektúry, obytné, hospodárske, technické i sakrálne, sú zakomponované do modelu sídla.

Ochrana pamiatok in situ má výrazné krajinárske aspekty. Naliehavá a nenahraditeľná je najmä v jedinečných a nenapodobiteľných geograficko-sociálnych krajinných a sídelných štruktúrach, kde vytvárajú charakteristické siluety, znaky či symboly historického sídla. Možnosti modelovania prostredia v múzeu v prírode sú limitované, vrátane koncepcie tvorby ekomúzeí. Mnohé krajinársky hodnotné a jedinečné prvky sídla, jeho dominanty a siluety, ktoré prostredie identifikujú, nie je jednoducho možné v múzeu simulovať. Preto je zmyslom ochrany hľadať, nachádzať a oživovať ducha týchto miest, a tým i jedinečnosť a originalitu jednotlivých regiónov.

Literatúra:

- Botík J.: Geografické, kultúrno-spoločenské a interetnické súvislosti ľudovej architektúry. In: Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie. Národné pamiatkové a krajinné centrum, Bratislava 1998, s. 67-101
- Etnografický atlas Slovenska, Veda Bratislava 1990, s.50-60
- Frolec V.: Kulturní prostor střední a jihovýchodní Evropy: dimenze lidové kultury. Ethnologia Europae Centralis, Brno 1992, s. 11-23
- Kiripolský M.: Etnografické múzeá v prírode. In: Etnomuzeológia. Martin 1993, s.116-125
- Kovačevičová S.: Sídla a obydlie. In: Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry. Veda Bratislava 2000, s.143-170
- Medvecká M.: Stav pamiatkových rezervácií ľudovej architektúry na Slovensku. In: Pamiatková starostlivosť o ľudovú architektúru a technické pamiatky, ŠUPS Bratislava 1983, s.13-19
- Mjartan J.: Staviteľstvo. In: Slovensko – Ľud II. Obzor Bratislava 1975, s.897-945
- Mlynka L.: Dokumentácia a ochrana pamiatok ľudového staviteľstva. In: Folklorizmus na prelome storočí, Prebudená pieseň, Bratislava 2000, s.193-198
- Mruškovič Š.: Slovenské múzeum ľudovej architektúry v Martine. Slov. národopis 20, 1972, č.1, s.7-30
- Podoba J.: Medzi tradíciou a nivelizáciou: zánik regionálneho domového typu. In: Etnologické rozpravy 1-2, Bratislava 1997, s.41-50
- Podolák J.: Etnografické oblasti na území Slovenska ako podklad k monografiám o ľudovom staviteľstve. Slov. národopis 4, 1957, s.529-537
- Stoličná R.: Úvod – Zásadné kontexty vývinu ľudovej kultúry Slovenska. In: Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry. Veda Bratislava 2000, s.7-12
- Štika J. - Langer J.: Československé múzeá v prírode. Osveta Martin, Profil Ostrava 1989

Vladimír PATRÁŠ

SVETLÁ A TIENE KONTAKTOVEJ KOMUNIKÁCIE V ELEKTRONICKÝCH VERZIÁCH SLOVENSKÝCH PERIODÍK

Svet na prahu 21. storočia sa niekedy viac, inokedy menej úspešne pokúša vysporadúvať so vzrastajúcim tlakom elektronizácie na individuálne/spoločenské prejavy svojej existencie. Aj komunikujúce makrospoločenstvá i mikrosociéty v (nielen strednej) Európe sú výrazne zasahované a ovplyvňované tzv. teletechnológiami (termín používa N. S. Baronová; pozri Baron, 1999, s. 3). Teletechnológie umožňujú dnes už veľmi pružne a ekonomicky odosielať a prijímať informácie bez ohľadu na vzdialenosti prostredníctvom elektronických nosičov (telegraf, telefón, telefax, rozhlas, televízia). Zvláštnu pozornosť v uvádzanej technickej zostave si zasluhuje predovšetkým osobný počítač, využívaný ako koncové komunikačné zariadenie elektronickej siete s pripojením na elektronickú poštu (e-mail) a internet.

Komputerizácia a internetizácia radikálne ovplyvňuje aj oblasť verejného utvárania, prenosu, príjmu a spracovania informácií. Priamym dôsledkom interaktivity, t. j. zmeny jednosmerných komunikačných systémov na obojsmerné či polygonálne prepojené siete (pozri McQuail, 1999, s. 324) je rapídny rozvoj žurnalistiky na internete (*on-line journalism*). Hypertext a multimediálnosť vcelku úspešne atakujú mediálny priestor v podobe buď **1.** internetových paralel k jestvujúcim periodikám, agentúram, resp. spravodajstvu známych rozhlasových či televíznych staníc (BBC, CNN, Radio Praha, Radio Free Europe a i.), alebo **2.** tzv. e-zines (*electronic magazines*), ktoré sú špeciálne zamerané len na skupinu používateľov internetu (rozčlenenie pozri Osvaldová – Halada a kol., 1999, s. 220).

Akiste netreba zdôrazňovať, že počítačovo sprostredkovaná interakcia medzi účastníkmi mediálnej komunikácie čoraz výraznejšie získava podstatu totálneho dialógu. V mediálnom komunikačnom reťazci v internetovom prostredí sa aspoň dočasne vyvažuje úloha autora (komunikátora, adresanta) s úlohou adresáta (komunikanta) [termíny porov. Tušer, 1999, s. 119]. "Rovnosť síl" má keď už nie odstrániť, tak aspoň redukovať často nepriaznivý pocit adresáta, že je bezmocne vystavený tlaku médií, že sám nemôže ovplyvňovať verejnú mienku; dialóg môže byť aj obranou voči *mainstreamingu* (zjednocovaniu s hlavným prúdom), t. j. proti globálnemu ovládaniu ľudstva médiami (porov. Vybíral, 2000, s. 142). "Aj pre masmediálnu komunikáciu platí črta vzájomnosti. Na strane adresáta sa nezriedka dostavuje výrazná zmena v myslení, postoji či cítení, je "naštartovaný" vnútorný dialóg, vzbudená zvedavosť"; (Vybíral, 2000, s. 132). Na druhej strane aj samotné mediálne korporácie spravidla majú záujem na spoznávaní a vyhodnocovaní postojov, náhľadov a názorov publika (*audience*), t. j. predpokladaného, ale predsa len indiferentného príjemcu či konzumenta mediálnej produkcie.

Priestor na aktivitu publika voči pôvodcovi informácie sa otvára prostredníctvom dialogizovania komunikačných kontaktov priamo a výhodne zapojením spätnej väzby (*feedback*) do komunikačného reťazca. Na princípe posilňovania spätnoväzbových mechanizmov v žurnalistickom prostredí už relatívne dlhšie fungujú kontaktové relácie – rozhlasové alebo televízne programy, ktoré využívajú *feedback* priamo na mieste jeho realizácie, telefonicky alebo listami poslucháčov a divákov (Grycz, 2000, s. 91). Spätná väzba podľa viacerých bádateľov optimalizuje komunikáciu (porov. napr. Birkenbihlová, 1999, s. 177). Aj z tohto poznatku akiste pramení vcelku prijateľný náhľad, že elektronické prostredie

a v ňom internetová sieť je médium jazykovo, štylisticky, eticky a inak ekologické (napr. Wachtarczyková, 1999, s. 270).

Dialogizovanie mediálnej komunikácie sa vykonáva rôznymi spôsobmi, a to práve podľa druhu spätnej väzby. Mediológovia spravidla vyčleňujú tri druhy spätnej väzby: *feedback* **1.** s pôvodom v samotných médiách; **2.** ako prejav úsilia hovoriť za publikum; **3.** ako výsledok aktivít samotného publika (McQuail, 1999, s. 354). Prvý druh by bolo možné vidieť ako prejav či stupeň pôsobenia a úspešnosti mediálnej korporácie v oblasti *public* (alebo vhodnejšie *media*) *relations*. Ďalší druh spätnej väzby patrí medzi priezračné a dnes už dostatočne petrifikované postupy napr. v činnosti konkrétnej redakčnej zostavy. Žurnalista sa štylizovane stáva *jedným z nás*, pragmaticky sa pozerá na medializovanú skutočnosť pohľadom *nás/tých ostatných*, prijíma *naše* postoje, stotožňuje sa s *nimi/nami* a reaguje podľa očakávaného "masového" predpokladu, takmer vždy s úsilím zabezpečovať autentickosť a posilňovať persuazívne podložie buď osoby autora (*pars pro toto* redakcie), alebo sprostredkúvaného mediálneho posolstva.

V prostredí internetovej siete je osobitne príťažlivý práve tretí druh spätnej väzby. Publikum (v podstate abstraktný pojem s neostrými kontúrami) získava v interaktívnom prostredí možnosť priameho kontaktu s médiom. Nejde však pritom ani tak o dôslednú potrebu sebaprejavenia alebo prezentovania vlastného názoru, ale o dôležitosť samotného *procesu* kontaktu. Preferovať *jav* interakcie umožňuje práve elektronické sieťové prostredie. Internet totiž podľa niektorých kulturológov môže poskytnúť možnosť utvárania vzťahov bez rešpektovania hierarchie, reputácie a vekových rozdielov medzi účastníkmi komunikácie; akýkoľvek individuálny počin je však iba participantom na skupinovej činnosti (Bazilevová, 2000, s. 63). Človek v elektronickej sieti sa stáva *slobodným*: môže totiž do komunikácie kedykoľvek/kdekoľvek vstúpiť a kedykoľvek/kdekoľvek z nej uniknúť, aby sa mohol do "komunikačného veľtoku" znovu ponoriť, keď bude mať na tento počin chuť a príležitosť. Toto "rozšírenie sveta slobody" výrazne – a vôbec nie prekvapivo – pôsobí na autoreguláciu účastníkov počítačovo sprostredkovanej komunikácie: *infonauti* zväčša túžia byť sociokomunikačne úspešní, teda chcú komunikovať veľmi efektívne, pokiaľ možno s minimálnym vynakladaním komunikačného úsilia.

V elektronickej verzii periodika (denníka, týždenníka, občasníka a pod.) sa možnosti na *prejavenie* kontaktu dosahujú prostredníctvom tzv. ***message boardu*** (niekedy sa používa aj združené pomenovanie ***discussion board***, teda akási *diskusná nástenka*; oba termíny uvádza Kot, 2001)[1]. "Prišpendlíkované" diskusné či debatné príspevky čitateľov pod iniciačnými textami (spravodajskými článkami, komentármi a pod.) sú determinované **a)** technologicky – využívaním podmienok počítačovo sprostredkovanej komunikácie v internetovej sieti, a **b)** textovo-komunikačne – ako osobitý prienik príznakových vlastností elektronického poštového styku a spontánnej, neformálnej *on-line* diskusie, tzv. *chatu*[2]. V skúmanej situácii[3] však technicky okrajovú, ale sociokomunikačne ťažiskovú súčasť elektronicky

---

[1] V internetovej praxi pri pomenovaní tohto spôsobu prenosu a spracúvania informácií panuje terminologická nejednoznačnosť. Z technologického hľadiska *elektronickú diskusnú tabuľu/nástenku* nemožno bezvýhradne stotožňovať s e-mailovým stykom. E-mailový list totiž možno poslať ďalej a jeho odosielateľ je presne identifikovateľný prostredníctvom elektronickej adresy.

[2] [čæt] – 1. "rozhovor užívateľa v počítačovej sieti"; 2. "rozprávanie"; 3. "rozprávať (sa)"; 4. "hovoriť"; slovníky uvádzajú aj expresívnejšie (pejoratívne) deriváty *chatter* "švitoriť, štebotať; kecať, mlieť", *chatty* "tárať; ukecaný" (**www.teos.sk/default.asp)**. Medzi *infonautmi* sa používajú aj neterminologické náprotivky *chatovací kanál* a *talker* (hovorňa), príp. slangové pomenovania *klebetňa, kec-klub*, resp. *pokec* (Wachtarczyková, 2000, s. 75).

[3] Materiálový podklad na úvahy tvorí korpus približne 550 textových normostrán – výsledok systematického trojmesačného (január – marec 2001) sledovania internetových verzií slovenských denníkov SME (**www.sme.sk**) a PRAVDA (**www.pravda.sk**) – v oboch spravodajstvo, komentáre a príslušné diskusné bloky.

sprostredkúvanej spätnoväzbovej interakcie tvoria komunikujúci užívatelia – *interlokútori* [=účastníci rozhovoru všeobecne, bez ohľadu na komunikačnú rolu adresant/adresát; termín je bežný v angloamerickej odbornej literatúre (Schulze, 1999)]. Interlokútori (predovšetkým menej skúsení, neobratnejší, ale aj agresívnejší príslušníci tejto skupiny) pri vstupe na *message board* denníka alebo týždenníka nezriedka vnášajú na "nástenku" viaceré prvky, prostriedky a mechanizmy charakteristické pre *chat.* Pri výmene informácií a reagenciách v novinách však musia počítať s výraznou odlišnosťou voči *chatovej* komunikácii: ich príspevky totiž kriticky sleduje verejnosť. Pri *chate,* ktorý je neverejný a navyše sa dôsledne uskutočňuje v reálnom čase, bedlivé oko širokého spoločenstva pozorovateľov predsa len ostáva prižmúrené. Autori *boardových* reagencií, uvedomujúc si prítomnosť verejnosti, **musia** zachovávať elementárne spoločenské pravidlá, navyše umocňované osobitými požiadavkami elektronického prostredia, a to v podobe dodržiavania zásad tzv. netikety (*netiquette*). Rešpektovanie netikety napriek vysokému stupňu zdanlivej anonymity je namieste, podobne ako pri priamom, nesprostredkovanom komunikačnom kontakte (*one-to-one face-to-face spoken communication*). To znamená, že účastníci, ktorí reagujú na impulzy z publikovaného textu, príp. na repliky spoludiskutérov, **by mali**/**musia byť** primerane adresnými a zachovávať elementárne kritériá slušnosti komunikácie (komunikačnej kultúry) v elektronickom prostredí.

Už bolo povedané, že textovým modelom na prejavenie postoja k článku publikovanému na stránkach internetovej verzie periodika je fakticky elektronický poštový kontakt. V nevyhnutnej miere sa na tomto mieste žiada poukázať na osobitosti e-mailovej komunikácie (v angloamerickom zápise *Email Communication*, v nemeckých podmienkach *E-mail Kommunikation*). Elektronická výmena informácií predstavuje rýchly a jednoduchý spôsob dorozumievania. Interlokútori ho obvykle považujú za oveľa prirodzenejší ako bežný list; v súkromnom, takmer intímnom kontakte s obrazovkou počítača nie sú obmedzovaní oficiálnosťou, ktorá obyčajne pôsobí v tandeme s písanou formou komunikácie (pozri Hoffmannová – Müllerová, 1999, s. 58). Z technického hľadiska e-mailová komunikácia predstavuje efektívne spojenie počítačových technológií s telekomunikačnými systémami (počítač + telefón), pravda, s realizáciou styku v písanej forme. Dnes sa už zväčša nepochybuje o formovom podloží e-mailu – ide jednoznačne o písomné médium (pozri aj Baron, 1999, s. 11; Hoffmannová – Müllerová, 1999, s. 58). Pri dynamickom, bilaterálnom (obsahovo-formálnom) poňatí však možno akceptovať aj názor, že v hĺbkovej rovine sa e-mailová komunikácia predstavuje ako kváziústny textový model, pretože predstavuje prepojenie alúzií aktov hovorenia a písania (Čmejrková, 1999, s. 114).

V neformálnych (oddychových, zábavných) elektronických skupinách IRC (*Internet Relay Chat*) dialógy z hľadiska príslušnosti k textovému modelu sa pohybujú v trojuholníku *písaná korešpondencia – priamy rozhovor – telefonický kontakt*. Bezprostredné (*on-line*) technické spojenie s operatívnym striedaním rol *expedient – percipient* pritom vskutku ostro stiera rozdiely medzi ústnosťou a písanosťou. Hravosť/hrovosť a príznakový jazykovo-komunikačný profil *chatovej komunikácie* sa posilňuje princípom riadenej tajomnosti a princípom žartu, samopaše a hry (Patráš, 2000, s. 216 – 217).

J. Wachtarczyková (1999, 2000) v rámci svojho konceptu jemne skepticky poukazuje na neprílišné možnosti, ba priam na nepotrebnosť kontúrovania jazykovo-komunikačných charakteristík textov, ktoré fungujú v elektronickej sieti: "Jazyk je... existenčne i funkčne závislý od svojho používateľa a má čiastočne vlastnosti živého organizmu, preto jeho správanie (spontánne a nepredvídateľné reakcie) *nie je možné uspokojivo parametrizovať a exaktne a spoľahlivo merať*" (Wachtarczyková, 2000, s. 86; kurz. V. P.). V mediálnom prostredí (konkrétne v internetových verziách periodík a patričných diskusiách v nich) však takýto liberálno-ekologizujúci prístup nie je celkom opodstatnený. Dôvodom na toto konštatovanie je práve striktnejšie ponímaná prítomnosť a sprievodné akceptovanie

(sociokomunikačných) noriem. Ich tlak sa prejavuje ako ráznejšie, verejnosťou vyžadované zachovávanie pravidiel internetovej etikety. Postrehnúť tieto pravidlá a prostredníctvom nich fakticky naznačiť modelový charakter textov v internete je vhodné a výhodné, a to práve poukázaním na kľúčové konštituenty a ich spoluprácu, t. j. na vlastné kontúry komunikačnej kultúry (nielen *message boardových*) textov v internetovom prostredí. V zrkadle takéhoto prístupu sa odráža aj množina spoločných/rozdielnych signálov medzi **1.** *chatovou* komunikáciou a **2.** v podstate e-mailovo modelovanými diskusnými príspevkami, ktoré "útočia" na mediálne prostredie.

A. Glassmanová (Glassman, 2000) zaujímavo uvádza parametre *netikety* v elektronickej komunikácii. Autorka poníma e-mailový text ako špecifický výsledok pôsobenia faktora písomnosti s rešpektovaním pravopisných a gramatických zásad a usporiadanosťou myšlienok (s. 85). Za ťažiskové charakteristiky kultivovaného e-mailového textu považuje **1.** udržanie nite rozprávania (*thread*); **2.** zaujímanie vyčkávacej taktiky (*lurking*) – potenciálny diskutér by mal chvíľu zotrvať v pozícii pozorovateľa, sledovať príspevky iných a pred vlastným vstupom do rozhovoru by mal byť schopný vycítiť typ i tón rozhovoru; **3.** zdvorilé správanie – diskutér by nemal dokola písať stále tú istú správu ("záplava" – *flooding*): v opačnom prípade dochádza k rušeniu rozhovoru; **4.** vyhýbanie sa použitiu verzál ako signálu rozhorčenia, zlosti či kriku; **5.** nepoužívanie alebo aspoň obmedzovanie drzého, konfrontačného, útočného formulovania správy ("plameň" – *flame*) ako reagencie na niektorý predchádzajúci príspevok do diskusnej skupiny (Glassman, 2000, s. 113 – 121). Žiada sa výpočet doplniť o **6.** hatenie prejavov obscénnosti, ktoré sa predovšetkým z *chatového* prostredia relatívne úspešne predierajú aj do *message boardových* debát v podobe systémových a referenčno-zvyklostných vulgarizmov (termíny používa Grochowski, 1995) a ktoré vstupujú do internetového prostredia ako dôsledok uvoľnenosti komunikácie pod vplyvom pseudoanonymity diskutéra. Ak v debatných dueloch v sieti sa reálne počíta s prítomnosťou expresivity, hypoteticky možno zastávať názor, že expresivita rapídne graduje pri kumulácii, resp. znásobovaní narúšania parametrov z uvádzaných okruhov **1 – 6**. Prirodzene, expresivita vo veľkej miere závisí od atraktívnosti (pikantnosti) tematiky a verbálneho správania sa konkrétnych účastníkov diskusie.

Pred nateraz sondážnym spriezračnením a zhodnotením situácie v slovenských internetových verziách periodík s oporou o Glassmanovej parametre *netikety* je potrebné aspoň naznačiť komunikačno-kompozičné osobitosti, ktoré ovplyvňujú umiestnenie *message boardových* diskusných príspevkov v mediálnej sfére. Prirodzene, treba mať na pamäti determinanty ovplyvňujúce komunikačnú kultúru diskusií v sieti. V internetovom prostredí sa totiž exponujú dva vektory: **a)** textovo-komunikačné osobitosti elektronickej komunikácie, a **b)** psycho- a sociokomunikačné správanie sa autorov diskusných príspevkov.

V mediálnych internetových podmienkach je katalyzátorom diskusie v sieti oficiálne publikovaný príspevok konkrétneho autora (redaktora, príp. externého spolupracovníka). Na jeho konci sa ponúka záujemcom možnosť bezprostredne reagovať na uverejnený text (nenáročné vyplnenie formulára s obligatórnymi a fakultatívnymi údajmi – povinne meno, resp. počítačová prezývka, nepovinne e-mailová adresa a, pravdaže, vlastný text príspevku). Reagencie podliehajú internetovej teletechnológii: riadená diskusia ("pripnuté" príspevky sa viažu na východiskový text) sa štruktúruje v podobe obrátenej pyramídy. Práve niekoľko posledných diskusných príspevkov na "nástenke" je najprístupnejších na vnímanie a najvhodnejších na okamžitú odozvu. Tomuto kompozičnému usporiadaniu zodpovedá aj náplň a jazykovo-komunikačný profil debát. Treba poznamenať, že reagencie prispievateľov nezriedka bývajú viacstupňové, umožňujúce ľubovoľne (aktívne – ako prispievateľ; pasívne – ako pozorovateľ) vstúpiť na *message board*, teda do dialógu; debaty ako celok ostávajú

v sieti natrvalo v archíve príslušného vydania periodika. Takto sa diskusia v sieti profiluje ako plastický komunikát so zreteľnými príznakmi hypertextového usporiadania.

Príklady (všetky ukážky sú v originálnom usporiadaní, s úsilím o zachovanie obsahovej a formálnej stránky, pravdaže, s nevyhnutnými technickými úpravami a pragmatickými signálmi autora štúdie):

ŠTRUKTÚRA (prepojenie východisko – *message board*):

a) ***iniciálový text:***

```
SME online - spravodajsky server
Utorok, 13. február 2001. SME online práve číta 471 ľudí
...

SME / SPRAVODAJSTVO (vydanie z 9. 2. 2001)
      FORMÁT PRE TLAČ
      ODPORUČIŤ TENTO ČLÁNOK
      DISKUSIA K ČLÁNKU

      Rezeš môže do sveta, vrátia mu pas

      BRATISLAVA - Alexandrovi Rezešovi vrátia pas a bude môcť voľne
vycestovať do zahraničia. O vrátenie Rezešovho pasu požiadal vyšetrovateľ
na základe lekárskej správy, v ktorej sa konštatuje, že Rezešov zdravotný
stav sa zhoršil a je možné, že slovenskí lekári mu nebudú môcť poskytnúť
zodpovedajúcu zdravotnú starostlivosť. (sita)

Diskusia k tomuto článku:
      [9. 2. 2001 22:36:12] Polo
      [9. 2. 2001 22:19:20] Bezdomovec
      [9. 2. 2001 21:53:20] anna francis
      [9. 2. 2001 17:57:10] DOPICI
      [9. 2. 2001 17:39:38] Bo
      ...

© 1993-2001 Grand Press, a.s.

Web development & technology Bit-Media, s.r.o.
```

b) ***diskusia*:**

```
SME online - spravodajsky server
Utorok, 13. február 2001.

...

REAKCIA K ČLÁNKU
Vážení čitatelia,
Vaše reakcie na týchto fórach sú často veľmi podnetné, radi by sme ich
preto výberovo publikovali aj priamo na stránkach denníka SME. Redakcia si
vyhradzuje právo upraviť a uverejniť ktorýkoľvek z tu publikovaných
diskusných príspevkov.

Reakcia k článku: Rezeš môže do sveta, vrátia mu pas
Priama reakcia na článok

RE:len aby to nedopadlo ako s Lexom! kazdy sa na nieco vyhovara, za koho
"panovania" prislo slov. zdravotnictvo na taku uroven, ze mu nebude
poskytnuta lek. starostlivost v svk?
      miso z usa [IP:216.189.14.12] [9. 2. 2001 1:14:02]
```

RE: Preco peniaze ktore nakradol v spolupraci s MECIAROM nevenuje zdravotnictvu aby bolo kvalitnejsie,je sice pekne,ze zvysuje populaciu na Slovensku,ale je to smradlavy komunista!!!
Vlado [IP:64.12.104.169] [9. 2. 2001 1:34:20]

RE: Ako voniaš Ty mne? Ako hovädo!
vôňa [IP:195.80.165.203] [10. 2. 2001 2:28:45]

RE: Vlado! Mas 100 %-tnu pravdu. Bojujte v tej Slovakii proti takymto individuam.
Eliska od Pacifiku [IP:216.163.115.130] [9. 2. 2001 5:01:26]

RE: Ze vraj co ked mu slovenske zdravotnictvo nedokaze dat zodpovedajucu starostlivost... No a co ked umrie? Len preto lebo je chory tam mame vsetci padnut na zadok a velkodusne mu odpustit? Ze dokazal tak podplatit sudcov ze nieto trestneho cinu za ktory by ho mohli odsudit? Aky je rozdiel medzi nim a inymi obcanmi? Len pretoze ma ukradnute peniaze? Slovensko kam to ides?
Naivny [IP:209.148.144.32] [9. 2. 2001 5:04:17]

RE: Chudak chory Rezes, mozno ze keby peniaze, ktore vytuneloval vo VSZ dal radsej na zdravotnictvo, tak by sa chudacisko nemusel na "stare kolena" terigat do sveta, aby mu tam poskytli lepsiu starostlivost. CO TY NA TO SANI? Ja by som ta zatvoril aj s celou tvojou bandou, lebo si okradol poctivych ludi, takych ktori hodnoty naozaj vytvarali. Sorry, ale SERIEM na tvoje chore srdce.
rasto [IP:195.146.128.62] [9. 2. 2001 5:28:15]

RE: Som banský technik a o tuneloch čosi viem. Ty musíš byť profesorom ekonomie, baníctva, geologie, zdravotníctva a všetkoho !!! Ty asi budeš priamo profesorom koalície, ako hovoríš po vašom: sorry a seriem !
Štefan Bartek [IP:195.80.165.203] [10. 2. 2001 2:40:03]

...

SIGNÁLY A PREJAVY narúšania hraníc v ťažiskových charakteristikách kultivovaného komunikátu v *message boardových* diskusiách na stránkach slovenských periodík:

1. nedodržiavanie nite rozhovoru *(thread* so stupňom prítomnosti vlastnosti **0***):*

(SME)**:**
základná téma rozhovoru: úplatkárstvo v slovenskej medicínskej sfére [odbočenie zo základnej línie – 2 varianty: **a)** v príspevku samotného diskutéra, **b)** v nasledujúcom príspevku]

RE: Hazer Vaše inteligentné rady by boli hodné zreteľa v prípade, keby bol lekár zaplatený tak-ako povedzme vy-vzhľadom na vaše iste vysoke vzdelanie...a vám podobní...Keď som **si vymieňal nedávno plynový sporák, musel mi to odobriť špecialista-pravdepodobne plynár-ktorý sa inteligentne zadíval na prípojku v mojom panelákovom byte, múdro potriasol hlavou, následne ma poučil ako mám svoj nový plynový sporák zapínať, vypínať, nezabudol ma upozorniť na to že má(ten sporák) bakelitové nožičky. Potom mi vypísal potvrdenie o odbornej kontrole za ktoré som zaplatil 314 KS..a z pozdravom sa vzdialil. Celý ten akt trval skoro 10 minút...** (*variant **a)** - bold V. P.*) Vyinkasoval si skrátka honorár na ktorý ja musím v práci v nemocnici ako

odborný lekár pracovať celý deň...Nádejam sa, že azda raz navštívi moju ordináciu, úplatok od neho neprijmem, veď on je predsa poistený a ja mam svoj lekársky plat- po 17 rokoch praxe soro 11 tisíc KS...(môj sporák stál o 1000 KS viac)Uplatky je ponižujúce brať...je niečo iné vystaviť faktúru...
Bože...kde to žijeme...
lekar ktorý doteraz nebral-blbec [IP:62.168.113.183] [9. 2. 2001 10:51:07]

RE: **ked sme uz pri tom pravopise, nepise sa "KS" ale "SKK" alebo "Sk"nepise sa "z pozdravom" ale "s pozdravom" a posudzovat ludi podla pravopisu a vzdelania je nizke a hlupe. poznam mnoho ludi, ktori dokoncili vysoku skolu a pravopis sa im nezlepsil...**
(*variant **b)** - bold V. P.*)
Imich Lendacky [IP:131.155.14.130] [9. 2. 2001 11:57:57]

2. viacnásobné napísanie tej istej správy (flooding):

(SME)**:**
RE: V názve článku znie , že Mečiar sa už nevráti. Ale ani Schuster. Takže stav zápasu 1:1. Je to úbohé tieto "inteligentné" výplody našich "slovenských géniusov". Srší z nich oheň a síra. Hanbite sa!
Hnus! [IP:193.87.129.190] [16. 2. 2001 **11:17:10**]

RE: V názve článku znie , že Mečiar sa už nevráti. Ale ani Schuster. Takže stav zápasu 1:1. Je to úbohé tieto "inteligentné" výplody našich "slovenských géniusov". Srší z nich oheň a síra. Hanbite sa!
Hnus! [IP:193.87.129.190] [16. 2. 2001 **11:17:13**]

RE: V názve článku znie , že Mečiar sa už nevráti. Ale ani Schuster. Takže stav zápasu 1:1. Je to úbohé tieto "inteligentné" výplody našich "slovenských géniusov". Srší z nich oheň a síra. Hanbite sa!
Hnus! [IP:193.87.129.190] [16. 2. 2001 **11:17:16**]

RE: V názve článku znie , že Mečiar sa už nevráti. Ale ani Schuster. Takže stav zápasu 1:1. Je to úbohé tieto "inteligentné" výplody našich "slovenských géniusov". Srší z nich oheň a síra. Hanbite sa!
Hnus! [IP:193.87.129.190] [16. 2. 2001 **11:17:18**] (bold V. P.)

3. opakovanie komunikátu (flooding) + navrstvenie prejavov obscénnosti:

(SME)**:**
RE: **Ty šupák emigrantský čuš** a **netlač sa** domov
edelweiss [IP:195.146.157.30] [16. 2. 2001 **7:45:55**]

RE: Si tolerantny ako minove pole.
JM [IP:195.146.139.247] [16. 2. 2001 **8:19:42**]

RE: **Ty šupák emigrantský čuš** a **netlač sa** domov
edelweiss [IP:195.146.157.30] [16. 2. 2001 **7:46:24**] (bold V. P.)

4. rozčúlenie, krik (verzály):

(SME)**:**
- RE: Súhlasím s Vami, pán doktor. Náš dobrý priateľ (neurochirurg, 10 rokov prax),chcel od banky pôžičku na auto... A taká 20 ročná banková úradníčka o ktorej ste písali mu zvestovala, že on s jeho príjmom NIE JE

PRE NICH AKO KLIENT SOLVENTNÝ...Nuž sa pýtal na podmienky.... a zistil, že na to, aby dostal úver musí mať toľko peňazí, že ten úver vlastne ani nepotrebuje...
lekárov fanúšik [IP:193.58.193.206] [9. 2. 2001 10:34:33]

- RE: SLOBODA VYJADROVNIA PATRI VSETKYM. AJ KNAZI SA MUSIA VYJADROVAT. SLOVENSKO AKO DEMOKRATICKA KRAJINA SI NA TO MUSI ZVYKAT, ZE I KNAZI MAJU SLOBODU NA SVOJE VYJADRENIE. V USA SA VSETCI KNAZI V KOSTOLOCH VYJADRILI, ZE GORE JE ZA INTERUPCIU A ZABIJANIE NENARODENYCH A SLOBODNE BEZ STRACHU Z PRENASLEDOVANIA DOPORUCILI SVOJIM VERIACIM, ABY NEVOLILI GORA A TAK SA I STALO.KNAZI A CIRKEV UZ BOLA DOST ZASTRASOVANA A NICENA V KOMUNIZME.MUSI KONECNE Z KAZATELNIC ZAZNIET PRAVDA!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!HLADAJME VSETCI PRAVDU NEBOJME SA !!!!!!!!!!!!!!!!!
ANNA FRANCIS [IP:152.163.197.204] [9. 2. 2001 1:37:09]

- RE: Priklanam sa k tvrdeniu, ze publikovat takyto obrazok je nechutne.

  Ked som bola v nemocnici, lezala pri mne zena, ktorej pri vysetreni postavili pred nu v poze ako tu na obrazku cely kruzok medikov. TA ZENA MALA Z TOHO STRESS ESTE DVA ROKY PO TOM, AKO SA JEJ TO STALO.

  Ked som tuto temu viac krat diskutovala s takymi, co ucia na vysokej skole (na Slovensku) dozvedela som sa vzdy iba jeden "argument". A kde sa to maju ti (chudaci) medici naucit?
  NUZ SOM ZVEDAVA, CO SA ASI NAUCIA, KED ZENE SPOSOBIA SOK A NERVOVY STRES NA CELY ZIVOT NECITLIVOSTOU, AROGANCIOU, a tym, ze si o sebe namyslaju, ze su nadludia, ktori si mozu dovolit vsetko.

  Tiez viem o zene, ktorej toto urobili pocas porodu. Ta tiez ma z toho stresy na cely zivot.
  LEKARI ako aj zvysok spolocnosti BY SA MALI KONECNE NAUCIT, ZE NIEKTORE ZALEZITOSTI SU INTIMNE!!!!!!!!!!!!!!!

  Tam patria aj taketo vysetrenia, aj porod, aj vsetko, co sa tyka sexu a pohlavneho zivota.

  Zial bohu, nezostala okrem cirkvi ziadna ina isntitucia, ktora toto este chape. Ktora este chape, ze su aj veci intimne, ktore na verejnost nepatria.
  Zora Macko [IP:64.228.123.172] [9. 2. 2001 20:51:04]

*1. **rozčúlenie, krik** (verzály) + **drzosť, útočnosť, konfrontácia** (flame):*

(SME)**:**

- RE: Dobre, Anna Francis, kolko slovenskych nechcenych a predsa narodenych deti **si OCHOTNA** ZA SVOJE NASETRENE DOLARIKY VYCHOVAT??? Pretoze **kecov** uz bolo az vela. Je lahko nam radit z teplucka spoza velkej mlaky. Burcovat vie kazdy (napr. KDH)ale skutek utek. Takze prosim , **predved sa. Alebo su to len farizejske KDH-cke keci**???
  lejo [IP:212.5.208.130] [9. 2. 2001 12:31:52]

- RE: CESTY TREBA VYKONAT. VDAKA DZURINDOVI A DEMOKRATO, V ZNACNEJ MIERE KDH SA KONECNE ZACINA NAROD PREBUDZAT. POZRITE **ESTEBACI KOMUNISTI** MIGAS,FICO KDE AKOLKO PRECESTOVALI AHEMLESELNICI ZA DEVASTACIU SLOVENSKA ?HZDS? A BOJOVAT ZA SVOJE PRAVA.
  ANNA FRANCIS [IP:152.163.201.209] [1. 2. 2001 3:57:05]

  RE: **Hi Anna! Pis radsej v anglictine, bude to zrozumitelnejsie. Diki**
  bobo [IP:171.64.118.105] [1. 2. 2001 4:44:14] (bold V. P.)

1. drzosť, útočnosť, konfrontačný tón – zameranosť voči autorovi príspevku (flame):

(SME):

RE: Vzdy som si myslel, ze **pouzivatelia internetu uz musia mat nieco v hlave** a musia aspon trochu rozmyslat. **Ako moze niekto inteligentny obhajovat HZDS a SNS**. To su strany ktore podporuju volici nad 60 rokov a ludia so zakladnym vzdelanim.
ms. [IP:212.208.74.102] [16. 2. 2001 9:04:54]

RE: To je fakt. Nikdy sa o nas vonku tolko nepisalo, ako za Meciara. Teraz nenajdes ani ciarku. Vyhovuje mi to viac. **Jan Klacko zobud sa!!! A nechaj na pokoji** vsetkych sudnych ludi. Ti nie su zvedavi na **Tvoje choromyselne nazory**.
Dada [IP:195.38.255.16] [16. 2. 2001 9:27:41]

RE: dúfam, že **Ti** za toto myslenie platia...
majo [IP:198.133.22.70] [16. 2. 2001 9:58:21]

RE: Pan Klacko - ak nie ste platenym agentom HZDS ale poctivym priemernym slovakom s patricnym IQ tak Vas pozyvam zadarmo na kurz ekonomiky (zaplatite si len cestu a pobyt). **Sudiac podla Vasich vyjadreni velmi Vam to treba.**
Dr. Emil Helienek
The Nottingahm Trent University
United Kingdom
Emil Helienek [IP:152.71.21.247] [16. 2. 2001 10:16:40]

RE: **Pan Klacko,** Slovensko bolo na najlepsej ceste stat sa ekonomickym "tygrom" Europy ale urcite nie ekonomickym "tigrom" ak tym myslite synonymum pre niektore krajiny juhovychodnej Azie.

Ale ine som chcel. Mily pan prezident zrejme nevie co su to volebne preferencie. Ak by to vedel tak by mozno prisiel na to, ze Mociarovi sa staci po volbach spojit s **Fickom** a s **Ancou** a mame tu koaliciu ako vysitu. Tieto svoje vyhlasenia by mal prezentovat nie ako fakty ale ako zbozne zelania. **Radsej nech sa vyjadruje k novej prezidentskej vile a k jej nedostatkom, v tom mi pripada aspon trosku kvalifikovany.**
Miso S. [IP:195.168.68.9] [16. 2. 2001 10:29:14]

RE: KLACKO NA HRAD, ee, teda mame nejaky?
Sarf [IP:194.154.246.193] [16. 2. 2001 10:37:06] (bold V. P.)

2. útočný, konfrontačný tón so zameraním na autora (flame) + obscénnosť, vulgarizovanie:

(PRAVDA):

vaša reakcia >>>
RE: Hranica! **Hucko, Ty to mas nejake popletene**. Skoda, ze ludia ako **Ty** na Slovensku zostali. :-(
Ondrej | IP: 145.228.95.83 | pridané: 2001-02-28 09:46:38 |

vaša reakcia >>>
RE: Hranica! Ak poviem, že **si magor**, tak to **ti** ešte lichotím. **Ty vieš** o kultúre a vzdelaní asi **veľké oné**, keď dokážeš napísať také urážlivé a netolerantné slová.
Igor | IP: 194.160.81.18 | pridané: 2001-02-28 07:35:10 |

vaša reakcia >>>

RE: Hranica! **Si MAGOR !!!**
Užívateľ z adresy 195.80.171.6 | IP: 195.80.171.6 | pridané: 2001-02-28 07:24:31 |

vaša reakcia >>>
RE: RE: Hranica! **Magor** je slabé slovo za taký **grc,** aký **si vyprodukoval, milý Hucko.**
Miki | IP: 195.168.41.132 | pridané: 2001-02-28 09:30:11 |

(SME):

- RE: Anna Francis, musím **Ti** povedať aj ja že **si riadna krava a so svojimi názormi by si mala žiť v stredoveku.** Nebude treba žiaden interupčný zákon ak sa zvýši materský príspevok, rodičovský príspevek, mladomanželské pôžičky atd. Ved to čo mamičky dostávajú teraz je pod úroveň, nie je to ani minimálna mzda.
  jojo [IP:195.72.0.9] [9. 2. 2001 11:33:04]

- RE: Siemens,**ty si** ale **chuj.**
  Nokia [IP:152.158.31.52] [1. 2. 2001 8:14:38] (bold V. P.)

1. obscénnosť, primitivizovanie, vulgarizovanie komunikátu *(výskyt systémových a referenčno-zvyklostných vulgarizmov; nadávky; lascívnosť; nerešpektovanie pravopisných a gramatických pravidiel jazyka; expedovanie textu do siete bez spätnej kontroly; irónia)**:***

(SME):

- RE: Aby sa ten nas "velkopodnikatel" Sani **neposral.**
  A ten Pitner by si **uz mal dat odchod.**
  jodo [IP:195.72.5.93] [9. 2. 2001 9:59:22]

  RE: To je ten Rezeš taká dôležitá osoba, že o ňom musíme stále písať a **otravovať** nám život? **Nech si ide ta do riti a nech tu nesmradí.** Aj tak sa mu tu nič nestane, tak nech si ide.
  tuli [IP:195.72.0.9] [9. 2. 2001 10:12:25]

- RE: **grrrrrrc,jeden obrovsky grrrrc,**co si uz tito Meciarovi **hajzli** dovoluju...ved na prijazdovke do Blavy,je **dost vela kandelabrov kde by sme ich vsetkych mohli povesat!!!!**
  DOPICI [IP:209.197.174.146] [9. 2. 2001 17:57:10]

- RE: (Som po **chlastacke,** takze prosim vopred ospravedlnte moje slova) Winetou, co to **jebes** ze proti emigrantom boli nejake zakony. Pokial viem tak za Meciara pripravovali zakon o zahr.slovakoch, ktory de facto sa rovnal skoro obcianstvu. Ale vy **kurvy z USA** si to aj tak vobec nezaslutite. Co sme sa po revolucii napocuvali ako nam emigranti pomozu, potom ze pomozu a budu investovat az ked sa osamostatnime - a **hovno**!Akurat tu vypisuju **kokotiny,** pricom nerozumeju tunajsim problemom. Uzivaju si hodnoty na ktorych budovani sa nepodielali, len sa akosi nevedia zbavit pupocnej snury co ich spaja so Slovenskom. Ked nemas co robit pusti si telku, urcite tam bezi nejaky poucny serial (alebo nejaka **slabomyselna americka mutantna picovina**), alebo chod na stretnutie so svojimi uprimnimi americkymi priatelmi, ktori sa usmievaju od ucha k uchu, ale ked sa ti nieco stane a potrebujues pomoc tak ta poslu **dopice.** Uz **ma seru** tito mudri z Ameriky. **Kurva!Jebat!**
  geri [IP:212.5.196.148] [16. 2. 2001 10:12:06]

- RE:Hocijaký **hajzel** na ministerstve si da urobiť statistiku "renomovanej" firme o úplatkárstve lekárov a ešte za to zhrabne províziu. Čo tá naša **vláda spadla z Marsu**, kde žli doteraz? 99 % ľudí u nás musí dať v nemocnici niečo do kapsy aby vôbec prežili, ale apriori s toho viniť lekárov a **urobiť oslom v parlamente oslov asistentov** za 27tis + výdavky a tvrdiť, že nemáme na zdravotníctvo je genocída národa. Ak by mal lekár toľko, že by ho urazila 500-korunáčka od staručkej babky, tak by nikto vo vláde nemusel mthať čas primitívnimi priaskumami a mohol by sa konečne venovať nejakej inteligentnej práci. Až zamedzíme korupcii vo vládnych kruhoc, môžeme začať rušiť korupciu lekárov.
  joe [IP:212.5.208.130] [9. 2. 2001 8:22:53] (bold V. P.)

1. vstup cudzieho jazyka do komunikátu a prepnutie kódu *(switching of code)* ***bez osobitného pragmaticko-komunikačného avíza:***

(SME)**:**

- RE: Vazeny pan redaktor,pisatel tejto spravy,este by sa patrilo pridat kolko zinkasoval onen vysetrovatel za to ze mu vratili pas...
  Hälsning fran Svea Rike. (Aj mna to tam uz prestalo bavit...)
  Palo [IP:212.209.42.130] [9. 2. 2001 11:47:37]

- RE: Tony Jevcak, dufam, ze to citas. **Go** Tondra **Go**.
  Martin [IP:193.83.62.5] [9. 2. 2001 10:28:46]

- RE: **don't eat too much beef of mad cow from EU .leave something for us.**
  hungry man [IP:195.233.129.14] [1. 2. 2001 7:37:26] (bold V. P.)

Pred sformulovaním analytických postrehov a príznakových signálov do podoby niekoľkých záverečných konštatovaní sa žiada bezprostredne k argumentačnej časti pripojiť dôležitú metodologickú poznámku. Výpovednú hodnotu materiálových korpusov tohto druhu napriek exaktnosti modernej teletechnológie nemožno prijímať nekriticky, bez výhrad či pochybností. Ak si totiž uvedomíme fungovanie, prienik, spoluprácu, nezriedka kontrast či konfrontáciu oboch konštituentov *message boardových* diskusií v mediálnom prostredí – *chatu* a e-mailu – je naozaj namieste rozvaha a opatrnosť pri interpretácii ich hybridného variantu, akým "nástenka" nepochybne je. Zdá sa však, že napriek čiastkovému nedostatku prameniacemu zo vzájomného vplyvu dvoch predsa len odlišných psycho- a sociokomunikačných stratégií je výpovedná hodnota textovej časti primeraná na prípustné argumentovanie a na utvorenie viacerých zodpovedných a presvedčivých záverov.

Aj zo sondážneho prieskumu, ktorý bol predstavený prostredníctvom časti získaného textového korpusu, je zrejmé, že na prahu nového storočia v elektronickom prostredí sa formuje a ustaľuje špecifický spôsob medziľudskej komunikačnej interakcie. Jeho vodiacou líniou je osobitý postoj účastníkov ku komunikačným kontaktom v sieťovom prostredí. Jedným z ústredných motívov na rozvoj intersubjektívnych vzťahov je stále vzrastajúci individuálny pocit samoty a odcudzenia, charakteristický pre postindustriálnu spoločnosť. Potenciálny komunikant hľadá v sieti popri zábave predovšetkým priestor na vlastné sebavyjadrenie. Elektronické prostredie mu umožňuje uspokojovať obe potreby prostredníctvom prístupných technológií. Na odreagovanie, kratochvíľu, zábavu, humor (na jeho prítomnosť v žurnalistike poukazuje napr. A. Jaklová; porov. Jaklová, 2000) a krátkodobé či trvalejšie nadviazanie virtuálnych kontaktov veľmi výhodne slúži napr. *chat.*

V mediálnom prostredí tlačové agentúry, príp. redakcie svojim čitateľom, ktorí majú možnosť sledovať ich mediálnu produkciu v internetovom prostredí, stále častejšie ponúkajú aktívny, nezriedka atraktívny vstup do mediálnej sféry a prejavovanie postojov, hodnotení, nálad a emócií voči publikovaným komunikátom (ich téme, obsahu či adresantom). Na získanie spätnej väzby sa ako jej nosič evidentne využíva textovo-komunikačný princíp elektronickej pošty. Prostredníctvom tohto spôsobu sa jeho používatelia stávajú autormi textov na internete, t. j. faktickými účastníkmi/súčasťami mediálnej stratégie. Bez väčšieho rizika omylu možno povedať, že väčšina komunikantov aspoň užívateľsky, ale obvykle veľmi zručne zaobchádza s osobitosťami (predovšetkým výhodami) elektronického prostredia: popri surfovaní na *informačnej autostráde* si sporadicky či pravidelne "odskočí" aj do prostredia *chatu.* Tieto postupy dnes už nie sú obmedzované žiadnymi hranicami, ale zväčša "len" technickými okolnosťami. V každom prípade však *internauti* prijímajú sústavu noriem, ktoré univerzálne, *en bloc* panujú v elektronickom sieťovom prostredí. Nie celkom nelogickým dôsledkom tohto pohybu v rôznych komunikačných prostrediach je potom interferencia pravidiel a normatívov, zvlášť vtedy, ak dochádza k prepínaniu sociokomunikačných rolových registrov v príbuznom technologickom podloží.

Medzi diskutérmi z rôznych sociokultúrnych a jazykových prostredí, ktorí vstupujú ako participanti na stránky elektronických vydaní periodík, fakticky nejestvujú markantné rozdiely. Odlišnosti môžeme nachádzať práve v jazykovokomunikačnej stránke vytváraných textov a v kontúrovaní povedomia (mediálnej) komunikačnej kultúry. Dá sa povedať, že v mediálne prezentovaných textoch diskusno-debatného charakteru sa v slovenských podmienkach uplatňujú prvky, prostriedky a postupy charakteristické pre *chat.* Diskutéri však potláčajú hravosť/hrovosť a samopaš *chatu*: v mediálnom prostredí diskusia obvykle prebieha nie síce priam *on-line*, ale predsa len vo vymedzenom čase (napr. jeden "novinový" deň) a jej produkty ostávajú trvalo prístupné ostatným. V *message boardoch* sa oslabuje komunikačná exhibícia, zmenšuje sa výskyt bizarností a banalít; diskusie majú vážnejší charakter a inklinujú k normatívnejšiemu spôsobu komunikácie, ktorá sa výraznejšie posilňuje ako písaná záležitosť. Je zrejmé, že rozhodujúcu úlohu pri tomto posune hrá téma – východisko diskusie (*chat* je atematický, prinajmenšom tematicky fragmentárny). Obmedzenie výskytu charakteristických *chatových* komunikačných postupov však v protitlaku vyvoláva zvýšenú mieru expresivity diskusných textov. Slovenskí diskutéri expresivizujú svoje komunikáty verzálami (v elektronickom prostredí signál rozhorčenia, zlosti), v komunikačnej interakcii sú konfrontační, útoční (frekventovaný je princíp *flame*). S obľubou sa narúša niť rozhovoru (*flooding*) – charakteristický príznak spontánnosti komunikácie – a silno sa nadužíva obscénnosť, vulgarita a prekonávanie tabu; diskutéri sa výrazne prezentujú systémovými vulgarizmami. V každom prípade sa napĺňa základný cieľ komunikačných interakcií tohto typu – prejavenie vlastného postoja.

Ukazuje sa, že diskusie v (nielen mediálnom) elektronickom prostredí sa budú ďalej rozvíjať, výsledky komunikačných interakcií budú reprofilovať svoje sociokomunikačné a pragmatické charakteristiky. V každom prípade však možno zreteľne spozorovať zaujímavú súčasť vnútorne protirečivého trendu – opatrnú renesanciu sémantiky a štylistiky prirodzeného jazyka. Z textov *message boardových* diskusií v internetovej sieti takmer vymizli donedávna príznakové prvky "roztopašnej" elektronickej komunikácie. Texty sa zbavujú emotikonov (*smilies*), záplavy skratiek a značiek, rastie význam a účinnosť diakritickej sústavy a interpunkcie. Tomuto faktu akiste pomáha aj neustále zdokonaľovanie teletechnológií. Na druhej strane sa texty sémanticky "splošťujú", štruktúrne schematizujú (redovšetkým v oblasti vety a pravopisu) a primitivizujú (v oblasti slovenj zásoby). Zdá sa, že práve v objektívnom, interdisciplinárne osnovanom výskume tejto protikladnosti, s oporou o "neuralgické komunikačné miesta" textov a o "protagonistov" komunikácie v *i-nete* možno solídne hľadať a nachádzať kontúry elektronicky determinovaného textu a signály

prítomnosti parametrov komunikačnej (ne)kultúry v tomto prostredí. Aj *message boardové* diskusie sú totiž "...príkladom funkčnej samoregulácie komunikácie a vzorkou necenzurovaného, spontánneho rečového správania, v ktorej sa zreteľne prejavuje stav a úroveň jazykového vedomia prispievateľov" (Wachtarczyková, 2000, s. 66). [K problematike komunikačnej kultúry a kultivovania jazykového prejavu – hlavne jeho architektoniky so zdôrazňovaním ústredného postavenia ľudského faktora pri stavbe komunikátu – najnovšie inšpiratívne prispieva J. Horecký (Horecký, 2001).]

LITERATÚRA

BARON, Naomi S. 1999. History Lessons: Telegraph, Telephone, and Email as Social Discourse. In: *Dialogue Analysis and the Mass Media.* Proceedings of the International Conference Erlangen, April 2 – 3, 1998. Beiträge zur Dialogforschung. Bd. 20. Ed. B. Naumann. Tübingen : Niemeyer, 1999, s. 1 – 34. ISBN 3-484-75020-0.

BAZILEVOVÁ, Irina. 2000. *"On-line" – okamih alebo večnosť?* OS – Fórum občianskej spoločnosti, 2000, č. 9, s. 62 – 63.

BIRKENBIHLOVÁ, Vera F. 1999. *Umenie komunikácie alebo... ako úspešne utvárať vzťahy k ľuďom.* Bratislava : Aktuell, 1999. 319 s. ISBN 80-88915-20-1.

ČMEJRKOVÁ, Světla. 1999. Czech on the Network: Written or Spoken Interaction? In: *Dialogue Analysis and the Mass Media.* Proceedings of the International Conference Erlangen, April 2 – 3, 1998. Beiträge zur Dialogforschung. Bd. 20. Ed. B. Naumann. Tübingen : Niemeyer, 1999, s. 114 – 126. ISBN 3-484-75020-0.

GLASSMAN, Audrey. 2000. *Aby sme si rozumeli.* Bratislava : Remedium, 2000. 160 s. ISBN 80-85218-88-7.

GROCHOWSKI, Maciej. 1995. *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów.* Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995. 185 s. ISBN 83-01-11788-5.

GRYCZ, Ivo. 2000. *Malý masmediálny slovník.* Bratislava : Kniha-spoločník, 2000. 202 s. ISBN 80-88814-13-8.

HOFFMANNOVÁ, Jana — MÜLLEROVÁ, Olga. 1999. Ein Privatbrief auf E-mail: immer noch ein Brief oder eher eine Plauderei? In: *Dialogue Analysis and the Mass Media.* Proceedings of the International Conference Erlangen, April 2 – 3, 1998. Beiträge zur Dialogforschung. Bd. 20. Ed. B. Naumann. Tübingen : Niemeyer, 1999, s. 55 – 63. ISBN 3-484-75020-0.

HORECKÝ, Ján. 2001. *Kultivovanie slovenčiny. Princípy a kritériá.* Spisy Slovenskej jazykovednej spoločnosti, 4/2001. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2001. 52 s. ISBN 80-967574-9-0.

JAKLOVÁ, Alena. 2000. Humor v české žurnalistice. In: *Stylistyka (Czech Stylistics).* IX. Red. S. Gajda. Opole : Uniwersytet Opolski, 2000, s. 167 – 179.

KOT, Valér. 2001. *RE: SME – otázka.* [Osobný e-mail.] "Valér Kot" <kot@cdtip.sk> (2001 – 05 – 02).

MCQUAIL, Denis. 1999. *Úvod do teorie masové komunikace.* Praha : Portál, 1999. 448 s. ISBN 80-7178-200-9.

OSVALDOVÁ, Barbora – HALADA, Jan a kol. 1999. *Encyklopedie praktické žurnalistiky.* Praha : Nakladatelství Libri, 1999. 256 s. ISBN 80-85983-76-1.

PATRÁŠ, Vladimír. 1997. "Niky v chate." (Pohľad na internetové prezývky cez okienko sociolingvistiky.) In: *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti.* 14. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000. Zborník referátov. Zost. J. Krško a M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB, 2000, s. 209 – 221. ISBN 80-8055-429-3.

SCHULZE, Markus. 1999. Substitution of Paraverbal and Nonverbal Cues in the Written Medium of IRC. In: *Dialogue Analysis and the Mass Media.* Proceedings of the International Conference Erlangen, April 2 – 3, 1998. Beiträge zur Dialogforschung. Bd. 20. Ed. B. Naumann. Tübingen : Niemeyer, 1999, s. 65 – 82. ISBN 3-484-75020-0.

TUŠER, Andrej. 1999. *Ako sa robia noviny.* Bratislava : Sofa, 1999. 219 s. ISBN 80-85752-66-2.

VYBÍRAL, Zbyněk. 2000. *Psychologie lidské komunikace.* Praha : Portál, 2000. 263 s. ISBN 80-7178-291-2.

WACHTARCZYKOVÁ, Jana. 1999. Jazyk a dáta. Nové možnosti sebarealizácie jazyka vo virtualite. In: *VARIA. VIII.* Zborník materiálov z VIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra – Piesok 25. – 27. november 1998). Zost. M. Nábělková – Ľ. Králik. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1999, s. 265 – 275.

WACHTARCZYKOVÁ, Jana. 2000. *Dynamické procesy v súčasnej slovenčine (v počítačovo sprostredkovanej komunikácii).* [Rkp. doktorandskej dizertačnej práce.] Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, 2000. 98 s.

Jana PEKAROVIČOVÁ

K didaktike odbornej komunikácie

1. Lingvodidaktické východiská odbornej komunikácie

Pod didaktikou odbornej komunikácie na pozadí slovenčiny ako cudzieho jazyka (SakoCJ) rozumieme jazykovú/fomálnu a vecnú/obsahovú stránku odborných komunikátov, ktoré zasahujú jednak oblasť osvojovania si odborného jazyka, jednak spôsoby prezentácie odborného obsahu cudzincom. Spoločným cieľom je získanie odbornokomunikačnej kompetencie v slovenčine, ktoré je podmienené osvojením si modelov tvorenia a fungovania termínov a základných komunikačných stratégií typických pre odbornú komunikačnú sféru (OKS). Efektívnosť tohoto procesu má svoje lingvodidaktické špecifiká ovplyvňujúce pochopenie základných nominačných a derivačných postupov, ako aj pravidiel komunikačnej praxe, a to v rámci vnútrojazykových i medzijazykových vzťahov (Pekarovičová, 1996a, 1999).

Preto ťažisko vyučovania odbornej komunikácie na pozadí SakoCJ spočíva v nácviku foriem a metód prezentácie univerzálií, t. j. , kultúrnych a profesijných reálií s ohľadom na konfrontáciu spoločných znakov a špecifik verbálnej a neverbálnej komunikácie v slovenčine s východiskovým jazykom frekventantov.

1. 1. Odbornokomunikačné minimum

Sprístupňovanie odborného obsahu je zamerané na budovanie *základného lexikálneho a gramatického inventára* nevyhnutného na osvojenie modelov verbálneho správania v špecifických komunikačných situáciách s ohľadom na schopnosť predmety a javy určiť, definovať, zaradiť či vyjadriť medzi nimi vzájomné vzťahy. Zvyčajne sa postupuje analyticky od prezentácie, semantizácie a nácviku lexiky, syntaktických spojení a elementárnych textových štruktúr typických pre odbornú komunikačnú sféru s cieľom vybudovať receptívne zručnosti (čítanie a počúvanie) a produktívne komunikačné schopnosti (hovorenie a písanie) umožňujúce frekventantom recepciu a tvorbu odborných prejavov.

V didaktike odbornej komunikácie pracujeme s termínmi *odbornokomunikačné minimum*, na označenie základného komunikačného aparátu v odbornej sfére, *odbornokomunikačný model,* na označenie spôsobu prezentácie odborného obsahu a *odbornokomunikačná kompetencia* na označenie schopnosti vnímať odborný prejav s porozumením, ako aj schopnosti produkovať/tvoriť odborné komunikáty (Pekarovičová, 2000, s. 5). Na základe

toho možno určiť, že odbornokomunikačné minimum tvorí inventár frekventovaných všeobecných výrazov kategoriálneho významu, pochopenie transformačných a derivačných možností slovenčiny, osvojenie si príslušných vetných modelov a špeciálnych termínov viažucich sa na daný odbor. Táto informačná a komunikačná báza sa najefektívnejšie utvára prostredníctvom odbornokomunikačných modelov, postulujúcich pomenúvacie, paradigmatické, syntagmatické a komunikačno-pragmatické prostriedky odborných prejavov, ktoré sú navzájom usúvzťažnené vzhľadom na ich intratextové aj intertextové (významové a funkčné) súvislosti. Prirodzenou súčasťou vyučovania odbornej komunikácie pre cudzincov je aj fonetická, gramatická a ortografická charakteristika osvojovaných lexikálnych jednotiek a lexikalizovaných spojení tvoriacich jadro odborných textov.

1. 2. Odborný názov/termín

Nosnými prvkami odborného prejavu/textu/komunikátu sú *odborné názvy/termíny.* Termín je predmetom skúmania *terminológie* ako *vednej disciplíny* a zároveň je súčasťou *terminológie* ako *súboru termínov* používaných v istej oblasti napr. lingvistická botanická, ekonomická terminológia. Terminológia v tomto význame si konkuruje s pomenovaním *názvoslovie,* niekedy aj *nomenklatúra,* ako systematický súbor názvov istej disciplíny.

Termín ako špecifický pomenúvací prostriedok odbornej komunikácie s ohľadom na obsah, formu i použitie termínov v slovenčine predstavil I. Masár v *Príručke slovenskej terminológie* (1991). Tvorivo rozvíja najmä výklad J. Horeckého opretý o teóriu jazykového znaku, v ktorom sa termín chápe ako štvorrozmerný objekt majúci *1. pojmovú zložku* (súbor predikátov, tzv. logické spektrum pojmu); *2. sémantickú zložku* (sémantické príznaky pojmu); *3. onomaziologickú zložku* (sémantické príznaky pojmu využívané pri tvorbe konkrétneho termínu ako motiváciu pomenovania); *4. onomatologickú zložku* (realizácia pomenovania konkrétnymi jazykovými prostriedkami). Presnejšie vymedzenie obsahu jednotlivých zložiek možno doložiť analýzou logického spektra termínu *počítač* zloženého z týchto predikátov: *a) patrí do triedy strojov, b) spracúva informácie, c) pracuje samočinne, d) vyžaduje program, e) na základe programu vykonáva rozličné operácie* (Masár, 1991).

Vymedzenie všeobecných a špecifických príznakov termínu má dosah na jeho konštituovanie i použitie v komunikácii. Za základné vlastnosti termínu sa zvyčajne považuje *motivovanosť, systémovosť, ustálenosť, presnosť*, *jednoznačnosť* a *derivatívnosť*, ku ktorým sa priraďujú ďalšie vlastnosti ako *krátkosť* a pre odbornú komunikáciu v cudzom jazyku najmä *preložiteľnosť* pojmu súvisiaca s jeho ekvivalentmi vo východiskovom jazyku, ktoré sú často kritériom operatívnej komunikatívnosti termínu. V súvislosti s rešpektovaním týchto

príznakov sa v slovenčine uprednostňujú kratšie termíny, umožňujúce slovotvornú produktívnosť a spájateľnosť. Práve z komunikačných dôvodov a kombinačných možností sa nie vždy jednoznačne presadzujú viacslovné slovenské názvy, ak už existuje vhodný jednoslovný internacionalizmus, napr. z dvojíc *marketing - trhové služby*, *didaktika - teória vyučovania, ekológia – ochrana životného prostredia, databáza – banka dát, údajov*, sa napriek významovej priezračnosti slovenských ekvivalentov častejšie používa prevzatý názov, aj napriek tomu, že niektoré z nich sa považujú za hovorové, slangové, napr. *databáza* (Bosák, 1999). Ide najmä o derivačný potenciál a operatívnosť prevzatých výrazov pri zapájaní do kontextu. To sa vzťahuje jednak na adjektívne spojenia typu *marketingová politika* (politika zameraná na prieskum a analýzu trhu), *didaktické princípy* (princípy teórie vyučovania a vyučovacej praxe), *ekologické problémy* (problémy tvorby a ochrany životného prostredia), *databázový systém* (systém banky údajov), ako aj na klasifikáciu pojmov *marketing predaja/reklamy, didaktika fyziky/cudzích jazykov, ekológia krajiny/človeka* nahrádzajúcich viacslovné pomenovania odvodené od slov domáceho pôvodu (Horecký, 1997). Na pružnú adaptáciu a derivačný potenciál prevzatých lexém v slovenčine poukazujú novšie výpožičky z oblasti výpočtovej techniky, napr. od termínu *e-mail* 1. elektronická pošta 2. správa posielaná alebo prijímaná elektronicky, možno utvoriť adjektívum *e-mailový list, e- mailová adresa, e-mailové číslo* a sloveso *e-mailovať* (ned. aj dok.) posielať správy e-mailom.

1. 2. 1. Jazyková štruktúra termínov

Didakticky relevantnú zložku charakteristiky slovenskej terminológie pre cudzincov predstavuje jazyková štruktúra termínov a syntagmatika. Podľa štruktúry sa rozlišujú ***jednoslovné a viacslovné termíny.*** K jednoslovným patria napr. *atóm, veta, práca, epika, integrál,* ale aj všeobecné mená (apelatíva) slúžiace ako názvy predmetov a javov bežného života napr. *nôž, plášť, stena, bunka* alebo abstraktné pojmy *model, princíp, bod, integrácia* a pod. tvoriace skupinu tzv. kategoriálnych slov, ktoré môžu byť jadrom viacslovných názvov typu *vetný model, právny princíp, hmotný bod, európska integrácia*. Základným typom viacslovných pomenovaní v terminologických sústavách sú ***združené pomenovania*** označované aj ako ***lexikalizované spojenia*****,** ku ktorým patria nominálne alebo verbonominálne spojenia s rozličným stupňom ustálenosti (Jarošová, 2000).

Prvú podskupinu združených pomenovaní tvoria adjektívno-substantívne spojenia (typ A + S), zvyčajne dvojslovné, v ktorých je nositeľom príznaku prídavné meno, vystupujúce vo funkcii zhodného prívlastku v ľavostrannej pozícii, napr. *krvný tlak, morfologické kategórie,*

hospodársky mechanizmus ap. Tieto termíny sa môžu rozvíjať pomocou ďalších prívlastkov, ktoré vyjadrujú nové príznaky a spresňujú význam - *vysoký* krvný tlak, *nominálne* morfologické kategórie, *trhový* hospodársky mechanizmus. V niektorých odboroch (chemická a biologická nomenklatúra) však existuje atypické postavenie zhodného prívlastku v slovenčine za substantívom typu *kyselina sírová, orol skalný, repík lekársky,* kde je postpozícia adjektíva záväzná.

Do druhej podskupiny patria menné spojenia so substantívom vo funkcii nezhodného atribútu (typ S + S), ktoré stojí na pravej strane za pomenovacím základom a najčastejšie býva v tvare genitívu, ale nezriedka aj v iných pádoch. Takto sa pomenúvajú typické pojmy sústavy veličín a jednotiek merania - *jednotka prúdu, plocha kruhu, hustota kvapaliny, index lomu svetla, výška steny valca* alebo pojmy z rôznych sfér *daň z obratu, pôžička na dom, úhrada za elektrinu* ap. V uvedených prípadoch ide o terminologické pomenovania, ktoré nemožno voľne pretransformovať na spojenia so zhodným prívlastkom bez zmeny významu. Kongruentné a nekongruentné typy nemajú vždy totožný význam, napr. termín *jednotka sily* sa nedá jednoducho nahradiť spojením **silová jednotka.* Transpozícia je možná v neterminologických spojeniach typu: *silové pôsobenie - pôsobenie sily, ekonomická reforma - reforma ekonomiky.* V súčasnosti vznikajú termíny z domácich zdrojov *daňový poradca, pridaná hodnota,* a neobmedzene spájaním domácich a grécko-latinských prvkov *platobná bilancia, podniková sféra,* čím vznikajú hybridné pomenovania, ako aj termíny utvorené s prefixom alebo poloprefixom *medziúver, ekobalenie, infolinka, Poľnobanka,* alebo v súčasnosti frekventované typy *Tatra banka,* kde sa z reklamných dôvodov pomenovanie vysúva pred všeobecné označenie inštitúcie (Horecký, 1997).

Charakteristickým znakom OKS je vysoká frekvencia nezhodných atribútov, často viacstupňových, ktorými sa presnejšie vyjadrujú vzťahy a vzájomná závislosť medzi príslušnými pojmami typu *príprava reformy verejnej správy, tvorba cenovej stratégie podniku, klasifikácia gramatických kategórií slovies* atď. Využívanie substantívnych prívlastkov podporuje tendenciu k nominálnemu vyjadrovaniu, čím sa text stáva informačne hustým, nasýteným, a preto náročným na vnímanie.

Jazyková štruktúra viacslovných termínov v konfrontácii s inými systémami tvorí didakticky relevantnú zložku prezentácie príslušnej odbornej lexiky. Podľa gramatickej závislosti sa v slovenčine rozlišuje štvoraká štruktúra:

a) lineárna bezpredložková, b) lineárna predložková, c) nelineárna bezpredložková, d) nelineárna predložková (Masár, 1991, s. 80).

Štruktúra viacslovných termínov

lineárna		**nelineárna**	
bezpredložková	***predložková***	***bezpredložková***	***predložková***
verejná správa majetku obce	*právo na zdravé životné prostredie*	*predaj dlhopisov FNM občanom Slovenska*	*kupón na nákup tovaru v hodnote 100 korún*

Osobitnú skupinu tvoria verbonominálne spojenia (typ V + S) s kategoriálnym slovesom ako *podať - odvolanie, sťažnosť; otvoriť - účet, konto; spísať - protokol, zápisnicu* ap., pri ktorých ide o verbalizáciu abstrákt pomocou slovies so všeobecnou sémantikou *uzavrieť – zmluvu, dohodu, prímerie; rozviazať - zmluvu, pracovný pomer* slúžiacich na vyjadrenie subkategoriálnych príznakov s arbitrárnym, niekedy ťažko zdôvodniteľným výberom príslušného slovesa, napr. *trestný čin, krádež – spáchať,* ale *vlámanie, prepad - uskutočniť* (Jarošová, 2000). Popri uvedených typoch sa v slovenskej terminológii vyskytujú aj adverbiálno-verbálne názvy (typ Adv + V) typické najmä pre právnu komunikáciu napr. *súdne/trestne stíhať; verejne obhájiť/vyhlásiť,* pričom niektoré z nich sú ustálené aj v modifikovanej podobe s príslovkou v postpozícii *konať protiprávne; postupovať legislatívne, odročiť (rokovanie) na neurčito, založiť (spis) ad acta* ap.

1. 2. 2. Univerbizácia a multiverbizácia termínov

Kategoriálne slová a kategoriálne komponenty slúžia ako nositele súčasnej dynamiky v jazyku prejavujúcej sa tendenciou k *univerbizácii* alebo *multiverbitácii* rečového prejavu. Univerbizované štruktúry sú typické predovšetkým pre hovorový štýl, kde sa uplatňuje princíp *jazykovej ekonómie*, ale čoraz častejšie sa vyskytujú v odbornej sfére, najmä v ústnych komunikátoch ako súčasť skupiny tzv. profesionalizmov (Mlacek, 1999). Produktívne sú deriváty utvorené pomocou prípon *-ák/-iak, -ár/-iar, -ka, -ovka, -ky,* napr. *zdvihák - zdvíhacie zariadenie, receptár - kniha/relácia receptov, národniar - člen národnej strany, tlačovka - tlačová beseda, kreditka - kreditná karta –akciovka - akciová spoločnosť, eseročka - s. r. o. spoločnosť s ručením obmedzeným* alebo pomenovania utvorené zo skratiek proprií, napr. *VÚB (Všeobecná úverová banka) vubka, SOI (Slovenská obchodná inšpekcia) soika,* alebo *účastník SAS (Studia Academica Slovaca) sasista/sasistka* ap.

Na druhej strane sa do súčasnej odbornej komunikácie premietajú *multiverbizačné postupy*, ktorými sa spresňujú významy terminologických a neterminologických spojení s rozličným stupňom ustálenosti. Ich základom je kategoriálne sloveso typu *dať najavo -*

prejaviť, uviesť do súladu – zosúladiť, vykonať kontrolu – skontrolovať, podať dôkazy – dokázať alebo kategoriálne substantívum typu *podnikateľské subjekty - podnikatelia, odborná verejnosť – odborníci, pracovná sila – pracovník* ap., ktoré slúžia na vyjadrovanie synonymie jednoslovných a viacslovných pomenovaní alebo ako prostriedok na eliptické použitie v reči vysoká škola – *vysoká,* veľké pivo – *veľké,* generálny riaditeľ – *generálny,* materská dovolená – *materská.* K nim možno priradiť aj celú škálu adverbializovaných a propozicionalizovaných spojení typu *v závislosti od, v súvislosti s, v priebehu s, v súlade s, so zreteľom na , vzhľadom na, odhliadnuc od,* ktoré sú súčasťou vetných modelov vyjadrujúcich rozličné vzťahy frekventovaných v odbornej komunikácii.

2. Semantizácia odbornej lexiky

Predpokladom úspešnej komunikácie je osvojenie si príslušnej lexiky a inventára najfrekventovanejších slovotvorných postupov v konfrontačnom aspekte.

Na označenie lexikálnej zásoby cieľového a východiskového jazyka používa J. Dolník (1993, s. 152) termín *lexikón* a uvádza zovšeobecnený model rozličných typov *lexikónov*, pričom špecifikuje ich vzájomné vzťahy. V tejto štruktúre *lexikón A* predstavuje celú sústavu lexikálnych jednotiek, ktorými disponuje celé jazykové spoločenstvo, *lexikón B1* znamená lingvistický opis sústavy lexikálnych jednotiek *materinského jazyka, lexikón B2* je zameraný na opis sústavy lexikálnych jednotiek *cudzieho jazyka, lexikón B3* je jazykovedným *obrazom konfrontovaných lexík materinského a cudzieho jazyka*, t. j. zhôd a rozdielov v skúmaných jazykoch, *lexikón B4* zahŕňa *didakticky spracovanú sústavu lexikálnych jednotiek, lexikón C* predstavuje *sústavu lexikálnych jednotiek uložených v lexikálnej* resp. *sémantickej pamäti* používateľov jazyka.

V súvislosti s touto klasifikáciou vychádza, že základným predpokladom osvojovania si resp. vyučovania cudzieho jazyka je transformácia lexikónu A, ktorý je prítomný v jazykových textoch, na lexikón C ako podmienku získania jazykovej kompetencie potenciálneho komunikanta v danom jazyku. Poznatky získané porovnávaním jazykov poskytujú objektívnu bázu údajov, ktoré sa dajú uplatniť v didaktike cudzích jazykov pri koncipovaní konfrontačných gramatík a modifikovaných učebných textov a cvičebníc.

Sprístupňovanie odbornej lexiky cudzincom, nazývané v didaktike tiež semantizáciou, sa vzťahuje na metodiku a spôsoby prezentácie nových slov, ktorá plní dôležitú didaktickú funkciu najmä vtedy, ak ide o vysvetlenie obsahu abstraktného pojmu, pri ktorom sa nemožno oprieť o denotát, ani o vhodný ekvivalent vo východiskovom jazyku.

Semantizácia nových lexém sa uskutočňuje v niekoľkých krokoch – *prezentácia* alebo *zoznámenie, nácvik, osvojenie, upevnenie* a *kontrola* osvojenia čiže *aktivizácia*, pričom sa postupuje rozličným spôsobom v závislosti od aktuálnych didaktických parametrov. Obyčajne sa rozlišuje trojaký spôsob semantizácie (Hendrich a kol. 1988):

1. ***znázornenie*** – pomocou obrázku, schémy, symbolov v priamej výučbe bez sprostredkovacieho jazyka, časté najmä v prvých fázach výučby. Niekedy môže dôjsť k nepresnostiam alebo skresleným predstavám o označovanom predmete alebo jave, najmä pri semantizácii abstrákt alebo špecifikácii v rámci jedného druhu, napr. *lekár - chirurg, živočích - zviera – ryba - pstruh* ap. Slovný výklad spresňuje zápis symbolmi, číslicami, pravda, ak frekventanti už disponujú vecnými znalosťami o predmete komunikácie, potom si ľahšie osvojujú definíciu zapísanú vzorcom napr. *Práca A sa rovná súčinu sily F a dráhy s:* **A = F . s** alebo schémou:

2. ***semantizácia v cudzom jazyku*** vhodná najmä v pokročilých stupňoch, kde význam slova môže vyplynúť priamo z kontextu, často však nové slová

   a) treba opísať, predstaviť, vysvetliť pomocou zovšeobecnených výrazov alebo kategoriálnych slov, slúžiacich na definovanie, vymedzenie obsahu pojmov, napr. *predmet, jav, pojem, jednotka, prvok, model, schéma, proces, postup*, *stratégia* ap. najčastejšie pomocou definície, napríklad: *Marketing* je globálna podnikateľská *stratégia podniku,* ktorá sa orientuje na *trh*. V tejto definícii sa termín *marketing* vysvetľuje pomocou všeobecného spojenia *stratégia podniku*, ku ktorému sa priraďujú špecifické vlastnosti (podnikateľský, orientácia na trh);

   b) možno vysvetliť použitím synoným, napr. *manažér* - vedúci, riaditeľ, profesionálny riadiaci pracovník, *fonéma - hláska, formant - prípona - sufix,* alebo antoným *zisk – strata, kladný – záporný, zvyšovať – znižovať,* pričom možno využiť internacionalizmy alebo interlingválne paralely, napr. *(Slovenská) národná rada, (poľský) sejm, (ruská) duma, (nemecký) Bundestag, (rakúsky*, *európsky) parlament;*

   c) možno spresniť adjektívami, prípadne ich zapojením do konkrétnej komunikačnej situácie. Tak napr. *právo* 1. ako všeobecný pojem vo význame nárok, oprávnenie odôvodnené zákonnými ustanoveniami alebo zvyklosťami bližšie determinujú adjektíva *ľudské, občianske, politické, volebné právo* ap. 2. ako právny termín vo význame súhrn štátom ustanovených záväzných noriem a predpisov týkajúcich sa istého odboru špecifikujú základné odvetvia práva *ústavné, občianske, rodinné, obchodné, pracovné, trestné, správne, finančné, medzinárodné právo*, ktoré sa ďalej delí na *súkromné* a

verejné právo;

d) možno doplniť jeho derivačným a valenčným potenciálom, napr. súčasťou prezentácie novej lexémy *právo* je jeho spájateľnosť, napr. *právo na prácu/veta/detí/byť informovaný*, jeho deriváty, teda vzťahové adjektívum *právny* v príslušných spojeniach ako *právny* štát, vzťah, predpis; *právna* sila, norma; *právne* ustanovenie, nariadenie i kompozitá typu *občianskoprávny* proces*, pracovnoprávny* vzťah; *trestnoprávna* zodpovednosť, *verejnoprávna* televízia ap., ale aj adjektívum *právnický* odvodené od pomenovaní osôb *právnik/právnička*, v lexikalizovaných spojeniach *právnická* fakulta, *právnická* osoba na pomenovanie inštitúcie, organizácie, ktoré je opakom termínu *fyzická osoba* označujúceho jednotlivca až po frazeologické spojenia typu *byť v práve, mať vyše práva, regulovaný právom*;

e) možno si osvojiť *v schémach, rámcoch (frame), skriptoch, scenároch* na základe špecifikácie a klasifikácie určitých znakov, napr. pomocou *statických a dynamických rámcov,* ktoré predstavujú komplexné stereotypy dotýkajúce sa objektov, situácií, procesov a dejov (Dolník ,1998, s. 114). V bodoch naznačíme opis konceptu slovenskej kulinárskej špeciality *halušky.* Rámec objektu - *HALUŠKY ,* druh - POTRAVA, príznaky -HLAVNÉ JEDLO/PRÍLOHA, materiál - MÚKA, ZEMIAKY, príprava, spôsob – VARENIE, agens – KUCHÁR, INÁ OSOBA, konzumácia – SAMOSTATNE/S POCHUTINOU, napr. s bryndzou, symbol – SLOVENSKÁ ŠPECIALITA ap.

Takýto opis konceptu zahŕňa rozličné aspekty hodnotenia a systemizácie, a vytvára tak množstvo kombinácií a variácií typických aj neštandardných príznakov označovaných objektov a javov.

3. **semantizácia pomocou sprostredkovacieho jazyka** – ide o preklad osvojovaných slov do východiskového jazyka alebo príslušný výklad v sprostredkovacom jazyku, pričom treba prihliadať na podobnosti , ale najmä na rozdiely v interpretácii vyplývajúce z ich odlišnej formálnej stránky i sémantiky. Tu treba dbať na významové korelácie jednotlivých lexém, ale najmä na asymetriu v slovenčine a porovnávaných jazykoch vzhľadom na počet možných ekvivalentov.

Ak jeden výraz napr. *hlava* v slovenčine ako 1. časť tela *ľudská hlava* 2. sídlo rozumu, pamäti; *pracovať hlavou* 3. život, človek – *ručiť svojou hlavou* 4. odb. človek ako jedinec – *spotreba na hlavu* 5. vedúca osoba – *hlava štátu* 6. vec podobná hlave - *hlava kolesa,* 7. práv. kapitola *hlava v ústave* má v nemčine ako materinskom jazyku štyri ekvivalenty *Kopf, Haupt, Oberhaupt, Kapitel,* alebo slovenskému *koža* zodpovedajú výrazy *Haut, Leder* hovoríme *o konvergencii,* ak na pomenovanie jednej lexémy v materinskom jazyku existuje viac výrazov v cieľovom jazyku, potom ide o *divergenciu*,

napr. nem. *Kőrper* má v slovenčine tieto koreláty *1. telo, 2. driek, 3*. fyz./mat. *teleso, 4. trup lode 5*. chem. tekutá *hmota 6. orgán spolok* zákonodarný ap.

Ani výrazy z ekonomickej sféry nie sú vždy ekvivalentné. Napríklad anglický ekonomický termín *budget* sa v poľštine úplne udomácnil *budžet*, *budžetowy*, kým v slovenčine a češtine sa používajú výlučne domáce slová *rozpočet* a *rozpočtový*, v nemčine sa *budget* ujal popri domácom termíne *Haushalt,* rovnako ako v ruštine koexistujú *bjudžet* i *rasčot.* Asymetria na osi *domáce - cudzie* sa prejavuje aj v miere integrovania internacionalizmov, konkurujúcich v slovenčine a češtine často domácim pomenovaniam typu *komputer - počítač, kredit - úver/úvěr, valuta - mena/měna*, *konto - účet,* ktoré si poľština z vlastných zdrojov nevytvorila a používa výlučne internacionalizmy *komputer, kredyt, waluta, konto*. Aj v ruštine sa v súčasnej odbornej komunikácii sa uprednostňujú internacionalizmy *kompjuter, kredit, vaľuta*.

3. Precvičovanie odbornej lexiky

Metodika precvičovania lexiky v spojitosti s rozširovaním minimálnej vetnej štruktúry a jej transformátov podporuje prepojenosť paradigmatických, syntagmatických a pragmatických vlastností slova, čím sa osvojujú potrebné komunikačné modely. Kontrola ich osvojenia a nácvik najfrekventovanejších modelov je práve ťažiskom substitučných, modifikačných a transformačných cvičení, kde sa rozličným spôsobom upevňuje diferencované používanie preberaných javov v komunikácii. K základným typom lexikálnych cvičení s komunikačným zámerom rozvíjania aktívnej zásoby patria:

a) pomenovanie predmetov, javov – podľa obrázku, schémy napr. *v – rýchlosť, F - sila*;

b) doplňanie slov do kontextu, tzv. prázdne texty napr. Poznáte ..... cestnej premávky? Vodič nedodržal ..... a dostal peňažnú ..... Podnik neplatil ..... . Daňový úrad vykonal ..... a zistil porušenie daňového ..... .

c) tvorenie slov podľa vzoru – *podnikať - podnikateľ, učiť – učiteľ, svedčiť - svedok;*

d) tvorenie odvodených slov – *výroba, výrobný, výrobca, vyrábať/vyrobiť, vyrobený/vyrábaný, výrobok; robiť – urobiť, zarobiť, odrobiť, prerobiť, dorobiť;*

e) tvorenie synoným **alebo** ***antoným*** – nahraďte použité výrazy synomymami napr. *garantovať* - ....., *ekonomické* - ....., *aplikácia* - ..... alebo antonymami *rastie* - ....., *pozitívny* - ....., *výhra* - ..... *všetko* .....;

f) výklad odborného výrazu napr. čo rozumieme pod pojmom *ombudsman, právny štát;*

g) obmena/nahrádzanie slov a slovných spojení – podať sťažnosť – sťažovať sa, kupujte výrobky *vyrábané* na Slovensku – *ktoré sa vyrábajú* na Slovensku; presadzujú sa vďaka

dobrým *výsledkom hospodárstva – hospodárskym výsledkom;*

h) preklad príslušnej lexémy alebo ***spojenia*** do východiskového jazyka, konfrontáciou sémantických a gramatických parametrov sa odhalia rozdiely, napr. *protokol, projekt* sú v slovenčine maskulína, v nemčine neutrá, nové pomenovanie európskej meny *euro* je v slovenčine neutrum a skloňuje sa podľa vzoru mesto, teda *jedno euro, eura, eur*, kým v poľštine patrí k nesklonným maskulínam, teda *jeden euro* ap. umožní kontrolu porozumenia i použitia a pomôže predchádzať medzijazykovej interferencii zapríčinenej formálnou podobnosťou a významovou odlišnosťou, napr. existenciou medzijazykových homoným - slov. *dedina* zodpovedá v poľ. *wieś,* ale poľ. *dziedzina* znamená v slovenčine *oblasť, odbor;*

i) doplnenie správneho tvaru – prispieva k používaniu vybraných jednotiek v správnom tvare: Na Slovensku sa diskutuje ..... (reforma - verejná správa).
Podľa ..... (zákon – ochrana spotrebiteľa) tovar vymenili.
Vláda rokovala ..... (zvýšenie platu – učitelia, lekári).
Prokurátor obvinil ..... (riaditeľ – korupcia).
Obhajca podal ..... (odvolanie – Najvyšší súd).

j) klasifikácia termínov na základe rozličných kritérií, parametrov – gramatické kategórie, slovné druhy, sémantické príznaky, čím sa vytvárajú skupiny pomenovaní so spoločným základom, vlastnosťami, určitými vzťahmi ap. Napr.
podnikateľ, konateľ, riaditeľ, majiteľ, odberateľ; podnikať, konať, riadiť, vlastniť, odberať;
správca, sudca, obhajca, hovorca; správkyňa, sudkyňa, obhajkyňa, hovorkyňa;
znalec - posudok, poslanec- zákon, veľvyslanec - recepcia,;

k) rozvíjanie reči doplnením odpovede do opísanej situácie napr.
Čo musíte/môžete urobiť, ak
zistíte, že kúpený tovar je poškodený .....
ste stratili osobné doklady .....
nesúhlasíte s rozhodnutím súdu .....
chcete získať štipendium .....
chcete kúpiť byt .....

V cvičeniach sa buď poskytnú možnosti, z ktorých treba vybrať vhodnú odpoveď, alebo správne riešenie treba vytvoriť, prípadne doplniť na základe získaných vedomostí. Uvedené typy cvičení možno aplikovať v rozličných variáciách podľa cieľa výučby a komunikačnej kompetencie frekventantov a slúžia jednak na upevňovanie príslušných výrazov a ich použitie v komunikácii, jednak na predchádzanie potenciálnym chybám vyvolaným vnútrojazykovou a medzijazkovou interferenciou , prípadne existenciou medzijazykových homoným tzv.

falošných priateľov pri konfrontácii slovenčiny s východiskovým jazykom frekventantov.

Literatúra

BOSÁK, J.: Domáce, cudzie, internacionálne v postojoch slovenských lingvistov. In: Studia Academica Slovaca. 28. Prednášky XXXV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1999, s. 31-38.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Slovenčina ako stredoeurópsky jazyk (Na okraj protikladu domáce/cudzie). In: Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolingvistica Slovaca. 3. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1997, s. 69-78.

DOLNÍK, J.: Konfrontačný opis lexiky a vyučovanie cudzích jazykov. In: DOLNÍK, J.- BENKOVIČOVÁ, J.- JAROŠOVÁ, A.: Porovnávací opis lexikálnej zásoby. Bratislava, Veda 1993, s. 151-167.

DOLNÍK, J.: Interpretácia textu. In: DOLNÍK, J. - BAJZÍKOVÁ, E.: Textová lingvistika. Bratislava, Stimul 1998, 134 s.

HENDRICH, J. A KOL.: Didaktika cizích jazyků. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1988, 498 s.

HORECKÝ, J.: Odborná terminológia v súčasnej slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1997, s. 59-63

HORECKÝ, J.: Cudzie slová v slovenčine dnes. In: Studia Academica Slovaca. 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1994, s. 78-83.

JAROŠOVÁ, A.: Lexikalizované spojenia v kontexte ustálených spojení. In: Princípy jazyka a textu. Ed. J. Dolník-J. Štefánik. Bratislava, Univerzita Komenského 2000, s. 138-153.

MASÁR, I.: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava, Veda 1991, 189 s.

PEKAROVIČOVÁ, J.: Odborná lexika z hľadiska slovenčiny ako cudzieho jazyka. In: Philologica. XLI. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Red. P. Žigo. Bratislava, Univerzita Komenského 1993a, s. 187-199.

PEKAROVIČOVÁ, J.: Slovenčina ako cudzí jazyk a odborná komunikácia. In: Sudia Academica Slovaca. 22. Prednášky XXIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1993b, s. 175-180.

PEKAROVIČOVÁ, J.: Die Fachkommunikation im linguodidaktischen Konzept des Slowakischen für Ausländer. In: Linguodidaktische Aspekte der Fachkommunikation im Fremdsprachenunterricht. Ed. J. Pekarovičová-R. Rathmayr. Bratislava, Stimul 1996a, s. 61-68.

PEKAROVIČOVÁ, J: Odbornokomunikačné modely vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka. In Studia Academica Slovaca. 25. Prednášky XXXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1996b, s. 160-163.

PEKAROVIČOVÁ, J.: Lingvodidaktické aspekty odbornej komunikácie na pozadí slovenčiny ako cudzieho jazyka. Doktorandská dizertačná práca. Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1999, 169 s.

PEKAROVIČOVÁ, J.: Lingvodidaktické aspekty odbornej komunikácie. Slovenská reč, 65, 2000a, 1, s. 3-10.

PEKAROVIČOVÁ, J. Slovenčina ako cudzí jazyk v lingvodidaktickom kontexte. In: Studia Academica Slovaca. 29. Prednášky XXXVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 2000b, s. 158-172.

Ľudmila PETERAJOVÁ

Domov a svet v tvorbe maliarky Ester M.-Šimerovej

K 92. narodeninám v januári 2OO1 dostala maliarka Ester M.-Šimerová prejav uznania od svojej druhej, duchovnej vlasti. Veľvyslanec Francúzska v Slovenskej republike jej odovzdal zlatý Rad za zásluhy v oblasti umenia a literatúry a za príspevok k upevneniu kultúrnych vzťahov medzi Slovenskom a Francúzskom, ktorý jej udelila francúzska ministerka kultúry. Slovenská maliarka takto získala vysoký titul Commandeur.

Udialo sa to v Liptovskom Mikuláši, v meste, ktoré je už päťdesiat rokov maliarkiným domovom. Do Liptova nasledovala svojho manžela, pôvodne právnika, potom umeleckého fotografa Martina Martinčeka, vyhosteného z Bratislavy v čase násilného vysťahovávania na začiatku 5O-tych rokov.

Domovom je pre umelkyňu už väčšiu polovicu jej života Liptov. Kraj, do ktorého sa ako mestský človek dostala nedobrovoľne. V tej prvej, rozhodujúcej etape, v mladom a strednom veku jej domovom boli multikultúrna Bratislava, svetový Paríž a príbuzná Praha.

Domov pre umelca značí viac než materiálne prostredie, obsahuje takisto duchovnú klímu, inšpiráciu "geniom loci", v prípade maliara aj vizuálne osvojenie si jeho charakteristík. I v tomto rozšírenom poňatí domova musela maliarka počas svojej dlhej aktivity vsiaknuť a tvorivo pretaviť nezmerné množstvo najrôznejších poznatkov a zážitkov sprostredkovaných štúdiom, umením, dobou, krajinou. Nikdy

však nestratila svoju osobnosť. Ani keď niekoľkokrát za život musela začínať odznova.

V slovenskom výtvarnom umení je ojedinelým zjavom nielen dĺžkou a tvorivou intenzitou svojej životnej dráhy, zasvätenej cele maliarstvu. Jedinečnou ju robí predovšetkým skĺbenosť domáceho a svetového, syntéza prinášajúca nové, pôvodné hodnoty.

Namiesto opisov a výkladov odcitujme niektoré z myšlienok Ester M.-Šimerovej, publikovaných v monografiách a katalógoch. Z nich jasne vystúpi úzka spätosť domova s sveta, ich jednota, pre umelkyňu od mladi samozrejmá.

Najprv o jej základných orientáciách: "Za svoju výchovu vďačím dvom ženám: svojej matke a svojej majsterke Alexandre Exter. Dali mi mravnú, intelektuálnu, kultúrnu a umeleckú výchovu. Matka, hudobníčka aj výtvarne nadaná, viedla ma takmer od detstva k poznávaniu veľkého umenia. Predovšetkým v hudbe, ale aj v literatúre, najmä severskej. Ibsen, Bjornson, Tolstoj, Dostojevskij, Turgenev, ale aj poézia napr. Schillera a Heineho, boli popri slovenskej, neskôr i českej literatúre autormi, s ktorými som vyrastala. Matka ma viedla k jasnej, súvislej formulácii viet a myšlienok, k usilovnému štúdiu cudzích jazykov a k samostatnému úsudku, k jeho nebojácnemu obhajovaniu... Matka mala ťažký život po ekonomickej stránke. Vždy sa mi však dostávalo prepychu kníh, divadelných predstavení, koncertov i styku s osobnosťami zo sveta umenia."

V prvých desaťročiach 2O. storočia v Bratislave to bola netradičná moderná výchova. Treba tu spomenúť, že matka

maliarky pochádzala z významnej slovenskej rodiny Dérerovcov, medzi jej početnými súrodencami boli politik, lekári a iné osobnosti známe za prvej Československej republiky. Otec sa s Esterinou matkou rozviedol, odišiel do Ameriky, avšak zaslúžil sa o dcérine parížske štúdiá finančnými príspevkami.

Po maturite na bratislavskom dievčenskom gymnáziu roku 1927 tak mohla Ester odísť do Paríža. Pobudla tam na štúdiách maliarstva celých päť rokov. Po dvoch rokoch všeobecnej prípravy na Académie Julian sa rozhodla pre vyslovene modernú školu, Académie de l°art moderne, ktorú viedol Fernad Léger. Na tejto akadémii vyučovala kompozíciu dávna Légerova známa, ruská kubofuturistka a neskoršie konštruktivistka, maliarka a scénografka, preslávená v predrevolučnom Rusku spoluprácou s režisérom Tairovom, Alexandra Exter. Táto silná osobnosť natoľko priťahovala mladú adeptku maliarstva zo Slovenska, až napokon celkom prešla pod jej umelecké vedenie. Zásluhou čoho ona jediná zo slovenských umelcov nielenže počas päťročného študijného pobytu v Paríži získala dokonalé poučenie o francúzskom modernom umení, ale osvojila si aj výtvarné princípy svetovo oceňovaných ruských avantgárd.

O svojej profesorke Ester M.-Šimerová napísala:

"Alexandra Exter ma, popri štúdiu výtvarných disciplín, viedla k četbe antických autorov, gréckych, latinských, sakrálnej poézie starého Egypta, ale aj k četbe francúzskej literatúry. Matka a Alexandra Exter mali spoločný povahový základ: prirodzený, hlboký, ničím nezmeniteľný mravný postoj v otázkach života a umenia. Tento postoj mi bol a dodnes je mementom vo všetkých

životných situáciách."

Zásady výtvarného vzdelávania u Alexandry Exter charakterizovala nasledovne: " Škola syntetického kubizmu, ktorou som prešla, vychádzala z jeho zásad, bola však už menej asketická, prístupnejšia námetu ako významovému prvku. Avšak dominantným obsahom obrazu musela byť kompozícia vybudovaná na lešení, ktoré stvorilo z plochy obrazu organický celok. Každý prvok diela musel mať svoj nezmeniteľný tvarový a logický význam. V priebehu práce takto budovaný obraz nemilosrdne odkrýva každý kompromis, každý únik. Naučí umelca vzdávať sa lacných efektov, esteticky pôsobivých náhodilostí, v prospech čistoty a jednoliatosti celku. Pokiaľ ide o farbu, uplatňovala táto škola zásadu francúzskej maľby, to značí premyslenú farebnú väzbu medzi jednotlivými plochami. Pre mňa mala a má táto škola dodnes neoceniteľný význam. Nezachraňovala ma pred krízami, ktorými prechádza každý umelec, vždy mi však pomáhala dostať sa z nich."

S hlbokou erudíciou v oblasti moderného maliarstva, s výtvarnými skúsenosťami aj v technikách dekoratívneho umenia a so širokým rozhľadom v svetovej umeleckej kultúre ako i s nadobudnutým obdivom k modernej civilizácii a technike, vrátila sa Ester Šimerová do Bratislavy, a až do vypuknutia vojny často odchádzala na dlhšie pobyty do Paríža. V úspešných bratislavských rokoch 1932-1939 patrila ku kliesniteľom moderného maliarskeho prejavu u nás. Začlenila sa do úsilí slovenskej moderny reprezentovanej najmä maliarmi Ľudom Fullom a Mikulášom

Galandom, vytvoriac jej jedinečný variant francúzsko-ruskej avantgardnej proveniencie s čoraz výraznejšími osobnými prvkami.

Prvý obraz, ktorý po návrate domov vytvorila, Zátišie s hroznom, bol dokonale "parížsky". Nebol problém v medzivojnovom liberálnom období úspešne pokračovať týmto smerom. No Ester Šimerová v prvom svojom interview pre tlač na otázku Janka Alexyho, či nespracúva domáce námety, povedala známe a viackrát citované vety: "Ba hej. Práve dokončievam dve krajinky z okolia Rajca. Nechcem byť tu doma cudzorodým kvetom. To, čo som si zo sveta priniesla, chcem priviesť k rozkvetu na domácej pôde." Čoskoro sa jej to podarilo. Jeden z jej najznámejších obrazov, Vtáci nad horami, vznikol z inšpirácie slovenským pohorím, zo štúdií prírody, na ktorých pracovala metódou svojho štýlu. A tento obraz reprezentoval slovenské maliarstvo na výstave v New Yorku roku 1938.

Bol to však koniec plodného a úspešného obdobia jej života. Udalosti druhej svetovej vojny ju vyhnali i s jej prvým manželom, univerzitým profesorom lekárom Šimerom do nacistami okupovaného Protektorátu Čechy a Morava. Tam úradne zakázali jej výstavu ako prejav "zvrhlého umenia - entartete Kunst." Čo mohlo byť zvrátené na obraze zátišia s jabĺčkami na slovenskej keramickej mise alebo na obraze dedinskej trhovkyne s kohútom? Len to, že prezrádzali francúzsku maliarsku kultúru. No postihla ju aj osobná tragédia. Manžela, ktorý sa zapojil do odbojového hnutia, nacisti uväznili a v Berlíne popravili.

Po vojne sa maliarka vrátila do Bratislavy. Stala sa predsedníčkou novej výtvarnickej organizácie, Bloku slovenských výtvarných umelcov. Zvolili ju za delegátku na prvú konferenciu

UNESCO v Paríži. Vtedy, v roku 1946, videla naposledy svoju profesorku a priateľku, ktorá jej navrhla usadiť sa pri nej natrvalo a ponúkla jej svoj dom.

No skutočným domovom bolo maliarke Slovensko. Tam chcela rozvíjať svoj talent a schopnosti, pomáhať budovať slobodnú modernú kultúru. Maľovala slovenské motívy, ženu v kroji, ľudové Madony, pravda, neopúšťajúc svoj výtvarný štýl. Založila si novú rodinu. Zdalo sa, že nastalo obdobie tvorivej pohody.

Tie kratučké dva-tri roky preleteli v upevňujúcich sa nádejách na trvalý tvorivý rozlet, a už sa zase zmrákalo na politickom i kultúrnom nebi. Po Februári roku 1948 v situácii, kedy podľa sovietskeho príkladu odsúdili aj u nás samotné základy moderného umenia, vnucujúc mŕtve dogmy akademizmu 19. storočia ako vzor pre socialistické umenie, Ester M.-Šimerová bránila v tlači, a odvážila sa na to ako jediná zo slovenských umelcov, právo na súčasný výtvarný prejav: "Mnohí ľudia omylom hľadali v kubizme sloh našej doby. Bola to len cesta späť do života. Všetky teórie, všetky -izmy ostatného štvrťstoročia boli len prejavmi znova prebudeného života a jeho nespútaných nádejí...Nikto z nás nemôže povedať, ako bude vyzerať konečný sloh nášho storočia...Nemá však zmyslu chcieť pod akoukoľvek zámienkou vnucovať umeniu predčasne štýl pozostávajúci v najlepšom prípade z reminiscencií. Musíme čakať, až dozreje ako plod nenásilného, ale sústavného hľadania výrazu..."

Neuspela. Lavína dogmatizmu zmietla aj ju. Znova pribudli osobné problémy. V akcii násilného vysťahovávania

z Bratislavy nepohodlných intelektuálov musel odísť aj jej manžel za robotníka do tehliarne v Liptove.

Nasledovala ho a živorili v dedinskom dvore bez akéhokoľvek civilizačného komfortu. Až po niekoľkých rokoch sa im podarilo usadiť sa v meste Liptovskom Mikuláši. Tu sa rozvíjal fotografický talent Martina Martinčeka, liptovského rodáka, ktorý neobyčajným objaviteľským spôsobom stvárňoval podoby tohto kraja, jeho prírodných štruktúr, reflexov v horských bystrinách, ale i starých ľudí a ľudovej architektúry.

V tvorivom dialógu manželskej dvojice sa výrazne znásobil umelecký potenciál maliarky, hoci v Liptove musela ako výtvarníčka začínať znovu. Kreslila krajinu obkolesenú vencom hôr, na pohľad studenú a prísnu, ktorá na ňu spočiatku pôsobila ako celok svojou monumentalitou. Trvalo roky, kým sa naučila vnímať a stvárnovať v duchu svojho výtvarného názoru aj detaily prírody, ich bohatú tvarovú a farebnú skladbu, kombinácie a harmónie, kontrasty i súzvuky. Maliarka to vysvetľovala takto:

"Keď maliar žije mnoho rokov v určitej krajine, ustáli sa na určitom výbere. Snaží sa uchopiť tie jej stránky, ktoré sa mu vidia podstatné, a ostatné vynechať. Takýto postup si vyžaduje roky štúdia a rozmýšľania. V konečnom výsledku musí byť prenesené videnie krajiny z roviny optickej do roviny mentálnej, to znamená, že si maliar o danej krajine vytvoril svoj obraz."

Tieto roky prácnej regenerácie umeleckého videnia

v novom prostredí maliarka prežívala bez citeľnej podpory zo sveta. Domov bol vtedy veliteľsky prísny a do seba uzavretý. Maliarka sa bránila ako vedela: "Umelec nevyrastá zo seba. I keď sú aj takí, ktorých bezprostredne nik neovplyvňuje, vidia tvorbu iných, obohacujú sa ňou. Tu v Liptove niet veľkých múzeí, neprichádzajú sem vynikajúce výstavy. Časom som sa naučila nahradiť si toto všetko četbou veľkých básnikov."

Došlo k odmäku. Šesťdesiate roky. Sprvu sem prenikli zo sveta aspoň nové publikácie. Maliarka o tom v liste napísala: "Mala som možnosť preštudovať si dôkladnejšie II.diel Peinture moderne - súčasné tendencie, text od Nella Ponenteho. Spravila som si sedem stránok výpiskov. Dozvedela som sa tam výsostne zaujímavé veci o "action painting" a o názoroch prominentných abstrakcionistov na otázky výtvarné...Stavia to všetky moje názory na hlavu. Našťastie mi funguje bezvadne zmysel pre rovnováhu, takže z toho nemám závraty. Konečne poriadne prevetranie na čerstvom vetre. Nakoniec som zistila, že každý hovorí troška niečo iného. A tak i ja - hovorím tiež troška niečo iného.Ale v srdci im ďakujem za to, že mi otvorili oči pre nové veci."

Odvtedy prešli viac ako tri desiatky rokov tvorivého dialógu maliarky s domovom i so svetom. Mala možnosť cestovať a niekoľkokrát pobudnúť v milovanom Francúzsku.

V týchto desaťročiach vytvorila obdivuhodné maliarske dielo nezapierajúce poučenia zo svetového moderného maliarstva, ktoré však nesie jej osobné znaky i punc prírody a prostredia

Liptova. Maliarka viackrát priznala, že bez slovenskej krajiny by nemohla žiť a tvoriť.

Neznamená to, že by sa venovala krajinomaľbe. Naopak, konkrétnu krajinu by sme v jej diele len ťažko hľadali. Avšak studený kolorit kraja a prísne vertikály ihličnatých lesov sa nezmazateľne prevtelili do obrazov ako hĺbkové pocity umelkyne.

Popri obrazoch vytvárala papierové koláže, návrhy na monumentálne maliarske diela, maľované objekty.

Osobitne originálnu časť jej tvorby predstavujú ilustrácie textov francúzskeho básnika Saint-John Persea. Sú to voľné výtvarné interpretácie poézie v podobe objektov, ktoré maliarka nazvala kameami. Vytvárala ich v rokoch 1966-68 a príležitostne i neskôr. Inšpirácie z básnikových zbierok Majáky, Exil, Dažde, Snehy, Víchre, Básne cudzinca pretlmočila v maľbách olejom na nepravidelne zaoblených štukových objektoch. Tieto sadrové "placky" maliarka v zdĺhavom procese opracovávala a keď dokončila obrusovaním "sprírodňovanie" materiálu do podoby kameňa, vkresľovala štetcom francúzsky text básne a vmaľovávala voľnú znakovú intepretáciu jej významu. Kamey sú maliarsky i plasticky pojednané obojstranne.

Neskôr autorka niektoré z nich dala odliať do bronzu. Zbavené farieb a v novom tóne patinovaného kovu získavajú na plastickom účinku a vystupujú ďalšie ich svetelno-iluzívne vlastnosti.

Pocta básnikovi, ktorý "vystúpil zo svojich tisícročných komnát a pripojil sa k ľuďom svojho času", aby

dvojjazyčným jazykom reality a imaginácie vypovedal o hlbokom spriaznení človeka s prírodou je dielom, ktoré najviac

približuje Ester M.-Šimerovú francúzskej kultúre. Kamey venované

poézii Saint-John Persea tvorili podstatnú časť výstavy vo

Francúzskom inštitúte v Bratislave, usporiadanej z príležitosti

autorkinho ocenenia, výstavy, ktorá v priebehu roku 2OO1

putuje po viacerých francúzskych mestách.

Milan Podrimavský

MEMORANDUM NÁRODA SLOVENSKÉHO ROKU 1861 A KONCEPCIA NÁRODNEJ SVOJBYTNOSTI

Memorandum národa slovenského roku 1861 patrí k najvýznamnejším dokumentom, ktoré sa spájajú s národnoemancipačným procesom Slovákov.[1] Vznik Memoranda odráža zámer vedúcich slovenských osobností vyjadriť základný štátoprávny rámec riešenia slovenskej otázky v období, keď sa v Habsburskej monarchii obnovil ústavný systém vlády a v tomto kontexte sa rozhodovalo o vnútornom usporiadaní štátu. Vydanie Októbrového diplomu (1860) a Februárového patentu (1861) cisárom Františkom Jozefom I. znamenalo výrazný podnet pre aktivizáciu slovenskej politiky, aby využila situáciu a pokúsila sa v rámci nových pomerov ovplyvniť prijatie legislatívnych noriem, v ktorých by sa zakotvili práva národov na ochranu a rozvíjanie svojej identity. Vo vedomí, že ide o záležitosti kľúčového dosahu pre ďalší vývin monarchie, požiadavky na zásadné reformy, ktoré by zabezpečili ústavné postavenie všetkých národov na základe rovnoprávnosti, deklarovali, prirodzene, politické reprezentácie všetkých potláčaných národov Uhorska. Ich spoločným cieľom bolo dosiahnuť, aby miesto zachovania tradičného historického práva pre korunné krajiny sa v územno-politickej štruktúre štátu uplatnil princíp prirodzených práv národov. Habsburská monarchia by sa pretvorila na federáciu národných subjektov a jej členenie sa uskutočnilo podľa historicky sformovaných a prirodzene jestvujúcich územno-etnických jednotiek.

Aktuálny slovenský národnopolitický program sa po obsahovej stránke intenzívne formoval v druhej polovici roku 1860, keď vo Viedni zasadala rozšírená Ríšska rada s úlohou pripraviť návrhy na riešenie krízového stavu vládneho systému v monarchii.[2] Iniciatíva Štefana Marka Daxnera vyústila do zostavenia spisu, ktorý po posúdení viacerými

poprednými postavami národného života vyšiel začiatkom roku 1861 pod názvom Hlas zo Slovenska.[3] Jeho význam spočíval v skutočnosti, že vyjadril principiálne koncepčné tézy, o ktoré sa opierala definícia národnej svojbytnosti Slovákov. Na základe argumentácie historického charakteru o postavení Slovákov v Uhorsku a ich vzťahu k Maďarom , ako aj s odvolaním sa na zásady pozitívneho práva vyslovil názor, že ak sa v štáte zabezpečuje rovnoprávnosť jednotlivcov pred zákonom, nemôže byť odňatá ani národom. Autor dospel k záveru, že „Slováci sú plemä, svojou rečou, svojimi zvykmi a obyčajmi, svojim národným povedomím od Maďarov odlišnô a oddelenô“, z čoho vyplýva, že „Slováci nepotrebujú nič inšie, len prosto na svoje národnô stanie sa odvolať a tým jejich právo k ňárodnej rovnoprávnosti dostatočne je dokázanô.“[4] Pre určenie postavenie Slovákov v Uhorsku bola kardinálna ďalšia myšlienka: „Uhorsko pre nás len na toľko jestuje (existuje) nakoľko my v ňom jestujeme; - len na toľko ho uznávame, na koľko my v ňom uznalosti nachádzame.“ Aplikovanie panovníkom proklamovanej zásady o rovnoprávnosti všetkých národov v ríši pokladal za možné len vtedy, „keď čiara ethnografická, ktorá skutočne stojí medzi oboma plemenama, aj positívnym zákonom uznaná a stvrdzená bude a keď každá národnosť v objemu tejže čiary tié jisté rovnaké práva a tié jisté povinnosti mať bude.“[5]

Bezprostredný impulz k verejnému vystúpeniu Slovákov sa zrodil v súvislosti s vyhodnotením aktivít predstaviteľov ostatných nemaďarských národov Uhorska. Títo pripravovali reprezentatívne zhromaždenia s poslaním prijať politickoprogramové dokumenty a predostrieť ich najvyšším štátnym ustanovizniam ako vyjadrenie snáh jednotlivých národov dosiahnuť primerané ústavné podmienky a politické záruky pre svoju sebarealizáciu. Vzhľadom na potrebu koordinácie síl a oboznamovania slovenskej spoločnosti so zámermi na politickom poli, aby sa získala čo najširšia podpora verejnosti, mala mimoriadny význam úspešná akcia s vydávaním novín, ktoré plnili nielen informačnú, ale aj v daných pomeroch aj nezastupiteľnú organizátorskú funkciu. V marci 1861 začali vychádzať

Pešťbudínske vedomosti v úlohe politického tlačového orgánu, v ktorom sa kryštalizovali slovenské postoje k aktuálnym pomerom v monarchii a rozoberali relevantné aspekty obsahu plánovaných politických aktivít. Početné publicistické state známych osobností hodnotili historické, právne, politické, etnické, konfesionálne, kultúrne a jazykové faktory, ktoré súviseli s chápaním slovenskej otázky a podstatou národnej identity. Tým sa mala dosiahnuť informovanosť všetkých zložiek slovenskej pospolitosti o zameraní a cieľoch nového politického programu. Zároveň do popredia vystupovala potreba predostrieť primerané odôvodnenie opodstatnenosti špecifických slovenských požiadaviek zainteresovaným vládnym a politickým kruhom. Brali sa pritom do úvahy skúsenosti z revolučných rokov 1848-1849, zohľadňovali sa vtedajšie politické programy a rozličné projekty a úvahy o riešení slovenskej otázky, aby sa opäť dostali do centra pozornosti myšlienky, že účinné zabezpečenie podmienok pre národnú sebarealizáciu Slovákov je nevyhnutné uskutočniť vhodnou formou ich štátoprávneho uznania. Ešte v živej pamäti súčasníkov bol totiž prvý slovenský národnopolitický program – Žiadosti slovenského národa z mája 1848 a účinkovanie prvého politického orgánu – Slovenskej národnej rady.

Z hľadiska účelu celonárodného politického podujatia bolo dôležité, aby jeho účastníci tvorili reprezentatívny zbor osobností, ktoré mali v slovenskej spoločnosti dôveru a s ich rokovaním vyjadrili súhlas obyvatelia slovenských mestečiek a obcí. V tomto smere sa vykonala rozsiahla agitačná práca, aby pri absencii vhodných inštitucionalizovaných štruktúr v národnom spoločenstve dosiahla organizácia celým svojím charakterom výnimočnej akcie želateľný výsledok.

Slovenské národné zhromaždenie sa konalo 6.-7. júna 1861 v Martine.[6] Pod vedením Jána Francisciho sa zaoberalo predovšetkým obsahom deklaratívneho aktu, ktorý by zakotvoval hlavné požiadavky Slovákov na uplatnenie národnej identity v štátoprávnej, politickej, kultúrnej a jazykovej oblasti. Po obsiahlej diskusii k návrhu, ktorý predniesol Š. M.

Daxner, účastníci prijali dokument s názvom Memorandum národa slovenského. Rozhodli sa, že tento pamätný spis adresujú uhorskému snemu, lebo práve v ústavnej kompetencii tohoto zákonodarného zboru bolo prijímať príslušné právne normy, ktoré sa týkali záležitostí vnútri Uhorska. Zároveň zhromaždenie zvolilo 23-členný Stály národný výbor na čele s J. Franciscim a splnomocnilo túto kolektívnu slovenskú politickú reprezentáciu dbať o plnenie prijatých uznesení.

Obsahová náplň Memoranda národa slovenského sa odvíja od dvoch základných požiadaviek, ktoré tvoria osnovu štátoprávneho zakotvenia národnej identity Slovákov v štáte. Prvá požiadavka sa týkala uznania a zákonného zabezpečenia svojbytnosti Slovákov ako národa, ktoré sa má zároveň prejaviť v príslušných právach slovenského obyvateľstva používať svoj jazyk vo všetkých sférach verejného života. Druhá požiadavka v nadväznosti zdôrazňovala, že uznanie národnej svojbytnosti sa musí spájať s územím, ktoré Slováci obývajú, a preto je nevyhnutné, aby sa v súlade s prvou požiadavkou určilo administratívne vyčlenené národné územie Slovákov pod názvom „Hornouhorské slovenské Okolie“. Neoddeliteľnosť obidvoch požiadaviek sa v Memorande odôvodňovala historickými a právnymi argumentami, ktoré vychádzali zo súdobých definícií národa a zohľadňovali pritom skutočnosť, že Uhorsko je viacnárodným štátom. V Memorande sa prejavuje zámer presadzovať, aby všetky národné subjekty sa stali v ústavnom systéme štátotvornými zložkami a ani jeden z nich si nemohol prisvojiť postavenie výlučného nositeľa štátnosti. K tomu smerovali aj požiadavky právne založiť národné a jazykové práva Slovákov podľa zásad rovnosti a rovnoprávnosti národov a zrušiť tie zákony, ktoré sa s uvedenými zásadami nezhodovali.

Rozborom uvedených požiadaviek možno predovšetkým bližšie osvetliť konzistentnú väzbu zásad, ktorými vyjadrovalo Memorandum koncepciu národnej svojbytnosti. V prvom rade treba zdôrazniť, že zo slovenskej strany sa jednoznačne stavalo na nevyhnutnosti uznať

národnú svojbytnosť Slovákov („osobnosť národa slovenského“) príslušnými legislatívnymi normami najvyššej právnej sily. To znamená, že uplatňovanie zákonmi určených národných práv nemalo byť závislé od aktuálnej štruktúry politických strán a zoskupení v parlamente, konštelácie vládnej moci a zásahov administratívno-správneho aparátu. Zároveň sa uznanie národnej svojbytnosti pokladalo za „prvú podmienku rovnoprávnosti národnej“, pričom na tomto princípe mal stáť celý ústavný systém štátu.[7] Z toho vyplýva, že tvorcovia Memoranda chápali riešenie slovenskej otázky v omnoho širších rozmeroch, ako bol nacionálny. Vyzdvihnutím princípu národnej rovnoprávnosti preukázali, že horizont ich štátoprávnych predstáv presiahol dovtedajšie dynastické a aristokraticko-šľachtické vnímanie národnostných vzťahov v monarchii. Proti petrifikovaniu tzv. historickopolitických individualít v usporiadaní Habsburskej ríše, ktoré v konečnom dôsledku znamenalo ďalšie upevňovanie hegemónie Maďarov v Uhorsku, sa postavili za demokratické usporiadanie viacnárodného štátneho celku, pretože takáto reforma by vychádzala z moderného chápania národného princípu, ktorý kompatibilne stelesňoval hodnoty rovnosti a rovnoprávnosti národných subjektov.

Druhá kardinálna požiadavka odrážala skutočnosť, že existencia Slovákov ako národa je evidentná, „bo žiaden národ nejestvuje len vo vidine, ale i v skutočnom svete“, a preto „nie je teda dosť uznať osobnosť jeho v holej všeobecnosti, ale potreba je každý národ uznať tak, ako je v skutku v priestore tom, ktorý on zaujíma a ktorý mu prozreteľnosť božská vyznačila.“[8] Odvolávajúc sa na precedentné fakty z dejín Uhorska sa konštatovalo, že niet príčiny, aby bez narušenia územnej integrity štátu „jeden súvislý celok tvoriaci národ slovenský...ako jedno hornouhorské slovenské Okolie vo vlasti našej miesta nájsť nemohol.“[9] Práve v rámci určitého presne definovanej územnej jednotky sa mali v praxi účinným spôsobom naplniť zásady národnej rovnoprávnosti a občianskej slobody.

Tretia časť Memoranda zdôraznila, že základné zásady národnej rovnoprávnosti sa majú premietnuť do jazykovej oblasti tak, aby sa v Okolí výlučne slovenčina používala vo

verejnom, občianskom, cirkevnom a školskom živote. Zároveň poukázala na potrebu zabezpečiť možnosť uplatňovať slovenčinu v najvyšších štátnych úradoch, pričom maďarčina mala mať funkciu „diplomatickej reči“, ktorá by slúžila ako prostriedok na dorozumenie sa medzi všetkými národmi v Uhorsku. Úprava právneho poriadku bola nevyhnutná preto, aby sa odstránili prerogatíva maďarčiny a maďarského národa a uvoľnila cesta pre sebarealizáciu nemaďarských národov. V organickej väzbe na ostatné požiadavky sa Memorandum osobitne vyslovilo za právo Slovákov na vyššie vzdelávacie a kultúrne ustanovizne.

Vo štvrtej časti Memoranda sa Slováci prihlásili k myšlienke solidarity s Rusínmi, Rumunmi, Srbmi a Chorvátmi, ktorých snahy odrážali rovnaké záujmy upraviť vzťahy medzi národmi v rámci spoločného štátu a v zmysle občianskej rovnoprávnosti zamedziť rozličné podoby diskriminácie nemaďarského obyvateľstva v celej štruktúre verejného života.

Pre doktrínu maďarskej politiky bola však slovenská iniciatíva svojou podstatou neprijateľná, lebo myšlienka homogénneho maďarského národného štátu vylučovala, aby Uhorsko bol štátoprávne konštituované s rešpektovaním existencie iných národných individualít ako maďarskej. V snahe dezavovať zmysel slovenských aktivít vládne kruhy a ich exponenti v stoličnej administratíve organizovali kampaň, ktorá stavala na zdôrazňovaní uhorského vlastenectva a striktnom všeobecnom odsúdení tých síl, ktoré podľa oficiálneho výkladu sa s nepriateľskými úmyslami pokúšajú narušiť ústavné základy a piliere integrity štátu.

Memorandum predložila delegácia uhorskému snemu 27. júna 1861, avšak celková atmosféra pre jeho posudzovanie bola nepriaznivá. Čoskoro panovník František Jozef I. pre závažné nezhody a rozpory s maďarskými politickými kruhmi snem rozpustil a memorandum sa teda ani nemohlo stať predmetom rokovania na parlamentnej úrovni.

Vzhľadom na to, že v Uhorsku nastalo obdobie tzv. ústavného provizória, keď zákonodarný orgán nepôsobil, sa Stály národný výbor rozhodol, že s návrhom na riešenie

slovenskej otázky sa obrátiť priamo na panovníka. Jeho právomoci boli natoľko rozsiahle, že na ich základe mohol prijať relevantné a legitímne rozhodnutia aj o záležitostiach, ktoré sa týkali právnej stránky usporiadania národnostných pomerov v Uhorsku.

Nová akcia sa stretla v slovenských kruhoch s podporou a vyše 50 členov deputácie podpísalo 6.decembra 1861 vo Viedni ďalší dokument, ktorý je známy pod názvom Viedenské slovenské memorandum.[10] Na audiencii 12. decembra odovzdalo osem členov deputácie na čele s biskupom Štefanom Moysesom, neskorším predsedom Matice slovenskej, slovenské požiadavky do rúk panovníka. Celkový charakter podujatia a najmä konkrétna podoba a obsahová stránka predložených spisov sa pripravovali so zreteľom na dovtedajšie skúsenosti s postojmi viedenského dvora k slovenským emancipačným pohybom a na konkrétne okolnosti, ktoré odrážali aktuálne rozloženie vplyvu politických síl v monarchii.

Deputácia odovzdala panovníkovi dva dokumenty. Prvým bol Prestolný prosbopis o vydanie privilégia na ochranu slovenského národa s prílohou Memoranda národa slovenského. Druhý dokument mal názov Návrh privilégia na zriadenie a organizáciu osobitného slovenského dištriktu (Okolia), ktorý konkretizoval požiadavky prosbopisu do predstavy, akú formu a obsah mala mať autonómna slovenská správa.

Podstatným prvkom Viedenského memoranda bolo potvrdenie základných požiadaviek, aby Slováci boli uznaní za svojbytný národný celok v Uhorsku, ktorému patrí vymedzené územie pod názvom Hornouhorský slovenský dištrikt. Z tohoto hľadiska bolo dôležité, že sa definovali zásady pôsobenia jednotlivých článkov národnej samosprávy. Určili sa základné hranice dištriktu, jeho administratívnosprávne členenie (rátalo sa so 16 okresmi), funkcie a právomoci zastupiteľských zborov, volebný systém, uplatňovanie jazykových práv atď. V štruktúre národnej samosprávy sa rátalo s najvyšším zastupiteľským orgánom (krajinským zhromaždením), ktorý by sídlil v Banskej Bystrici. Mali sa zriadiť príslušné ustanovizne výkonu verejnej správy a súdnej moci, ako aj školská sústava, kde úradným a

vyučovacím jazykom by bola slovenčina. Symbolmi autonómneho postavenia dištriktu mali byť nielen sv. Cyril a sv. Metod ako jeho ochrancovia (patróni), ale aj vlastná pečať s vyobrazením cisárskeho dvojhlavého orla s bielym dvojkrížom na troch modrých vrchoch v červenom poli.

Maďarské politické sily v snahe zamedziť principiálne riešenie národnostnej otázky na báze uplatnenia práv nemaďarských národov v Uhorsku ako štátotvorných subjektov vyvíjali tlak na panovníka a viedenský dvor, aby centrálna moc neprijala nijaké rozhodnutia, ktorých dôsledkom by bolo obmedzenie výsadného postavenia maďarského národa v Uhorsku. Vzhľadom na napäté vzťahy medzi panovníkom a maďarskou politickou reprezentáciou sa k slovenským požiadavkám pristupovalo vo Viedni predovšetkým so zvláštnym zreteľom na záujem dvora prejaviť čo najviac ústretovosti voči maďarskej politike, aby sa dosiahol kompromis, ktorý povedie k stabilizácii vnútropolitických pomerov v celej ríši. Tým dal panovník najavo, že prvoradým cieľom je urovnanie sporných otázok s maďarskými politickými kruhmi. Preto po rokovaniach o slovenských požiadavkách na najvyšších štátnych úradoch dal panovník konečnú odpoveď až vo februári 1863. V podstate odmietol akceptovať navrhnuté zásady riešenia slovenskej otázky a formálne prisľúbil, že práva nemaďarských národov v Uhorsku sa stanovia podľa osobitného zákona.

Význam a dosah memorandových akcií roku 1861 treba však posudzovať nielen z hľadiska súdobých hodnotení ich aktuálnych výsledkov, ale predovšetkým kritériami globálneho pohľadu na vývin slovenskej politiky a jej poslanie v národnoemancipačnom procese. Slovenskí činitelia vykonali totiž v daných pomeroch také kroky, ktoré svedčili o ich konštruktívnej snahe legitímnymi formami prispieť k usporiadaniu národnostných pomerov v habsburskej monarchii na základe prirodzenoprávnych princípov rovnosti národov, ktoré vylučujú hegemóniu početne silnejších nad slabšími. Využili tie možnosti, ktoré im

poskytoval jestvujúci právny poriadok a svoje postupy viedli legálnou cestou pri plnom rešpektovaní ústavných základov štátu.

Podstatu memorandových akcií z hľadiska slovenských národných záujmov výstižne zhrnul D. Rapant: "Memorandum viedenské nám vlastne predstavuje slúčenie mikulášskych Žiadostí z r. 1848 a Memoranda martinského z r. 1861. A v tom je práve jeho dokonalosť i význam. Rozsahove i obsahove predstavuje samospráva, žiadaná Memorandom viedenským, všetko, čo kedy Slováci si trúfali v Uhorsku žiadať".[11] V tejto súvislosti je dôležité poukázať, že uvedené závery sa opierajú o porovnania, z ktorých vyplýva, že poňatie slovenského autonómneho územia (Okolia) v martinskom Memorande je kvalitatívne odlišné od definície dištriktu (Okolia) vo Viedenskom memorande. Martinské Memorandum sa svojou podstatou vyznačovalo len všeobecným národopisným (etnickým) ohraničením územia (Okolia), v ktorom sa používa slovenský jazyk v úradnej a školskej sfére. Preto D. Rapant uvádza, že návrh Okolia (dištriktu) vo Viedenskom memorande „predstavuje totiž aj po stránke právnickej pozoruhodné dielo, ktoré necháva nerozriešenou len máloktorú dôležitejšiu organizačnú otázku," pričom v uvedenom návrhu na organizáciu Okolia vidí paralelu s predstavami o slovenskej korunnej krajine z roku 1849.[12]

Na obsahu a cieľoch memorandových akcií roku 1861 možno demonštrovať nielen koncepciu národnej identity a podmienky zachovania národnej individuality, ale aj úroveň reflektovania mocensko-politických faktorov v monarchii v slovenských politických kruhoch z hľadiska riešenia národnostných vzťahov, pripravenosť vedúcich slovenských činiteľov aktívne vystupovať za národné záujmy a prezentovať ich s príslušnými politickoteoretickými a právnymi argumentami.

Memorandový program, najmä však princípy národnej identity, ktoré vyjadroval, tvorili základnú pozíciu slovenskej politiky v prístupe k celkovému riešeniu otázky národnej emancipácie až do rozpadu Rakúsko-Uhorska roku 1918. Napriek tomu, že vo Viedenskom

memorande našla koncepcia národnej svojbytnosti Slovákov po vecnej stránke plnšie a presnejšie štátoprávne a politické vyjadrenie, vo vedomí politických kruhov ostávalo v tomto období martinské memorandum primárnym národnopolitickým programovým dokumentom. Táto skutočnosť sa príznačne prejavila v publikácii k 50. výročiu prijatia Memoranda národa slovenského,[13] v ktorej sa memorandová akcia vo Viedni vôbec nespomína. J. Škultéty pri jubileu vyslovil presvedčenie, že ak sa v Uhorsku uzákoní všeobecné volebné právo, dosiahnu Slováci požiadavky zakotvené v memorande národa slovenského, pričom zdôraznil, že koncepciu Slovenského národného zhromaždenia potvrdil a rozvinul ďalší vývoj.[14] S.H. Vajanský videl v martinskom Memorande dielo, ktorého mimoriadny význam pre identitu, sebauvedomenie a národný vývin Slovákov pretrval, hoci všetky požiadavky Memoranda ostali nenaplnené.[15]

Slovenská historiografia priniesla v početných prácach hodnotenia politického pohybu roku 1861 a pokladá za nesporné, že svojím dosahom patrí ku kľúčovým medzníkom a dominantným pilierom tradícií národnej ideológie a politiky .

---

[1] Na význam Memoranda národa slovenského zo štátoprávneho hľadiska sme stručne poukázali v stati PODRIMAVSKÝ, M.: Myšlienka slovenskej štátnosti 1848-1914. In: Studia Academica Slovaca 24. Bratislava 1995, s. 148-149.

[2] Súdobé determinácie súčinnosti slovenských politických síl rozoberá POLLA, B.: Slovenská politika pred zvolaním memorandového zhromaždenia. Historické štúdie XVI. Bratislava 1971, s. 109-129.

[3] V Pešti 1861.

[4] Tamže, s. 31-32.

[5] Tamže, s. 33.

[6] Dokumenty Slovenského národného zhromaždenia roku 1861 spolu s referátmi, ktoré odzneli na vedeckej konferencii k 125. výročiu prijatia Memoranda národa slovenského, obsahuje publikácia ELIÁŠ, M. (Ed.): Z prameňov národa. Martin 1988.

[7] Tamže, s. 258.

[8] Tamže.

[9] Tamže.

[10] Komplexné spracovanie tohoto podujatia s textami príslušných dokumentov obsahuje monografia RAPANT, D.: Viedenské memorandum slovenské z roku 1861. Turč. Sv. Martin 1943.

[11] Tamže, s. 31.

[12] Tamže, s. 32.

[13] ŠKULTÉTY, J.: Slovenské Memorandum roku 1861. Turč. Sv. Martin 1911.

[14] Tamže, s. 24-25.

[15] Tamže, s. 35.

Ján Sabol

Hviezdoslavovský verš vo vývine slovenskej poézie

1. Ústredný predstaviteľ slovenského básnického realizmu P. O. Hviezdoslav (1849 – 1921), autor lyrických, epických, ale aj dramatických textov, zásadným spôsobom zasiahol aj do vývinových procesov štruktúrovania slovenského verša.

V štúdii predkladáme základné úvahy o kreovaní rytmicko-metrickej, suprasegmentálnej (intonačnej) a syntaktickej štruktúrovanosti verša tohto autora. Svoje východiskové poznámky zakotvujeme literárnohistoricky a teoreticko-interpretačne do vývinovej línie slovenského verša a metaliterárne do sústavy poznatkov o jeho konštitutívnych činiteľoch.

2. Prelomovou prácou v dejinách slovenskej verzológie je monografia M. Bakoša *Vývin slovenského verša od školy Štúrovej* (1. vyd. 1939; citáty uvádzame podľa 4. vyd., 1968). Pred ním sa otázky rytmickej výstavby slovenského verša polemicky vyhrocovali na „uzlových bodoch“ vývinu veršových systémov v slovenskej poézii. M. Bakoš o tom píše v predslove k 1. vydaniu svojej práce takto: „Otázky vývinu rytmickej štruktúry slovenskej poézie boli často pálčivými problémami v dejinách slovenskej literatúry. Prudké polemiky o otázkach veršovania (pri nástupe bernolákovcov, spory o časomieru v klasicizme, pri nástupe Hviezdoslavovej generácie, neskoršie polemiky o štúrovskom verši) dokumentujú závažnosť týchto problémov pri vývine slovenskej poézie.“

2.1. M. Bakoš vychádza z prísnej metodologickej požiadavky, že pri rozbore veršovej štruktúry treba brať do úvahy „rozdielnu funkciu, rozličné funkčné zaťaženie a využitie jednotlivých prvkov štruktúry verša“. Rozlišuje tak rytmické konštanty verša (ide o prvky, ktoré „plnia bezpodmienečne metrickú úlohu danú metrickou normou verša“), rytmické tendencie verša (sú to prvky, ktoré „prejavujú iba väčšiu alebo menšiu tendenciu dodržiavať metrickú normu“) a autonómne rytmické prvky veršovej štruktúry (ide o prvky, ktoré „nie sú v závislosti od rytmického impulzu a iba diferencujú, nuansujú a rytmicky obohacujú konkrétny veršový

systém“). Všetky uvedené prvky veršovej štruktúry tvoria hierarchiu rytmických tendencií verša. Autor výstižne konštatuje, že po stanovení „hierarchie rytmických tendencií veršovej štruktúry v konkrétnej realizácii metrickej normy zjavuje sa aj veršový rytmus ako výslednica spolupôsobenia všetkých prvkov veršovej štruktúry“ (s. 87). Na základe tejto svojej koncepcie analyzuje štúrovský verš (teda verš romantickej poézie; porov. Sabol, 1999), hviezdoslavovský verš, verš Kraskovej školy a verš poprevratovej poézie. Pri porovnávaní štúrovského a hviezdoslavovského verša vymedzuje v hierarchii rytmických tendencií tieto opozície (na prvom mieste uvádzame znaky štúrovského verša, na druhom mieste znaky hviezdoslavovského verša): rovnoslabičnosť veršov; polveršová dieréza; neprízvučnosť poslednej slabiky verša; členenie na dvojveršia združené rýmom – neprízvučnosť ľahkých dôb verša (ide o konštanty), prízvučnosť prvej slabiky verša; usporiadanie slovných celkov vo vnútorných slabikách; zhoda veršového a vetného členenia – prízvučnosť ťažkých dôb verša; zastieranie polveršov; nezhoda vetného a veršového členenia (tendencie); v rámci autonómnych prvkov sa pri štúrovskom verši vymedzuje kvantita, ako dominanta fonickej výstavby sa pri štúrovskom verši vymedzuje veršová intonácia proti vetnej intonácii vo hviezdoslavovskom verši, podľa slohovej typológie sa štúrovský verš charakterizuje ako spevný verš na rozdiel od deklamačného hviezdoslavovského verša, podľa tradičnej dištinkcie ide pri štúrovskom verši o „sylabický“ verš proti „prízvučnému“ čiže „sylabotónickému“ hviezdoslavovskému veršu (s. 172).

3. Problematike vývinu slovenského verša, najmä v súvislostiach s prozodickým systémom slovenčiny, sme venovali pozornosť vo viacerých štúdiách (porov. hlavne Sabol, 1977; 1980; 1983; 1983 a; 1985; 1989; 1999; pri otázkach vývinu voľného verša Štraus – Sabol, 1968). V štúdii zároveň uvedieme najdôležitejšie výsledky našich pozorovaní ako teoretické podložie skíc o Hviezdoslavovom verši.

3.1. Na vývinových rázcestiach slovenského verša sa mení vzájomná hierarchia dvoch rytmických prúdov: pohybu od slabiky k taktu a pohybu od taktu k vete (k problematike rytmu

jazykového prejavu pozri Sabol, 1973; 1977 a; 2000; 2000 a). Sylabický verš barokovej poézie dominantne využíva prvky vetnej fonológie. Verš klasicistického obdobia slovenskej poézie charakterizuje primárne využívanie prvkov fonológie slova (a to tak v časomiere ako aj v sylabotónickom verši). Sylabický verš štúrovskej (romantickej) poézie vysúva do popredia druhý rytmický prúd, prostriedky vetnej fonológie: je tu výrazná tendencia po konvergencii intonácie verša a vety. Hviezdoslavovský verš s prísne stopovou organizáciou „rehabilituje" prostriedky fonológie slova; prevažuje v ňom tendencia po vzostupnej intonačnej línii a po disharmónii medzi vetnou a veršovou intonáciou. A nakoniec: najvýraznejšou tendenciou vo voľnom verši súčasnej slovenskej poézie je konštrukcia napätia medzi vetnou a veršovou intonáciou; na prvý plán sa opäť – podobne ako v barokovej a štúrovskej poézii – dostávajú suprasegmentálne javy konštituujúce vetnú intonáciu (príznakové využívanie prvkov vetnej fonológie charakterizuje aj príslušné typy voľného verša v medzivojnovom období).

Táto priveľmi zjednodušene zachytená vývinová línia rytmickej štruktúry slovenského verša, v ktorej možno dobre sledovať prejav zákona negácie negácie, echo súdobých estetických inovácií, zvyšovanie entropie, a teda aj informácie rytmotvorných prvkov narúšaním predchádzajúceho umeleckého kánonu (Sabol, 1969), odráža zrejme aj jazykové dispozície slovenčiny a stupeň jej rozvoja; v týchto súvislostiach nie sú zanedbateľné ani paralely a kontrasty poézie a prózy v jednotlivých vývinových štádiách slovenskej literatúry (túto otázku načrtáva aj Bakoš, op. cit., s. 183). Tu treba pripomenúť, že základom, z ktorého vyrastá príslušný veršový systém (ako „súbor veršových noriem zakladajúcich sa na tom istom prozodickom princípe, t. j. využívajúcich tým istým špecifickým spôsobom rytmické vlastnosti jazyka" – Hrabák, 1970, s. 97), je zvuková sústava daného jazyka, najmä charakter jej suprasegmentálnych prvkov konštituujúcich slabiku a slovo (fonologická alebo nefonologická kvantita; voľný, uvoľnený, viazaný prízvuk a pod.). Pravda, „výber" príslušného veršového systému – ktorého podložím je zvuková rovina daného jazyka – môže byť ovplyvnený aj

dobovým estetickým kánonom, resp. tradíciou v rámci národnej literatúry, „ohlasom“ inonárodných literatúr, ale aj „tlakom“ zobrazovanej skutočnosti a pod. Tu kdesi treba hľadať aj zrodenie protikladu viazaného verša (s normovaným dominantným uplatnením prvkov fonológie slova) a voľného verša (s dominantným uplatnením prvkov vetnej fonológie).

Zvukové jazykové prostriedky napĺňajúce obidva uvedené rytmické prúdy nepracujú izolovane, ale vo vzájomnom spolupôsobení a protiváhe. Ide o celú škálu zvukových prvkov a vzťahov medzi nimi: od foném cez ich konfigurácie, slabiky a takty až po suprasegmentálne javy modelujúce vetu a verš. K takýmto prostriedkom pri výstavbe veršového radu patrí napr. aj rým. Aj v jeho štruktúre, ako konštatuje M. Bakoš (op. cit., s. 258), sa „realizuje a vyjadruje *rétorickosť* kollárovskej poézie..., *spevnosť* štúrovskej poézie, *deklamačnosť* hviezdoslavovskej básnickej štruktúry, *‚hudobnosť'* básní I. Krasku a jeho školy a *imaginatívnosť* poetizmu... a nadrealizmu“. Bolo by preto ďalším zjednodušením vecí, keby sme ku štruktúre rytmu básnického textu pristupovali len z hľadiska vzájomnej hierarchie spomínaných dvoch rytmických prúdov.

Pri konštruovaní rytmu verša sa teda využívajú fonologické prostriedky slova (kvantita, prízvuk, členenie na slabiky, slovný predel) i fonologické prostriedky vety (predovšetkým suprasegmentálne, intonačné javy s gramatizujúcou funkciou – pauza, dôraz, melódia). Základnou jednotkou, na ktorej sa suprasegmentálne javy realizujú, je slabika. Tu pramení možnosť využiť na rytmický impulz a rytmický pohyb počet slabík vo verši. Dominantným uplatnením príslušných suprasegmentálnych javov vzniká špecifický veršový systém: časomiera (s konštitutívnym využitím kvantity), sylabický veršový systém (dominantné uplatnenie rovnakého alebo regulovaného počtu slabík vo verši), tónický veršový systém (normované rozloženie prízvučných slabík v horizontálnom smere), sylabotónický veršový systém (normované rozloženie prízvučných a neprízvučných slabík vo vertikálnom a horizontálnom

smere). Priorita fonologických prostriedkov vety (vetná a veršová intonácia) sa uplatňuje v sylabickom veršovom systéme a v niektorých typoch voľného verša.

3.2. Prieskum rytmickej štruktúry básnických textov v ich historickom priereze na pozadí príslušnej prozodickej sústavy jazyka umožňuje zovšeobecnenie – vymedzenie základných rytmických veršových charakteristík a na ich základe vytvorenie rytmicko-prozodického modelu verša v danej národnej literatúre. Za základné diferencujúce rytmotvorné činitele verša – na báze prozodických „dispozícií" jazykovej sústavy, hierarchického rozloženia fonicko-rytmických jednotiek „nižšieho" a „vyššieho" radu (v prvom prípade ide o primárne využitie prvého rytmického prúdu – pohybu od slabiky k taktu, v druhom prípade o primárne využitie druhého rytmického prúdu – pohybu od taktu k vete) a spolupôsobenia i napätia medzi sémantickými a fonickými jednotkami jazykového systému – možno podľa nášho názoru pokladať

a) dominantné využívanie prvkov fonológie slova, alebo prvkov fonológie vety;

b) zhodu, alebo nezhodu medzi intonáciou vety a intonáciou verša.

V prvom prípade ide o protiklad uvedených dvoch rytmických prúdov, v druhom prípade o súčinnosť i protipohyb zvukovo-sémantických prvkov verša a vety (o rušenie, resp. „oživovanie" kontinuálnosti v mene významu; z protikladu *kontinuálnosť – nekontinuálnosť,* ktorý súvisí s horizontálnou a vertikálnou organizáciou pri verši a s horizontálnou organizáciou prozaického textu, vyrastá – podľa nás – základná opozícia verša a prózy; navyše možno pri tomto protiklade vymedziť ďalšie relevantné príznaky, predovšetkým tendenciu k *monotónnosti* veršovej intonácie a k *nemonotónnosti* vetnej intonácie v próze – „veršová intonácia" je „vyrovnávanie vetnej intonácie... a hodnotí sa prosto ako jej hudobné prekonávanie" (Miko, 1985, s. 38).

Vzájomnou kombináciou oboch základných rytmotvorných činiteľov môžeme vymedziť štyri teoreticko-hypotetické modely rytmicko-prozodických veršových štruktúr:

I. a) dominantné využívanie prvkov slovnej fonológie;

b) intonácia vety ≡ intonácia verša.

Dôsledné uplatnenie, „naplnenie“ tohto modelu by znamenalo nebezpečenstvo skorej rytmickej automatizácie; v „čistej“ podobe sa preto v poézii neuplatňuje (ak máme na mysli určitý dobový estetický kánon básnického rytmu). Jeho nasýtenú realizáciu možno pozorovať napríklad v detskej poézii, v riekankách, teda v tom priestore rytmickej štruktúry, v ktorom je veľmi plynulý vedomý funkčný prechod od rytmického pohybu k rytmickej automatizácii.

II. a) dominantné využívanie prvkov vetnej fonológie;

b) intonácia vety ≡ intonácia verša.

Tento model v slovenskej literatúre realizuje predovšetkým sylabický verš štúrovskej, romantickej poézie.

III. a) dominantné využívanie prvkov slovnej fonológie;

b) intonácia vety ≡ intonácia verša.

Je to model, ktorý sa v slovenskej literatúre realizuje najmä v hviezdoslavovskom verši (a na jeho pozadí vlastne v slovenskej poézii dodnes).

IV. a) dominantné využívanie prvkov vetnej fonológie;

b) intonácia vety ≡ intonácia verša.

Tento model realizuje jeden z typov voľného verša v súčasnej slovenskej poézii (podrobnejšie Štraus – Sabol, op. cit., s. 170-190).

4. Vo vývine slovenskej poézie sa stretávame s časomerným veršovým systémom (v období klasicizmu), so sylabickým veršovým systémom (v období baroka a v štúrovskom, romantickom verši), so sylabotónickým veršovým systémom (čiastočne v klasicizme; inak tento veršový systém sa naplno realizuje od hviezdoslavovského obdobia po súčasnosť) a s voľným veršom (podrobne Sabol, 1983 b, s. 56-81, 89-97). Vývin jednotlivých veršových systémov v dejinách slovenskej poézie je kontinuitný (porov. napríklad analýzu dvanásťslabičného verša

z rozličných období literárneho vývinu – Štraus, 1971, resp. náš rozbor poézie J. Bottu – 1983, najmä na s. 153).

V súvislosti s návratom k sylabotónickému systému v hviezdoslavovskom období treba pripomenúť, že od tohto obdobia „stopová rytmická orientácia ostáva vcelku základom slovenských veršových foriem“ (Bakoš, op. cit., s. 255).

Básnici hviezdoslavovského obdobia vniesli do slovenskej prozódie „temer výlučne a programovo“ (ibid., s. 175) jamb, teda rytmotvornú jednotku, ktorá je v napätí s prirodzeným rytmom slovenčiny a pociťuje sa ako artistný znak zvukovej štruktúry básnického textu (Sabol, 1977, s. 499-500, 507). Zároveň však rozhodujúce postavenie jambu v slovenskej prozódii ponúka možnosť na inovačné využitie trocheja, teda rytmickej jednotky odrážajúcej prirodzené rytmické vlnenie slovenčiny, v neskorších vývinových štádiách slovenského verša.

5. Ako ukážku na sylabotónickú verzifikáciu realizovanú v tvorbe P. O. Hviezdoslava budeme analyzovať jeho básne *Prekladajúc Hamleta* (ide o sonetový triptych) a *Zuzanka Hraškovie* (1973).

5.1. Text a interpretácia básne *Prekladajúc Hamleta:*

Jak striežik ukryl som sa pod orličie krielo.
Nie, by som (jak to povesť o striežiku vraví),
keď nosič, vták-kráľ, stíši v letku do únavy,
nad neho zrazu, trebárs na piaď, brnkol smelo

(ba hrom by musel rozbiť drzé vrába čelo,
hrom z čista jasna!...), nie; tej použil som spravy,
by aspoň raz som zliezol Himalaj ten slávy,
kam génij ľudstva vsadil métou svoje dielo.

A orol-duch ma vzniesol za pomedzie sveta,
kde na lúčinách rajských Hamlet, snivé dieťa
túh, s Horatiom veniec priateľstva si vije;
však v tom mu sudby orkán zježí vlas i zvráti
na oči mrákavou, že miesto hviezdy zlatý
kvet urve – ľaliu, ach, dušu Ofélie!...

*

Jak potápač sa spúšťal v priepasť oceánu:

ja, plytkej Oravienky brodič bojazlivý,
ja privil som sa k pásu mu. Nie, by som nivy
mu koralové skváril, mušlí vyplakanú

hraň zobral; ale zochcel za tajnú som bránu,
by aspoň raz som videl zázraky a divy,
ichž množstvo úžasné tam morský kadlub živí:
pláň ľudskej mysle spustou vášní nachovanú.

A tu sa divadlo mi predstavilo hrúzy:
od potvor kladivákov hnusné po medúzy...
jak prepadá a rve sa draveč v boji divom;
od bratovraždy po lup prestola i ženy...
a jak rek udrie (Hamlet), sudcom stanovený,
v to, i sám – ó, pád! padá sudby pod kladivom.

*

Môj Hamlet vznešený (ó, jak mi srdce búcha!)
a nešťastný (ach, jak vtom ono ma i bolí...),
môj Hamlet urobil mi, urobil mi kvôli,
princ: preobliekol sa do slovenského rúcha!

V povestiach ľudu môjho tedy márne tucha
neblúznila o princoch, zrodená bár v poli:
on tu je v skvoste našskom; vedel, odev volí,
čo slušná je i na trón, hodna chrámu ducha.

Hej, každý hlahol ľudský, aký zná zem šíra,
je boží! Nádobou je myšlienky a citu,
do mora začrieť ňou ľza tu, tam do blankytu...
Že kočiština? – Aj, ‚pst!' príkaz od Shakespeara;
sám pustil v hranu ju... Čo? Ešte vždycky črepy?
Ak tak: nuž buďte večne hluchí, tupí, slepí!

(s. 44-45)

Vertikálne rozloženie prízvučných slabík je v tejto básni nasledujúce (porov. aj graf 1): 28,6 – 85,7 – 4,8 – 71,4 – 7,1 – 66,7 – 7,1 – 97,6 – 2,4 – 61,9 – 0 – 73,8 – 0 %. Báseň má jednoznačnú stopovú organizáciu; dominanty neprízvučnosti sú na nepárnych slabikách verša (okrem 1. slabiky; tento jav súvisí s miestom slovenského prízvuku, je teda daný objektívnou prozodickou osobitosťou slovenčiny). Verš obopína vzostupná intonačná línia naplnená jambom. Na uvedenom úryvku možno dobre sledovať aj ďalšie znaky verša hviezdoslavovského obdobia, ktorý – ako sme už uviedli – na rozdiel od štúrovského verša stvárňujú ako primárne rytmotvorné prvky fonologické prostriedky slova. V horizontálnej štruktúre básne sa dosť

rovnomerne uplatňuje 4-vrcholový, 5-vrcholový a 6-vrcholový verš; „rovnovážne“ využitie týchto rytmických typov slúži ako jeden z prostriedkov rytmickej dezautomatizácie. Druhým činiteľom, ktorý odstraňuje nebezpečenstvo rytmickej automatizácie, je prenášanie prízvuku z ťažkých dôb na nepárne slabiky – 3., 5., 7. a 9. slabiku (porov. štatistiku prízvučných slabík); ide najmä o použitie citosloviec a jednoslabičných slov v postavení medzi pauzami, prípadne pred pauzou: *kvet urve – ľaliu, ach, dušu Ofélie!...; / ja privil som sa k pásu mu. Nie, by som nivy; / v to, i sám – ó, pád! padá sudby pod kladivom* atď. (Sabol, 1977, s. 506-507). Je to zároveň aj jeden z dôsledkov hviezdoslavovskej syntaxe a organizácie suprasegmentálnych javov vo verši.

Jambická veršová štruktúra realizujúca vzostupnú intonačnú líniu narúša očakávanie záverečnej melodickej klauzuly na konci verša, zvyšuje napätie medzi intonáciou verša a vety a iniciuje enjambement (*snivé dieťa / túh; zvráti / na oči mrákavou; zlatý / kvet urve; by som nivy / mu koralové skváril; vyplakanú / hraň zobral; tucha / neblúznila o princoch*; aj po prerušení základnej syntakticko-sémantickej, konštrukčnej a intonačnej línie vložkami, komentármi, odbočkami, doplneniami ap.: *Nie by som.../ nad neho zrazu; Môj Hamlet vznešený... / a nešťastný; Hej, každý hlahol ľudský... / je boží*), napĺňajúc tak druhý znak tretieho modelu rytmicko-prozodických veršových štruktúr. Príznakové uplatnenie zvukových gest (porov. aj v 5.2.2) – vyvolávajúcich alúziu na dialogickú situáciu – potvrdzuje aj „sylaboid“ *pst* (v 40. verši triptychu), s ktorým autor rytmicky ráta ako s plnoprávnou slabikou.

5.2. Pri skiciach o sémantickom východisku a o suprasegmentálno-syntaktickej stavbe Hviezdoslavovej básne *Zuzanka Hraškovie* sa opierame aj o výsledky experimentálnej fonetickej analýzy (jej výsledky podrobne interpretujeme v osobitnej štúdii – Sabol, 2001).

Najprv text básne:

Zuzanka Hraškuľča: púpavka, žubrienka.
Ubije mater ju: zaplače, postenká,
v kútik sa utúliac, metla kde, u dverí;

zodvihne z úchytku
posúcha úlomček upadlý materi:
zúbky naň vycerí...
Zabudne na bitku.

Mať však je macocha. „Kdes' bolo, fagane?"
„Vonku... len... na ceste." „A nohy zbabrané
po členky, prečo, há!?..." „Troška len – u päty...
Jarček hneď uloví..."
„Ja tebe! Vlačeň... na!" Scupkali buchnáty:
heglo až v chúďati.
„Joj!... Poviem ňaňovi –"

S povykom bežalo k otcovi. V stodole
vial nové žitočko; kúdol hnal na pole –
„Ňaníčko! Ňaň..." „Čo je? Čo vrieskaš?..." „Ubila
mam' ma... Tu bôľ, joj i..."
„Ťapla ak – " „Bacla ver'! V chrbátik, do tyla...!"
„Iste si šantila;
čuš!... To sa zahojí."

Mať však len macocha. „Kdes' bolo, šklbane?"
„Na dvore..." „A laby do kolien sfafrané?..."
„Nebite! Jurík náš v mláčku ma sotil, ten –
Odbehnem k vodičke..."
„Pačrev! Prv však ťa ja..." Kam čiahla: ogrgeň –
„Rata!... Váš Jurík: preň...
Joj – poviem totčičke –"

Frčí k tej. – Konope drvila na cieni.
„Totčička, kde ste?..." „Hou! – Tys', kvet môj milený?
Sirôtka... Kto ti čo?" „Bila..." „Kto? Mať, šak?... Sem –
Fľaky až tielkom, ľaď!...
Vlčica macocha!... Otec? Nu, tetrov, viem –
Hrom!... Len sa otrasiem,
pôjdem jej nakydať!..."

Mať však vždy macocha. „Kdes' bolo, lagane?"
„Pod stenou iba, hej..." „A čungy zbrýzgané
i vigan?..." „Zafŕklo spod koča – Jurík, šak? –
prez jarok k lavičke..."
„Bodajs'!..." ho za vlásky z nôh strhla, vliekla tak –
Krvičky za ním šľak...
„Joj!... Poviem – mamičke..."

Fikajúc prihnalo na cmiter. U hrobu
pokľaklo. – Bolestnú zodvihlo žalobu:
„Mamičko, nespite! Vstaňte! Veď po svite...
Chráňte si Zuzičku;
macocha... zas ju... až zranila, pozrite!
Boľká, špie – dúchnite...
Ochlaďte hlavičku –

Priviňte! Pohlaďte: skorej mi zacelie –
Nedajte biť viac!... No, rušajte z postele!
Aj domkov, s vami len... Či ma už nerada?...“
Však bylím jesenný
vetrík len pohýbal; mlk – smrti záhada:
kams’v ňu tiež zapadá –
Zosnulo v trápení.

Podvečer, tuliti! ulicha, víchrenie –
Strhlo sa, skríklo – brnk! vtáča jak splašené
pod strechu... Ručajom hučí to popred dom:
rev, vresk, jak: brud zas... prút!...
„Jaj, umyť nožičky!...“ Nahlo sa, črplo: v tom
závrat – či poklzkom,
čľup!... Vzal ho besný prúd.

Zaránky našli ho nad mlynom v úpuste:
krylo ho rakytie, jelšiny prehusté.
Priniesli, na stole vystreli. – Ľudu zbeh;
zvzdychali ženičky –
Živôtik vypätý, tváričkou samý špľah,
zmodralý... len ni sneh,
tak biele nožičky.

„Starý, hej! Jano, spíš?... Jarok zas hučať čuť –
Musíš ho odraziť! Zajtra už... nezabuď!“
A tma či mesiac vše – do perín vrytá bár,
zaspať len nemôže:
do očú blýska jej tých bielych nožiek pár,
do duše dvojný žiar...
„Schovaj ich, och, bože...“

(s. 513-515)

5.2.1. V básni *Zuzanka Hraškovie* možno sledovať na úrovni designátora (fonicko-intonačná a konštrukčná línia) a designátu (sémantické tematicko-problémové pásmo) zásadné kontrasty odvíjajúce sa od rozloženia suprasegmentov v autorskej reči a reči postáv (s opozíciou intonácie verša a vety) a od sémantickoobraznej kreácie „príbehu“ (princíp dobra a zla, „bezmocnosti“ a „moci“ a jeho eticko-estetické vyznenie). Základnými kompozičnými princípmi básne sú baladické navrstvovanie „udalostí“ (ku genologickej interpretácii tejto Hviezdoslavovej básne ako balady „nového typu“ pozri Hvišč, 1975), trojstupňová gradácia (známa aj z ľudovej rozprávky), protihra aspektu „dospelých“ a videnia udalostí „cez dieťa“ s autorovým „komentárom“ k nej.

Už v 1. strofe básne sa postupne roztvára tenzívne zakotvenie látkovo-epického štruktúrovania textu. Jej rytmicko-intonačne „modelový“, „pokojný“, konštrukčne „opisný“ tón (vo veršoch prízvuk pravidelne pripadá na 1., 4., 7. a 10. slabiku; v každom z nich sa realizujú všetky možné rytmické/tónické vrcholy, subvarianty sa v tejto strofe nevyskytujú; na ostatných slabikách je dominanta neprízvučnosti) je v napätí so sémantickým pásmom textu: s obrazom siroty vzbudzujúcim sympatie v kontradikcii s „naskicovaním“ činnosti tvrdej, neúprosnej „matere“ (vykľuje sa z nej macocha hneď na začiatku 2. strofy: *Mať však je macocha*.), ktorý dáva tušiť budúcu zásadnú tenziu v štruktúrovaní „príbehu“.

V kompozícii tejto balady možno ďalej pozorovať aj náznaky „rozprávkového“ princípu: popri sémantickom predpolí kreácie dobra a zla (zlo je „vnútorne“ potrestané) sa v nej stvárňuje aj priestorovo-sociatívno-komunikačná „triáda“ – Zuzankino hľadanie útechy a opory pri „naníčkovi“, pri „totčičke“ a nakoniec pri hrobe „mamičky“ (s familiárnym oslovením „*mamičko, nespite!*“); kulminačný bod tejto triády[1] (vrcholiaci obraz zúfalstva a bezmocnosti siroty), v ktorom sa na pozadí detského princípu (načas) ruší protiklad reálneho a predstavového sveta, je „predzvesťou“ budúcej tragédie.

Ostrá disharmónia obrazu macochy a jej nevlastnej dcéry sa „retušuje“ v poslednej strofe: „zblíženie“ psychologickej interpretácie skutočnosti dospelým a „detského“ prenášania zodpovednosti za negatívne činy na veci (v tomto prípade *jarok*[2]) je akoby macochiným ospravedlnením za jej krutosť vedúcu k tragédii (porov. prvé dva verše: „*Starý, hej! Jano, spíš?... Jarok zas hučať čuť - / Musíš ho odraziť! Zajtra už... nezabuď!*“).V ďalších veršoch tejto strofy sa tenzia vyplývajúca z „pocitu viny“ a „výčitiek svedomia“ čiastočne uvoľňuje v etický-katarznom záchveve vrcholiacom v posledných troch veršoch: *do očú blýska jej tých bielych nožiek pár, / do duše dvojný žiar... / „Schovaj ich, och, bože...“*

5.2.2. Vertikálne rozloženie prízvučných slabík je v celej básni *Zuzanka Hraškovie* nasledujúce (pozri aj graf 2):

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
93,5 %	19,5 %	9,1 %	97,4 %	6,5 %	20,8 %	50,7 %	14,3 %

IX.	X.	XI.	XII.
3,9 %	57,1 %	1,3 %	14,3 %

Rytmické varianty a subvarianty v tejto skladbe sú dôsledkom charakteristickej Hviezdoslavovej syntaxe s množstvom variabilných výpovedných prvkov s príznakovým využívaním suprasegmentálnych javov (na viacerých miestach prerastajúcich do fonických gest); uplatňujú sa predovšetkým – na rozdiel od „opisných" pasáží s vyrovnaným daktylským rytmom – najmä v dialogických úsekoch básne so silným expresívnym zafarbením a na zvýšenie dramatickosti textu. Porov. príklady: *Fikajúc prihnalo na cmiter. U hrobu* – typ I, II, III, IV; *pokľaklo. – Bolestnú zodvihlo žalobu:* – typ I, II, III, IV („presný" daktyl aj na úrovni rytmickej realizácie); *Sirôtka... „Kto ti čo?" „Bila..." „Kto? Mať, šak?... Sem* – – (subvariant I, II, III_6, IV_7, V_9, VI_{10},VII_{11},VIII_{12}); *rev, vresk, jak: brud zas... prút!...* – subvariant I, II_2, III_3, IV_4, V_6; *„Starý, hej! Jano, spíš?... Jarok zas hučať čuť* – – subvariant I, II_3, III_4, IV_6, V_7, VI_9, VII_{10}, VIII_{12}. Pritlmovanie dominanty prízvučnosti na 7. a 10. slabike vyplýva z používania 6-slabičného verša (v tejto básni P. O. Hviezdoslav realizuje 7-veršovú strofu s kombináciami 12-slabičného a 6-slabičného verša s rozložením 12, 12, 12, 6, 12, 6, 6; k strofickej štruktúre básní P. O. Hviezdoslava porov. najmä Štraus, 1995).

Realizácia suprasegmentálnych javov (predovšetkým s gramatizujúcou funkciou – ide o pauzu, dôraz a melódiu) osciluje v tejto básni medzi tlakom intonácie verša (s tendenciou k monotónnosti hlasového registra smerujúcej k semiotickému „poľu" hudby) v pásmach autorskej reči a tlakom intonácie vety (s realizovaním suprasegmentov podľa princípu nemonotónnosti, variability, vyjadrujúcim fonicko-semiotický princíp reči) v pásme reči postáv (alúzia na hovorové komunikačné prostredie). Ide tu zároveň, ako sme už naznačili v 3.2, o jednu

z fonicko-syntaktických dominánt verša ako lyrického fenoménu a prózy ako artefaktu epickej proveniencie (porov. k tomu konštatovanie F. Mika: „Pri veršovej intonácii máme... do činenia s istým tvarovým úsilím, ktorým sa prekonáva pragmatický tvar vetnej intonácie.“ – op. cit., s. 25).

Tendencia k monotónnosti, k prevahe intonácie verša nad intonáciou vety v „opisných“, autorských segmentoch textu je vyjadrením pokojného epického tónu aj lyrizujúceho pátosu a môže konotovať „stálosť, trvalosť toho, o čom text hovorí“ (Miko, ibid., s. 36 – pri charakteristike držania tónu v jednej línii v recitatíve, ku ktorému sa veršová intonácia svojou tendenciou k monotónnosti približuje).

Uvedené dve fonicko-intonačné línie majú svoj odlesk aj v syntaxi verša a prózy. Tohto faktu si bol vedomý aj sám P. O. Hviezdoslav. O. Čepan (1962) v tejto súvislosti pripomína úryvok z Hviezdoslavovho listu, ktorý sprevádzal rukopis básnikovho prekladu Hamleta, redaktorovi Škultétymu (20. februára 1903): „V tomto akte je i kus prózy, prečo, prosím Ťa, ešte pred oddaním tlači prečítaj ju a chybil-li som kde v slovoslede (akých miest nájde sa iste hodne), dľa možnosti oprav ho láskave. Večite mi hučia verše v hlave, preto mimovoľne hľadám akosi rytmus i v próze“. Možno súhlasiť s O. Čepanom, že básnikovi „je zrejmé, že vetnú skladbu prózy riadi niečo iné ako básnický rytmus, ktorý je základným konštruktívnym prvkom veršovej reči“ (s. 7). Fonicko-intonačná a syntaktická „dvojdomosť“ básnika, „epizácia“ lyrického gesta a „lyrizácia“ epiky vyúsťujú v jeho tvorbe do prevahy epických druhov (o Hviezdoslavovej ceste k „epickej dominante básnického výrazu“ porov. aj Hvišč, op. cit., s. 159-162, 180, pozn. 1), pričom v pozadí stoja charakteristiky jeho verša (veršové presahy, v ktorých prevažuje veta nad veršom, priama reč a ďalšie črty hovorovosti) stimulované aj „rozkvetom“ kukučínovskej novely (Bakoš, op. cit., s. 183).

6. Životaschopnosť verša hviezdoslavovskej proveniencie sa najviac potvrdzuje faktom, že tento typ veršovej výstavby je dominantným rytmicko-intonačným systémom v slovenskej

poézii do dnešných čias. Ak pri „výmene“ jednotlivých umeleckých prúdov badáme inovácie v jednom z dvoch základných rytmotvorných činiteľov veršovej štruktúry (a) dominantné využívanie prvkov fonológie slova, alebo prvkov fonológie vety; b) zhoda, alebo nezhoda medzi intonáciou vety a intonáciou verša – porov. v 3.2), v poézii P. O. Hviezdoslava sa – na pozadí predchádzajúceho rytmicko-intonačného kánonu romantickej poézie – negujú obidva základné rytmotvorné činitele verša. Realizovaním nezhody medzi intonáciou vety a intonáciou verša (ako dôsledku „epizácie“, „prozaizácie“ jeho veršovej výpovede) sa tento „model“ rytmicko-fonickej stavby básnického textu zároveň stáva génom stimulujúcim kontinuitný pohyb k najvýraznejšiemu typu voľného verša v neskorších vývinových štádiách slovenskej poézie.

Poznámky

[1] Autor ho v 42. verši naznačuje aj pomlčkou (s príslušným „vyznením“ suprasegmentálnych javov). Dalo by sa dokonca o nej uvažovať ako o jemnom signáli rozhrania romantickej a realistickej balady (naznačenie hranice medzi reálnym a záhrobným svetom).

[2] Sémantické pole vody je vôbec najzávažnejšou nonantropokomponémou (k termínu Sabolová, 2000) tejto baladickej skladby.

Širšie gradačné sujetové väzby tohto motivického prvku sa na kvantitatívno-kvalitatívnom „konotačnom“ pozadí ohlášajú v týchto segmentoch textu: *zaplače* (2. verš), *nohy zbabrané po členky* (9-10), *Jarček* (11), *laby do kolien sfafrané?* (23), *v mláčku* (24), *k vodičke* (25), *čungy zbrýzgané i vigan?* (37-38), *Zafŕklo spod koča* (38), *prez jarok* (39), *Krvičky za ním šľak* (41), *Fikajúc* (43), *Ručajom hučí* (59), *brud* (60), *umyť nožičky!* (61), *črplo* (61), *čľup!* (63), *besný prúd* (63), *nad mlynom v úpuste* (64), *sneh* (69), *Jarok zas hučať čuť* (71), *Musíš ho odraziť!* (72).

Graf 1. Vertikálne rozloženie prízvučných slabík v básni P. O. Hviezdoslava *Prekladajúc Hamleta*

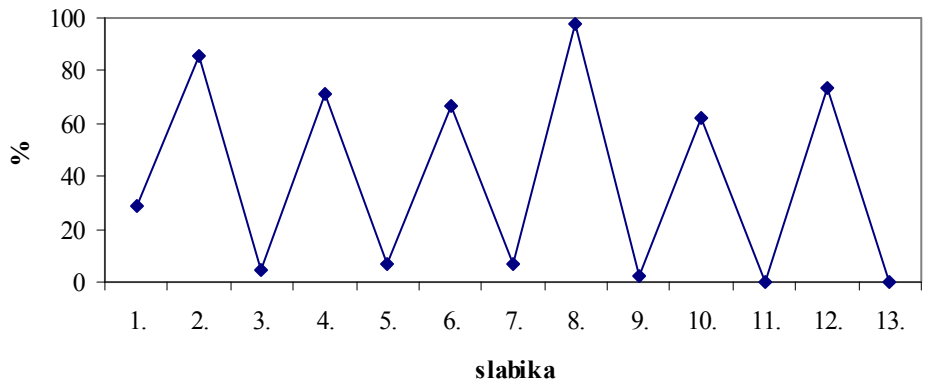

Graf 2. Vertikálne rozloženie prízvučných slabík v básni P. O. Hviezdoslava *Zuzanka Hraškovie*

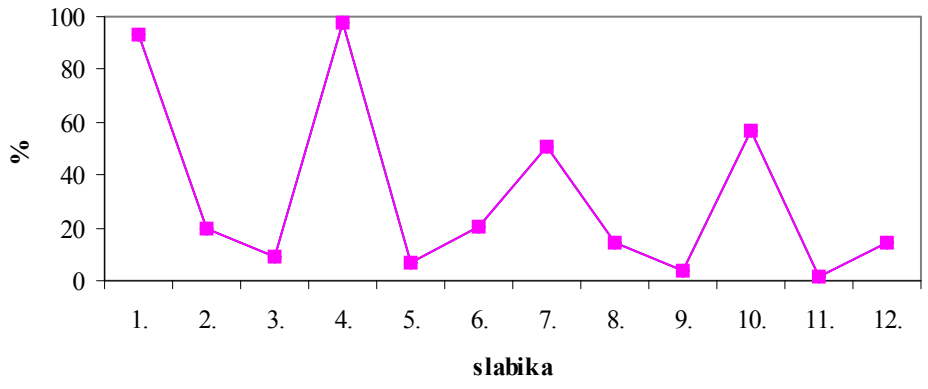

Literatúra

BAKOŠ, M.: *Vývin slovenského verša od školy Štúrovej.* 4. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 307 s.

ČEPAN, O.: *Poézia a próza*. In: Otázky prózy. (Litteraria. 5.) Red. O. Čepan. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962, s. 7-28.

HRABÁK, J.: *Úvod do teorie verše.* 4. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970. 259 s.

Hviezdoslav II. Bratislava, Tatran (Zlatý fond slovenskej literatúry) 1973. 555 s.

HVIŠČ, J.: *Genologická interpretácia Hviezdoslavovej balady* Zuzanka Hraškovie. In: P. O. Hviezdoslav. Text a kontext. Red. Ľ. Petraško. Dolný Kubín – Nitra, Literárne múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne, Kabinet literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky Pedagogickej fakulty v Nitre 1975, s. 159-181.

MIKO, F.: *Verš v recepcii poézie.* Nitra, Pedagogická fakulta (Vedeckovýskumné pracovisko literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky) 1985. 130 s. (štúdia na s. 7-49).

SABOL, J.: *Teória informácie a estetický komunikát.* Realita, 1, 1969, č. 3, s. 40-44, č. 4, s. 23-27.

SABOL, J.: *Skúmanie a interpretácia rytmických tendencií textu.* Slovenská reč, 38, 1973, s. 12-22.

SABOL, J.: *Prozodický systém slovenčiny a slovenský verš.* In: Studia Academica Slovaca. 6. Prednášky XIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1977, s. 491-515.

SABOL, J.: *O rytme jazykového prejavu.* Kultúra slova, 11, 1977 (a), s. 5-8.

SABOL, J.: *Francisciho verš.* In: Literárne postavy Gemera. 3. Materiály z vedeckej konferencie o jeho živote a diele v dňoch 6. a 7. mája 1977 v Levoči. Red. J. Bolfík. Martin, Osveta 1980, s. 31-48.

SABOL, J.: *Verš Jána Bottu.* In: Ján Botto. Život a dielo. Materiály z vedeckej konferencie „Ján Botto – život a dielo“ v dňoch 11. a 12. mája 1979 v Levoči. Red. J. Bolfík. Rimavská Sobota, Gemerská vlastivedná spoločnosť 1983, s. 141-171.

SABOL, J.: *K metodologickým otázkam výskumu slovenského verša.* In: Studia Academica Slovaca. 12. Prednášky XIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1983 (a), s. 437-455.

SABOL, J.: *Teória literatúry. Základy slovenskej verzológie.* 1. vyd. Košice, Rektorát Univerzity P. J. Šafárika 1983 (b). 189 s.

SABOL, J.: *Vývin slovenského verša.* In: Studia Academica Slovaca. 14. Prednášky XXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1985, s. 451-485.

SABOL, J.: *Z teoretycznych rozważań nad wierszem.* In: Poszukiwania teoretycznoliterackie. Red. E. Czaplejewicz a E. Kasperski. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódż, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1989, s. 225-234.

SABOL, J.: *Verš slovenskej romantickej poézie.* In: Odrodzenie Narodowe w Czechach i na Słovacji. Księga ku czci Profesora Zdzisława Niedzieli. Red. H. Mieczkowska, T. Z. Orłoś. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 1999, s. 73-79.

SABOL, J.: *Rytmická stavba slovenčiny.* In: Studia Academica Slovaca. 29. Prednášky XXXVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2000, s. 173-178.

SABOL, J.: *Rytmická stavba reči.* In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Red. K. Buzássyová. Bratislava, Veda 2000 (a), s. 319-327.

SABOL, J.: *K problematike suprasegmentálno-syntaktickej stavby Hviezdoslavovho verša.* In: II. slovakistická konferencia. Kraków 2001 (v tlači).

SABOLOVÁ, O.: *Z terminologických otázok výskumu kompozície umeleckej prózy.* In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Red. K. Buzássyová. Bratislava, Veda 2000, s. 500-503.

ŠTRAUS, F.: *Dvanásťslabičný verš staršej slovenskej poézie.* In: Literárny barok. (Litteraria. 13.) Red. O. Čepan. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 232-262.

ŠTRAUS, F.: *Strofa a metrum v poézii P. O. Hviezdoslava.* Bratislava, Univerzita Komenského 1995. 125 s.

ŠTRAUS, F. – SABOL, J.: *Voľný verš v súčasnej slovenskej poézii (Genéza a charakteristika).* In: Rytmus a metrum. (Litteraria. 11.) Red. O. Čepan. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 81-198.

Oľga Sabolová

Kompozičné špecifiká v Rakúsovej poviedke Jasanica

1. V súčasnej slovenskej literatúre je rad autorov, ktorí dokážu skĺbiť tradičné s moderným. Medzi nich môžeme zaradiť aj Stanislava Rakúsa.* Jeho poviedka *Jasanica* zo súboru próz *Pieseň o studničnej vode* (l979), ktorú sme si vybrali na rozbor, prezrádza nielen vnímavého, precízneho autora, používajúceho sugestívny tvárny a kreatívny jazyk v súlade so štylistickými a kompozičnými prostriedkami, ale aj skúseného, teoreticky pripraveného interpreta prózy (porov. jeho knižné práce: l982; l988; l993; l995).

Kompozícii Rakúsovej prózy nateraz venoval pozornosť F. Všetička (1986, s. 135-140), ktorý si všíma niektoré zložky tektonickej výstavby v novele *Gendúrovci*; konštatuje pritom kontrast vlastného (chronologicky usporiadaného) príbehu a retrospekcie, dvoch kulminačných scén, uvažuje o anticipačnom postupe autora, o funkcii podvojného priestoru a o jeho postupnom zužovaní (ide o tzv. konvergentný priestor – s. 33), o repetičnom princípe. Svoj rozbor zhrňuje do konštatovania, že „Rakúsova prozaická sonda je zasadená do rozporného a rozjatreného vnútra jeho postáv a prostredníctvom tohto zmietaného vnútra reflektuje javovú skutočnosť“ (s. 140).

Na poviedku *Jasanica* (jej niektoré kompozičné črty sme už analyzovali v osobitnej štúdii – Sabolová, 1994) nemožno toto – hoci pre novelu *Gendúrovci* výstižné a charakteristické konštatovanie – aplikovať, pretože dve z troch dominantných postáv v uvedenej poviedke (Bačkaňa a jej syn Jano) sú „jednoduchšie“, „insitnejšie“, „prvoplánovejšie“ než protagonisti z novely *Gendúrovci*. Na uvedomenie si rozpornosti sveta premietajúcej sa do rozorvanosti vnútra musí totiž postava „vyrásť“ a „dozrieť“, musí mať za sebou širšie epické nasadenie.

2.1. Základným kompozičným princípom poviedky *Jasanica* je rozprávkový princíp doplnený motivickým, farebným, kontrastným a repetičným princípom. Prostredníctvom motívu mačky (antropopetálna komponéma) a farebného princípu (naturifikačná nonantropokomponéma) sa rozohráva "rozprávkový príbeh", otvára sa "rozprávkový svet".

Zdá sa, že autor tvorí rozprávku v rozprávke. Základnou, východiskovou rozprávkou je životný príbeh: genéza Bačkaninej rodiny. Hodnotiace substantívum *bosorka* bolo jej dané kolektívom dediny (s tým sa spájajú aj jej premeny podľa predstáv kolektívu a miesto jej bývania – chatrč).

Druhou rozprávkou sa zdá byť Perkom vymyslená antropomorfná rozprávka o mačacej krajine, ktorú autor vsúva na sémanticky zaťažené miesta textu.

Motív mačky (ide o leitmotív textu, antropopetálnu komponému) je spojený s hlavnou postavou poviedky, s Bačkaňou-Jasanicou, ktorá je v očiach dedinského kolektívu nešťastím, je vraj bosorkou. Týmto oklasifikovaním Bačkane je určený aj jej spôsob života a miesto v kolektíve. Býva „*v samej poslednej chatrči*“ (Rakús, 1977, s. 5), kde sa čas zastavil. Dedinčania veria, že dokáže meniť podoby. Raz je čiernou mačkou, inokedy žabou a napokon Jasanicou.

Bačkaňa – na rozdiel od iných ľudí – žije a koná nepochopiteľne. Jej život i život jej predkov bol a je podľa dediny nevšedný, poznačený nečistými silami. V dome sa nemohlo udržať mužské pokolenie; ono po splnení svojej úlohy (splodenie bosorky) zomiera buď nešťastnou náhodou alebo na zlú – nečistú chorobu. Ženské pokolenie zasa prináša každému nešťastie. Dôkazom toho je sama Bačkaňa, ktorá na vlastného muža privolala „pohromu“. Všimnime si nasledujúci text:

„*Jasanica si chlapa pritiahla, Imricha Bačku, až z Myjavy. Až odkiaľsi z Myjavy si ho pričarila! Na riadneho človeka vyzeral, slušného, kým ho nepobosorovala. Opíjať sa začal, trúnkom nadájať. Na lúkach spával, v špinavých kútoch a v priekopách. Krčmu prevracal naruby. Utopil sa v malej vode. Ľahol si, že bude piť vodu zo studničky, a studnička ho len ťahala, ťahala, už hlavu nezdvihol, krk sa mu prechýlil a stŕpol, horská pramenistá voda ho usmrtila... Po pás sa zošmykol do studničky*.“ (s. 6-7).

Porušenie zásad rodového života sa trestá: keď Bačkaňa porodila syna, „ ... *bolo zle-nedobre. Aj tak sa vravelo, že chlapča zabralo miesto bosorke, potomstvu ženskému, čiernemu. A tá malá bosorka, tá dievčička čarodejná, nenarodená, sa chlapcovi kruto pomstila. Do hlavy mu vstupovala, rozum vyciciavala. Nečudo, že chlapča bolo čoraz hlúpejšie.*“ (s. 7) Takým bol Jano Bačko, radosť matkina, posmech detí. Takého ho Bačkaňa nesmierne ľúbila, preň bola ochotná čokoľvek podstúpiť, aj nepochopiteľne konať. Bačkaňa sa odhalí ako žena vnútorne bohatá, citlivá, prežívajúca osobnú tragédiu.

Bačkaňa sa v očiach dediny spája s obrazom čiernej mačky. V rozprávkach je čierna mačka spoločníčkou bosorky, veští nešťastie: „*Ej, pritiahlo ju to, strigu! Zaňuchala! Nech sa vraví, čo sa vraví! Bosorka je to! Keby inokedy, ale práve vtedy, keď je reč o mačkách, sa odkiaľsi zo zeme vynorí...*“ (s. 9)

Motív mačky, ktorý plní svorníkovú funkciu, spája v poviedke dva svety: svet dospelých a svet detí, svet dedinského kolektívu a Bačkaninej rodiny. Zároveň ich však tento motív diferencuje, špecifikuje:

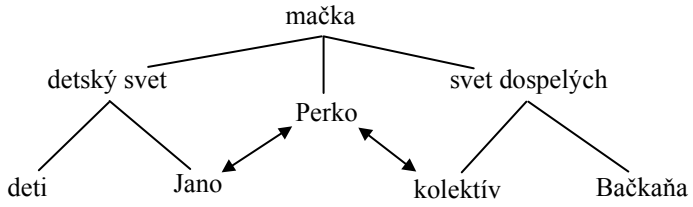

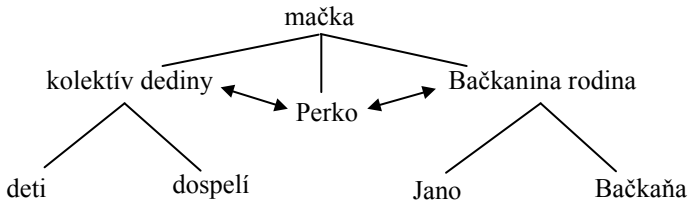

Mačka reprezentuje rozprávkový svet, svet detskej fantázie, aj svet priateľstva, náklonnosti, ale aj falošnosti. Jano Bačko chová mačky. O mačacej krajine Janovi a po jeho

smrti aj ostatným deťom a Bačkani rozpráva drotár Perko. Jeho mačacia krajina je stelesnením pokoja, lásky a porozumenia. Svet zvierat je múdrejší a lepší než svet ľudí, ktorý k slabému aj výnimočnému jedincovi vie byť krutý.

Nielen dospelí sa k Bačkaninej rodine správajú odmietavo, ba až nevraživo. Rovnako kruté, ak nie ešte krutejšie sú k Janovi deti:

„ *‚Jano, Jano, ozembuch... ’*

‚Na, utekaj a chyť,’ preletelo drievko.

‚Čo je to?’

‚Krajec chleba!’

‚Krajec chleba si hodil do trávy?’ “ (s. 7)

Práve motív mačky, ako kompozičná „príprava“ na potenciálne rozohrávanie rozprávkovej mačacej krajiny, vyvoláva otvorenosť priestorovej kompozície *Jasanice*: striedanie motívov príchodu a odchodu, spojenie reálneho a predstavového, snového, fantazijného sveta. Nad tým všetkým sa klenie obraz metatextovej situácie rozprávača a rozprávania (ako pri rozprávačovi ľudových rozprávok), vťahujúceho poslucháčov do sveta fantázie, liečiaceho rany ťažkého životného údelu. Je to obraz fascinatívnej funkcie slova a rozprávania ako mágie, ktorá by mala spätne antropomorfizovať aj zvierací (mačací) svet. Výrazne to dokumentuje pasáž Bačkane usilujúcej sa – pri spomienke na mŕtveho syna Jana – obviniť mačky z ich „neochoty“ „pochopiť“ tento antropomorfizačný akt, prijať túto hru, „počlovečiť sa“:

„*V chatrči sa zotmelo.*

‚Mačky choval,’ pripomínala Bačkaňa drotárovi. ‚Kým doňho zima nevstúpila, choval mačky: černuľu-gazdinú a strakatého kocúra-gazdu. Mačací dom im postavil. I so zimou v tele k nim vychádzal. Neboli to mačky múdre, ale hlúpe. Darmo im dával drevenú lyžicu a obliekal handrové šaty...’ “ (s. 14)

2.2. Ďalším kompozičným princípom v poviedke *Jasanica* je farebný princíp. Dominuje biela farba (ako signál chladu, zimy, smrti). Zima a chlad sprevádzajú Bačkanin život, vzťahy s kolektívom a smrť Jana. Chorý Jano chce piť „*mokré biele*“ (mlieko) a Bačkaňa podnikne všetko, aby mu túto túžbu splnila, ale márne. Jano umiera – príde si poň Meluzína. Po smrti je celý biely. Mŕtvy, čistý, nevinný.

S čiernou farbou je spojené všetko nevšedné a osudové. Čierna je mačka, v noci mení Bačkaňa svoju podobu a túla sa po dvoroch, keď sa zvečerí, prichádza k Bačkani drotár Perko (je jediným návštevníkom tejto chatrče), v noci umiera Jano Bačko. Symbolika bielej a čiernej farby sa využíva aj na stvárnenie opozície dobra a zla.

2.3. Ako sme už uviedli, popri motivickom princípe (mačka) a farebnom princípe sa v poviedke napĺňa aj kontrastný princíp:

V dome-chatrči, kde žila Bačkaňa a jej predkovia, sa neudržal žiaden chlap (skoro zomrel), len žena; rozdielny je spôsob života v chatrči (nesejú, nežnú, a predsa žijú) a v dedinskom kolektíve (roľníci – práca na poli). Ďalším kontrastom je fakt, že najchudobnejšia žena v dedine vlastní synovu fotografiu, ktorá sa stáva pre ňu fetišom.

Materinský cit, ktorý je ľudsky univerzálny, je v prípade Bačkane opäť iný – svojrázny, nevšedný, netypický; siaha za hranice únosnosti, blíži sa až k bizarnosti, keď Bačkaňa svojho mŕtveho syna Jana nechce dať pochovať, obkladá ho kvetmi a až po čase, na zásah richtára, sa podvolí.

2.4. Ďalší, a to repetičný princíp v poviedke *Jasanica* sme už čiastočne naznačili v súvislosti s postavou Bačkane. Vzhľadom na to, že sa realizuje paralelne s kontrastným princípom a dopĺňa rozprávkový princíp, je rozložený v celom texte:

1) Pravidelne – zákonite sa v rodine Bačkaniných predkov rodili iba ženy, nikto z predkov neobrábal pole, ale žil;

2) drotár Perko prichádza do Hríňavy každý tretí rok;

3) Perko sa pravidelne zastaví na kraji dediny u Bačkane;

4) Perko pravidelne rozpráva rozprávku o mačacej krajine, ktorú vymyslel pre Jana Bačku;

5) Bačkaňa pri rozhovore s Perkom sa vracia k Janovmu životu, k mačkám, ktoré choval, ale ho neposlúchali (nevedeli sa naladiť na rozprávkový mačací svet);

6) Bačkaňa opakuje svoju prosbu k Perkovi, aby vymaľoval Janovu fotografiu.

S. Rakús kompozične dômyselne využíva aj retrospektívu. Možno tu hovoriť o jej troch líniách:

Prvá línia sa realizuje prostredníctvom dedinského kolektívu – ide o spomienku na rodinnú genézu Bačkane a jej predkov, na udalosti spojené so smrťou Metela (rozprávanie o Bačkaniných podobách).

Druhá línia je spojená s Bačkaňou – ide o spomienku na Jana.

Tretia línia sa viaže na drotára Perka – , a to cez spomienku na prvé stretnutie s Janom Bačkom, Bačkaňou a i.

3. Osobitné miesto má v poviedke *Jasanica* postava drotára Perka. Z hľadiska kompozície ide o svorníkovú postavu. Perko je pre dedinu nevyhnutný. Opraví zničené hrnce, poteší ľudí. Rád prichádza k Bačkani. Jej chatrná chalupa ho priťahuje, láka ho vlastný pocit opustenosti a osamelosti. V prostredí Bačkaninej chatrče sa cíti byť osožným a možno aj šťastným, lebo ho tu veľmi potrebujú ľudia biednejší a opustenejší, než je sám. Prostredníctvom Jana sa mu chatrč stáva milá a napokon vysloví želanie: „ *‚Hm, dobrá si ty žena, Bačkaňa, ... K tebe raz prídem zomrieť.’* “ (s. 16)

Perko sa snaží ľudsky, úprimne a čisto podať ruku osamelej Bačkani (po Janovej smrti), pochopiť ju, nenarušiť jej prirodzenosť, neopakovateľnosť svojím „svetáctvom“. Perko jediný je naklonený Bačkani aj pomôcť práve preto, že je jediným „znalým sveta“, zároveň jediným – okrem Bačkane – osamoteným človekom, ktorému patrí celý svet, ale zároveň človekom bezdomovcom.

4. Kompozičné špecifiká tejto Rakúsovej prózy sa ukazujú už v jej rámcových komponémach. Najprv uvedieme príslušné textové iniciály a textové kódy.

Úvod:

„*Každé tretie leto zaznel z kraja dediny Perkov hlas.*

Perko kričí, vyvoláva, počuť ho doďaleka, až na opačný koniec Hríňavy, kde býva bosorka Bačkaňa. V samej poslednej chatrči.

V letnom úpeku, keď slnce vystúpi k zenitu, Bačkaňa pokropí schody, pozametá. Začula Perkov hlas, už sa oblieka, cifruje.

Bude sa tmoliť po dvoroch ako čierna mačka, no nikto ju nevyženie, aby zlé na seba neprivolal.

Bude sa ponevierať po dvoroch! Na drotára Perku bude hľadieť, striehnuť na každé jeho slovo.

Nohu si handrami obviaže, nohu opuchnutú, ktorú jej – na žabu premenenú – pristúpil nebohý Metel.“ (s. 5)

Záver:

„*Perko pochopí Bačkaninu hru, podľahne jej čaru. On bude rozprávať a ona chlapcovými očami pozerať, počúvať synovými ušami:*

‚Drotár musí mať nohy poriadne. Putuje, putuje, aj na samý koniec sveta zablúdi. I ja tak,' rozhovorí sa Perko. ‚Kráčam, vykračujem a zrazu zbadám malé, malilinké domy...'

Perko už nevidí Bačkaňu, len chlapcovi rozpráva, nepoškodené hrnce opravuje, príbeh rozširuje, aby tomu chlapcovi, ktorého matka oživila, čo najlepšie vyhovel. Dobre mu je pri tom rozprávaní: mŕtve deti prichádzajú a tešia sa z rozprávok, mesiac zjasnie na oblohe, svieti tak silno, že svojím svetlom zaleje celú chatrč, lenže to nie je už chatrč, ale zlatý zámok na stračej nôžke. Všade je pokoj, všade cítiť vôňu spálených tráv zvädnutých i vôňu tráv sviežich... Keď sa Perko prebudí, nájde Bačkaňu ležať v sne.

Vyloží na stôl ražný chlieb, drotárske náčinie i tanistru si zavesí na chrbát a vstúpi do úsvitu, do prvých lúčov slnka." (s. 17)

Incipit naznačuje rytmický pohyb príchodu a odchodu (v lete – toto časové obdobie má v texte kladné a záporné konotačné vyznenie: v lete prichádza očakávaný drotár Perko – letný úpek), a to signálom kompozičnej triády známej z ľudových rozprávok (ako sa neskôr ukáže, princíp rozprávača a rozprávania – dominantný v uvedenom žánri – tvorí kompozičnú os príbehu), ktorý zároveň navodzuje „rituálovú" atmosféru (aj podľa tradičných ľudových predstáv), „oživovanú" v ďalších častiach introdukcie (aj rozšírenej introdukcie pohybujúcej sa medzi segmentmi *V letnom úpeku... nebohý Metel*) napäťovým prvkom *bosorka* (a jej premenou na čiernu mačku – aj tu sa obraz „rituálovej" situácie potvrdzuje anaforickým opakovaním, až „nádychom" litanickosti textových prvkov *Bude sa tmoliť po dvoroch... Bude sa ponevierať po dvoroch*!). Ním autor vstupuje do príbehu „in medias res", čím náhle roztvára problémovú líniu textu. Ruptúra predstavového a reálneho sveta vrcholí v obraze dôsledku premeny Bačkane na žabu (*Nohu si handrami obviaže... pristúpil nebohý Metel*.). Motív prípravy na možnosť komunikovania „bosorky", odsunutej na okraj society (Bačkaňa býva „*v samej poslednej chatrči*"), s drotárom Perkom má charakter priam „rituálovej" očisty. V textových iniciálach je

však dominantným motív akusticko-auditívneho fenoménu ľudskej reči slúžiaceho ako médium (budúceho) rozprávania: *zaznel* Perkov *hlas*; Perko *kričí*, *vyvoláva*, *počuť ho doďaleka*, *až na opačný koniec* Hríňavy; *začula* Perkov *hlas*; bude *striehnuť na každé jeho slovo*.

Finále (*Perko už nevidí Bačkaňu... do prvých lúčov slnka*. – aj rozšírené finále: *Perko pochopí Bačkaninu hru... malilinké domy...*) má vyrovnávajúcu, pokojnú, harmonickú, katarznú tonalitu (problémové náznaky textu spočívajú v alúzii na chlapca). Príbeh sa dotvára „prvoplánovaným" i metatextovým obrazom rozprávania, rozprávky, rozprávača (a poslucháčov); sila a sugescia slova ruší hranice medzi snovým, fantazijným a reálnym, ba aj medzi záhrobným a skutočným svetom, medzi ilúziou rozprávkovej scenérie a „naozajstným" prírodným svetom (porov. aj v 2.1). Slovo ponára vnímateľov do (rozprávkového) sna, teší, upokojuje, ruší tenzie. Možno tu dokonca hovoriť o obraze „idyly" Perkovho a Bačkaninho sveta pokoja a sna, vyvolaného silou a pôvabom rozprávania.

Všimnime si sled segmentov textu potvrdzujúcich naše konštatovania: On *bude rozprávať*.. a ona chlapcovými očami pozerať, *počúvať synovými ušami*; len *chlapcovi rozpráva... príbeh rozširuje*, aby tomu *chlapcovi*, ktorého matka oživila, *čo najlepšie vyhovel*; dobre mu je *pri tom rozprávaní*; mŕtve deti prichádzajú a *tešia sa z rozprávok.*

Explicit (*Vyloží na stôl ražný chlieb... do prvých lúčov slnka*.) „vracia" príbeh z ríše rozprávok do reality, v ktorej dominuje fáza „amplitúdy" odchodu priam s expresionistickým vyznením „*do prvých lúčov slnka*"; oblúk leta a slnka sa uzatvára, hoci sa vlastne začína nanovo, takže jemná problémová tenzia pretrváva. Perko opäť odchádza do „samoty" sveta a opúšťa miesto, kde sa cíti dobre a vyrovnane.

5. Tvorivé využívanie jazykovo-kompozičných prvkov v poviedke možno dokumentovať aj ďalšími skutočnosťami:

Autor využíva striedanie gnómického a aktuálneho času. Príbeh zasadil do leta – ide tu o kalendárny čas.

Podobne je to pri striedaní slovesného času: „*Začula* Perkov hlas, už *sa oblieka*, *cifruje. Bude sa tmoliť* po dvoroch ako čierna mačka, no nikto ju *nevyženie*, aby zlé na seba neprivolal.“ (s. 5)

Dômyselnú prácu s jazykom potvrdzujú eliptické vety, prechod autorskej reči do reči postáv, napr.:

„ *‚Z prišliapnutej nohy Bačkani krv vyteká a očami len svieti, vysvecuje ...’*

Oj, Metel, Metel!

Vzalo vás to, do nešťastia ste upadli na staré kolená.

Oj, dedo Metel!

Nič vám už nepomohlo. I do hliny ste zahryzli i hlavu ste si octom poliali...

Dedo Metel pochovaný, na kare sviečky, a na kraji dediny Bačkaňa.“ (s. 5-6)

6. Poviedka *Jasanica* je lyrickým príbehom lásky, úprimnosti a tolerancie, príbehom o potrebe priateľstva a pochopenia, a to aj cez sugesciu slova, rozprávania a rozprávky. Na stvárnenie tohto mravného posolstva autor využil aj dômyselné kompozičné princípy a postupy.

Poznámka

*Stanislav Rakús (prof., PhDr., DrSc.; 20. 1. 1940 Šúrovce, okr. Trnava), prozaik, literárny vedec. Pracuje na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity.

Debutoval novelou *Žobráci* (1976), v ktorej nadviazal na poetiku lyrizovanej a naturistickej prózy so silným rozprávačským zázemím s prvkami ľudového humoru; obraz „vydedencov“ komponuje cez prizmu dezilúzie, tragiky, ale aj ľudskej hrdosti. V zbierke poviedok *Pieseň o studničnej vode* (1979) stvárnil individuálne tragické príbehy s prienikom do ľudskej psychiky, a to v modernej tonalite lyrického gesta so segmentmi grotesky a paródie. R. 1986 vydal knižku próz pre deti *Mačacia krajina* s antropomorfizačným recesným a humorným akcentom. V parodicky a ironicky ladenej novele *Temporálne poznámky* (1993) využil protiklad textových a metatextových variácií na stvárnenie obdobia tzv. normalizácie v tragikomickej postave profesora slovenského jazyka a literatúry Dušana Sakmára na večernej škole pre pracujúcich.

Prvou literárnoteoretickou knihou S. Rakúsa je *Próza a skutočnosť* (1982), v ktorej predkladá analýzu vybraných textov slovenskej modernej prózy najmä cez subjektové a objektové vzťahy stvárňované rozprávačským postojom k zobrazovanej skutočnosti. V knihe *Epické postoje* (1988) prehlbuje problematiku vzťahu ontológie textu a ontológie mimoliterárnej skutočnosti a premieta skúmanie motivickej štruktúry do genologických, axiologických, sociologických a psychologických rovín umeleckej výpovede. V knižke *Medzi mnohoznačnosťou a presnosťou* (1993) rozširuje svoj interpretačný záber najmä o výskum kooperácie intencionálnych a estetických činiteľov v literatúre a rozširuje svoj teoretický pohľad na analýzu priestoru medzi látkou a témou. V doteraz najkomplexnejšej literárnoteoretickej monografii z r. 1995 *Poetika prozaického textu (Látka, téma, problém, tvar)* rozvinul a terminologicky zakotvil svoje výskumy pásma uvedených „dvoch ontológií“ v pozorovaní

umeleckého textu ako semiotického a estetického fenoménu s vyústením do axiologického aspektu literatúry a do druhovej a žánrovej charakteristiky umeleckého diela. (Pozri aj: *Encyklopédia slovenských spisovateľov*, 1984; *Literatury zachodniosłowiańskie czasu przełomów 1890-1990. 1. Literatura łużycka i słowacka*, 1994; *Slovník slovenských spisovateľov*, 1999.)

Literatúra

Encyklopédia slovenských spisovateľov. 2. zväzok. Bratislava, Obzor 1984, s. 61-62.

Literatury zachodniosłowiańskie czasu przełomów 1890-1990. 1. Literatura łużycka i słowacka. Katowice, Śląsk 1994, s. 402-403.

RAKÚS, S.: *Pieseň o studnične vode*. Bratislava, Smena 1979, s. 5-17.

RAKÚS, S.: *Próza a skutočnosť (K tvárnym postupom v modernej slovenskej próze)*. Bratislava, Smena 1982. 196 s.

RAKÚS, S.: *Epické postoje*. Bratislava, Smena 1988. 190 s.

RAKÚS, S.: *Medzi mnohoznačnosťou a presnosťou.* Levoča, Modrý Peter 1993. 119 s.

RAKÚS, S.: *Poetika prozaického textu (Látka, téma, problém, tvar)*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1995. 119 s.

SABOLOVÁ, O.: *Kompozičné osobitosti v Rakúsovej poviedke* Jasanica. In: Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae. Studia Philologica. Annus II. Red. Z. Stanislavová. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1994, s. 31-36.

Slovník slovenských spisovateľov. Praha, Libri 1999, s. 370-371.

VŠETIČKA, F.: *Kompoziciána. O kompozičnej výstavbe prozaického diela.* Bratislava, Slovenský spisovateľ 1986. 271 s.

Zita Škovierová

Susedské skupiny a susedské vzťahy na slovenskej dedine v 20. storočí

Susedstvo považuje slovenská etnológia hneď po rodine za najtypickejšiu inštitúciu slovenských lokalít (napokon z antropologického hľadiska ako jedno z územných zoskupení predstavuje susedstvo inštitúciu vlastnú skoro všetkým ľudským kultúram). V minulosti spĺňala susedská skupina v živote dedinského spoločenstva na Slovensku viacero funkcií: výrobno-hospodársku, ochranno-právnu, výchovnú, socionormatívnu, komunikatívnu, zábavnú atď. Mala tak dôležité poslanie v každodennom a sviatočnom živote svojich členov.

Susedia boli od najstarších čias prizývaní za svedkov pri potvrdzovaní a zverejňovaní dôležitých majetkovoprávnych zmlúv. Zúčastňovali sa tiež vyznačovania medzí na susedných, spoločných i obecných pozemkoch. Pri predaji susedovho majetku mali hneď po príbuzných predkupné právo. Vzájomné vzťahy susedov boli v 20. st. umocňované spoluvlastníctvom, hospodárením a užívaním spoločného majetku: stodoly, záhrady, pasienku, studne, pece na chlieb a pod. Dobrí susedia sa vždy tešili patričnej úcte (*Dobrí suset – drahí klenot!* alebo *Keď ňiekto kľaje ňiekoho, tag ho prekľaje zlím susedom!*)

Susedské vzťahy patrili vždy do tej oblasti sociálneho života ľudí, v ktorej sú zásady správania sa inštitucionalizované iba v základných rysoch. Realizujú sa v každodenných bezprostredných kontaktoch v mieste bydliska a v jeho okolí. V týchto vzájomných kontaktoch nachádzajú uplatnenie tradičné postupy a vzory, nadobudnuté v procese socializácie a zafixované vo vedomí človeka ako člena určitého kolektívu.V normách a postojoch, ktoré človek v priebehu života nadobúda, možno sledovať vplyv tradície, ktorá pôsobí ako formatívny faktor jeho vedomia a správania sa.

Susedská skupina

Prvoradou podmienkou pre vytvorenie susedskej skupiny je územná blízkosť obydlí alebo iného nemovitého majetku jej členov. Ide o formálne, priestorové, pasívne susedstvo a vzájomný pomer takýchto suedov možno označiť ako „*susedenie*“.

Druhým charakteristickým znakom je akceptovanie zaužívaných susedských noriem. Susedia majú medzi sebou vzájomné kontakty, združujú sa pri aktivitách pracovného alebo spoločenského charakteru, nie sú si ľahostajní. V odbornej literatúre opisujúcej tradičné prejavy susedského spolužitia sa stretávame najmä s opismi susedstva takéhoto druhu. Ide o susedstvo v spoločenskom zmysle a vzájomné vzťahy susedov vystihuje termín „*susedanie sa*.“ (Rozdiel medzi priestorovým a spoločenským chápaním susedstva vyjadrila staršia informátorka z Klenovca slovami: *„Že zme suseďi, to ňepopriemo, aľe sa ňesusedámo.“*)

Podľa charakteru vzájomných kontaktov, spôsobu správania sa, dodržiavania či nedodržiavania vžitých noriem a predstáv o dobrých susedoch sú susedské vzťahy hodnotené od výborných, pozitívnych, cez vyhovujúce, neutrálne či ľahostajné až po negatívne. Tieto posledné sa vyznačujú pasivitou, absenciou komunikácie, ignorovaním, ale aj úmyselným škodením (možno ich označiť ako aktívne, avšak negatívne susedské vzťahy).

Všade sa za susedov považujú obyvatelia najbližších domov, t.j. takých, medzi ktorými sa už iné obydlie nenachádza. Vzhľadom k oriuentácii na miestnu komunikáciu alebo k umiestneniu obydlia v teréne sa rozlišoval sused *dolní* alebo *horní* (prípadne *ňižní* či *višní*). V tzv. dlhých domoch, v ktorých bolo viacero bytov za sebou a os domu smerovala kolmo na cestu, rozoznávali tiež susedov *predních a*

zadních. Miestami boli označovaní špeciálnymi termínmi : *dvorňíci, dvoraňi, suseďi z jedného dvora, suseďi po- ctrechou, spoločňíci, spolňíci* a pod. Títo spoločne užívali pomyselne rozdelený priestor dvora, humna, príp. i záhradu. Niekde za susedov považovali aj obyvateľov domu na druhej strane cesty (*suseďi oproťi, procivňíci*). V lokalitách s kopanicovým osídlením boli susedmi všetci obyvatelia jedného dvora resp. kopanice, lazu.

Nielen blízkosť obydlí, ale aj blízkosť iného nemovitého majetku bola predpokladom pre existenciu susedských vzťahov. Takto sú vo vedomí dedinčanov známe skupiny majiteľov susediacich polí či a záhumienkov (*suseďi z roľami, suseďi z humnami*), vinohradov a pod. Najdôležitejšie miesto mali medzi nimi majitelia hraničiacich poľností (*medzňíci*). Ich aktivity sa prejavovali predovšetkým vo vzájomnej výpomoci pri poľných prácach.

Podľa toho, na základe čoho sa vymedzuje členstvo v susedskej skupine, rozoznávame susedov v intraviláne (obyvatelia blízkych domov) a susedov v extraviláne (majitelia susediacich nemovitostí, ležiacich mimo obce).

Členstvo v susedskej skupine bolo viacmenej vopred determinované: získavalo sa narodením, prípadne zmenou byliska v priebehu života. V ľudových obyčajach sa stretávame s prejavmi, ktoré sú dokladom obradného prijímania nového člena do susedskej skupiny. Po narodení dieťaťa chodili susedky a príbuzné navštíviť šestonedieľku a obzerať dieťatko, prípadne sa zúčastňovali aj krstín. Nevesta, ktorá prišla po sobáši bývať k manželovým rodičom, roznášala susedom koláče zo svadobnej hostiny, za čo jej na znak prijatia medzi seba dali domáci odrezať si z ich chleba. Podobné úkony robieval aj manžel, ktorý sa priženil k neveste (napr. na Kysuciach). Pri úmrtí sa zasa stretávame s prejavmi rozlúčky zomrelého so susedmi a s jeho prepúšťaním zo susedskej skupiny (napr. bdenie pri mŕtvom, rozlúčka a odprosovanie vo veršovanej odobierke „zosnulého“, prednášanej kantorom).

Veľkosť susedských skupín sa smerom k súčasnosti čoraz viacej zmenšuje. Klesá snaha, resp. nutnosť (v období individuálneho hospodárenia bola podmienená hlavne sociálno-ekonomickými faktormi) udržiavať aktívne kontakty so všetkými susedmi. Aktívne susedské vzťahy sa väčšmi rozvíjajú medzi jednotlivcami (rodinami), ktorí sú si blízki spoločnými záľubami, povolaním či vekom. Pritom sa nedodržiava princíp, aby najviac kontaktov bolo s najbližšími susedmi. Skupiny susedov v extraviláne zaznamenali tiež značné zúženie.

Susedské aktivity

Tradičné susedské kontakty mali rôznorodý charakter: stretnutia a posedenia na priedomí a v dome, pivnici, manuálna pomoc, pôžičky, rady, združovanie sa pri hospodárskych záležitostiach, pomoc pri ochorení a v nešťastí atď. Podľa príležitostí, pri ktorých sa uplatňovali, ich možno rozdeliť do troch väčších skupín.

1. Pracovné a spoločenské aktivity každodenného života

Susedské stretnutia pracovného charakteru boli v prvej polovici 20. st. bežné a pre riadny a nerušený život na hospodárstve a v domácnosti často nevyhnutné. Čím drsnejšie boli životné podmienky roľníkov, čím nižšia úroveň nástrojov a techník hospodárenia, tým potrebnejšia bola vzájomná spolupráca a spoločné postupy občanov. Poznáme ich pod názvom susedská výpomoc.

Veľa je príkladov spolupráce susedov v dedine i na poli. Je to predovšetkým spriahanie ťažného dobytka susedov pri namáhavých prácach, akými bolo rozorávanie úhorov, vozenie bremien, úrody a pod. Spriahanie bolo založené na reciprocite vzájomných služieb, pričom boli obaja zainteresovaní pri práci prítomní. Uplatňovalo sa najmä u majiteľov s približne rovnakým majetkom. Menej často si susedia pomáhali požičiavaním ťažných zvierat. Iný spôsob pomoci bola výmena záprahovej

práce za ručnú, pričom sa ich pomer riadil miestnymi obyčajami (od pomeru jeden deň práce so záprahom za 2 dni ručnej práce až po pomer 1:6). Ženská práca bola hodnotená o polovicu menej ako mužská (t.z. že deň orania sa mohol nahradiť napr. dvoma dňami kosenia alebo štyrmi dňami hrabania sena).

Susedská výpomoc bola častá aj pri sadení a zbere zemiakov, pri práci so senom a rozšírená bola pri mlátení obilia. Spôsob výpomoci bol taký, že sa združovalo viac susedov dovedna a postupne pracovali na poli každého, pričom sa na dĺžku práce v danej chvíli ani nehľadelo (dlžník ju vyrovnal neskôr inou pomocou či naturálnym darom). Pomocníkov stravoval zvyčajne majiteľ poľa, u ktorého sa pracovalo. Častá bola i kratšia pomoc susedov pri zbere a dovoze úrody, keď si už dokončili prácu na vlastnom poli. Vítaná bola najmä vtedy, keď hrozilo zlé počasie či znehodnotenie plodín.

Ku spolupráci prispievalo aj spoluvlastníctvo lúk a pasienkov v horských oblastiach Slovenska. Na Kysuciach susedia z jednej osady (*zárubku, dvora*) spoločne kosili a delili si seno zo spoločných lúk. Každému pripadol podiel sena zodpovedajúci veľkosti vlastnenej pôdy. Týmto spôsobom sa riadilo i právo pasenia na spoločnom pasienku.

S rôznymi prejavmi susedskej výpomoci sa stretávame aj pri chove hospodárskych zvierat: striedanie majiteľov pri pasení dobytka, zimovanie zvierat pri nedostatku krmovín, peňažná pomoc pri núdzových porážkach dobytka a pod.

Niektoré práce vo dvore a v domácnosti sa robili spoločne, za účasti susedov, príbuzných a priateľov, aj keď neboli namáhavé. Mohli však byť zdĺhavé a pretože sa vykonávali v neskorej jeseni a zime, dávali priestor vzájomnej komunikácii a zábave. Spoločne sa vylupovali kukuričné klasy, varil sa slivkový lekvár, páralo sa perie.

Časté boli vzájomné kontakty susedov (najmä žien) v priebehu dňa aj bez pracovnej príčiny. Návštevy boli neformálne. Pohnútkou pre ne bývala pôžička niektorej z kuchynských potrieb či potravín, inokedy chuť porozprávať sa, poklebetiť si. Vzájomné vzťahy niektorých susedov boli naozaj dôverné (*videli si až do hrnca*). Niektoré formy susedskej výpomoci pretrvávali koncom storočia na záhumienkových hospodárstvach, v záhradkách, vo viniciach, zriedkavo na individuálne vlastnenej pôde. Škála každodenných susedských aktivít, aj keď oklieštená, bola stále ešte rozmanitá. Susedia si pri hospodárení pomáhali poskytnutím poťahu, traktora, pôžičkami náradia, výmenou a zadovážením osiva, sadeníc, ale aj radou, vysvetlením pracovného postupu. V domácnosti si susedia požičiavali rôzne zariadenia a náradia (lis na hrozno, kotol, koryto na zbíjačku), vykonávali práce na zriedkavejšom zariadení (šrotovníku obilia, rezači na kapustu/, dávali si k dispozícii vybavenie domov a domácností (udiareň, telefón a pod.).

Bolo už len málo pracovných príležitostí, kedy sa manuálna pomoc susedov poskytovala celkom bez náhrady. Spomedzi tradičných spoločných prác zostali len páračky. Častejšie si susedia pomáhali formou tzv. odrábania. Spôsob a množstvo vrátenej pomoci nemalo ustálený, zaužívaný mechanizmus. Sused, ktorý pomoc prijal, zvyčajne dobre poznal pomocníkove majetkové pomery, odborné znalosti a záľuby a v závislosti od týchto faktorov (a tiež od svojich možností) sa snažil v dohľadnom čase odvďačiť sa za vykonanú pomoc.

Veľmi dôležitú úlohu mali v posledných rokoch drobné služby susedov, najmä tam, kde členovia rodiny neboli v pracovných dňoch doma, alebo boli nútení na dlhší čas odísť. Pomoc sa poskytovala pri dozeraní na deti, opatere chorého, v polievaní záhrady, kŕmení domácich zvierat a pod. Susedia dochádzajúci do mesta (v obciach s rozptýleným osídlením aj do centra obce) kupovali potrebné drobnosti susedom do

domácnosti, vykonávali im drobné služby (napr. prinášanie a odosielanie poštových zásielok).

Najčastejšie uvádzaný počet vzájomných stretnutí susedov bol v poslednej tretine 20. st. jeden až dvakrát týždenne. Pozorovaním sme však zistili, že frekvencia susedských kontaktov bola pomerne vyššia. Totiž neplánované príchody susedov do domácností za účelom výpožičiek potravín, náradia, pre informáciu, či radu, si informátori neuvedomovali ako susedský styk. Za susedské stretnutia považovali skôr posedenie v okolí domu, dlhší spoločný rozhovor vonku alebo doma pri vykonávaní práce, teda príležitosti z viac-menej spoločenským zameraním.

Častejšie kontakty so susedmi mali osoby, ktoré pracovali v mieste bydliska alebo sa väčšinu dňa zdržiavali v domácnosti (dôchodcovia, matky s deťmi). Obyvateľom zamestnaným mimo obce zostával priestor pre susedské kontakty viac-menej len v dňoch pracovného pokoja. Vcelku však možno koncom storočia pozorovať v susedských aktivitách klesajúcu tendenciu.

2. Aktivity pri sviatočných príležitostiach

Vzájomná pomoc medzi susedmi, každodenná spolupráca a časté spoločenské kontakty boli základom, na ktorom sa vyvinul pocit spolupatričnosti a vzájomná úcta susedov. Ich prítomnosť pri význačných udalostiach rodinného charakteru boli prejavom členstva v susedskej skupine, ochoty a vôle naďalej v takomto zväzku zotrvávať. Boli akýmsi „manifestovaním susedania sa“ pred celým dedinským spoločenstvom.

Tam, kde boli medzi susedmi dobré vzťahy, zúčastňovali sa aj významných rodinných udalostí, a to vo dvoch formách. Prvou bola opäť susedská výpomoc pri príprave sviatočných hostín (manuálna pomoc, pôžičky) a pri zabezpečovaní obradu a oslavy (prepožičiavanie miestností, poskytnutie nocľahu cezpoľným hosťom). Tieto formy účasti zaznamenali pokles v súlade so zlepšovaním služieb obyvateľom a s možnosťami využívať zariadenia spoločného stravovania a špeciálne priestory pre tieto účely (kultúrne domy, domy smútku).

Druhou formou bola normatívne určená časť susedov pri týchto príležitostiach (ak nie priamo na hostine, potom na jej opakovaní, na tzv. *poprávkach*). Niekedy plnili aj určitú funkciu (napr. v pohrebnom sprievode nesenie rakvy či kríža).

V poslednom období sa v súlade so zaužívanými miestnymi tradíciami susedia zúčastňujú návštevy šestonedieľky a novorodenca (dnes až po návrate z pôrodnice), svadobnej hostiny, ale predovšetkým pohrebov v susedných domoch. Niektoré tradičné susedské prejavy sa zachovávajú , aj keď sa podstatne zmenili príčiny a okolnosti ich vzniku (napr. do svadobného domu sa prinášajú dary – koláče, naturálie – na svadobnú hostinu aj v prípade, že sa pohostenie pripravuje v hoteli). Sviatočné príležitosti pre vzájomné prejavy susedov boli v posledných dvadsiatich rokoch obohatené o ďalšie nové udalosti: oslavy životných jubileí, výročí sobáša, promócií a pod.

3. Susedské prejavy pri mimoriadnych príležitostiach

Do tohto okruhu patrí v prvom rade stavba rodinného domu, ktorá nebola v minulosti taká častá ako ju poznáme dnes, ale obsahovala v sebe celý rad prác, ktoré boli pre jednu rodinu nezvládnuteľné. Susedia sa na stavbe domu podieľali predovšetkým manuálnou výpomocou. Ak aj nepracovali na stavbe po celý čas, boli vítanými pomocníkmi pri obtiažnych prácach krátkodobého charakteru (napr. pri dvíhaní zrubov). Zo všetkých potenciálnych pomocníkov boli najviac naporúdzi, preto mohli požičať rebrík, poskytnúť vodu, elektrinu či záprah na dovoz materiálu. Podobne ako pri poľných prácach pomáhali aj vo fáze dokončovania (napr. pri pokrývaní domov z hliny, kedy dážď mohol rozmočiť nedokončený dom).

Pomoc pri stavbe domu alebo hospodárskych budov sa navzájom vracala (odborníkom – *majstrom* - či nevyučeným *náturistom* sa za prácu zvyčajne platilo). Boli prípady, že sa záväzok odpracovania dedil z otca na syna, ba i vnuka. Istou formou odmeny pre neplatených pomocníkov bola celodenná strava a nápoje. Väčšie pohostenie bolo zvlášť bohaté po určitých prácach (*uhlové* po dokončení prvého rohu stien, *pierkové* po postavení prvej krokvy na krove a pod.)

Pomoc dedinského spoločenstva bola v minulosti žiadúca aj pri rôznych živelných pohromách a nešťastí. Netýkala sa len susedov, ale celého lokálneho spoločenstva. Avšak ako v iných prípadoch, susedia boli najbližšou a najrýchlejšou pomocou (napr. pri požiari oni prví pomáhali hasiť oheň a zachraňovať majetok). V prípade potreby poskytovali (aspoň na prvú noc) nocľah pre vyhorelcov a prístrešok pre dobytok. Spolu s ostatnými dedinčanmi (často aj obyveľmi okolitých obcí) dávali jedlo, šatstvo, naturálie a siatiny na založenie nového hospodárstva a domácnosti.

So vznikom a rozvojom sociálneho zabezpečenia a poistenia pre prípady osobných a rodinných nešťastí a živelných pohrôm sa značne zmenšil priestor pre susedské prejavy pri mimoriadnych príležitostiach. Avšak výpomoc pri stavaní rodinných domov naďalej prežíva. Susedom, s ktorými je stavebník v kamarátskom vzťahu, neplatí ani za časovo náročnejšie práce, preberá však na seba záväzok pomoci pri stavbe pre nich i pre všetkých zúčastnených. Celodenná strava, pitie a dostatok alkoholických nápojov pre pomocníkov je záväznou normou. So susedskou pomocou sa dnes stretávame dokonca i tam, kde v predchádzajúcom období stavali domy len najaté skupiny murárov.

Susedské normy a ich porušovanie

Susedské právo upravovalo vzájomné vzťahy majiteľov susediacich nemovitostí vzhľadom k ich usporiadaniu a užívaniu, a to vo vnútri lokality i v chotári obce. Normy, regulujúce susedské spolužitie mali v niektorých lokalitách rôzne odchýlky, spôsobené špecifickou zástavbou domov v obci, charakterom chotára, rozmiestnením polí, zamestnaním obyvateľov a pod.

Dom musel byť na stavebnom pozemku umiestnený tak, aby voda z odkvapu nestekala na susedov pozemok. Bolo to v súlade s pravidlom, že zem pod odkvapom patrí majiteľovi strechy. Bez susedovho súhlasu sa nemohlo urobiť okno do vedľajšieho dvora. Susedské spolužitie nebolo prípustné narúšať ani dymom, krikom, hlukom, zápachom atď. Ak boli tieto záležitosti spojené s výkonom určitého zamestnania, museli sa do istej miery rešpektovať. Avšak bola snaha vyhradzovať remeselníkom a živnostníkom, ktorých činnosť bola spojená s určitým nebezpečenstvom (napr. ohňom), emisiami a hlukom vyhradzovať miesto na okraji obce (napr. kováčom, hrnčiarom). Maštale, chlievy a hnojisko sa mali umiestňovať podľa možnosti za obytným traktom, tak, aby močovka nepretekala do vedľajšieho dvora.

Ak nebolo určené, ktorú stranu pozemku ohradzuje majiteľ (ľavú či pravú), stavali plot medzi susediacimi záhradami ich vlastníci spoločne. Na hranici pozemkov zriedka rástli ovocné stromy. Ak tak bolo, patrila podľa zaužívaných tradícií úroda obom susedom spoločne alebo si ju vzal ten, kto strom zasadil. Keď presahovali konáre stromu z jedného pozemku na druhý, mohol si sused pozbierať napadané ovocie – nesmel ho však trhať (bolo to tzv. právo previsu). Ak by mu zatienenie stromom spôsobovalo väčšiu škodu, požiadal pred svedkami suseda o zrezanie presahujúcich konárov. Keď sa tak nestalo, mohol úpravu vykonať sám, avšak vo vhodnom vegetačnom období.

Keď ku niektorým pozemkom nejestvovala prístupová cesta, využívali susedia v extraviláne tzv. právo prechodu , ktoré im mimo zahájenia polí dovoľovalo za istých

podmienok prejsť pešo či s povozom alebo prehnať stádo dobytka po susedovom pozemku. Sused zvyčajne potrebné miesto vyžal, príp. ohradil, o čom vopred alebo dodatočne majiteľa poľa upovedomil. Právo úvrate dovoľovalo v čase hospodárskych prác prechádzať a obracať sa v potrebnej miere s poťahom i hospodárskym náradím na konci susedovho pozemku.

Tradičné normy susedského práva pozná v súčasnosti najlepšie už len najstaršia generácia. Podstatná časť právnych noriem však stratila so zánikom individuálneho hospodárenia svoju opodstatnenosť.

Susedské konflikty v poslednej tretine 20. st. nemali taký vyostrený charakter ako dovtedy. Bolo to v dôsledku zvýšenia životnej úrovne, kedy materiálny dostatok umožňoval susedom povzniesť sa nad niektoré problémy materiálnej povahy. Dlhodobejšie konfliktné vzťahy vyplývali zväčša z nevyhovujúceho usporiadania nehnuteľností v intraviláne obce – boli však v porovnaní s minulosťou zriedkavejšie.. Za najčastejšiu príčinu susedských konfliktov považovali informátori závisť, klebety a ohováranie. Dôvodom pre susedské nezhody boli teda negatívne alebo nevyhovujúce charakterové vlastnosti susedov a neadekvátne zásahy do súkromia a intímneho života. Je však predpoklad, že po reprivatizačných procesoch, ktoré sa uskutočnili v 90-tych rokoch 20. st. sa obnoví či posilní fungovanie právnych obyčají, týkajúcich sa majetku.

Postoje k susedskej inštitúcii

Aktívne a dobré susedské vzťahy považovala naprostá väčšina informátorov za pozitívnu a významnú životnú hodnotu. Z jej kladných charakteristík na prvé miesto dávali poskytnutie pomoci v prípade potreby, najmä pri náhlej, nečakanej udalosti. Na druhom mieste uvádzali možnosť bezprostrednej komunikácie, besedy, spoločenských stretnutí, veselšieho života, ďalej spoločné záľuby.

Väčšina informátorov vo svojich výpovediach konštatovala zmenšovanie susedských kontaktov následkom rastúceho životného tempa a nedostatku času. Negatívne hodnotila rozvíjajúci sa trend pasívnych foriem zábavy (v tejto súvislosti bola najčastejšie spomínaná najmä televízia). Kriticky bolo hodnotené tiež ochladenie vzťahov medzi ľuďmi, individualizácia života a nadmerná orientácia na hmotné zabezpečenie.

Zhrnutie

Na charakter súčasných susedských vzťahov, na ich formálnu, ale aj funkčnú stránku, má vplyv existencia a spôsob uplatňovania týchto vzťahov v minulosti. Zistili sme napríklad, že v lokalitách, kde bolo v medzivojnovom období výraznejšie sociálne rozvrstvenie, bol význam susedstva, jeho hospodársko-výrobná funkcia a jej súčasť, tzv. susedská výpomoc, zatlačená do úzadia existenciou lacnej pracovnej sily (ňou bola nahrádzaná bezplatná pomoc susedov). Ani po kolektivizácii poľnohospodárstva a vyrovnaní sociálnych rozdielov obyvateľov obce nenašli susedské vzťahy výraznejšie uplatnenie, a to nielen v hospodárskej oblasti, ale ani v obyčajovom systéme. Vplyvom tradície mali tieto lokality aj na konci 20. st.úroveň susedských väzieb menšiu, než bol priemer v iných lokalitách.

Na kontinuitu tradičných prejavov v susedských vzťahoch mal popri spomenutom vplyv aj dosiahnutý stupeň spoločenského rozvoja. V dedinských spoločenstvách, kde po zmene vonkajších spoločensko-ekonomických podmienok prišlo k menej zásadným zmenám v spôsobe života, než tomu bolo na širšom území, sa uchovávalo viac tradičných prejavov vo výrobno-hospodárskej, ale aj spoločensko-kultúrnej sfére (máme na mysli napr. kysucké lokality s pretrvávajúcim systémom individuálneho hospodárenia).

To, že v súčasnosti sa zmenšujú pasívne, ale i aktívne susedské skupiny, nesporne podporuje aj rozšírenie sociálneho priestoru obyvateľov dediny, ich fungovanie vo viacerých sociálnych skupinách (profesijných, priateľských, záujmových a pod.). Mnohé z nich sa v minulosti prelínali, či stotožňovali s malými sociálnymi skupinami v rámci obce. Zmenená situácia tejto oblasti zmenšuje priestor a čas pre rozvíjanie vzťahov v mieste trvalého bydliska.

V súčasnosti má ešte susedstvo výrobno-hospodársku funkciu, možno však konštatovať neustále klesanie v počte sociálnych situácií, v ktorých sa takáto pomoc susedov uplatňuje. Upozorňujeme však na veľkú schopnosť adaptovania susedskej výpomoci na nové hospodárske aktivity dedinčanov. Na južnom Slovensku sa napr. od osemdesiatych rokov výpomoc uplatňuje pri pestovaní zeleniny v tzv. fóliovníkoch.

Ochranno-právna funkcia susedstva temer zanikla. Význam susedskej skupiny pri výchove, socializácii jej členov, pri komunikácii a sprostredkovaní zábavy značne poklesol v súvislosti s uvoľnením väzieb jednotlivca k tejto skupine a k dedinskému spoločenstvu vôbec. V súlade s týmto stavom je oslabená aj socionormatívna funkcia a jeden z jej dôležitých nástrojov - verejná mienka.

Potreby a záujmy susedských skupín sa postupne presunuli do sféry sociálnej a psychickej . Ak v odpovediach na význam susedských vzťahov uvádzali informátori na prvom mieste jednoznačne pomoc, mali na mysli predovšetkým nepredvídané udalosti, pri ktorých ich nevedela zabezpečiť ani rodina, príbuzní, ani oficiálne inštitúcie. Tento pocit istoty, zabezpečenia pri náhlych, neočakávaných situáciách boli na konci storočia hlavnou hodnotou aktívnych a kladných susedských vzťahov.

Susedská skupina plnila svoju funkciu aj pri transmisii niektorých javov ľudovej kultúry. Etnografické výskumy preukázali, že pri tradovaní kultúrnych javov, ktorých podstata spočívala v duchovnej, sociálnej a umelelckej sfére, zohrávalo väčšiu úlohu lokálne spoločenstvo, než rodina (odovzdávanie a preberanie takýchto javov totiž podliehalo prijatiu a kontrole väčšieho počtu ľudí, než bol počet členov rodiny). Etnografické poznatky dokladajú napr. dôležitú úlohu susedských skupín ako prenášateľa pri transmisii ľudovej prózy a v širšom zmysle i piesní.

Susedské aktivity a prejavy patria medzi dôležité determinanty spôsobu života. Formovanie a rozvíjanie dobrých vzťahov obyvateľov v mieste ich bydliska pomáha zbližovaniu rôznych skupín obyvateľstva, zmierňuje sociálnu izoláciu jednotlivcov a napomáha humanizácii medziľudských vzťahov.

V tejto súvislosti si zasluhuje pozornosť i ďalšia funkcia susedských vzťahov. Aktívne fungujúce pozitívne susedské vzťahy majú v súčasnosti podstatný podiel na zvyšovaní lokálno-patriotických väzieb k miestu bývania, k obci, upevňujú sociálny a kultúrny suicentrizmus. V konečnom dôsledku sa stávajú takto jedným zo základných prvkov historického vedomia súčasného človeka a spolupôsobia pri jeho ďalšom budovaní.

LITERATÚRA

Filová, B.1975: Spoločenský a rodinný život. In: Slovensko 3. Ľud, II.časť Bratislava, s. 947-984.
Frolec, V. 1981: Tradice sousedských vztahů v procesu společenských proměn na vesnici. In. Socializace vesnice a proměny lidové kultury. Uherské Hradiště, s. 157-170.
Kandert, J. 1969: Výpomoc při jarních pracích. Český lid, r. 56, Praha, s. 211-215.
Komorovská, M..1973: Formy vzájomnej výpomoci v minulosti a dnes. Slovenský národopis, r. 21, Bratislava. s. 573-577.
Luby, Š. 1946: Dejiny súkromného práva na Slovensku, Bratislava.
Pitterová, A. 1974: Sousedská svépomoc. Český lid, r. 61, Praha, s. 95-96.
Skalníková, O. – Fojtík, K.1971: K teorii etnografie současnosti. In: Rozpravy ČSAV, roč. 81, Praha.
Sýkorová, Ľ. 1978: Príbuzenstvo a susedstvo v oblasti Myjavskej pahorkatiny. In: Zborník Slovenského národného múzea, roč. 72, Etnografia 19, Martin, s. 185-199.
1980: Prejavy príbuzenských a susedských vzťahov pri práci a udalostiach každodenného života v oblasti Myjavskej pahorkatiny. In: Zborník SNM, roč. 74, Etnografia č. 21, Martin, s. 184-207.
Škovierová, Z. 1981: Intralokálne vzťahy v Riečnici. In: Národopisné informácie č. 2, Bratislava, s. 123-146
1990: Súčasné funkcie susedských skupín. In: Slovenský národopis, roč. 38, č. 1-2, s. 184-190
1994: Kooperácia a spolužitie v etnicky zmiešanom dedinskom spoločenstve. Etnologické rozpravy č. 1, s. 68-72
Tarkány – Szűcs, E. 1981: Magyar jogi népszokások. /Uhorské právne obyčaje/, Budapešť.
Valášková – Šurkalová, N. 1971: Prejavy teritoriálnej diferenciácie v rámci jednej dediny. In: Slovenský národopis, roč. 19., Bratislava.

Dušan Škvarna

Východoslovenské roľnícke povstanie roku 1831

Toto povstanie, ktoré vošlo do dejín aj ako sedliacke či cholerové, sa odohralo pred 170 rokmi. Pozornosť si zasluhuje z niekoľkých dôvodov. Roľníci, ktorí boli konzervatívnou spoločenskou vrstvou, uctievajúcou autority (cirkevné, zemepanské, úradné), sa často bránievali pred útlakom a ponižovaním formou prosieb, sťažností, niekdy aj vzbúr. Tieto vzbury však neprekračovali lokálny dosah (dedina, panstvo) a oveľa viac im bola vlastná živelnosť ako organizovanosť. Rozsiahlych povstaní, ktoré vypukli primárne za záujmy roľníkov, sa odohralo v dejinách Uhorska iba niekoľko. Za prvé možno považovať Dóžovo povstanie z roku 1514, ktoré prebehlo hlavne v centrálnych a južných oblastiach Uhorska (Dolná zem), a ktoré nepriamo napomohlo utuženiu poddanských väzieb v Uhorsku. Potom, ak nerátame veľké povstanie znevoľnených roľníkov v Sedmohradsku z roku 1784, ktoré však vtedy spravovali centrálne úrady vo Viedni a nie uhorské inštitúcie, to bolo až východoslovenské povstanie na konci júla a v auguste roku 1831. V Uhorsku vyvolalo rovnako veľký strach ako nádeje a nepriamo ovplyvnilo politický život v ňom.

Spontanoitu východoslovenského roľníckeho povstania vymedzili dva opačné póly ľudskej psychiky - najvznešenejšie túžby príslušníkov ponížených vrstiev po slobode ale rovnako ich najspodnejšie pudy a inštinkty rúcajúce najzákladnejšie mravné normy. Čo tak náhle a prudko uvoľnilo tieto dve mimoracionálne psychické dannosti človeka? Bezpochyby to bola neočakávaná cholerová epidémia a travičská legenda, ktorá z nej vyplynula. Koncom roka 1830 povstala poľská šľachta a vlastenci v tzv. Kongresovke proti ruskej nadvláde. Presun ruských vojsk do poľských oblastí nepriniesol iba porážku tohto povstania, ale aj choleru, ktorej ohnisko bolo v ďalekom Bengálsku, a ktorá spolu s hladom vyvolala v južnom Rusku povstanie roľníkov.

Na konci roka 1830 podnikli rakúske, resp. uhorské úrady prvé ochranné opatrenia proti rozšíreniu cholery do Uhorska na dlhých haličsko-uhorských hraniciach. Hraničné priechody a chodníky strážili vojaci i občianski strážcovia. Za bezpečnosť a hygienu pozdĺž tejto hranice zodpovedali dvaja komisári. V stoliciach sa vytvárali proticholerové komisie. Cholera naplno prepukla v severovýchodných oblastiach Uhorska - teda hlavne na území Slovenska, Podkarpatskej Rusi a severovýchodného Maďarska - až v polovici júna 1831 a kulminovala v nasledujúcich dvoch mesiacoch. Najviac obetí si vyžiadala práve v týchto oblastiach, celkove v Uhorsku zomrelo vyše 200 000 ľudí. Pritom sa jej obeťou stávali slabo vyživované a nehygienicky žijúce chudobnejšie vrstvy - roľníci, mestská chudoba - neporovnateľne viac ako vzdelanejšia a majetnejšia menšina obyvateľstva. Úrady robili až náhlivo, neraz bez primeraného vysvetlenia, proticholerové opatrenia. Obmedzili, až zakázali zhromaždenia v obciach. Minimalizoval sa pohyb medzi dedinami i na veľké vzdialenosti. Nesmeli sa konať trhy, skomplikovalo sa obrábanie polí a zber úrody, roľníci mali zakázané odchádzať na sezónne práce, predovšetkým žatvu na Dolnú zem, remeselníci a obchodníci strácali zákazníkov. Potraviny sa zadovažovali ťažko, šírila sa bieda, začal sa objavovať hlad. Neistota a beznádej ohrozených ľudí prerastala do pohoršenia.

Obmedzením bohoslužieb, zatváraním kostolov a pochovávaním napochytro, neraz v spoločných truhlách a hroboch, v nočných hodinách a bez dôstojného cirkevného obradu strácali nižšie sociálne vrstvy posledné zvyšky pocitu ľudskej dôstojnosti. Strach pred smrťou a beznádej premietali do nedôvery a nenávisti voči vrchnosti a "pánom", v nich hľadali viníkov svojho nešťastia. O to viac, o čo tieto podnikali energickejšie ochranné opatrenia proti cholere, ktorým jednoduchí a zväčša negramotní ľudia nerozumeli. Navyše tieto opatrenia boli len málo účinné a teda aj

úspešné, veď podstata cholery sa v tejto dobe ešte nepoznala. Popri spomínaných krokoch to boli predovšetkým dezinfekcie studní a potokov a neraz násilné vnucovanie bizmutových liekov (prášku), po užití ktorých došlo k prípadom úmrtia zdravých detí. V ľudovom prostredí sa začala rýchlosťou blesku šíriť fáma, že "páni" sa chcú potajomky zbaviť roľníkov a ľud úmyselne trávia. Tejto travičskej legende bezradní ľudia ľahko uverili, najmä keď ju vo vhodnej chvíli šírili aj miestne autority, ktoré sa postavili do čela vzbúr. S počtom obetí jej rezonancia stúpala, až prerástla do davovej psychózy a kolektívnej paranoje. Vyhrotila sa tak nenávisť postihnutého ľudu - roľníkov, mestskej chudoby, drobných zemanov, remeselníkov - voči chráneným "travičom" - stoličným a mestským úradníkom, zemepánom, lekárom a lekárnikom, židovským árendátorom obchodov a výčapov, duchovným, obchodníkom a pod. Táto travičská legenda sa nakoniec stala zápalnou šnúrou spontánneho vypuknutia a živelného priebehu povstania.

Jeho predobrazom boli nepokoje vo viacerých uhorských mestách proti obmedzovaniu pohybu a šíriteľom dezinfekcie počas 2. polovice júla 1831. Najvehementnejšie sa búrili študenti a mestská chudoba v Pešti, ktorým opatrenia úradov znemožnili odísť domov na prázdniny (vojsko zastrelilo 16 vzbrencov) a remeselníci v Miškovci (Miskolc). K vzbure došlo 19. júla 1831 aj v Košiciach, kde dav, predovšetkým ženy, prepadol mestského chirurga F. Lehotského, ktorý prehnane aktívne nútil deti užívať lieky.

Povstanie začalo v podobe lokálnych vzbúr v strednom Zemplíne, v oblasti Trebišova koncom júla 1831. Formy a obsah pohybov v tejto oblasti bol viac menej predobrazom pohybov na celom povstaleckom území. Snáď "najučebnicovejšie" sa naplnil v dedine Nižný Žipov, kde sa do čela povstania postavil bývalý richtár Michal Pavúk a odkiaľ sa iskra povstania rozšírila do neďalekého Trebišova a celého regiónu.

Ohrození a roztrpčení roľníci po roztržkách s úradníkmi ich, neraz so súhlasom a za asistencie richtárov a iných obecných hodnostárov, fyzicky napádali, zatvárali, mučili a nútili priznať sa k travičstvu. To isté robili s lekármi, lekárnikmi, židovskými obchodníkmi a krčmármi, správcami veľkostatkov neraz i so zemepánmi a príslušníkmi ich rodín, ktorí nestihli ujsť. V niektorých dedinách zadržali aj duchovných. Domnievali sa, že títo ľudia ako traviči by mali byť postavení pred súd. Napríklad v Trebišove sa 2. augusta zhromaždilo asi 2000 ľudí, ktorí začali po skupinách chytať "travičov", medzi nimi uväznili na mestskom dome aj trebišovského richtára. Vzbúrenci, ozbrojení zväčša vidlami, kosami a sekerami ďalej napádali obchody, zemepanské kaštiele a kúrie i byty úradníkov, rabovali ich a demolovali, brali nábytok, peniaze a cennosti. Sprievodným javom tohto neraz bezcieľneho násilia býval často alkohol. Roľníci považovali poddanské povinnosti za neplatné a odmietali ich plniť, najmä robotovať na zemepanskej pôde.

Napĺňal ich pocit vykúpenia, najprimitívnejšej slobody spojenej s romantickým presvedčením, že pánov už niet, ľud si bude vládnuť sám a všetci ľudia si budú rovní. Na južnom Zemplíne sa objavilo najviac charizmatických vodcov povstania. Hoci väčšina z nich neverila v travičskú legendu, medzi vzbúrencami ju šikovne využívali a šírili ako hlavný ideologický nástroj rozhorčenia. Utvrdzovali okolie v tom, že roľníci sú nielen znenužívaní ale aj ohrozovaní na životoch, preto majú plné právo povstať proti pánom. Lokálnymi vodcami boli sčasti richtári, sčasti drobní zemania alebo rozhľadenejší roľníci. Najväčšou charizmou a rozhodnosťou bezpochyby ovplýval zeman Peter Tašnády (Tasnády) z Malých Raškoviec. Silným, nie však jediným motívom pripojenia sa skupinky zemanov k povstaniu bola ich túžba po pôde a majetku. Nie náhodou si "virtuálne" už dopredu rozdeľovali majetky bohatých zemepánov. Popri ľudskom egoizme a pude sebazáchovy, ktoré vyvolala cholera,

posilňoval protipanskú a protižidovské nenávisť a odvahu aj fakt, že v ľudovom prostredí sa rozšírila tiež fáma, že ruská armáda čoskore pritiahne z poľských oblastí do Uhorska proti uhorským stavom a oslobodí poddaných.

Asi po týždni potlačila povstanie v oblasti Trebišova, vojenská stotina, ktorá bola narýchlo privolaná, v tomto meste zastrelila 11 povstalcov a ďalších zranila. Povstanie sa však stihlo v prvej dekáde augusta rozšíriť do severnejších častí Zemplína, predovšetkým do okolia mestečka Vranov. Ozbrojení roľníci z asi 15 dedín sa tu spojili a spoločne prepadávali zemepanské sídla. Udalosti v Zemplíne komentoval kráľovský komisár barón Ignác Ötvöš (Eötvös) takto: "V tejto...časti Zemplínskej stolice došlo k prvému výbuchu povstania v prvých dňoch augusta; Roľníci z viacerých dedín sa ozbrojili kosami, vidlami a sekerami, zhŕkli sa do skupín bez spojitosti a vodcov, aby spočiatku potrestali domnelých travičov, avšak čoskoro ukájali svoje chúťky lúpežami a krvilačnosťou. Hlavne v Zamutove, Čaklove a Čičave, ale predovšetkým v Merníku, kde zasadala stoličná sanitná deputácia, páchali najstrašnejšie ukrutnosti, kaličenie a plienenie, čostálo v Zemplínskej stolici život 13 ľudí, sčasti veľkostatkárov, sčasti stoličných a panských úradníkov..." Povstanie sa zo Zemplína rýchlo rozšírilo aj do východných častí Abovskej stolice a Šarišskej stolice. V Šariši však úradníci a zemepáni včas zorganizovali domobranu (hlavne v oblasti Prešova) a za pomoci dvoch stotín vojska, ktoré bolo prevelené z Bardejova stihli urobiť obranné opatrenia a zabránili tomu, aby sa povstalci zo Šariša (Soľ, Solivar, Bystré, Hanušovce) spojili s povstalcami v Zemplíne.

Povstanie však s o to väčšou intenzitou vypuklo v Spišskej stolici, kde nadobudlo rovnako radikálny i nehumánny rozmer ako na Zemplíne. Zasiahlo asi 30 obcí, jeho centrom bola predovšetkým stredná časť stolice - Kluknava, Richnava, Krompachy, tiež Bijacovce, Spišské Podhradie. Najkrvavejšie udalosti sa odohrali v Kluknave, kde

povstalci zabili v kaštieli grófa Čákiho jeho šesť úradníkov. Zatiaľ čo povstanie v Zemplínskej stolici malo výlučne roľnícky charakter, na Spiši sa k roľníkom pridávali aj baníci. Tu potlačilo povstanie v polovici augusta 1831 takmer 800 vojakov, ktorí boli privolaní z Košíc, Liptova a od hraníc s Haličou.

Udalosti na Spiši vyvolali vzbury aj v priľahlých šarišských dedinách. S menšou silou zasiahlo povstanie aj Abovskú stolicu, rôzne intenzívne nepokoje bolo možné sledovať aj v Gemerskej (najmä Rožňava), Boršodskej, Hevešskej, Užskej, Ugočskej, Berežskej, Novohradskej stolici.

Povstanie trvalo krátko - celkove len okolo dvoch týždňov. No jeho priebeh bol radikálny, dohra dlhá a následky tragické tak na strane jeho odporcov ako aj aktérov. Len na území Slovenska sa doň zapojilo 160 dedín a mestečiek (Zemplín 78, Spiš 31, Šariš 25, Abovsko-turnianská stolica 19, Gemer 7). Obeťou povstalcov sa tu stalo 26 ľudí. Po jeho potlačení viedenské a uhorské úrady (panovník, palatín, uhorská dvorská kancelária, miestodržiteľská rada) podnikli rázne opatrenia proti jeho aktérom a za konsolidáciu pomerov. Panovník František vymenoval Ignáca Ötvöša ml. za kráľovského komisára v postihnutých oblastiach. Mal vyšetriť príčiny povstania, zistiť sťažnosti roľníkov na vrchnosť, sledovať zdravotné a hygienické pomery, zaviesť a udržať pokoj a poriadok. Ten však stihla do konca augusta už všade obnoviť stoličná a miestna vrchnosť a vojsko. Na povstaleckých územiach bol vyhlásený štatariálny stav, ktorý sa vzťahoval na buričov, lupičov, zbojníkov, ktorí sa vo veľkom počte vytvárali najmä v Zemplínskej stolici z radov povstalcov. Zriaďovali sa štatariálne súdy, v ich rámci pracovali vyšetrovacie komisie. Hoci sa deklarovalo, že rozsudky sa nesmú vynášať pod vplyvom pomsty, v mnohých prípadoch jej prítomnosť šokovala. Svedčí o tom fakt, že zo 4000 obžalovaných bolo odsúdených na trest smrti a popravených 119 povstalcov, z toho na Zemplíne 64 (medzi nimi aj

päť zemanov, vrátane P. Tašnádyho) a na Spiši 47. Popravy sa vykonávali verejne, pred očami celej obce. Väčšina obžalovaných bola potrestaná telesnými trestami (korbáč, palice, prúty). Komisár I. Ötvös nabádal k miernejšiemu postupu súdov a usiloval, aby boli vinníci postavení pred riadny súd. Keď počet popravených stále narastal, panovník vydal 4. novembra 1831 nariadenie, ktoré zakazovalo vynášanie štatariálnych rozsudkov. Všetkých obžalovaných mali ďalej súdiť riadne súdy, čím sa zabránilo vyneseniu ďalších rozsudkov smrti.

Ihneď po potlačení povstania sa pokúšali krajinskí i stoličnú úradníci pomenovať príčiny vzplanutia tohto šokujúceho aktu násilia a nehatenej nenávisti. Veď v priebehu niekoľkých dní sa pokorní a bojazliví roľníci zmenili na násilníkov. Jedni, medzi nimi aj Ötvös hľadali príčinu povstania len v cholere a strachu pred ňou, ohrození ľudia potlačili racionálne rozhodnutia a konali v pude sebazáchovy, ktoré prerástlo až do rozkoše rabovania, ba i vraždenia. Väčšina župných úradníkov i dvorský uhorský kancelár gróf A. Revický ho zasa spájali so širokým sprisahaním revolučných a demokratických síl a jeho agentami. Za tretí najčastejší dôvod vypuknutia povstania sa považovali kontakty s ruskými vojenskými kruhmi.

Súčasná historiografia považuje nečakanú choleru, s ňou nepriamo spojenú nízku úrodu, nezrozumiteľné proticholerové opatrenia a travičskú legendu za bezprostredné podnety vypuknutia povstania. Hoci sa úradom nepodarilo potvrdiť kontakty vodcov povstania s nejakými revolucionármi ani s Rusmi, predsa možno tento prvok považovať za ďalšiu bezprostrednú príčinu povstania. Vypuklo práve vtedy, keď Európou prechádzala nová vlna slobodomyseľnosti, ktorú vyvolali revolučné udalosti v Paríži a Belgicku roku 1830 ako aj novembrové protiruské povstanie blízkych Poliakov a zákrok ruskej armády proti nim. Opäť intenzívnejšie uvažovali aj uhorské elity a študenti o spravodlivejšom usporiadaní spoločnosti a spravodlivejšom

politickom poriadku. Tieto nálady a sny sa prenášali s rôznymi modifikáciami aj do ľudového prostredia, kde bola trvale prítomná neujasnená túžba po ľudskej dôstojnosti. Polarita medzi uhorskou šľachtou a poddanými roľníkmi sa preniesla aj do polárneho postoja voči povstaleckej poľskej šľachte a intervenujúcej ruskej armáde. Tak sa vytvorili dve úplne protichodné typy nádeje.

Zatiaľ čo medzi privilegovanými a vzdelanými vrstvami prevažovali sympatie k Poliakom a ich boju za nezávisloť, v ľudovom prostredí, tak v slovenskom, rusínskom, ako aj maďarskom - najmä na severovýchode Uhorska - zasa prevládali proruské sympatie. Rus sa stal v obrazotvornosti ponížených roľníkov symbolom ich nádeje a slobody a jedným z pilierov sebadôvery povstalcov. Sentimentálne ho vnímali ako nepriateľa pánov a zástancu chudoby. Počas povstania sa šírili radikálne fámy, bezpochyby u mnohých išlo o úprimné presvedčenie, že čoskoro prídu Rusi, ktorí zlikvidujú zemianstvo, odstránia či zničia zemepánov a Židov, napravia neprávosti, majetky rozdelia roľníkom a drobným zemanom a tak zlepšia ich život.

Povstanie malo velenie len na lokálnej úrovni, centrálne velenie v ňom absentovalo. Popri organizovanosti mu chýbal aj program a tak neprebehlo len spontánne ale aj úplne živelne. Likvidačný rozmer úplne potlačil kreačný, negáciu starej skutočnosti, zúfalú sebaobranu nedoplnil konkrétnejší obraz novej skutočnosti. Povstalcov spájal len odpor k vykorisťovateľom, strach pred smrťou, naivná predstava o radikálnej náprave krívd cestou násilia a neurčitý obraz o rovnosti. Na strane druhej však nemožno obísť isté pokusy, o ktorých sa, žiaľ, zachovalo málo informácií, vtlačiť povstaniu organizovanosť, program, spojiť ho s dobovými radikálnymi ilegálnymi pohybmi v Európe a získať preň spojencov. Informácie smerujú do okruhu niektorých zemanov a richtárov v Zemplíne, najmä k P. Tašnádymu.

Tašnády bol slobodomyseľného zmýšľania, pred povstaním sa kontaktoval s rovnako zmýšľajúcimi Poliakmi. V apríli 1831 zaslal mestu Debrecín list, v ktorom ho vyzval, aby sa projilo k pripravovanému povstaniu, ktoré by malo usilovať o oslobodenie roľníkov. List podpísal Hornouhorskou sedliackou konfederáciou, čo naznačuje ambíciu vytvoriť akýsi centrálny prípravný povstalecký orgán. Podľa Tašnádyho konceptu malo povstanie vypuknúť vo východoslovenskej oblasti, zároveň mali povstať okolité stolice na Podkarpatskej Rusi a v dnešnom Maďarsku, deklaroval tiež pomoc zo strany miest, Sedmohradska, ba dokonca aj niektorých magnátov, Francúzov a Rusov, ktorí mali zaujať Uhorsko až po Dunaj. Takýto spojenci boli, prirodzene, iba prianím skupiny radikálov, na strane druhej naznačujú isté zákulisné pohyby ohľadom prípravy povstania a snáď aj osobné kontakty na širší, aspoň uhorský priestor.

Popri týchto momentálnych podnetoch stála za vznikom povstania aj dlhodobá príčina - pomer medzi zemepánmi a poddanými a napätie, ktoré aj pod vplyvom nových myšlienok medzi nimi kvôli nadprávam a nadbytku prvých a povinnostiam a chudobe druhých narastalo. Ako napísal Daniel Rapant, "možno teda východoslovenské sedliacke povstanie (povstania) zaradiť medzi tie sociálne hnutia, ktoré, i keď podnietené čiastočne alebo zväčša príčinami inými, vo svojich hlbinách prýštia zo sociálnej a hospodárskej nespokojnosti a sú i prejavom túžby a snahy ľudí po hospodárskom a sociálnom zlepšení vlastného osudu a položenia...Úplne sociálno-prevratný ráz má povstanie v mysliach poddaných. Nielen že dovtedajší páni a vrchnosti majú prestať a majú byť nahradení novými z ich stredu, ale aj majetky dovtedajších pánov majú byť rozdelené medzi poddaných".

V Uhorsku dominovali v tomto období ešte štandardné feudálne pomery, ktoré sa až na niektoré kozmetické zákony, resp. nariadenia od čias Jozefa II. nezmenili.

Nespokojnosť roľníkov silno vyvolávala najmä komasácia zemepanskej a poddanskej pôdy a regulácia tzv. zvyškovej pôdy. Týmito úpravami sa často zmenšovala výmera pôdy obrábanej poddanými a rovnako sa znižovala jej kvalita, pretože zemepáni si zvykli vyčleniť úrodnejšie časti chotára. Komasácie a regulácie boli hojné najmä v prvých desaťročiach 19. storočia, kedy šľachta začala efektívnejšie využívať pôdu (obhospodarovať ladom ležiacu, rozorávať lúky a pasienky) a hospodárila vo vlastnej réžii, majerským spôsobom. Vyvolal to fakt, že Uhorsko prežívalo na začiatku tohto storočia vďaka napoleonským vojnám obilnú konjunktúru. V 20. rokoch 19. storočia nastala nová konjunktúra - vlnová. Pasienkov bolo treba ešte viac ako polí. Situáciu ešte komplikovala skutočnosť, že narastal počet obyvateľov a v Uhorsku sa majetky delili nanovo medzi potomkov. Tak sa stenčovala výmera pôdy na človeka, čo bolo chúlostivé hlavne v prípade poddaných. Tieto faktory pôsobili na zhoršovanie vzťahov medzi zemepánmi a roľníkmi. Nepokoj roľníkov nepriamo posilňovali aj diskusie o nečasovosti zakonzervovaných feudálnych pomerov a poddanstva, ktoré vyvolávali v 20. rokoch 19. storočia najmä reformné myšlienky a vystúpenia grófa Štefana Séčeniho (Széchenyiho).

Hoci východoslovenské povstanie vymedzili len ľudové, živelné a primitívne predstavy o slobode a rovnosti ale aj pomstychtivosť až inštinkt ničenia a nie premyslená ideologická a politická koncpecia, nepriamo sa zaraďuje do prúdov, ktoré sa snažili zmeniť spoločenské pomery tak, aby rešpektovali nastupujúce moderné idey. Po prvé tým, že znepokojilo tých, ktorí nevnímali roľníkov ako silu, schopnú prejaviť svoj postoj a brániť svoje záujmy a odmietali uvažovať o hlbších spoločenských reformách, po druhé tých, ktorí dovtedy osihotene tieto reformy popularizovali. Ak neúspech Dóžovho povstania roku 1514 prispel k začiatku dlhodobého posilnenia poddanskej závislosti roľníkov a nadpráv feudálov, tak

východoslovenské roľnícke povstanie napriek svojmu neúspechu stálo v závere rozkladu tohto systému a aj ono prispelo k nemu prispelo.

Literatúra:

Rapant, D.: Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831. Diel prvý - Dejiny, Diel druhý - Dokumenty. Bratislava 1953

Roľnícke povstanie 1831. Hl. red. V. Šulc. Košice 1984.

Haraksim, Ľ,: Východoslovenské roľnícke povstanie roku 1831. Historický časopis, 29, 1981, č.4.

Tajták, L.: Prínos D. Rapanta vo výskume východoslovenského sedliackeho povstania v roku 1831. In: Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897--1988--1997). Zost. R. Marsina. Martin 1998, s. 168--180.

Jozef Štefánik

Niektoré z predsudkov o negatívnych účinkoch bilingvizmu

Čo je to bilingvizmus, kto je bilingvista

Názory lingvistov i psychológov na bilingvizmus a na to, koho považovať za bilingvistu, sa rôznia. Niektorí autori za bilingvizmus považujú ovládanie jazykov na úrovni rodených hovoriacich (native speakers) toho-ktorého jazyka, t.j. ľudí, pre ktorých sú tieto jazyky materinskými jazykmi. Myslia si, že za bilingvistu možno pokladať iba takého človeka, ktorého považujú za rodeného hovoriaceho príslušníci dvoch rozdielnych jazykových komunít (Bloomfield, 1933; Thiery, 1978). Iní autori (napr. Weinreich, 1953) vidia bilingvizmus v striedavom každodennom používaní dvoch jazykov. Aby niekoho označili za bilingvistu, musí spĺňať požiadavku (takmer) každodenného striedavého používania oboch jazykov. Za "vyvážených" bilingvistov označujú niektorí iní vedci zas jednotlivcov, ktorí úplne dokonale a na rovnakej úrovni ovládajú oba svoje jazyky (Lambert-Havelka-Gardener, 1959). To sú však ideálne prípady a výskumy dokazujú, že aj jednotlivci, ktorí sami seba považovali za absolútne vyrovnaných v ovládaní a používaní dvoch jazykov, sa v určitých situáciách (napríklad ak boli v časovom strese a museli sa rýchlo rozhodovať, prípadne v citovom rozrušení) prejavili ako dominantní v jednom z nich.

V súlade s našimi predchádzajúcimi prácami (napr. Štefánik, 2000a) budeme pod bilingvistom rozumieť jednotlivca majúceho schopnosť alternatívneho používania dvoch jazykov pri komunikácii s ostatnými v závislosti od situácie a prostredia, v ktorom sa táto komunikácia uskutočňuje. Znamená to, že takýto človek je schopný v závislosti od svojich komunikačných potrieb striedavo používať na komunikáciu oba svoje jazyky, pričom použitie jedného alebo druhého z nich bude najčastejšie závisieť od toho s kým, kde a o čom sa rozpráva. Na rozdiel od iných autorov nemusí „náš“ bilingvista bezpodmienečne spĺňať požiadavku každodenného používania oboch jazykov a ani nemusí ovládať oba jazyky na rovnakej úrovni.

Názory na bilingvizmus

Napriek tomu, že väčšia časť svetovej populácie je bilingválna, a preto by sa dalo očakávať, že výskumu bilingvizmu sa bude už oddávna venovať veľká pozornosť, nie je to tak. V zahraničí sa skúmaniu bilingvizmu začala najväčšia pozornosť venovať až v dvadsiatom storočí, presnejšie asi od dvadsiatych rokov a už od prvých výskumov uvedenej problematiky prevažovalo chápanie bilingvizmu ako niečoho škodlivého, niečoho, čo má rozhodne negatívny vplyv na myslenie. Jespersen (1922, s. 148) napísal: "Je samozrejme výhodou pre dieťa, keď pozná dva jazyky, ale bez akýchkoľvek pochybností, táto výhoda môže byť a zvyčajne aj je vykúpená príliš draho. V prvom rade uvedené dieťa sa sotva naučí ktorýkoľvek z dvoch jazykov tak dokonale, ako by sa ho naučilo, keby išlo iba o jeden... Okrem toho namáhanie mozgu potrebné na zvládnutie dvoch jazykov miesto jedného s určitosťou znižuje schopnosť dieťaťa naučiť sa iné veci, ktoré by mohlo a malo zvládnuť". K podobným výsledkom dospeli aj niektorí ďalší autori (Saer, 1923; Smith, 1923; Kelley, 1936). Bilingvistov považovali za ľudí s horšími vyjadrovacími schopnosťami, menšou slovnou zásobou, častejšie sa zajakávajúcich, ba často aj za menej inteligentných. Mnohí dokonca tvrdili, že bilingvizmus je schopný znížiť inteligenciu celej etnickej skupiny a oslabiť jej tvorivé schopnosti (Weisgerber, 1933).

Približne od päťdesiatych rokov 20. storočia sa názory na vzťah bilingvizmu a myslenia zmenili. Ukázalo sa, že drvivá väčšina výskumov a štúdií potvrdzujúcich škodlivosť bilingvizmu obsahovala metodologické a iné nepresnosti (Darcy, 1953). Často sa napríklad nebrali do úvahy také základné veci ako stupeň zvládnutia jednotlivých jazykov, spoločensko-ekonomické prostredie, z ktorého skúmaní jednotlivci pochádzali, vek a pohlavie atď. V roku 1962 bola uverejnená štúdia, v ktorej jej autori E. Peal a L. Lambert (1962) ukázali, že bilingvisti ako skupina dosiahli lepšie výsledky ako porovnateľná monolingválna skupina, a to tak v testoch na verbálnu, ako aj na neverbálnu inteligenciu. Uvedené výsledky boli neskôr potvrdené ďalšími výskumami, ktoré ihneď nasledovali. Tie spôsobili, že názory na bilingvizmus a jeho vplyv na osobnosť sa výrazne zmenili. Začali sa uvádzať pozitívne vplyvy dvojjazyčnosti na tvorivosť, myslenie a inteligenciu. Ukázalo sa (Ianco-Worralová, 1972), že bilingválne deti si skôr uvedomujú, že vzťah medzi tým, ako sa nejaká vec označí a vecou samotnou je arbitrárny, t.j. dohodnutý v rámci jedného jazykového spoločenstva. Vychádzajú pri tom zo

svojej osobnej skúsenosti, keď už v mladom veku zistia, že napr. drevený predmet, na ktorom môžu jesť alebo kresliť a písať, sa v slovenčine nazýva *stôl*, v angličtine *table* a v nemčine *Tisch*, ale pritom je to stále ten istý predmet. Preto sa začal zdôrazňovať kladný vplyv dvojjazyčnosti na intelektový vývin detí s poukázaním na skoršie uvedomenie si arbitrárnosti jazyka, rýchlejšie oddelenie významu od zvuku, väčšiu tvorivosť (Cummins-Gulutsan, 1974; Bain-Yu, 1980 a iní).

V súčasnosti je tendencia zameriavať pozornosť viac na rozdiely medzi monolingválnymi a bilingválnymi jednotlivcami ako na vplyv bilingvizmu na inteligenciu, resp. inteligencie na bilingvizmus. Prípadné účinky, či už pozitívne alebo negatívne, sa hodnotia veľmi opatrne. Napokon, viac ako polovica svetovej populácie je bilingválna a v mnohých spoločenstvách (Afrika, India, Južná Amerika) je bilingvizmus považovaný skôr za normu ako za výnimku. Je zrejmé, že ak by bol vzťah medzi bilingvizmom a inteligenciou priamočiary, t.j. ak by platilo, že bilingvizmus dieťaťa zvyšuje jeho inteligenciu alebo naopak, ovládanie dvoch alebo viacerých jazykov znižuje inteligenciu, potom prípadné pozitíva, resp. negatíva dvojjazyčnosti by sa boli prejavili už dávno a v oveľa väčšom meradle.

Niektoré z predsudkov o negatívnych účinkoch bilingvizmu

Napriek tomu, že vedecký výskum v oblasti výskumu bilingvizmu a jeho vplyvu na osobnosť jednotlivca pokročil "míľovými krokmi", v spoločnosti stále existuje mnoho predsudkov a nesprávnych názorov, ktoré vznikli ešte v minulosti ako výsledok nedostatočného poznania jeho podstaty a unáhlených záverov, a možno aj vinou nedostatočnej osvety zo strany odborníkov vo verejnosti stále pretrvávajú. Pokúsime sa vymenovať aspoň najčastejšie z nich a zaujať k nim stanovisko.

Predsudok č. 1: Bilingvizmus bude mať nepriaznivý účinok na inteligenciu a myslenie dieťaťa.

Nie je to pravda. Toto je jedno z najstarších a zároveň aj najzakorenenejších nesprávnych tvrdení v súvislosti s bilingvizmom. Pravdepodobným zdrojom takýchto tvrdení sú testy, merania a porovnávania inteligencie bilingválnych a monolingválnych detí až do 60. rokov 20. storočia. Tie však porovnávali v prenesenom význame hrušky s jablkami a tomu zodpovedali aj

ich výsledky. Na jednej strane napríklad stáli monolingválne deti z elitných škôl zo stredných vrstiev a na druhej strane bilingválne deti prisťahovalcov z chudobných štvrtí. Alebo sa často stávalo, že bilingvisti museli robiť IQ testy v slabšom zo svojich dvoch jazykov. V súčasnosti je známe, že v prípade, ak ide o bilingvistov s dvoma približne rovnako vyspelými jazykmi osvojenými na veľmi dobrej úrovni, ich výsledky IQ testov môžu byť dokonca lepšie ako u monolingválnych jedincov. U takýchto bilingvistov testy ukazujú určité výhody v porovnaní s monolingvistami napríklad v oblasti myslenia, ktoré býva kreatívnejšie a elastickejšie, skoršie uvedomenie si arbitrárnosti jazykového znaku (t.j. skutočnosť, že tá istá vec sa v rozličných jazykoch môže nazývať rôzne), väčšie zameranie na významy slov ako na ich zvukovú podobu atď. Je však potrebné si uvedomiť, že dôležitú úlohu tu zohráva stupeň ovládania každého z dvoch jazykov. V tejto súvislosti je myslíme si vhodné spomenúť prahovú teóriu týkajúcu sa možných pozitívnych alebo negatívnych účinkov bilingvizmu na intelektuálny výkon dieťaťa (porov. Cummins, 1979).

Predstavte si tri horizontálne roviny (akoby dvojposchodový dom), ktoré zároveň predstavujú aj tri možné kombinácie ovládania dvoch jazykov. Prvá úroveň (prízemie dvojposchodového domu) predstavuje stav, keď dieťa neovláda ani jeden z jazykov poriadne (napríklad na úrovni detí svojho veku) a v oboch týchto jazykoch má problémy komunikovať a spracovávať informácie. Je to práve tento stav, kedy by sme mohli hovoriť o možných negatívnych účinkoch bilingvizmu na poznávaciu a rozumovú činnosť dieťaťa. Takáto situácia môže nastať aj napr. v súvislosti so subtraktívnym bilingvizmom v prípadoch prisťahovaleckej komunity, keď širšie okolie nepodporuje materinský jazyk dieťaťa. To sa zaň začne hanbiť, odmieta ho používať a začína si osvojovať druhý jazyk. V určitom období si potom nie je isté ani v jednom jazyku. Na druhej úrovni (prvom poschodí nášho dvojposchodového domu) už dieťa ovláda jeden zo svojich jazykov na úrovni zodpovedajúcej jeho veku a je schopné v ňom bez problémov komunikovať, prijímať a spracovávať informácie. Druhý jazyk za týmto jazykom ešte zaostáva a predstavuje slabší jazyk dieťaťa, v ktorom má problémy plnohodnotne fungovať. V tomto prípade už odborníci konštatujú, že v porovnaní s monolingválnymi jednotlivcami je veľmi nepravdepodobné, že by sa mohli vyskytnúť nejaké pozitívne alebo negatívne kognitívne dôsledky bilingvizmu na intelektuálnu činnosť dieťaťa. Tretia úroveň (druhé poschodie nášho fiktívneho

domu) predstavuje stav, keď dieťa približne rovnako dobre ovláda svoje jazyky a obidva sú osvojené na veľmi dobrej úrovni. Dieťa je schopné spracovávať prijímané informácie v oboch jazykoch a v tomto prípade sa už môže hovoriť o výhodách bilingvistov v porovnaní s monolingvistami.

S výnimkou veľmi zriedkavých prípadov, keď by si dieťa neosvojilo ani jeden jazyk na dostatočnej úrovni tak, aby v ňom mohlo bez problémov komunikovať a absolvovať výučbu, nemožno hovoriť o žiadnych negatívnych účinkoch bilingvizmu na inteligenciu a myslenie dieťaťa. Skôr naopak. V prípade, že si dieťa osvojí oba jazyky na veľmi dobrej úrovni, vedecké výskumy ukazujú jeho možné výhody v porovnaní s monolingvistami.

Predsudok č. 2: Bilingvizmus spôsobí, že dieťa si neosvojí ani jeden jazyk „poriadne"

Nie je to pravda a za normálnych podmienok sa to nemôže stať. Tak, ako pri akejkoľvek ľudskej činnosti, aj v prípade výchovy detí k dvojjazyčnosti existujú určité pravidlá, ktoré treba v záujme dosiahnutia cieľa dodržať. Patrí sem výber vhodnej metódy zo strany rodičov a dôsledné dodržiavanie jej princípov počas celého obdobia, vytvorenie vhodného prostredia, ktoré bude bilingválnu výchovu dieťaťa podporovať, dostatok motivácie zo strany dieťaťa i jeho rodičov, dostatočný kontakt dieťaťa s oboma jazykmi atď. Kombináciou nedodržania či porušovania týchto princípov môže nastať nepriaznivá situácia pre nerušený bilingválny vývin dieťaťa. Ak si napríklad rodičia vyberú metódu jeden rodič – jeden jazyk a napriek tomu od začiatku neustále miešajú v komunikácii s dieťaťom oba jazyky tak, že dieťa má problémy tieto od seba oddeliť, alebo ak prostredie, v ktorom dieťa vyrastá, má negatívny postoj k jeho bilingválnosti, resp. nevytvára mu vhodné podmienky na dosiahnutie osvojenia oboch jazykov, ak dieťa nevidí potrebu osvojiť si tieto jazyky a rodičia mu v tom nepomáhajú alebo ak dieťa nemá dostatok kontaktu s oboma jazykmi a ani vhodné jazykové vzory, môže sa stať, že dieťa si jeden z jazykov neosvojí na potrebnej úrovni. V odbornej literatúre venovanej problematike bilingvizmu sa uvádza aj prípad v súvislosti s druhou generáciou prisťahovaleckej komunity vo Švédsku, kde sa stáva, že v niektorých oblastiach švédskych miest predstavujú rodení Švédi počtom obmedzenú menšinu v porovnaní s viacerými prisťahovaleckými komunitami a väčším počtom jazykov, ktorými sa tieto dorozumievajú. Pri ich vzájomnej komunikácii sa potom vytvára

nová varieta švédčiny, ktorá slúži ako lingua franca, spoločný jazyk pre komunikáciu obsahujúci mnohé prevzatia z iných jazykov. V tomto prípade môžeme hovoriť o tom, že druhý, resp. menšinový jazyk ovplyvňuje dominantný (väčšinový) jazyk. Výsledkom môže byť, že takíto jednotlivci potom ani jeden z jazykov neovládajú v jeho spisovnej podobe na úrovni rodených hovoriacich týchto jazykov. Ide však o svojím spôsobom ojedinelú a výnimočnú situáciu, ktorá neznamená, že tí istí jednotlivci by si vo vhodných podmienkach nemohli osvojiť niektorý z jazykov na potrebnej úrovni.

Predsudok č. 3: Bilingvizmus spôsobí, že dieťa bude neustále miešať oba jazyky a nebude schopné ich od seba oddeliť

Takýto názor pravdepodobne vznikol pod vplyvom rečových prejavov malých bilingválnych detí, ktoré v určitom období naozaj prechádzajú štádiom, keď miešajú oba jazyky aj v rámci jednej vety. Zvyčajne sa vymedzujú tri hlavné štádiá, ktorými rečový vývin bilingválnych detí prechádza (Volterra - Taeschner, 1978). V prvom štádiu dieťa neoddeľuje od seba oba jazyky a pri rozprávaní ich navzájom mieša bez toho, aby rozlišovalo, ktoré slová patria do ktorého jazyka. Aj keď niekedy sa tvrdí, že v tomto období má dieťa vždy iba jedno slovo (z jedného alebo druhého jazyka) na označenie niektorého predmetu, naše vlastné výskumy ukázali, že odchýlky tu existujú (Štefánik, 2000b). Takéto miešanie jazykov je však iba dočasné do tej doby, kým si dieťa uvedomí, že ide o dva odlišné jazyky. Postupne s týmto uvedomovaním dieťa prechádza do druhého štádia, keď už začína jazyky od seba oddeľovať napríklad podľa toho, s ktorým rodičom sa rozpráva. Tomu zodpovedá aj slovná zásoba, keď pre väčšinu vecí má ekvivalenty v oboch jazykoch. V prípade, že takéto pomenovanie v jednom z jazykov ešte nemá, pomáha si výrazom z druhého jazyka. V treťom štádiu sú už jazyky od seba zreteľne oddelené a dieťa si striedavo vyberá, ktorý jazyk použije na komunikáciu s ktorou osobou. Časové obdobia, kedy tieto štádiá začínajú a ako dlho trvajú, sú veľmi individuálne a závisia od viacerých faktorov. Najdôležitejšie z nich sú osobnosť dieťaťa, množstvo, ale aj kvalita kontaktu s každým z jazykov, skutočnosť, či napríklad samotní rodičia pri komunikácii s dieťaťom striedavo používajú oba jazyky alebo ich dôsledne rozlišujú a držia sa metódy jeden rodič – jedno dieťa, či sú rodičia ochotní (a ako dlho) prijímať miešanie oboch jazykov dieťaťom alebo či dieťa s citom, ale pritom cieľavedome vedú k oddeľovaniu

jazykov atď. Je známe, že dospelí bilingvisti pri svojej komunikácii s monolingvistom, ktorý neovláda jeden z ich jazykov, tieto jazyky nemiešajú vôbec. Riskovali by tým možný komunikačný skrat a tým aj nenaplnenie účelu, na ktorý komunikácia slúži. Striedavé používanie oboch jazykov, resp. používanie niektorých výrazov z jedného jazyka v prehovoroch v druhom jazyku sa vyskytuje ako bežná komunikačná stratégia iba v prípadoch, ak ide o rozhovor dvoch bilingvistov dobre ovládajúcich oba jazyky, kde nehrozí riziko nepochopenia zo strany prijímateľa. Práve naopak, takéto občasné zaradenie niektorého prvku z druhého jazyka alebo prechod z jedného jazyka do druhého slúži bilingvistom na rýchlejšiu a pohotovejšiu výmenu informácií a na množstvo iných cieľov.

Predsudok č. 4: Bilingvizmus spôsobí, že jedinec nie je schopný sa zaradiť ani do jednej z dvoch kultúr a preto psychicky trpí

Predstavme si situáciu, že nejaký jedinec približne rovnako dobre ovláda dva jazyky. Môže mať z dôvodu ovládania týchto jazykov problémy so svojou identitou, zaradením sa do spoločnosti a psychicky trpieť? Stručná odpoveď na takúto otázku by znela - nie. Problém identity človeka však nie je iba otázkou jazyka. Myslíme si, že ho spoluvytvára celý komplex rozličných faktorov, ku ktorým patrí napríklad miesto, kde sa človek narodil a prostredie, v ktorom vyrastal, jeho rodičia a starí rodičia, ale aj kamaráti a známi, v kontakte s ktorými sa formovala jeho osobnosť, zvyky a tradície, ktorých sa pridržiava, sviatky, ktoré slávi atď. Jazyk je iba jedným z týchto faktorov, aj keď bezpochyby jedným z najdôležitejších, pretože ťažko sa niekto môže stotožniť s nejakým spoločenstvom ľudí, etnickou či kultúrnou skupinou a počítať sa za člena, ak neovláda jej jazyk. Počas doterajšej vedeckej a pedagogickej praxe i v súkromnom živote sme sa stretli a rozprávali s veľkým počtom ľudí, ktorí ovládali dva i viacero jazykov. Mnohí z nich boli príslušníkmi národnostných a jazykových menšín (napr. českej a maďarskej na území Slovenska), so žiadnym podobným prípadom psychickej traumy spôsobenej stratou identity vyplývajúcej z ovládania dvoch alebo viacerých jazykov sme sa však doteraz nestretli. V otázke rozhodovania sa, kam patria, však mali vždy jasno. Okrem už spomínaných faktorov tu dôležitú úlohu zohráva aj skutočnosť, kam sa konkrétny človek hlási, o čo sa snaží, s ktorou kultúrou sa chce stotožniť a aké sú jeho názory a vnútorný postoj k otázke príslušnosti k niektorej skupine. Existujú aj ľudia, ktorí sa

vzhľadom na svoj doterajší život a výchovu pokladajú za príslušníkov oboch kultúr a nerobí im problémy počas pobytov v týchto krajinách zaradiť sa do príslušnej skupiny a prijať jej kultúru. Napríklad dieťa zo zmiešaného francúzsko-slovenského manželstva, ktoré počas života žilo striedavo v oboch krajinách, sa môže správať ako Francúz vo Francúzsku a Slovák na Slovensku a predsa tým jeho psychika ani osobnosť netrpia. Prijíma rozličné "role" podobné tým, ktoré prijímajú v rámci svojho spoločenstva aj monolingválni jedinci. V závislosti od situácie a prostredia prispôsobujú svoje správanie niekoľkokrát aj v priebehu jedného jediného dňa. Skúste si v mysli premietnuť napríklad takéto "role" a spôsob správania mladého chlapca od rána, keď v spoločnosti rodičov raňajkuje, v škole v prítomnosti pani učiteľky počas vyučovania na vyučovacej hodine a keď je spolu s kamarátmi zas cez prestávky, poobede na tréningu karate, podvečer s rodičmi v kostole a večer s priateľkou na diskotéke. Človek sa počas svojho života učí hrať jednotlivé role v závislosti od prostredia a "spoluúčinkujúcich". Myslíme si, že situácia nášho slovensko-francúzskeho (alebo iného) bilingvistu je veľmi podobná. Podobne tak nemusí trpieť osobnosť a duševné zdravie príslušníka jazykovej a národnostnej menšiny na území väčšinového národa, ak má (opäť vďaka spomenutým faktorom) pevný pocit príslušnosti k tejto menšine a jej kultúre. Ako však existujú výnimky prakticky vo všetkých oblastiach života, tak sa naozaj môžu vyskytnúť problémy s uvedomovaním si vlastnej identity, kultúrneho a etnického zaradenia sa a pocitu príslušnosti k určitej skupine aj u niektorých bilingvistov. Takáto situácia sa niekedy vyskytuje v prisťahovaleckých komunitách, keď obdobie nadšenia z novej krajiny vystrieda pocit frustrácie, hnevu až izolácie prameniace z nedostatočného ovládania jazyka, problémov s adaptovaním sa na nové podmienky a z prípadného negatívneho prijatia zo strany obyvateľov tejto krajiny. Jednou z možných a častých reakcií býva snaha o spálenie mostov, ktoré týchto ľudí spájajú s bývalým domovom (v snahe čo najskôr si osvojiť nový jazyk často prestávajú komunikovať vo svojom rodnom jazyku, nedodržiavajú tradície a zvyklosti typické pre materskú krajinu) a pokúšajú sa čím skôr sa zaradiť do novej spoločnosti. Ak sa im nepodarí plne sa integrovať do novej krajiny, môžu sa u nich objaviť aj psychické problémy. Ako je však zrejmé, takéto problémy nebudú spôsobené ovládaním dvoch jazykov, ale kombináciou mnohých faktorov a postojov konkrétneho jednotlivca. Oveľa častejší je prípad úspešného začlenenia sa do novej spoločnosti a prevzatia časti jej

kultúry pri súčasnom pevnom pocite príslušnosti ku svojej jazykovej a kultúrnej menšine.

Predsudok č. 5: Bilingvizmus bude mať negatívny vplyv na osobnosť dieťaťa

Odpoveď na túto otázku je veľmi podobná tej predchádzajúcej. V prípade, že by sa u bilingválneho dieťaťa alebo dospelého človeka vyskytli nejaké problémy súvisiace s jeho osobnosťou, ktoré by sa mohli prejavovať vo zvýšenej miere introvertnosti alebo extrovertnosti, zníženého sebavedomia, pocitov úzkosti, strachu zo spoločnosti ostatných ľudí, prípadne prehnanej plachosti a pod., s najväčšou pravdepodobnosťou by ich príčinou nebola schopnosť tohto človeka dorozumievať sa dvoma jazykmi. Výskumy, ktoré sa v minulosti robili a ktoré mali za cieľ zistiť prípadné rozdiely v osobnostnej štruktúre monolingvistov a bilingvistov, žiadne senzačné odhalenia nepriniesli. Ak sa takéto rozdiely vyskytujú, ich pôvod treba hľadať niekde inde tak, ako tomu bolo aj v prípade obáv o stratu identity a s tým súvisiacich psychických problémov. Samotný fakt, že nejaká osoba ovláda dva jazyky a je schopná v nich komunikovať, ešte nepredstavuje dôvod na vznik osobnostných problémov. Tie by sa mohli vyskytnúť ako výsledok pôsobenia viacerých faktorov u niektorých príslušníkov prisťahovaleckých komunít v prípade, že majú problém zaradiť sa do novej spoločnosti, ak sa táto k nim správa nepriateľsky a odmietavo. Na druhej strane, podobne ani možná väčšia duševná vyrovnanosť a sebavedomie, ktoré by sa mohli výskumom zistiť u niektorých bilingvistov v porovnaní s ich monolingválnymi rovesníkmi ešte nemusia vyplývať zo samotného faktu ich bilingválnosti a pravdepodobne sú výsledkom spoločného pôsobenia viacerých činiteľov.

Predsudok č. 6: Bilingvizmus bude mať negatívny vplyv na výsledky dieťaťa v škole

Slabšie výsledky bilingválneho dieťaťa v škole bývajú iba veľmi zriedkakedy zapríčinené jeho schopnosťou komunikovať so svojím okolím v dvoch jazykoch. V prípade, že dieťa začne mať v škole problémy a v porovnaní s ostatnými deťmi zaostáva, v prvom rade je treba zistiť, či má pre svoje napredovanie vytvorené v škole i doma vhodné podmienky. Dôvody jeho zlého prospechu môžu byť rôzne a okrem iných môžu vyplývať z týchto faktorov (Baker, 1996):

- Dieťa je príslušníkom jazykovej menšiny, ku ktorej sa členovia väčšinovej komunity nesprávajú priateľsky a preto dieťa môže byť terčom posmeškov a zosmiešňovania zo strany ostatných spolužiakov. Výsledkom je strach dieťaťa z kolektívu i zo samotného školského prostredia premietajúci sa do averzie a celkového odmietania školy.
- Vyučujúcim jazykom v škole je jazyk väčšinového národa, ktorý dieťa ako príslušník jazykovej menšiny neovláda na dostatočnej úrovni. Z toho dôvodu nie je schopné dostatočne rýchlo a kvalitne prijímať a spracovávať informácie. Za takýto stav však nie je zodpovedné dieťa, ani jeho bilingvizmus, ale skôr školský systém, ktorý núti dieťa vzdelávať sa v jazyku, ktorý dostatočne neovláda. Riešením najmä v prvých rokoch školskej dochádzky obyčajne býva zmena školy tak, aby sa dieťa zo začiatku mohlo vzdelávať vo svojom materinskom jazyku, prípadne individuálny edukačný plán, v ktorom by sa rešpektovali jazykové schopnosti dieťaťa.
- Existuje dokonca aj možnosť, že zlé školské výsledky bilingválneho dieťaťa nie sú ojedinelé a že rodičia pri bližšom oboznámení sa so školou zistia, že podobné problémy majú aj iné deti a že chybu treba skôr hľadať v osobe učiteľa, resp. jeho vyučovacích metód.
- Dieťa samotné môže byť podobne ako niektoré monolingválne deti typom pomalšie sa učiaceho jedinca. Takýchto detí je pomerne dosť aj v monolingválnej populácii a bilingvizmus samotný preto nie je ani v tomto prípade príčinou. Dieťa zvyčajne postupne zvládne celé učivo podľa učebných osnov, na rozdiel od ostatných spolužiakov mu to však dlhšie trvá.

Bilingvizmus ako príčina slabších výsledkov v škole prichádza do úvahy v tom prípade, ak ide o situáciu, keď by ani jeden z jazykov dieťa nemalo dostatočne osvojený. Vtedy by pravdepodobne mohlo dôjsť ku situácii, že nie je schopné udržať krok so svojimi spolužiakmi a nutne za nimi zaostáva. Ani tu však nie je na vine samotné dieťa, či podstata bilingvizmu ako takého. Problém je v nedostatočnom kontakte dieťaťa s primeranými jazykovými vzormi v oboch jazykoch a v nedostatočnom priestore na komunikáciu. Riešenie nie je v odbúraní jedného z jazykov, ale skôr v urýchlenom zabezpečení dostatočných príležitostí na komunikáciu v tomto jazyku doma, na ulici v spoločnosti kamarátov alebo v škole.

Predsudok č. 7: Bilingvizmus má za následok, že sa dieťa zajakáva

Tento predsudok patrí k najčastejším a zároveň aj k najzakorenenejším, s ktorými sme sa doteraz v súvislosti s bilingvizmom stretávali. Napriek tomu, že v žiadnom serióznom vedeckom výskume sa nikdy nenašla priama súvislosť medzi zajakávaním sa a bilingvizmom, takýto názor v spoločnosti stále pretrváva. V súčasnosti už väčšina svetovej populácie hovorí dvoma alebo tromi jazykmi. Mnoho štátov je oficiálne bilingválnych a v mnohých z tých, ktoré sú oficiálne monolingválne, žijú viaceré jazykové menšiny a teda aj bilingvisti (napríklad Slovensko). Vedecké štatistiky však nezisťujú žiaden štatisticky významný rozdiel vo výskyte zajakavosti medzi krajinami s vysokým počtom bilingvistov a prevažne monolingválnymi štátmi. Ak by sme to chceli doviesť až do dôsledkov, v prípade priamej súvislosti zajakávania sa a bilingvizmu by sa pri väčšinovom zastúpení bilingvistov vo svetovej populácii v porovnaní s monolingvistami musela väčšia časť obyvateľov sveta zajakávať! A podobne tak aj vzhľadom na predchádzajúce predsudky by táto väčšia časť populácie musela mať nižšiu inteligenciu, horšie myslenie, osobnostné problémy, počas školskej dochádzky dosahovať horšie výsledky v štúdiu, mať problémy s vlastnou identitou a zaradením sa do spoločnosti a pri komunikácii miešať dva jazyky v rámci jednej výpovede.

Skutočnosť je taká, že podstata a príčiny zajakávania sa nie sú doteraz úplne jasné. Niekedy sa zajakavosť spája s poruchami činnosti mozgu (cerebrálnej dysfunkcie), resp. následkami poranení mozgu, inokedy súvisí s psychickými poruchami osobnosti spojenými s nadmernou úzkosťou, často sa vznik zajakavosti spája so začiatkom školskej dochádzky a v niektorých prípadoch zajakavosť vzniká náhle na afektovej báze. Možným vysvetlením je aj príliš veľký rozdiel medzi myšlienkovými pochodmi v mozgu dieťaťa a nedostatočnou schopnosťou či časovým stresom podeliť sa o svoje myšlienky a informácie s ostatnými. Zaujímavosťou je aj fakt, že pomer zajakavosti medzi chlapcami a dievčatami býva približne 80 % ku 20 % a že asi jedna tretina prípadov zajakavosti súvisí s dedičnými faktormi (pričom zajakavosť sa prenáša dvakrát častejšie matkou ako otcom). Približne v 60 % prípadov sa prvé príznaky zajakavosti objavujú v čase, keď sa dieťa učí tvoriť dlhšie súvislé vety, t.j. medzi 3 – 5 rokom. Ďalšími obdobiami častejšieho vzniku je obdobie medzi 6 – 7 rokom a puberta.

V určitom období veku sa zajakávanie vyskytuje u mnohých malých detí, monolingválnych aj bilingválnych. Opakujú niektoré slová alebo hlásky, predlžujú ich výslovnosť, robia dlhé prestávky medzi slovami v rámci vety. Vo väčšine prípadov je takýto stav iba prechodný a toto obdobie sa skončí bez toho, aby to malo nejaký negatívny vplyv na ich ďalší rečový vývin. Dôležitý je citlivý prístup zo strany rodičov, aby zbytočne neupriamovali pozornosť dieťaťa na tento jav, nesúrili ho, aby sa čím skôr vyjadrilo. Častokrát sa takéto zaváhanie v reči stáva problémom až vtedy, keď na to začnú dieťa upozorňovať rodičia. V prípade bilingválnych detí sa niekedy môže stať, že v snahe presvedčiť známych a priateľov o bilingválnosti svojho dieťaťa rodičia sa s ním radi "predvádzajú" a žiadajú ho, aby s nimi komunikovalo v oboch jazykoch. Vystavením ho do centra pozornosti zhromaždenej spoločnosti ho stresujú a riskujú možnosť pocitu zahanbenia a vzniku citových problémov. Najčastejšie odporúčaným riešením pre rodičov bilingválneho dieťaťa, ktoré sa začne zajakávať, je okamžite prestať používať jeden z jazykov a komunikovať iba v jednom. Takéto rady často počuť nielen od laickej verejnosti, známych, priateľov či príbuzných, ale aj od detských lekárov. A pritom mnohokrát nepoznajú situáciu v rodine, neskúmajú, či to nie je spôsobené citovými problémami v rodine a či neexistujú aj iné možnosti zdôvodnenia zajakávania sa. Zákaz používať jeden z jazykov sa na prvý pohľad ponúka ako najbezpečnejšie riešenie, ktorým okrem toho nemožno "nič pokaziť". Takéto zdôvodnenie považujeme za časté aj z veľmi prostého dôvodu. Bez toho, aby sme chceli znižovať úroveň vedomostí detských lekárov, na ktorých sa rodičia často obracajú ako na prvých so žiadosťou o radu, chceme iba upozorniť, že špeciálne prednášky ani semináre z oblasti bilingvizmu sa v učebných plánoch počas šiestich rokov štúdia medicíny nevyskytujú, a preto v skutočnosti o odborníkov na túto problematiku nejde. V prípade prvého výskytu zajakávania by sa rodičia nemali zbytočne znervózňovať a mali by venovať dieťaťu ešte viac pozornosti, lásky a podpory. Mali by sa vyzbrojiť trpezlivosťou, neupozorňovať na to dieťa a hľadať možný zdroj napätia alebo úzkosti, ktorý by mohol byť príčinou. A iba v prípade pretrvávania zajakávania dieťaťa vyhľadať pomoc odborníka z radov detských psychológov a logopédov. Aj v tomto prípade však treba hľadať takých, ktorí majú skúsenosti v tejto oblasti, a konfrontovať získaný názor s ešte aspoň jedným ďalším odborníkom. Nezabúdajte, že zvyk je železná košeľa a

niektorí, najmä starší psychológovia, sa opierajú o výsledky výskumov do 60. rokov 20. storočia, ktoré videli bilingvizmus výlučne v negatívnom svetle.

Predsudok č. 8: Všetci bilingvisti sú výbornými tlmočníkmi a prekladateľmi

Aj keď pravdepodobne platí pravidlo, že každého výborného tlmočníka a prekladateľa možno podľa niektorej z definícií pokladať za bilingvistu, neznamená to ešte, že aj každý bilingvista je výborný tlmočník a prekladateľ. Predstava o vynikajúcej schopnosti bilingvistov tlmočiť a prekladať nie je správna okrem iného aj z toho dôvodu, že tlmočenie a preklad si vyžadujú nielen ovládanie určitých dvoch jazykov (zdrojového jazyka, z ktorého sa tlmočí alebo prekladá a cieľového jazyka, do ktorého treba nejaký prehovor alebo text previesť), ale aj zvládnutie techniky prekladu, postupov zaznamenávania si údajov a faktov a mnoho ďalších činností. Tlmočenie je zručnosť, nadobudnutie ktorej si vyžaduje vynaložiť mnoho úsilia. Študenti filozofických a pedagogických fakúlt študujúci cudzie jazyky v odbore tlmočníctvo a prekladateľstvo majú okrem predmetov zo samotných jazykov aj veľký počet seminárov z teórie prekladu, hodiny a hodiny laboratórnych cvičení zo simultánneho a konzekutívneho tlmočenia atď. Tlmočenie a preklad z jedného jazyka do druhého sú náročné a zložité činnosti, ktoré si vyžadujú ovládanie mnohých zručností a samozrejme aj potrebnú prax. Na to, aby ste aspoň čiastočne získali predstavu o tom, aké náročné je napríklad simultánne tlmočenie, skúste si to vyskúšať sami. Aj v prípade, ak hovoríte iba jedným jazykom, pustite si rádio alebo televíziu, keď vysielajú večerné správy. Počúvajte, čo hlásateľka hovorí a vždy, keď skončí nejakú správu alebo jej podstatnú časť, skúste to po nej zopakovať, pričom zároveň počúvajte a zapamätávajte si nasledujúcu správu. Určite rýchlo zistíte, že to nie je až také jednoduché. A teraz si predstavte, že to musíte robiť v dvoch jazykoch, čím sa táto situácia pre vás ešte podstatne sťaží. A ešte jedna vec. Profesionálni tlmočníci a prekladatelia sú často vysoko špecializovaní a zameriavajú sa iba na niektoré oblasti, napríklad právo, počítače, medicínu a podobne. Aby napríklad tlmočníci mohli byť schopní v podmienkach časového stresu kvalitne tlmočiť z jedného jazyka do druhého, musia v prvom rade rozumieť, o čom sa rozpráva. Znamená to, že vo svojom voľnom čase musia sledovať najnovší vývoj v týchto oblastiach a neustále si dopĺňať a rozširovať slovnú zásobu. Bilingvizmus samotný preto

nestačí. Aby ste mohli na dobrej úrovni prekladať, musíte byť aj odborníkom na určitú oblasť a musíte získať nevyhnutné zručnosti.

Bilingválne deti, ktoré dostatočne ovládajú oba jazyky, začínajú byť schopné prekladať jednoduché výrazy a vety z jedného jazyka do druhého približne vo veku troch alebo štyroch rokov. Skutočnosť, že sú schopné preložiť niečo, čo odznelo v jednom jazyku, do druhého pre niekoho, kto tento jazyk neovláda, im obyčajne dodáva pocit radosti, dôležitosti a zvyšuje ich sebavedomie. Stávajú sa "dôležitými" a sú na to náležite hrdé. Niekedy sa stáva, že ich tlmočenie je východiskom z núdze, najmä v prípadoch prisťahovaleckých komunít, keď rodičia dostatočne nový jazyk neovládajú a pri kontakte s úradmi, v banke či u lekára musia hľadať pomoc u svojich detí, ktoré si vďaka škôlke či škole tento jazyk osvojili na výbornej úrovni. Detské tlmočenie však nemusí vždy predstavovať pre dieťa len radostnú skúsenosť. Môže byť pre dieťa aj frustrujúce a nepríjemné, najmä vtedy, keď sa rodičia chcú takýmto dieťaťom chváliť a nútia ho v spoločnosti dospelých na požiadanie prekladať. Na jednej strane pocit, že sú objektom pozornosti a zvedavosti viacerých dospelých a na druhej strane potreba v časovej tiesni prekladať pre pobavenie sa dospelých môžu predstavovať pre dieťa nepríjemnú záťaž a negatívnu skúsenosť, ktorá sa môže odraziť v trvalom odmietaní prekladania.

Ak by sme to mali zhrnúť: na to, aby bol niekto dobrým tlmočníkom a prekladateľom nestačí, že ovláda dva jazyky. To je len nevyhnutný základ, na ktorom sa dá ďalej stavať. Vyžaduje si to množstvo času a praxe nevyhnutnej na získanie potrebných vedomostí, schopností a zručností. Bilingválne deti ovládajú dva jazyky, sú schopné v nich komunikovať a v prípade potreby z nich a do nich aj prekladať, ale dospelí musia byť pri tom veľmi opatrní, aby takéto prekladanie namiesto pocitu radosti, vlastnej dôležitosti a potešenia nepredstavovalo pre dieťa negatívnu záťaž a stres.

Predsudok č. 9: Bilingvista sú v skutočnosti dvaja monolingvisti

Veľmi často sa stretávame s názorom, že bilingvisti sú vlastne dvaja monolingvisti v jednom, a preto ich možno aj skúmať ako ktorýchkoľvek iných monolingvistov. Z takéhoto predpokladu sa potom aj vychádza a tvrdí sa, že za skutočného bilingvistu sa pokladá iba osoba, ktorá na rovnakej úrovni a dokonale ovláda nejaké jazyky. Všetci ostatní, ktorí v skutočnosti predstavujú absolútnu

väčšinu ľudí používajúcich dva jazyky vo svojom každodennom živote, sa potom nepokladajú za "skutočne" bilingválnych a často sa označujú ako "zvláštne typy" bilingvistov, ktorí sú "menej bilingválni" ako tí "skutoční" bilingvisti. Vhodnosť používania monolingvistov ako meradla na skúmanie bilingvistov je otázna aj vzhľadom na skutočnosť, že viac ako polovica ľudskej populácie je bilingválna.

Iným dôsledkom takéhoto monolingválneho nahliadania na bilingvistov je skutočnosť, že jazykové zručnosti bilingvistov sa vždy vyhodnocujú podľa monolingválnych štandardov. Testy, ktoré sa používajú pre bilingvistov, sú často iba štandardizované testy využívané pre monolingvistov z dvoch konkrétnych jazykových skupín. Takéto testy iba zriedkavo berú do úvahy rozličné potreby bilingvistov pre tieto dva jazyky (v ktorej oblasti a v akej situácii bilingvista svoje jazyky používa), resp. rozličné spoločenské funkcie týchto jazykov. Mnohé takéto monolingválne testy sú pritom pomerne nevhodné na vyhodnocovanie jazykových zručností bilingvistov. Výskum v oblasti bilingvizmu sa pohybuje na úrovni samostatného výskumu oboch jazykov.

Nadmerná pozornosť sa venuje aj výskumu kognitívnych a vývinových dôsledkov bilingvizmu. Keďže takýto pohľad pokladá bilingvizmus za výnimku, predpokladá sa, že ovládanie a používanie dvoch jazykov bude mať hlboké (pozitívne alebo negatívne) vplyvy na duševný a poznávací rozvoj osobnosti dieťaťa alebo dospelého človeka. Napriek množstvu výskumných štúdií sa však nepodarilo nájsť ani jednu priamu, jednoznačnú a príčinnú súvislosť medzi používaním dvoch (alebo viacerých) jazykov v každodennom živote a rozličnými kognitívnymi alebo vývinovými účinkami.

Bilingválne chápanie bilingvizmu navrhuje vidieť v bilingvistovi integrovaný špecifický celok, ktorý nie je zložený z dvoch úplných alebo neúplných monolingvistov (Grosjean, 1985). Niekedy sa zvykne takáto situácia porovnávať napríklad k bežcovi cez prekážky, ktorý v sebe spája šprint i skok do výšky. Ak by sa individuálne takýto atlét porovnával so šprintérom na hladké trate alebo skokanom do výšky, len málokedy by dosiahol ich úroveň v jednotlivých disciplínach, ale vo svojej disciplíne je pritom celým atlétom, špecifickým, ktorý môže dosiahnuť vo svojej disciplíne vrcholné výkony a pritom ho nikto nebude porovnávať s oboma predchádzajúcimi atlétmi. Bilingvista je ako takýto bežec cez prekážky – špecifický hovoriaci a poslucháč, jeden celok, a nie jednoduchý súčet dvoch monolingvistov. Svoje jazyky používa na rozličné účely, s rozličnými

ľuďmi a v rozličných oblastiach života. Vzhľadom na rozličné komunikačné potreby pre oba jazyky je aj úroveň ich ovládania potom rozdielna a bilingvista je iba veľmi zriedkavo rovnako alebo úplne fluentný v oboch jazykoch. Táto úroveň fluencie v jazyku bude záležať od potreby pre každý z jeho jazykov a oblasti, pre ktorú ich používa. Preto aj schopnosť komunikovať u bilingvistu nemôže byť vyhodnocovaná len cez jeden jazyk, ale by sa mal skúmať celkový jazykový repertoár tak, ako ho používa v každodennom živote. Nehovoríme, že bilingvisti a monolingvisti sa nemajú porovnávať vôbec, pretože tomu by sme sa aj tak nevyhli. Ide však o to, aby sa pri ich porovnávaní brali do úvahy špecifiká štruktúry a organizácie jazykových kompetencií bilingvistov (ktoré sa môžu líšiť od kompetencií zodpovedajúcich monolingvistov), systémy jazykového spracovania u bilingvistu, keď sa rozpráva s monolingvistom (vieme, že druhý jazyk nie je ani vtedy úplne "vypnutý"), skutočnosť, či sa bilingvista rozpráva s druhým bilingvistom alebo s monolingvistom.

Na záver už iba krátka poznámka. Aj pri objektívnom výskume úrovne ovládania oboch jazykov u bilingvistov je dôležité si uvedomiť potrebu rozlišovania stabilných bilingvistov od tých, ktorí sú iba v procese osvojovania si jedného z jazykov. Akékoľvek hodnotenia by mali brať do úvahy fakt, či ide o jednotlivca, ktorý svoje dva jazyky sústavne používa určité obdobie, alebo či si druhý jazyk ešte len osvojuje (k takýmto nedorozumeniam dochádza najmä pri výskume bilingválnych detí). Stupeň fluencie a ovládania oboch jazykov je v takýchto prípadoch rozdielny. Takáto situácia však môže nastať nielen u bilingválnych detí, ale aj u stabilných bilingvistov na základe zmeny prostredia a komunikačných potrieb. V prípade, že sa zmení prostredie, v ktorom sa takýto jednotlivec pohybuje (napr. sa presťahuje do iného štátu alebo začne pracovať v zahraničnej spoločnosti, zmenia sa ľudia, s ktorými dennodenne komunikuje a pod.), bilingvista sa prispôsobuje týmto meniacim sa potrebám a vzájomný pomer jazykov z hľadiska ich dominancie sa mení.

Predsudok č. 10: Bilingválne deti majú nepokojnejší spánok ako monolingválne. Jazyk, v ktorom sa im sníva, je ich "skutočný" jazyk

Hneď na úvod treba povedať, že na rozdiel od niektorých iných oblastí bilingvizmu, napríklad oblasti prepínania a miešania kódov u bilingvistov alebo vzťahu bilingvizmu a inteligencie a pod., rozsiahly výskum v tejto oblasti zatiaľ

uskutočnený nebol. Napriek tomu však súčasne s týmto konštatovaním možno povedať, že neexistujú žiadne dôkazy o tom, že by bilingválne deti mávali ťažké sny a nepokojnejší spánok častejšie, ako ich monolingválni rovesníci. V prípade, že sa napríklad rodina vysťahuje do zahraničia, je zrejmé, že dieťa si musí zvykať na novú krajinu, prostredie, školu a spolužiakov, musí si hľadať nových kamarátov. Všetko toto pre neho predstavuje veľkú záťaž, ktorá sa v určitom období môže prejaviť aj vo forme častejších porúch spánku. Osvojovanie si druhého jazyka však ich príčinou určite nie je, práve naopak. Na jednej strane je všeobecne známy a prijímaný fakt, že najmä malé deti si v prirodzenom prostredí osvojujú druhý jazyk pomerne rýchlo a bez väčších ťažkostí. Na druhej strane, práve tento nový jazyk môže dieťaťu pomôcť zorientovať sa v novom prostredí, nájsť si nových priateľov a rýchlejšie sa prispôsobiť a tak zvládnuť už spomínanú podstatnú zmenu v živote.

Absencia odborného výskumu sa vyskytuje aj v prípade pomerne rozšíreného tvrdenia, že jazyk, v ktorom sa bilingvistom sníva a ktorým hovoria vo sne, je ich "skutočný" jazyk. Viackrát sme sa pýtali bilingvistov s rôznymi kombináciami jazykov, ale takmer nikdy sme nedostali jednoznačnú odpoveď, ktorá by znela v prospech jedného z ich dvoch jazykov. Zvyčajná odpoveď sa začínala slovami: "To je veľmi zaujímavá otázka a niekoľkokrát som už aj ja sám (sama) nad tým premýšľal(a). Myslím si, že výber jazyka závisí od toho, s kým, s ktorou osobou alebo osobami sa mi sníva a o čom sa rozprávame, alebo dokonca aj od toho, v ktorej krajine v tom čase žijem." Je zrejmé, že okrem uvádzaných okolností, ktoré môžu ovplyvniť použitie konkrétneho jazyka vo sne, dôležitú úlohu pravdepodobne zohráva aj frekvencia používania určitého jazyka počas predchádzajúceho dňa. Dá sa predpokladať, že ak jednotlivec cez deň vykonáva určité činnosti a komunikuje pri tom s ľuďmi v jednom jazyku, že aj v noci pri snení a súčasnom "spomínaní" na udalosti predchádzajúceho dňa, padne voľba na rovnaký jazyk. Výber jazyka pritom nemusí vždy závisieť od toho, ktorý jazyk je pre jednotlivca dominantný a najmä v prípade, ak jednotlivec práve absolvuje napríklad intenzívny jazykový kurz vo svojom druhom ("slabšom") jazyku, vo sne sa môže vyskytnúť práve tento.

Naše osobné skúsenosti s vlastnými deťmi Natáliou a Martinom tiež odporujú všeobecne prijímaným tvrdeniam o častejšom výskyte ťažkých snov a o "skutočnosti" jazyka, v ktorom sa vám sníva. V dôsledku viacerých okolností

(bytová situácia, choroby detí, situácia v rodine atď.) sme v jednej miestnosti s deťmi strávili stovky a stovky nocí. Počet tých, počas ktorých mali nepokojný spánok, sa v žiadnom prípade výrazne nelíšil od počtov, o ktorých nám rozprávali príbuzní, priatelia a známi v súvislosti s ich monolingválnymi deťmi. Skôr ako od stupňa ovládania oboch jazykov závisela frekvencia takýchto snov od obdobia, ktorým dieťa práve prechádzalo, od činností, ktoré v tých dňoch vykonávalo alebo od chorôb a onemocnení, ktoré ho trápili. A pokiaľ ide o používanie jedného alebo druhého jazyka vo svojich snoch, dalo by sa predpokladať, že pri dominancii slovenčiny v porovnaní s angličtinou, budú deti snívať výlučne v tomto jazyku. Nie je to tak. Počas nášho viacročného výskumu rečového vývinu oboch detí nás zaujímala aj frekvencia používania jedného alebo druhého jazyka počas ich "rozprávania zo sna". Už spomínaný vysoký počet spoločne strávených nocí nám umožnil "priame pozorovanie" a získanie pomerne veľkého počtu "nočných" výpovedí. Niekedy boli iba jednoslovné, často to však boli aj celé vety či časti rozhovorov. Z ich analýzy vyplývajú niektoré zaujímavé zistenia. Vzhľadom na to, že ide iba o dve konkrétne deti, tieto zistenia nechceme vydávať za všeobecne platné tvrdenia. Potvrdzujú však ovplyvnenie výberu konkrétneho jazyka udalosťami konkrétneho dňa a jazykom, ktorý pri tom používali. Veľmi dôležitú úlohu hrala vždy aj osoba, s ktorou vo sne komunikovali. Naše deti sme vychovávali metódou jednej osoby a jedného jazyka, t.j. s otcom sa vždy rozprávali po anglicky a s matkou po slovensky. Toto isté rozdelenie dôsledne dodržiavali aj vo sne. Ani v jednom prípade sa počas celého obdobia výskumu a zapisovania ich nočných výpovedí nestalo, aby sa napr. s otcom vo sne (z ktorého niečo počas spánku povedali) rozprávali po slovensky. Napriek ich dominancii v slovenčine ich "snová" komunikácia s otcom prebiehala vždy v angličtine. Tieto naše zistenia iba potvrdzujú už skôr uvedené konštatovanie o nepodloženosti tvrdení o častejšom výskyte nepokojného spánku bilingválnych detí a o "skutočnosti" jazyka, v ktorom sa im sníva.

ZOZNAM LITERATÚRY

Bain, B. - Yu, A.: Cognitive Consequences of Raising Children Bilingually: "One parent, one language". Canadian Journal of Psychology, 34, 1980, s. 304-313.

Baker, C.: A Parents‘ and Teachers‘ Guide to Bilingualism. Clevedon, Multilingual Matters 1996.

Bloomfield, L.: Language. New York, Holt, Rinehart and Winston 1933.

Cummins, J.: Linguistic Interdependance and the Educational Development of Bilingual Children. Review of Educational Research, 49, 1979, s. 222-251.

Cummins, J. - Gulutsan, M.: Some Effects of Bilingualism on Cognitive Functioning. Red. S. Carey. Edmonton, University of Alberta Printing Department 1974.

Darcy, N.: A Review of the Literature on the Effects of Bilingualism upon the Measurement of Intelligence. Journal of Genetic Psychology 82, 1953, s. 21-57.

Grosjean, F.: The Bilingual as a Competent but Specific Speaker-Hearer. Journal of Multilingual and Multicultural Development, 6, 1985, s. 467-477.

Ianco-Worral, A.: Bilingualism and Cognitive Development. Child Development, 43, 1972, s. 1390-1400.

Jespersen, O.: Language. London, George Allen and Unwin 1922.

Kelley, V.: Reading Abilities of Spanish and English Pupils. Journal of Educational Research, 29, 1936, s. 209-211.

Lambert, W. - Havelka, J. - Gardener, R.: Linguistic Manifestations of Bilingualism. American Journal of Psychology, 72, 1959, s. 77- 82.

Peal, E. - Lambert, W.: The Relation of Bilingualism to Intelligence. Psychological Monographs 1962.

Saer, D.: The Effect of Bilingualism on Intelligence. British Journal of Psychology, 14, 1923, s. 25-38.

Smith, F.: Bilingualism and Mental Development. British Journal of Psychology, 13, 1923, 4, s. 271-282.

Štefánik, J.: Bilingvizmus na pozadí dvoch morfologicky odlišných typov jazykov. Intenčný bilingvizmus u detí. Bratislava, Vydavateľstvo UK 2000a

Štefánik, J.: Jeden človek, dva jazyky. Bratislava, Academic Electronic Press 2000b.

Thiery, C.: True Bilingualism and Second Language Learning. In: Language Interpretation and Communication. Red. D. Gerver - H. Sinaiko. New York, Plenum Press 1978.

Volterra, V. - Taeschner, T.: The Acquisition and Development of Language by Bilingual Children. Journal of Child Language, 5, 1978, s. 311-326.

Weinreich, U.: Languages in Contact. The Hague; Mouton 1953.

Weisgerber, L.: Zweisprachigkeit, Schlafen und Schauen. Language, 9, 1933.

Eva Tibenská

Teória a prax jazykového vzdelávania v oblasti materinského jazyka na základných školách na Slovensku

Po rozpade spoločného štátu Čechov a Slovákov a po vzniku samostatnej Slovenskej republiky v januári roku 1993 sa slovenský jazyk stal na jej území v súlade s Ústavou Slovenskej republiky jediným štátnym jazykom. To zvýšilo jeho prestíž, rozšírilo hranice jeho používania a upevnilo jeho národnoreprezentatívnu i štátnointegratívnu funkciu. Štátna jazyková politika bola presnejšie definovaná v zákone o štátnom jazyku , ktorý Národná rada Slovenskej republiky prijala v r. 1995. Podľa tohto zákona štát utvára v školskom, vedeckom a informačnom systéme také podmienky, aby si každý občan mohol osvojiť a používať štátny jazyk slovom aj písmom, a stará sa o vedecký výskum štátneho jazyka, jeho historického vývinu, o výskum miestnych a sociálnych nárečí, o kodifikáciu štátneho jazyka a o zvyšovanie jazykovej kultúry.

Výledky výskumov vedomostnej úrovne žiakov základných škôl z predmetu slovenský jazyk uskutočňované v priebehu 80. rokov a tiež závery vedeckých konferencií venovaných metodickým otázkam vyučovania slovenského jazyka ukázali, že s dosiahnutou úrovňou ovládania materiského jazyka nemôžeme byť spokojní. Takmer 30 rokov uplatňovaná metóda síce umožňovala žiakom dôkladne si osvojiť vedomosti o jazyku, neumožňovala však v dostatočnej miere rozvíjať ich komunikačné schopnosti a návyky. To viedlo na začiatku 90. rokov 20. storočia k jednoznačnému rozhodnutiu uskutočniť zmeny vo vyučovaní materinského jazyka. Ich cieľom malo byť predovšetkým prostredníctvom posilnenia komunikatívneho princípu vo vyučovaní slovenského jazyka zvýšiť a skvalitniť úroveň jazykovej kompetencie žiakov základných a stredných skôl.

Potrebu umocniť komunikatívnu zložku vo vyučovaní slovenského jazyka si vyžiadala aj nová spoločenská situácia po 89. roku, v ktorej sa zvýšili požiadavky na kvalitné komunikačné skúsenosti a zručnosti mladej generácie – budúcich manažérov, obchodníkov, podnikateľov, novinárov, politikov, pracovníkov v oblasti reklamy, cestovného ruchu atď.

V r. 1993 som bola poverená Štátnym pedagogickým ústavom v Bratislave, aby som vypracovala základné východiskové dokumenty pripravovanej zmeny – *Novú*

koncepciu vo vyučovaní slovenského jazyka na základných a stredných školách a *Učebné osnovy z predmetu slovenský jazyk pre 2.─ 9. ročník základných škôl*. Po obhájení a prijatí predložených materiálov odbornou komisiou, zloženou z vedeckých a pedagogických pracovníkov a z metodikov slovenského jazyka, začala sa intenzívna práca na príprave ukážok učebných materiálov z predmetu slovenský jazyk pre 2.-9. ročník ZŠ. Po vyhodnotení anonymného konkurzu dostal autorský kolektív pod mojím vedením možnosť vypracovať učebné texty pre žiakov 5.-9. triedy ZŠ. Gestorom celého projektu sa okrem mňa stal prof. J. Sabol, významný pedagóg a jazykovedec z Prešovskej univerity.

Učebné texty pozostávajú vždy z dvoch dielov učebnice (pre 1. a 2. polrok školského roka) a z cvičebnice pre jednotlivé ročníky. Okrem toho bola k učebným textom pre 5. ročník vydaná aj metodická príručka, obsahujúca okrem konkrétneho materiálu z oblasti metodiky aj komplexnú "filozofiu" nových učebných textov, ktorá dôsledne vychádza z prijatej *Novej koncepcie*. Podobne bude v budúcnosti spracovaná aj metodická príručka pre ročníky 6 ─ 7 a 8 ─ 9.

Snahou nášho autorského kolektívu je pripraviť učiteľom a žiakom veľké množstvo rôznorodého, vekuprimeraného a zaujímavého učebného materiálu, z ktorého je možné vyberať podľa vyučovacích cieľov, vedomostných schopností žiakov i podľa nálad a momentálneho pracovného ovzdušia v danej triede. Učebné texty sú spracované tak, aby boli inšpiráciou pre učiteľov na ich dotváranie a vylepšovanie. Ich cieľom je v maximálnej miere podporiť tvorivosť žiakov, prebudiť v nich záujem o prácu s jazykom, vypestovať v nich pocit zodpovednosti za úroveň svojich jazykových prejavov, prebudiť v nich lásku a úctu k materinskému jazyku. Nové vedomosti získavajú žiaci hravou a nenásilnou formou, aby predmet slovenský jazyk nevnímali iba ako drilovanie pravopisu a nezáživných poučiek o jazyku. Žiaci sú oboznamovaní s tým, prečo isté poznatky získavajú, aká je vzájomná prepojenosť získaných vedomostí a predovšetkým s tým, ako môžu využívať tieto vedomosti v jazykovej praxi.

Celkové spracovanie učebnej látky vychádza z centrál- neho postavenia predmetu slovenský jazyk v systéme školského vzdelávania v Slovenskej republike. Iba kvalitné poznanie a praktické ovládanie zákonitostí slovenského jazyka pod- mieňuje pohotovú, funkčne primeranú a kultivovanú komunikáciu jeho nositeľov. Úroveň

poznania a praktického ovládania slovenského jazyka je tak zároveň zrkadlom každého príslušníka slovenského národa doma i za hranicami našej vlasti.

Jazyk je fenomén, ktorý sprevádza človeka v písanej alebo ústnej podobe po celý život. Tvorí integrálnu zložku jeho myslenia, je prostredníkom na poznávanie vonkajšieho i vnútorného sveta, na verbálne vyjadrovanie myšlienok, pocitov a nálad, slúži na kontakt a dorozumievanie sa s inými nositeľmi jazyka, pomáha vnímať krásu umeleckého diela. Zároveň jazyk reprezentuje svojich nositeľov, predovšetkým ich intelektuálnu, citovú a mravnú vyspelosť. Pri vyučovaní slovenského jazyka preto sledujeme **výchovný cieľ -** vypestovať v žiakoch lásku a úctu k materinskému jazyku, pocit zodpovednosti za jeho rozvíjanie a zdokonaľovanie, starostlivosť o jazykovú kultúru vlastných jazykových prejavov. Tento cieľ dosahujeme

- príkladom vzorových ústnych aj písomných textov a osobným príkladom učiteľa slovenského jazyka, ale aj učiteľov iných, predovšetkým spoločenskovedných predmetov,
- analýzou a korekciou nesprávnych alebo komunikačne neprimeraných textov,
- upozorňovaním na správnu výslovnosť, na správne slová, tvary slov, slovesné väzby, na štylistickú primeranosť výberu jazykových, poprijazykových a mimojazykových prostriedkov.

Všeobecným **didaktickým cieľom** vyučovania slovenského jazyka na základnej škole je získanie kvalitnej jazykovej kompetencie, t.j. schopnosti primerane reagovať v rôznych jazykových situáciách. Na to, aby sa tento cieľ mohol zvládnuť, je potrebné, aby žiaci na I. stupni základnej školy získali správne ortografické návyky a zručnosti, aby si dôkladne osvojili základy pravopisnej a ortoepickej normy.

Piaty ročník sa v našom školskom systéme chápe ako prechod na II. stupeň ZŠ. Na tomto stupni sa vyučovanie slovenského jazyka zameriava na odhaľovanie bohatosti a pestrosti jazykových prostriedkov, na poznávanie a jazykovej situácii primerané používanie a usporadúvanie jednotlivých vnútro-, mimo- a poprijazykových prostriedkov. Zásadou pritom je, **že sa nevyučuje metatext ale text**, učivo je viazané na isté vekuprimerané a každodenné komunikačné situácie. Pri práci s textom vedieme žiakov tak, aby sami vyčlenili z textu skúmaný jav, odhalili jeho podstatné znaky, našli súvislosti s inými jazykovými javmi, zaradili jazykový jav do jazykového systému. Po analytickej časti nasledujú cvičenia na zmechanizovanie hľadania a používania preberaného javu v texte, na určovanie jeho základných charakteristík.

Ďalším krokom je tvorenie vlastného textu s analyzovaným javom, čím sa žiaci učia prakticky komunikovať a používať preberané jazykové javy. Úplný záver tvorí zhrňujúce poučenie o preberanom jave, jeho začlenenie do širšej skupiny jazykových javov formou prehľadných tabuliek, grafov a pod. na prebale učebnice a cvičebnice.

Vyučovanie slovenského jazyka na základnej škole stavia **z psycholingvistického hľadiska** na tvorivosti a detskej hre (hra s jazykom), čím sa zároveň dodržiava zásada vekuprimeranosti predkladaného učiva a metód.

Zo sociolingvistického hľadiska sa vyučovanie slovenského jazyka orientuje na najčastejšie a vekuprimerané komunikačné situácie, ktoré sú ilustrované na príkladoch textov v učebniciach, precvičované formou dramatizácie textov, rolových úloh v rôznych simulovaných situáciách.

Zo systémového hľadiska sa jednotlivé jazykové javy nepreberajú izolovane, ale vždy v súvislosti s inými jazykovými javmi. Pritom sa berie do úvahy hierarchia jednotiek jazykového systému a jeho jednotlivých rovín, rozlišuje sa centrum a periféria jazykových javov, skúma sa forma aj obsah jazykových jednotiek, gramatických kategórií, popri synchrónii sa v odôvodnených prípadoch upozorňuje aj na diachróniu jazykových javov. Dôraz sa pritom kladie na tie jazykové roviny, ktoré majú vyústenie v texte, t.j. na lexikálnu a syntaktickú rovinu. Posilňuje sa vyučovanie rečových prejavov, od reprodukcie textov sa postupne prechádza k tvorbe vlastných textov, precvičuje sa v oveľa väčšej miere ako dovtedy ústna podoba komunikácie, rôzne uplatňovaná v jednotlivých štýloch či žánroch.

V oblasti štylistického uplatnenia jazykových prostriedkov sa prechádza na **spojenie jazykovej a slohovej zložky vyučovania slovenského jazyka do jedného celku**. Od holého osvojovania si vedomostí o jazykových javoch sa tak prechádza k nácviku uplatnenia preberaného jazykového javu v praktickej komunikácii.

V oblasti jazykovej kultúry sa postupne prechádza od osvojovania si zvukovej a pravopisnej normy k základom morfologickej, lexikálnej a syntaktickej normy. Vyučovací proces vyúsťuje do získavania poznatkov o primeranom štylistickom využívaní jednotlivých jazykových prostriedkov.

Celkovo vyučovanie slovenského jazyka cez prácu s textom, jeho analýzu a tvorivú syntézu vedie **k odhaľovaniu základných funkcií jazyka** – funkcie komunikatívnej, kognitívnej, reprezentatívnej a estetickej.

Učebnice sú koncipované tak, aby v žiakoch nenásilným spôsobom prebúdzali a pestovali **pocit národnej hrdosti** a **vedomie jazykovej príslušnosti k istému etniku**, pocit jazykovej príbuznosti a spolupatričnosti s inými etnikami. Učí žiakov cez jazyk spoznávať históriu vlastného národa, vážiť si ľudí, ktorí sa zaslúžili o rozvoj a poznanie slovenského jazyka.

Z metodických postupov sa v procese realizácie výchovno-vzdelávacích cieľov uplatňuje predovšetkým rozvíjanie invencie a využívanie hravosti žiakov na rôzne jazykové hry a hry s jazykom. Systém marginálií (*Múdrosti predkov; Slová z dovozu; Učíme sa správnu slovenčinu; Listujeme v slovníku; Vieš ─ odpovieš; Slovo o slove; Ostrovtipné príbehy a žarty*) vedie žiakov k paralelnému vnímaniu najprv len dvoch zdrojov informácie na jednej strane (základný text, okraj), neskôr viacerých zdrojov s presahom na iné strany (predchádzajúce texty), pravopisné a slovníkové príručky. Postupne sa zdroje získavania informácií o jazykových javoch žiakom rozširujú.

Jazyk sa spoznáva ako systémový, vnútorne bohato členený a štruktúrovaný jav, slúžiaci na myslenie a dorozumievanie. Spoznávanie komunikatívnej a kognitívnej funkcie jazyka sa neuskutočňuje samoúčelne, ale vždy s prepojením na istú komunikatívnu situáciu a cieľ jazykového prejavu.

Pri osvojovaní si jednotlivých jazykových javov v ich bohatosti a vnútornej diferencovanosti sa uplatňuje **induktívna metóda**, jednotlivé varianty sa učia vždy na pozadí invariantu (napr. variantné koncovky sa preberajú na pozadí pravidelných tvarov vzorových slov).

Dôsledne sa uplaňuje **princíp názornosti**, okrem textu v učebnici či v cvičebnici aj prostredníctvom živého príkladu učiteľa, názorných pomôcok a jazykových príručiek. Nevylučuje sa ani využívanie akusticko-auditívnych pomôcok a opticko-akustického kanála (televízie, videa).

Nielen proklamatívne ako doteraz sa vo výchovnom procese uplatňuje **princíp špirálovitosti** (zárukou jeho uplatnenia je aj to, že po prvýkrát učebné pomôcky pre ročníky 5 - 9 spracúva jeden autorský kolektív). O prebraných jazykových javoch sa postupne pridávajú ďalšie vedomosti, pričom celý proces sa končí zaradením daného jazykového javu do jazykového systému, odhalením jeho miesta a funnkcie v tomto systéme a v procese jazykovej komunikácie. Preto ak v istom ročníku nedosiahnu

žiaci predpokladanú hĺbku osvojenia istého učiva, budú mať možnosť v nasledujúcom ročníku sa k tomuto učivu vrátiť a svoje znalosti si prehĺbiť a upevniť.

K poznatkom o jednotlivých jazykových javoch a o jazykovom systéme ako celku sa žiaci dopracúvajú **metódou postupných krokov** – od analýzy textu zameranej na vyhľadávanie jazykového javu, odhaľovanie jeho základných vlastností, cez triedenie a systematizovanie javov až po ich praktické používanie v komunikácii.

Čo sa týka **hodnotenia žiakov** na II. stupni ZŠ sa hodnotí ovládanie ortoepickej, ortografickej, pravopisnej, lexikálnej, morfologickej a čiastočne aj syntaktickej normy, ďalej úroveň poznatkov z jednotlivých jazykových rovín a pohotovosť pri práci s jazykovými príručkami. Dominujúcim kritériom hodnotenia žiaka je však praktické využívanie získaných poznatkov o jazyku pri tvorbe vlastných písomných alebo ústnych textov a celková jazyková úroveň a kultivova- nosť jazykového prejavu žiaka v jeho písanej i ústnej podobe.

Podrobnejšie si ukážeme, ako sa základné prijaté princípy *Novej koncepcie...* premietajú do učebných textov, ktoré autorský kolektív pod mojím vedením doteraz spracoval. Dôsledné upatňovanie **komunikatívno-poznávacieho princípu** vo vyučovaní materinského jazyka znamená, že žiaci získavajú nielen vedomosti o jazyku (o štruktúre jazyka, o jazykovom systéme, o jeho jednotlivých rovinách, o jazykovej norme, o histórii jazyka a jazykovedy, o jazykových štýloch, postupoch a žánroch...), ale zároveň sa učia jazyk vhodne a na primeranej úrovni používať. Uplatnenie komunikatívneho princípu nemôžeme hľadať iba v slohovej zložke, v procese tvorby vlastných textov. Tento princíp sa rovnako nachádza pri predkladaní, osvojovaní si či precvičovaní nového jazykového učiva. Jednotlivé jazykové javy sa žiakom nepredkladajú izolovane alebo formou poučky, ale vždy sú obsiahnuté v texte, t.j. v takom prirodzenom komunikáte, v ktorom sa preberané javy vyskytujú funkčne a s veľkou frekvenciou výskytu. Analytické úlohy nasledujúce za textom sú tiež založené na komunikatívnom princípe, pretože žiaci jazykový jav nielen vyhľadávajú, usúvzťažňujú ho s inými javmi a klasifikujú, ale syntézu, ku ktorej dospejú, by mali vedieť aj primerane odôvodniť. Rovnako sa komunikatívny princíp uplatňuje pri precvičovaní a upevňovaní učiva. Svedčia o tom zadania úloh ako: *Nahraď podstatné meno prídavným menom; Doplň vhodný výraz; Povedz to ináč/krajšie/naopak; Zmeň vety na rozkaz/prosbu/odporúčanie; Skús vysvetliť význam slova v spojeniach...*

Komunikatívny princíp je zachovaný v precvičovacích cvičeniach už aj tým, že mnohé z nich sa realizujú ústne.

Komunikatívno-poznávacia metóda osvojovania si učiva o jazyku má okrem racionálnej zložky aj zložku emotívnu. Žiak pri realizácii komunikácie získava možnosť vyjadriť svoje city, pocity, názory a postoje. Autori učebných textov sa snažia vytvoriť priestor na citovú realizáciu žiakov premysleným výberom textov a slohových úloh (ústnych či písomných). Zvolené témy sa týkajú medziľudských vzťahov (vzťah k súrodencovi, rodičom, starým rodičom, spolužiakom), vzťahu človeka k zvieratám a celkovo k prírode, vzťahu k ľudskému zdraviu... Z praktických komunikačných tém sa prostredníctvom učebnice žiaci učia ako nadviazať kontakt s dospelým človekom alebo s rovesníkom v rozličných prostrediach, ako sa ospravedlniť, ako blahoželať, ako vyjadriť nesúhlas voči autorite, ako telefonovať, ako napísať pohľadnicu, ako vyplniť úradné tlačivá... Žiaci si tak prostredníctvom učiva vlastne riešia svoje každodenné komunikačné a citové problémy. Ale to je len jedna strana komunikácie (s učebnicou). Druhá, omnoho dôležitejšia stránka, je komunikácia s učiteľom a so spolužiakmi. Učiteľ by sa má stať žiakovi v dialógu partnerom, vypočuť si jeho názor, postoj, snažiť sa pochopiť jeho pocity, city, pridať vlastný názor, svoju skúsenosť z detstva, z terajšieho života. Rozhovory majú spieť k nejakému spoločnému záveru a poznatku nielen o jazyku, ale aj o živote. Takéto prostredie žiakov motivuje k spontánnym jazykovým prejavom, ktoré spätne môžu poslúžiť na jazykový rozbor. Postupne sa žiaci učia prirodzene kontrolovať nielen obsah, ale aj formu svojich jazykových prejavov.

Ku komunikácii patrí aj hodnotenie. Do tohto procesu sú zapojení aj žiaci. Prostredníctvom súťaží, hier, kontrolných úloh, diktátov a pod. učia sa nielen sebakriticky vnímať a hodnotiť vlastný text a vlastné vedomosti o jazyku, ale zároveň sa učia posudzovať a objektívne hodnotiť cudzie texty a vedomosti svojich spolužiakov, učia sa vnímať a hodnotiť nielen formu, ale aj obsah jazykových prejavov, primeranosť voľby jazykových a iných prostriedkov komunikácie. Preto aj učiteľ pri hodnotení žiaka by mal svoje hodnotenie odôvodniť a snažiť sa žiakov motivovať pozitívne.

S uplatnením komunikatívno-poznávacieho princípu vo vyučovaní slovenského jazyka súvisí vzájomná prepojenosť a úzka spätosť jazykovej a slohovej zložky jazykového učiva. Úlohy a cvičenia sú formulované tak, aby žiaci využili

nahromadenú štylisticky diferencovanú slovnú zásobu a poznatky o jazykových javoch na tvorbu textov, v ktorých sa preberané javy používajú najčastejšie (napr. prídavné mená v slohovom postupe opisu, slovesá v slohovom postupe rozprávania).

V slohovej zložke sa uplatňujú netradičné metódy a postupy, pracuje sa s dramatizáciou textov (pri nej sa žiaci učia používať aj poprijazykové a mimojazykové prostriedky komunikácie, ako sú vetná melódia, prízvuk, dôraz, pauza, tempo a sila hlasu, gesto, mimika), s rolovými úlohami (v nich musia žiaci prispôsobovať a meniť jazykové a iné prostriedky komunikácie s ohľadom na adresáta, komunikatívny zámer a situáciu), s neverbálnou komunikáciou (reč očí, posunkov...), s kombináciou slovného a výtvarného prerozprávania príbehu, so skupinovým zadávaním úloh, kde po fáze prípravy nasleduje fáza prezentácie a jej vyhodnotenie, atď.

V oveľa väčšej miere ako doteraz sa v slohovej zložke precvičuje ústna podoba jazykových prejavov. Žiaci sa učia rozvíjať tvorivú diskusiu, presvedčivo argumentovať, prijímať argumenty iných a zaujímať k nim vlastné stanoviská. Z etického hľadiska nadobúdajú schopnosť byť tolerantný k názorom iných a snažiť sa doviesť výmenu názorov či diskusiu do konečného názorového súladu. Témy slohových prác sú formulované dostatočne široko, aby si každý žiak mohol danú tému prispôsobiť svojmu naturelu.

Pri hodnotení slohových prác má učiteľ v oveľa väčšej miere ako doteraz oceniť tvorivosť, fantáziu, vtip a hravosť, schopnosť prirodzene vyjadrovať myšlienky, obmieňať štylistické jazykové prostriedky a tvoriť ucelený, kultivovaný ústny alebo písomný jazykový prejav. Hodnotenie dodržiavania pravopisnej či výslovnostnej normy je tiež potrebné, nemá však byť v slohovej zložke dominantným.

Ďalší dôsledne uplatňovaný princíp je **princíp názornosti**. V úvodoch jednotlivých kapitol a ich častí sa nachádzajú vzorové texty, ktoré obsahujú preberané jazykové javy vo veľmi veľkej miere alebo prehľadným spôsobom usporiadané (najmä v časti učiva o syntaxi). Texty sú starostlivo vyberané, upravované alebo priamo "na mieru" utvorené predovšetkým s ohľadom na osvojované jazykové a slohové učivo a súčasne v súlade s osnovaním učiva z literárnej výchovy. Uplatňuje sa v nich zväčša v danom ročníku preferovaný slohový postup.

Autori sa snažia, aby texty boli vekuprimerané a zároveň pútavé, často s prvkami humoru. Žiakom majú poskytnúť poučenie aj zábavu, priviesť ich k zamysleniu sa nad problémami súčasnosti. Mnohé texty sú zamerané tak, aby v žiakoch nenásilnou

formou pestovali národné povedomie, úctu a lásku k materinskému jazyku ako k jazyku reprezentujúcemu náš národ a každého jeho príslušníka. Nezabúda sa ani na texty, v ktorých sa kladie základ historického vedomia spätého s dejinami vlastného národa a jeho jazyka.

Na pomenovanie učebnice, kapitol a ich jednotlivých častí, používajú autori zväčša **beletrizované názvy** (*Je drevený tanečník z dreva?* – učivo o vzťahových prídavných menách, *Zajtra prídem schválne domov peši* – učivo o jednotlivých druhoch prísloviek a pod.). Majú byť mnemotechnickou pomôckou na priblíženie preberaného nového učiva a na odhalenie jeho podstaty. Ak ide o učivo, ktoré už bolo v minulosti takýmto spôsobom priblížené, používajú sa vecné názvy kapitol. V cvičebnici na beletrizované názvy nadväzujú krátke predslovy postavičiek, napr. *lienky Anulienky, vrabca Šeba*, *kamaráta počítača*, ktoré žiakov cvičebnicou sprevádzajú. Formou prirovnania či analógie so životom ľudí, zvierat a vecí sa im snažia sprístupniť život slov a zákonitosti v jazyku.

Netradične je v učebnici a v cvičebnici na pokyn autorov riešená aj ich **grafická** a **výtvarná stránka**. Každá kapitola má svoje farebné označenie (podľa jednotlivých preberaných slovných druhov) a piktogram. Ten sa potom opakuje v nefarebnej podobe v cvičebnici. Jednotlivé pokyny s veľkou frekvenciou sú pri cvičeniach v učebnici nahradené piktogramami (pokyn Povedz! = vtáčik, pokyn Napíš! = pero, pokyn Napíš ako diktát! = zošit, ústne aj písomné slohové úlohy sú označené piktogramami s motívom dúhy). Vtipné piktogramy sú umiestnené aj pri jednotlivých marginálnych textoch. Grafik sa účelne snažil používať jednotlivé typy, sklony a veľkosti písma. Grafická stránka spracovania textov má nielen napomôcť ľahšiu orientáciu v učebných pomôckach, ale predovšetkým umocniť v žiakoch vedomie, že existujú aj iné spôsoby komunikácie, ako je komunikácia jazyková.

Výtvarná zložka neslúži iba na ilustráciu textov, ale predovšetkým na **výtvarné umocnenie výkladového textu**. Svedčí o tom napr. spojovník stvárnený symbolicky ako reťaz či lepidlo, vkladné samohlásky stvárnené ako psík tlačiaci sa medzi latky v plote, jota a ypsilon stvárnené ako bojujúce figúrky na šachovnici, správna slovenčina výtvarne spracovaná ako čistá studnička atď. Bohato sa výtvarná zložka využíva v slohovej výchove, kde treba kreslený príbeh prerozprávať, usporiadať, dokončiť, vymyslieť mu názov a pod.

Princíp zážitkovosti sa uplatňuje predovšetkým cez východiskové texty. Keďže slúžia predovšetkým na **analýzu** jazykových a slohových javov, má ich spravidla

vzorovo prečítať učiteľ alebo žiaci s dobrými zručnosťami v čítaní. Ostatní žiaci počas čítania úvodný text vnímajú komplexne, z jeho obsahovej i zvukovej stránky. Ešte pred čítaním ich učiteľ môže usmerniť, aby sa sústredili na riešenie niektorej z analytických úloh, ktoré nasledujú bezprostredne za textom (označené sú veľkými písmenami abecedy). Žiaci sa tak učia vnímať a súčasne klasifikovať jazykové javy v texte. K textu sa potom opakovane vracajú pri riešení ďalších analytických úloh. Východiskový text sa tak pre žiakov zároveň stáva akousi mnemotechnickou pomôckou, ktorá im pomáha vybaviť si v pamäti a ilustrovať príkladom daný jazykový jav.

Uplatnenie **princípu špirálovitosti** sa prejavuje v tom, že analytické úlohy sú formulované v nadväznosti na vedomosti získané v predchádzajúcich ročníkoch. Metódou postupných krokov vedú žiakov k získaniu nových poznatkov, teda k **syntéze**. Pri práci s textom má učiteľ viesť žiakov tak, aby sami vyčlenili z textu skúmaný jav, odhalili jeho podstatné znaky, našli súvislosti s inými jazykovými javmi a zaradili jazykový jav do systému. Len tak sa dosiahne efekt zážitkovosti a samoodhaľovania, korý umocňuje trvácnosť získaných poznatkov.

Správnosť syntézy býva potvrdená, resp. výkladovým spôsobom "dovysvetľovaná" v podobe poučky uja Filipa, fiktívnej postavy, ktorá žiakov učebnicou sprevádza. Na texte poučky si môžu žiaci overiť, či pri riešení analytických úloh postupovali správne. Od žiakov sa nevyžaduje memorovanie textu poučky. Oveľa viac sa cení, ak v nej obsiahnutú podstatu dokážu vyjadriť vlastnými slovami, prípadne demonštrovať daný jav na príkladoch. Tým vlastne podajú dôkaz o tom, že majú preberaný jazykový jav "zažitý" a trvácnejšie osvojený.

Po analýze a syntéze nasleduje **proces precvičovania a praktického uplatňovania získaných vedomostí**. V tejto časti dochádza k vzájomnému prestupovaniu sa jazykovej a slohovej zložky, k striedaniu ústnej a písomnej formy jazykového prejavu.

Cvičenia umiestnené v učebnici sú zväčša náročnejšie ako základné cvičenia v cvičebnici a vyžadujú učiteľovo úvodné usmernenie. Cvičenia v cvičebnici sú odstupňované podľa miery náročnosti od 1 po 6. Dôrazne sa tak môže uplatniť princíp špirálovitosti. Podľa vlastného uváženia, prípadne v spolupráci so žiakmi môže učiteľ rozhodnúť, akú mieru náročnosti zvolí, pričom úloh so stredným stupňom náročnosti je v jednotlivých častiach najviac. **Široká paleta cvičení,** z ktorých mnohé sa

zakladajú na jazykovej hre a hre so slovami, na invencii a vtipe, slúži na precvičenie, upevnenie až zmechanizovanie a neskôr aj na zopakovanie prebraného učiva.

Zhrňujúce poučenie o prebranom jazykovom jave, jeho začlenení do širšej skupiny jazykových javov, do systému, býva umiestnené na vnútorných stránkach prebalu učebnice aj cvičebnice v podobe prehľadných tabuliek a grafov. Cvičebnica žiakom ostáva, preto prehľadné spracovanie učiva na prebale môže neskôr žiakom poslúžiť v rámci prípravy na prijímacie skúšky na stredné školy.

V slohovej zložke nachádza uplatnenie v oveľa väčšej miere ako doteraz **estetický princíp**. Výsledný písomný prejav, ku ktorému sa žiaci dopracujú metódou postupných krokov (**krok za krokom**), má totiž spĺňať všetky kritériá publikovaného textu, vrátane jeho konečnej estetickej úpravy. Ako odmena a zároveň motivácia poslúži umiestnenie najkvalitnejších textov na triednej či školskej nástenke alebo ich uverejnenie v školskom časopise. Do vyhodnocovania najlepších prác sú zapojení aj žiaci, čím sa v nich cibrí vkus, pestujú sa schopnosti objektívne posudzovať cudzí text a hľadať argumenty na podporu svojho hodnotenia.

Uplatnenie **princípu kontroly a sebakontroly** vychádza zo životnej skúsenosti, že v súčasnosi sú žiaci v živote čoraz častejšie vystavení potrebe skontrolovať a kriticky ohodnotiť vlastný text, mnohí z nich budú v budúcnosti zodpovední za texty svojich podriadených a pod. Vzniká teda požiadavka, aby dokázali text nielen vytvoriť, ale ho aj skontrolovať, opraviť či preformulovať. Škola ich na riešenie takýchto životných situácii má pripraviť. Preto sú do učebnice a cvičebnice zaradené aj texty s pravopisnými či štylistickými chybami, ktoré žiaci musia korigovať.

Rovnako v slohovej výchove sú umocnené prvky kontroly a sebakontroly. Prvotný text si má žiak najskôr sám skontrolovať a opraviť. Na opravu textu mu poslúži súbor korektorských značiek. Tým, že boli zaradené do učebných osnov, sa má dosiahnuť ich ustálenosť, verejná čitateľnosť a zrozumiteľnosť. Po štádiu sebakontroly má žiak text predložiť na posúdenie svojmu susedovi, prípadne väčšej skupine spolužiakov. V konečnej podobe predkladá text svojim rodičom či inej dospelej osobe. Výsledné hodnotenie je možné urobiť formou súťaže, kde okrem učiteľa hodnotí jednotlivé texty najskôr skupina, víťazné texty potom celá trieda.

Na konci každej kapitoly sú umiestnené **testy**, ktoré slúžia na to, aby si žiaci sami overili úroveň získaných vedomostí. Testy majú žiakov motivovať pozitívne, preto pri získaní nižšieho počtu bodov sa môžu k učivu vrátiť, zopakovať si ho, a výsledky

testu si tak zlepšiť. Na konci kapitol sú umiestnené aj **kontrolné diktáty a kontrolné práce,** predpísané učebnými osnovami. Diktáty zamerané na preberané učivo alebo na zopakovanie predchádzajúceho učiva (napr. písanie vybraných a od nich odvodených slov) sú umiestnené aj inde v učebnici, zriedkavo aj v cvičebnici. Zväčša tvoria jednotnú výpoveď, využíva sa v nich princíp jazykovej hry, volia sa netradičné postupy a formy. Pri oprave diktátov sa tiež využívajú netradičné postupy (skupinová alebo vzájomná korekcia chýb s použitím osvojených korektorských značiek a pod.).

V zastúpení autorského a lektorského kolektívu, zloženého s kvalitných vysokoškolských pedagógov, jazykoved- cov, didaktikov, metodikov a učiteľov základných škôl chcem vysloviť presvedčenie, že so všetkou zodpovednosťou pripravované učebné texty splnia najvyššie kritériá kvality a stanú sa významným prostriedkom na zvyšovanie jazykovej kompetencie žiakov nielen u nás, ale aj v zahraničí. Svedčia o tom doterajšie skúsenosti domácich aj zahraničných pedagógov (napr. lektorov slovenského jazyka na zahraničných vysokých školách), a tiež víťazstvo v ankete najlepších kníh pre deti a mládež *Kniha jari 1999*. Z tohto dôvodu chcem naše učebnice odporúčať ako alternatívne učebné texty pre žiakov základných škôl s vyučovacím jazykom slovenským alebo s rozšíreným vyučovaním slovenského jazyka aj za hranicami našej vlasti a tiež pre študentov vysokých škôl, ktorí študujú slovenský jazyk ako odbor alebo ako výberový jazyk.

Iveta Zuskinová

OVČIARSTVO A SALAŠNÍCTVO V LIPTOVE

Ovčiarstvo predstavuje zložitý komplex javov ľudovej kultúry. Sú to predovšetkým javy hmotnej povahy, ktoré ho zaraďujú do materiálnej kultúry. Sem patria pracovné nástroje a techniky, stavebné objekty. Významnú časť salašníctva tvoria prvky sociálnej a právnej povahy, medzi ktoré zaraďujeme organizačné formy chovu a pasenia, salašnícke spolky, spôsoby zmluvného najímania a odmeňovania pastierov, ich sociálne postavenie v dedinskom spoločenstve, formy ochrany vlastníctva a úhrady škôd. S chovom oviec súvisia aj mnohé prejavy z oblasti duchovnej kultúry a folklóru, ako napríklad pracovné zvyky a obyčaje, predstavy pastierov o prírode, liečebné praktiky, poverové predstavy, magické úkony, pranostiky. Nezanedbateľné je aj výtvarné a estetické cítenie pastierov, prejavujúce sa v charakteristickom výtvarnom prejave, v hudobnom, tanečnom a slovesnom folklóre.

Spoločné pasenie oviec v celodedinských stádach bolo rozšírené už od stredoveku. Utváranie združení chovateľov pre spoločné salašné hospodárenie bolo však na Slovensku známe až po rozšírení salašného chovu oviec v rámci kolonizácie pastierov na valaskom práve v 16. a 17. storočí. Vytvorenie salašných kolektívnych spoločenstiev, pri ktorých starostlivosť o hospodárske zvieratá prešla na profesionálnych ovčiarov, umožňovalo chovateľom venovať sa nerušene roľníckej práci, prípadne doplnkovému či remeselnému zamestnaniu. Podľa štatistiky z roku 1897, kedy bol Liptov rozdelený na tri časti, sa v okrese Ružomberok chovalo 16 353 kusov, v okrese Mikuláš 16 347 a v Hrádku 14 053 kusov oviec. Podľa súpisu hospodárskych zvierat, ktorý nariadil Okresný úrad v Liptovskom Mikuláši za roky 1928 – 1930, bol najvyšší stav chovaných oviec v hornom Liptove. V Liptovskej Tepličke sa chovalo 1871 kusov, v Liptovskej Kokave 1369, v Hybiach 1422, v Pribyline 956 a vo Východnej 702 kusov oviec.

Chovatelia oviec boli združení v salašných spolkoch, ktoré vznikali na základe administratívneho usporiadania obcí, majetkových alebo rodových vzťahov, foriem zástavby a podobne. Hlavným právom člena spolku bolo vyháňať ovce do spoločného stáda a poberať príslušnú časť produkcie syra. Medzi hlavné povinnosti patrilo starať sa o pasienkové plochy a o majetok spolku, s čím súviselo odpracovať určitý počet dní na čistení a údržbe pasienkov, na oprave ciest na salaš, na stavbe, prípadne premiestňovaní salašných objektov, na preprave a oprave salašného inventára. Na čele spolku stál jeden z chovateľov, salašný gazda

„salašník“ a pod jeho správu patrilo celé hospodárenie salaša. Medzi jeho hlavné povinnosti patrilo vybrať vhodných pastierov do funkcie baču a valachov, v mene spolku podpísať s nimi zmluvu a určiť im podmienky hospodárenia. Salašník mal na starosti kontrolu narábania s mliekom, dozor nad rozdeľovaním produktov, starostlivosť o predaj prebytkov, aby sa tak získali peniaze do pokladnice spolku . Nakupoval soľ pre ovce, zabezpečoval prevoz salašného riadu pri sťahovaní salaša a určoval poradie pri košarovaní pozemkov. Cez celé pastevné obdobie salašník dozeral na chod salašného hospodárenia, riešil problémy, zastupoval záujmy spolku voči bačovi i voči vrchnosti, reprezentoval a zastupoval spolok. Za prácu dostával odmenu v naturálnej podobe z výrobkov salaša, prípadne určitý počet košiarnych nocí. Hospodárenie salaša vyúčtoval salašník v jeseni po skončení salašného obdobia, alebo v zime pred Vianocami na schôdzi, ktorú volali „rachung“, „poratúnok“. Vtedy volili aj salašníka a baču. Všeobecne mali pri voľbe prednosť miestni ovčiari a len zriedka prenikali do Liptova bačovia z iných oblastí, najčastejšie zo Spiša z Lendaku. Bolo to vždy len v krajnom prípade, keďže ovčiari z tohto regiónu nedosahovali požadovanú úroveň produkcie mlieka, vyrábali chuťovo odlišnú žinčicu a nepoznali výrobu oštiepkov a pareníc. Aj podmienky najímania pastierov na Spiši boli iné ako v Liptove. Tu sa bačovia a ostatní ovčiari zjednávali s predstaviteľom salašného spolku na pastevné obdobie za určitú odmenu a výdavky salaša hradil spolok. Na Spiši sa zaužívalo zjednanie "„na výdaj", „na ruku", keď bača „podujímateľ dostal do hospodárskeho užívania stádo oviec, od ktorého potom dával chovateľom dohodnuté množstvo produktov. Všetky výdavky salaša, soľ pre ovce, žalúdky na kľag, poplatok za požičanie salašného riadu a podobne, uhrádzal sám. Obdobou takéhoto hospodárenia bolo salašné hospodárenie v Liptovskej Tepličke.

Bačovia a valasi so svojimi vedomosťami o produkcii mlieka sa výrazne odlišovali od pastierov iných hospodárskych zvierat, čo sa odrážalo v ich spoločenskom postavení a odmeňovaní. Znalosť bačovania sa odovzdávala z generácie na generáciu, takže v niektorých obciach sa vytvorili tradičné bačovské a valaské rodiny s chýrom, že dobre ovládajú svoje remeslo. Takéto dediny mali na okolí povesť ako strediská kvalifikovaných bačov a valachov. V hornom Liptove to boli najmä obce Liptovská Teplička, Východná, Hybe, Pribylina, Jakubovany a Liptovská Porúbka. V dolnom Liptove to boli predovšetkým Liptovské Sliače. Do funkcie baču zvolili najstaršieho a najšikovnejšieho ovčiara. V salašnej zápisnici z 25. marca 1934 z Dovalova sa bačovi Danielovi Jariabekovi z Hýb ukladajú takéto povinnosti : „Bačovi sa prísne ukladá, aby syr riadne vypracoval, hrudy na vetristom mieste držal a často prekladal, menovite čistoty prísne dbal! Pašu šetriť, a nie humplovať. Statok milovať ako svoj vlastný, bdieť na statok tak vo dne ako v noci, choroby odstraňovať a nohy ošetrovať ovciam,

aby nestala krívačka“. Práce na salaši okrem baču vykonávali ďalší pastieri oviec, pre ktorých bolo všeobecne zaužívané pomenovanie valach alebo ovčiar. Skupina valachov sa ďalej delila podľa vykonávaných prác. Po bačovi mal najdôležitejšie postavenie starší valach „poubača“. V Liptove sa zaužívalo pomenovanie zimový alebo zimovný valach, ktorý spolu s bačom vykonával práce okolo oviec po celý rok. Pretože boli zjednaní na celý rok, volali ich aj „ročitými“. Ostatní boli len „prijednanci“ boli zjednaní len na letné obdobie. Zaužívanými pomenovaniami pre valachov boli „paselník“, „striščiar“, „dojčiar“, vychádzalo sa z názvov prác, ktoré valasi na salaši vykonávali. Osobitné postavenie mali pastieri nedojných oviec, jariek a baranov. Volali ich „jarčiar“ a „baraniar“. Ich hlavnou povinnosťou bolo pásť a v noci strážiť nedojné ovce, ako aj pomáhať pri ostatných pomocných prácach. Funkciu pomocníka na salaši plnil „honelník“, chlapec vo veku 10 – 15 rokov, často syn baču, alebo brat valacha. Bača a ostatní ovčiari sa s predstaviteľmi salašného spolku zjednávali na určité pastevné obdobie za určitú odmenu. Dokladom zjednania bola písomná zmluva, ktorá bola zapísaná v knihe salašných zápisníc a podpisovali ju obidve zúčastnené stránky. V zmluve bola zapísaná nielen výška odmeny pastierom, ale aj ich povinnosti, príkazy, zákazy a podobne. Odmena ovčiarov bola čiastočne peňažná, v zmluvách uvádzaná pod názvom „letušný nájom“ v zlatých a neskôr korunách a „tižňouka“ týždenná mzda v oštiepkoch. K platu si ovčiari zjednávali určité množstvo syra, ako aj pasenie vlastných oviec. Mali možnosť košarovať a chovať na salaši ošípanú. Tieto dávky boli odstupňované podľa funkcie, akú ovčiar na salaši vykonával. Na jar, pri výhone oviec na salaš, chodili pastieri po domoch chovateľov vyberať si koledu „vyhnanô“. Podľa zápisnice napísanej v Dovalove dňa 25. marca 1934 „pláca sa ustanovuje nasledovne : Bača a paselníci majú rovný plat, súce každému týždenne 6 oštiepkov, na celé pasebné obdobie po Kč. 100. Ďalej každému po dva páry krpcov, zvyčajne koledy súce na jar – slaninu, soľ, chlieb a zemiaky a na Ducha miesto chleba pre všetkých 50 Kil.múky č.4. Konečne sa povoluje bačovi 7 oviec, paselníkom 4 ovce bezplatne držať, ináčej po jednom prasati držania sa povoluje, nemocenská podľa zákona, polovicu valasi a polovicu majitelia oviec. Poplatok za košiare prináleží valachom“.

V dedinách s rozvinutým chovom oviec znamenal výhon na spoločné sezónne pasenie mimo obce významnú udalosť hospodárskeho roka. Chovateľom „miešalníkom“ sa určený termín oznamoval zaužívaným spôsobom : v krčme, vybubnovaním, v nedeľu pred kostolom. Už pred výhonom chodili sa ovce v spoločnom kŕdli pásť na lúky. Hlavným cieľom bolo otužiť ich po zimnom období, postupne privykať na inú formu potravy a vytvoriť postupný prechod zo zimného kŕmenia senom na pastvu. Prvý výhon na salaš sa tradične určoval na niektorý deň v druhej polovici apríla, záviselo to od vhodných klimatických podmienok.

Všeobecne sa tradovalo, že asi týždeň pred Dzurom (Jurajom, 24.IV.) musia byť ovce už na salaši. Bolo to vraj preto, aby na ovce nezahrmelo v maštali, lebo potom by vraj slabo dojili. Možno povedať, že až do prvej polovice 20.storočia sa vykonávali a praktizovali rozličné úkony magického charakteru so zámerom ochrániť zdravie stáda a pastierov, chrániť ich pred nepriaznivými vplyvmi nadprirodzených síl, pozitívne ovplyvňovať dojivosť oviec a zabezpečiť prosperitu celého salaša. Najviac magických praktík sa vzťahovalo na odchod oviec zo dvora a na ich miešanie do spoločného kŕdľa. Valasi s bačom slávnostne oblečení, so znakmi pastierskeho stavu, so širokými viacprackovými opaskami, s bohato zdobenými pastierskymi kapsami, s valaškami a s podperenými klobúkmi, vyháňali každému hospodárovi ovce z ovčincov a dvorov. V Pribyline pastieri len stáli pred domami a gazdovia si sami vyháňali ovce na ulicu. V Liptovskej Tepličke dávali pod prah ovčinca reťaz, aby sa ovce držali v kŕdli pokope. Rovnako aj vo Važci ovce prechádzali cez reťaz, aby sa vraj tak spolu držali, ako ohnivká v reťazi. Gazdiné oblievali pastierov vodou, aby ovce dobre dojili. Pastieri kontrolovali počet a vlastnícke znaky a hnali ovce na určené miesto miešania. Niekde to bývalo uprostred dediny, najčastejšie však na okraji obce smerom k pasienku. V Liptovskej Porúbke zhromažďovali ovce do ohrady za dedinou. Vo väčšine pastierskych obcí – Východná, Dovalovo, Liptovská Porúbka, Jakubovany sa miešanie robilo tak, že bača vošiel do stredu kŕdľa a valasi okolo neho hnali ovce do kruhu. Verilo sa, že týmto úkonom sa ochráni kŕdeľ od škôd. Do kruhu ich vraj hnali preto, aby sa im hlavy zakrútili a tak skôr zabudli na dedinu a jahňatá. Bača v strede nasypal tri kôpky soli, zaťal valašky do zeme v tvare kríža, kľakol si na kolená, klobúk zložil z hlavy a povedal : Tak nám Pánboh pomáhaj! V Žiari bača Adam Labaška ešte v prvej tretine 20.storočia pri miešaní vykonával praktiky, ktoré mali ochrániť ovce od všetkého zlého. Miešanie sa robilo poniže dediny za vodou, na kolese. Tu valasi zohnali všetky ovce dokopy. Do prostriedku vošiel bača, do zeme zaťal oproti sebe dva valašky, nakríž zapichol do zeme dva nože tak, aby vznikol uzavretý chránený priestor. Do stredu nasypal kôpku ozimného žita, na obilie položil vajce a vrch posypal soľou. Potom si zložil klobúk z hlavy a chodil do kruhu, ovce chodili za ním. Nakoniec ešte zapálil tymian, ktorý musel dobre dymiť, aby sa stádo okiadzalo. Každému z valachov prilepil ešte guľku „čertovho lajna“ kúpeného v apatieke v meste na klobúk za okovanec, ako ochranu od všetkého zlého. Po miešaní salašník ponalieval bačovi, valachom a prítomným gazdom pálenky do pohárika. Hovorilo sa : Vypime si, aby nám ovce dobre dojili. V Pribyline bača ešte pred výhonom kúpil v apatieke v Liptovskom Hrádku tymián a čertovo lajno – prášok, alebo zrnká s výrazným zápachom. Za dedinou valasi nakládli ohňa, zapálili slamu, ktorú zobrali z niektorého humna. Oheň musel dobre dymiť, až potom pridali kúpené

prípravky a zeliny a hnali ovce dokola. Ovce v kruhu bača posýpal soľou v tvare kríža. Potom nasledoval vlastný odchod na salaš, v pomenovaní všeobecne známy ako redik, redikanie. Odchod na salaš mal presne zaužívaný postup a poriadok. Na čele sprievodu kráčal bača so salašníkom, za nimi išli valasi s muzikou a ovce. Za vozmi išli salašníci, gazdovia, ktorí sa vybrali odprevadiť ovce až na salaš, manželky ovčiarov, ktoré šikovali ošípané. Cestou na salaš nesmela prejsť popred kŕdeľ žena, lebo by ako striga mohla odobrať ovciam mlieko. Keď ovce prechádzali cez vodu, bača išiel prvý a aby voda neodplavila ovciam mlieko, „frkol spak ruky soli do vody“.

Po príchode na salaš bača pokračoval vo vykonávaní magických praktík, ktoré mali zabezpečiť hospodársku prosperitu. Na dvere koliby urobil trojkráľovou kriedou kríž, svätenou vodou vykropil celú kolibu a obradne založil oheň. Tento oheň nesmel celé leto vyhasnúť, inak by sa prihodilo nešťastie. Aby boli ovce uchránené od všetkého zlého, bača obkiadzal aj košiar. Z vlhkejšieho dreva, najčastejšie z vŕby, urobil oheň, dal doň svätené bylinky a nechal ho horieť na niekoľkých miestach okolo košiara. V Jakubovanoch bolo zvykom zobrať obilie z troch chotárov, napríklad z Liptovského Ondreja, Konskej a Jakubovian, pomiešať so soľou a rozdeliť na deväť kôpok. Kôpky sa potom rovnomerne rozložili po obvode celého košiara, zapálilo sa čertovo lajno a okiadzalo sa. Vo Važci po príchode na salaš, keď išli ovce prvýkrát do košiara, bača dal pokyn valachom, aby žehnali ovečkám. Žehnali ich čečinou, krorú namáčali v šechtári vo vode, fŕkali ich, aby na ne nemali vplyv zlé sily. Bolo zvykom aj oheň naklásť v košiari, obvykle sa vyberalo miesto s mraveniskom. Oheň musel dobre dymiť. Valach striščiar obehol košiar s chlebom v ruke, aby ovečky chodili len za ním. Do Jána sypali soľ do gelety pred dojením, aby strigy ovciam neškodili a mlieko neodoberali. Po vykonaní všetkých týchto obradných úkonov spojených s príchodom oviec na salaš, bolo zvykom pohostiť prítomných gazdov a funkcionárov salašného spolku. Výdavky za pohostenie znášal bača a salašný spolok. Ponúkala sa pálenka, slanina, chlieb a bača rozkrojil na lopári kúsok z prvého syra.

Odchodom ovčiarov so stádom oviec na salaš sa začal ich takmer päťmesačný pobyt mimo obce. Denný harmonogram života a práce ovčiarov bol prísne podriadený starostlivosti o zverené stádo a spracovaniu mlieka, ktoré dodávalo salašníctvu jedinečnosť a osobitosť oproti iným formám pastierstva. Prácam súvisiacim s dojením a spracúvaním mlieka sa prispôsoboval sled všetkých ostatných činností vykonávaných na salaši.
Pracovný deň sa začínal pomerne zavčasu. V letnom období sa vstávalo o tretej, na jar a v jeseni o pol piatej. Prvý vstával bača a on budil ostatných. Rozdúchal pahrebu, založil oheň a dal zohriať vodu do kotla. Valasi si upravili lôžka, obliekli sa na dojenie a po vypláchnutí

nádob na mlieko teplou vodou, odchádzali všetci ku košiaru dojiť. Pri najbežnejšom pracovnom obsadení salaša piatimi ovčiarmi ako dojiči pracovali štyria – bača, dvaja valasi a pastier mladých oviec „jarčiar“. Najobvyklejšie obsadenie strungy, priestoru kde sa dojilo, podľa starých ovčiarov bývalo takéto : uprostred strungy sedeli dvaja valasi chrbtami k sebe, na pravom okraji strungy obvykle sedával bača a na ľavom ďalší dojčiar. Dojenie trvalo priemerne dve hodiny, jeho dĺžka závisela od počtu oviec a od ich dojivosti. Jeden ovčiar podojil priemerne osemdesiat oviec. Ovce k strunge naháňal honelník brezovým prútom alebo bičom. Brezový prút bol pružný a nepolámal sa.

Po raňajšom dojení valasi s honelníkom sa narýchlo naraňajkovali. Obvykle iba postojačky vypili črpák žinčice s kúskom chleba a už vyháňali ovce na pašu. V letnom období sa ovce vyháňali z košiara medzi piatou a šiestou hodinou. Snažili sa odísť na pastvu čo najskôr, aby dopoludňajšie pasenie trvalo aspoň päť hodín. Valasi sa pri pasení striedali tak, že vždy jeden zostal pomáhať bačovi pri prácach v kolibe. Dopoludňajšie práce na salaši pozostávali najmä zo spracovania nadojeného mlieka, umývania salašného riadu – geliet, putery, kotla, upratania koliby, nachystania dreva, nosenia vody. kŕmenia ošípaných a psov, prekladania košiarnych ohrád, prípadne výroby parených a údených syrov. Obed spravidla pripravoval bača. Poludňajší odpočinok trval približne dve hodiny. Počas neho ovčiari obedovali a odpočívali. Obedňajšie dojenie sa začínalo okolo pol druhej. Popoludní sa zopakoval celý dopoludňajší program prác okolo koliby. Určení valasi ihneď po dojení odchádzali so stádom na pašu, odkiaľ sa vrátili až k večernému dojeniu. V lete to bolo až okolo dvadsiatej hodiny, v jeseni o jednu či dve hodiny skôr. pri určovaní času sa v staršom období pastieri riadili zásadne podľa slnka. Po večernom dojení bolo potrebné znova vykonať všetky práce spojené so spracovaním mlieka a umytím nádob, ovčiari sa navečerali, urobili poriadok v kolibe a uložili sa na nočný odpočinok. Posledný chodil vždy spávať bača, ktorý ešte skontroloval stádo v košiari a tiaž valachov, ktorí cez noc mali povinnosť strážiť ovce. Hlavnou podmienkou úspešného salašného hospodárenia bola kvalitná paša a jej správne používanie. Pri výbere pastvín pre ovce sa vychádzalo zo skúsenností, že ovca skonzumuje aj také rastliny, ktoré iné hospodárske zvieratá nespásajú. Pri pasení sa uprednostňovali miesta suché, na výslní, pasenie na mokrých lúkach sa považovalo za škodlivé. Miesta na pasenie každodenne určoval bača. Dbal na to, aby dojné ovce nechodievali na strmé a kamenisté úbočia, aby namáhavou ďalekou chôdzou nestrácali mlieko. Staral sa, aby dvakrát za sebou sa nešli pásť na to isté miesto. Na veľkých voľných plochách pastvín pastieri chodili pred stádom. V lese a na úzkych chodníčkoch „prtiach“, išiel jeden valach vpredu a jeden vzadu. Úlohou pastierov bolo dbať aj na to, aby ovce nezašli na také miesta, kde by spôsobili škody

na úrode, lesnom poraste, prípadne nezašli na cudzí pasienok. Ak sa takáto skutočnosť prihodila, bola predmetom pokonávok a úhrady odškodného. Ak sa pastierovi pri pasení ovca zatúlala, alebo mu ju ukradol zlodej, musel dať svoju ovcu chovateľovi ako náhradu, alebo zaplatiť príslušnú finančnú čiastku. Ak ovcu roztrhala dravá zver, musel pastier o tom doniesť dôkaz, odovzdať majiteľovi podľa možnosti hlavu s ušami, na ktorých bolo viditeľné označenie ovce. Podobne ak ovca uhynula, pastier musel takéto zviera, alebo aspoň kožu odovzdať gazdovi. Ovce sa na salaši pravidelne počítali raz týždenne a pri pasení v holi dvakrát týždenne. Ovce zatvorili do košiara a úzkym otvorom ich po jednej vypúšťali. Bača ukázal na prvú so slovami Prvá božia a potom už len druhá, tretia, až po tridsaťdeväť. Štyridsať volali meru a potom ešte počítali do päťdesiat. Každú päťdesiatku značili rovášikom, vrúbikom na lesu košiara. Významnú úlohu pri pasení plnili zvonce. V Liptove boli najobľúbenejšieklopáre jelšavských zvonkárov. Podľa veľkosti sa rozdeľovali na klopáre, polklopáre, klopáriky a štvrťklopáriky. Snahou každého baču bolo mať všetky zvonce v stáde ladené na jeden hlas „do bandy“. Ešte začiatkom dvadsiateho storočia sa zvonce cenili tak vysoko, že často hodnota jedného zvonca sa vyrovnala hodnote ovce.

Počas celej salašnej sezóny musela plynule prebiehať celá práca spojená so starostlivosťou o zverené stádo a spracovaním mliečnej produkcie. Pastieri pracovali nepretržite, bez ohľadu na sviatky a nedele. Zvyčajne bol len jeden deň na salaši sviatočný a to na Jána, keď bývala valaská hostina. Vždy sa konala v nedeľu, buď poslednú pred týmto dňom, alebo tesne po ňom. Valaská hostina bola príležitosťou, kedy sa pastieri lepšie najedli, vypili si a zabavili sa. Na hostinu si zarezali jahňa, lebo bývalo zvykom, že keď sa ovca okotila na salaši, jahniatko patrilo pastierom. Ak nebolo jahniatko, bača dal jalovku. Na hostinu prichádzali aj rodinní príslušníci pastierov, salašník, prípadne ďalší funkcionári spolku. Pastieri si vypili, zabávali sa, tancovali odzemok, spievali valaské piesne, hrali na gajdách a píšťalách.

V myslení a názoroch pastierov sa až do polovice 20.storočia zachovávali rôzne poverčivé predstavy. Verili v nadprirodzenú moc rôznych osôb, pripisovali im neobyčajné schopnosti, verili v magické účinky svätenej vody, kostolných sviec, tymiánu. Verili v bosorky a strigôňov. Dobre poznali prírodu a dlhodobý styk s ňou im umožnil nadobudnúť poznatky, vedomosti a možnosť využiť ich vo svoj prospech. Vedeli určiť a predpovedať počasie podľa východu a západu slnka, podľa hviezd, mesiaca, podľa správania sa zvierat. Mnohí z nich mali výrazne vyvinuté výtvarné a estetické cítenie. Vedeli hrať na hudobných nástrojoch, vo voľných chvíľach zhotovovali umelecky a esteticky hodnotné predmety. Pastierske rezbárske umenie patrí k základným a charakteristickým prejavom tradičného ľudového umenia.

Pastieri zhotovovali hudobné nástroje, najmä píšťaly, úžitkový salašný riad, črpáky, formy na syr a oštiepky a tiež pastierske palice.

Použitá literatúra a pramene

A Magyar Korona Országainak Mezogazdasági Statisztikája Budapest Pesti Konyvnyomda – Részvény – Tarsaság , 1897, ŠOKA Lipt. Mikuláš p.č. 892

Bednárik, R. : Pastierske rezbárske umenie, Bratislava 1956

Chaloupecký, V. : Valaši na Slovensku, Praha, 1947

Holub – Pacewicowa, Ž. : Pastierstvo v Nízkych Tatrách, In. Zborník MSS,1933 – 34

Kubijovič,V..: Typy pastierskeho života na Slovensku, In. Zborník MSS 1930

Petráš,M. : Funkcia pastiera a jej kodifikovanie v pastierskych zmluvách v Liptove. In. Agrikultúra 13, 1975

Podolák,J. : Tradičné ovčiarstvo na Slovensku, Veda Bratislava, 1982

Podolák, J. : Pastierstvo v oblasti Vysokých Tatier, SAV Bratislava, 1967

Štika, S. : Salašnické ustajováni dobytka a košarování na moravsko – slovenském pomezí, In. Český lid, r. 45., 1958

Zuskinová, I. : Zvyky pri salašnom chove oviec v hornom Liptove, In. Zborník Liptov 9, Osveta Martin 1987

Zuskinová, I. : Ovčiarstvo a salašníctvo v Liptove, SP MLD 1999

Pavol Žigo

Stopäťdesiat rokov od reformy štúrovčiny

Štúrovská kodifikácia bola v dejinách spisovnej slovenčiny významným a progresívnym činom. V súvislosti s jej reformou, ktorej stopäťdesiate výročie si v tomto roku pripomíname, pokladáme za potrebné uviesť najprv základné znaky, ako sa uvádzajú v *Nauke reči slovenskej* (1846). Štúrovská kodifikácia sa opierala o foneticko-morfologické kritérium. V zhode s výslovnosťou - tak isto ako v bernolákovčine - sa v pravopise nerozlišovalo *y-i, ý-í,* kodifikované bolo len *i-í*. Naďalej sa v nadväznosti na bernolákovskú kodifikáciu uplatňovalo morfologické kritérium pri písaní spoluhlások na konci tvarov (typu *dub* : *dub-a*), dôsledne sa označovala mäkkosť a dĺžka (*ďeťi, rodák*), zachovávali sa tradičné zložky pri písaní *dz, dž, ch*. Zaviedlo sa však nové označovanie dvojhlások (*ja, je, uo*). Fonetický princíp kodifikácie rešpektoval znelostnú neutralizáciu typu *úski, bosk,* predložky typu *bes*... V gen. pl. maskulín, v inštr. sg. fem. a osobných zámen sa jednotne kodifikovalo *-u*: *chlapou, sinou, so svojou matkou, nad Tatrou*. V ranej fáze štúrovčiny sa graféma *u* písala aj v slovách typu *kriuda, dáuno, rouní*. Vo vokalickej štruktúre nebola hláska *ä*, namiesto nej sa uplatňovalo *e* (*mekí, ňeďela*), resp. *a* (*svatí*). V dlhom vokalizme nebola hláska *é* (namiesto nej je dvojhláska, ktorá sa zapisuje dvoma grafémami: *je*; dlhé *é* bolo len v slove *céra*), tak isto nebola kodifikovaná dvojhláska *iu*, namiesto nej bolo dlhé *ú* (*znameňú*). V konsonantickej štruktúre nebolo mäkké *ľ* (namiesto neho len tvrdé *l*). K pravopisným zásadám patrilo aj písanie veľkých písmen pri adjektívach odvodených od vlastných mien typu *Slovenskí, Ruskí, Ňemeckí*. Jednotlivé zložky zložených prísloviek a zámen sa podľa tejto kodifikácie písali oddelene (*veľa razi, na červeno, do korán*). Po prvýkrát sa uvádzalo pravidlo o rytmickom krátení. V tvarosloví sa uzákonili stredoslovenské tvary nom. sg. neutier typu *nárečja*, tvary adjektív stredného rodu mali v nom. sg. koncovku *-uo* (*Slovenskuo*). Inštr. pl. mal dlhú koncovku (*prjaťelamí, sluhamí, ženamí*), pod vplyvom rytmického krátenia sa však táto koncovka krátila (*s pánmi*). V adjektívnych paradigmách je namiesto súčasnej hlásky *é* dvojhláska *je* (*novjeho, novjemu*), časť adjektív typu *predňí, stredňí, horňí* bola začlenená do mäkkého skloňovacieho vzoru. Pri skloňovaní zámen sa kodifikovalo dlhé *-í-* (*ích, mojích, mojím*), príslovkách zakončených na *-skí* sa kodifkuje dlhé *-í* (typ *po Slovenskí*), šiesta infinitívna trieda slovies má tematickú morfému *-uva-* (typ *kupuvať*), minulý čas sa kodifikoval v podobe *sadnuv, kvitnuv* (neskôr sa pripúšťali aj tvary typu *sadol, kvitol*, t. j. dnešné l-*ové* particípiá). Tieto znaky boli pre Ľ. Štúra hlavnými diferenciačnými znakmi, ktorými sa slovenčina líšila od ostatných slovanských jazykov.

Nároky na jazyk v praktickej rovine, v nemalej miere aj odlišné ideové prúdy a - ako sa ukázalo neskôr - aj spoločenská situácia koncom štyridsiatych rokov spôsobili v používaní slovenčiny napätie. Jeho príčinou boli tak isto vnútorné aj vonkajšie reakcie na zásady štúrovskej kodifikácie. K najznámejším patrí reakcia, ktorá zásluhou J. Kollára nadobudla podobu v zborníku *Hlasowé o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky.* K reakciám na štúrovskú kodifikáciu treba priradiť aj a Hodžove práce *Epigenes Slovenicus* (1847) a *Větín o slovenčine* (1848). Tieto ohlasy na pôvodnú štúrovskú kodifikáciu a spoločenský vývin po revolúcii 1848-1849 poukázali na potrebu upraviť niektoré zásady kodifikácie proklamovanej ešte v r. 1843, t. j. normy a potreby kodifikácie, ktoré sú opísané v Štúrových prácach (1846).

Podnetom na prehodnotenie pôvodnej podoby Štúrovej kodifikácie bolo zasadnutie spolku *Tatrín* v Čachticiach ešte 10. augusta 1847, na ktorom bol vymenovaný *jazykozpytný výbor* v zložení Ľudovít Štúr, Ondrej Caban, Eugen Gerometta, Jozef Ščasný, Ctibor Cochius-Zoch, Samuel Bohdan Hroboň a Martin Hattala. Výbor potom uverejnil v časopise *Slovenskje národnje novini* (1848, s. 108) *Vizvaňja a osvedčeňja sa jazikozpitnjeho víboru o záležitosti reči slovenskej* datované 20. marcom 1848*,* ktoré malo byť žiadosťou o reakcie na Hodžove námietky voči štúrovčine. Týmito reakciami by sa "verejnosť" vyjadrila k problematike slovenčiny. Na výzvu reagoval aj mladý M. Hattala recenziou *Epigenesa*, ktorú uverejnil v časopise *Orol Tatránski* (1848, s. 753-758). V jednotlivých bodoch tejto receznie M. Hattala zaujal kritický postoj k niektorým zásadám štúrovskej kodifikácie, napr. k podobe *l*-ového particípia (oproti štúrovským podobám *piu, dau* odporúča podoby *pil, dal*), nesúhlasil so štúrovskými podobami adjektív (typ *národňje*), odmietol Hodžove troj- a štvorhlásky a na pozadí *Epigenesa* navrhol reformu štúrovčiny na historickofonologickom, resp. etymologickom princípe slovami:"*...nemám p. Štúrovi za zlé, že zaraz z počátku s dokonalejším a duchu slovenčiny primierenejším pravopisom nevistúpil: bo tým činom by bol mnohých od veci samej, na ktorej nám vždy v všade najvjac záležať má, odstrašil*. *Teraz ale, keď už vec naša, jak silne verím, v podobe svojej prostej, jednoduchej dosť šlechetných a úprimných duší podmanila, na čase je, aby sme pravopis náš všemožnie zdokonáliť sa usilovali"* (o. c., s. 758). Okrem snáh o reformu štúrovského pravopisu došlo po revolúcii 1848-1849 k výraznej snahe o obrat v používaní spisovného jazyka, o uprednostňovanie tzv. staroslovenčiny, t. j. adaptovanej češtiny s niektorými znakmi slovenčiny. Jedným z impulzov presadzovať tento útvar do roly spisovného jazyka Slovákov bolo aj vyjadrenie profesora slovanských starožitností na Viedenskej univerzite Jána Kollára (od r. 1849). J. Kollár totiž v

duchu svojej jazykovednej koncepcie odporučil v r. 1849 viedenskému ministrovi Alexandrovi Bachovi češtinu ako najvhodnejší spisovný jazyk Slovákov. V tomto duchu vydal v nasledujúcom roku Andrej Radlinský príručku s názvom *Prawopis slowenský s krátkou mluwnicí* (Viedeň 1850). Vydanie tejto práce bolo späté s Radlinského rozsiahlou akciou za zavedenie staroslovenčiny. V rámci tejto tzv. "šarišskej akcie" prešiel A. Radlinský 116 obcí Šariša a ostatných žúp, do ktorých patrili obce dnešného východného Slovenska, a získaval podpisy na podporu staroslovenčiny, ktorá podľa príručky *Prawopis slowenský s krátkou mluwnicí* mala rešpektovať len minimálne pravopisné rozdiely medzi slovenčinou a češtinou. Základnými znakmi, ktorými sa podľa Radlinského "Slowáci w prawopisu od Čechůw a Morawanůw dělí", sú: predpona *naj-* namiesto *nej-,* prípona *-stwo* namiesto *–stwí, čo* namiesto *co,* prípona *-ný* namiesto *-ní* v tvaroch prídavných mien typu *cirkewný* / *cirkewní,* slovenská infinitívna podoba *-ť* oproti českej podobe *-ti* pred spoluhláskou, resp. *-t* pred samohláskou, slovenské zakončenie substantív mäkkou spoluhláskou (typ *hosť, oheň* oproti českému *ohen, kost*), *l*-ové particípiá majú vkladné *-e-* (typ *nésel*) a toto vkladné *-e-* je aj v nominatíve singuláru maskulín (typ *brater*), v genitíve plurálu maskulín je koncovka *-úv* (typ *pánúv*), v pozícii českej dvojhlásky *-ou-* je v slovenčine dlhé *ú* (typ *úřad, súdce*) s poznámkou, že v inštrumentáli singuláru feminín je *-ou* (*sestrou*), pri slovesách je v 1. osobe singuláru prézenta koncovka *-u* a v 3. osobe plurálu je *-ú* s poznámkou, že táto tendencia nie je dôsledná.

Staroslovenčina opísaná v Radlinského *Prawopise slowenskom* nebola v spoločenskom a kultúrnom kontexte prelomu štyridsiatych a päťdesiatych rokov 19. stor. jazykom s pevnou tradíciou a nevyhovovala ani spoločenským potrebám. Do literárneho diania a sporov o spisovný jazyk vstúpil v r. 1851 J. Záborský príklonom k staroslovenčine vydaním básnickej zbierky *Žehry*. Jazykovú a štylistickú zastaranosť *Žehier* odsúdili štúrovci v *Slovenských pohľadoch*. Nemalý podiel na vývine spisovnej slovenčiny v päťdesiatych rokoch mala aj skutočnosť, že katolícke duchovenstvo a v katolíckom duchu orientovaní kultúrni a politickí činitelia odmietli štúrovskú kodifikáciu aj češtinu a pokračovali v jazykovedných snahách bernolákovcov.

Po porážke revolúcie v r. 1849 však vznikla v rovine používania spisovnej slovenčiny situácia, ktorá si vyžadovala zjednocujúcu tendenciu. Preto sa 21. 10. 1851 zišli predstavitelia jednotlivých koncepcií spisovnej slovenčiny - Ľ. Štúr, J. M. Hurban, M. M. Hodža, J. Palárik, A. Radlinský, Š. Závodník a M. Hattala - a dohodli sa na upravenej podobe štúrovčiny, ktorej vedeckým opisom sa stala kodifikačná práca *Krátka mluvnica slovenská* (1852). Zmenou v

porovnaní so štúrovskou kodifikáciou bolo podľa nej najmä uplatnenie etymologického princípu v pravopise, ktoré oslabilo postavenie štúrovčiny najmä v pravopise a v tvarosloví. Novou úpravou sa zaviedlo písanie podľa pôvodnej podoby slova, čím sa pravopis priblížil princípom ortografických sústav ostatných slovanských jazykov. Išlo v prvom rade o rozlišovanie *y - i, ý - í*, znova sa zaviedli hlásky *ľ, ä,* dlhé *é*, dvojhláska *iu*; dvojhlásky sa začali písať v podobe *ia, ie, iu, ó* (neskôr *ô*). Zavedením rozdielu v písaní *y - i* obmedzilo sa aj písanie mäkčeňa v skupinách *de, te, ne, le, di, ti, ni, li* a jeho funkciu prevzali tzv. mäkčiace samohlásky. Úprava sa týkala aj gramatických tvarov: v genitíve plurálu maskulín sa kodifikovala koncovka *-ov* (*synov, otcov, bratov*, pôvodne *sinou, otcou, bratou*), v nominatíve singuláru neutier sa zaviedla koncovka *-ie* (*zdravie* oproti pôvodnému tvaru *zdravia*), v adjektívnej paradigme sa záväznými stali podoby *pekné, pekného*, *peknému* (pôv. *peknuo, peknjeho, peknjemu*), v slovesných tvaroch minulého času sa namiesto koncového *-u* (typ *robiu, volau, ňjesou*), kodifikujú sa klasické l-ové particípiá (*robil, volal, niesol*). Množstvo znakov, ktorými sa reformovaná štúrovčine odlíšila od pôvodnej podoby štúrovčiny, vyplynulo z novšieho chápania jazyka. Jazyk sa na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov 19. stor. začal chápať ako vyvíjajúci sa fenomén, no dôraz sa s ohľadom na rozvoj etymológie a historicky orientovanej jazykovedy vo všeobecnosti kládol na pôvodné formy. V *Krátkej mluvnici* sa uvádza, že jej vydanie nie je nasmerované proti úradnému rozhodnutiu rakúskej vlády o zavedení češtiny ako spisovného jazyka Slovákov, ale má byť prostriedkom "spoznávania" češtiny. Podobu tejto kodifikačnej práce svojím historizujúcim prístupom vo veľkej miere ovplyvnil M. Hattala. Prejavilo sa to napr. pri tvare vokatívu typu *rodičie, pohanie* (domáca podoba *rodičia, pohania* sa ako možný dvojtvar uvádzala až na druhom mieste), pri slovách vyjadrujúcich výskyt párových predmetov sa na základe pôvodnej významovej motivácie duálom uvádzajú aj tvary typu *noha - nohú - nohama, ruce - rukú - rukama* a pri neutrách sa v nominatíve plurálu kodifikujú krátke koncovky (typ *krosna*). Upravená podoba štúrovskej slovenčiny sa v praxi ujala. Proces reformy štúrovskej slovenčiny sa však dial na pozadí zložitých spoločenských a politických pomerov.

Po revolúcii 1848/1849 bola v marci 1849 prijatá ústava, v ktorej sa deklarovala rovnoprávnosť národov a jazykov a sloboda tlačového prejavu. V praxi sa však z týchto ústavných článkov neuskutočňovalo nič. Ani zrušenie poddanstva nebolo v skutočnosti dôsledné a poločenský vývin podliehal až do r. 1859 absolutistickým metódam ministra vnútra A. Bacha (Bachov absolutizmus). Aj napriek reforme štúrovčiny bola v školách a v úradoch oficiálnym jazykom v období od reformy v r. 1852 až po pád Bachovho

absolutizmu v r. 1859 staroslovenčina. V tomto období zosilnel germanizačný tlak a maďarská buržoázia a maďarskí zemepáni vystupňovali aj maďarizačný tlak. V takejto spoločenskej situácii predstavitelia slovenského národného života nemohli pre policajný dozor presadiť do života demokratické zásady a princíp národnej rovnoprávnosti. Východiskom zo situácie bolo hľadanie nových foriem národného oslobodenia a spoločenskej rovnoprávnosti.. Jednu z možných ciest videl Ľ. Štúr v slovanskej ceste vývinu kapitalizmu a opísal ju v diele *Slavianstvo a svet budúcnosti* (originál bol napísaný v nemčine pod názvom *Die Slawenthum und die Welt der Zukunft*). Práca vyšla v ruskom preklade *Slavianstvo i mir buduščago* až po Štúrovej smrti v rokoch 1867 a 1909, nemeckom origináli bola vydaná až v r. 1931. Táto práca je označovaná ako Štúrov politicko-filozofický testament vyvolaný sklamaním z porevolučného vývinu. Po páde Bachovho absolutizmu nastalo druhé obdobie porevolučného absolutizmu, ktoré trvalo do rakúsko-maďarského vyrovnania v r. 1867.
Z hľadiska dejín spisovnej slovenčiny sa po r. 1859 definitívne prestala v školách a v úradoch používať staroslovenčina a nahradila ju zreformovaná štúrovčina, ktorú - uvedomujúc si národnointegračnú funkciu slovenčiny - napokon prijali aj stúpenci bývalej konzervatívnej orientácie A. Radlinský, M. Chrástek, J. Záborský a i. Oporou týchto integračných snáh sa stala Palárikova politicko-literárna rozprava *O vzájomnosti slovanskej*, uverejnená v III. ročníku almanachu *Lipa* v r. 1864 (almanach *Lipa* nadväzoval na Vikorínov almanach *Concordia* vydávaný od r. 1858 v Budíne). Základnou myšlienkou Palárikovej rozpravy bolo - na rozdiel od staršieho Kollárovho a Štúrovho chápania - kvalitatívne odlišné ponímanie slovanskej vzájomnosti. Palárikova idea slovanstva vychádzala zo špecifického vývinu slovanských národov a jazykov a zo smerovania k národnej samostatnosti a k slobode každého slovanského národa (Kollárova a Štúrova koncepcia vychádzala zo zjednotenia všetkých Slovanov vo všeslovanskej ríši s jedinou vládou). Novému ponímaniu slovanstva vyhovovala koncepcia hodžovsko-hattalovskej refromy štúrovčiny a v tejto podobe slovenčiny vyšli v r. 1859-1861 všetky tri ročníky dvojtýždenníka *Priateľ školy a literatúry*, ktorý bol prílohou časopisu *Cyrill a Method* (vychádzal v r. 1850-1852, 1852-1856, 1857-1865, 1869-1870, v r. 1852-53 v zreformovanej štúrovčine, od r. 1853-1856 opäť v staroslovenčine). Takú istú jazykovú podobu dostal aj almanach *Concordia*, o ktorého jazykovej podobe pred vydaním v Pešti v r. 1858 viedol spor J. Palárik s J. Viktorínom; v upravenej štúrovčine začal v r. 1861 J. Francisci vydávať dvojtýždenník *Pešťbudínske vedomosti* s podtitulom *Noviny pre politiku a literatúru*. V tom čase už platil Októbrový diplom, vydaný v r. 1860, ktorým chcel cisár eliminovať českých a maďarských odporcov

viedenského centralizmu. Týmto dokumentom sa v Uhorsku obnovilo pôvodné župné zriadenie, s ktorým súviselo aj obsadzovanie úradov maďarskou šľachtou. Maďarčina sa týmto činom stala úradnou rečou v Uhorsku a zosilnela aj snaha maďarskej liberálnej šľachty o obnovenie svojho postavenia na základe obnovenia právneho stavu z r. 1848. Hlavným cieľom bolo deklarovanie jediného národa v ríši a tým sa mal stať uhorský národ. Po revolúcii 1848/1849 bol však pôvodný centralizmus Rakúsko-Uhorska oslabený a narastajúce napätie medzi Pešťou a Viedňou motivovalo snahy o oživenie národného hnutia Slovákov. Po vydaní Októbrového diplomu a po vyrešení sporu o charakter spisovnej slovenčiny vydaním Franciscihо *Pešťbudínskych vedomostí* došlo k rozhodnutiu predložiť panovníkovi požiadavky za národnú, územnú a jazykovú suverenitu. Východiskom týchto požiadaviek sa stalo národné zhromaždenie Slovákov, ktoré sa konalo 6. a 7. júna 1861 v Martine. Východiskom rokovania predstaviteľov slovenského národného života, ktorých vo verejnej diskusii podporili národne orientovaní predtavitelia predstavitelia šľachty a zemianstva, bolo rozpracovanie demokratickej koncepcie slovenského národného života v Uhorsku v spise *Hlas za Slovensko*, ktorý vypracoval Š. M. Daxner (1822-1892). Výsledkom martinského rokovania bolo *prijatie Memoranda národa slovenského*, v ktorom sa deklarovani základné požiadavky územnej, národnej a jazykovej suverenity Slovákov vyčlenením slovenského Okolia. Takýmto riešením sa mali garantovať aj jazykové práva Slovákov v školstve a v administratíve. Memorandom sa však neriešili hospodárske a sociálne problémy národnostnej otázky. Významnou súčasťou memorandovžch požiadaviek sa stalo aj postavenie materinského jazyka v správe slovenských obcí mimo slovenského Okolia. Memorandum odvzdala 26. júna 1861 osemčlenná delegácia podpredsedovi Uhorského snemu v Pešti K. Tiszovi. Proti prijatiu Memoranda však ešte pred jeho doručením iniciovali jeho odporcovia za pomoci predstavenstiev jednotlivých žúp podpisovú akciu, ktorá bola predzvesťou jeho neúspechu. Takým istým neúspechom sa skončil aj osud *Návrhu na privilégium a organizáciu slovenského Okolia*, ktorý spolu s preformulovaným *Memorandom* kratšieho a koncíznejšieho charakteru odovzdala vo Viedni deputácia predstaviteľov slovenského národného hnutia vedená Š. Moyzesom a K. Kuzmánym 12. 12. 1861 panovníkovi Františkovi Jozefovi I. Požiadavky zamerané na uznanie Slovákov za osobitný národ v Uhorsku, na konštituovanie územia obývaného Slovákmi pod názvom hornouhorské Okolie slovenské ako autonómnej národnostnej oblasti s vlastnou politickou a súdnou správou, úradným jazykom, na vydanie privilégia zabezpečujúceho tieto práva a zníženie daňových poplatkov neboli viedenským ani peštianskym dvorom uznané. Jediným ústupkom zo strany panovníckeho dvora bola možnosť

používať slovenčinu na niektorých katolíckych gymnáziách. Aj tieto ústupky však trvali krátko.

Kodifikáciou upravenej štúrovčiny v *Krátkej mluvnici slovenskej* (1852) situácia v používaní jazyka nadobudla kvalitatívne nový charakter. Upravená štúrovčina plnila zjednocujúcu funkciu a podnietula intenzívnejší rozvoj jazyka. Išlo najmä o odpútavanie sa od pretrvávajúcich vzorov klasickej humanistickej vety a o výraznejšiu štýlovú diferenciáciu. V oblasti štýlov bol v štúrovskom období na vysokej úrovni rečnícky štýl, ktorý výrazne vplýval aj na ostatné žánre v oblasti štýlov verejného styku. Dominoval totiž názor, že žánre týchto štýlov majú byť určené na prednes. V reformnom období sa začala uvedomovať špecifickosť odborného štýlu, ktorý sa svojimi novými prostriedkami postupne, najmä v matičnom období, formoval ako samostatný štýl. Z pohľadu umeleckého štýlu kulminovala v reformnom období tvorba štúrovských básnikov a prozaikov: v r. 1853 vydal A. Sládkovič báseň *Detvan*, koncom päťdesiatych rokov dokončil J. Botto svoju báseň *Smrť Jánošíkova* (vyšla až v II. ročníku almanachu Lipa v r. 1862), v r. 1859 vyšla Kalinčiakova romantická próza *Reštavrácia*. V tomto období došlo aj k rozvoju nových umeleckých žánrov, v ktorých sa aktivizovali nové výrazové prostriedky, k rozvoju dramatickej tvorby. V druhej polovici päťdesiatych rokov vydal J. Palárik svoje divadelné komédie *Inkongnito* (1858), *Drotár* (1860) a *Zmierenie alebo dobrodružstvo pri obžinkoch* (1862). V dramatických žánroch sa aktivizovala slovná zásoba rozličných spoločenských vrstiev v rozličných spoločenských situáciách. Okrem diferenciácie v domácej lexike sa v jazyku dramatickej spisby začal objavovať prvok, ktorý z dnešného pohľadu postihuje výrazný sociolingvistický aspekt vtedajších spoločenských vrstiev: vedomú aktivizáciu nedomácich prvkov jazykového systému, ktorými sa v konkrétnym vývinovom období vyznačovanli predstavitelia slovenského zemianstva a meštianstva. Mnohé z týchto znakov mali okrem estetickej funkcie a autorského zámeru upozorniť na nežiadúce javy v jazykových prejavoch postáv z pohľadu domáceho jazyka aj funkciu aktivizujúcu. V reformnom období spisovnej slovenčiny teda dochádzalo k výraznému stabilizovaniu spisovnej normy slovenčiny. Zavŕšením úsilia zaviesť do praxe jednotnú a záväznú podobu nášho národného jazyka bol jej vedecký opis v *Krátkej mluvnici slovenskej*, na ktorú nadväzoval ďalší systémový opis normy adresovaný praktickým používateľom v podobe učebnice doplnenej o slovník a čítanku od J. K. Viktorína *Grammatik der slowakischen Sprache* (2 vydania v r. 1860 vo Viedni, 3. vydanie až v matičnom období v r. 1865 v Pešti). Vydania z r. 1860 sa opierajú o *Krátku mluvnicu slovenskú* a rešpektujú počiatky formujúceho sa odborného štýlu.

Zásady prijaté pravopisnou reformou štúrovčiny v r. 1851 a vydané v *Krátkej mluvnici slovenskej* (1852) pretrvali s menšími úpravami až do súčasnosti. Tvaroslovné a lexikálne prostriedky sa postupne vyvíjali a modifikovali pod vplyvom ďalšieho spoločenského vývinu a pod vplyvom nástupu a rozvoja nových umeleckých postupov. Okrem pozitívnych znakov, z ktorých najvýraznejším je integračná funkcia predstaviteľov jednotlivých spoločenských a konfesionálnych prúdov, rozvoj nových žánrov umeleckého štýlu a aktivizácia domácich jazykových prostriedkov treba niektoré znaky reformy aj kriticky zhodnotiť. Ide najmä o uplatnenie tradičného kritéria v písaní *y* a mäkkého *i*, prispôsobovanie domácich ustálených podôb stavu v češtine (tvary typu *od sluhy, s chlapy*, nom. pl. v podobe *mesta, na ruce*), zavedenie hlásky *ä* ako striednice za pôvodný praslovanský nosový vokál *ę*. Motívom takéhoto riešenia bola snaha o zblíženie slovenského pravopisu a tvaroslovia s tradíciou v iných slovanských jazykoch. V takomto duchu a najmä v kontexte spoločenskej situácie prvej polovice päťdesiatych rokov 19. storočia treba teda chápať pravopisnú reformu štúrovčiny, ktorej 150. výročie si v jeseni t. r. pripomenieme.

Literatúra

HATTALA, M.: Krátka mluvnica slovenská. 1852.

Hlasowé o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky. Spisů musejních číslo XXII. W Praze w komissi u Kronbergra i Řiwnáče 1846.

HODŽA, M., M.: Epigenes Slovenicus. Levoča 1847.

HODŽA, M. M.: Větín o slovenčine. Levoča, Tlačou Jana Wertmüllera a syna 1848, 191 s.

RADLINSKÝ, A.: Prawopis slowenský s krátkou mluwnicí. Viedeň 1851.

ŠTÚR, L.: Nauka reči slovenskej. Vistavená od Ludevíta Štúra. V Prešporku 1846.

ŠTÚR, L.: Nárečja slovenskuo alebo potreba písaňja v tomto nárečí. V Prešporku 1846.

VIKTORÍN, J., K.: Grammatik der slowakischen Sprache. Budapešť 1860.

Helena Májeková

Žalospevi. Interpretácia cyklu Jána Hollého

„Corpus sit, non membra.“ (Quintilianus)

Koncom 18. a začiatkom 19. storočia dochádza v slovenskej literatúre k významnej premene pod vplyvom osvietenských ideí. Viera v schopnosť rozumu vysvetliť svet a riešiť jeho spoločenské a politické problémy napomáhala rozvoju vzdelanosti v národnom jazyku, viedla k vzniku učených spoločností, nových časopisov a povzbudila k aktivite nových autorov. Významnú úlohu zohralo Slovenské učené tovarišstvo, ktorého predstaviteľ Anton Bernolák kodifikoval spisovný jazyk na báze kultúrnej západoslovenčiny. V tomto jazyku, bernolákovskej slovenčine, vytvoril svoje básnické dielo Ján Hollý, najvýraznejší predstaviteľ slovenského klasicizmu. Jeho tvorba sa hlási k antickému odkazu ako depozitu modelov slobody a morálky a spočíva na kánonoch harmónie a rovnováhy. Hollý je autorom eposov *Svatopluk* (1833), *Cirillo-Methodiada* (1835) a *Sláv* (1839), písal idyly, ódy a elégie, z ktorých väčšinu uverejnil v almanachu *Zora* (1835-1840).

Žalospevi Hollý zložil v rokoch 1837-1838, prvýkrát boli publikované v *Zore*: osem v treťom ročníku (1839), tri v štvrtom ročníku (1840). Spoločne vyšli pod číslami I-XI v 1. zväzku *Básňí Jána Hollého 1-4* (1841-1842).

Na konci 18. a na začiatku 19. storočia sa pozornosť autorov rétorických a poetických príručiek obracia ku Quintilánovej výzve *Corpus sit, non membra*, ktorá mala podnietiť autorov rečníckych a umeleckých žánrov, aby tvorili texty, ktoré sa vyznačujú logickou a výrazovou koherenciou, ktoré sú usporiadané ako komponovaný celok a nie ako lineárne radenie jednotlivých častí textu. Ján Hollý akoby uskutočňoval túto požiadavku na priestore svojho celého vedome budovaného klasicistického diela. Hollého básnická kariéra predstavuje typ klasickej a klasicistickej programovej (štylizovanej) aktivity zameranej na premenu a integráciu básnických cieľov, obsahov a techník, vychádzajúcich z antickej literatúry.

Z takejto perspektívy vnímame aj jeho *Žalospevi*, ktoré sa v porovnaní s eposmi, selankami či ódami tešia menšej priazni literárnych vedcov a čitateľov. Hollého súputníci z bernolákovského okruhu o jeho možnostiach nepochybovali: *„buďeme v ňem jedném všeckích grec. a rímsk. básňíkov maťí“* (Korešpondencia , 1969, s. 52). Názor, že ide o ucelený systém, podporujú vnútorné a vonkajšie dôvody: čítanie textu a z neho vychádzajúca interpretácia, porovnanie s textami iných Hollého diel, v ktorých vyjadruje podobné myšlienky, a autorova voľba literárneho žánru.

Začnime tým, čím začínal pri skladaní *Žalospevov s*amotný básnik - výberom žánru. Hollý začal skladať žalospevy po dokončení eposov a pred ódami. Ako pri týchto žánroch, aj pre pôvodné elégie mu boli prípravou preklady antických básnikov v knihe *Rozličné básňe hrďinské, elegiacké a lirické z Virgilia, Teokrita, Homéra, Ovídia, Tirtea a Horáca* (1824). Ako vidíme, Hollý pristúpil k vlastnej tvorbe v rovnakom žánrovom zložení a dokonca aj v poradí. Z básní *„elegiackích“* preložil druhý list z Ovídiových Heroíd a vojenské elégie gréckeho básnika Tyrtaia. Hoci sa básnik porovnával aj s rímskym elegikom Tibullom, vzorom mu bol predovšetkým Ovídius, od čias ktorého má elégia zásadne žalospevný charakter - predtým sa konštituovala ako útvar s rozmanitým obsahom: ľúbostným, politickým, etickým. Uveďme aj tradíciu humanisticko-barokového elegizmu, ktorý bol súčasťou slovanskej tematiky: náreky nad zašlou slávou a porobou Slovanov, ktorí sa kedysi pýšili rozlohou a slávou. Súčasťou humanisticko-barokového slavizmu bol prvok

mesianistický - nádej v príchod osloboditeľa, ktorý mal pokračovanie v národnoobrodeneckom slovanskom mesianizme. Do úvahy berme aj literárne žánre biblických žalmov: chválospevy a vďakyvzdania, spoločné a individuálne náreky, mesianistické a preklínacie žalmy.

Druhým kritériom pre intenciu vnímať Hollého *Žalospevi* ako súčasť premyslene komponovaného celku je kontaktibilita s inými jeho dielami. Prvým signálom pre čitateľa je už rok 1805 a spis *Planctus viro Michaeli Korbelyi* s dvomi latinskými skladbami Jána Hollého. Prvá je zložená hexametrom a má charakter chválospevný, druhá je napísaná v elegickom distichu a má charakter žalospevný. Prítomnosť elegického a ódického prvku sa stane príznačným pre Hollého žalospevy, najmä tie, ktoré sú venované významným mužom. V tejto súvislosti možno spomenúť aj tri básne - *„poďekování“*, ktoré Hollý pôvodne chcel priradil k žalospevom do prvého zväzku *Básní*. Pre autora sa tak rozhodujúcim javilo kritérium metrické, teda elegické distichon týchto skladieb, pričom hymnickým charakterom by korešpondovali s oslavným prvkom najmä posledných troch Hollého žalospevov. Nakoniec boli po dohode s vydavateľom Martinom Hamuliakom zaradené na koniec cyklu *Rozľičné básňe*, aspoň do „susedstva“ *Žalospevov.* Prvých osem elégií svojím obsahom a významom tvorí lyrické pendanty k národným „hrdinským“ eposom.

Teraz prejdime k samotným *Žalospevom* . Signálom, ktorý upozorňuje na stmeľujúcu funkciu motívov v Hollého diele, je úvodná báseň, v ktorej *Umka ponúka básňika, abi i žalospevi spíval*. Zastihne básnika, ako inak, keď *„nad mihavú a po ňežních ľahki plinúcú rákosinách mlákú ešče ve Mlíči seďel “* (Dielo 7, s. 9)*,* a vyzve ho, aby vymenil žáner - hudobný nástroj,

„Včil teda víťazkú na mojém zaves dube už trúbu“;
Radšej si trúchlú pred seba vezmi peseň.
Neb vác máš smutních ve slovenském národe príhod
Než veselích; vác bíd nežľi dobrého zažil.“
(Dielo 7, s. 10)

Pripomeňme, že Hollý od tvorby v latinskom jazyku k poézii v bernolákovskej slovenčine prešiel *„zbudení“* Umkou v básni *Podbúdzáňí Ňemňislava* (Dielo 8, s. 145) a v óde *Na lutnu* básnik ohlási tvorbu náboženských piesní - vymení *„slavskú lutnu“* za *„nábožnú harfu“* (Dielo 8, s. 128).

V poslednom dvojverší prvého (programového) žalospevu sa básnik rozhodne, že *„má už ľen trúchlú zňeť bude Umka peseň“* (Dielo 7, s. 10), aby svoj *trúchlý* hlas hneď v prvom distichu nasledujúceho žalospevu *Plač Matki Slávi* odovzdal Matke Sláve, ktorá *„na staveném v modréj obloze mračňe seďí“* (Dielo 7, s. 13):

„Čá sa to tak smutná po povetrú kvílba ozývá?
Aj to saméj trúchlí Matki je Slávi ohlas!“
(Dielo 7, s. 13)

Obraz Matky Slávy, trúchliacej *„nad ohromnú Tatrú“*, preniesol Hollý z úvodných veršov prvého „plaču“ v takmer identickej podobe do záverečných veršov štvrtého, posledného „plaču“:

„Tak smutná za dlhší čas Matka narícala Sláva,
Na staveném v modréj obloze mračňe seďíc.
Tatri koľem trúchlé trúchlí roznášali ohlas.“
(Dielo 7, s. 38)

A ešte raz nachádzame podobné verše v žalospeve *Na smrť Jura Palkoviča:*

„Jestľi kedi s´ trúchlú tatranská spívala Umko,
Včil naozaj trúchlú ustami zazňi peseň:“
(Dielo 7, s. 77)

Rovnako v poslednom žalospeve *Na smrť Františka cisára : „strašlivú trúchlé roznáša ohlasi trúbú“* (Dielo 7, s. 83). Takéto návraty, opakovania chápeme u Hollého nie ako nedostatok invencie, ale ako prejav vedomého úsila komponovať dielo v duchu klasicistického „poriadku“. To, že tento postup presahuje nielen báseň, ale aj žáner , dokladá prítomnosť obrazu matky a odrodilého syna v óde *Hlas Tatri*.

Matka Sláva a jej synovia sú „protagonistami“ štyroch žalospevov. Subjektom „plačov“ je Matka Sláva, personifikácia Slovanstva, ktorá má predobraz v antickej a biblickej tradícii. Idealizovaná Matka Sláva je prameňom morálnej vznešenosti, čím pripomína hrdinky Ovídiových elégií. Obraz slovanskej matky nariekajúcej nad minulosťou svojich synov ako alegória slávnej minulosti a nešťastnej prítomnosti bol súčasťou národnoobrodeneckej ideológie a ani u Hollého mu nemožno uprieť tento význam. No v intenciách jeho klasicistického konceptu sa vynárajú aj iné konotácie. Najprv uveďme, že už v selanke *Horislav* nájdeme obraz opustenej matky, ktorý je vyjadrením kontrastu mestského a pastierskeho života: *„Zasľepení mírnú sťe opustili prírodu matku.“* V žalospeve *Na smrť Aleksandra Rudnaího* , významného cirkevného predstaviteľa, nahrádza Matku Slávu matka Cirkev, *„cirkev uherská“* (Dielo 7, s. 69):

„Koľko sa Ostrihomem vládnúcá strápila matka,
Keď ňesitá ostrú smrť sa ho dotkla kosú.
Čím vatšú si na ňem ščasťá zakládala náďej
A skórší dávnéj úfala bídi koňec:
Tím horšé ubohéj poprerážali srdco boľesťi,
Tím slz horkejšé ťiskli sa kapki z očí.“
(Dielo 7, s. 70)

Nachádzame tu jasnú konotáciu s obrazom kresťanskej „bolestnej Matky “, a na rozdiel od nepotešenej Matky Slávy sa v súlade s kresťanskou interpretáciou smrti mení žiaľ matky cirkvi na radosť, veď zomrelý Rudnay *„predca je víťaz“* (Dielo 7, s.72):

„Hňeď paťkrát paďesátoročé ven žáľe vipúšťá,
V misľi sa rozveselí, a k ňebu takto volá:
Živ buď A l e x a d e r najdražší tento miláček,
Najvatšá dosaváď rozkoš a pícha moja!“
(Dielo 7, s. 72)

Žalospevný charakter sa tak mení na hymnický, modlitby *„milej matke“* prinesú *„omnoho jasnejšú než kedi slávu mala“* (Dielo 7, s. 73). Aj zaradenie tohto žalospevu až po „národných“ žalospevoch korešponduje s usporiadaním selaniek; na ich konci želal si mať Hollý *„pre svój nábožní obsah“ báseň Spasiteľ* (Korešpondencia, 1967, s. 106).

Matka Sláva sa však vracia „na scénu“: v žalospeve *Na smrťJura Palkoviča*, tiež vysokého cirkevného hodnostára, ktorý však ako mecén a vydavateľ bernolákovcov si v Hollého systéme významov získal účasť Matky Slávy ako personifikovaného slovanského a slovenského sveta. Vyústenie básne je v súlade s predchádzajúcim žalospevom, keď sa oplakávanie mení na oslavovanie: po smrti Palkoviča čaká nebeská *„hojná odplata slávi“* a *„slavné chváľi peseň“* (Dielo 7, s. 79).

V „plačoch“ je Matka Sláva komponovaná ako neindividualizovaný typ, jej štylizácia je založená na tragicko-patetickom geste. Nielen v prvom z týchto štyroch žalospevov, ale vo všetkých *„nad vlastními také náreki sinmi veďe“* (Dielo 7, s. 13). Len v prvom z nich oplakáva *„dobrích sinkov“*, čiže minulosť Slovanov a ich tradičné cnosti: mierumilovnosť, pracovitosť, mravnosť a spevavosť. Tento „zlatý vek “

Slovanov konfrontuje so zlobou a nenávisťou „cudzích“, ktorých čaká v konečnom účtovaní „odplata“:

„Však pamatajťe, že trest okusí, kdo krivdu činívá,
odplatu, kdo spravenú od zlosti kirivdu ňese.“
(Dielo 7, s. 17)

V ďalších troch žalospevoch máme obrazy stratených synov: *„ňemilí “* a *„zrádní“* Vratislav v *Plači Matki Slávi nad Vratislavem*, *„nesvorní“* a *„neščasní sinové“* v *Plači Matki Slávi nad sinami Svatoplukovími* a *„odrodilí sinové“* v *Plači Matki Slávi nad odroďilími sinami* sú typovými protikladmi *„zmužilých“* slovanských hrdinov z *„víťazských“* eposov. Tieto žalospevy sú prepojené nielen postavou Matky Slávy a jej nehodných synov, ale aj elegickým sentimentalizmom inšpirovaným Ovidiom a alúziami pripomínajúcimi Jána Kollára, atmosférou nie vzdialenou Jeremiášovým nárekom, takže si vyslúžili obdiv voči Hollému inak rezervovaného Hurbana: „V žalospevoch je vyspievaná žalosť nad obojím nešťastím, dávnym i terajším, s maľovaným krásne výhľadom do budúcnosti“ (Ján Hollý, 1964, s. 119). Spoločne so žalospevmi na smrť Rudnaya a Palkoviča exponujú vlastnosti, v ktorých sa antická *virtus* dopĺňa so štyrmi základnými kresťanskými cnosťami: múdrosťou, miernosťou, spravodlivosťou a zmužilosťou.

Prejdime k trom „prostredným“ žalospevom: básne *Sťažování Mojmíra*, *Naríkání Rastislava* a *Lúčení Svatoboga Svatoplukoviča zoborského pústevňíka* sú umiestnené medzi „plače“ a elégie „na smrť“ a zároveň majú funkciu integrátora elegického cyklu. Spoločným motívom „mužských“ nárekov je strata kráľovskej hodnosti a obsahom vyrozprávanie vlastného osudu, keď po vrchole slávy nastal pád. Básnik využíva situácie známe už z eposov, básne sú prepojené postavami Mojmíra, Rastislava a Svatoboga. V žalospevoch Mojmíra a Rastislava, niekdajších *„zmužilích“* panovníkov, nenachádzame tradičné žalospevné tóny a tomu zodpovedajúce básnické prostriedky. Nenachádzame tu žiadne *„kapki slz“, „horké kapki“, „mokré líca“, „trúchlé ohlasi“, „horkí nárek“, „náramné kvíľe“, „strašľivohlučné kvíľe na kvíľe“* a pod. *“Sťažování Mojmíra“* má polemicko-apologetický charakter. V básni nachádzame vyjadrenia ľútosti nad zmareným úsilím o rozkvet *„slovenskéj vlasťi“* (Dielo 7, s. 42):

„Jak sem já dichťil, jak sem sa ve práci zanášal,
Má abi vždi stálí mávala krajna pokoj.
Mocějšéj v sebe bezpečná ponabívala vládi,
V orbe a zmáháňú statku bohatstva došla.
Vicvičená v naukách, ve mravoch zďelanosti dosáhla,
A k vatšému porád ménu a sláve išla.“
(Dielo 7, s. 41)

S tým kontrastuje hodnotenie konania *„nadutích Ňemcov“ (Dielo 7, s. 41):*

„Na ščasťí a celú višší do vládi idúcú
Krajnu ňenávistním patrili vždicki okom.
I preto rozľičních vihľedávaľi príčini zádrap,
Jakbi ze knížatskéj mohľi ma vládi zraziť.
(Dielo 7, s. 43)

Záver žalospevu prináša odkaz panovníkovi Rastislavovi a predznamenáva aj jeho neblahý osud, nad ktorým samotný Rastislav *„naríká“* v nasledujúcej básni. Oba tieto žalospevy sa postavami slovanských (pre Hollého slovenských) panovníkov hlásia k eposom. Báseň *Lúčeňí Svatoboga Svatoplukoviča zoborského pústevníka* je podľa hodnotenia jej autora „znameňiťejšá medzi slovenskími vec“ (Korešpondencia, 1967, s. 115) a je v nej poetizovaná a heroizovaná duševná sila vynaložená na obeť,

ktorú vyžaduje zrieknutie sa osobného života. Báseň korešponduje s historicko-mytologickou tematikou eposov i predošlých žalospevov, ale „obrátením“ Svatoboga z kráľa na pustovníka, ktorý si dobýva večné, *„neozbrojení královstvo“* (Dielo 7, s. 65), dostáva „nábožný obsah“, čo korešponduje s poslednými selankami a ódami. Posledný, jedenásty žalospev *Na smrť Františka cisára* možno považovať za autentické vyjadrenie Hollého konzervatívnych postojov k revolúcii:

„Dávné prává ruší, dobrí šlape nohma porádek,
Nábožnosť vivrácá a z ňeba virve Boha.
Rovnosť ze slobodú hlásí všem jednako patriť,
Rozpekľené preklatích potvori blúdov učí.“
(Dielo 7, s. 84)

V konaní Ferdinanda, v spôsobe jeho panovania, ktorý preberie po otcovi *„najvíborňejší sin“* (Dielo 7, s. 87), Hollý znova vyzdvihuje a sumarizuje základné cnosti a týmto odkazom završuje celý cyklus *Žalospevov:*

„Neb jeho najlepší panováňá spósob a krotké
Aj mravi aj všeľiké čnosti do techto prešli.
On též tú istú chovající lásku ve srdci
Obšírné ríďiť krajni pokojňe bude;
Nábožnosť zvišovať, spravedelnosť zbrojstvami hájiť,
Prispívať naukám a zvedenosťi ľudu;
Královstvám ščasťí a samé ľen toľko pohodlí
I skvelšú ze všéj možnoti slávu hledať
Tak že zakáď podrží na rakúském prestoľe berlu,
Vždicki celí v ňem oťec zostaňe medzi nami.“
(Dielo 7, s. 87)

Ak teda odhliadneme od príležitostnosti básne, Hollý sa na ploche *Žalospevov* posunul od obrazov stratenej slávy, opustenej Matky Slávy a odrodilých synov k vízii budúcej slávy a predstave dobrého otca.

Podobný posun nastal v prítomnosti a hierarchizácii geografických reálií. V prvých ôsmych žalospevoch nachádzame obrazy slovenskej krajiny, svedkom nárekov sú Tatry, Nitra, Devín, Zobor, Trenčín, smútok vyjadrujú rozbúrené slovenské rieky Dunaj, Váh, Hron. V žalospeve venovanom Rudnayovi smúti uhorská vlasť a Ostrihom, v poslednom *„mnoho krajin“ (*Dielo 7, s. 87). „V týchto obrazoch sú antropologické, národné i konkrétne miestopisné prvky integrované do služieb jedného významu, jednej idey“ (Mikula, 1997, s. 37).

Repertoár tém a ideových postojov, ale aj ďalšie vrstvy štruktúry Hollého *Žalospevov* sledujeme so zámerom ukázať vedomé budovanie navonok i vnútorne koherentného diela. Elégie patrili podľa klasicistického konceptu k „vysokým“ žánrom a Hollý sa usilovať o takúto „vysokú“ estetickú kvalitu.

Podľa klasicistického ideálu organizuje autor významovú štruktúru svojej poézie. Cieľom klasicistického umenia je exaltácia a kontemplácia krásy - „ideálnej krásy“. Fyzická ľudská krása sa v Hollého veršoch nájde zriedkavo. Na obrazy krásnej prírody je jeho poézia bohatá najmä vďaka selankám a niektorým ódam. Práve v obrazoch prírody sa mohla prejaviť básnikova imaginatívnosť a invenčnosť. V žalospevoch obrazy prírody s kvetmi, farbami a vôňami nenájdeme, pretože od veľkej bolesti zamrela: *„toľkú ustrnutá sama príroda darmo ňecítí, /darmo daními na jev ňeklaďe znakmi žalosť“* (Dielo 7, s. 71). Kvety nekrášlia záhrady a lúky, nekropí ich rosa či dážď - sú z nich upletené pohrebné vence a polievajú ich slzy: *„Z bílích upľeťené laľií a prehojňe ťečúcích / od slz pokropené na sľichi vence sipe.“* (Dielo 7, s. 70). Predsa ale jeden takmer „selankovitý“ obraz záhrady Hollý zakomponoval do

básne *Lúčeňí Svatoboga* Svatoplukoviča, teda do elégie, ktorá sa aj inými prvkami štruktúry hlásy k selankám a ódam. Istotne nie náhodou práve verš: *„Sotva začerveňalú preďesílala zorňica žáru“* (Dielo 7, s. 59) avizuje spomenutý obraz pustovníckej jaskyne:

„Vchod po bokoch zeľenal sa mochem, do visosťi ľezúcím
Brečtanem opľeťené od hora bľedlo čelo.
Pred ňú kríž a hrubími koľem ratoľesťami husté
Na hvezdnú sa temer spínaľi víšku dubi.
Od zadu dostupňí veložárňím slnka pobľeskom
Bol trávňík a planích kďekďe ňekoľko hrušek.
Na prostredku malá, aľe pústevňíkovi veľká,
Rídkím oprevená stála zahrádka plotem.
Stok tu i ňeschádzal: neb v jedném lúčini kúťe
Od zlata čisťejšá ťékla ze žrídla voda.
Kvítí rostlo koľem,lúbežnú dichalo vóňú,
A sťeblom obložení dávalo prúdu zrubek.“
(Dielo 7, s. 59)

Ľudská krása v žalospevoch je trasformovaná na krásu duchovnú a idealizovanú, v ubolenej tvári Matky Slávy sa zrkadlí materinská láska, z úst sa derú náreky:

„Roztraťené sem tam vlasi má, oči núter upadlé,
A spaňilé predtím všecki už usta bledé.
Tam vrúcé ze zreňic horkích slz kapki ľejícá
Nad vlastními také náreki sinmi veďe:“
(Dielo 7, s. 13)

Ideálnu krásu v žalospevoch reprezentujú aj obrazy či výrazy miery, vyrovnanosti, rozvážnosti a predovšetkým múdrosti. Takéto vyjadrenia majú funkciu útešnú a očistnú - a to aj vtedy, ba práve vtedy, keď „vysoké“ v konfrontácii s „nízkym“ prehráva:

„Než čo do tak hroznéj ubohích zahrúžilo bídi?
Dobrota jích vlastná záhubu ťáhla na ňích.
Ejhľe ťichí, krotkí, mírní a vždicki pokojní
I všeľikéj prázní úhoni védľi život.“
(Dielo 7, s. 14)

Ak akceptujeme, že v diele Jána Hollého máme „osobnostne scelený estetický systém s rozkošatenou, prakticky kompletnou poetologickou štruktúrou“ (Šmatlák, 1985, s. 32), tak do tohto klasicistického poriadku patrí aj koncept „sublimovaného“. Z takejto perspektívy vidíme aj toľkokrát recyklovaný obraz riek. Rozbúrený a mohutný Dunaj, Váh a Hron sú takými na povrchu, vo svojej hĺbke skrývajú pokoj, ktorý konotuje s majestátnosťou tragickej situácie a vyjadruje dôstojný pátos duchovného rozpoloženia:

„Však sa ňetoľko saméj takoví žál matki dotíká;
Než na celú rovná trúchlota krajnu padá.
Nad ňím ľud, nad ňím každí též od ľudu višší,
Sám ano najvišší plač veďe vlasťi oťec.

Múri ba ňeskonané veľkého ku obďivu chrámu
Zdáľi sa trásť a ďiví huhlotu dávať ohlas.
Sám trúchlí kalním široké pres vímoli vodstvom
Hnal sa Dunaj, sám Hron strašľivo zmúťen hučal.
(Dielo 7, s. 70)

Na rétorickosť štruktúry ako doklad Hollého básnickej virtuozity poukázal J. Kołbuszewski (1978, s. 39-42). V *Žalospevoch* má rétorickosť podobu štylizovaných variácií na konkrétnu tému a miestami prechádza do uvravenosti, ktorú zmierňujú epické vložky o udalostiach, ktoré predchádzali aktuálnej situácii . Z „plačov" Matky Slávy sa dozvieme o národnej minulosti, z elégie na smrť Palkoviča o bernolákovských aktivitách.

Sám Hollý najväčší význam pripisoval prozódii a jazyku. Už na margo prekladov z antickej literatúry v *Rozľičních básňach* sebavedome vyhlásil, že „ti metra robá v slovenskéj literature epochu" (Korešpondencia, 1967, s. 46). Povestné opravy jeho textov sa týkali výlučne metrickej výstavby, vecným chybám nepripisoval veľkú dôležitosť. Bernolákovská slovenčina bola pre neho „k metrickým veršom zvučňejšá a súcejšá" (Korešpondencia, 1967, s. 70) než ktorýkoľvek iný jazyk. Už Hollého súčasníci i nasledujúce generácie pokladali časomieru a bernolákovčinu za prekážky čitateľského prijímania jeho poézie. Dnes, keď máme rozhodujúcu časť básnického diela Jána Hollého k dispozícii aj v moderných prekladoch, chce sa nám súhlasiť s básnikom, že jazyk a forma sú to, „čo najvatšu líbežnost, aneb abich tak povedal, dušu veršom dává" (Korešpondencia, 1967, s. 15).

Básnické dielo Jána Hollého je vo zvláštnej súhre s jeho korešpondenciou. Racionálno-humanistický formálny jazyk „vysokej" poézie a úprimné, „nízke" správy z jeho každodennosti vypovedajú o ním budovanom systéme, o vytváraní jeho „obrazu sveta". Nie je to falošný ideologický systém, ale systém obrazný, rétorický, poetický.

Literatúra:

Fordinálová, E.: Aký si, Ján Hollý, Bratislava, Tatran 1985.

Hollý, J.: Dielo Jána Hollého, zv. 1 - 10, ed. J. Ambruš, Trnava, Spolok sv. Vojtecha 1950.

Ján Hollý očami svojich súčasníkov, ed. J. Ambruš, Bratislava, SVKL 1964.

Jiráni, O.: Antické vlivy v lyrice J. Hollého, Bratislava 2, 1928, s. 76 - 126.

Kołbuszewski, J.: Ján Hollý. Poznámky a dojmy. In: Poézia pravdy a pravda poézie, Bratislava, Tatran 1978, s. 31 - 54.

Korešpondencia Jána Hollého, ed. J. Ambruš, Martin, Matica slovenská 1967.

Korešpondencia Jozefa Petroviča, ed. J. Ambruš, Martin, Matica slovenská 1969.

Kraus, J.: Rétorika v europské kultuře, Praha, Academia 1998.

Mikula, V.: Hollého obraznosť a bernolákovský klasicizmus. In: Od baroka k postmoderne, Levice, L.C.A. 1997, s. 35 - 39.

Šmatlák, S.: Ján Hollý - skutočný klasik slovenskej poézie. In: Hollý, J.: Dielo I, Bratislava, Tatran 1985, s. 9-13.

Turčány, V.: Na krásnú zahradu Hollého Jána, Bratislava, Tatran 1972.

Vyvíjalová, M.: Mladý Ján Hollý, Bratislava, Tatran 1975.

Zuzana Kákošová

Kocúrkovo

Interpretácia prózy Jána Chalupku

Ján Chalupka (1791 - 1871) bol v slovenskom literárnom živote 19. storočia prítomný zhruba polstoročie. Ťažiskovým literárnym druhom pre jeho tvorbu bola celý čas dráma s dominantnou veselohrou a fraškou, jedinou činohrou a moralitou. Okrajovo však písal aj duchovnú a príležitostnú poéziu i prózu náboženskú (kázne), ale najmä satirickú a didaktickonáučnú. Jeho literárnym jazykom bola biblická čeština so slovenskými prvkami, nemčina, maďarčina a na sklonku života aj štúrovská slovenčina. Prepísal do nej pre súborné vydanie všetky svoje drámy.

Aj keď je teda Ján Chalupka významný predovšetkým ako dramatik, jeho takmer výlučne satirická próza je dôležitá v profile slovenskej prózy 30. a 40. rokov 19. storočia najmä preto, že predstavuje "akýsi negatív vlastenčiacich a sentimentalizujúcich tendencií v próze" (Marčok, 1968, s. 337). Našu pozornosť si z nej zaslúži predovšetkým próza *Kocúrkovo*, i keď Chalupkov pokus o satirický román *Bedeguz*, *Gyula Kolompos und Pista Kurtaforint. Eine Donquixottiade nach der neuesten Mode von P. P.* (Bendeguz, Ďula Kolompoš a Pišta Kurtaforint, donkichotijáda podľa najnovšej módy od P. P., 1841) je umelecky vydarenejší. Napísal ho však po nemecky, vydal anonymne v Lipsku a pomerne úspešne sa mu podarilo zašifrovať v úvode k románu skutočný pôvod a pôvodcu diela. Román *Bendegúz* tak vlastne pre svoju obmedzenú pôsobnosť (do slovenčiny bol preložený až roku 1953) možno veľmi ťažko konfrontovať s dobovou beletristickou spisbou písanou v češtine, bernolákovčine, či neskôr i v štúrovskej slovenčine.

Svoju interpretáciu zameriam na Chalupkovu satirickú prózu *Kocúrkovo* (Hronka, 1836), ktorá je z jeho "kocúrkovských" próz najdlhšia a má najbližšie k beletrii. V 30. a 40. rokoch totiž Chalupka uverejňoval v Tatranke, Orle tatránskom, ale aj v Belopotockého Vlasteneckom kalendári drobné humoristické a satirické prózy často anekdotického charakteru, z ktorých mnohé sa odohrávajú tiež v Kocúrkove.

V dejinách slovenskej literatúry sa už tradične môžeme stretnúť s názorom, že Ján Chalupka napísal vlastne dve diela pod názvom *Kocúrkovo*, najskôr divadelnú hru (mimochodom to bola a je jeho prvá a zároveň aj najúspešnejšia veselohra) s podnadpisom *Len aby sme v hanbe nezostali* (publikovaná i premiérovaná bola v roku 1830) a prózu *Kocúrkovo*, už bez podtitulov, ktorá bola publikovaná v prvom ročníku Kuzmányho *Hronky* (1836, zv. 1, s. 78 - 84; zv. 2, s. 84 - 89 a zv. 3., s. 56 - 61) a ktorá podľa tradície vraj predstavuje prozaický variant rovnomennej divadelnej hry. Hneď v úvode si dovolím polemizovať s týmto hodnotením prozaického *Kocúrkova* ako akéhosi prozaického prepisu divadelnej hry. Majú síce spoločný názov (i keď druhá a tretia časť prózy má názov *Z Kocúrkova*), a tým aj "miesto deja", niektoré postavy a tiež epizódy, ale ako chcem ukázať v svojom príspevku, nejde tu o priamy prozaický variant jedinej hry.

Próza *Kocúrkovo* vychádza totiž v čase, keď už Chalupka napísal a uverejnil väčšinu svojich "kocúrkovských" veselohier a frašiek: *Kocourkovo, anebo: Jen abychom v hanbě nezůstali* (1830), *Všecko naopak, aneb: Tesnošilova Anička se žení a Honzík se vydává* (1832), *Trasořitka, anebo: Stará láska se předce dočekala* (1833), *Třináctá hodina, aneb: Však se nahledíme, kdo bude hlásníkem v Kocourkově* (1835) a maďarská verzia hry *Starouš plesnivec anebo Čtyři svadby na jednom pohřebe v Kocourkově* (maď. 1835, čes. 1837).

Kocúrkovo je Chalupkovou obdobou antického mesta Abdéra. Toto prístavné mesto sa nachádza na najsevernejšom cípe Tráckeho mora. Napriek tomu, že rodákmi z Abdéry boli slávni filozofi Démokritos a Prótagorás, mesto si pre zaostalosť obyvateľstva možno už v 5. storočí pred Kristom vyslúžilo povesť antického Kocúrkova. V modernej dobe sa táto povesť rozšírila najmä na základe literárneho spracovania CH. M. Wielanda a jeho diela *Geschichte der Abderiten* (1774), ktorý bol u nás na prelome 18. a 19. storočia prekladaný predovšetkým ako básnik.

Drámam i prózam "spoločné miesto deja" dostáva v próze *Kocúrkovo* podrobnejšiu charakteristiku, a to predovšetkým jeho spoločenský, kultúrny, ale aj "hospodársky" život. Priamu nadväznosť ešte reprezentujú jednotlivé detaily, z ktorých najmarkantnejšie sú postavy. Okrem Tesnošila (*Kocourkovo* i *Všecko naopak*), je to napríklad Kudrlinka (richtárova kuchárka vo fraške *Třináctá hodina*). Aj v próze sa mestský dráb volá Ulap (rovnako ako hajdúch vo vyššie menovanej fraške), krčmár je Vodupil a doktor Lesebuch (rovnako ako v *Trasořitke*). Maliar, čo vymaľoval prazvláštne obrazy na kocúrkovských šibeniciach (8. kapitola prózy) sa tiež volá Pomazal ako hlavná postava slovenskej verzie staršej po maďarsky napísanej frašky *Starouš plesnivec*. Anticipačne pôsobí detail z tretej kapitoly prózy, keď Chalupka informuje: "...ale zlatník se nedávno osadil". Jednou z hlavných postáv poslednej Chalupkovej veselohry *Juvelír* (z nemeckého Juwelier, klenotník) je podvodník Randaházy, ktorý sa vydáva za klenotníka. Cez túto postavu i cez identickú charakteristiku cudzinca ako "Odkundesa", či "skade ruka skade noha" (Stonoha v 11. výstupe II. dejstva veselohry *Juvelír* a rozprávač v 2. kapitole prózy *Kocúrkovo*) akoby próza už vopred obsiahla priestor celého Kocúrkova, kocúrkovských hier minulých i budúcich.

Kocúrkovo žánrom pripomína staršie prózy, osnované na princípe putovania a sprostredkovania zážitkov z cesty. Hneď v úvode informuje rozprávač o svojom predsavzatí opísať život v Kocúrkove z vlastnej skúsenosti, keďže tu istý čas dobrovoľne pobudol: bol to presne rok, "od Michala do Michala" (takto sa najímali voľakedy sluhovia do služby). Podáva teda "vlastné" zážitky, názory a postrehy "cestovateľa". Naznačuje tým aj to, že má s čím porovnávať, že toho pozná veľa a môže vynášať súdy a hodnotiť. Motivácia úmyslom navštíviť niečo a spoznať to predstavuje racionalisticko-osvietenský typ, ktorý má svoje korene ešte v snahe humanistov "presvedčiť sa na vlastné oči o podstate vecí".

Tieto informácie nám rozprávač podáva v krátkom úvode a predstavujú vonkajší rámec rozprávania. Samotný text sa potom nielen člení na jednotlivé kapitoly, ale viacmenej v súlade s týmto členením predstavuje aj konglomerát textov rôzne žánrovo profilovaných. Do základného rozprávania je vložený fiktívny dialóg alegorickej postavy Hronky s Čitateľom (5. kapitola, *Hronka chodí v smutku*), paródia na náboženskú kázeň (6. kapitola, *Pán Farář Kocúrkovský. - Otčenáš con variazioni, a c. t. p.*), či divadelno-dramaticky koncipovaná voľba obecného hlásnika (7. kapitola, *Kocúrkované sobě volí Hlásníka. Ponocného.*). Aj v inak pokojných, výkladových kapitolách niektoré dôležité, často charakterizačné dialógy sa premieňajú u Chalupku na dramaticky koncipované scénky. V 2. kapitole s názvom *Kocúrkovan, Němec a Cuzozemec* má scénka zosmiešnenia rozprávača ako slabého znalca Biblie a tým aj hlupáka miestnym "znalcom", "biblickým krejčím" alebo "krejčírskym biblistom" Strihajom charakter kolektívneho, veľmi spontánneho dialógu, v ktorom sa dynamicky, s minimom uvádzacích viet striedajú repliky jednotlivých účastníkov debaty v krčme "Pod volovým rohem".

Prvé štyri kapitoly, ktoré tvoria prvú uverejnenú časť prózy *Kocúrkovo*, pôsobia *po žánrovej stránke* jednoliatejším dojmom. Nachádzame v nich predovšetkým satirický opis, v ktorom dominuje úloha rozprávača. V zvyšných kapitolách (sú tiež štyri) uverejnených v ďalších dvoch častiach sa táto jednotiaca úloha rozprávača oslabuje, alebo úplne stráca (5. kapitola, *Hronka chodí v smutku*), čo má za následok úplné rozdrobenie textu *na* významovo

samostatné časti, ktoré sú aj žánrovo nesúrodé. Pripojením poslednej kapitoly (8. kapitola, *Vypsání Kocúrkova. - Šibenice.*) akoby sa potvrdzovalo tušené. Nielen Kocúrkovo a Kocúrkovania sú prevráteným obrazom "normálnosti", ale celý opis, portrét Kocúrkova ako fenoménu je obrátený naruby. Chalupka končí tým, čím sa "správny" opis začína, čiže opisom Kocúrkova. Ale to nestačí, aj tento opis je opačný, začína šibeničným vrchom ("strmí nad samým městem"), ktorým sa v klasickej topografii buď končilo, alebo sa radšej nespomínal vôbec.

Autorova prítomnosť v texte, jeho zaujatosť o to, čo rozpráva, je zjavná už od prvých riadkov textu a Chalupka ju ani v ďalších častiach nezastiera, aj keď smerom k záveru ju možno trochu oslabuje. Tým, že *Kocúrkovo* predstavuje žánrový konglomerát viacerých prvkov, aj rozprávač dostáva rôzne podoby. V častiach, kde prevládne oboznamujúci, referujúci opisný spôsob podania látky, je v popredí rozprávač ako vševedúci, suverénny, ale najmä polemický a ironický komentátor načrtnutých príhod, vyslovených názorov. V dramaticky koncipovaných kapitolách ustupuje do úzadia a prejavuje sa cez aktérov dialógu (5. kapitola, cez obe postavy) alebo prejaví svoj postoj cez celkové vyznenie scény (7. kapitola, *Kocúrkované sobě volí Hlásníka. Ponocného*). V plasticky a dramaticky podanej voľbe obecného hlásnika, na rozdiel od frašky *Třináctá hodina,* nepovažuje za potrebné*,* aby vôbec nejakého hlásnika zvolili. Dôležitá a prvoradá je scéna priebehu volieb, nie ich výsledok! Vo fraške si meštianstvo na čele s richtárom Krivosúdom vyberie Maďara, ktorému údajne akotak rozumie, kým v próze ukáže Chalupka len nepredstaviteľné zmätky spojené s jeho voľbou a rieši pseudoproblém, čo urobiť so zosadeným hlásnikom. Riešenie je typicky kocúrkovské, hlúpe a smiešne zároveň: "postaví se na stráž do kapustnice". Pointu kapitoly má však opäť v rukách rozprávač, ktorý svojím aforistickým komentárom "Není to dobře, velikým pánům se vtírat do příbuznosti", dodá kapitole širšiu platnosť.

Donkichotstvo je ďalším charakteristickým znakom rozprávača. Naznačuje sa priamo, ale najmä nepriamo cez zjavne márne úsilie ostrej kritiky pôsobiť kladne na svoje objekty:

" Z každého okna hlavy po mně kúkali, a mimo jdúcí se zastavili: Ale si drndá ten Němčisko! mluvil jeden! Opravdový Don Quixotte, mluvil druhý;" Na miestach, kde sa autor zapája aktívne do diania, kde jeho rozprávač nadobúda črty konkrétnej postavy (2. kapitola) donkichotovská je jeho snaha nájsť uznanie medzi Kocúrkovčanmi, ktorí sú "nad tisíce jiných múdřejší" v táraní a pseufilozofovaní. Chalupka však, verný svojej typickej autorskej tendencii, je ironický aj sám k sebe, k svojim snahám "pravdivo" podať správu o kocúrkovskom živote:

"A poněvadž i kdo není Kocúrkovan, chyby a dokonalosti lépe vidí na jiném, než sám na sobě, což nebude hodnověrné mé svědectví, když i já chyby - - ? co chyby? Lingva praecurrit mentem. Já v Kocúrkově žádné chyby nenalézám." (1. kapitola)

Táto časť úvodnej kapitoly udá tón celému rozprávaniu. Úplne vážne sa tu hovorí o veľmi smiešnych veciach, komické sa podáva ako vážne, nezmyselné ako zmysluplné, táranie sa považuje za hlboké filozofovanie. Celý opis a charakteristiku Kocúrkova, jeho obyvateľov a ich spôsobu života korunuje zdanlivo nezmyselne pripojený podrobný opis šibeníc nad mestom a záverečné konštatovanie už nie rozprávača, ale isto samotného autora: "Tolik o šibenicech; budúcně nic více!"

V *Kocúrkove* sa Chalupka dôsledne pohybuje v meštianskej spoločnosti, absentujú tu postavy zo šľachtického prostredia (vo veselohre *Kocourkovo* to bol Pán z Chudobíc a jeho syn Attila), ale i postavy z ľudového prostredia (rovnako vo veselohre *Kocourkovo* mali významnú úlohu zbojníci Rajnoha, Garazda a Krahulec). Dominujú tu mešťania ako takí, v podstate bezmenná masa množstva ľudí, ktorí sa prejavujú jednotlivými replikami v dynamicky koncipovaných hromadných scénach: spor v krčme o to, kto lepšie pozná Bibliu,

kapitola o kultúrnom živote Kocúrkovanov a kolektívny portrét "kultúrychtivých" občanov, voľba hlásnika a pod. Spomedzi nich z anonymity vystupuje len niekoľko postáv, ktoré však predstavujú skôr všeobecný typ, nie individuálny charakter.

Postavy sú pomenované svojou funkciou (Notárius, pán mestský Kapitán, pán Farár, Richtár, Mäsiar). Len jednotlivo majú postavy mená, z ktorých niektoré, ako som už vyššie uviedla, poznáme z Chalupkových dramatických textov: čižmár Tesnošil, Kudrlinka, doktor Lesebuch, Ulap, krčmár Vodupil, maliar Pomazal, ku ktorým pribudol krajčírsky majster Šrihay. Osobitné postavenie medzi postavami Kocúrkova majú alegorická postava Hronky a fiktívny Čitateľ z piatej kapitoly.

Podstata zobrazovacej metódy postáv spočíva v tom, že postava má základné veľmi výrazné črty typu, ktorý zastupuje a funkcie, ktorú zastáva v kocúrkovskej hierarchii. Na Chalupkových postavách sa prejavuje jeho umenie karikatúry, postava má vždy jednu hlavnú vlastnosť, ktorá ju určuje a práve ona je podrobená karikatúre: pán mestský kapitán si neprimerane zakladá na svojej dôstojnosti vyplývajúcej podľa neho z jeho úradu. V kontraste s ňou je však zobrazený v situáciách, ktoré túto jeho vážnosť a dôstojnosť popierajú a znevažujú (4. kapitola): zaspí pri predstavení divadla, opije sa a skončí v blate pred radnicou. Jeho reakcia je rovnako typická pre "malých" a malicherných ľudí: komediantov, na ktorých predstavení zaspal, a ktorých preto považuje za príčinu všetkého zla, vykáže okamžite z mesta.

Najvýraznejšie sa Chalupka pokúša o paródiu pri portréte kocúrkovského pána Farára. Venuje mu celú kapitolu a zameriava sa na jeho pôsobenie v kostole, z ktorého si všíma jeho zvláštnu logiku, argumentáciu a spôsob presviedčania veriacich. Paródia typickej postavy z malomestskej prípadne dedinskej inteligencie prerastá v tejto kapitole do pamfletu na kazateľskú literatúru vôbec.

Postavy Chalupkovho *Kocúrkova* na rozdiel od jeho "kocúrkovských" drám reprezentujú predovšetkým svet mužov. V podstate jediná kapitola, ktorá podáva obraz o pestrosti obyvateľov prozaického *Kocúrkova,* je 4. kapitola *Medved, opice a Maria Štuartka*, ktorá sa týka "kultúrneho" života v meste a podáva obraz o chápaní kultúry a kultúrnosti v kocúrkovskom slova zmysle. Odohráva sa tu fiktívny i reálny súboj dvoch spôsobov zábavy: ľudovej, ktorú reprezentujú komedianti a produkcia cirkusového charakteru (medveď, cvičené opice a ich kúsky) a vysokej, vznešenej podoby kultúry, ktorú reprezentuje divadelné predstavenie hry Mária Stuartová. Vidina honosnosti kráľovského dvora (podľa vysvetlenia miestneho "vzdelanca" Notáriusa ide o egyptskú kráľovnú Kleopatru, ktorú dala iná kráľovná popraviť) a živého kata priláka množstvo najmä kocúrkovských dám. O čo neprimeranejšie sú ich očakávania, o to hlbšie je ich sklamanie:

- To co nejhlavnější bylo, prej, ty šidíři vynechali - "Kata nebylo ani vidět, o koruně ani slýchu, a ty šaty! naše paní richtárka ma stokrát nádhernější, jako ta královna."

Postavy Chalupkovho *Kocúrkova* v podstate nemajú nijaké city, emócie, skôr majú svoje neresti, ktorými sa názorne predstavujú v situáciách najmä anekdotického charakteru. V próze sa nestretneme s vyslovením postavy o svojom národnostnom cítení, ako to robí Chalupka v prípade učiteľa Svobodu v druhom dejstve veselohry *Kocourkovo*.

Jazykom rozprávača je mierne slovakizovaná biblická čeština, množstvo latinských a biblických citátov ju štylisticky povyšuje a signalizuje najmä výkladový a argumentačný prístup rozprávača k predmetu. Hovorové prvky nájdeme skôr v jednotlivých prehovoroch postáv, aj to nie vždy a v rovnakej miere.

Próza *Kocúrkovo* predstavuje bezsujetovú prózu, ktorá má dejovú stránku založenú na komponovaní epizód ako ilustrácií výkladu autora, jeho postrehov a komentárov. Epizodický

dej je rozčlenený na jednotlivé scénky (ako v dráme) a spájací tmel predstavujú autorské komentáre, vysvetlenia a manifestované postoje. Scény majú pointu, takže v jednej kapitole ich máme niekoľko.

Text sa člení na relatívne uzavreté kapitoly, ktorých je osem:

1. *Můj příjezd do Kocúrkova*

2. *Kocúrkovan, Němec a Cuzozemec*

3. *Obchod a promysl* (industria) *v Kocúrkově*

4. *Medved, opice a Maria Štuartka*

5. *Hronka chodí v smutku*

6. *Pán Farář Kocúrkovský - Otčenáš* con variazioni, *a c. t. p.*

7. *Kocúrkované sobě volí Hlásníka*

8. *Vypsání Kocúrkova. - Šibenice.*

Ich relatívna uzavretosť spočíva v samostatnej hlavnej téme kapitoly, ktorú reprezentuje jej titul, relatívnosť zasa v tom, že sa rozprávač odvoláva na predchádzajúce udalosti a cez významové súvislosti ich navzájom prepája. Väčšiu kompaktnosť vykazujú prvé štyri kapitoly, ktoré tvoria prvú časť prózy. Druhá a tretia časť sa delia zhodne na dve kapitoly, z ktorých je prakticky každá iná. Druhá časť predstavuje 5. a 6. kapitolu a tretia časť 7. a 8. kapitolu. Každá tvorí výrazne samostatný celok nielen témou, ale aj celkovým ustrojením. *Kocúrkovo* tak stráca relatívnu súdržnosť prvých štyroch kapitol a 7. kapitola predstavuje text, ktorý je najtesnejšie naviazaný na Chalupkovu drámu.

Čas je ohraničený, vyplýva to z prvej kapitoly, avšak v konkrétnom dianí nehrá čas významnú úlohu.

Priestor má svoje významové atribúty, ktoré sa pohybujú na osi vysoké - nízke a hore - dolu, pričom spravidla nie sú priamo úmerné hodnotovo. "Vysoký" mestský úradník, mestský kapitán skončí opitý v blate pred radnicou, "najvyšším" úradom v meste, kvôli ktorému sú ľudia ochotní sa plaziť, ponižovať a podplácať je hlásnik, lebo hlási z veže, ktorá je najvyšším bodom v meste:

"Každý, komu něco na tom záleželo, aby na ten v Kocúrkově nejvyšší stupeň hodnosti, totiž na věž vyleznul, byl samá vlídnost, každého uctivě pozdravoval, každého Herr Bruderem jmenoval, mnohých počestoval, tomuto hrozil, onomu sliboval."

Vysoké, filozofické debaty, spory o ovládaní Biblie sa konajú v krčme, farár nezrozumiteľným jazykom (káže v maďarčine), čudesnou logikou a nezmyselnou argumentáciou, z výšky svojho postavenia i doslova z kazateľnice, sype na svojich poslucháčov nezmysly:

"...potom přednesl proč musíme umříti *a*. Poněvadž zemřeli i patriarchové i proroci *b*. Poněvadž smrt jest jistá *c*. Poněvadž uloženo lidem zemříti *d.* To učí zkušenost *e.* Odpláta za hřích je smrt *f.* Poněvadž nikdo nemůže na věky živ býti na zemi."

Najdôležitejšími konkrétnymi priestormi v Kocúrkove sú krčma alebo hostinec Pod volovým rohom, námestie pred radnicou s pamätným blatom, do ktorého nezapadol len rozprávač, ktorý si tak pokazil svoj príchod do Kocúrkova, ale aj nešťastný pán mestský Kapitán, kostol a najmä jeho veža, aj keď v súvislosti s ním nezabudne rozprávač ironicky poznamenať: "chrám Kocúrkovský stojí na dřevených nohách, ale hostinec na skále." V týchto priestoroch sa vlastne všetko relevantné odohrá. Konkrétny opis Kocúrkova, po ktorom by sme si ho

mohli aj predstaviť, nám autor oneskorene a akosi na poslednú chvíľu sľúbi v 8. kapitole (poslednej), avšak dočkáme sa len opisu čudesnej stavby, prazvláštne vyzdobenej, ktorá má predstavovať kocúrkovskú šibenicu. Tento opis by sme v istom zmysle mohli chápať aj ako pokračovanie parodovania čudesnej logiky kocúrkovského farára, ale aj ako autorský zámer dať prevrátenému svetu aj prevrátený rámec. Opis miesta a mesta má byť logicky na začiatku, je však na konci, opis sa spravidla nezačína od šibenice, ale v prevrátenom svete áno.

Prózy Jána Chalupku, a platí to pravdaže aj o *Kocúrkove*, i keď vychádzali v 30. a 40. rokoch 19. storočia, mali mnoho spoločných znakov so staršou prózou bajzovského obdobia. Rovnako ako ona spĺňali prevažne funkcie zábavno-náučné, absentujú v nich vyššie, estetické funkcie, ktoré boli v próze 30. a 40. rokov spojené najmä so slovanskou ideou. Rovnako ako u Bajzu, aj Chalupkove postavy sú zamerané navonok, na akciu (gesto, mimika, výkrik), nemajú skoro žiadne city, okrem hnevu, keď niekto (najčastejšie postava rozprávača) siahne na ich presvedčenie alebo chce znevažovať ich schopnosti. Zameranosť postáv na seba u Chalupku neznamená ponor do vlastného vnútra (ako to robil preromantizmus), ale ochranu svojej podstaty pred zmenou zvonka. Chalupka neukazuje, ako sa Kocúrkovčan stáva Kocúrkovčanom, on sa takým už rodí. Je to dané jednak nemeným spôsobom života už od vekov i eliminovaním kontaktov so svetom, ktoré by mohli narušiť "vnútornú" rovnováhu Kocúrkovčana. V próze oproti drámam ešte viac vynikne Chalupkova snaha podať model súdobej malomestskej spoločnosti, keď Kocúrkovčania predstavujú akúsi vzorku strednej vrstvy typickej pre slovenské mestá a mestečká. V próze preto zaznamenávame priam topografické úsilie zmapovať všetky stránky tohto života: hmotnú, spoločenskú, politicko-byrokratickú, kultúrnu, čomu zodpovedá charakteristika jednotlivých kapitol. Úbohosť tohto života vynikne v situácii, keď popisuje, čím všetkým si idú Kocúrkovčania zaplatiť vstupné na divadelnú či komediantsko-cirkusovú produkciu (platia totiž v najrôznejších naturáliách) a ako potom ľutujú premárnené "vstupné" na divadelné predstavenie, ktoré nesplnilo ich v podstate "nekultúrne" očakávania. Osvietensko-barokový charakter má najmä alegorický dialóg personifikovanej Hronky a fiktívneho Čitateľa. Pritom Hronka je hlásateľkou dobových ohlasov na *Kocúrkovo* (z kontextu nie je jasné, či ide len o ohlasy na prvú časť prózy, alebo aj na "kocúrkovské" drámy) a Čitateľ prezentuje najmä názory samého autora.

Paradox pôsobenia a charakteru Chalupkových próz vrátane *Kocúrkova* vystihol Július Noge takto: "V Palkovičovej Tatranke zaplnenej skoro výlučne útvarmi náučno-vzdelávacími a novinársko-informatívnymi sa Chalupkove "kocúrkovské" prózy vynímajú ako beletria, ako "krásna literatúra". V Orle tatránskom, alebo v Nitre, kde je už rozvinutá beletristika, sa podobné satiry, či už Chalupkove alebo iných, jednoznačne presadzujú ako útvar publicistický." (Noge 1969, s. 139) V Hronke okrem pokračovaní Kuzmányho románu *Ladislav* a jeho estetických úvah z pôvodnej prózy dominujú "okrem viacerých životopisných a cestopisných čŕt a úvah" (Noge, 1969, s. 55) najmä tri pokračovania Chalupkovho *Kocúrkova.* Aj keď, ako sme sa snažili našou interpretáciou preukázať, aj táto próza spĺňa len čiastočne funkciu beletristického textu. V hybridnosti a žánrovo-druhovej rozkolísanosti Chalupkových satirických próz sa totiž prejavuje ich dobové prijímanie a dobové očakávania s nimi spojené: u tvorcov i konzumentov bola v popredí jej spoločenská a úžitková hodnota, nie "štýlová čistota". Toto bolo dominantné a tvorilo východisko slovenskej obrodeneckej a klasicistickej satiry. Situácia sa mení až neskôr, možno až s odchádzajúcim romantizmom, keď sa už tvorili podmienky pre formovanie realizmu.

LITERATÚRA:

Chalupka, Ján: Bendegúz, Ďula Kolompoš a Pišta Kurtaforint. (Donkichotiáda podľa najnovšej módy.) Bratislava: Tatran 1983.

Chalupka, Ján: Drámy. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1954.

#

Chalupka, Ján: Kocúrkovo. Hronka I., 1836, zv. 1, s. 78 - 84, zv. 2., s. 84 - 89, zv. 3, 56 - 61.

Cesnaková-Michalcová, Milena - Noskovič, Alexander - Čavojský, Ladislav - Lehuta, Emil: Kapitoly z dejín slovenského divadla od najstarších čias po realizmus. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967.

Encyklopedie antiky. Praha: Academia 1973.

Jungmann, Josef: Slowesnost aneb Zbírka příkladů s krátkým pojednáním o slohu. Praha 1820.

Marčok, Viliam: Počiatky slovenskej novodobej prózy. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968.

Mikula, Valér: Od baroka k postmoderne. Bratislava: L.C.A. 1997.

Noge, Július: Slovenská romantická próza. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1969.

Noskovič, Alexander: Ján Chalupka, tvorca slovenskej veselohry. Bratislava: 1955.

Šmatlák, Stanislav: Dejiny slovenskej literatúry I. Bratislava: Národné literárne centrum 1997.

Šmatlák, Stanislav: Dejiny slovenskej literatúry II. Bratislava: Národné literárne centrum 1999.

Števček, Ján: Dejiny slovenského románu. Bratislava: Tatran 1989.

Vodička, Felix: Počátky krásné prózy novočeské. Jinočany, H&H 1994.

#

#

Anna Kruláková

Prehodnocovanie témy lásky v próze šesťdesiatych rokov 19. storočia
Sonda do textov Ľudovíta Kubániho a Jonáša Záborského

Literárne texty, ktoré budem interpretovať, vyšli v šesťdesiatych rokoch 19. storočia. Ony samy, ale aj ich autori sú typickými predstaviteľmi slovenskej literatúry obdobia charakterizovaného ako doznievanie romantizmu, v ktorom tento smer prechádzal istými modifikáciami. V próze sa začína ústup od historickej tematiky preferovanej v predošlých desaťročiach a jedným z dominantných žánrov sa stáva sentimentálna poviedka a novela zo súčasnosti. Paralelne však vznikajú iné žánre, ktoré idú mimo tejto sentimentálno-romantickej línie a reagujú na ňu prehodnocujúco.

Jednu podobu prehodnocovania reprezentuje autor mladšej romantickej generácie Ľudovít Kubáni (1830 – 1869), ktorý v časti svojich próz opúšťa rozsiahlejší sujetový žáner a píše krátke útvary žánrovo charakterizované podtitulom jednej z nich ako „humo - smutnoresky“. Sú to tragikomicky vyznievajúce epizódy zo života, postavené na strete ideálu so skutočnosťou, ktorých konflikt nie je absolutizovaný, ale čiastkový alebo dočasný, neústi do tragédie, vedie len k zrelativizovaniu hodnôt dovtedy uznávaných za absolútne.

V šesťdesiatych rokoch sa publikačne zaktivizoval aj Jonáš Záborský (1812 –1876), ktorý bol síce generačným súputnikom romantikov, ale celý život bol voči nim v opozícii. Na rozdiel od heglovskej orientácie romantikov bol svojím filozofickým založením racionalista osvietenského typu. Boli mu preto blízke princípy klasicistickej estetiky, i keď si ich postupne modifikoval. Vo svojich prózach, v ktorých sa najmarkantnejšie prejavil jeho racionalisticko-kritický vzťah k javom projektovanej reality, vytvoril svojský svet v stave nepretržitého sporu racionálneho a iracionálneho princípu. Polemickému zacieleniu jeho tvorby najviac zodpovedala satira a jej príbuzné postupy.

Pre oboch týchto autorov sa stala príťažlivým objektom prehodnotenia téma lásky dominujúca v sentimentálno-romantickej línii prózy.

Z diela Ľudovíta Kubániho sa ako najvhodnejší text na interpretáciu z tohto aspektu ponúka „*svätojánske dobrodružstvo*“ *Hlad a láska* (1860). Symptomatický je už sám jeho názov obsahujúci kontrastné pojmy, avšak iného charakteru, než sa vyskytovali v typicky romantických dielach. Zatiaľ čo v názve Kalinčiakovej prózy *Láska a pomsta* (1858) sa stretajú dve silné emócie, dve veľké vášne (a to pre romantizmus príznačne na historickom pozadí), ktorých stret vedie nevyhnutne k tragédii, pretože kontrasty sú neprekonateľné, u Kubániho je v názve k vysokej emócii pridaný nepríjemný až ponižujúci stav tela – hlad, ideálne sa dostane do konfliktného vzťahu s materiálnym, s primárnou životnou potrebou jedla, pričom sa v texte vyjaví závislosť duchovného na materiálnom, čo ľúbostný cit zrelativizuje, ale nedochádza k jeho absolútnemu popretiu.

Líniu prehodnotenia sleduje aj podtitul, ktorý býva u Kubániho často žánrovým označením (napr. zlomky z denníka, humo - smutnoreska). V prípade *Hladu a lásky* je to

„svätojánske dobrodružstvo“. Prívlastok svätojánsky sa zvyčajne spája s nocou a magickou silou svätojánskej noci, pôsobiacou v najrôznejších oblastiach života, zabezpečujúcou prosperitu najmä vo sfére citových vzťahov, ale aj vo sfére materiálnej – nachádzanie pokladov. Noc protagonistu Kubániho prózy je vyplnená snívaním o chystanej návšteve u svojej milej, jeho príbeh je však situovaný do dňa a namiesto mágie zápletka začína banálnym faktom zabudnutej peňaženky a od neho sa odvíjajúcich „dobrodružných“ epizód, smerujúcich k ohrozeniu ľúbostného vzťahu. Romantický sen noci svätojánskej protagonistu Stupického sa vošiel autorovi do jednej vety, zatiaľ čo dobrodružstvám svätojánskeho dňa spochybňujúcim snový ideál venoval podstatnú časť textu, ktorý na ploche piatich krátkych (jedno- až trojstranových) kapitol až exemplicky dokazuje tézu, že „*hlad je najväčší nepriateľ lásky*“ (Valgatha, s. 51).

Dôležitú funkciu zohráva fakt, že Kubániho text je generovaný ako ústne rozprávanie, ktoré má garantovať autentickosť príbehu, jeho empirickú reálnosť. Rozprávanie sa síce začína v 3. osobe, ale ťažiskom je Stupického vyrozprávanie vlastného zážitku, pričom je dôležité, že relativizované chápanie lásky deklaruje práve hlavný hrdina, ktorý sa z pôvodne absolutizujúcich romantických pozícií pod vplyvom životnej skúsenosti dostáva na pozície „*materialistu*“, „*chlebára*“, pričom jeho *„obrátenie“* je nazerané tragikomicky a v závere príbeh speje k dodatočnému happyendu. Príbeh zo života je tak kontrastne postavený proti abstraktnému ideálu. Romantický názor, „*že je láska dačosi abstraktne ideálneho*“(tamtiež), obhajujú protagonistovi priatelia, pôsobiaci v texte vo funkcii nahrávača na vyrozprávanie Stupického príbehu.

K autorskému zámeru depatetizovať tému lásky, odľahčiť ju, prispieva aj rámcovanie rozprávania priateľským posedením pri víne v hostinci, teda v prostredí nehodiacom sa pre veci vznešené, kde nie pomyslenie na ideál, ale nápoj, v priebehu rozprávania hojne popíjaný, spôsobuje, že „*celý svet zjaví sa vo farbách lásky*“ (s. 52) a protagonistu nadíde „*anakreontská vôľa*“. Tak prostredie, ako aj anakreontská štylizácia sú v rozpore s postupmi bežnými v slovenskej romantickej próze. Jej príbehy, či v žánri historickej povesti alebo spoločenskej novely, bývali často uvádzané opisom prírodného prostredia, v ktorom bol akcentovaný atribút slovenskosti, napr.: „*Rozprávka naša počína v dedinke Važovice... Je to dedinka v jednom z najromantickejších krajov Slovenska nášho, u nôh vrchov tatranských rozložená*“ (Žiranský, 1862,s. 120), alebo sa v nich uplatnil prírodno-psychický paralelizmus, napr.: „*I zdá sa , akoby ten ľud bol len pre lásku stvorený, ako by tie kraje boli kobercami od Boha skrze prírodu vznešenú prestreté, aby po nich putovala láska*.“ (Kalinčiak, 1973, s. 208).

Prírodné motívy, pokiaľ sa v Hlade a láske vyskytujú, nemajú funkciu uvádzať dej a absentuje aj atribút ich slovenskosti. Hladom zmorený protagonista síce príde do „*utešeného hájika*“, nezaujíma ho však jeho krása, ale veľmi pragmaticky možnosť uspokojiť potreby tela – nájsť ochranu pred páliacim slnkom a najmä niečo na zahnanie hladu. Druhý prírodný motív, krikľavo romantická scenéria búrky s použitím prírodno-psychického paralelizmu spolupôsobí pri vytváraní obrazu štylizujúceho výzor Stupického ako

černokňažníka, pričom tento romantický obraz je už komicky prehodnotený, pôsobí groteskne a jeho degradáciu dovršuje sám protagonista pokračujúci v rozprávaní hovorovým prirovnaním „*V okamžení som premokol ako syseľ* " (Valgatha, s. 62).

Spoločenské pozadie príbehu je nulové, absentuje aj národná idea, ktorá bývala často súčasťou dobových spoločenských noviel, celé dianie je koncentrované len do sféry intímneho života postavy.

Protagonista začína svoje rozprávanie opisom svojej milej, prezentujúc ju ako vysoký ideál, „*anjela*", ktorého „*krásu však prevyšuje dobrota jej srdca*" (s. 53). Romantický kód použije aj na vyjadrenie vlastnej túžby v čase odlúčenia „*...žiadal som byť orlom, sokolom, holubom, aby som sa v okamihu mohol povzniesť nad dedinu, slúžiacu jej k obydliu, a stade ako duch nad ňou strážil*" (tamže)

Po tomto počiatočnom stotožnení sa s romantickým konceptom lásky začína jeho spochybňovanie prostredníctvom svätojánskych peripetií. Ženská postava pritom zostáva vo sfére ideálneho obrazu počas celého príbehu, len protagonista prechádza premenou spôsobenou hladom, zapríčineným zabudnutou peňaženkou i celkovo slabou solventnosťou, ako aj obavou, že prosbou o jedlo urazí svoju „*poetickú lásku*", a tvrdohlavým rozhodnutím neprijať jedlo v dome svojej milej, čo vedie najprv k nedorozumeniu s dievčaťom predpokladajúcim vychladnutie jeho lásky, potom k Stupického úteku a napokon až k ochoreniu – nebezpečnej horúčke. Ideálne je spochybnené vstupom reality v jej najmateriálnejšej podobe peňazí a jedla. Ich nedostatok je u Kubániho často sa vyskytujúci motív, ktorý má aj mimoliterárne konotácie v autorovej biografii. Útrapy jednodňového hladu sú hyperbolizované, aby sa dokázala platnosť tézy. Typicky romantické scény sú prehodnocované a vyznievajú tragikomicky. Stupický nedokáže od hladu precítiť prvý bozk, žalostenie jeho milej „*by bolo pohlo i skalu, nie však hladom zmoreného ľúbenca*" (s.60).

Negatívny vstup materiálnej reality zrelativizoval absolútnosť ideálneho citu, sám mal však len platnosť relatívnu – dočasnú, pretože v závere rozprávania protagonista oznamuje chystaný sobáš.

Spôsob prehodnocovania témy lásky v diele Jonáša Záborského najlepšie dokladá „*fantastická rozprávka*" *Chruňo a Mandragora*. Zatiaľ čo v jedinom dobovom literárnom časopise Sokol vychádzali sentimentálne a národno-výchovne orientované novely typu *Milan a Milina*, v ktorých hrdinov k sebe „*pútala nielen láska časná, ale i božná láska Boha trojjediného a večná láska národa slovenského*" (Žiranský, 1862, s. 359), Záborský publikoval v Černokňažníku (humoristicko-satirickom časopise bez nárokov na vysoké ciele) svoju reakciu na ne, no nielen na ne. Sentimentálna novela šesťdesiatych rokov bola najaktuálnejším žánrom s príslušnou tematikou, avšak podnetom pre paródiu mu bola akákoľvek oslava lásky, bez ohľadu na literárny druh, v próze i v poézii, od romantickej , cez Kollára až k Petrarcovi.

Svoju nechuť k tejto téme vyjadril aj v beletrizovanom traktáte *Básnici*, kde jeho názor zaznieva z prehovorov viacerých účastníkov dišputy: „*Mne sa to veru už... dokonale zhnusilo. Čokoľvek vezmeš do ruky, divadelnú hru, či rozprávku, všade len to zamilované lkanie,*

vzdychanie, zbožňovanie, dákej Dulciney del Toboso... Nevidím, ako to môže dakomu chutiť, vyjmúc snáď dáku trafikárku v búdke alebo švadlenu... Zdieľam vašu nechuť k modloslužbe kytle. I rozprávka i divadelná hra majú byť zrkadlom národov... Ony majú doplňovať i históriu i skúsenosť, majú učiť vystríhať, napomínať... K láske sa vždy utiekať nie je nutné. Je tisíc zaujímavejších predmetov. Bez lásky môže byť i divadelná hra i rozprávka najvýš zaujímavá“ (Dielo II, s. 332 a 333). V takto didaktizujúco postavenom koncepte literatúry vyznievala téma lásky ako nadbytočná.

Parodický zámer poviedky signalizuje už jej názov, v ktorom oproti eufonicky znejúcim slovanským menám, obvyklým v literárnych textoch daného obdobia, figuruje pejoratívum – nadávka, pôsobiaca expresívne aj kakofonickou zvukovou stránkou. Je to postup u Záborského veľmi častý, i keď očakávaný komický účinok nie je vždy zaručený, ale autorovi racionalistovi záležalo viac na degradujúcom vyznení pomenovania než na jeho komickosti.

Príznakové je aj autorské žánrové označenie prózy v definitívnej verzii ako „*fantastickej rozprávky*“. Zatiaľ čo Kubániho text *Hladu a lásky* sugeruje dojem autentickosti, skutočnej udalosti, Záborský avizuje opak – fikciu, ktorá uňho znamená zároveň najvyššiu mieru hyperbolizácie negatívneho iracionálneho prvku a s ktorou sa v textoch s týmto žánrovým prívlastkom spája silná inšpirovanosť inými literárnymi dielami, predovšetkým v zmysle negatívneho, parodického nadväzovania na ne. (Rovnaký prívlastok použil pre *Faustiádu*, dielo literatúrou najviac inšpirované, označiac ho za „*fantastickú hrdinskú báseň*“.)

Dielo pozostáva z troch chronologicky radených častí so šiestimi krátkymi kapitolami. Čas udalostí druhej a tretej časti je situovaný do historického rámca, ktorému autor podriadil časové odstupy medzi nimi (štyri a osem rokov), aby si tak vytvoril možnosť zaujať stanovisko aj k dobovej politickej situácii, keďže literárna paródia v čírej podobe neuspokojovala dostatočne racionalistovu potrebu kritickosti, pretože jej chýbal spoločenský rozmer.

Prvá, kompozične uzavretá, časť by mohla existovať samostatne, tak bola pod názvom *Chruňo* (1864) prvýkrát publikovaná a zrejme aj koncipovaná. S dopísaním ďalších častí autor prepracoval aj ju. Je mozaikou voľne pospájaných epizodických príhod zamilovaného Chruňa do chvíle sobáša svojej vyvolenej. Záborský hneď na začiatku vyjavuje svoj cieľ i autorskú stratégiu. Po úvodnej vete : „*Prudká až do zbláznenia bola láska, akou zahorel Chruňo k urodzenej panne Mandragore*.“ (Dielo I, s. 371), úplne diskvalifikuje hrdinu svojím hodnotením: „*Ale čože? Bol maml'as*“ (tamže). Takáto degradujúca intervencia rozprávača ruší akúkoľvek možnosť hry s čitateľom, neponecháva na jeho inteligencii, aby si vytvoril názor na postavu. Protagonista so svojím blúznivým citom reprezentuje iracionálno, nerozum, ktorý chce racionalista čo najskôr a čo najúčinnejšie usvedčiť. Povedané so S. Rakúsom: „Tlak tézy spôsobuje, že autor nejde na veci okľukou, ale – obrazne povedané – priamou prístupovou cestou ...úsilie o totalitu kritiky spôsobuje, že sa do satirického objektu ešte raz a priamo udiera.“ (1988: 35 a 36)

Oproti časopiseckej verzii textu v jeho definitívnej podobe sa zvýšila miera jeho literárnosti, parodického až pamfletického nadväzovania na iné texty, pričom paródia mieri viac na veršované diela s ľúbostnou tematikou a ich autorov. V pridaných pasážach je Chruňova snaha osláviť svoju lásku veršami prirovnaná k Petrarcovi a Kollárovi, paroduje sa Petrarcov vzťah k Laure a tieto intencie sleduje aj dodatočné zaradenie dvoch sonetov. Sonet na spodnicu starej babky, ktorú Chruňo pokladal za Mandragorinu, je dvojnásobne degradačný. Pokračuje v degradovaní protagonistu, omylom ospevujúceho nepravý objekt, ale zároveň paroduje samu básnickú formu odkazujúcu až k stilnovistickej i petrarcovskej oslave zušľachťujúceho typu lásky potláčajúceho telesnosť. Pre ňu charakteristické prisúdenie vlastnosti nadprirodzenej bytosti žene sa v motíve „*vteleného anjela*“ objaví aj na začiatku Chruňovho sonetu (a ešte viac v madrigale v 3. časti), avšak sám predmet oslavy i zaľúbencova túžba vymeniť si s ním miesto ju zosilnenou telesnosťou (motívmi tela podstatne nižšími než Petrarcom ospievané oči, vlasy či šija) výrazne erotizuje a degraduje vysoké chápanie lásky, blasfemicky rýmujúc slovo z náboženskej a telesnej sféry: „*Mňa nech tvojou nebo slasťou žehná / mne nech dané ľúbať útle stehná / i kopečok bruška ružový*“ (Dielo I, s. 372).

Priamo na domácu tradíciu parodizujúco odkazuje sonet vložený do tretej kapitoly, ktorý v prvých šiestich veršoch aluduje na Kollárov sonet zo Slávy dcery, potom sa však spomienkovo-idylická perspektíva textu láme a pokračuje rekapituláciou neúspešne končiacej Chruňovej epizódy z predošlej kapitoly:

„*Hora, hora, ty zelená hora,*
zostaneš mi navždy v pamäti;
lebo tam, vo krásnom podletí,
spotkala sa so mnou Mandragora.

Tam mi prišla utešená stvora
Na úboči strmej v ústrety;“
(Dielo I, s. 376)

„*Přítomna jsou vždy mi všecka milá*
místa kraje toho drahého,
kde jsme našli jeden druhého,
kde mne střetla, kde se rozloučila:

ona louka v háji ušlechtilá,
motýla kde jala krásného,“
(Slávy dcera, s. 173)

V priebehu ďalších kapitol degradačný tlak na postavu protagonistu neustále stúpa. Jeho uväznenie v svinskom chlieve, kde sa, idúc na pytačky, utiahol pred svojím sokom, vyjadruje mieru jeho nerozumnosti, priblížiac ho až k zvieracej úrovni. Chruňo sa nielen ocitá na mieste náležitom pre zvieratá, ale sa jemu primerane aj správa: „*zaryl sa do vlhkej slamy až po uši*“ (s.376), z nedobrovoľného väzenia „*vyskočí ako zajac z chrasti*“(s. 377), pri zbojníckom prepadnutí svojho soka „*zareval ako ten lev, čo na hnoji ryje*“(s. 379). Použité postupy, za ktorými je snaha autora racionalistu usvedčiť nerozum, korešpondujú s postupmi iných autorov tejto ideovej orientácie. „Opakované aplikovanie zvieracieho kódu na svoje postavy“ identifikoval V. Mikula (1997: 44) v textoch o generáciu staršieho Jána Chalupku. Východisková osvietensko-racionalistická ideová báza napriek generačnej vzdialenosti viedla

oboch autorov k obdobným postupom, Záborský dokonca mnohé Chalupkove motívy použil vo svojich textoch. Avšak oproti Chalupkovi hodnotiacemu svojho hrdinu prevažne ironicky: „*My v ňom znova poznáme múdreho človeka, ako sme ho takého vždy poznali.*“(Bendeguz, s. 175), Záborský častejšie usvedčuje nerozum priamo, bez ironického odstupu. Explicitná kritickosť sa uplatnila aj pri zakončení prvej časti Chruňa a Mandragory. Vo verzii z Černokňažníka zostal aspoň náznak irónie, Chruňo bol po výbuchu žiarlivosti na svadbe Mandragory „*odvedený nie do žalára, lež do domu bláznov, kde básnická jeho žila vyschla vcele, ku nenahraditeľnej škode ľudstva*“ (Chruňo, 1864, s.100), v definitívnej verzii chýba predošlý ironický podtón, ale veta sa dá čítať ako alúzia s politickým zacielením na vládnu moc: „*poslali ho do Viedne – medzi bláznov*“ a pridaný je odsek odhaľujúci Chruňov pôvod a jeho minulosť, s ťažiskom na vetách: „*Bol vyštudovaným právnikom, ale na skúške prepadol. A prepadol preto, že miesto študovania paragrafov študoval dievčatá a písal slovenské verše. Zostal potom na krku otcovi, zámožnému mäsiarovi v Čepuchove*“ (Dielo I, s. 380). Prepracovaná verzia teda text silnejšie didakticky zaťažila a oproti predošlej „univerzálnosti“ v retro alúziách na Petrarcu a Kollára zdôraznenie slovenskosti Chruňovho veršovania je výrazom Záborského polemického postoja voči dobovej slovenskej poézii.

Keďže v prvej časti je terčom paródie najmä postava Chruňa, je nápadný kontrast medzi ním a spôsobom prezentovania ženskej postavy, v ktorom dominujú výrazové klišé typické pre sentimentálnu novelistiku, ktorá je žánrovým pozadím Záborského paródie. Mandragora je „*sirota bez otca a matky*“, „*mladá víla*“, má „*zvoniaci hlas i ľúbezný smiech*“.

V druhej časti sa čiastočne mení charakter textu z literárnej paródie na spoločensko-politickú satiru, postava Chruňa sa objaví len v závere časti prestrojená za tajomného rytiera. Ľúbostný príbeh ustúpil do pozadia, aby hlavné miesto zaujali epizódy zo života Mandragory a Čakľoša zo Žabliaka so silným spoločensko-kritickým akcentom.

Kým v prvej časti absentovalo bližšie časové určenie udalostí, druhá je situovaná do historicky významného roku 1859, čo umožnilo autorovi začleniť do textu satiricko-kritický exkurz do dobovej situácie, dokumentovať ju epizódou politického zjazdu, na ktorý zaviedol Čakľoša, a predstaviť postavy najmä z hľadiska ich spoločenského fungovania ako nadutých aristokratov postihnutých titulomániou. Historickým rámcom tretej časti je rok 1867 s rakúsko-uhorským vyrovnaním a autorským kritickým komentárom k nemu. Čas udalostí posledných častí je vymedzený jedným dňom, ale tento časový rozmer nie je dôležitý. Deň je pre Záborského len akýmsi abstraktným rámcom vyplneným paratakticky voľne pospájanými epizódami dokumentujúcimi autorskou tézou sformované postavy. (Takéto chápanie času pozbaveného svojej skutočnej funkcie vyústi v *Dvoch dňoch v Chujave*, kde prvý deň predstavuje realitu a druhý utopický ideál.)

Použitie množstva nesúrodých prvkov na veľmi malom priestore (popri politickej satire kapitola nenáročného situačného humoru starej proveniencie, parodovaný rytiersky i rozprávkový motív) zapríčiňuje, že druhá časť poviedky pôsobí najheterogénnejšie, ale zároveň je ukážkou pre Záborského typického montážového postupu komponovania svojich textov z prvkov najrôznejšej proveniencie.

Zatiaľ čo prvá časť sa sústreďovala na mužskú z titulnej dvojice postáv, Mandragora bola prítomná len pasívne, druhá s dominujúcou charakteristikou Čakľoša tvorila akýsi prechod, tretia je venovaná ženskej protagonistke, ktorá sa z „*mladej víly*“ zmenila na „*v materializme a sebectve cele pohrúženú zlostnú babu*“ (s. 392). Zmena je však čisto mechanická, autor manipuluje so svojimi postavami podľa potrieb svojej tézy, pričom si zvolil podobný postup ako pri Chruňovi, diskvalifikujúc postavu hneď v úvode, avšak tam to urobil lakonickým vyhlásením a rozsiahly vysvetľujúci komentár si ponechal na záver, tu priame kritické hodnotenie na začiatku kvantitatívne znásobil. Po ňom nasledujúce a dokumentujúce ho epizódy majú ťažisko v povýšeneckom a krutom správaní Mandragory voči služobníctvu. V zápale usvedčovania nerozumu siaha autor až k tomu, že výskyt hodnotiacich komentárov nelimituje len na reč rozprávača, ale vlastné kritické názory vkladá do úst postavám, ktoré sú inak charakterizované ako negatívne, ba dokonca Mandragora odpovedá Chruňovi na jeho oslavné básne: „*Pekná nie som, dobrá ešte menej. Ak mám báku podobu s duchmi, teda to čerti sú, nie cherubi*“ (s. 397).

Medzi kritickými komentármi a zapojením komického živlu do textu je nepriama úmera. V prvej časti sa komický aspekt uplatnil najsilnejšie, postupne ho ubudlo. Kým však na začiatku išlo najmä o literárnu paródiu, postupne sa do textu dostali aj spoločenské problémy a didaktizujúci autor aj za cenu estetického oslabenia textu chcel zaujať k nim explicitne hodnotiaci postoj.

Tretia časť je rámcovaná epizódou, v ktorej dá Mandragora pochytať žaby rušiace ju pri spánku. Pri realizácii tohto príkazu asistuje Chruňo s oslavným madrigalom na jej počesť. Po jej zahanbujúcej odpovedi vytriezvie zo svojho ľúbostného ošiaľu a píše buričské verše, v ktorých „zvierací kód“ aplikuje na Mandragoru on, označiac ju za „*ropuchu v kaštieli*“. Nerozum, ktorého bol stelesnením, bol premožený. Text, ktorý sa začal ako paródia ľúbostnej témy, sa po vychýlení smerom k spoločensko-politickej satire vrátil k svojmu tematickému východisku.

Porovnanie postupov obidvoch autorov ukazuje, že obaja budovali svoje texty na princípe kontrastu a podložili ich tézou, ktorú však realizovali odlišne.

Kubáni chce vyvolať dojem autentickosti, empirickej reálnosti, ktorá má garantovať platnosť jeho tézy. (Literárna história traduje autobiografickosť protagonistu aj prototypy ostatných postáv v reálnom živote.) Literárnosť jeho polemiky je oproti Záborskému tlmenejšia. Jeho hovorcom je rozprávač - protagonista spochybňujúci absolútnu platnosť romantického ideálu, ale nepopiera ho úplne, tragikomické vyznenie zodpovedá žánru humo – smutnoresky, príbeh dodatočne smeruje k šťastnému koncu, pričom neprekračuje sféru osobného života postavy.

Záborský explicitne zdôrazňuje inšpirovanosť literatúrou, parodicky nadväzuje na diela s témou lásky so širokým časopriestorovým záberom bez ohľadu na literárny druh, pričom jeho text má zároveň charakter pamfletu proti ich tvorcom. Prostredníctvom autorského rozprávača z racionalistických pozícií usvedčuje postavu z nerozumu, ktorého prejavy hyperbolizuje a komicky deformuje i explicitne didakticky komentuje, pričom sa nelimituje

len na súkromnú sféru postavy, ale vnesením prvkov kritiky dobových pomerov dáva svojmu textu aj spoločensko-satirickú dimenziu.

Prehodnocujúci postoj oboch autorov k téme je determinovaný ich vzťahom k dobovému romantickému kánonu. Zatiaľ čo pre Kubániho bol tento východiskový, spočiatku sa s ním identifikoval, postupne korigoval svoj postoj, nie však gestom úplného odmietnutia a ponúknutím inej koncepcie, ale zrelativizovaním absolútnej platnosti romantického ideálu jeho dotykom s realitou. Kubáni spochybňuje romantizmus zvnútra, stojac už na jeho hranici, za ktorou sa začína cesta vedúca k inému, realistickému, modelu literatúry.

Záborský vychádzal typologicky zo staršieho konceptu literatúry než bol romantický, mierou vecí je preňho ich rozumnosť a toto racionalistické východisko ho viedlo k odmietaniu všetkého iracionálneho, do sféry ktorého patrila aj blúznivá romantická láska. Atakuje romantizmus zvonku a napriek anachronickosti vlastnej východiskovej pozície ním nastavené krivé zrkadlo tiež signalizuje potrebu zmeny.

LITERATÚRA

ČEPAN, O.: Literárne dielo Ľudovíta Kubániho. In: Literárne postavy Gemera 1. Ed. J. Bolfík, Bratislava, Obzor 1969, s. 222 - 255.
CHALUPKA, J.: Bendeguz, Bratislava, SVKL 1959.
KALINČIAK, J.: Púť lásky, Bratislava, Tatran 1973.
KOLLÁR, J.: Slávy dcera, Praha, I.L. Kober 1862.
KUBÁNI, Ľ.: Valgatha a iné prózy, Bratislava, SVKL 1965.
MIKULA, V.: Od baroka k postmoderne, Levice, L. C. A. 1997.
RAKÚS, S.: Epické postoje, Bratislava, Smena 1988.
TURČÁNY, V.: Petrarcov vavrín, Bratislava, Tatran 1974.
ZÁBORSKÝ, J.: Dielo I, II, Bratislava, Tatran 1989.
ZÁBORSKÝ, J.: Chruňo. Veľmi pekný a vzdelavatedlný román od drotára Fedora. In: Černokňažník IV, 1864, č. 8 – 13.
ŽIRANSKÝ, Š.: Milan a Milina. In: Sokol I, 1862, č. 4 – 10.

Ladislav Čúzy

Balada o smutnej panej, ktorá umrela

Interpretácia básne Ivana Krasku

Poézia Ivana Krasku patrí azda medzi najinterpretovanejšiu poéziu v celej slovenskej literatúre. Oprávnene. Ivan Krasko pod vplyvom modernej európskej literatúry vytvoril základy slovenskej symbolistickej poézie. Básnik, vlastným menom Ján Botto, sa narodil 12. júla 1876 v gemerských Lukovištiach. Po stredoškolských študijných peripetiách (v čase jeho stredoškolských štúdií neexistovalo slovenské gymnázium, a preto musel študovať na maďarskom gymnáziu v Rimavskej Sobote, na nemeckom v Sibiu a na rumunskom v Brašove) vyštudoval v rokoch 1900 až 1905 chemické inžinierstvo na Českej vysokej škole technickej v Prahe. Prírodovedná orientácia však nič neubrala na jeho básnickej vnímavosti. Ba skôr naopak, azda aj nutnosť pôsobiť, hoci ako chemický inžinier, v nepoetickom cukrovare v Klobukoch ešte zvýraznila jeho pocity osamotenosti, ktoré sa stali jedným z najčastejšie využívaných motívov jeho poézie.

Ivan Krasko, spočiatku píšuci pod pseudonymom Janko Cigáň, je tvorcom len útleho, ale o to významnejšieho literárneho diela. Okrem sporadicky vydávaných časopiseckých básní, prípadne malého počtu básní, ktoré sa zachovali len v rukopise, vydal len dve útle básnické zbierky: *Nox et solitudo* (1909) a *Verše* (1912).

Básne prvej Kraskovej zbierky *Nox et solitudo* sú plné dezilúzie a smútku. Samota, vyplývajúca z rozlične motivovanej neschopnosti lyrického subjektu sa stáva leitmotívom viacerých jeho básní. "Samota u Krasku nie je želaná, človek ňou trpí, nie je to stav dekadentného samotárskeho hedonistu či solipsistu. Spôsobuje ju stroskotanie vzťahov s inými, najmä so ženskými partnerkami a odlúčenosť od domova" (Zambor, 1997, s. 17).

Básnikove duševné krízy, vyplývajúce nielen z osobných intímnych zážitkov, sú aj výsledkom intelektuálnej úvahy, napríklad uvedomenia si neutešenej situácie národa. Zväčša ide o lyrické tematizovanie týchto podnetov prostredníctvom básnickej meditácie, až v neskoršom období sa stretávame s básňami s nádychom apelatívnosti.

Kraskova poézia nie je motivicky veľmi bohatá. Je však napriek tomu čitateľsky veľmi príťažlivá. Jednotlivé motívy sa opakujú vo viacerých básňach, nejde však o ich mechanické opakovanie, ale o neustále tematické doplňovanie, akoby motív nebolo možné vyčerpať. Objavuje sa vo viacerých básňach a neustále sa v novom pohľade lyricky dotvára. Jedným z najčastejšie využívaných motívov v Kraskovej lyrike je motív lásky. Znie to azda trošku prekvapujúco, ale je to tak. Kraskova ľúbostná poézia má však nádych barokovej trýznivosti. Medzi mnohými ľúbostne orientovanými Kraskovými básňami nenájdeme ani jednu, v ktorej by sa objavili pocity ľúbostného opojenia v hedonistickej polohe. Pre Krasku bola láska problémom, veľmi ťažko hľadal intímnejšie kontakty so svojimi vyvolenými partnerkami, a jeho hľadanie sa v problémovej polohe objavuje aj v jeho poézii. "Kraskove básne sú obrazom frustrácie jednotlivca z nenaplneného vzťahu. Citová frustrácia prechádza do pocitu nedostatku životnej perspektívy" (Zambor, 1997, 18).

Ako modelovú ukážku Kraskovej ľúbostnej lyriky som vybral báseň *Balada o smutnej panej, ktorá umrela*, ktorú autor zaradil do zbierky *Verše*. Táto báseň vyšla po prvýkrát roku 1909 v časopise Prúdy a je "vlastne prvou básňou, podpísanou pseudonymom Ivan Krasko" (Gáfrik, 1966, s. 362). Básnický pseudonym Ivan Krasko vymyslel S. H. Vajanský s F.Votrubom a objavil sa miesto predchádzajúceho autorovho pseudonymu Janko Cigáň v zbierke Nox et solitudo. Ján Botto sa s ním stotožnil.

Balada o smutnej panej, ktorá umrela

Za hory už zapadalo
slnko rudé, slnko rudé.
V stromoch s básňou šepotalo:
čo nebolo, azda bude,
azda bude.

A do ruda pláli strechy,
pláli strechy.
A vábili spásou hriechy,
zvodné hriechy.

Dvoje mocných rúk sa chvelo,
jemne chvelo.
Dvoje rúk by všetko, všetko
oželelo.

Hrešiť...? -- Preds´ len málo sily,
málo sily!
A tie hriechy tak vábili,
tak vábili!

Jedno srdce rozumelo (zatriaslo sa
jako lístie):
že je preto také smutné, že je čisté,
že je čisté...

Pre pochybnosťami zmietané vnútro Ivana Krasku už nemohla vyhovovať realistická hviezdoslavovská poetika. Ivan Krasko obdivoval svojho predchodcu a v mnohom nadviazal na podnety jeho poetiky, ale trýzne svojej duše musel vyjadriť iným spôsobom. Postupne si vytvoril vlastnú symbolistickú poetiku, ktorá zodpovedala jeho zámerom. Komplikovanosť individuálneho duševného stavu bolo možné spodobniť len formou náznaku a ten Krasko využil v jeho symbolistickom variante. V jeho poézii sa stretávame s množstvom rôzne využitých symbolov, od relatívne ľahko dešifrovateľných odvodených najmä prostredníctvom alúzie na kresťanskú tradíciu, až k tajomným, individuálnym, ktorých dešifrovanie je jednoznačne takmer nemožné. Tieto otvorené symboly však otvárajú azda najzaujímavejšie piestory Kraskových básní. Ich konotačný priestor je široký a umožňuje veľmi rôznorodý interpretačný prístup.

Kraskove básne, napriek skutočnosti, že väčšina z nich je napísaná nestopovým jambom, udivujú spevnosťou a zvučnosťou. Spevnosť Kraskových básní je evokovaná najmä zámernou zvýšenou frekvenciou rozličných vokalických zoskupení a neraz aj častým využívaním opakovacích štylistických prostriedkov. Spevnosť Kraskových básní nás upriamuje na zvučnosť slovenského folklóru, ale folklórnu tradíciu oživuje Krasko aj využitím žánrových foriem piesne a balady. Viaceré spomenuté prvky zložitej Kraskovej symbolistickej poetiky obsahuje aj báseň , ktorú sa pokúsime v nasledujúcej časti štúdie interpretovať.

Vzťah mladého Jána Bottu k ženám bol asi veľmi komplikovaný. Pociťoval potrebu intímnej komunikácie s jemu spriaznenými dušami, ale s najväčšou pravdepodobnosťou takýchto príležitostí nebolo veľa a nespĺňali jeho predstavy. Kraskova koncepcia lásky, ako naznačujú vlastne všetky jeho ľúbostne orientované básne, bola nielen veľmi komplikovaná, ale až trýznivá. Jeho chápanie vzťahu medzi mužom a ženou bolo plné vnútorných protikladov. Nešlo len o pocity vzájomného neporozumenia, ale aj o rozpornosť medzi

etickými chápaním lásky v intenciách kresťanského mravného kódexu a pociťovanou fyzickosťou erotického vzťahu, ktorý sa mladý autor usiloval tlmiť. Kraskovým ľúbostným básňam úplne chýbajú hedonistické a felicitné tóny. Žena bola pre neho ideálom, ku ktorému sa len ťažko približoval. Na margo Kraskovho komplikovaného vzťahu k ženám, ktorý vyriešil až sobášom s Ilonou Kňazovičovou, veľmi vtipne poznamenal Rudo Brtáň: "Ona vykúpila z osobného pesimizmu Ivana Krasku, žiaľbohu, pre poézie neplodne" (Brtáň, 1933, s. 104).

Balada o smutnej panej, ktorá umrela je interpretačne otvorená báseň. Krasko ňou vyjadril v melancholickej polohe smútok nad nerealizovaným ľúbostným vzťahom, ktorý sa rozvíjal práve na báze kresťansky limitovaného etického imperatívu a tušenej živočíšnosti. Nevedno, kto sa skrýva za ženou, ktorá básnika inšpirovala k napísaniu tejto básne. To však dnes už ani nie je tak dôležité.

Pri interpretácii Kraskových básní takmer vždy zohrával veľkú úlohu titul básne. V nami interpretovanej básni titul je do určitej miery aj náznakom k jej dešifrovaniu. Slovo balada orientuje našu pozornosť do literárnej i životnej sféry. Literárne vzdelanie nám naznačuje, že nám autor predložil tragický, alebo prinajmenšom smutný epický, prípadne lyricko-epický príbeh. V pocitovej rovine si uvedomujeme, že sa do popredia dostane pocit smútku, prípadne až tragickosti. Pozorný čitateľ si azda aj uvedomí, že v slovenskej ľudovej balade jej tvorcovia neraz využívali didaktizujúci prvok odvodený od etického princípu, slovne tlmočiteľného frázou, že za previnenie prichádza trest. Titul básne má na prvé vnímanie denotačný charakter, akoby išlo o jednoznačné definovanie obsahu. Prvotný pochmúrny dojem je potvrdzovaný "vysvetlením", že autor vyrozpráva baladu "o smutnej panej, ktorá umrela". Čitateľské očakávanie však v intenciách tematizácie životného pocitu autora nebude naplnené.

Ivan Krasko využil pri tvorbe tejto básne nekonvenčný strofický útvar. Základom jeho textu je štvorveršie, ktoré však obsahuje v jednom prípade (v prvej strofe) strofický presah a v ostatných štyroch ide zase o neúplné štvorveršové strofy. Pri analýze textu z iného aspektu by sa dalo povedať, že báseň obsahuje jedno kompaktné štvorveršie a štyri následné dvojveršia, pričom štvorveršie i všetky dvojveršia sú doplňované vsuvkami, ktoré by sme

mohli nazvať aj polveršami, majúcimi výraznú sémantickú zaťaženosť. Akoby sa v týchto častiach strof kumuloval tematický základ celej básne, akoby išlo o zdvojovanie informácie.

Balada o smutnej panej, ktorá umrela je napísaná sylabotonickým veršom a je v nej využitý trochej, ktorý neumožňuje básnikovi vytvoriť veľké rytmické variácie. Krasko je však básnik, ktorý geniálnym spôsobom dokáže dať aj jednoduchému trochejskému metrickému pôdorysu zvučnosť do takej miery, že si interpret básne ani neuvedomí stereotypnosť tohto metrického základu. Rytmické inovácie trochejského verša dosiahol Krasko viacerými spôsobmi. Azda najvýraznejším osviežením rytmu je občasné umiestnenie neprízvučných slabík na začiatky veršov, ale aj vo vnútri veršov, do pozícií, v ktorých mali byť taktiež prízvučné slabiky. Rytmickým ozvláštnením je striedanie dvoj slabičných slov so štvorslabičnými celkami. Ďalším rytmickým ozvláštnením je už spomínaná nerovnoslabičnosť jednotlivých veršov. K rytmickému ozvláštneniu prispieva aj vynaliezavý rým a celkom zámerné kumulovanie vokálov.

Pri interpretovaní *Balady* ... je diskurzívny čitateľ do určitej miery ovplyvnený autorským mýtom, a v tomto konkrétnom prípade už naznačeným tematickým náznakom obsiahnutým v titule básne. Po prečítaní prvej strofy však čitateľ zistí, že s interpretovaním *Balady*... to nebude také jednoduché. Prvé dva verše prvej strofy majú zdanlivo impresívny charakter. Je možné vnímať ich informáciu aj impresívne, ale azda práve „mýtus“ autora čitateľovi naznačuje, že je možná aj iná interpretácia, symbolistická, náznaková, utajená. U Krasku je len veľmi ťažké hľadať v jednotlivých básňach dominantné obrazy. Zväčša sú jeho básne tak vycizelované, že je potrebné neustále hľadať kontakty medzi jednotlivými slovami-obrazmi bez ich jednoznačnej hierarchizácie. Tak je tomu aj v nami interpretovanej básni. Čo nás teda upútalo? Predovšetkým opakovanie obrazu "slnko rudé". Ak necháme v sebe doznieť impresíny zážitok, zistíme, že slnko sa môže chápať aj v zmysle niečoho životodarného, epiteton rudé nadobúda metaforický význam, môžeme ho považovať za symbol a nielen za vecný prívlastok. Bohemizmus rudé nadobudol v kontexte verša silný expresívny náboj a vnímame ho ako individuálny symbol naznačujúci niečo vznikajúce, azda i erotické (ako neskôr zistíme), či ako symbol krvi - teda života. Možné sú však aj iné výklady. Pri interpretačnom návrate k významu prvého verša zistíme zdanlivý protiklad medzi výkladom

tohto verša a prvotnou informáciou získanou z verša "Za hory už zapadalo". Prvý verš signalizuje, že sa niečo pominulo, stratilo. Čo to bolo, ešte nevieme, ale veľmi skoro zistíme, že nešlo o prírodný úkaz, ale o zánik, či nerealizáciu ľúbostného citu.

Verše druhej časti prvej strofy potvrdzujú náš dojem. Objavuje sa tu vertikálna personifikácia "slnko rudé, / V stromoch s bázňou šepotalo:" Ako vidieť, ide o komplikovane vytvorený obraz. Pri jeho dešifrovaní bolo potrebné prekročiť syntaktické i veršové ohraničenie prvého dvojveršia, preniesť sa z prírodnej (symbolickej roviny) do intímneho kontextu lyrického subjektu, ktorý opäť formou opakovaného štylistického prostriedku (akejsi epizeuxy) s využitím časovej protikladnosti naznačuje, že lyrický subjekt niečo prežil, čo sa nepodarilo zrealizovať, ale azda sa predsa len ešte niekedy zrealizuje. Už v tejto fáze interpretovania Balady... je pozornému čitateľovi zrejmé, že impresívny výklad obrazov nie je dostatočný, že impresia je len základom zašifrovanej symbolistickej informácie o stave lyrického subjektu.

Prvá časť druhej strofy evokuje opäť výrazne expresívne ladený dojem, ktorý opätovne nadobúda nové významy. Zvýraznenie silného citového zážitku je naznačené opäť prírodným motívom. Zvýšená dôraznosť a sila pocitu je zrejmá, nejde už len o zdanlivé opakovanie motívu, ale o jeho zosilnenie, silu zážitku nám naznačuje využitie slovesa pláli. Aj v tejto strofe v jej prvej časti akoby autor básne evokoval prírodný kontext, pričom druhá časť sa viaže už oveľa výraznejšie na kontext osobného prežívania lyrického subjektu. V druhej časti druhej strofy je po prvýkrát formou oxymoronu naznačená problémovosť situácie lyrického subjektu. V treťom verši tejto strofy Krasko obrazne evokuje túto problémovosť, naznačuje jeden pól svojej ontologickej situácie (túžba po láske). Druhý pól nie je v básni vyjadrený, je však zrejmé, že ním bola práve prísna etická rigoróznosť autora, ktorá neumožňovala v danej situácii realizovať do dôsledkom ľúbostnú túžbu. Čo sa skrýva za obrazom hriechu je otvorené, ale zároveň tušené. Za týmto obrazom sa skrýva celá problémovosť autorovho vzťahu k neznámej žene, pričom oxymoron "spásou hriechy" Krasko nahradil epitetom, ktorým svoj pocit upresnil "zvodné hriechy". Slovo hriech však nemožno chápať doslovne, ale metaforicky, pričom ním Krasko celkom zreteľne naznačil svoje rigorózne, kresťanským

etosom determinované chápanie lásky. Spätosť prírodného kontextu s intímnym osobným kontextom je naznačený aj využitím aliterácie na začiatkoch za sebou nasledujúcich veršov.

V prvých dvoch strofách Krasko tematizoval pocity mužského subjektu. Tretia strofa celú situáciu upresňuje, ale aj jemne problematizuje. S konečnou platnosťou však naznačuje, že naša interpretácia vnímajúca prírodné obrazy ako symbolistické podnety bola správna.

Balada ... je podávaná prostredníctvom lyrického subjektu reprezentujúceho celkom zrejme autora, teda muža. Prvé dva verše prostredníctvom využitia synekdochy "Dvoje mocných rúk", ale zároveň aj rozšírenej metafory "Dvoje mocných rúk sa chvelo, / jemne chvelo" naznačujú silu citu lyrického hrdinu. Druhá časť strofy však situáciu veľmi zaujímavo komplikuje. Synekdocha "Dvoje mocných rúk" z prvého verša tretej strofy je nahradená v treťom verši tejto strofy "skrátenou" synekdochou "Dvoje rúk". Prečo? Ide len o básnické ozvláštnenie rovnakej informácie, alebo o niečo iné. Zdá sa nám, že prostredníctvom využitia epiteta mocných, ktoré má metaforicky azda reprezentovať mužský subjekt a jeho následného vynechania vstupuje do textu aj ženský subjekt. Jednoducho synekdocha využitá v strofe ako anafora má dvojaký význam. Zakončenie strofy je taktiež interpretačne otvorené. Zdá sa nám, že autor opätovným využitím epizeuxy "všetko, všetko" len zdôraznil, že vzťah bol obojstranný. Teda nešlo o neopätovaný vzťah, ale o vzťah, ktorý mal perspektívu. Dokonca, že bol taký silný, že azda obaja, tentoraz možno vnímať obraz "Dvoje rúk" ako synekdochu reprezentujúcu mužský i ženský subjekt, by boli všetko "oželeli". Detenzia felicitného charakteru však nenastala, signalizoval nám to už názov báseň. *Balada* sa nekončí radostne.

V *Balade*... však predsa len nastáva uvoľnenie. Nasleduje kraskovsky otvorená apoziopéza zvýraznená otázkou "Hrešiť...? Básnik však prostredníctvom využitia pomlčky, ktorá, ako naznačil J. Zambor (1997), môže mať u Krasku aj sémantický význam, melancholicky konštatuje, že sa ľúbostný vzťah nedotiahol dokonca. Prečo? Azda práve v dôsledku kresťanského etického rigorizmu. Na situácii nič nemení ani expresívne zvýraznený povzdych, signalizovaný výkričníkom na konci štvrtej strofy "A tie hriechy tak vábili,/ tak vábili!".

Záverečná strofa je vlastne len zopakovaním predchádzajúceho pocitu. Zdá sa však, že je v nej výraznejšie zakomponovaný pocit ženského subjektu. Štylizácia tejto časti básne je azda

až príliš jemná, aby tematizovala pocity mužského subjektu. Čo sa skrýva za obrazom s oxymoronickým významom "že je preto také smutné, že je čisté," a za apoziopézou "že je čisté...", ktorou sa báseň končí, už necháme aj my otvorené.

Ale vráťme sa k titulu básne. Po využití nášho interpretačného kódu sa nám zdá, že sa Krasko tak trochu pohral so svojím čitateľom. Prostredníctvom využitia žánrového označenia balada, ale aj oznámením o smrti smutnej panej vytvoril v čitateľovi očakávanie, ktoré sa nenaplnilo. Zachoval sa len smutný tón balady. Myslíme si, že v básni nikto neumrel, čo umrelo bol cit, ktorý nevyústil do manželstva. Nevedno prečo, hoci boli z oboch strán predpoklady na jeho realizáciu.

A ako to bolo s tým potrestaním prehrešku, taktiež nevedno. Azda boli obaja aktéri dostatočne potrestaní tým, že nevedeli svoje city realizovať.

Začali sme úvahami o zmysle prvého slova názvu teda žánrovým označením balada a úvahou o obsahu tohto žánrového označenie v intenciách Kraskovej poézie aj našu interpretáciu ukončíme. Pozornému čitateľovi je okamžite zrejmé, že za označením balada sa skrýva niečo iné ako klasická balada. Transformácia tohto žánru v *Balade o smutnej panej*, *ktorá umrela* nie je ojedinelá v Kraskovej poézii. Ivan Krasko vychádzal z povedomia obsahu ľudovej balady, ale zmenil jej charakter, zmenil epický žáner na lyrický, dejovú zložku nahradil dianím vo vnútri človeka. "Básnik realizoval nový typ lyrickej, komornej balady, resp. baladickosti, v ktorom sa k slovu dostáva subjektívna problematika jednotlivca" (Zambor, 1998, s. 12).

LITERATÚRA

BRTÁŇ, R.: Poezia Ivana Krasku. Martin, Matica slovenská 1933.
GÁFRIK,M.: Poézia Slovenskej moderny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965.
SÚBORNÉ DIELO IVANA KRASKU. Zväzok prvý. (Poézia.) Na vydanie pripravil a komentár napísal Michal Gáfrik. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1966.
ŠMATLÁK, St.: Vývin a tvar Kraskovej lyriky. Bratislava, Tatran 1976.
ZAMBOR, J.: Svet Kraskovej lyriky, Tri bodky a pomlčky v lyrike Ivana Krasku. In: J. Zambor: Báseň a ticho. O poézii slovenských, ruských a španielskych básnikov. Bratislava, Národné literárne centrum - Dom slovenskej literatúry 1997.
ZAMBOR, J.: Ivan Krasko. In: Portréty slovenských spisovateľov 1. Zostavovateľ Ján Zambor. Bratislava, Univerzita Komenského Bratislava 1998.

Andrea Bokníková

Slovenské poetky 1895 – 1945 v mozaike interpretácií

História literárnej tvorby žien je pretržitá, a preto zrejme vždy so sebou prináša problém asymetrie materiálu. V slovenskej poézii to platí zvlášť pre prvú polovicu 20. storočia. Niekoľkými autorkami, dôležitými z hľadiska premien lyriky či veršovanej epiky, povedzme Ľudmilou Podjavorinskou a Ľudmilou Groeblovou, sa už zaoberajú erudované štúdie. Na druhej strane, pri ďalších, málo poznaných poetkách, zasa nie sú bežne dostupné ani základné údaje životopisu a bibliografie. Nasledujúcou mozaikou interpretácií by som rada k známejším „menám" pripojila takmer zabudnuté osobnosti – najmä Henny Fiebigovú a Slávu Manicovú. Rozhovory s pamätníkmi i čítanie veršov, dodnes roztratených po periodikách, potvrdzujú prekvapivý fakt: na prelome 30. a 40. rokov na Slovensku prebieha nástup, až „inváziа" časopisecky publikujúcich poetiek; možno dokonca hovoriť o prvej vlne výraznejších vystúpení adeptiek veršovanej tvorby. Priaznivá situácia, v ktorej si žena ako umelkyňa, literátka začína budovať osobité a konkurencieschopné pozície, však čoskoro zaniká. S príchodom „socializmu" sa pretrhne dôraz na písanie ako emancipačný svet ženského fenoménu, pričom ten sa zdôrazňoval už v národnom obrodení ku koncu 19. storočia.

Stručné portréty debutantiek rokov 1895 až 1945 vytvorím ako koláž rozmanitých čítaní, ktoré si vyžiadala jednotlivá báseň, alebo stav jej preskúmania. V prípade už spomínaných poetiek predvojnového a vojnového obdobia poskytnem prvotné informácie - pokúsim sa teda aspoň v skratke priblížiť aj literárny život. Na druhej strane pri mnohokrát interpretovanej M. Haľamovej, ktorá sama pobadala, že je opradená „nimbom poetky", sa pokúsim nastaviť zrkadlo už aj hotovým čítaniam.

ĽUDMILA PODJAVORINSKÁ A JEJ KONFLIKT S „PIESŇAMI“

Ako „známejšia“ poetka bola **Ľudmila Riznerová-Podjavorinská** (1872-1951) na prelome storočí skôr výnimkou. Písala v kontakte s výraznou vlnou prozaičiek a predstaviteliek národovecko-ženského hnutia, s E. M. Šoltésovou i s T. Vansovou. Ich zámerom bolo získať pre ženy priestor na kultúrnu činnosť, písanie, a teda aj na vzdelanie. Zosobnením ženských snáh na prelome 19. a 20. storočia v slovenskom kontexte však nemohla byť žena, ktorá presadzuje svoje práva nezávisle. V dielach i kritikách sa preferuje ideál „ušľachtilej ženy“, usilujúcej sa prostredníctvom slova o to, aby mohla aj cez domácnosť viac pomáhať národu v kooperácii s mužom. Ohlasom dobového ideálu je Podjavorinskej tézovitá báseň, vyzývajúca ženy k úlohe „pestovať“ v dome reč a vychovať dieťa pre národ – to znamená: *„chrániť svätosť krbu v tichej horlivosti, kňahyňou byť lásky, hlásateľkou cnosti“* (*Naša úloha*, Dennica, 1898).

Debut Ľ. Podjavorinskej *Z vesny života* (1895) sa však presadil práve introvertnými básňami, lebo tie umožnili, aby bola prijímaná ako pravá, „čistá“ lyrička. Podjavorinskej poézia evokuje nesúlad medzi subjektom a jeho prejavmi navonok – rozhorúčením tváre, úsmevom či rezignovanými gestami rúk. Viaceré básne majú tvar oslovenia (apostrofy) „piesní“, s ktorými subjekt vedie sústavný boj - konfliktný dialóg: *„Už neverím vám, piesne moje, / fantázie bledé výtvory! / Hoc dávno pestím si vás chtive, / len teraz vidím, že ste lživé - / nie jak cit káže, hovorí...* (*Piesňam*, 1895). V jedinom prípade poetka prezradí príčinu tohto konfliktu – zatiaľčo slasť je možné ľahko pretlmočiť do úsmevu, bolesť sa nedá vyjadriť ani v slovách. Kritika právom vyčítala Podjavorinskej debutu úzky svet „dedinských dievčat bez širšieho rozhľadu“ (Tichomír Milkin) či „prenežnenosť dievčenských pamätníkov“ (František Votruba). Navyše, sylabotonický, zväčša osemslabičný verš vychádzajúci z folklórneho popevku, je často znehodnocovaný gramatickými rýmami. Napriek tomu sa z odstupu času stalo zreteľným, že tvorba

Podjavorinskej predznamenáva tvorbu slovenskej moderny, a to „...predovšetkým po stránke tematickej i motivickej, ´životným pocitom´“ (Michal Gáfrik[1]). Paradoxom ostáva, že „prvá skutočná poetka na Slovensku“ sa venovala písaniu lyriky čoraz menej. Zrejme aj preto, že si uvedomovala väčší záujem redaktorov i čitateľov o svoje balady a verše pre deti. Stručný výber z neskoršej tvorby *Piesne samoty* (1942) prezrádza, že časom sa v Podjavorinskej „piesňach“ prehĺbil, vyhrotil **rozpor medzi konfliktným „vnútrom“ a melodickým tvarom**: *„Výkrik z duše ulomený, zaodetý rýmom, slovy/ – a len zdá sa, že to pieseň – výkvet duše fialový“* (*Pieseň moja...* ,1925). Od chápania života ako ustavičnej premeny prešla Podjavorinská takmer k opaku – všetky nálady, ako aj dojmy z okolitej prírody sa zlievajú do pocitu bolesti.

Žánrovo bohaté dielo Ľ. Podjavorinskej ešte nie je celkom odkryté z hľadiska jeho významu pre literárnu históriu, najmä v pasážach so sakrálnou symbolikou. Ako vydarené sa hodnotia veršované poviedky puškinovského typu; podľa Anny Krulákovej dokonca inovujú žáner, ktorý bol na Slovensku predtým zastúpený iba v parnasistických eposoch Pavla Országha Hviezdoslava. Najmä poviedka *Na bále* (1909) by sa mohla stať predmetom rodovej interpretácie - ako ironická polemika voči blazeovanému hrdinovi, „dandymu“ z lyriky i noveletiek Janka Jesenského. Nie teda „ušľachtilý“ národný cieľ, ale nadľahčená salónna konverzácia viedli autorku-rozprávačku k vtipným komentárom, ktoré ju vzďaľujú od idylicky sentimentálneho pohľadu na lásku: v nich dáva najavo, že „hrdinu našich čias“ má dôkladne prehliadnutého. Na sklonku tvorby, básňou *Poetova duša (Kritikom)* (1932), sa Podjavorinská vyjadrila k univerzálnej podstate básnenia, akoby bol básnik rodovo neutrálnou, androgýnnou bytosťou. Obraz „poetu“ alebo „pevca“ zrejme utvárala pod sugesciou Puškinových boldinských veršov o poslaní básnika. Dôraz sa u nej kladie na protiklady, komplikovanosť vnútri indivídua, nie medzi rodmi, pretože duša je záhadná. Postupne, ako sa Podjavorinská vzďaľovala od literárneho ruchu, sformovala sa u

nej predstava „ženského sveta“, ktorý má podobu vzájomne izolovaných, teda „roztratených osudov“. V eseji *Potopené duše* (Živena, 1935) už vidí hrdinstvo nielen v obete pre národný cieľ, ale aj vo výnimočných schopnostiach žien „nadpriemernej inteligencie a nadania“, žijúcich často osamelo.

Ľ. Podjavorinská je teda súčasťou národoveckej tradície veršujúcich autoriek, miestami ju však očistila do slobodnejšieho výrazu - najmä tam, kde zobrazila osobné pocity prostredníctvom zmyslových predstáv, napríklad kontrastu rozhorúčenej tváre (afektivity) a chladnej steny. Práve cez už spomínaný konflikt s piesňami je Ľ. Podjavorinská spätá s rôznymi podobami písania poetiek v 20. storočí. Ak totiž možno nájsť nejakú „kontinuitu“, alebo skôr náhodnú niť spojív medzi modernými slovenskými autorkami veršov, je to popretie programovej básne. O takejto básni by sme predpokladali, že je súhlasná. Cez ňu subjekt autora prípadne autorky zvykne formulovať svoj program, „zveruje“ sa jej, ako je to v línii slovenských romantikov i parnasistu P. O. Hviezdoslava. **Téma konfliktu s piesňou, básňou či s poéziou všeobecne**, sa bude celkom nezávisle obmieňať u S. Manicovej, M. Rázusovej-Martákovej i K. Bendovej. Preniká až do „hádky“ s básňou, do obrazov jej zraniteľnosti u L. Vadkerti-Gavorníkovej a A. Ondrejkovej. Konflikt so zástupným momentom písania odkláňa poéziu žien od sentimentálneho výlevu, „dôverčivého“ voči slovu. Nikdy však nie je dialógom v pravom zmysle slova. Je skôr jednostranným príhovorom subjektu k básni ako k svojej protivníčke, druhému „ja“, s ktorým je píšúca neoddeliteľne spätá a pociťuje ho neraz ako bremeno.

Ľudmila Groeblová ako esteticky vyhranená autorka poézie i kritickej reflexie

Začiatkom 20. rokov sa najmä v Slovenských pohľadoch začala objavovať vyhranene moderná poézia **Ľudmily Osenskej**, za ktorou dlho skrývala svoju identitu **Ľudmila Groeblová-Chaloupecká** (1884 – 1968). Poetka sa v náznaku vyslovuje k protirečivosti prežívania a konania, a to najmä cez paradoxný priebeh partnerských

vzťahov – vzájomný „boj“ o prevahu, míňanie sa. Sústreďuje sa na intimitu citu, ale už ho diskrétne zašifrováva, nie „predvádza“ a inscenuje v emocionálnych gestách ako Ľ. Podjavorinská.

Báseň *Na motívy z Musseta* (1911) prináša zlomok z pomyselnej konverzácie, v ktorej subjekt priznáva cit a zároveň obavu z jeho odhalenia. Názov prezrádza alúziu na verše Alfreda de Mussseta (1810 – 1857), azda na jeho romantické motívy, pretvorené iróniou, zmesou vášne a smiechu či ľahším žánrom kupletu (v pozadí stojí dôverný vzťah medzi básnikom a George Sandovou, ktorý rozvíril francúzske literárne ovzdušie 30. rokov 19. storočia): v Musssetovej básni *Noc decembrová* napríklad žena od muža odchádza, hoci ho miluje, lebo sa jej zdá, že v jeho tvári sa objavil náznak pohŕdania, a muž sa zasa snaží nájsť u ženy signály toho, že ho ešte stále ľúbi. Ženská „postava“ Ľ. Groeblovej uniká, lebo sa obáva, že keby muž vedel o jej láske k nemu, vysmial by sa jej. Na rozdiel od Mussetovej „spovede“ poetka prezrádza tak málo, až báseň *Nikdy* (1921) s rovnakým názvom, aký má i sonet francúzskeho básnika, pôsobí ako hádanka.

Azda najznámejšou sa stala Groeblovej báseň *Hodiny s Medúzou* (1922). Predstavuje citát z listu od starej mamy, v ktorom sa „patina“ biblickej češtiny rozrušuje poetkinou reflexiou o „živom“ hlase minulých čias, prítomnom v korešpondencii i v darovaných veciach. V *Balade* (1923) nie je dôraz na deji, ale na psychickom dianí, pričom subjekt vopred hovorí o nevyhnutnosti tragického zvratu. Obracia sa s jemnou dávkou sebairónie, alebo aspoň nadhľadu na „vyspelého“ adresáta: *„Viete, čo býva v baladách :/ života krása hynie v tmách*. Láska v spojení s prostredím mesta je nositeľom mučivej, až démonickej sily - v línii modernizmu Boženy Slančíkovej Timravy a J. Jesenského tak aj Ľ. Groeblová chápe ľúbostný cit ako chorobu, „počarenie“. Zreteľné je to v už spomenutej hádankovej básni *Nikdy* (1921), v ktorej oči, rovnako ako v *Balade*, predstavujú symbol „zakliatia“ citom. V detaile sa ani nedá odlíšiť, či ide o oči subjektu, alebo partnera, keďže

citové pohnutia sú očistené od rodových znakov.

Balada, ale aj ostatné básne Ľ. Groeblovej, pripomínajú inováciu baladického žánru symbolistom Ivanom Kraskom, ku ktorému sa poetka približuje aj sylabotonickým veršom so zvukovo bohatým rýmom. U nej má prevažne jambickú tendenciu a je krátky, zväčša šesť- až osemslabičný. Jedine v básni *Po búrkach života* je širší, striedavo trinásť- a štrnásťslabičný verš nesený hlasnejšou intonáciou. Premena času, podaná cez secesné, zanikajúce momenty v prírode – vločku snehu či plameň, je prezentovaná ako obnova síl. Symbolistický synkretizmus lyriky a epiky, no i Groeblovej **predstava písania ako zapisovania autobiografických skíc** spôsobujú, že jej básne vyznievajú ako fragmenty dobových modernistických próz. Sú útržkami z dialógov, z dramatizovaných scén-etúd. Platia pre ne zistenia Marcely Mikulovej, ktorá interpretuje autorkinu novelu *On* (Dennica, 1907) v širších európskych kultúrnych kontextoch prelomu storočí, povedzme ako rozvinutie „narcizmu a subtílnej melanchólie“[2]. Reedovaním novely ako aj štúdiou M. Mikulovej sa začína „napravať“ fakt, že pre nedostupnosť textov je Ľ. Groeblová dosiaľ známa najmä ako adresátka básne I. Krasku *List slečne Ľ. G.* (*Verše*, 1912). Spomenutá báseň-odkaz je výrazom tvorivej komunikácie, vedúcej k spoločnému porozumeniu novým možnostiam literatúry. Popri názoroch na tvorbu však do textu prenikol i signál zastieraného a práve tým prezradeného citu básnika k poetke.

Je paradoxné, že práve autorka, ktorá sa prejavila ako talent, držiaci sa svojich špecifík, publikovala iba šesť veršovaných textov. V oneskorene publikovanej básni *Slovenské pohľady* (1929) Ľ. Groeblová kritizuje predprevratové „Pohľady“ za mesianistickú orientáciu na „spásu z Východu“, pričom neušetrí ani svoju predchodkyňu v poézii: *„Podjavorinská ospevuje city / naivným veršom vzorných idyliek“*. Ak Podjavorinská v puškinovsky-realistickom veršovanom *Liste* (1921) redaktorovi priznáva, že ju priťahuje idyla hôr, nie *„morálka a žitia boj, socializmus atď“*, Ľ. Groeblovej

v básni-pamflete prekáža práve lipnutie na „vyššom“ zmysle, ktoré sa presadzuje na úkor pružného reagovania na svetové podnety. Na rozdiel od aktivistického „zápalu“ obrodeneckých národovkýň, sa v Ľ. Groeblovej objavila poetka, „hrdinka“ ako utiahnutá, skrytá, záhadná, so zmyslom pre napätie komunikácie, pre jemnú kontempláciu i útočnú iróniu. Zároveň namierila ostrú kritiku nielen voči svojmu písaniu, ale aj voči spôsobu a „realite“ národného a kultúrneho života.

MÝTUS MAŠE HAĽAMOVEJ V ZRKADLÁCH ŽENSKÝCH CTITELIEK I MUŽSKÝCH INTERPRETOV

Zmenu, doslova zvrat v histórii poézie žien znamená príchod **Maše Haľamovej-Pullmanovej** (1908 – 1995), ktorej tvorba hneď od debutu *Dar* (1928) patrí k výrazným podobám súčasnej slovenskej poézie. Literárna kritika práve s ňou bude konfrontovať zbierky ďalších poetiek v priestore celého 20. storočia, dokonca aj tých, ktoré s ňou dáva do protikladu. Kladné prijímanie M. Haľamovej medzi „poprednými“ autormi i kritikmi zavŕšil vznešeným tónom básnik Milan Rúfus v esejách-doslovoch k súborným vydaniam jej veršov (*Básne*, 1983). Podľa Rúfusa je Haľamová rodenou poetkou, ktorá nikdy neprihliada na literárne ciele, pričom spontánne pretvára folklórnu legendu do moderného paradoxu.

Skôr, ako sa vytvorila aj „vysoká“ štylizácia autorky, vznikol ešte v 30. rokoch gýčový obraz „postavy“ Haľamovej v básňach gymnazistiek, povedzme Maruše Juskovej a Števky Makitovej zo študentského časopisu Rozvoj, ktoré ju oslavujú v idyle tatranskej fauny a flóry. Popri všetkom príklone k folklóru a k emociálnosti, ktorá je tradične považovaná za podstatu „ženskej lyriky“, funguje obraz M. Haľamovej ako stelesnenia modernej ženy (a ten podporujú viaceré dobové fotografie poetky na lyžiach v nohaviciach). Vytváranie mimobežných, až protichodných obrazov akoby vychádzalo priamo z protirečivosti Haľamovej písania: autorka je originálna výrazom skratky, a pritom spracúva tradície, je moderná a pritom nezávislá od dobových avantgardných smerov. Jej

hrdinka sa oslobodzuje pohybom vo voľnom priestore prírody, ale zároveň vyhovuje tradičnej predstave obetavosti ženy. M. Haľamová sa v podstate vrátila ešte pred skeptickú Ľ. Groeblovú folklórnou štylizáciou dievčaťa, ktoré si chce *„vymodliť“* šuhaja a túži *„kráčať po stopách milého“*. Svojský verš M. Haľamovej inšpiroval viaceré nasledovníčky: jeho základom je piesňový, ale aj disharmonický rozmer symbolistickej proveniencie - rýmujú sa v ňom konce syntaktických celkov a v trojveršiach často len posledné verše strof.

V dialogických baladách z pľúcnych sanatórií poetka signalizuje strach subjektu z toho, ako bude postupovať jeho vlastná choroba, ale najmä z lekárskych verdiktov, ktoré „určia“ osudy druhých. V debute *Dar* teda evokuje „Tatry ako topos TBC, teda krásy i umierania“ (Fedor Matejov) a v zbierke *Červený mak* zasa zdôrazňuje viazanosť na svet domova. Básňou *Tulácka* si Haľamová na svoj spôsob ohraničila dobový motív cestovania po zemeguli, ktorý sa u viacerých básnikov apollinairovsko-poetisticky rozpína do pohybu po exotických krajinách: *„Ale ja veslujem / na malom člne... / Morom mi jazero, / kraj sveta – hory“... Človek si srdcom ukuje okovy/a v nich žiť musí“*. Príroda u autorky pôsobí ako univerzálna aj vtedy, keď tematizuje slovenskú lokalitu. Napriek tomu dáva Haľamovej poézia príležitosť na to, aby ju americká slavistka Norma Leigh Rudinski začlenila do tradície „ženy ako mýtického a cyklického symbolu Slovenska a Slovanstva“, ktorá bola prítomná už v národnom obrodení - v skladbe *Slávy dcéra* klasicistu Jána Kollára[3]. M. Haľamovej tak N. L. Rudinski pripisuje tradicionalizmus prírodnej imaginácie, ktorý sa podľa nej v slovenskej literatúre silno drží od dávnejšej minulosti a pretrváva i v 20. storočí.

Po vydaní dvoch zbierok sa M. Haľamová nadlho odmlčala. Nejde o sebamarginalizovanie ako v prípade Ľ. Groeblovej. Oproti jej fragmentárnemu písaniu si Haľamovej poézia udržiava kontinuitu aj v zbierke *Smrť tvoju žijem* (1966), ktorá vyšla až

po tridsaťročnej pauze. Tvorba M. Haľamovej si ústretovosťou priam žiada, aby bola mnohorako interpretovaná. Akoby v nej ani nejestvovalo sklamanie vo vzťahoch k druhým - **smútok nikdy nevychádza zo zlyhania komunikácie, z lásky, ale z choroby a zo smrti**. Ak spomína v esejách *Vyznania* (1988) Ľ. Podjavorinskú, tak najmä ako autorku veršov pre deti. Jej lyriku chápala skôr ako prejav životnej cesty bez lásky, keďže tá "ani nemala ako prísť k deve, ktorá, ktorá už v mladom veku pocítila osamelosť na celý život". M. Haľamová porozumela odlišnej skúsenosti samoty, u nej sa oslobodzujúci pohyb v horách zmenil na osamotenosť po strate najbližšieho človeka.

HENNY FIEBIGOVÁ A JEJ EXKLUZÍVNY VÝRAZ PRE PRINCÍP SAMOTY

Od prelomu storočí pomaly ustupoval problém autorky, ktorá je nútená medzery vo vzdelaní nahrádzať čítaním. V poprevratovej Československej republike sa otvára mnoho nových príležitostí na riešenie tohto problému. Najmä od 30. rokov študentské časopisy poskytujú širší základ pre „prirodzený výber" autorov, ale už aj autoriek. Niekoľko „talenov", ktoré ako šéfredaktor pražského časopisu Elán pomáhal presadiť slovenský básnik-vitalista Ján Smrek, vzišlo z gymnázií a učiteľských ústavov. Okolo roku 1935 sa na stránkach Elánu i katolíckeho periodika Rozvoj predstavujú Helena Riasnická, Maruša Jusková či Henny Fiebigovú a neskôr, na prahu 40. rokov zasa Viola Štepaničová a Hana Záhorská. Pri spomínaných poetkách však zohrávalo úlohu nielen školské prostredie nezáväzných poetických experimentov, ale najmä ich spriaznenosť s budúcimi kňazmi – básnikmi, ktorých kritika nazvala „katolíckou modernou".

Básnici Janko Silan, Karol Strmeň a Pavel Ušák-Oliva dávali poetkám pri osobnom kontakte i v korešpondencii impulzy na moderné chápanie obraznosti, získané najmä pri prekladoch francúzskej spirituálnej poézie. Pozícia spriaznenej „duše" a múzy známejšieho básnika však bola protirečivá: rešpekt, až obdiv voči priateľom niekedy u žien oslaboval ich vlastné autorské sebavedomie. Priestorom stretnutí boli samovzdelávacie krúžky na

jednotlivých školách, ale predovšetkým zjazdy slovenského katolíckeho študentstva, ktoré sa konali napríklad roku 1936 v Banskej Štiavnici a o rok neskôr v Banskej Bystrici. V nadväznosti na Kraskovu báseň *List slečne Ľ. G.* sa v periodikách objavujú verše, formulované ako odkazy-listy priazne medzi básnikmi a poetkami. Nitrianskej „epistolografii" medzi J. Silanom a H. Riasnickou na stránkach Elánu predchádzali vzájomné dedikácie „Trnavčanov" P. Olivu a H. Fiebigovej *V spomienkach* a *Jarné sny* (1935). U oboch poézia sa poézia približuje k symbolisticko-baudelairovskému ideálu chladnej, „neživej" krásy. V súvislosti s tým kritika v Olivovom výraze nachádzala iracionalitu, spájajúcu novokatolícku bremondovskú lyriku a nadrealizmus, dve aktuálne smerovania literatúry.

Nielen medzi súputničkami, ale aj v širších priestoroch 20. storočia sa **Henny Fiebigová** (1917) vyníma nezvyčajnou imaginatívnosťou. V pochmúrne fantazijnom svete jej poézie sa prepájajú predmety s abstrakciami a torzá telesnosti (*„črepy úsmevu"*) s detailmi drahocenných materiálov, povedzme achátu. Nositeľmi aktivity sa stávajú zdanlivo neosobné psychické stavy, najmä smútok a plachosť: *„...dnes plachosť moja v skrehlom svet sníva"* (*Jarné sny*, 1935): H. Fiebigová obľubuje exkluzívne poetizmy, a práve tak i exkluzívne spojenia slov, ktorými zvýrazňuje pestrú farebnú škálu alebo rezonanciu farby s hudbou: *„lilavé týždne doznievajú bôľom"*. Hudobné vyznenie je ešte umocnené kombináciami zvukovo rozvitých rýmov s asonanciou, pričom vzniká zvuková hra na konci až štyroch veršov: *v horách-v záhrade-znavené-v západe*. Za opojným výberom zmyslových pôžitkov stojí krehkosť, bezmocnosť pred strácaním celistvosti. **Skláňanie sa nad nemým, „nalomeným" slovom** je priam názornou „pózou" melanchólie. Fiebigovej najčastejším slovom je „bolesť", objaví sa dokonca vo figúre zdvojenia: *„...vidím len bolesť ubolených dlaní"* (*Odpoveď. (P. O.)*, 1935). Napriek tomu jej básne nepôsobia dojmom bolestínstva, pretože emócie sú celkom rozptýlené

v imaginárnej „krajine“, a tá sa odpútava od priameho vyjadrenia pocitu. Poetka hovorí o potrebe ostať v zázemí detstva, pričom bezpečie, ktoré hľadá, spája so spiritualitou rôznej proveniencie – jej „ja“ kráča po stopách svätíc-karmelitiek i pomedzi znaky indickej kultúry. Nostalgiu za študentskými časmi H. Fiebigová pretvára na nečasový, univerzálny problém zániku krásy.

Strata krásy prisudzovanej spoločným snom sa zobrazuje v básni P. Olivu *Pútnici* (1935), ktorá reflektuje autorku ako snívajúcu, prejemnelú bytosť: *“O kráse sníva moja malá Henny / a čaká na mňa ako na nedeľu / Buď zbohom krása / Krása detských čias už na bolesť sa mení“*. Priznaná detinskosť, infantilizmus ako „duchovný štýl“ 30. rokov nesúvisí len s autobiografickými zážitkami pri prvých básnických pokusoch. Podnietili ju aj rimbaudovsko-poetistické inšpirácie – detstvo znamená objavovanie prekvapivých, až bizarných spojení slov. Radosť z objavov u Fiebigovej narazí vždy na umlčiavajúci smútok, a v rámci toho sa mihne motív „krehkej violy“ zrejme ako odkaz na K. Hlaváčka, českého „dekadentného“ básnika s hudobným cítením. Ženské štylizácie „snivej kozáčky“ alebo „malej kňažnej“ pochádzajúce z rozprávkových či exotických sfér, pripomínajú Olivovo chápanie básnikov povedľa „tulákov, bláznov a detí“. Postupne akoby sa H. Fiebigová usilovala „otvárať“ svoju poéziu priamočiarymi vyznaniami citu matke. Hľadá Boha cez nepatrné detaily prírody, na ktoré sa jej subjekt mení, aby znázornil vlastnú bezvýznamnosť, pokoru. Práve tým sa vytráca individualita jej obraznosti.

Ak by si niektorá z katolíckych poetiek „zaslúžila“ knižné vystúpenie, určite by to bola H. Fiebigová svojou múzickou, molovo ladenou lyrikou, v ktorej dala najdôslednejší výraz pocitu samoty. Nevydala paradoxne ani debut, hoci „jej verše v polovici 30. rokov vzbudzovali určitú pozornosť“ (M. Gáfrik). Poetkina cesta viedla do ústrania literárnej situácie. Až od siedmej dekády storočia sa objavovali jej básne sporadicky v Katolíckych novinách, ich ohlas je však – z hľadiska nádejných začiatkov – doslova zanedbateľný.

POZEMSKÁ MÚZA SLÁVY MANICOVEJ

Spomedzi súputničiek sa vydeľuje **Sláva Manicová-Rősner** (1918) premyslenou koncepciou a zároveň ľahkosťou písania. Manicovej debut *Ranená očami* (1943) vyšiel v rozšírenej reedícii roku 1971 s empatickým doslovom Jozefa Felixa, ktorý začínal publikovať v tom istom čase ako poetka na stránkach Elánu. Práve v „prípade" S. Manicovej akoby sa sústredil naliehavý problém celej vlny poetiek tretej a štvrtej dekády 20. storočia - je ním rozpor medzi ich početným, mnohorakým pôsobením, ktoré literárna kritika neraz reflektovala so sympatiami, a tým, že mimo času svojho života ostali „nezaznamenané". Začiatkom 70. rokov Manicová emigrovala do Mníchova, čím sa „vymazala" dokonca z *Encyklopédie slovenských spisovateľov* (1984). Ako medička prenikla do situácie Bratislavy v čase, keď viaceré vysokoškoláčky, literátky dotvárali inšpiratívne ovzdušie umelcom, skicujúcim priamo v kaviarňach svoje texty.

Doménou S. Manicovej sú impresívne zábery horskej panorámy, v ktorých miniatúrny detail vytvára dojem jemných ťahov štetca. Obrazy vlajúcich vlasov či hrív na pozadí neba evokujú nespútanú energiu: „*Kde šibú hrivy dažďov dlaň striešky drevenej/a trbliece sa slnko v pokladoch čečiny/kde hrmenie na koňoch ozveny splašenej/cvála do dolín hrebeňom dolin...* Horská krajina, preniknutá symbolikou temných síl, „šialenej noci" prechádza do alegórie vojnového vraždenia s alúziou na blúdenie „divného Janka". Poetka sa tak prihlásila k vizionárstvu slovenského romantika Janka Kráľa. Jej „hrdinka" sa objavuje v situáciách boja, prípadne s atribútmi poľovníckeho lovu. Prezrádza ambíciu byť voľná, a to nielen v podobe „ženy spätej s hoľami", ale aj vo svojských biblicizujúcich autoštylizáciách pastierky snov či márnotratnej dcéry. Napriek túžbe po nezávislosti zdôrazňuje, že patrí druhým, keď vyslovuje spoluúčasť s obyvateľstvom, utekajúcim pred vojnou.

Rola pomocníčky má klasicizujúci výraz v cykle *Premena múzy*, ktorý prezrádza

inšpirácie básnickou skladbou *Žofia* (1941) Valentína Beniaka. V ňom už „žena“ nie je zrodená zo zeme, ale z myšlienky, čomu zodpovedajú premyslene komponované trojveršia. Podľa Lindy Schierse Leonardovej[4]„...múzu láka život nad ľudskou dimenziou, v dokonalej fantázii, a je pre ňu ťažké vrátiť sa na zem. Ako múze je jej dovolené – či skôr súdené – zostať v oblasti ideálu, vždy potencionálneho, len zriedka majúceho do činenia s pochopením ľudského snaženia“. Manicovej múza s rekvizitou polámanej lutny zostupuje z ideálu na zem, aby hľadala básnika v krajine, zničenej vojnou. V sústavnom napätí medzi snom a precitaním chce byť „iba ženou“ a spoznávať pozemské utrpenie: „*Básnik môj pomôž mi žiť tebou v poznaní... chcem družkou tvojou byť a pripútať sa na zem“.* Poetka teda polemizuje z pozíciou ženy v nadpozemskej sfére, no zároveň neprestáva zdôrazňovať jej pripútanosť k mužskému pólu.

S. Manicovej sa podarilo prepojiť klasicizujúce motívy, dávne ľudské úsilie oživovať umením „zakliate krásy“, s avantgardnou obraznosťou slovenského nadrealizmu a „lyrizovanej prózy“. Nápadité, nepravidelné rozmiestnenie rýmov a rozmanité opakovania slov zasa vychádzajú z folklórneho popevku, povzdychu. Zrejme preto jeden z najvýraznejších dobových kritikov Michal Chorváth predpovedal, že ďalšou cestou poetky by slovenský verš „...mohol získať mnoho rytmických i melodických novôt, doteraz zanedbaných“[5]. Videnie krajiny cez prizmu pavučiny, pradena ako aj neustála prítomnosť „piesne“ v obrazoch vrchárskeho prostredia dotvárajú zbierke špecifické „retušovanie“: *„tichá pieseň snov na strunách vetra“, „smutná pieseň zeleného kraja“.* V situáciách vojnových hrôz a potom i povojnovej únavy poetka zdôrazňuje nemohúcnosť slova, ktoré nedokáže vyjadriť strach, ba ani len vôľu po živote. Slovo nazve „jatrivým“, lebo ju zraňuje vlastná vnímavosť. To je Manicovej verzia konfliktu s poéziou, zosilnená náznakmi **útočnej expresivity voči klamlivosti, až zákernosti poetickej reči**: *„Potom sa sladkou zdáš / aj keď si z ocele / Potom sa usmievaš z tŕňov mi na čele // Poézia Mám iba*

prázdnu dlaň / hojivú horkosť rán / poézia...

„Žena“ S. Manicovej sa pohybuje, „zabývava“ v priestore sna, ale na rozdiel od spirituálnej a exotickej symboliky H. Fiebigovej, S. Manicová dáva krajine rozprávkovo-pohanský kolorit Vysokých Tatier. Iba zriedka vymodeluje ženské paralely biblických postáv – márnotratmého syna či Krista s tŕňmi na čele. Každá zo spomenutých poetiek tvaruje verš hudobnými princípmi, aby aspoň sčasti usporadiadala uvoľnenú obrazotvornosť.

CESTY SLOVENSKEJ POÉZIE ŽIEN A DLH ZAMLČANÉHO (ZÁVEREČNÝ NÁČRT)

Cesta za ženským fenoménom v slovenskej poézii 20. storočia vedie od Ľudmily Podjavorinskej, už „neodmysliteľne“ nazývanej prvou skutočnou poetkou na Slovensku. Tá sa postupne vzďaľovala od literárneho ruchu, ktorý vznikol okolo jej debutu *Z vesny života* (1895). Prelom storočí približne po 20. roky sa viaže s prvými pokusmi o moderné písanie. Medzi nimi je výrazným zjavom Ľudmila Groeblová, ale po niekoľkých básňach sa odmlčala. V príčinách i dôsledkoch odmlčania je takmer jej opakom Maša Haľamová, ktorá svoj triptych zavŕšila až zbierkou *Smrť tvoju žijem* (1966), teda po odstupe troch desaťročí. Sústavne ju však pripomínal záujem básnikov, literárnej vedy a v neposlednom rade čitateľov.

Situácia solitérok, čiže „osamotených“ tvorivých ciest, bola vystriedaná príchodom celého radu autoriek priamo zo študentského a kultúrneho prostredia prvej Československej republiky. Spomedzi nich sa Henny Fiebigová vykryštalizovala na poetku exkluzívneho výrazu samoty. Sláva Manicová dala svojej hrdinke príznačnú podobu múzy a zachytila tak častú postavu dobového umenia, ale i bratislavského ovzdušia redaktorskej a spisovateľskej society mesta na prahu vojny. Od solitérok vedie teda cesta tvorby slovenských poetiek k obdobiu múz, ktoré bude v 50. rokoch vystriedané preferovaním žien práce budujúcich „socialistickú vlasť“ – u Štefánie Pártošovej vystužia komunistickú

utópiu „neúnavné“ postavy akrobatiek, tkáčok, chemičiek i učiteliek...

Výrazný prílev poetiek na prelome 30. a 40. rokov sa spája s pokusmi osvojiť si podnety z avantgardy. Už v dobovej eseji výtvarníčka Lea Mrázová poodkryla napríklad u H. Fiebigovej maniere poetizmu a nezabudla ani na bezprostrednejšiu inšpiráciu „širokými, orátorskými a zasnenými formami“ spirituálneho básnika a experimentátora Rudolfa Dilonga. O desaťročie neskôr obraznosť S. Manicovej korešponduje s „nadreálnym slohom“, zodpovedajúcim najmä apokalypse vojny. Žena ako autorka zároveň preniká do inšpiratívnosti ovzdušia a stáva sa múzou. Nejde len o menšie mestá, napríklad o Nitru, kde v rámci gymnázia študenti so študentkami absolvovali spoločné vychádzky na Zobor, aby hru na bohému spájali s uctievaním národných tradícií. Pozíciu poetiek ako kaviarenských múz by mohli doložiť memoáre, avšak v omnoho väčšej miere **nikde nezaznamenané** stretnutia adeptiek na veršovanú tvorbu, ale už aj publikujúcich žien s redaktormi, umelcami či literárnymi vedcami za stolom kaviarní Bratislavy. Stretávali sa napríklad v povestnej Luxorke s J. Smrekom, a ten im uverejňoval básne v Eláne alebo ich posunul iným redakciám. Spolu s uvoľnením imaginácie akoby sa vytvorili podmienky pre to, aby žena bola braná ako partnerka v tvorbe, hoci práve s touto pozíciou si rola múzy konkurovala, alebo ju až ničila. Ani časopisecky mimoriadne produktívne poetky 30. a 40. rokov nevydali knižku, alebo sa prezentovali iba debutom. Príčiny sú rozmanité – u niektorých jednoducho písanie veršov patrilo k mladosti. Iné autorky už od začiatku storočia prechádzali na pole detskej literatúry (Ľ. Podjavorinská sa považuje za zakladateľku tohto žánru). K tomu treba pripojiť dávnejší „zvyk“ - ešte i v tretej dekáde storočia ženy opúšťali zamestnanie a venovali sa predovšetkým rodine. Niekedy tak robili dobrovoľne, inokedy s vedomím tlaku, že rola udržiavateľky domáceho „kozubu“ sa od nich očakáva. Svoju úlohu zohrala aj spoločenská zmena v 50. rokoch, s ktorou zanikla tvorivá atmosféra, neoddeliteľne spätá s nečakaným „rozpísaním sa“ autoriek v ich

básnických začiatkoch.

História poézie žien neosvetlí iba ju samu. Vytvorí perspektívu, cez ktorú sa dá zaostriť na detaily inak ťažko sprítomniteľnej atmosféry - na to, čo „...Bachtin nazýva ´bytovoj žanr´ teda žáner každodenného života. To znamená, ako ľudia komunikujú prostredníctvom sú súkromných listov, denníkov, oblečenia, make-upu, každodenných rituálov“[6]. Mimochodom, básne-odkazy, ktoré si navzájom adresovali P. Oliva a H. Fiebigová, predstavujú zdokonalenú verziu módnej, v širokých kruhoch pestovanej pamätníkovej dedikácie. „Veľké dejiny“ obyčajne nezachytávajú odtienky prekvapivých polemík, pohybov medzi osobnosťam. K čitateľom sa dostávajú najmä hotové rámce - hoci i optimálne zvolené, ktoré sú determinované inštitúciou knihy. Keď sa v 90. rokoch rehabilitovala tvorba náboženských inšpirácií, spomedzi rozlúčkových básní za predčasne zosnulým P. Olivom reprodukovaných vo výbere *Bozk pozná smútok* úst (1991), vypadli práve všetky verše i mená autoriek, prednosť dostali ich známejší súputnici. Skutočnosťou ostáva, že aj zriedkavé vystúpenia poetiek prvej polovice 20. storočia, vôbec fakt ich existencie, takto ostávajú zastreté. Pripomenúť ich môže INTERPRETÁCIA, ktorá ich nebude izolovať od dobového kontextu, ale skôr potvrdí, že dejiny nemajú jedinú líniu - rozvrstvujú sa do paralelných dimenzií, a tie v sebe skrývajú dlh zamlčaného. Chcela by som najmä prispieť k tomu, aby poetky prelomu 30. a 40. rokov neostali iba v pamäti súčasníkov. Viaceré básne, alebo aspoň jednotlivé verše H. Fiebigovej či S. Manicovej a ostatných, nie sú len dokumentom „ženského“ oživenia dobovej situácie, sú literatúrou.

Poznámky

[1]M. Gáfrik: Básnická „medzigenerácia“. Od Hviezdoslava ku Kraskovi. In: Poézia slovenskej moderny. Bratislava, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965, s. 75.

[2]M. Mikulová: Groeblová, Timrava a tí ostatní... Slovenské pohľady, 1991, č. 11, s. 73 –

77.

[3]N. L. Rudinski: Incipient Feminists: Women Writers in the Slovak National Revival. With an Appendix of Slovak Women Poets 1798-1875 by Marianna Prídavková Mináriková. Columbus, Slavica Publishers 1991, s. 181-183.

[4]L. S. Leonard: Múza. Aspekt, 1994, 3, č. 3, s. 93.

[5]M. Chorváth: Básne Slávy Manicovej. Elán, 13, 1943, č. 2, s. 11.

[6]František Deák: Umenie osobnosti a divadelnosť estetizmu. In: Symbolizmus v kontextoch a súvislostiach, c. d., s. 263; pozri poznámku č. 6.

Dagmar Kročanová-Roberts

Apokalyptické prvky v novele Františka Švantnera Piargy

„a žiadna hora a žiaden ostrov nezostali na svojom mieste“ (Zjavenie, 6,14b):

V tridsiatych rokoch 20. storočia nastupuje v slovenskej próze tzv. naturizmus. Tento smer môže byť vnímaný ako obdoba európskeho regionalizmu. Pre naturizmus je príznačná zmena na jednotlivých plánoch prozaického diela: realita sa transformuje do mýtickej podoby, postava sa vyznačuje neoromantickými atribútmi a v deji sa uplatňujú prvky fantazijnosti a rozprávkovosti.

Prozaický naturizmus sa rozvíja paralelne s básnickým nadrealizmom. Ich styčným pozadím je neoromantická atmosféra, v ktorej sledujeme hľadanie slobody prostredníctvom presunu do ľudského podvedomia. Naturistická próza preto siaha za motívom primitívneho človeka, chápaného ako prírodná súčasť. Naturizmus nadväzuje na predchádzajúce desaťročie vývinu prózy: modifikuje dedinskú tému realizmu a preberá štylistické a kompozičné princípy tzv. ornamentálnej prózy. Inšpiračnými zdrojmi je teda domáca tradícia – realizmus obohatený o prvok fantazijnosti, ľudová slovesnosť, ale tiež - najmä na rovine výrazu - európske avantgardy začiatku 20. storočia.

Za „manifest“ naturizmu sa tradične pokladá *Martin Nociar Jakubovie* (1932) od Ľuda Ondrejova (1901 – 1962), avšak skupinový „nástup“ naturistov sa datuje až do roku 1937, keď vyšli súbory próz *Kamarát Jašek* od Dobroslava Chrobáka (1907 – 1951) a *Pokušenie* od Margity Figuli (1909 – 1995).

*

Ďalší predstaviteľ naturizmu František Švantner (1912 – 1950) debutoval súborom noviel *Malka* v roku 1942 (jednotlivé novely boli publikované v *Slovenských pohľadoch* v rokoch 1940 – 42). Jeho knižný debut sa stretol s priaznivým ohlasom a od Švantnera sa vzápätí očakávalo „nielen oživenie prozaickej tvorby, ale vlastne až stvorenie novej fázy v jej vývine“ (M., 1943, s. 57).

Zbierka *Malka* obsahuje zárodok všetkých prvkov, ktoré sa objavia i v nasledujúcej Švantnerovej tvorbe, predovšetkým v románovej novele *Nevesta hôľ* (1946) a v románe-rieke *Život bez konca* (1956). Ide o prvky príznačné pre „novú fázu“ vývinu slovenskej prózy: presun k inštinktom prírodného človeka, spojený s lyrizáciou výrazových prostriedkov, čím sa následne modifikuje dedinská téma a prináša totálne odlišný pohľad na realitu. Jedným z dôsledkov je, že novely nemožno interpretovať „cez projekciu dedinskej realistickej poviedky“ (Tomčík, 1970, s. 261).

*

Novela *Piargy* zo súboru *Malka* je témou podobná románu švajčiarskeho prozaika Ch. F. Ramuza (1878 – 1947) *Derborence,* ktorý vyšiel v slovenskom preklade v roku 1940. Ramuzovo dielo zobrazuje zosuv vrchu v Alpách, Švantnerova novela približuje zánik horskej osady. Švantner tento motív využíva na priblíženie „sporu života a smrti, animálneho a humánneho, (ktorý) ... sa rieši mýticky, nie racionálne“ (Šútovec, 1975, s. 438).

Svedkovia skazy a zároveň jediní zachránení, mladomanželia Klement a Johanka, si vysvetľujú spustošenie osady ako Boží trest za prostopašnosť jej obyvateľov. Úpadok mravov je vykreslený na postave čipkárky Magdy, ktorá sa na cestách po svete skazila a vo svojom dome poriada orgie. Jej sestra Léna sa podľa ľudovej mienky spriahla s vlkom a počala s ním dieťa. Noc, počas ktorej prežíva pôrodné bolesti, je poslednou pre celú osadu Piargy.

Zánik Piargov je teda vykreslený ako apokalyptický, fantastický a iracionálny príbeh. Využitie týchto prvkov protirečí empirickému ponímaniu reality. Racionálne vysvetlenie sa objavuje iba v náznaku: osadu s drevenicami pochovala lavína, a zachoval sa jediný murovaný dom, dom Klementa a Johanky.

Apokalyptická vízia je v texte prítomná cez prehovor krstnej matky, ktorá dohliada na Lénin pôrod. Krstná matka vystupuje ako veďma, ako „vidiaca“: *„Krstná mater neprestali mrviť prstami, pričom im vstupoval na oči sklenený lesk, ako by hľadeli do osvetleného zrkadla. Vraveli: - A neminie nás to nešťastie, lebo ho predpovedalo Písmo. Vyjde siedmy anjel medzi hviezdy, zatrúbi a povstanú*

mocné hlasy na zemi aj na nebi. Ale skôr, než prídu tieto veci, zrodí sa z nehodnej ženy Ancikrist.“ (Švantner, 1942, s. 155) Proroctvo o konci sveta pokračuje obrazmi, ktoré asociujú Jánovo *Zjavenie*. Súčasne odkazujú na dobovú surrealistickú poetiku katastrofizmu. Pripomínajú najmä obraznosť Fabryho *Sna o záhube zeme*, ktorý je časťou skladby *Ja je niekto iný* (skladba vznikala počas vojny a ako celok bola publikovaná v roku 1946): *„Zem sa bude rozkalovať ako zle vykysnutý a vyváľaný chlieb v rozpálenej peci. Priepasti nebudú mať dna, nuž nikoho nevydajú na svetlo božie, koho raz prehltnú. Slnko očernie ako zhnitá plánka v sene a neukáže sa na oblohe, lebo nebude mať komu svietiť. Ľudia biedne pohynú. Jedným strach vyrve srdce, iní sa poškrtia navzájom, lebo od veľkej hrôzy ich šialenstvo pochytí. Mesiac sa zaleje celý krvou a hviezdy popadajú do mora. Noc sa zleje s dňom, a komu ostanú ešte oči, oslepne od veľkej tmy. Všetko sa pohne zo svojho miesta. Vrchy sa otvoria a budú rozhadzovať skaliská zo svojich útrob. Hroby sa poroztvárajú a prídu ešte napokon mŕtvi besedovať so živými. Voda sa vyšinie z morských hlbín, zaleje zem ako pri potope a obloha sa zvinie ako papier. Beda tomu, koho tento trest boží zastihne.“* (tamže, s. 156)

Priestorové členenie zohráva dôležitú sémantickú úlohu. Dom, do ktorého je dej situovaný, je rozdelený na dve časti. V jednej sa odohráva pôrod, v druhej prebiehajú Magdine orgie. Nad pôrodom dohliadajú tri ženy - sudičky, ktoré držia v rukách osud sveta. Každá z nich je iného veku, čím môžu stelesňovať mýtickú predstavu o začiatku, strede a konci. V tejto časti „domu“ sa stretáva život a smrť: Léna i dieťa pri pôrode zomierajú. Prevláda tu ťažoba a horúčava, „sníček“ (tamže, s. 154). V druhej časti domu vládne „samopaš“, hluk, hudba a tanec, vírenie života. Pred čitateľom sa tak roztvára theatrum mundi, panoramatický, alegorický výrez vesmírnych výjavov.

Scéna, keď Johanka asistuje pri Leninom pôrode, je takisto alegorickým obrazom zápasu medzi životom a smrťou. *„Prežijem to? Pýtala sa sama seba Johanka. Bože, keby som to len prežila! Aha, mám tuto ešte trošku sily, vynaložím aj tú...Nemôžem popustiť, uznaj, Léna. Ja nemôžem zomrieť, radšej ty*

choď, ak to už tak má byť. Nikdy som ti zle nepriala, ale keď sa má rozhodnúť len medzi nami, nuž ja neodstúpim.“ (tamže, s. 166)

Opozíciu medzi životom a smrťou reprezentujú aj zmyslové vnemy: teplo a pohyb sa dostáva do kontrastu s chladom a nehybnosťou. *„Lénino telo podozrivo zatíchlo...Zamrelo navonok. Naozaj sa zdá, že zamrelo a drevenie ako múmia... Lenino telo ohluchlo... Lénino telo bolo ako chotár zapadnutý prvým snehom. Tuhlo a obaľovalo sa mrazom.“* (tamže, s. 167)

Léna a jej dieťa predstavujú diabolský pól. Léna je vykreslená ako postava zo stredovekých beštiárov: *„Mala žlté a krvavými žilkami prepletané oči. ... Jej tvár sa občas zmraštila ani usušená hruška, očervenela a zachádzala tmavofialovými vlnami, ako keď sa obielené drevo zaparí nad ohňom, ale zaraz vybledla, stratila všetky farby a meravela skoro na mŕtvolu. Veľké telo sa jej zvíjalo.“* (tamže, s. 161)

Zatiaľ čo narodenie Léninho dieťaťa by znamenalo príchod nového Antikrista na svet, Klement a Johanka dostali šancu stať sa „novými ľuďmi“. Ich „pád“ z ríše prvopočiatočného hriechu (metaforicky priblížený ako lavína) ich uvádza do sveta, v ktorom je prítomný Boh. Šanca vykúpenia z hriechu je zdôraznená aj Johankiným čerstvým materstvom. V texte sa uvádza, že „*Mladý Klement Pilarčík aj so svojou bielučkou ženou Johankou musel sa odtiaľ (z Piargov)* ***na rozkaz úradov*** *vysťahovať. Bývajú teraz v* ***meste***“. Prírodný svet sa tak dostáva do opozície s mestom, ktoré reprezentuje (kresťanskú) kultúru, civilizáciu.

Osada Piargy je situovaná na rozhraní dvoch svetov: hore a dolu. Vertikálne členenie priestoru, známe i z neskoršej *Nevesty hôľ*, sa prevracia: hore (na Piargoch) je ríša smrti a nehybnosti, dolu je život a pohyb. Zatiaľ čo Piargy sú pokryté bielym snehom, *„rozpálené Dolniaky vydychujú príboj teplých vetrov.“* (tamže, s. 169). Keď sa Klement poslednýkrát lúči s Belušom, *„on sa dal hore a ja dolu.“* (tamže, s. 160) Keď Johanka v hrôze vybieha z domu, najprv sa presvedča o tom, že nebesá, pevnina a súš sa nezliali dovedna. *„Keď Johanka vybehla pred dvere, najprv pozrela do oblohy na hviezdy. Nad hlavou jej bol Veľký voz: štyri kolesá a nalomené oje. Napravo mrvili sa Kuriatka. Ostatné nepoznala po mene, ale všetky stáli na svojom mieste. Ani jedna sa nezachvela,*

ako by chcela zletieť do mora. ... obloha bola tiež pevne vsadená medzi vrchy. To ju trochu upokojilo.“ (tamže, s. 169) Hviezdna obloha symbolizuje svetlo a poriadok, ktoré kontrastujú s nocou (sémantické pole chaosu).

Scéna zániku Piargov používa tiež farebný kontrast. Drevenica Roháčovcov sa „černie“, domy sú *„aj vo dne čierne... vôkol nich leží biely sneh.“* (tamže, s. 169) *„Očakával by si, že sa voľakde vynorí z bieleho mora aspoň čierna tôňa starého smreka.“* (tamže, s. 170) Vizuálny kontrast čiernej a bielej, ktoré nie sú základnými farbami, zdôrazňuje neživotnosť a štylizovanosť výjavu.

Popri vertikálnej opozícii sa uplatňuje členenie „dnu“ a „von“. Dolina Piargy je charakterizovaná ako *„rúra“, „diera do sveta“* (tamže, s. 147), v ktorej sa možno stratiť. *„Všetci zmizli, akoby ich bola tá božia zem prehltla.“* (tamže, s. 149) Kontrast „dnu“ a „von“ môže poukazovať na kozmogóniu, resp. mať sexuálnu konotáciu. Lénin pôrod sa prirovnáva k výbuchu sopky: *„...mocnela navidomoči ako sopka, v ktorej sa vzopäli dlho utajované podzemné sily. Zatíchla, ale sa zdúvala, fučala a zdýmala. Telo jej horelo a kosti sa uvoľňovali v kĺboch, pukajúc ani jedlina na plameni... syčala strašnou zlosťou.“* (tamže, s. 165) Prienik medzi „dnu“ a „von“ je hranicou medzi životom a smrťou: *„neboli by sme cítili, ako nám otvorenou ranou uniká život.“* (tamže, s. 173) Blížiaci sa pád lavíny, ktorá spôsobí zánik osady Piargy, je vykreslený *„ako by niekto cez skalnú štrbinu dýchal“* (tamže, s. 172).

Smrťou sa však dualita oslabuje: *„Človek prejde hranicu, nikto ho nestavia... Možno, že nijakých hraníc tu nieto a ani osudné kroky sa nerobia a možno ani dvoch svetov nieto. Všetko je len jedinká rovina, jedinká cesta, po ktorej ľudia chodia sem-ta. Aj ty ideš.“* (tamže, s. 173) Svet sa teda splošťuje, „zvíja ako papier“, a dualita zaniká. Život a smrť sa menia na putovanie, „život bez konca“, v ktorom sa strieda „spánok“ a „bdenie“.

Záver novely mení rozprávačskú perspektívu. Začína sa uplatňovať rozprávač v 1. osobe plurálu. *„Hľa, kedyže sme prekročili hranicu, kedy sme spravili ten osudný krok? Ach, veď nevieme vôbec určiť, kde sme.“* (tamže, s. 174) až po záverečné *„Aj my žijeme.... my sme ostali“* (tamže, s. 175) V takto ponímanej rozprávačskej perspektíve sa ruší vedomie indivídua a rozprávač sa

zlieva s čitateľom. Sprostredkúva sa tak skúsenosť akoby z prenatálneho vývoja, prebieha „rozpamätávanie“ na inú skutočnosť. V nevedomí sa uchováva spomienka na prepojenosť života i smrti, spánku i bdenia: *„Plaší sa nám sen, a to nás mätie....Stratili sme kus života, ale nadobúdame vedomie.“* (tamže, s. 174)

Úvod novely približuje pustú dolinu Piargy, z ktorej vymizol život. V tomto obraze sveta absentuje ľudský, civilizačný prvok. (Príznakovo z neho zostali len prasknuté múry domu Klementa Pilarčíka.) Osada Piargy zostala pochovaná pod vrstvou snehu, rovnomenná dolina pretrvala. Zdôrazňuje sa tým víťazstvo prírody, prírodnej prasily, vôle, ktorá je večná, zatiaľ čo ľudské vírenie zaniká v čase. Protiváhou všemocnej prírody je však ľudská snaha o prežitie za pomoci Božieho zákona dolu (v meste). Prapôvodný hriech a zlo sa tak neustále neutralizuje tým, že človek participuje na Božom zámere: „ide predovšetkým o rozporuplné, komplikované a reflektované postavenie človeka v kresťansky chápanom svete, metaforicky zastúpenom svetom prírodným“ (Šútovec, 1976, s. 520). Rozchod s týmto svetom nie je „útekom od prírody“, ale príklonom k svetu, v ktorom je prítomný Boh.

*

Moderná autorská výpoveď o vesmíre a človeku využíva elementy folklóru a mýtu. Novela *Piargy* nadväzuje na tradíciu fantastického a démonického ľudového rozprávania (resp. ľudového baroka). Švantner, ktorý sa cvičil v písaní prepisovaním folklóru, používa príznačný prvok rozprávok – antropomorfizáciu. Prírodné živly sa v momente údesu premieňajú na prízraky: *„...uvedomovala si, že sa to k nej blíži...A podivný huk ako by len na to čakal, roztiekol sa a naplnil dolinu. Lial sa jej na päty, padal zhora, zošúchaval sa z bokov, utekal proti nej. Bol na všetkých stranách a mocnel.“* (tamže, s. 172)

K folklórnym – pôvodne mýtickým – motívom patrí tiež obcovanie s vlkom. Je to motív, ktorý Švantner neskôr využije v *Neveste hôľ*. Vlk v symbolike zastupuje vojnu: „vlk z človeka... je tak zoomorfným obrazom vojaka, ktorý je zas synekdochickým pomenovaním vojny“ (Šútovec, 1975, s. 432). Vlkodlak asociuje tiež násilnú - hrdelnú smrť (podrezanie, obesenie) a možnosť metamorfózy človek/zviera. Ako upozorňuje Šútovec, postava, ktorá nevyhovuje ľudským

kritériám, „komplikuje obraz literatúry ako humánneho sveta“ (Šútovec, 1975, s. 424). Využitie tohto motívu sa stáva sémanticky významným najmä pri zohľadnení dobového vojnového kontextu.

V *Piargoch* – rovnako ako v *Neveste hôľ* – sa stretávame tiež s motívom „nahého človeka“ (Klement objaví na prahu svojho domu mŕtvu nahú mileneckú dvojicu v objatí a všimne si, že muž má prehryznuté hrdlo). Zatiaľ čo vlk akcentuje inštinktívne a deštrukčné sklony, „nahý človek“ je projekciou ľudskej krehkosti a bezbrannosti, a súčasne „vedomým vyrovnaním sa ... s prírodno-živelným prazákladom“ (Kuzmíková, 2000, s. 206).

V novele sa na viacerých miestach objavuje folklórna štylizácia. Najprízačnejšou pasážou je štylizované oplakávanie čipkárky Magdy: *„Magda, Magduša, kdeže si, kde ťa hľadať? ... Ach, kde si, veselá devucha. ... Koho sa opýtať na teba? V ktorú stranu si sa pohla, že niet po tebe stopy? Magda, Magduša! Či naozaj si vošla do večnosti. Veď sme ťa len nedávno videli.*“ (Švantner, 1942, s. 163) Popis Magdinho milenca je tiež štylizovaný ako ľudová výpoveď, hraničiaca s rozprávkovou charakteristikou: *„Neviem veru pochopiť, prečo si vybrala takého popolucha...No a toto malo nohavice na tráčikoch ako päťročné chlapča. Vlásky malo prihladené, ... tváričku ani dievča, maličkú, ružovú, ani chlpa pod nosom a na brade, ani pliec, ani poriadneho pása, len to vyvaľovalo veľké oči... také neodplekané chúďa.“* (tamže, s. 159) Časté používanie deminutív je rovnako príznakové, najmä ak sa vyskytujú v situáciach intenzívneho strachu a vypätia: *„Žilôčka sa nezachveje. Kvapôčka krvi nezazvoní. Môžeš aj ucho priložiť, jediného zvúčika nevystriehneš.“* (tamže, s. 167) Na viacerých miestach novely sa vyskytuje anaforické opakovanie: *„Nezjavuje sa. Ani nemukne. Ani sukienka jej nezašuští, ani čižmy nezavrždia. Niet jej.“* (tamže, s. 164)

Novela je komponovaná na viacerých heterogénnych štýlových rovinách: popri sebe sa ocitá neutrálne autorské rozprávanie, parafráza Biblie, folklórna štylizácia, kváziautentické svedectvo Klementa a Johanky (part priameho rozprávača). V rámci naračnej stratégie sa strieda rozprávanie v prvej a tretej osobe singuláru, ktoré sa v závere mení na príznakovú výpoveď v prvej osobe

plurálu. Vtiahnutie čitateľa do deja sa uskutočňuje nielen týmto spôsobom, ale aj priamym apostrofovaním a využitím druhej osoby (singuláru i plurálu), napr: *„Môžete si ich (Piargy) ľahko nájsť na mape. Choďte smelo hore Hronom...* (tamže, s. 146) *Aj ty ideš. Hľa, stretávaš ľudí. Pozdravuješ sa pekne...Ešte máš dlhú cestu pred sebou, nuž len putuješ.“* (tamže, s. 174) Pomer deja a rozprávania je neproporčný. Využitím viacerých rozprávačov a premenami osoby rozprávača sa *Piargy* posúvajú od hrôzostrašného folklórneho rozprávania k modernej filozofickej výpovedi, prezentovanej cez alegóriu. Pre naráciu sú príznačné ruptúry, narušovanie plynulosti a linearity textu, čím sa sugerujú „stavy hrôzy, napätia až uhranutia neznámym“ (Mikulová, 1999, s. 447): lotmanovsky povedané, text modeluje univerzum.

Novela *Piargy* sa vyznačuje prevahou sujetu nad fabulou. Chronológia udalostí je porušená - už v úvode textu sa dozvedáme o zániku osady. Vzhľadom na prezradenie záveru sa napätie udržuje prostredníctvom radenia desivých výjavov a striedaním dynamických, dejových pasáží s digresívnymi popismi alebo reflexiami. Z motivického hľadiska majú *Piargy* „kryštalickú“ štruktúru: nosné motívy sa variujú a pri každom opakovaní sa dopĺňa a prehlbuje ich význam (ticho-zima-lavína-vlk-smrť).

*

František Švantner prináša do dobovej prózy ontologický a existenciálny rozmer. Reflektuje pudovú a primitívnu zložku človeka, zaraďuje ho do zväzku s prírodou, a snaží sa tak o zachytenie „psychológie prírody“ (z korešpondencie F. Švantnera, cit. Šebestová, 1969, s. 341 – 2). Nanovo konštituuje neoromantickú opozíciu príroda – kultúra, civilizácia. Príroda sa stáva Božou len poľudštením, zduchovnením a je príznačné, že k takémuto postoju Švantner dospieva práve v rokoch druhej svetovej vojny.

Najdôležitejšiu úlohu pri roz/poznaní zohráva strach: strach z vlastnej animálnosti, smrti, apokalypsy, chaosu privádza človeka k Bohu. Východiskom Švantnerovej „ontológie“ je vyrovnávanie sa s dualitou obsiahnutou v (primárne kresťanskej) kultúrnej tradícii, súčasťou ktorej je opozícia dobro/zlo a vnímanie smrti ako začiatku života (resp. večný život - život bez konca).

Pri takejto projekcii vesmíru sa stáva relevantnou otázka estetického postoja: na čo je umenie, aká je jeho závažnosť zoči-voči „spojitým nádobám“ života a smrti? Švantner na túto otázku odpovedá vo svojich zápisníkoch: *„Z perspektívy smrti zdá sa život veľmi absurdný, nezmyselný, naozaj bezcieľne lopotenie, pretĺkanie času, večný zápas, bezcieľne mrvenie a výsledok – prázdnota, bezduché telo, ktoré náhle stráca hodnotu, dôstojnosť, stáva sa len vecou, predmetom, mrcinou... Čo tu zostalo z tohto života? Kde je tá veľká námaha, to úsilie, kde je dosiahnutý cieľ? Čo chcel ten človek povedať svojím životom, načo tu bol... Ale tu tisne sa do popredia poslanie básnika, umelca. Umelec skrášľuje život, robí ho znesiteľným. Bez neho, bez jeho umenia by bol všedný – áno, umenie je morfium, ľahké omámenie, umelci sú šaškovia...“* (zo Švantnerovho zápisníka, in Števček, 1972, s. 18) Ako konštatuje Števček, umenie je umiestnené na hranici života a smrti, je útechou, zabudnutím, bláznovstvom, hoci - jeho absolútnosť sa smrťou takisto relativizuje.

Literatúra:

Čepan, Oskár: K periodizácii tzv. lyrizovanej prózy. Slovenská literatúra 21, 1974, č. 2, s. 154 – 165

Čepan, Oskár: Kontúry naturizmu. Slovenský spisovateľ Bratislava 1977

Čupová-Kuzmíková, Jana: Náčrt ideovo-estetických variácií prózy Františka Švantnera. In Slovenská literatúra 39, 1992, č. 3, s. 221 – 228

Fischerová-Šebestová, Anna: Z korešpondencie D. Chrobáka a F. Švantnera. In LAMS 6, 1969, s. 337 – 344

František Švantner. Život a dielo 1912 – 1950 (zborník). Martin 1972

Kuzmíková, Jana: Zdroje a významy mýtizmu v románe Nevesta hôľ. Slovenská literatúra 47, 2000, č. 3, s. 193 – 207

M.: František Švantner: Malka. In Slovenské pohľady 59, 1943, č. 55 – 57

Matuška, Alexander: František Švantner: Malka. In Pre a proti. Bratislava 1956, s. 271 – 4

Mečiar, Stanislav: František Švantner: Malka. In Slovenské pohľady 59, 1943, č. 1, s. 55 – 57
Miko, František: Pastiersky a roľnícky archetyp v slovesnej štruktúre. In Estetika výrazu. Slovenské pedagogické nakladateľstvo Bratislava 1969, s. 209 – 215
Mikulová, Marcela: Švantner František. In Slovník slovenských spisovateľov. Ed. V. Mikula. Libri Praha, 1999, s. 446 – 449
Šmatlák, Stanislav: Próza Františka Švantnera. In Slovo a tvar 4, 1950, č. 4, s. 124 – 136
Števček, Ján: Baladická próza F. Švantnera. Slovenský spisovateľ Bratislava 1962
Števček, Ján: Básnik a filozof (Švantner a Schopenhauer). In Estetika a literatúra. Tatran Bratislava 1977, s. 214 – 228
Števček, Ján: Poetika Švantnerových noviel. Slovenská literatúra 7, 1960, č. 1, s. 53 – 84
Števček, Ján: Švantnerovo dielo a problém skutočnosti. In Slovenská literatúra 27, 1980, s. 104 – 9
Števček, Ján: Zmysel Švantnerovho diela. In František Švantner. Život a dielo 1912 – 1950. Martin 1972, s. 3 – 24
Šútovec, Milan: Genéza postavy v Švantnerovej Neveste hôľ. Slovenská literatúra 22, 1975, č. 5, s. 424 – 438
Šútovec, Milan: Priestorové vzťahy a vonkajšia realita v Švantnerovej Neveste hôľ. Slovenská literatúra 23, 1976, č. 5, s. 507 – 521
Šútovec, Milan: Romány a mýty. Tatran Bratislava 1982
Švantner, František: Piargy. In Malka. Matica slovenská, Martin, 1942, s. 147 – 176
Tomčík, Miloš: Príspevok k interpretácii lyrizovanej prózy. Slovenská literatúra 17, 1970, s. 257 – 268

Mihálikov debut Anjeli v kontexte slovenskej a európskej spirituálnej poézie

Miloslav Vojtech

Básnik Vojtech Mihálik (1926), ktorý už viac ako polstoročie spoluvytvára obraz slovenskej poézie, výraznejšie vstúpil do literatúry v roku 1947 básnickou zbierkou *Anjeli*, ktorá, napriek tomu že je básnickým debutom, tvorí jeden z vrcholov nielen Mihálikovej tvorby, ale aj slovenskej poézie druhej polovice 40. rokov 20. storočia vôbec.

Debut Vojtecha Mihálika však nemožno považovať za jeho prvý vstup do literatúry. Predchádzalo mu pomerne veľké množstvo časopisecky publikovaných básní. Mihálik svoje prvé básnické pokusy uverejnil už ako štrnásťročný tercián trnavského gymnázia. Spočiatku publikoval v študentských časopisoch, v prvej polovici 40. rokov v Eláne, po druhej svetovej vojne aj v Slovenských pohľadoch a v rokoch 1947 – 1948 v kresťansky orientovanom kultúrnom časopise Verbum, kde sa predstavil niekoľkými zrelými básnickými pokusmi (reflexívne ladené básne *Rovnováha, Koncentrácia, Ó, ty nebo vysoké* a rilkeovská báseň *Horiace okno*) a niekoľkými literárnymi kritikami.

Mihálikove juvenílie v mnohom predznamenávajú jeho ďalšie básnické smerovanie, ktoré vyvrcholilo práve v *Anjeloch*: sú plné motívov hľadania, mladíckej neistoty zmietajúcej lyrický subjekt, erotických vzplanutí, ľúbostných reflexií, ale aj sociálneho sentimentu a úprimného súcitu s individuálnymi ľudskými drámami. Vedome sa hlásil k tradíciám kraskovského symbolizmu a medzivojnového postsymbolizmu, vo veľkej úcte mal básnika Pavla Országha Hviezdoslava (1849 – 1921) a svojou obraznosťou ale najmä spiritualitou a čistým senzualizmom sa priblížil k okruhu básnikov katolíckej moderny. Z formálneho hľadiska, najmä orientáciou na pevné strofické formy a zdôrazňovaním úcty k básnickému „remeslu“ Mihálik už v juveníliách naznačil svoje smerovanie k typu artistného básnika, ktorému zostal verný počas celej svojej básnickej tvorby. Mihálik teda vstupuje do slovenskej literatúry skôr ako tradicionalista. Príklon k tradicionalizmu podčiarkujú aj jeho literárnokritické aktivity v 40. rokoch, keď ako kritik mal výhrady voči slovenskému

nadrealizmu, poetologicky vyprofilovanom práve na „deštrukcii“ tradičných básnických hodnôt, čo bolo mladému Mihálikovi nanajvýš cudzie.

Témy naznačené v juveníliách Vojtech Mihálik naplno rozvinul vo svojom debute *Anjeli* (1947), ktorý je organickým zavŕšením jeho dovtedajšieho básnického vývinu. Mihálikov debut na jednej strane výrazne nadväzuje na tradície katolíckej moderny a na modernú európsku spirituálnu poéziu, najmä na tvorbu Rainera Mariu Rilkeho (1875 – 1926), ktorého dielo bolo veľmi populárne medzi katolíckymi autormi 40. rokov a ovplyvnilo i tvorbu jednej z ústredných postáv katolíckej moderny Janka Silana (1914 – 1984), no na druhej strane je pre túto zbierku príznačná prirodzená túžba po revolte a sociálny sentiment, teda témy, ktoré anticipujú ďalšie Mihálikove básnické smerovanie a predznamenávajú básne jeho druhej zbierky – *Plebejská košeľa* (1950).

Mihálikov debut vzniká v tesnom kontakte s poéziou katolíckej moderny, ktorá bola básnikovi blízka nielen v poetologickej rovine, ale najmä v rovine ideovej a svetonázorovej, nakoľko v štyridsiatych rokoch bol Mihálik ešte „prísnym katolíkom“, pohybujúcim sa v katolíckych kultúrnych sférach (prostredie katolíckych časopisov, v ktorých publikoval svoje juvenílie, básnický debut mu vydal Spolok sv. Vojtecha), na čom sa podpísala i výchova na trnavskom katolíckom gymnáziu. „No netváril sa ako svätuškár, naopak, bol sveták a bohém, ktorému nebolo páru“ (Bžoch, 2001, s. 5). Tento životný postoj je pozorovateľný i v *Anjeloch*. Mihálik vo svojich básnických textoch neupadá do úzko vymedzenej náboženskej rigoróznosti ani do asketizmu. Jeho básnická religiozita je kultivovane racionálna a „jemná“. Výstižne to charakterizoval Július Vanovič slovami: „Tí jeho ‚anjeli‘ už v debute priveľmi lietali pod kontrolou rozumu a mali konkrétne podoby života, neulietali do nadreality. Vôbec: priveľmi ich vždy držal na uzde, rozumom kontroloval, vôľou ovládal“ (Vanovič, 2001, s. 5).

Zbierka *Anjeli* je tematicky rôznorodá. Obsahuje básne s výsostne biblickou tematikou – napríklad báseň *V nedeľu ráno*, ktorá je pôsobivou básnickou parafrázou biblického príbehu s veľkonočnou tematikou, konkrétne dvoch častí 28. kapitoly *Evanjelia podľa Matúša – Prázdny hrob. Zvesť anjela* a *Ježiš sa zjavuje nábožným ženám* (Mt, 28, 1 – 10), nájdeme tu lyriku prvých dotykov s erotickými túžbami

(napríklad báseň *Cez šíre pole pôjdem*), básne s tematikou domova (*Viacero domov),* básne senzualistického očarenia svetom (báseň so synestetickým názvom *Načúvam očima*), ale najmä spirituálne ladenú poéziu, ako i báseň s alúziou na francúzskeho renesančného básnika Françoisa Villona (*Balada*).

Ako už bolo povedané, jedným z priamych inšpiračných prameňov Mihálikovej ranej básnickej tvorby vrcholiacej *Anjelmi* bola poézia Rainera Mariu Rilkeho. Rilkemu ako „básnikovi ide o vyjadrenie dialektiky prirodzeného krvného obehu ľudského života obopínajúceho radosť i bolesť, vznik a zánik, život a smrť“ (Šabík, 1989, s. 399). Tieto konštanty sú rovnako blízke aj Mihálikovi. Silné vedomie smrti ako všadeprítomného mementa visiaceho nad životom každého ľudského indivídua a obraz sveta ako jednoty protikladov, do ktorého patrí rovnako život i smrť ale aj láska i neláska spája oboch básnikov. Tieto momenty Mihálik naznačil už v úvodnej básni Anjelov *Zákon* a rozvíja ich v mnohých ďalších básnických textoch vo výrazne spirituálnych podobách. S výrazným „vedomím smrti“ sa u Mihálika stretneme v básni *Sonet*, kde lyrický subjekt s neskrývanou dávkou úzkosti konštatuje: „cítim, ako k smrti srdce stláča“ alebo v básni *Bláznivá vizita*, kde na pozadí jemne naznačeného epického príbehu básnik vyjadril svoj neskrývaný súcit s individuálnou ľudskou drámou, na pozadí ktorej vyslovuje slová „nerozumné a trpké“: „Ide SMRŤ a azda vy / ani len netušíte, že vám práve do salónu vchodí“. Mihálikov básnický subjekt však nepríjíma vedomie konca ľudskej existencie pasívne a dogmaticko nábožensky v duchu katolíckej eschatologickej náuky, nezaujíma teda postoj, ktorý by sme u odchovanca trnavského katolíckeho gymnázia mohli predpokladať. Nezvratnému osudu, básnicky stvárnenej vízii smrti, sa dokáže postaviť s mladíckym entuziazmom, pevnou odhodlanosťou, ba až i istou dávkou revolty voči nemenným „Božím zákonom“. Azda najsilnejšie to pociťujeme v básni, ktorú môžeme považovať v kontexte celej zbierky za jednu z kľúčových – *Panebože, prosím si Anjela,* kde priamo hovorí: „...no popravde ak smrť sa na vás škerí, / mám v pevných rukách stvoriteľské dláto / a ním ju zrazím naspäť do hlbín / a pozriem sa, či anjel prijíma to...“. Tými najsilnejšími zbraňami, ktorými chce smrť „zraziť späť“ sú práve hodnoty života, teda hodnoty, ktoré majú „stvoriteľské“ konotácie – najmä láska, prvé erotické vzplanutia (báseň *Cez šíre pole pôjdem)*, ale aj krásy pozemského sveta a životom

prekypujúca prírodná skutočnosť, ktorou je básnik očarený (najmä v básnických textoch *Dotyk* a *Načúvam očima*).

Smrť ako jednu z kategórii ľudskej existencie Vojtech Mihálik, podobne ako Rainer Maria Rilke, alegorizuje do podoby „Anjela smrti". Anjel smrti patrí do pestrej galérie transcendentálnych anjelských bytostí, ktoré sú v rôznych podobách hojne zastúpené v básnických textoch oboch básnikov. Rilke v *Druhej elégii* zbierky *Duinské elégie* (1923) v preklade Miroslava Válka hovorí: „Keby tak archanjel, ten nebezpečný, z hviezd / zostúpil k nám, / hoci len o krok nižšie a bližšie: v hrdle by bilo srdce a zabilo by nás: Kto ste?". Rilkeho anjeli sú teda spojení s tajomstvom a s neistotou, básnik si kladie otázku „Kto ste?". Rovnako aj pre Mihálika sú anjeli v básni *Sonet* zo zbierky *Anjeli* „plní tajomstiev". Je to moment, ktorý azda najvýraznejšie spája obraznosť oboch básnikov. Anjeli – tento ústredný motív Mihálikovho debutu – teda poukazuje na bezprostrednú inšpiráciu Rilkeho *Duinskými elégiami.* Rilkeovský i mihálikovský svet anjelov je univerzálnym makrokozmom obklopujúcim ľudský mikrokozmos, človeka v tragickej rozpoltenosti tela a duše, riešiaceho existenciálnu otázku života a smrti a hľadajúceho na ňu odpovede. Anjeli sú bytosťami spájajúcimi svet viditeľný i neviditeľný, svet spomienok i prítomnosti. Postavy anjelov v Mihálikovom debute nadobúdajú rozličnú podobu: od anjelov – čistých bytostí cez už spomenutých anjelov smrti až po anjelov padlých, teda symbolov hriechu, či anjela štylizovaného do ženskej podoby. Rilkeho postava anjela však podľa slov samého básnika „nemá nič spoločné s anjelom kresťanského neba (skôr s postavami z islamu)" (Richter, 1999, s. 93), na rozdiel od Mihálikových anjelských postáv, ktorých štylizácia je úzko spätá s kresťanskou biblickou symbolikou. Motív anjela ako súčasť básnickej obraznosti (samozrejme zbavený úzko náboženských konotácií a biblických štylizácií) Mihálik využíva i v svojej neskoršej básnickej tvorbe.

Rilkeho poéziu s Mihálikovým debutom spájajú okrem obrazov anjelských bytostí a spirituality aj estetický senzualizmus, básnická spontaneita, ale najmä príbuznosť viacerých prvkov v motivickej oblasti. K typickým rilkeovským motívom patria predovšetkým: „dievča-žena, detstvo, srdce, ruža, vzťah, premena, ruky – často dostávajú povahu špecifických poetických šifier, básnickej mytológie" (Šabík, 1989,

s. 401). Tieto typicky rilkeovské motívy preberá do svojej básnickej obraznosti v *Anjeloch* i Vojtech Mihálik. Nepreberá ich však mechanicky, často im dáva vlastný, typicky mihálikovský rozmer a náboj. Rovnako ako u Rilkeho aj u Mihálika sa môžeme stretnúť s lyrickým vzývaním ženy v rôznych podobách: v *Anjeloch* nájdeme obraz ženy či dievčaťa ako objektu erotickej túžby (*Cez šíre pole pôjdem, Svitanie*), ženy ako anjela, v ktorom lyrický subjekt túži nájsť predovšetkým „prosté srdce ženy" (*Panebože, prosím si anjela*), ale aj obraz ženy v oderotizovanej podobe – ženy ako Madony – matky a zároveň trpiteľky. Tento obzaz zreteľne presvitá v básni *Bláznivá vizita,* ktorú môžeme interpretovať ako aktualizáciu „mariánskeho príbehu", príbehu o žene „ktorej dieťa mrie a ona v mukách navštívenia" lomcuje básnikovým svedomím. Kým Rilke chápe motív Madony skôr ako obraz „ženy v kontexte umenia", pričom táto štylizácia má byť „v určitej dobovej opozícii k expresionistickým obrazom ženy ako vampu, molocha" (Šabík, 1989, s. 401), Mihálik mu dáva zreteľné náboženské konotácie, čo explicitne pociťujeme napríklad v poslednom dvojverší básne *Minútka* vo využití tradične štylizovaného mariánskeho motívu („Mária, matka božia, / stoj zatiaľ pri posteli."). Ďalším rilkeovským motívom, ktorý je u Mihálika veľmi intenzívne zastúpený, je motív rúk, variovaný v rôznych podobách (motívy dotyku, náruče, dlaní, prikladania rúk a pod.). Tento motív, ako symbol ľudského kontaktu a spriaznenosti, tvorenia hodnôt, ale aj symbol lásky a dotykového senzualistického vnímania sveta, Mihálik pôsobivo spája s ďalším kľúčovým rilkeovským motívom – s motívom ruže ako súčasti spirituálne a senzualisticky ladnej reflexie: „...krásnou rukou / môj anjel štepí ruže čírej záhrady. // V tŕnistej dôvere až k hviezdám hľadia / a vystrekujú vône najprudšie, / takže keď na svitaní vstáva mladá pastierka pávov, má ich plné náručie." (báseň *Korisť*) alebo „...mám plno žltých kvetov na stole, / čo doposiaľ skryté / mi odhaľujú rajské údolie. / Vy ešte spíte. // Tak postupne k nim ruky prikladám... / ...váham, či môžem poslať taký kvet / vám, pani smútku."(báseň *Anjel ktorý vstal*).

Okrem inšpirácií v motivickej oblasti si nemožno nepovšimnúť Mihálikovu inšpiráciu Rilkeho poéziou v žánrovej oblasti, najmä využitie sonetovej formy (tri sonety v časti *V nedeľu ráno*) a elégie (tri elégie v časti *Dvadsaťročný Jób* a elegický

tón viacerých básní), ktoré sú dôkazom Mihálikovho smerovania k formálnej dokonalosti básnických textov, ktoré bolo rovnako typické i pre Rilkeho.

Zbierka *Anjeli* je najmä hľadaním východísk z nepokoja, ktorý zmieta mladého človeka (Mihálik napísal zbierku ako dvadsaťročný), a úsilím o nájdenie jeho hodnotovej orientácie. Lyrický subjekt Mihálikovej poézie spočiatku hľadá najvyššiu autoritu v Bohu, a potom v anjelských bytostiach, štylizovaných do najrozličnejších podôb. Táto orientácia sa však postupne mení a transformuje. Zatiaľ čo v básni *Panebože, prosím si anjela* lyrický subjekt ešte hovorí svojmu Bohu „Nuž zder ma z kože, / len daj mi anjela (či vari nie je / rúhavá moja prosba?), aspoň raz / ma vypočuj a z bludísk beznádeje / mi ukáž východ...“, teda zostáva v úlohe prosebníka rešpektujúceho božskú autoritu, v básni *Dvadsaťročný Jób* už „prísne vraví svojmu mlčiacemu Bohu nielen vzdorne, ale aj s úzkosťou v hlase“ (Šmatlák, 1979, s. 461): „nevyhrážaj sa mi smrťou, lebo v pysku / ju rozdrvím, ja prašivý pes Argos, dvadsať / rokov čakajúci na smetisku“. Zmena postoja je ešte presvedčivejšia v predposlednom básnickom texte zbierky – v básni *Rispet,* kde lyrický subjekt konštatuje: „čo z bielych krídel, v ktorých anjeli / nad mojou hlavou neraz šumeli? / Namiesto nich mi víchor v prstoch šklbe / len moje rozumčiatko blbé“. Práve tu sú viditeľné „stopy intelektuálneho zápasu o poznanie, alebo lepšie povedané s vlastným nepoznaním, ktorý odvádza mladého básnika až na prah inštinktívnej subjektívnej revolty proti najvyššej duchovnej autorite“ (Šmatlák, 1979, s. 461).

So *z*menou postoja – s revoltou básnického subjektu proti najvyššej božskej autorite – súvisí i *z*výšená expresivita básnického jazyka, ktorá sa prejavuje práve v posledných básňach zbierky (*Dvadsaťročný Jób*, *Rispet*). Kým väčšina básnických textov Anjelov sa vyznačuje jemnejšou škálou výrazových prostriedkov a poetickým zafarbením, spomínané básne už obsahujú expresívne výrazové prostriedky (oheň bláznivého slnka; starý, slepý, prašivý pes Argos; hnus mojich smetísk; vši skepsy liezli po mŕtvolnej koži; moje rozumčiatko blbé a pod.). Práve expresívnosť (najmä v lexikálnej oblasti) je rozmer, ktorý Mihálik na konci 40. rokov priniesol do kontextu slovenského básnického spritualizmu. Tieto tendencie smerujúce k spontánnemu expresívnemu gestu sa napokon intenzívnejšie prejavili v Mihálikovej druhej zbierke *Plebejská košeľa* (1950).

Mihálikov debut *Anjeli* je pozoruhodný zmyslovosťou, ale najmä autonómnym postavením lyrického subjektu, schopného autenticky úprimnej výpovede. Tieto pozitívne trendy nastolené v Anjeloch však Mihálik svojou neskoršou básnickou tvorbou postupne popieral: subjektívnu výpoveď prekrýval falošnými ideologickými nánosmi a potrebou demonštrovať svoj ideový prerod z básnika katolíckej moderny na básnika socialistického realizmu. Na polceste tohto Mihálikovho „prerodu" stojí jeho nasledujúca zbierka *Plebejská košeľa* (1950). Dominuje v nej sociálny pátos, tlmenými tónmi naznačený už v *Anjeloch*, a demonštrácia zmeny vlastnej svetonázorovej orientácie. Až zarážajúco pôsobia slová, ktoré vyslovil len o tri roky neskôr po svojom debute práve v *Plebejskej košeli* v básni *Koruna*: „Kto v boha veríš, na tejto zemi všivavej / už nemáš čo robiť...", čím na prahu 50. rokov, keď na poéziu prezentovanu v *Anjeloch* už nebolo miesta, transparentne demonštroval svoj svetonázorový prerod.

Nasledujúca Mihálikova básnická tvorba je síce na jednej strane postupnou negáciou básnického sveta načrtnutého v *Anjeloch* – od tradície katolíckej moderny a európskej spirituálnej poézie sa básnik neskoršie odkláňa smerom k lyrike poplatnej schematizmu a politickej angažovanosti a napokon k lyrike, v ktorej dominuje sklon k moralizátorstvu, skepticizmu a dezilúzii, no na druhej strane práve v *Anjeloch* nachádzame viaceré momenty, ktoré Mihálik svojou neskoršou básnickou tvorbou zvýraznil a rozvinul. Ide najmä o jeden z kľúčových momentov básnikovej tvorby – o básnicky štylizovanú prezentáciu vlastnej plebejskosti, teda „nízkeho" sociálneho pôvodu, ktorý sa stal jedným z prameňov jeho lyriky. Tento motív tlmene rezonuje už na začiatku Mihálikovej básnickej dráhy práve v Anjeloch – v básni *Dvadsaťročný Jób*. Tento „jóbovský" a „plebejský" motív naplno rozvinul v zbierke *Plebejská košeľa* (1950) a napokon v 60. rokoch v reflexívno-dramatickej skladbe *Vzbúrený Jób* (1960), kde už túto pôvodne autenticky a neideologicky stvárnenú vlastnú „bytostnú tému" znehodnotil marxistickým ideologickým nánosom.

Okrem tematickej roviny *Anjeli* predznamenávajú i Mihálikovo básnické smerovanie k tradičným strofickým útvarom. Už v *Anjeloch* sa Mihálik prejavil ako majster sonetu (na čo sme upozornili už v súvislosti s jeho vzťahom k R. M. Rilkemu). Tejto pevnej a tradičnej básnickej forme zostal verný počas celej svojej

básnickej tvorby (výber z vlastnej sonetovej produkcie z rokov 1942 – 1965 vydal v roku 1965 pod názvom *Sonety pre tvoju samotu*), a právom ho môžeme považovať za popredného slovenského sonetistu 20. storočia (vlastnú sonetovú prax zúročil najmä pri prekladaní Petrarkových sonetov). Okrem sonetu sa v *Anjeloch* môžeme stretnúť s rispetom (v rovnomennej básni *Rispet*), strofickou formou, ktorú Mihálik výraznejšie využil v neskoršej básnickej tvorbe, a to v dvoch rispetových cykloch básnickej skladby z roku 1964 pomenovanej podľa Beethovenovej Sonáty f-mol, opus 57 *Appassionata* (ide o rispetové cykly *Allegro disordinato* a *Moderato malinconico*) a s francúzskou, tzv. villonovskou baladou (báseň *Balada*), ktorá predznamenáva nie len Mihálikovu tvorbu zo 70. rokov (predovšetkým šesť villonovských balád v zbierke *Posledná prvá láska,* 1978), ale aj jeho osobitný vzťah k francúzskej poézii – najmä k F. Villonovi. Vojtech Mihálik spolu so Štefanom Žárym (ktorý tento žáner využil v knihe villonovských balád *Dobrý deň*, *pán Villon,* 1947) patrí k pomerne úzkej skupine básnikov, ktorí tento útvar adaptovali v slovenskej poézii.

Mihálikova zbierky Anjeli má v rámci rozsiahleho Mihálikovho básnického diela špecifické postavenie. Reprezentuje Mihálika predovšetkým ako autonómnu básnickú osobnosť, ktorá svoju umeleckú virtuozitu úprimne vložila predovšetkým do služieb poézie. Prejavil sa tu ako skutočný majster slova, ktorý svoje nesporné básnické majstrovstvo neskôr vložil do služieb politickej propagandy a znehodnocoval ho falošnými ideologickými frázami, v ktorých Mihálika – básnika prekryl Mihálik – agitátor, hlásateľ falošnej ideológie, politik a stranícky funkcionár, ktorý vedome zabudol na svojho anjela z rokov mladosti. Július Vanovič vo svojej spomienke na básnika povedal: „Kedysi v šesťdesiatych rokoch Svetoslav Veigl zaprovokoval v redakcii Slovenských pohľadov, že niekde v diaľke, azda na sklonku života, trpezlivo čaká Vojtecha Mihálika: konverzia. Návrat do rodných duchovných končín, z ktorých vyšiel“ (Vanovič, 2001, s. 5). Žiaľ, dodnes sa tak nestalo.

LITERATÚRA A PRAMENE

BŽOCH, J.: Škoda, že nevytriezvel. Kultúrny život, 2, 2001, č. 13, s. 5.

MIHÁLIK, V.: Anjeli. In: MIHÁLIK, V.: Básne 1. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1986, s. 70 – 100.

RICHTER, M.: Básnikovo srdce rozdané na tisíckrát. In: RILKE, Rainer Maria: Vysadený na vrchoch srdca. Bratislava, 1999, s. 91 – 94.

RILKE, Rainer Maria: Piesne o láske a smrti. Zápisky Malteho lauridsa Briggeho. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1989.

ŠABÍK, V.: Rainer Maria Rilke (1875 – 1926). In: RILKE, Rainer Maria: Piesne o láske a smrti. Zápisky Malteho Lauridsa Briggeho. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1989, s. 385 – 403.

ŠMATLÁK, S.: Dve storočia slovenskej lyriky. Tatran, Bratislava, 1979, s. 456 – 466.

VANOVIČ, J.: Smutno z básnika. Kultúrny život, 2, 2001, č. 13, s. 5.

VOJTECH, M.: Vojtech Mihálik. In: Portréty slovenských spisovateľov II. Editor Ján Zambor. Univerzita Komenského, Bratislava, 2000, s. 72 – 82.

VOJTECH, M.: Vzostupy a pády Vojtecha Mihálika. Kultúrny život, 2, 2001, č. 13, s. 4 – 5.

Braňo Hochel

Rozostavaný dom

Interpretácia prózy Alfonza Bednára

Príležitosť, pre ktorú vzniká táto interpretácia, zákonite determinuje, modifikuje jej podobu. Autor a próza, ktorým sa budeme venovať, predstavujú dobovo významné fenomény, ktoré výrazne spoluutvárali smerovanie slovenskej prózy, a preto ich budeme skúmať v kontexte – text v kontexte autora[1], text aj autora v kontexte literárneho vývinu.

Alfonz Bednár nás tu bude zaujímať výlučne ako prozaik[2,3], ktorého dielo je "mnohoznačné i rôznorodé, no vo vzťahu jednotlivých prác k celku komplementárne, a tým aj jednotné a súdržné", píše Rakús (1982, s. 125), ktorý však paradoxne (alebo zdanlivo paradoxne) vlastne "vynecháva" tú časť Bednárovej tvorby, z ktorej je nami intepretovaný text.

Bednár (1914 – 1989) debutoval "románom o výchovnej sile lásky" (Matuška, 1959) *Sklený vrch*, ktorého rok vydania (1954) sa novšie používa aj ako periodizačný medzník, signál konca literárneho schematizmu[4]; ukážeme však, že autorov "boj proti schematizmu" sa zreteľnejšie odohral práve v interpretovanom texte. Pred *Skleným vrchom* okrem drobných poviedok uverejnil v rokoch 1952 – 53 úryvky (presnejšie: ich zárodočné a schematizmu značne poplatné verzie) z neskoršieho románu-ságy *Hromový zub* (1964)[5]. Rozostavaný dom vyšiel v knihe *Hodiny a minúty (*1956) spolu s časopisecky skôr publikovanými prózami Susedia, Hodiny a minúty a Kolíska, ku ktorým autor neskôr priraďuje prózy Zrub z kameňa (časopisecky 1960) a Cudzí (samostatne knižne 1960). Vo všetkých prózach zbierky *Hodiny a minúty* (tiež v *Sklenom vrchu*) zohráva (epicky a/alebo eticky) centrálnu úlohu druhá svetová vojna, konkrétne Slovenské národné povstanie (1944). Preto sa tradične zaraďujú k tzv. (slovenskej) povstaleckej literatúre, čo je evidentne vymedzenie tematické, ale v súvekej literárnej kritike (od päťdesiatych až po osemdesiate roky) chápané axiologicky až genealogicky (viď napr. Kusý, 1984).

V podnázve aj v predchádzajúcom texte celkom zámerne používame "žánrové" označenie "próza", hoci prakticky všetky literárnokritické a literárnohistorické práce hovoria o takmer všetkých prózach *Hodín a minút* ako o novelách[6]; takmer všetky: v súvislosti s Cudzími sa

používa aj žánrové vymedzenie či spresnenie "románová novela", ktoré by sme mohli aplikovať aj na Rozostavaný dom. Pravda, žánrové vymedzenie tohoto typu (žáner upresnený atributívnou formou iného žánru) vypovedá o genealogických rozpakoch, alebo – ako v tomto prípade – vzniká najmä ako výraz rozsahového hľadiska (text dlhší ako poviedka, kratší ako román). Ak zoberieme do úvahy len epicky relevantné (a explicitne pomenované, sujetovo prezentované) udalosti, tak fabula Rozostavaného domu zahŕňa obdobie 15 – 20 rokov (od Belicovej ženby s bohatou vdovou, príp. od príchodu učiteľa Moravčíka do Veľkých Dvoriec po návrat jeho zaťa Martina Dubovského z väzenia), čo je nesporne "prijateľný", pomerne "slušný" románový časový záber. Pravda, exponované udalosti fabuly sa odohrávajú len v dvoch časových výsekoch – v rokoch 1944 – 45 a 1953 – 54[7]. Ak ďalej zoberieme do zreteľa neparalelné (minulé a prítomné) a paralelné (v minulosti, v prítomnosti) konflikty, zápletky a ich vývin, slovom dejové línie, tak môžeme hovoriť o románovej kompozícii, čo napokon pre prózu takého rozsahu (vo vydaní, s ktorým pracujeme[8], 119 tlačových strán) nie je ani prekvapujúce. O epickej komplikovanosti (románovosti) dejov napokon svedčí aj autorov postup pripomínania už známych, sujetovo realizovaných udalostí, a rekapitulácie epizód i väčších epických segmentov (napr. na ss. 233, 252, 257, 276); tieto retropostupy tiež retardujú vývin tej-ktorej dejovej línie.

Rozostavaný dom sme si zvolili na interpretáciu okrem iného i preto, že sa v ňom najviac komentuje súčasnosť, ktorej obraz bol podľa súvekej kritiky "chybný", kým obraz Povstania, vojny bol "správny"[9], hoci vojnové hrdinstvá sú podávané "nie s hudbou, rachotom bubnov a vejúcimi prápormi" (Matuška, 1959, s. 49). Na rozdiel od ostatných próz či noviel (ak môžeme použiť zaužívané označenie) zbierky, kde je súčasnosť skôr etickým ako epickým dôvetkom (Susedia), rámcom (Kolíska, Hodiny a minúty, Cudzí), príp. nepriamym komentárom vojnových udalostí (Zrub z kameňa), v Rozostavanom dome sa (podobne ako v *Sklenom vrchu*) obe časové pásma sujetovo prelínajú. Naša próza nie je okrem oddelenej epickej bodky (happyendové dorozprávanie) graficky členená. Vnútorne sa však časové pásma a dejové línie striedajú tak, že napätie v nich zostáva otvorené, udržiava čitateľa v zvedanosti; ide vlastne o kompozičný princíp raného viktoriánskeho románu[10].

Všetky problémy, kolízie, ktoré vyvolávajú napätie a čitateľskú zvedavosť, sa objavujú na samom začiatku: kríž (ktorý chce Ignác Dugas vytrhnúť) na s. 199, inžinier Jankovič (voči ktorému má lekár Martin Dubovský výčitky svedomia, pretože ho na báze "triedneho princípu" nepresadil na liečenie) na s. 200, Soňa Malenová (tretí člen manželského trojuholníka) na s. 201, Martinov brat (ktorého dal Martin Dubovský v Povstaní zastreliť),

matka (ktorá sa modlila za Martinovho brata pri kríži, kde aj zahynula), otec (ktorý zomrel pri nemeckej represii v horárni) na s. 202, esesák (ktorého zabila Eva Dubovská pri kríži) na s. 205, Malenov vzťah k dcére Soni na s. 206, aby sme spomenuli najdôležitejšie (ktoré sa neskôr rozvetvujú). Symptomaticky nápadný je nástup "motívu Soňa", priam ako "vystrihnutý" z drámy: v rozhovore o niečom úplne inom (konkrétne o budovaní socialistických svetlých zajtraškov) po Martinovej replika *"Príde Soňa?"* jeho manželka Eva odpovedá: "*Dnes má prísť. Sľúbila mi, že príde. Je to zvláštne dievča."* (s. 201). Vzápätí sa zrekapitulujú už známe nosné napätiatvorné motívy (Jankovič, Dugas a kríž) a nastolí sa motív mŕtvych príbuzných (brat, matka, otec). Základné epické línie – manželský trojuholník a smrť rodiny – sa neustále pripomínajú, ale vyvíjajú, odhaľujú sa postupne. Vzťah Eva – Martin – Soňa vyvrcholí prakticky až na konci prítomnostného deja (s. 306), pretože Eva sa síce postupne dozvedá, ale de facto "nedodozvie" o manželovom mimomanželskom vzťahu. Ešte retardujúcejšie sa odhaľuje traumatizujúci motív smrti blízkych, pričom nie je jasné, či bude epicky relevantný alebo nie – najprv smrť Martinovho brata (s. 222 – 223), potom matky (236) a nakoniec otca (274). V tejto súvislosti však treba upozorniť aj na princíp sklamaného očakávania, a to v tom zmysle, že línia mŕtvych príbuzných (rovnako ako línia kríža) sa nestretne s líniou manželského trojuholníka, ktorý je, mimochodom, absolútne konvenčný, vrátane sľubu manželstva milenke (s. 289).

Uplatňovanie "zadržovaného motívu" má v Rozostavanom dome v istom zmysle náprotivok v predznačujúcom motíve. Najlepšie to vidieť na motíve neuzamknutej výťahovej šachty, ktorý síce pôsobí pri prvej prezentácii ako súčasť opisu nedohotoveného spoločenského domu, ale grafické zvýraznenie (s. 228, 229) varovania pred šachtou je zapamätateľné. Šachta sa pripomenie na s. 256, aby sa motív – opäť graficky zvýraznený – objavil na s. 301, kde sa demaskuje jeho predznačujúca funkcia, pretože Eva, istá si, že prichytí Martina pri nevere, plánuje hodiť do šachty deti a skočiť do nej. Realizácia tohto motívu je prekvapujúca: Eva má v úmysle zomrieť v šachte, Martin, ktorý sa v nej skrýva pred manželkou, v nej smrť takmer nájde, ale napokon do nej skočí jeho milenka Soňa. Keď sa Martin ukrýva v šachte, trpí psychicky (výčitky svedomia, obavy z odhalenia nevery, strach z možného pádu) i fyzicky (*"Do ľavého predlaktia sa mu vrátila bolesť."* s. 304). Spájanie psychického a fyzického utrpenia (dá sa hovoriť o psychofyziologickej jednote), je príznačné aj pre ďalšie prózy *Hodín a minút*.

Predznačujúci motív otvorenej výťahovej šachty, ktorý sa, pravda, realizuje neskôr, a teda sa zvýznamní spätne, je jediným "presahom" do budúcnosti. Treba zdôrazniť, že čas rozprávania nikdy nepredbehne čas udalostí, Bednárov objektívny rozprávač, ktorý sa, ako

sme už povedali, stále vracia k minulým, nikdy nenaznačí budúce deje. Napokon – veľmi dôsledne sleduje a upozorňuje na čas udalostí ("*Prešiel týždeň.*", s. 205; "*Bol šedý novembrový deň.*", s. 210; "*O pol dvanástej vyšle Eva Dubovská z kúpeľne...",* s. 246*,* ap.), čo je tiež príznak tradičného realistického románu.

Zopakujme, že Bednár sa aj týmto textom konfrontuje so súvekým tzv. socialistickým realizmom, presnejšie s jeho vyprázdnenou topoizovanou podobou – so schematizmom, v ktorom bola už vtedy hojne frekventovaná téma vojny a Povstania[11] a tiež budovateľský román, a to jednak s vidieckou, jednak s industriálnou tematikou. Naznačili či ukázali sme, že u Bednára v skúmanom texte ide o návrat k osvedčeným realistickým postupom, a upozornili sme na podobnosť s anglickým viktoriánskym románom.

Všimnime si teraz, čo sa u Bednára mení a čo sa mu "prešmyklo" zo súvekej schematickej prózy.

Bohatý gazda Belica je marginálnou postavou: vysťahovali ho z Veľkých Dvoriec do susednej Slanice, na jeho lúke, vedľa kríža, si stavia dom Ignác Dugas. Táto postava je otvorenou polemikou so súvekým literárnym obrazom združstevňovania dediny: nie uvedomelí drobní roľníci, ale práve gazda Belica akceptuje, ba do istej miery inciciuje vznik roľníckeho družstva.

Hoci v prózach zbierky *Hodín a minút* nachádzame aj iné charakteristiky postáv Nemcov, v Rozostvanom dome je esesman Pif-Paf-Russe v shode s dobovým toposom záporne vykreslený nielen charakterovo, ale aj fyzicky ("*dlhá, okolo úst zvislými vráskami popretínaná tvár, na fialovom prerazenom a operovanom čele znetvorená, oči nie v jednej čiare, ale pravé stlačené čelom k lícnej kosti...",* s. 234).

Samotné Slovenské národné povstanie sa nespochybňuje, jeho epizóda vo fiktívnych Veľkých Dvorciach sa dokonca podáva v intenciách, v dojemnej zhode s dobovou idealizáciou partizánskeho odboja: "*...keď nemecké vojsko chcelo dobyť Veľké Dvorce, musela sa s jeho* (t.j. Martinovou) *rotou biť štyri týždne, kým partizánov nezatlačilo do hôr.*" (s. 223).

Čin Martina Dubovského, ktorý dal zastreliť vlastného brata a troch ďalších partizánskych zbehov – tým si *"v rote upevnil disciplínu"* (s. 223) – sa eo ipso chápe ako bezproblémovo opodstatnený, nijako významne netraumatizuje vzťahy medzi postavami, netraumatizuje ani aktéra, ktorý nariadil bratovu popravu. Hoci môžeme konštatovať istú nervozitu u oboch aktérov epizódy, podopretím vyššieho zmyslu, vyššej spravodlivosti je stretnutie otca jednej z obetí s Martinom:

"Dobrý deň!" povedal im starý Furdík, otec popraveného syna Jána Furdíka. "Vitajte, pán doktor!"

"Dobrý deň!"

Dubovský sa chvel.

Starý Furdík si začal pripaľovať vyhasnutú fajku a ruky sa mu nad ňou hýbali, mykali, takže nemohol zápalky pridržať nad tabakom.

"Čo sváko Furdík, ako sa máte?"

"Zle," povedal pomaly,"zle, pán doktor. Bolo by všetkého, len keby Dugasa nebolo." (s. 276)

Za pozornosť stojí aj skutočnosť, že hoci im Martin zabil druhého syna, svojho brata, jeho rodičia sa naňho nijako nehnevajú.

Bednár, ktorý už v *Sklenom vrchu* a v neskorších prózach vedel stavať dialóg, ho v Rozostvanom dome nielen tematicky (rozhovory o budovaní socializmu, o zmysle obetí v mene nového života), ale aj výrazovo (typ "agitačného interview") "kopíruje" zo súvekej schematickej podoby – viď dialóg manželov Eva a Martina (s. 199 – 202), ktorému akoby z oka vypadol verejný dialóg Soni a Martina (s. 224 – 225). Podobne umelo pôsobia aj ideologické úvahy Evy v jej monológoch (replikačných alebo vnútorných).

Metóda socialistického realizmu, ktorá sa v slovenskej literatúre etablovala ako jedna z možností pokračovania či prekonávania kritického realizmu v dvadsiatych a tridsiatych rokoch, si vypracovala koncepciu kladných a záporných postáv na báze axiologickej orientácie v čase. Kladná postava (progresívna, revolučná, túžiaca po zmene) sa vyznačovala futuristickou orientáciou, pričom táto orientácia bola dôsledne motivovaná inopriestorovou životnou skúsenosťou hrdinu. Záporná postava sa zas vyznačovala prézentizmom alebo passéizmom, lipnutím na súčasnom resp. na anachronickom (minulom) stave, usporiadaní sveta. V socialistickorealistickej próze sa výrazne aplikovala estetická kategória straníckosti, a to spravidla cez objektívneho (autorského) rozprávača, ktorý stranil kladným postavám. V schematickej fáze socialistickorealistickej prózy (od konca 40-tych rokov) však už motivácia futuristickej orientácie postáv absentovala. Postavy sú kladné alebo záporné podľa triedneho pôvodu a/alebo politickej orientácie (komunista proletárskeho pôvodu – nepriateľ pokroku z neproletárskeho prostredia); išlo v podstate alebo dokonca jednoznačne o metódu idealizovaného typizovania. Kategória straníckosti sa "premenila" na "kategóriu" ideologicko-politickú až propagandistickú: pod straníckosťou sa chápala propagácia ideí socializmu a komunizmu, v najhorších prípadoch priamo uznesení orgánov komunistickej strany. Nie je podstatné, že problematiku zachytávame len kontúrovito. Podstatnejšie sa nám

vidí, že Bednár veľmi vedome polemizoval s koncepciou schematickej (a socialistickorealistickej) kladnej postavy, a to až do takej miery, že v Rozostavanom dome vlastne nenapísal kladného hrdinu. U postáv úplne absentuje axiologická orientácia v čase, za ktorú nemôžeme samozrejme považovať deklaratívnu, ale neustále spochybňovanú, vieru v socialistickú budúcnosť. Hoci Bednár ako znalec (a prekladateľ) anglickej a americkej prózy 19. a 20. storočia nemohol nevnímať estetiku stranickosti, v našej próze sa jej evidentne a až úzkostlivo vyhýba[12], a to do takej miery, že dokonca aj postavu Evy Dubovskej, ktorej má čitateľ tendenciu fandiť, vykresľuje až mierne karikujúco (vyznieva v konečnom dôsledku ako naivka). Úzkostlivé vyhýbanie sa deformáciám bezprostredných predchodcov a súčasníkov zapríčinilo, že interpretovaná próza je síce skrytou polemikou, ale zostala na polceste, že zostala takpovediac rozostavaným domom, ktorý však použili neskorší autori – a napokon aj neskorší Bednár.

Na záver ešte upozorníme na drobný detail – na realizáciu pásma postáv dvoma protagonistami. Listy učiteľa Moravčíka dcére Eve Dubovskej a monológy inžiniera Jankoviča (napr. s. 217, 218), nesústredené, odbiehajúce od témy, kumulujúce a opakujúce motívy (podobne ako napr. prehovory farára Stachoviča v závere novely Susedia), predznamenávajú autorov štýl 70-tych a 80-tych rokoch. V období tzv. normalizácie išlo vlastne o druhú Bednárovu polemiku s poklesnutou podobou vtedajšej oficiálnej (jej oficióznej časti) literatúry, t.j. s druhou fázou schematizmu v slovenskej próze 20. storočia. Dá sa povedať, že Alfonz Bednár prakticky v celej svojej tvorbe bol epikom polemickým, a preto – ako sme ukázali aj interpretáciou – je jeho epika značne zložitá.

POZNÁMKY

1. Analyticko-kontextový výskum prózy A. Bednára nie je nový, viď napr. Rakús 1982 a Hochel 1986.

2. Bednár bol aj filmovým scenáristom, prekladateľom a tvorcom literatúry pre deti – viď bh 2000 a Bibliografiu... in Plutko 1986.

3. Prehľadnú informáciu o Bednárovej epike podáva Plutko 1986.

4. Inicioval to anglický slovakista Robert B. Pynsent (viď Pynsent 1990).

5. Autorom avizované pokračovanie *Deravý dukát*, dopísané v druhej polovici 60-tych rokov, mohlo vyjsť až po roku 1989 – spolu s *Hromovým zubom* pod názvom *Role* (1992).

6. Dôvodom mohla byť aj sugescia vydania pod názvom *Novely* (1962).

7. Sujetovo exponované časové výseky či "pásmo aktuálneho fabulárneho času" (Rakús) sú príznačné aj pre iné autorove prózy.

#

8. Alfonz Bednár: Hodiny a minúty. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1980. (Vyšlo ako tretí zväzok autorových vybraných spisov.)

9. Porovnaj aj Noge 1980.

10. Dnes by sme tento postup mohli prirovnať k princípom televíznej seriálovosti, ktorá je napokon len aplikáciou postupov viktoriánske románu, často uverejňovaného na pokračovanie.

11. Viď napr. Truhlář 1954.

12. Neskôr ju naplno uplatnil, konkrétne v prózach zo 60-tych rokov, ktoré zhrnul do knihy Blok 4/B (1977).

LITERATÚRA

bh 2000: "Alfonz Bednár." In: Mikula, V. (ed.): Slovník slovenských spisovateľov. Praha, Libri, s. 52-55.

Hochel, Braňo 1986: "Alfonz Bednár vertikálne." In: Mikula, V. – Zajac, P. (eds.): Literárne rozhľady. Bratislava, Smena, s. 152-162.

Kusý, Ivan 1984: Povstalecká próza. Bratislava, Slovenský spisovateľ.

Matuška, Alexander 1959: Pre a proti. Bratislava, Slovenský spisovateľ.

Noge, Július 1980: Hľadanie epickej syntézy. Bratislava, Tatran.

Plutko, Pavol 1986: Alfonz Bednár. Bratislava, Slovenský spisovateľ.

Pynsent, Robert B. (ed.) 1990: Modern Slovak Prose. Fiction since 1954. Houndmills – London, Macmillan.

Rakús, Stanislav 1982: Próza a skutočnosť. Bratislava, Smena.

Truhlář, Břetislav 1954: Slovenská próza o povstaní. Bratislava, Slovenský spisovateľ.

#

Ján Zambor

Nite

Interpretácia prvej časti zbierky Miroslava Válka Dotyky

Debut popredného povojnového slovenského básnika Miroslava Válka (1927 - 1991) *Dotyky* z roku 1959 znamenal v slovenskej poézii vývinový posun. Okrem iného priniesol modernizáciu výrazu, čo ho zbližovalo s úsiliami o generáciu mladších básnikov. Väčšina básní zbierky sa pociťuje ako stále živá hodnota povojnovej slovenskej poézie.

Válkove *Dotyky* sa členia na rozsiahlejšiu časť s kratšími básňami *Nite* a na časť *Rovina* s tromi dlhšími pásmovými útvarmi. V tejto interpretácii sa budem venovať básňam *Nití*, pričom metodicky budem postupovať od básne k básni. Takýto prístup, prinášajúci isté interpretačné nazretie do každej básne, má aj nevýhody, ale z hľadiska čitateľa zbierky môže byť vítaný (nakoniec s inými pohľadmi na zbierku sa záujemca môže zoznámiť inde - pozri Literatúra). Uvedomujem si, že konkrétnosť interpretácie je spojená s istým rizikom, ale toto riziko pokladám za potrebné podstúpiť, pričom si nerobím nárok na definitívnu platnosť ani na úplnosť interpretačných poznámok.

Interpretačné problémy Válkovej poézie súvisia najmä s básnikovou programovou prácou s hrou významov. Vidíme to hneď v básni *Prehliadka*, ktorou sa *Dotyky* a časť *Nite* otvárajú. Autor tu ráta so sémantickou hrou spojenou s viacvýznamovosťou pomenovania. Slovo prehliadka sa v básni uplatňuje najmä v troch významoch: 1. prezeranie svedomia lyrického subjektu, 2. prezeranie starého albumu s fotografiami jeho partnerky a 3. vojenská prehliadka (čas kvitnutia jabloní a povel "k nohe zbraň!" by mohli odkazovať na vojenskú prehliadku, aké bývali 9. mája pri príležitosti

výročia skončenia druhej svetovej vojny). Napriek náznakom problematizácie súvisiacej s prezeraním vlastného svedomia a s istým napätím vo vzťahu k partnerke lyrický subjekt uisťuje partnerku o tom, že "všetko je v poriadku"; v nasledujúcom - poslednom verši "k nohe zbraň!" sa uplatňuje skôr obrazný význam povelu adresovaného partnerke, výzva, aby neútočila na svojho partnera; pritom obidva verše sú spojené s istou sebairóniou. Báseň je manifestáciou pokoja (i mieru) a v závere aj výzvou k partnerke, aby v ňom zotrvala, hoci sebairónia vnáša do textu prvok relativizácie a ambivalentnosti.

Text upúta civilnosťou, konkrétnosťou (hneď v prvom verši presný časový údaj) a vecnosťou, gestom depatetizácie a depoetizácie, ktoré sa výrazne uplatnia v celej zbierke. Civilnosť sa dosahuje aj prvkami hovorovosti, a to jednak slovom s istým príznakom tejto vlastnosti "odnechcelo" a jednak štylizáciou druhého odseku básne ako prehovoru adresovaného partnerke, a celkovou uvoľnenou, akoby ledabolou štylizáciou, hovorením akoby mimochodom, využitým v *Dotykoch* a v autorovej poézii. Ako výraz civilnosti možno chápať aj uplatnenie voľného verša, dokonca verš "odnechcelo sa mi myslieť na rýmy" vlastne vyjadruje programovú orientáciu na voľný verš (porov. Feldek, 1982, s. 43). V *Dotykoch* sa Válek pohybuje medzi uvoľneným sylabotonickým veršom a voľným veršom, ktorý v značnej miere využíva rytmotvorné činitele sylabotonickej básne. Pozoruhodne pracuje so sémantikou verša.

V básni *S hlavou v ohni* s motívom ľúbostnej túžby a zaľúbenosti, ktoré rozširujú priestor lyrického subjektu naplnený partnerkou až na "celý vesmír", sa uplatňuje tiež hra: významová, imaginatívna a zvuková. Válek hravým imaginatívnym lyrizmom rozvíja avantgardný, poetistický básnický model. Účinne rozohráva doslovný a frazeologický význam frazémy "padla do oka" (porov. Mlacek, 1968, s. 61). Hravá viacvýznamovosť je spojená s metaforikou revitalizujúcou predstavu lásky ako

plameňa, pričom sa tu uplatňuje najmä zraková predstavivosť, čiastočne sluchová, zastreto hmatová. Skutočnostný efekt a efekt "každodennosti" podobne ako v predchádzajúcej básni autor dosahuje konkrétnymi časovými určeniami, ktoré sa tentoraz vzťahujú na fiktívne dianie. Zreteľná je v básni hra s rytmom - improvizácie na osnove trochejského verša. Na úrovni tonizmu ho básnik trikrát oživuje (uvoľňuje): 1. daktylským taktom po polveršovej prestávke ("Rád by som bol, keby si bola ráno iskrou"), 2. neprízvučnou monosylabou *a*, pôsobiacou ako "predrážka" na začiatku verša, premieňajúcou verš na jambický ("a podľa krvi luny" - tento prípad vnímame aj ako dôsledok grafického rozpisu jedného verša do dvoch: "podľa zlata hviezd / a podľa krvi luny"; "A rád by som bol, keby si raz v noci bola: áno"). Nejde tu však iba o hru s tonizmom, ale aj so sylabizmom verša, teda s premenlivou slabičnou dĺžkou jednotlivých veršov. K tomu sa pridáva hra s rýmami, ktoré sa vcelku vyznačujú výraznosťou (do oka - hlboká, stúpal - úpal, horí - chorý, struny - luny - plný) a ich usporiadanie nie je pravidelné; nuansujúcim činiteľom textu je aj neprítomnosť rýmu.

Významový priestor básní *Večer, Dážď* a *Myší sonet* napĺňajú privátne "smútky" viažuce sa na vzťah lyrického subjektu k partnerke. V básni *Večer* motiváciu frustrácie subjektu, pocitov pustoty (prázdnoty), opustenosti a trýzne prezrádzajú verše: "Nechaj, chlapec, lásku, čo ťa desí, / nechaj lásku, ktorá klame ťa"; súčasne sú výzvou takýto vzťah skončiť. Noc v básni šije čierne rúcho na panychídu a aj celú báseň by bolo možné (s istou dávkou voľnosti) interpretovať ako panychídu za jedným ľúbostným vzťahom, ktorú "slúžia" noc, dážď, havran, pustá krajina. Tento výklad akoby potvrdzovala intratextová interpretácia básne, jej interpretácia v kontexte časti *Nite*, v ktorej pohrebné motívy zaznamenávajú značný výskyt.

Večer patrí k najtradičnejšie napísaným textom knihy. Válek v ňom nadväzuje na model kraskovského symbolizmu, a to motivicko-obrazne (obrazný, respektíve symbolický motív noci, dažďa, havrana, pustej krajiny), premietaním psychického rozpoloženia subjektu a jeho situácie do antropomorfizovaných prírodných obrazov, zameraním na zobrazenie nálady, opakovaním výrazu, príbuzným sémantickým uplatnením trochejského verša a bohatou eufonickou výstavbou, ktorá sa konotačne podieľa na utváraní významového priestoru básne. Od kraskovského východiska sa však autor niektorými rozmermi básne vzďaľuje, zreteľne syntagmami "dážď bez melanchólie, / z povinnosti padá".

Eufonická výstavba sa zakladá na opakovaní spoluhlások *p* a *s*, iných spoluhlások a samohlások a prispieva k tenzívnemu (trýznivému) vyzneniu jej záveru, kde do hry popri iných hláskach účinne vstupuje aj spoluhláska *r* v kombinácii so samohláskou *í* (*i*) ("**Letí** hav**r**an **p**onad **p**us**t**é **l**es**y**, / **ostrým** k**r**í**d**l**om** nebo zametá"). Na eufonickú usporiadanosť sa bezprostredne viaže rýmová výstavba. Z hľadiska utvárania pochmúrnej sémantiky básne je relevantné aj to, že celým textom prechádza mužská reťazová asonancia na temnú samohlásku *a* (spia - dážď - späč - klame ťa - zametá).

Obraz zametania neba sa zjavuje už v *Balade jesennej* od Válkovho generačného druha Milana Rúfusa (v jeho debute *Až dozrieme*, 1956), s ktorou Válkov *Večer* čiastočne súvisí aj svojou náladou a jedným z jej indikátorov - desať- a deväťslabičným trochejom (Válek na rozdiel od "pravidelného" Rúfusa niekedy verše predlžuje alebo skracuje); u Rúfusa je však aktérom vietor, nie havran ako u Válka: "Chladná voda padá z rodných žlebov. / Šumí súmrak tmavou diaľavou. / Zametá si vietor nízke nebo, / zametá si metlou krvavou".

Báseň *Dážď* na *Večer* nadväzuje, ale oproti kraskovskému symbolistickému východisku v nej registrujeme rázny posun. Z kraskovského arzenálu je tu daždivá

denná scenéria, vyjadrovanie vnútorného prostredníctvom vonkajšieho, trochejská tendencia, rámcovanie básne variantným motívom (prvý a posledný odsek), či konotačne ikonická eufonická výstavba. To všetko však prekrýva nová, válkovská urbánnosť, expresívnosť ("už mi to aj rieka kričí do ucha. / Prašivý deň nad mesto si čupol"), prechýlenie obraznosti smerom k "nízkemu" a jej súčasnejšia, markantnejšia, drsnejšia tvarovanosť, nezvyčajné zvýznamnenie detailu ("holé miesto na rukáve tvojho kožucha") a civilnosť. Metaforu "bubny dažďa", ktorá je oživením mŕtvej metafory "bubnovanie dažďa", a celý odsek rozvíjajúci túto predstavu, vnímame ako modernizáciu, lebo metareferent "bubny" sa v danom prípade vzťahuje aj na modernú hlučnú hudobnú produkciu. Expresívnosť a vyššia markantnosť obraznosti Válkovu báseň, v ktorej inak tiež ide o zachytenie nálady, dynamizujú. Nastáva tu vlastne zmena estetiky - estetika vysokého, vznešeného sa premieňa na estetiku "nízkeho", "škaredého" (k podobnému zisteniu v súvislosti s *Dotykmi* došiel Bagin, 1882, s. 228). K rovine mestsko-prírodno-meteorologickej scenérie je v podstate juxtapozične priradená rovina rozhovoru medzi partnermi (hoci odpoveď je možno iba pomyselná). Istú juxtapozičnosť prírodného a ľúbostného sme pocítili aj v predchádzajúcej básni a istú skladobnú diskontinuitnosť už v *Prehliadke*. Tento postup u autora postupne vyústi do bohatého uplatnenia montáže.

Lyrický subjekt od partnerky vyžaduje absolútnu náklonnosť (porov. Bagin, 197l, s. 44); trápi ho podozrenie z nevery a obáva sa o trvácnosť lásky. Zmenou slovesnej osoby z 1. na 3. v posledných dvoch odsekoch básne obrazy a významy menia adresáta - stáva sa ním partnerka.

Oproti *Večeru*, kde je obraz vonkajšej scenérie založený na vizuálnosti, sa v *Daždi* zakladá na auditívnosti, presnejšie má auditívno-vizuálny charakter. Čisto vizuálna je predstava "holé miesto na rukáve tvojho kožucha".

Aj v tejto Válkovej básni sa zhmotňuje výrazné hudobné cítenie lyriky. Na sémantickej výstavbe básne sa podieľajú významové nuansy konotované prácou s rytmom a výraznou eufonickou usporiadanosťou zosilňujúcou slovnú sémantiku. Trochejský rytmus, ktorý je v básni dôležitým indikátorom nálady, sa v štyroch prípadoch tonicky neštandardne uvoľňuje jambickými veršami: 1. "aj o čie plece si sa opierala / a či aj našu lásku čas tak ošúcha" - neprízvučné monosylaby *aj, a* pôsobia ako "predrážky"; 2. "vybubnujú ti všetky moje smútky, / celú tú tieseň, všetok hlúpy strach". Text významovo odtieňujú aj zmeny slabičnej dĺžky veršov. Rýmy v básni nie sú pravidelné; podobne ako v predchádzajúcej básni Válek uplatňuje aj viacnásobný (v tomto prípade eufonicky bohatý) rým obopínajúci celú báseň: do ucha - popŕcha - kožucha - ošúcha - do ucha - popŕcha. Tradičnú pravidelnosť vo viacerých smeroch uvoľňuje.

Témou básne *Myší sonet* je disonancia v partnerskom vzťahu; frustrovaný lyrický subjekt sa usiluje dopátrať príčiny záhadného narušenia vzťahu medzi partnermi, partnerkinho mlčania a ochladnutia. Problematika iracionality partnerských vzťahov, spájajúca Válka s I. Kraskom (o iracionalite u Krasku pozri Zambor, 1997, s. 18 - 19, 24 - 25, 27), sa ohláša aj v nasledujúcich básňach *Nepochopiteľné veci* a *Jablko*. Romantickú cintorínsku scenériu v básni možno chápať ako miesto minulých potuliek partnerov, ako miesto samoty lyrického subjektu, kde sa vyrovnáva s novou situáciou, a v obraznom význame ako smrť vzťahu a z toho plynúci smútok.

V básni sa stretávame so "znížením" sonetu, ktorý sa predsa len viaže na vznešené obsahy, súvisiacim s "nízkymi" či "znižujúcimi" konotáciami pomenovaní "myší", "myš", a s jeho istou dekomponovanosťou na kompozičnej úrovni (sotva tu možno hovoriť o klasickej sonetovej stavbe) a na úrovni verša (narúšanie tradičnej jambickosti a izosylabizmu v mene uplatnenia prirodzenej frázy, významového

nuansovania výpovede, jeho významovej diferenciácie, konotačného skutočnostného zakotvovania textu, porušenie princípu pravidelného usporiadania ženských a mužských rýmov a využitie medzistrofického presahu ako dezautomatizačného prvku). Pre Válkov sonet je príznačné opakovanie veršov a slov (na porovnanie: v Kraskových sonetoch ho nenachádzame). V závere básne sa Válek zaskvie juxtapozičnou (apozičnou) metaforou: "A od teba len krátke listy chodia, / studená, chladná, padajúca voda..." (Interpretáciu *Myšieho sonetu* hodnú pozornosti uverejnil Zajac, 1981, s. 89 - 99.)

V básni *Nepochopiteľné veci*, v ktorej autor najprv juxtapozične uvádza rozličné významovo paradoxné segmenty zachytávajúce racionálne nepochopiteľné javy, iracionálne momenty partnerských vzťahov i bytia reflektuje všeobecnejšie. Válek vlastne v básňach tohto okruhu zisťuje, že ľudský svet nie je plne racionálne poznateľný. Po období schematizmu vracia do slovenskej poézie zložitosť skutočnosti. Na záhady nedáva odpovede, iba formuluje otázky. Poézia je pre básnika rozsvecovaním nepochopiteľných, vnútorne protirečivých, paradoxných vecí v slovách.

Autor tu pracuje so značným štylistickým rozpätím jazyka od hovorovosti po pojmovosť, súvisiacim s vývinovo progresívnym uplatňovaním skladobnej montážnosti: do básne ako citáty vstupujú na jednej strane útržky odpočutých prehovorov, na druhej strane sa jej jazyk sýti výrazmi príznačnými skôr pre odborný prejav ("Odkiaľ prichádzajú tieto slová / bez logického odôvodnenia, / bez vzájomných súvislostí, / nepochopiteľné a podivné?").

Válkovo videnie partnerských vzťahov ako problémových a protirečivých pokračuje v básni *Jablko*, ktorá sa tiež dotýka nepochopiteľného, iracionálneho vo vzťahoch medzi mužom a ženou a v ich konaní. Zachytáva drámu rozchodu muža a ženy

postavenú na paradoxných prejavoch partnerov. Od predchádzajúcich textov sa líši výrazným epickým, presnejšie epicko-dramatickým rozmerom. Dôležitý je v nej motív jablka; jablko pôsobí konkrétne, ale súčasne je symbolom vzťahu partnerov, ich lásky, spoločného života a spoločného domova; v rámci básne nadobúda viaceré kontextové významy, čím básnik rozvinul celú významovú hru; pád jablka zo skrine v prvom verši anticipuje rozchod, jeho zdvihnutie a položenie na stôl znamená partnerovo rozhodné úsilie novým spôsobom usporiadať veci, partnerkino utieranie jablka sa viaže na jej snahu o znovuoživenie vzťahu atď. Dráma sa odohráva v konkrétnom priestore izby s jablkom, skriňou, partnerkinými vecami, dvermi, stolom. Báseň charakterizuje vecnosť, civilnosť, nezvyčajne hutné využitie prozaických štylistických postupov: reči "rozprávača", jeho prehovorov, uvádzacích viet. Básnik sa tu zaobišiel bez tradičných výrazových prostriedkov poézie, s ktorými pracuje vo väčšine básní (výnimkou je iba expresívna metafora "vykríkla očami").

V básni *Po písmenku* zaujme radikálny negujúci (nesentimentálny) postoj lyrického subjektu k bývalého ľúbostnému vzťahu a k bývalej partnerke: "Plakal by som, ale nemám za čím. / Myslel by som, nemám na koho". Báseň charakterizuje piesňovosť, ba popevkovosť (nie náhodou táto a niektoré ďalšie básne *Dotykov* boli zhudobnené); piesňou báseň nazýva aj sám autor ("Po písmenku si tú pieseň značím"). S popevkovosťou súvisí elementárnosť básne, priezračnosť jej výrazového ustrojenia, využívanie opakovania slov, na rovine rytmu trochejskosť. Dvoma prvkami rytmický stereotyp alternujúceho desať a deväťslabičného trochejského verša, funkčne konotujúci jednotvárnosť, autor narúša. Posledný verš predlžuje na jedenásť slabík. Pôsobivé rytmické narušenie trochejského rytmu sa viaže na verš "Nepozeraj, nie, nedívaj sa späť", kde slovo "nie" je akoby vložené. Ide o asymetrizačnú aktualizáciu príznačnú pre hudobno-piesňovú oblasť. Básnik sa pravidelnému sylabotonizmu

nepoddáva, narúša hroziaci automatizmus v záujme toho, aby rytmus neprekryl referenčnosť básne - narušeniami na ňu upozorňuje, prijímateľa k nej vracia. V tomto verši Válek báseň na pozadí transparentne oznamovacích viet oživuje aj imperatívom - modálnosť výzvy sa v ňom nestráca, hoci je tlmená (aj tým, že veta sa neuzatvára výkričníkom, ale bodkou).

Záver básne je z hľadiska obraznosti vystavaný podobne ako v *Myšom sonete* - objaví sa tu pôsobivá juxtapozičná (apozičná) metafora a dokonca aj variácia obrazného motívu vody: "Medzi nami je už všetko jasné; aj tá láska, aj tie rozchody. // Kameň, kameň zahodený do vody."

V básni *Smutná ranná električka* motivácia smútku, ba depresie lyrického subjektu spočíva v predstave jeho vlastnej smrti (u autora bola táto predstava zrejme vyvolaná vlastnou ťažkou chorobou). Smútok a vzťah k partnerke má existenciálnu motiváciu; básnik otvorene dáva zaznieť sebaľútosti, pričom sa pohybuje na hrane sentimentality (vidíme teda, že Válek ako výrazne intelektuálny typ básnika nevykazuje citovosť za brány modernej poézie); v hraničnej situácii, ktorú tematizuje, vzrastá význam vzťahu k partnerke: "Chodím k tebe, keď ma voláš, / chodím, aj keď nevoláš." Účinnosť tematizácie situácie sa zosilňuje časovou určenosťou: k partnerke ide lyrický subjekt ráno.

Obraznosť v tejto básni nadobúda rozmer vízie: vízia električky ako sklenenej rakvy, paralela cesty električkou k partnerke s víziou vlastného pohrebu, pričom k zrakovej predstave v prvom odseku sa v druhom pridáva sluchová. Inovačne pôsobí urbánna scenéria (električka, mesto, parky, pláž). Smútok sa znútra subjektu prenáša na vonkajší priestor, psychické sa najmä antropomorfizačne aplikuje na javy a činnosti vonkajšieho sveta i na časové kategórie (električka, zvonenie električky, jej zvonce,

deň, mesto, parky, pláž). Pravda, básnik to podáva takým spôsobom, akoby smútok bol inherentne obsiahnutý aj v okolí, v prostredí.

Hudobno-piesňové komponovanie, príznačné pre rad básní prvej časti *Dotykov*, charakterizuje aj *Smutnú rannú električku*. Trochejský rytmus sa v nej viaže na významy smútku (podobne ako vo väčšine trochejských básní zbierky). Priam mechanická pravidelnosť jednoduchého rytmu súvisí aj s pohybom električky, rytmus sugeruje jej chod. Rovnako ako v iných básňach *Nití* založených na sylabotonickej osnove Válek rytmus dekonvencionalizuje a oživuje (mimochodom aj v tom je rozvíjateľom iniciatívy, s ktorou prišiel Krasko - porov. Zambor, 1999, s. 125 - 135), v tomto prípade najvýraznejšie v druhom a treťom verši, a to jednak slabičným skrátením alternujúceho osem- a sedemslabičného verša a v druhom verši aj tonickou variáciou: "Smutná ranná električka / a ja v nej a ja v nej / už ma vezú / ako v rakvi sklenenej". Bohato využité opakovanie výrazu (zahrňujúce aj opakovanie slov a eufonickú výstavbu) má v básni intenzifikačnú a predovšetkým náladotvornú funkciu. Slovo smutný sa v rozličných derivačných podobách zopakuje jedenásťkrát, čo spolu s inými opakovacími postupmi a s náladovosťou poukazuje na symbolistický rozmer básne (porov. Gáfrik, 1960, s. 115).

Ďalším dokladom Válkovho úsilia o inováciu tradičného verša je báseň *Starnutie*, v ktorej jednom verši (predposlednom) zdomácnený alexandrín, teda dvanásťslabičný jambický verš s prestávkou po siedmej slabike, prestaval tak, že prestávku presunul až za ôsmu slabiku a verš o jednu slabiku rozšíril ("Pozerám k modrým výšinám, kde sa za mračná"). Problematiku tejto básne naznačuje jej názov. Text so symbolistickým motivickým rekvizitárom a s transformovaným citátom z ľudovej piesne *Zoťali brezu* prechádza do apostrofovania mladosti a nakoniec vyúsťuje do záverečného zdrsneného zoomorfného prirovnania, vyjadrujúceho nehostinnosť existencie

starnúceho jednotlivca: "Pozerám k modrým výšinám, kde sa za mračná / pichľavé zimné slnko gúľa ako jež."

Témou Válkovej básne *Minútu pred usnutím*, značne odlišnej od textov, ktoré jej predchádzajú, sú ľúbostné problémy lyrického subjektu (muky lásky). Nové je to, že autor o nich píše netradične: civilne a hravo, pracuje s fantazijnosťou (i s exotickým nádychom) a so zdôraznenou zmyslovosťou, ktoré báseň situujú do blízkosti avantgardnej imaginatívnej (poetistickej, čiastočne nadrealistickej) poézie. Výrazná senzuálnosť je príznačná hneď pre vstupné verše, ktoré charakterizuje vizionárska zraková (chromatická) markantnosť: "Videl som vtáka s purpurovým perím / Mám oči plné krásnych disonancií / V noci ktorú zapaľujú jeho krídla"; nápadná je aj hmatovo-sluchová synestézia vo veršoch: "Ale kdekoľvek sa dotkneš môjho tela / stáva sa z neho zreteľne chvejúci sa tón". Dôležitou podobou hravosti je konceptistická hra so slovami a s predstavami: "Som tvoja hudba / melódia ktorá nejde z hlavy / môžeš si ma pískať / mysliac na iné // Ty si ma pískaš / myslíš na iné / mne to nejde z hlavy". Na príbuznosť s modelom avantgardnej básne poukazuje aj neprítomnosť interpunkcie. Z kompozičného hľadiska je pre báseň príznačné jej rámcovanie variantným motívom. Tento skladobný postup je v *Nitiach* veľmi častý (niekedy sa úvodný text zopakuje v závere doslovne).

Ďalšia autorova báseň *Nite* má programový charakter. Predstavený program je etický, založený na jednej strane na zakrytí a premáhaní vlastnej bolesti subjektu a na druhej strane na empatii, vcítení sa do situácie druhého človeka a konaní v prospech premáhania jeho deficitu lásky, domova, radosti, šťastia. Toto etické gesto spája Válka najmä s M. Rúfusom. Významovo dvojrozmernému mravnému apelu, ktorý báseň prináša, zodpovedá jej členenie na dva sémantické podcelky: prvé dve strofy a tretia strofa. Obrazný motív nití uvedený v názve básne prerastá do symbolu, ktorý

má dve základné konotačné intencie: prvá sa viaže na významy zatajenia vlastnej bolesti, zatajenia vedeného mravnými pohnútkami, druhá na významy vzťahu lyrického subjektu k iným ľuďom, teda na oblasť interpersonálnych vzťahov. Text apeluje na rozum a aktualizuje princíp ohľaduplnosti, ústretovosti, súcitu, dokonca milosrdnej lži.

Báseň je upozornením na hodnotovosť, vysokosť zdanlivo všedného, triviálneho, elementárneho; prvý, ódicky vyznievajúci verš je jeho oslavou: "A nad soľ vzácnejšie sú pre človeka nite". V intertextovom vzťahu k ľudovej rozprávke *Soľ nad zlato* Válek ide nad jej axiológiu. Na poetologickej rovine tu registrujeme básnickú aktualizáciu frazémy s platnosťou ľudovej múdrosti. V básni autor aktualizuje aj biblickú frazému "živá voda": "zo živej vody rozumu sa napi".

Druhá strofa je štylizovaná ako rozhovor so samým sebou (ja - ja), ale súčasne ako príhovor k inému človeku (ja - ty), v poslednej strofe sa obohacuje o vzťah k iným (ja - ja / oni). Etickú naliehavosť básnik vyjadruje imperatívom (je však zvnútornený, komorný, na čo poukazuje neprítomnosť výkričníkov), numerickou hyperbolou ("Tisíckrát") a variačným opakovaním.

V poslednej strofe autor výraznejšie pracuje s priestorovým rozmerom: "Rozkolíš zvony poézie v nociach tesknoty. / Na nebi smutných vyjdi ako dúha". Zvony sú aj symbolom domova. Poézia vo Válkovej predstave má byť rozširovaním priestoru domova pre ľudského jednotlivca. Neskôr v básni *Zvony na nedeľu* zo zbierky *Nepokoj* (1963) tento symbol nadobúda ďalšie významy - významy zvonov ľudského nepokoja.

Jambická rytmická výstavba (s istými slabičnými, ale výnimočne nie s tonickými variáciami) sa v básni zvýznamňuje, osobitne v úvodnom verši. Sémantiku jambu, v

značnej časti slovenskej poézie, najmä staršej, spätého s vyššou štylizáciou, tu cítime v konotáciách povyšovania "nízkeho", triviálneho v súhre s významami mravnej ušľachtilosti apelu.

Apelatívnosť (najmä v tretej strofe), vlastnosť, ktorá báseň spája so slovenskou dobovo emblematickou poéziou apelov 50. rokov (recitovanou pri rozličných príležitostiach), text do značnej miery konvencionalizuje, takže z umeleckého hľadiska nepredstavuje produktívnu polohu zbierky. V poézii zo 60. rokov Válek túto polohu opustil.

Báseň *Citliví* s Válkovým etickým programom načrtnutým v *Nitiach* bezprostredne súvisí. V tejto aj v niektorých iných básňach je zreteľná básnikova citlivosť k hendikepovaným jednotlivcom, k ľuďom s istým telesným deficitom (nielen oni sú "citliví", ale aj básnik). Autor dáva zaznieť zornému uhlu hendikepovaných, rozohráva opozíciu my (postihnutí) a vy (nepostihnutí, svet), odhaľuje paradox spočívajúci v tom, že ukrátených sa v jazyku môže dotýkať to, čo sa iných nedotýka (bežný jazyk nezohľadňuje citlivosť voči tejto skupine). Tvarovanie témy vyúsťuje do obžalobnej otázky neukrátenej väčšine a do ironického záveru, ktoré vyznievajú ako moralistický apel.

Štylizácia básne je hovorovo-rečnícka; literárnu hovorovosť dotujú najmä útržky rozhovorov uvádzané ako citáty. Záverečný verš "Po smrti budete mať všetci krásny hrb", v ktorom slovo "hrb" vnímame ako originálnu čistú metaforu, ako metareferent, ktorého zvuková podoba spolunaznačuje referent "hrob", básnik poukazuje na to, že nerovnoprávnosť dvoch skupín je dočasná, zruší ju smrť. Špecifikom tohto účinného, ba efektného postupu je, že sa v ňom metaforická výstavbovosť spája so zvukovou. Na podobnom princípe je v básni *Estetika* vystavané pomenovanie "slzotvorný spleen" s priamo nevysloveným referentom plyn. Účinnosť tohto invenčného postupu,

ktorým sa dosahuje viacvýznamovosť textu, sa zakladá na tom, že jeho východiskom je buď isté dvojčlenné pomenovanie so značnou mierou ustálenosti (krásny pohreb), alebo priamo združené pomenovanie (slzotvorný plyn).

Ako vidíme, Válek sa v básňach zameriava na životné situácie s tenzívnou problémovosťou. Potvrdzuje to aj báseň *Strom*, v ktorej nejde o telesnú postihnutosť, ale o postihnutosť iného druhu. Autor v tejto básni aj inde prichádza s obrazom nejednorozmerného, komplikovaného, protirečivého subjektu. V *Strome* je to frustrovaný subjekt v krízovej životnej situácii pociťujúci

silný hodnotový deficit, vykoľajený, "vytrhnutý z pôdy v ktorej žil / vyvrátený od koreňov / sám ako prst / zúfalý", dohnaný do situácie, ktorú nevie zvládnuť, reagujúci voči okoliu neprimerane, i ničivo a sebazničujúco - v básni dokonca zaznie hypotetický motív samovraždy ("Hľadá pekný konár čo sa nezlomí / hľadá strom?"). Tento obraz ľudského jednotlivca vyvoláva predstavu ľudského osudu, na ktorý sa podpísal socialistický totalitný režim päťdesiatych rokov 20. storočia. V jednotlivcovi symbolizovanom do antropomorfizovaného "čierneho duba" vidím ďalšiu podobu lyrického subjektu zbierky, zastretú objektivizačným postupom (podobne ho vníma Gáfrik, 1960, s. 114). Argumentom pre takúto interpretáciu je aj básnikovo stotožnenie sa s týmto subjektom a ironizujúca polemika s tými, ktorí ho nevedia pochopiť, ba sú z jeho správania zdesení. Vyznenie básne je v porovnaní s *Citlivým*i tiež ironické, ale teraz nemoralistické: "Čierny dub chodí po lese / Vyhýbajte sa mu!"

Táto báseň spolu s básňou *Estetika* ukazuje, že situáciu ľudského jednotlivca v konkrétnom čase a priestore, v 50. rokoch v Česko-Slovensku, reflektovala nielen priečinková poézia (J. Smrek, J. Silan), ktorá sa k čitateľovi dostala až po roku 1989, ale čiastočne aj oficiálne vydávaná poézia.

V *Dotykoch* sa Válek neprezentuje ako monolitný autor, ale ako básnik viacerých možností. Z radu básní časti *Nite* naplnených problémovosťou vybočuje konštruktivistická (či civilisticko-konštruktivistická) báseň *Ohýbači železa* so svojou civilnou oslavnosťou - s paralelou staviteľskej práce a básnickej a s obdivom fyzickej sily staviteľov a pevnosti stavby. V rámci vývinového kontextu slovenskej poézie je zreteľná spojitosť textu s naivisticky civilistickou *Básňou o stavaní domu* od Jána Smreka (*Cválajúce dni*, 1925) s veršom "Stavanie domu je poézia". Verš "Mať väčšie svaly, stal by som sa ohýbačom železa" vedie k čítaniu, že autor prácu stavbára nadraďuje nad prácu básnika, čo by znamenalo poplatnosť dobovej axiológii (upozornil ma na to V. Mikula); predchádzajúci motív ženy hladkajúcej "svoje štyri steny" a obdivujúcej ich pevnosť a fyzickú silu staviteľov však predsa len tento verš nadľahčuje, umožňuje jeho iné, eroticky motivované úsmevné, humorné prečítanie. Na *Ohýbačov železa* Válek nadviaže v poslednej časti básne *Estetika*.

Ďalšiu polohu *Dotykov*, potvrdzujúcu autorovu schopnosť prekvapovať, predstavuje báseň *Sluch.* Text prináša príbeh ľudského jednotlivca sústredený na situácie zo záveru jeho života; je postavený na paradoxe spočívajúcom v tom, že muž s abnormálnym sluchom, počujúci, čo iní nie sú schopní počuť, opojený zvukom trenia ženských nôh za sebou, prehliadne banálne trúbenie auta a ono ho zrazí. Aktér záverečnej situácie, šofér, nepochopí, o čo tu vlastne šlo - muža pokladá za hluchého. Text možno čítať aj ako paradox nevšednej nadanosti jednotlivca a jeho s ňou spojeného trápenia a súčasne ako paradox nadanosti a neschopnosti okolia ju pochopiť; je nevyslovenou výzvou na porozumenie mimoriadne obdareným, deviantne pôsobiacim ľuďom.

V básni dominuje sluchové vnímanie priestorových objektov, pričom majú veľké rozpätie - siahajú od vzdialených galaxií po ženské nohy kráčajúce po chodníku.

Účinná je konotačne ikonická hlásková inštrumentácia založená najmä na opakovaní sykaviek a spoluhlásky *r* vo veršoch: "**zač**ul nohy, **č**o **s**a **tr**eli o **s**eba, / **sr**šanie i**s**kie**r**". V texte sa stretávame s využitím montážnej skladobnosti, ktorá sa presadzuje vo viacerých básňach zbierky (evidentne hneď v nasledujúcich *Osudoch*). V závere básne uvedenom ako prehovor šoféra Válek uplatnil hovorovú, prozaickú štylizáciu.

Básnikova pozornosť individuálnemu ľudskému osudu (nie abstraktnému ľudstvu) sa premietla aj v názve básne *Osudy*. V jej textoch s epickým prvkom autor tematizuje tragický záver troch príbehov z čias druhej svetovej vojny. Prvá časť dvojdielneho textu *1943* zachytáva situáciu popravy muža s uplatnením jeho prežívania situácie. Vnímanie vápna vysypávaného do jamy ako kalcia je predzvesťou smrti subjektu, básnik tu využíva význam kalcia ako životne dôležitej látky, ktorej vysypanie do hrobu anticipuje stratu života. Objavné prirovnanie "Noc zdĺhavá jak kôrnatenie ciev" vzniklo asociáciou s vápnom a kalciom; kôrnatenie je vápenatenie; subjekt, ktorého príbeh sa tematizuje, za jedinú noc pred popravou prežil svoje starnutie; v jeho prežívaní plynie čas pomaly. Motív jedlí synekdochicky lokalizuje báseň do hornatého kraja. Časovo je príbeh situovaný do noci. Kontrastne sa tu zvýznamňuje priestorová vertikálnosť, rozmery hore (obloha, "vysoko v jedliach", "Ešte sa vystrel") - dolu (jama - kontext naznačuje, že šlo o masový hrob, "zhrbila sa zem") ako protiklad života a smrti. Tento kontrast sa konkretizuje aj ako protiklad vystretosti a zhrbenosti. Súvisí s ním protikladná chromatickosť červenej (- krv - tu zastupuje život) a čiernej. Obraz noci vo veršoch "a plná krvi / tiekla nad nimi, / vysoko v jedliach jej monotónny spev" metonymicky vyjadruje život v jeho nesmiernosti, vznešenosti, pričom dynamickosť obrazu indikuje sloveso "tiekla". Obraz asociačne súvisí s kontrastným posledným veršom "Pes, s Mesiacom v zuboch, ušiel od splavu", ktorý sa súčasne viaže na obraz "obloha sčernela". Posledný verš "znižujúco"

(zoomorfizujúco), s príznakom naturalistickosti rozvíja a v istom zmysle stupňuje predstavu brutálneho zrútenia sa sveta (oblohy, zeme), zrušenie rozmeru hore pre zastreleného.

To, že išlo o popravu zastrelením, naznačuje verš "Ešte sa vystrel"; slovo "vystrel" je na tomto mieste použité zámerne, popri svojom lexikálnom význame v danom kontexte ("Ešte sa vystrel, / obloha sčernela a zhrbila sa zem") naznačuje aj iný význam - konotuje takmer homonymické podstatné meno výstrel, čím sa významový priestor textu rozširuje (muž sa vystrel pred smrtiacim výstrelom). Ide o Válkov dosť častý postup, založený na voľbe slova konotujúceho iné zvukovo podobné slovo, čím sa dosahuje viacvýznamovosť textu.

V druhej časti, kde sa načrtáva ďalší osud, sa podobne ako v celej básni *Osudy* kladie dôraz na nesentimentálne tvarovanie témy. Posledný odsek autor štylizuje ako profesionálnu (lekársku) vecnú referenciu.

V texte *1944*, rozdelenom hviezdičkou na dve časti ako predchádzajúci text (v niektorých ďalších vydaniach *Dotykov* hviezdička vypadáva, čo zrejme spôsobilo rozhodnutie posilniť pásmový, montážny rozmer textu), tematizuje osud ženy, ktorá v Povstaní stratila štyroch blízkych a ktorá zomrela pri páde zo schodov pri zatýkaní. V druhej časti, ktorá je štylizovaná ako príhovor rodiča dieťaťu pred spaním, básnik kontrastne uvádza rozprávkový motív. Tvarovanie témy je znova programovo antisentimentálne: "A to je koniec, / zakry sa, spi, / ináč ťa zakrútim až po bradu, / sem do perín tej starej zlej ženy, čo zomrela".

Texty označené dátumom *1943, 1944*, teda prvá a druhá časť a takisto tretia a štvrtá sú spojené rýmom (od splavu - boľavú, rozchodov - pod vodou - zo schodov), čo signalizuje aj ich významovú spätosť. Básnik pracuje s nepravidelným rýmom a v

texte *1944*, najmä v jeho prvej časti, v rámci voľného verša funkčne využíva tonické variácie založené na alternácii jambickosti s trochejskosti.

Válek sníma tému protifašistického odboja a Slovenského národného povstania cez tragické ľudské osudy, jeho pohľad sa vyznačuje civilnosťou, niet v ňom rétoriky a je nielen nesentimentálny, ale antisentimentálny.

Báseň *Počasie* sa tiež vzťahuje na smrť jednotlivca, ale nie násilnú vojnovú, ale prirodzenú. Daždivú jesennú pohrebnú symbolistickú atmosféru evokovanú veršom "Padá dážď, pršia chryzantémy" autor narúša inými motívmi: "voyeurizmom pohrebu" (postreh V. Mikulu), prehovorom účastníka pohrebu, ktorý vzápätí odhalí ako konvenčný, a básnikovou banalizáciou voľby pohrebnej témy odvolaním sa na škaredé počasie. Tieto motívy text situujú do blízkosti poézie všedného dňa, ktorá, ako som naznačil uvádzaním jej indikátorov, tvorí významný rozmer celej zbierky.

V prvej časti trojdielnej básne *Estetika*, tvoriacej záver *Nití*, Válek tematizuje prostredie vojenčiny (autor ju zažil aj osobne, vojenskú službu absolvoval od jesene 1951 do jesene 1953). Nevyťažil z neho protizápadné, protikapitalistické či falošne optimistické výtvory, naopak, jeho verše sú otvorene deziluzívne (aby však na druhej strane nevzniklo nedorozumenie, treba dodať, že druhá časť *Dotykov* s názvom *Rovina* sa už zreteľne spája s "časom viery v renesanciu socialistického spoločenského ideálu a cesty k jeho dosiahnutiu" - Bagin, 1971, s. 45). Válkovi vojaci sú "podivní", holdujú alkoholu, prepadajú spleenu. Sú pravým opakom tzv. hrdých obrancov socialistickej vlasti, akými sa javili napríklad autorovmu generačnému druhovi Vojtechovi Mihálikovi v zbierke *Ozbrojená láska* z roku 1953. Válek pravdivo zachytil odvrátenú tvár vojenskej služby v konkrétnom priestore a čase. Odvážnosť takéhoto významového uchopenia témy je vystupňovaná záverom tejto časti *Estetiky* o odvahe a jej nedostatku v totalitnej spoločnosti: "A oddávna pletie sa

nám v pomätenej mysli / smutná, malá násobilka odvahy: / Píšeme zotierame, / zotierame, / zotierame".

V texte sa zjavuje rad pomenovaní z arzenálu dekadencie ("unavené dažde jesene", melanchólia, spleen), na dekadentný kontext sa viaže atmosféra bohémy, zaznie kraskovské "pozde" a "márne". Zdrojom obraznosti je vojenské, krčmové, prírodné a školské prostredie a oblasť psychiky, ktoré sa do značnej miery prelínajú. Inovačne v obraznosti pôsobí najmä vojenské a školské prostredie. Na vojenské prostredie sa viažu priame a obrazné pomenovania: vojaci, "atak slnka" (slovo "atak" má pôvod v ruskom "ataka" - útok), "Útočí na nás bubnová paľba melanchólie", "tlačí nás k zemi slzotvorný spleen".

Pre metaforickú výstavbu tejto časti je príznačná básnická aktualizácia ustálených slovných spojení (Válkovo "rozhýbavanie" ustáleného v *Dotykoch* sa prejavuje aj v tomto preňho príznačnom výrazovom prostriedku). Obraz "prevraciame nočnú oblohu / jak veľký čierny džbán" môžeme interpretovať ako básnickú aktualizáciu frazémy "prevraciame poháre". Básnickou aktualizáciou ustáleného spojenia "bubnová paľba" (delostrelecká paľba, prenesene sústredená paľba) je metaforický verš "Útočí na nás bubnová paľba melanchólie", ktorý má intratextový vzťah k metafore "bubny dažďa" z básne *Dážď*, je jej novou, ešte markantnejšou verziou. Rovnako je básnickou aktualizáciou ustáleného spojenia "slzotvorný plyn" verš "tlačí nás k zemi slzotvorný spleen", kde autor invenčne využil zvukovú podobnosť slov *plyn* a *spleen*.

Text nie je rýmovaný, Válek sa však "blysne" kalambúrom na začiatku troch susediacich veršov: "A tak pozde / a tak márne / atak slnka začne sa". Za implicitný skrytý rým možno označiť *spleen - plyn.*

Druhá časť *Estetiky* začínajúca sa veršom "A potom ráno" nás vracia k predchádzajúcej časti, otvárajúc aj možnosť jej iného, obrazného, nakoniec už v nej latentne prítomného čítania, podľa ktorého tam nejde priamo o vojakov, ale o ľudí, ktorí sú v ich položení. V druhej časti Válek priamo vyjadruje situáciu básnika v päťdesiatych rokoch, v období najsilnejšieho totalitarizmu. Je to situácia ohrozenia, nemožnosti slobodnej básnickej sebarealizácie, odsudzujúca básnika na trpkosť a mlčanie. Ohrozenie nie je anonymné, ale veľmi konkrétne, zosobnené v konkrétnom jednotlivcovi. V zbierke táto poloha Válkovej poézie súvisí najmä s básňou *Strom.* Obraz povetria plného ekrazitu a detonujúcich oblakov (metafory odkazujú na vojenskú oblasť) konfrontuje túto časť s predchádzajúcou - naznačuje, že zdrojom napätia v človeku vlastne nebol západný svet, ale domáci totalitarizmus. Protitotalitný rozmer *Dotykov* doteraz kritika nereflektovala. (Prvé dve časti *Estetiky* interpretujem podstatne inak ako Šmatlák, 1971, s. 192.)

Na pozadí predchádzajúcej časti i poznania Válkovej tvorivej biografie vstupné verše tretej časti *Estetiky* "To som ja, / zafúľaný večný učeň múz" znejú trpko. Zbierku *Dotyky* básnik vydal roku 1959 ako 32-ročný, debutoval teda relatívne neskoro (najmä oproti generačnému druhovi V. Mihálikovi, ktorého debut *Anjeli* vyšiel už roku 1947 a roku 1959 mal za sebou päť zbierok). Poéziu Válek publikoval od roku 1942, keď časopisecky uverejnil deväť básní (pre autorove začiatky je príznačné, že jedna z nich, *Básnik Paľo Oliva*, sa spája s menom predstaviteľa katolíckej spirituálnej poézie).

Obdobie päťdesiatych rokov Válkovi prinieslo životnú skúsenosť, zakúsil "horkú krv", horkosť života. Básnik však, ako to urobil už v básni *Nite* a nepriamo v rade ďalších básní, neostáva pri vlastnej horkosti, a "vystupuje zo seba", prekonáva subjektívne trápenie etickým gestom. Aj o ňom v tomto bode jeho vývoja možno povedať estetica est etica. Táto časť má programový ráz rovnako ako *Nite*. Namiesto

predstavy poézie ako vyjadrenia subjektívnych pocitov nastupuje jej predstava ako tvorby pre iných, tvorby krásy a všetkého potrebného pre ľudské šťastie, pričom táto predstava má až rozmer "úžitkovosti". Válek tu rozvíja avantgardný, najmä poetisticko-konštruktivistický model poézie, zo slovenskej básnickej tvorby nadväzuje predovšetkým na Laca Novomeského. Predstava felicitnej funkcie poézie nestráca presvedčivosť, felicitnosť, na ktorú sa prirodzene viaže oslobodená fantazijnosť, imaginácia, je predsa len odlišná od dobového falošného iluzionizmu. Avantgardná predstava poézie ako výsostnej tvorby skutočnosti sa tu spája s novým básnickým sebavedomím - básnik v sebe pocítil čarodejnú moc, stáva sa akýmsi nezvalovským "podivuhodným kouzelníkem". Týmto rozmerom, ale aj rozmerom zdôraznenej vecnosti či predmetnosti a "úžitkovosti" text súvisí s básňou *Ohýbači železa*, ktorá má tiež metapoetický charakter, a predstavou poézie ako tvorby imaginatívnej krásy nakoniec aj s básňou *Minútu pred usnutím*. Posledná časť *Estetiky* je preniknutá vierou v básnické slovo, slovo pre človeka, pre jeho reálne individuálne šťastie, pre jeho pocit domova.

Akú protihodnotu žiada básnik za svoje dary? Válek ju vyslovuje ako nesmelú prosbu: "A keď raz / v studenom a hustom daždi / pocestujeme spolu do práce / a ukradomky dotýkať sa budem / vašich vlhkých plášťov, / usmejte sa na mňa / aspoň očami". Táto prosba plynie z potreby prekonania pocitu osamotenosti a nehostinnosti existencie, z potreby medziľudského kontaktu. Tu sa ohláša básnikovo existenciálne volanie po blízkosti iného človeka, ktoré naliehavo zaznie v neskorších veršoch. Záver *Estetiky* ukazuje, že Válkovo smerovanie od seba k iným neznamená vylúčenie subjektívnej problematiky z poézie.

Literatúra

BAGIN, A.: Miroslav Válek dnes. In: Priestory textu. Bratislava, Smena 1971, s. 43 - 58.

BAGIN, A.: Slovo Válkovej poézie. In: Vitalita slovesnej tvorby. Bratislava, Tatran 1982, s. 219 - 240.

BŽOCH, J.: Miroslav Válek: Dotyky. In: Kontakty. Výber statí o literatúre. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1970, s. 312 - 315.

FELDEK, Ľ.: Homo scribens. Bratislava, Smena 1982.

GÁFRIK, M.: Dotyky poézie. Mladá tvorba, 5, 1960, č. 3, s. 114 - 116.

MATEJOV, F.: Dotyky... Slovenská literatúra, XLV, 1998, č. 4, s. 286 - 287.

MAŤOVČÍK, A.: Miroslav Válek v personálnej typodokumentácii. Martin 1988.

MLACEK, J.: K využitiu frazeológie v súčasnej slovenskej poézii. Romboid, 3, 1968, č. 3, s. 60 - 63.

NADUBINSKÝ, M.: Básnik dvoch pólov. In: Kritický zápisník. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1999, s. 24 - 31.

ŠMATLÁK, S.: Pozvanie do básne. Stretnutia s poéziou Milana Rúfusa a Miroslava Válka. Bratislava, Smena 1971.

ZAJAC, P.: Sonet zo žánrového hľadiska (Miroslav Válek: Myší sonet). In: Jazyk a literatúra. Interpretácie lyrických, epických a dramatických textov. Bratislava, KPÚ 1981, s. 89 - 99.

ZAMBOR, J.: Báseň a ticho. O poézii slovenských, ruských a španielskych básnikov. Bratislava, NLC - DSL 1997.

ZAMBOR, J.: K sémantike zvukovej organizácie poézie Ivana Krasku. In: Symbolizmus v kontextoch a súvislostiach. Ed. E. Maliti. Bratislava, Ústav svetovej literatúry SAV 1999, s. 125 - 135.

Valér Mikula

Rovina
Interpretácia druhej časti zbierky Miroslava Válka Dotyky

Prvá časť zbierky *Dotyky* (1959) už svojím názvom *Nite* akoby signalizovala tendenciu k symbolizácii, k zvýznamňovaniu, k asymetrii medzi výrazom a významom v prospech toho druhého – materiálna nepatrnosť denotátu (nite) by inak len ťažko uniesla funkciu pomenovávať celý jeden oddiel básnickej zbierky. Jedna časť rekvizitára tohto oddielu (okrem *nití* napr. *písmenko*, *koliesko z hodín*, *myš*, *vyšúchaný rukáv kožucha*) svedčí o autorovej tendencii vnášať do vysokej a usporiadanej literárnej tradície heterogénne prvky (Valcerová, 2000, s. 56), ktoré nútia literárny systém k preusporiadaniu.

Tradičná, vysoká forma v sebe nesie vysoký potenciál významovosti, „dôležitosti“ a Válek túto vysokú básnickú konvenciu naozaj depoetizuje a depatetizuje (ako to dokladá v predchádzajúcom príspevku J. Zambor), no zároveň bdie nad tým, aby nedeštruoval vysoký stupeň artistnosti, ktorý je súčasťou tejto konvencie. Časť básní *Nití* sa totiž prihlasuje k básnickej virtuozite, predovšetkým symbolistickej poézie, no zároveň – či navyše – básnik je tu virtuóznejší, „ako treba“, čím dosahuje od tohto spôsobu básnenia jemný ironický odstup (porovnaj napr. krkolomný slovosled druhého verša básne *Počasie*: *„Padá dážď, pršia chryzantémy / a ľudia oči div že nevyočia si“*). Rafinovane tak naznačuje istú „vyprázdnenosť“ či samoúčelnosť týchto básnických foriem.

Lež ani tradičné „obsahy“ symbolistickej poézie neostávajú mimo jeho pozornosti – aj s nimi sa vyrovnáva s rovnakou prijímajúco-podvracajúcou ambivalentnosťou, keď na jednej strane počíta s ich závažnosťou pre účinok básne a na druhej strane ich banalizuje. Napríklad smútok, jedno z kľúčových slov slovenského symbolizmu a vari jeho centrálna téma, je v básni *Smutná ranná električka* toľkokrát rozličným spôsobom opakované, že namiesto kraskovskej evokácie stereotypnosti (k tomu Zambor, 1999, s. 127) sa nám vnukne pocit jednak jeho obsesívnosti, a jednak – a najmä – jeho „obohratosti“. Dodajme, že Válkova báseň je už tu, v tejto fáze jeho tvorby viacplánová – básnik sa nevyrovnáva len s literárnou tradíciou, ale aj s tenzívnosťou vlastnej osobnej situácie, ktorej nápor znižuje už spomínanou banalizáciou, ale aj posunom k riekankovitosti: *„a ja v nej, a ja v nej, / už ma vezú...“* Reakcia na literárnu tradíciu je tu súčasťou „riešenia“ problému – od tohto subtílneho spôsobu simultánnej viacplánovosti autor po *Nitiach* postupne ustupuje v prospech „viditeľnejšej“ – ak chceme okázalejšej – viacplánovosti po sebe nasledujúcich konštruktivistických blokov.

Pravda, okrem tohto „virtuózneho rozkladu virtuozity“ vie byť básnik i chcene „ťarbavý“ a „brutálne“ vniesť i naskrze netradičné témy, ktoré básnická tradícia ešte nestihla „skultivovať“ – a to je druhá, modernistická zložka jeho prístupu k literárnej tradícii, s ktorou sa neskôr budeme poväčšine stretávať. V tejto chvíli však ešte dokončíme komentovanie básnikovej stratégie „znižovania“.

Ak je forma „privysoká“, „priveľká“ na „nepatrný obsah“, navodzuje sa tenzívny pocit disproporcie, ktorý sa znakovo môže riešiť dvojakým spôsobom: buď sa zníži (konvencionalizuje) forma, alebo povýšime („nafúkneme“) „veci“, t. j. skutočnosti, ktoré tvoria tematickú náplň básne. Válek robí oboje a väčšinou súčasne: na jednej strane depatetizuje vysokú básnickú konvenciu (čo je sprevádzané ironickou modalitou), ale na druhej strane zvýznamňuje jej nové

obsahy, „priznáva poetickú funkciu všednému životnému motívu“ (Zajac, 1981, s. 94), čo zase implikuje (morálny) pátos rehabilitácie doteraz zaznávaných skutočností (neskôr u tohto básnika zvrhnutý do arogancie stvoriteľských gest).

Oscilácia medzi iróniou a pátosom je jednou zo zložiek vytvárajúcich esteticky produktívny pocit napätia, naliehavosti a zároveň nedourčenosti *Nití*: poetologické splýva s existenciálnym, téma sa „rieši“ reakciou na formu a formové problémy sa „riešia“ napr. tematickou brutalizáciou. Ide o typické náhradné riešenia (typické pre umenie vôbec), keď „problém“ sa rieši prekódovaním (k tomu Lotman, 1990, s. 48n.), prenesením do iného znakového radu.

V *Rovine* sme však svedkami tendencie k symetrickým, čiže z istého hľadiska didaktickým riešeniam: irónia a pátos sú prehľadne distribuované podľa ľahko uchopiteľného a neskrývaného kľúča: na niektoré skutočnosti básnik uplatňuje ironický, na iné patetický kód – a hlavným triediacim kritériom je tu, ako sa pokúsime ukázať, oficiálna ideológia. Prechod od asymetrie *Nití* k symetrii *Roviny* vyvoláva dojem riešenia, usporiadania, harmónie, signalizuje sa dosiahnutie stavu, keď sú *„veci v poriadku“* a *„všetko na svojom mieste“* (báseň *Krídla*) – tak ako je to v utopickom modeli komunistickej spoločnosti.

Prejdime teda k druhej časti Válkovho debutu a zastavme sa hneď pri jeho nadpise – *Rovina*. Videli sme, že orientácia *Nití* na každodennosť priniesla na jednej strane tematické scivilnenie poézie, ale na druhej strane viedla k zvýznamneniu všednosti a tzv. obyčajných vecí. Titul väčšiny básní *Nití* pomenúva veci nepatrné, ktorých dôležitosť sa dosahuje cestou metaforického presahu. Naproti tomu denotát druhej časti zbierky – *Rovina*, vôbec nie je nepatrný (implikuje rozľahlosť, široký horizont), a netreba ho teda metaforicky zvýznamňovať. Naopak, oproti tendencii k významovej rozptýlenosti sa tu možno stopovo ohláša aj frazeologizmus: „(povedzme si to) na rovinu“, teda priamo, jednoznačne, neskrývane a bez okolkov. Ak teda *Nite* konotovali významovú mnohosť, ak nie priam zauzlenosť, čiže i ťažšiu sledovateľnosť či kontrolovateľnosť, *Rovina* akoby ohlášala opačnú tendenciu: nič neskrývať, ďaleko dovidieť, oproti „manufaktúrnym“ rozmerom *Nití* exponovať všetko vo veľkom pláne.

S touto tendenciou korešponduje aj „rozľahlosť“ básní Roviny: všetky tri básne v nej obsiahnuté (*Dotyky, Zem pod nohami, Krídla*) možno charakterizovať ako „dlhšie“, inklinujúce k typu básne-pásma. Ak sa prizrieme na možnú kompozičnú funkciu názvov jednotlivých básní, *Zem pod nohami* metonymicky súvisí s „rovinou“, kým *Krídla* sú, naopak, akýmsi protipólom k „zemi“, no zároveň možno i ďalším priestorom osvojovaným básnikovou imagináciou, a zúplňujúcim tak jeho záber. *Dotyky*, slovo s veľkou konotačnou potenciou, zasa akoby naznačovalo spôsob interakcie alebo vôbec pristúpenie k interakcii s vonkajším svetom: je to prvý krok od izolácie ku kontaktu. Zrejme nie náhodou sa stalo názvom aj pre celú knihu, čím sa naznačuje aj jej významové smerovanie: S. Šmatlák ho identifikoval ako „pohyb nad seba“ (1971, s. 105).

Preto je možno trochu prekvapujúce, že prvé dve strofy *Dotykov* navodzujú ľúbostnú tému, čím sa zbierka akoby vracala až kamsi k básni *Minútu pred usnutím* z prvej časti, čiže k „citovým drámam jednotlivca,“ ktoré na ceste k „cieľu, ktorým je poznanie,“ treba „ponechať bokom“ (Šmatlák, 1971, s. 106). Druhá časť zbierky teda nepokračuje tam, kde prvá končí, ako by sme mohli čakať (čakali by sme napríklad, že básnik začne pre nás zo slov robiť *„predmety*

nevyhnutné pre šťastie“), ale začína opäť od začiatku, od subjektívnej ľúbostnej problematiky – tak, ako to je v prvej básni zbierky *Prehliadka*. Ba akoby na zvýraznenie istej súbežnosti aj *Dotyky* sa začínajú ránom: *„Od rána k vám chodia telegramy“*. Tu sa však podobnosť s *Prehliadkou* končí. Kým tá sa začína stavovým slovesom *je* a i v ďalších veršoch sa exponuje akési znehybnenie (isteže, nie bez latentnej hrozby), v *Dotykoch* akoby *„vetry“*, ktoré v treťom verši *Prehliadky „spia“,* rozpútali hotovú kalamitu: *„more listov zaplavuje dom / telefóny zazvonili v celej štvrti odrazu.“*

Našťastie, nejde tu o nijakú prírodnú, či – ešte horšie – spoločenskú pohromu, ponáhľa sa ubezpečiť lyrickú partnerku básnik, ide o čosi oveľa zanedbateľnejšie: *„To nič nie je, to nič nie je / to len ja ťa stále volám / nadväzujem prerušené spojenie.*“ Naliehavosť túžby obnoviť *„prerušené spojenie“* je vyjadrená simultánnym využitím komunikačných prostriedkov s rozličným stupňom „rýchlosti“: list, telegram, telefón. Lyrický subjekt skúša všetko a naraz a opakovane. V prvých troch veršoch teda ide o neskrývané preháňanie, o hyperbolu, básnickú figúru, ktorá má kvantitou impulzov znázorniť kvalitu citu. Miera, vlastne „nemiera“ tohto preháňania je však podozrivá – signalizuje sa ňou zníženie étosu komunikácie. V nemiernom preháňaní sa totiž skrýva aj istý osteň výsmechu partnera, predpoklad jeho zníženej súdnosti. Vo sfére ľúbostných vzťahov, ľúbostného prehovárania takýmto preháňaním akoby si „zvodca“ pripravoval pôdu na svoje odmietnutie. Na druhej strane znehodnoverňuje sa aj on sám ako pôvodca premrštených výpovedí, ktoré nemožno brať vážne. Týmto postupom „znevážňujú“ jednak obaja partneri, jednak samotný cit. Hravosť má tu blízko ku kríze, humor k výsmechu, príťažlivosť k odpudeniu.

Pravdaže, takýto výklad nemožno korektne vyvodiť iba z tých veršov, ktoré sme citovali; anticipovali sme tu už skúsenosť s nasledujúcimi pasážami básne, kde si lyrický subjekt pochvaľuje, že mu *„uverili* (implikovaný predpoklad neuveriteľnosti!) *na pošte a v telefónnej centrále“*. Čo mu uverili? Ani po tom, čo sme si povedali o znehodnoverňujúcej funkcii hyperboly, s preháňaním neprestal, ba naopak, ešte ho stupňuje: *„že ťa nechám miliónkrát pozdravovať, / miliónkrát že ťa prosím“*. Nedostatok vrúcnosti (keby sme boli v *Nitiach*, povedali by sme: strach pred ňou), banalizovanie vzťahu je tu posilnené jednak narážkou na poloľudovú pieseň, v tých časoch v rozhlase (popri budovateľských piesňach) hojne vysielanú (*Zaleť sokol, biely vták, ku môjmu milému, pozdravuj ho nastokrát, povedz tíško jemu, aby prišiel večer k nám, že ho pekne prosím...)* a jednak nepriamou formou komunikácie – odkazom, opakovane uvádzaným spojkou „že“, čo znižuje autentickosť správy. Napokon i sám obsah správy je podávaný vo forme banálnych, odosobnených floskúl, pripomínajúcich fragmenty z pomyselnej konverzačnej príručky hovorového jazyka: *„Nehnevaj sa, je to strašne dôležité, / som už z toho celý blázon, / som do teba hrozne zamilovaný, / nechaj všetko tak, ako je, / ... / a pricestuj prvým vlakom“*.

Lyrická partnerka má pricestovať *„na širokú rovinu“* a privítanie, ktoré jej básnik sľubuje, nesie znaky rozprávkovosti, kontrastujúcej s civilizačným prvkom železničnej dopravy: *„Pri vlaku ťa bude čakať sedem čiernych koní, / každý s hviezdou na čele“*. Záver strofy, pokračujúcej v privítacom aranžmán, zároveň prvý raz hodnotovo konfrontuje prírodno-vidiecky svet s mestsko-civilizačným, pričom sa jasne dáva prednosť tomu prvému: *„bude kvitnúť jazmín, ! z broskýň padať peľ, / jemnejší ako tvoj púder Soir de Paris.“*

Nasledujúca strofa je celá venovaná rozvinutiu tohto kontrastu. Blížiaci sa večer je pre lyrického hovorcu dôvodom, aby partnerku poslednýkrát vyzval

„ponáhľaj sa“ a potom v rámci presviedčania predstavuje dvojaký obraz západu slnka: *„mestské slnko, škrekľavá, obohraná platňa zasúva sa za obzor, / ale naše, medená vyleštená rajnica krásne zapadá, / a keď sa dotkne Zeme, je to všetko čuť.“*

Idyla ako žáner je neskrývaným prototextom týchto i predtým citovaných obrazov. Dokonca i v slovenskej literatúre môžeme nájsť idylu s podobnou východiskovou epickou konfiguráciou: je ňou Hollého selanka *Kráska*, v ktorej pastier Slavko vábi *„z mesta do hája“* titulnú *„pišnú Krásku“*, lebo veď *„jaková je tam úťecha pres leto v mesťe?“* Aby ju obmäkčil, sľubuje jej okrem príjemností života v prírode i rozličné dary: *hrdľičky, srnku* a nakoniec i *medvedča.* Keďže bol v tom neúspešný, Válkov lyrický hrdina svoju partnerku, evidentne podliehajúcu zvodom západnej Európy (*Soir de Paris*), nepriamo láka (opakujúc tak účinnú antickú pascu) na „lyrickú“ príťažlivosť býka! *„Čierny býk v družstevnej maštali / zamatovým basom dospieval svoje lyrické intermezzo“* – takto totiž pokračuje báseň, konkretizujúc tak zároveň avizovanú zvukomalebnosť dediny.

Opozícia mesto – dedina, ktorá sa v tejto chvíli ukazuje ako základný usporadujúci princíp básne *Dotyky*, nadväzuje teda na literárnou tradíciou posvätený jeden variant idyly, zároveň ho však aktualizuje: na jednej strane je táto opozícia extrapolovaná na širší kontext a na druhej konkretizovaná prostredníctvom aktuálnych synekdochických reprezentantov príslušných hodnotových pólov. Pokiaľ ide o to prvé, v nepríťažlivom slovenskom mestskom večere je prítomný aj parížsky večer (čo je preklad názvu púdru *Soir de Paris*), čím sa protiklad mesto – dedina rozširuje na opozíciu (so zatiaľ iba implicitným ideologickým kľúčom) Západ – Východ. Aj segmenty textu, ktoré sme doteraz mohli považovať iba za sugerovanie naliehavosti situácie (ide dva verše z druhej strofy, ktoré sme predtým „vybodkovali“: „*v kúpeľni nech horí voda, / v kuchyni nech tečie plyn“*), sa teraz zaraďujú do nového rámca: stelesňujú chaos mesta oproti poriadku dediny. Ten je naznačený *„slávnostným defilé*“, ku ktorému je pripodobňovaný dupot pri vyzúvaní roľníckych čižiem. Zaznamenajme ešte verš *„rovina padá na kolená a ukladá sa spať“*, konotujúci nielen únavu po práci, ale prostredníctvom modlitby aj istú sakrálnosť, posvätujúcu celodennú lopotu, a môžeme sumárne uviesť rad opozícií, konštituujúcich významovú os básne:

chaos – poriadok
profánne – sakrálne
zhon – idyla
Západ – Východ
mesto – dedina
púder Soir de Paris – peľ broskýň
hrací automat – rajnica
škrekot platne – bučanie býka

Takto usporiadaný systém protikladov ťažko môže byť presvedčivým argumentom pre užívateľku púdru *Soir de Paris*, ba môže jej pripadať – najmä v posledných troch členoch – komický, básnik preto na ňu radšej na chvíľu zabúda a pokračuje v evokovaní lyriky dedinského večera, kde *„sú v každom dome chlapi ako železo“* a kde *„stačí vypnúť rádio / a môžeš počuť, čo sa komu sníva...“*. Po týchto veršoch nasleduje stabilné číslo komunistického utopizmu – sen, ktorý by mal byť, ako sa naznačuje, spoločný alebo aspoň spoločne zdieľaný. Na naše prekvapenie, najkonkrétnejšia časť tohto sna je egoistická: básnik sníva o

príchode milej (*„sníva sa mi tvoja hlava na mojom ramene“*). No keď sa tento sen neuskutoční, milenecké „my“ (ja + ty) sa nenápadne premieňa na nerozdielne „my“ kolektívne: *„sníva sa nám, / sníva / a všetko je to ako v kúzelníckom klobúku.“*

Ako kúzlo pripadá básnikovi premena socialistickej dediny, jej modernizácia, ktorú stelesňujú *„prsty televíznych antén“*, *„dvojstupy nových domov“* a *„miestny rozhlas“*. Ten je, mimochodom, *„zachrípnutý“*, čo by sme mohli považovať za obdobu škrekľavosti mestskej platne, nie je to však tak, keďže na družstevníkov apeluje hlasom prepeličky: *„Poďte žať, / poďte žať!“*. Tento citát z detského folklóru tak popri modernom dynamizme udržiava v básni aj idylický kód, ktorý sa v tejto strofe ešte stupňuje: po rozhlasovej žatevnej mobilizácii je *„dedina prázdna ako vyfúknuté vajíčko“* a *„tučné klasy zamdlievajú úžasom“*.

Tieto ornamentálne obrazy však nie sú podávané ako reminiscencia na idylický a z moderného pohľadu už aj trochu komický „zlatý vek“, ale ako utopická projekcia, ba viac – ako uskutočnenie utópie. To je to „kúzlo“, ktoré sa odohralo akoby z noci na ráno. *„Až teraz vidíš, aké sú sny hmatateľné“*, prihovára sa básnik po presnívanej noci – komu? Neprítomnej lyrickej partnerke (to by bolo poslednýkrát v básni, kedy sa na ňu obracia), pričom poukaz na uskutočnenie odvážnych spoločenských snov mu má nepriamo slúžiť ako súčasť presvedčovacej kampane – akoby potom nemal byť uskutočniteľný oveľa skromnejší, súkromný erotický sen? Alebo sa prihovára sebe, povzbudzujúc sa k zmene hodnotových preferencií, keď stavia do protikladu reálnosť nadosobného „sna“ s efemérnosťou sna individualistického? Alebo napokon ide o oslovenie čitateľa, teda „nás všetkých“, ktoré poznáme z rétorickej poézie 50. rokov?

Nazdávam sa, že báseň neponúka dostatok indícií pre výber iba jednej z týchto možností, naopak, zdá sa, že vedome ponecháva situáciu nerozhodnutou, alebo, čo je vhodnejší výraz, viacvýznamovou – pretože k rozhodnutiu došlo! Básnik tu opakuje jedno z najviac aplaudovaných gest v slovenskej literárnej tradícií, gesto zrieknutia sa osobného v prospech nadosobného. Táto tradičná požiadavka bola formulovaná niekedy viac, inokedy menej imperatívne, raz s etickým, inokedy s ideologickým akcentom – to posledné bolo najdrastickejšie presadzované začiatkom 50. rokov po nástupe komunistickej totality. Odvtedy budú pokusy o jej preformulovanie či zmäkčenie takmer vždy limitované rámcami konformnosti voči tzv. socialistickej spoločnosti, konformnosti garantovanej apogeom násilia v 50. rokoch, ktoré bude tvoriť trvalé pozadie tejto témy, či už ako spomienka na prežitú hrôzu alebo ako skrytá hrozba (a veľmi často ako oboje). V tomto duchu v programovom článku z r. 1958 *Cesty poézie* Válek deklaruje, že „pieseň smutného srdca prerastie osobnú tragédiu svojho tvorcu“, a to „v mene toho, čo je tu nového“, a ďalej postuluje „nepoddávanie sa vlastnej bolesti“, ktoré „predpokladá schopnosť vyspievať radosť ostatných a poznačí novú poéziu znakom každodenného civilného heroizmu“ (Válek, 1979, s. 11). Vo vyústení prvej časti debutu, v tretej časti *Estetiky* (ale už aj v *Nitiach* a *Ohýbačoch železa*) toto predsavzatie s istými obmenami opakuje a v druhej časti zbierky pristupuje k jeho realizácii. Práve v priebehu básne *Dotyky* sa uskutočňuje tento vôľový akt, ktorý S. Šmatlák privítal ako „ďalší pohyb k novým životným métam“ (1971, s. 107).

A tak v piatej, už citovanej strofe básne spomienka na noc a samotu pretrváva len v *„jedinej smutnej vrane na nebi“*, ale aj tá je zapojená do verejnoprospešnej činnosti, keďže sa v dusnom dedinskom ráne osviežujúco *„krúti ako ventilátor“*. V závere strofy, po evokácii blahobytnej, pracovitej a „maľovanej“ (ako veľkonočné vajíčko) dediny sa objavuje nový motív (nový u Válka, nie však v

tradícii slovenskej socialistickej poézie): *„Len stará mama sedí vo dverách a potichu si spieva: / 'Osievala múčku / v deravom klobúčku...'"* Kúzelný klobúk dneška je konfrontovaný s deravým klobúkom včerajška, dnešný blahobyt s dakedajšou biedou, pričom minulosť dostáva jednoznačne negatívne hodnotové znamienko (i preto sa predtým musela idyla premiestniť z minulosti do realizovanej budúcnosti): je to doba utrpenia pracujúcich a triednej nespravodlivosti. Pritom takto explicitne tieto charakteristiky minulosti básnik nemusí uvádzať, dobová ideológia to už dostatočne autoritatívne vopred urobila; navyše je tu zrejmé nadviazanie na Mihálikovú *Kroniku* z *Plebejskej košele* (1950), na ono famózne „rozprávanie starej proletárskej ženy – matky početnej rodiny", kde „Mihálik vykreslením osudov proletárskej rodiny zobrazil osud celého slovenského proletariátu v časoch kapitalistického útlaku po sociálne oslobodenie" (Plutko, 1987, s. 32).

Nasledujúca strofa sa teda rozvíja ako pateticko-súcitná digresia do neradostnej minulosti starej mamy (*„Stará mama, slepá, nebohá! / Chodievala dojiť kravy do Herzovho majera,"* atď.), aby sa v závere znovu, až s istým úľavne komickým preháňaním (ako ma na to upozornil J. Zambor) evokoval obraz uskutočnenej utópie: *„Na hody tu lietajú pečené husi, / ... / v jeseni... / ťažké kvapky sliviek klopú na ustatú zem."* Môžeme tu zaznamenať, že od času žatvy sa ročná doba medzitým posunula k jeseni a táto mýtizujúca cyklickosť roľníckeho roku pokračuje a dovršuje sa i v posledných dvoch strofách básne: *„Rovina vydala svoje plody, už nemá čo povedať, a mlčí. / Ospalá, / zalepená melasou a cukrom, oblieka si vatovaný kabát."* V poslednom verši básne presne podľa pranostiky *„na Martina padá prvý sneh,"* čo potvrdzuje bezchybné fungovanie „roviny" v rámci nadčasového mýticky-utopického systému.

Ako je možné, že básnik s takým vypestovaným a nuansovaným cítením literárnej tradície ako Válek prijal rámce zjednodušujúcich modelov čierno-bieleho videnia sveta a dokázal túto tradíciu, napríklad tradíciu idyly, takpovediac v priebehu jednej básne postaviť z nôh minulosti na hlavu budúcnosti?

Väčšina Válkových básní má intertextový charakter, odkazuje na isté textové modely či konkrétne texty a vyrovnáva sa s nimi. Zdá sa pritom, že pre hodnotu Válkovej básne nie je nevýznamná estetická hodnota prototextu. V časti *Nite* sa autor vyrovnáva prevažne so symbolistickým estetickým modelom a ústi napokon k jeho odmietnutiu (*„a teraz vystupujem zo seba..."*) , v *Rovine* je to ideový model socialistického realizmu, ktorý vedome prijíma. Prečo?

Nazdávam sa, že pre nájdenie ako-tak uspokojujúcej hypotézy, odpovedajúcej na túto otázku, bude treba prekročiť čisto literárny horizont a podujať sa na interpretáciu osobnosti básnika, na čo v tejto chvíli nie je dostatok miesta a vari ani vhodná príležitosť. Ponúka sa však možnosť uveriť, že zjednodušený a neosobný svet oficiálnej ideológie predstavoval preňho svojho druhu azyl pred „mučivými a krvavými vnútornými stavmi, ktoré sú pohonnou hmotou jeho poézie" (Andraščík, 1966, s. 21). A v pragmatickej rovine išlo možno o gesto, ktoré sa po roku 1989 už celkom zbanalizovalo: o pokus „zlepšovať zvnútra" prostredie najskôr komunistickej ideológie a neskôr i komunistickej strany.

Ak M. Hamada pri charakterizovaní Válkovej poézie hovorí o úsilí „neignorovať 'chaos' sveta, t. j. neignorovať mnohotvárnu skutočnosť, ale lyricky ju zjednotiť, premôcť ju a dať jej zmysel, organizmus a tvar" (1966, s. 109), k tomu dnes môžeme dodať, že práve texty poznačené týmto úspešne „premáhajúcim" úsilím tvoria menej (či niekedy takmer vôbec nie) hodnotnú časť Válkovej poézie, keďže onen „zmysel" je tu externe nachádzaný v dobovom

ideologickom prefabrikáte a osobné existenciálne tenzie sú potlačené prechodom do kolektivistického registra *„človeka medzi ľuďmi“* (čo sú záverečné slová zbierky *Príťažlivosť*, 1961*)*.

V *Príťažlivosti* však Válek len potvrdzuje postoje, ku ktorým sa prepracoval už v *Dotykoch*. Práve *Dotyky* sú knihou, v ktorej môžeme priam názorne sledovať tento zlom: pripravuje sa v časti *Nite* a uskutočňuje v *Rovine*. V tretej časti básne *Estetika*, teda v záverečných veršoch *Nití*, básnikov vzťah ku skutočnosti je vzťahom anticipácie, jej predbiehania v smere ideálu, tak ako to prikazovala estetika socialistického realizmu. To, čo bolo snom i direktívou pokrokárskej socialistickej vedy – „rozkazovanie“ hmotnému svetu, básnik uskutočňuje vo svojich textoch. *„Rozkážte, a budú kvitnúť stromy“* – s priam mičurinským sebavedomím sa obracia na publikum. Tak, ako vo sfére ovládania hmoty vládol slepý optimizmus, viera, že všetko je možné, a to už čoskoro či hneď, rovnako Válek v *Estetike* pristupuje k ovládnutiu slova: *„spravím vám z neho ... všetko, čo sa vám len zachce“*. Tradícia však nedovoľuje, aby sme so slovami robili, čo sa nám zachce, resp. môžeme ich dostať, „kam chceme“, len cestou zložitých a nuansovaných významových operácií (čo básnik prevažne robil v *Nitiach*). Tento postup je však zdĺhavý a pritradičný (poézia revolúcie si žiada aj revolúciu poézie, dixit Novomeský), preto Válek skoncúva aj s tradíciou, resp. obracia sa k tej čerstvej tradícii, ktorá neuznáva tradíciu – k socialistickému realizmu.

Ťažko možno teda súhlasiť s učebnicovo tradovaným tvrdením, že v *Dotykoch* Válek „definitívne prelomil vládu schematizmu v slovenskej poézii“ (Jenčíková, 1997, s. 53) – skôr sa dá povedať, že reinštaloval schematizmus na vyššej poetologickej (postavantgardnej) úrovni, a práve vďaka modernistickému dizajnu vlastne predlžoval jeho životnosť a nepriamo povzbudzoval k jeho pretrvávaniu i v prvých zbierkach k nemu sa hlásiacich konkretistov Ľ. Feldeka, J. Stacha i J. Mihalkoviča.

Na druhej strane sú u Válka i recidívy nezvládnuteľného chaosu, čo Hamada nazval básnikovým nihilizmom a kvôli čomu – nezjednodušujúc pritom odhaľujúcu hĺbku básnikovej dezilúzie – viedol koncepčný „spor s básnikom“ (1969, s. 38 – 56). V tomto spore sa na stranu básnika verejne postavil v jednej zo svojich jasnejších chvíľ S. Šmatlák, nepostulujúc pred básnika a poéziu nič okrem „odvahy premáhať svoje vlastné privátne ilúzie“ a „vôle spresňovať svoju vlastnú ľudskú situáciu“ (1971, s. 124). Pravda, pokiaľ ide o tohto kritika, on sám čoskoro nenájde ani štipku odvahy odhaľovať kolektívne (komunistické) ilúzie, ba pokúsi sa deziluzívny a katastrofický charakter *Milovania v husej koži*, ktorý v polemike s Hamadom tak bránil, prekryť „jasnou ideovou perspektívou“ básne *Skaza Titanicu* (Šmatlák, 1983, s. 98). Existenciálny, deziluzívno-nihilistický rozmer *Milovania v husej koži* ocenil – v tichej polemike s Hamadom – i F. Andraščík, nazývajúc ho „veľkým objavením ničoho“ (1966, s. 21).

Ukázalo sa však – najmä po roku 1968 –, že túto polohu nemožno nijako včleniť do konceptu socialistickej literatúry, a tak nie div, že po *Milovaní v husej koži*, sa s ňou už u Válka, ktorý sa medzičasom stal mocenským predstaviteľom totalitného „medzičasu“, nestretneme.

S jej menej radikálnou, do istej miery východiskovou citovo-subjektívnou podobou sa nestretneme ani v ďalších dvoch básňach *Roviny* (ktoré tu už nebudeme podrobne interpretovať, iba sa ich komentujúco dotkneme, keďže iba pokračujú v smerovaní „prebojovanom“ básňou *Dotyky*).

Báseň *Zem pod nohami* subjektívno-ľúbostný moment, ktorý sa z *Dotykov* nebadane vytratil, teda už vôbec neobsahuje. Retrospektívne sa v nej evokuje

sociálny životopis detí roviny od detstva poznačeného hladom, *„liehom v hlavách otcov“* a vyronenou matkinou slzou až po aktuálne položenie *„poslednej škridly na strechu svojho domu“*. Báseň je patetickým apelom na nezabúdanie *„bírešskej, zablatenej a ustatej“* minulosti roviny a hyperbolickou výzvou živlom či symbolickým elementom (*krvavý pot*) na odčinenie dejinnej nespravodlivosti i osobnej ujmy postihnutých tým, že „nasadia“ akýsi spätný chod: *„Zľutujte sa, oceány, / vráťte svoju soľ slzám žien a matiek, ktoré klesli pod ťarchou života.“*

I keď báseň obsahuje niekoľko esteticky zaujímavých miest, ktoré sa vymykajú z plnej podriadenosti apriórnemu ideovému plánu a ktoré sa neskôr zúčastnia na budovaní neschematickej línie Válkovej poézie (ide v prvom rade práve o motív spätného pohybu, a najmä jeho využitie v súvislosti s motívom samovraždy: *„Kruhy na hladine, zužujte sa až po osudný pád samovrahovho tela“*), celkovo tu máme do činenia s typom básne, na ktorý môžeme bez obáv z neadekvátnosti uplatniť Červenkovu charakteristiku tvorby „květnovcov“. (Ide o autorov okolo časopisu *Květen*, vychádzajúceho v rokoch 1955 – 1959, ktorí prišli s programom tzv. poézie všedného dňa a s ktorých tvorbou bol M. Válek dobre oboznámený. Pravda, na rozdiel od väčšiny z nich Válek za sebou nemal schematický debut; väčšina z nich však, na rozdiel od Válka, skutočne vedome smerovala k „prelomeniu vlády schematizmu“.)

M. Červenka, sám jeden z „květnovcov“, sa s odstupom času roku 1965 podujal na ich „druhé čítanie“. Uvádza, že v jednom type tejto poézie, orientovanom na evokovanie mnohosti života „mnohosť predstáv núti k hľadaniu zvrchovane jednoduchých triediacich a hodnotiacich kritérií, pod tlakom ktorých sa motivický prúd znovu rozostupuje do dvoch síce prelínajúcich sa, ale pokiaľ ide o hodnotu ostro odlíšených skupín, v ktorých sa reprodukuje ideologický apriorizmus jednoznačne pozitívnych a jednoznačne negatívnych javov“. A tak umelecká hodnota básní „priamo závisí od toho, či v nich v danom prípade prevládol princíp mnohotvárneho významového zvratu alebo princíp apriórneho, lineárne dvojstranného triedenia“ (Červenka, 1996, s. 336).

Práve báseň *Krídla*, posledná báseň *Roviny* i celej zbierky, sa až po svoju predposlednú strofu vari najvýraznejšie odohráva v rámcoch „poézie všedného dňa“ – táto téma je dokonca explicitne vyjadrená (*„Podľa kalendára je 15. augusta, Márie, 16 hodín popoludní“*). V *Krídlach* sa vracia aj subjektívno-ľúbostný motív zo začiatku básne *Dotyky*, dokonca v tej istej podobe anaforického apelu na príchod lyrickej partnerky (*„Príď v pravý čas, / príď za dunenia bubnov, /... / príď plná hnevu, / keď si smutná, aj keď sa ti chce smiať.“*). Ba i motív kúzelníctva sa tu na rozdiel od *Dotykov* požíva na „súkromné účely“ (*„spravíme večer u vás v záhrade, / prstami lusknem, zapália sa marhule“*) a obligátna reminiscenčná pasáž je tu venovaná intímnej spomienke na (pravdepodobne prvé) milovanie, po ktorom lyrickému subjektu narástli krídla, *„priezračné a ľahké“* – tie si však *„nikto nevšímal.“* A práve túto nevšímavosť, *„slepotu dospelého veku“*, moralisticky a generalizujúco pokračuje básnik, *sme chytili*.

V tomto okamihu sa báseň prelamuje zo subjektívnej do sociálnej roviny, presnejšie, subjektívny aspekt je nahradený nadradeným aktuálne, až publicisticky akcentovaným celospoločenským aspektom. Nasleduje epizóda pri kupovaní lístkov na futbal, keď básnikovi *„istý Ábel“* povedal, *„že sme to dávno prehrali, / nemáme nijaké krídla, / a to je smutná vec“*, čo ten vníma v rámci svojej vlastnej, „nefutbalovej“ metaforiky letu, ľahkosti a mladosti. Stratu krídel teda berie konzekventne a vyvažuje ju príklonom k zemi: *„Som teda doma, držím sa zeme“*. Namiesto krídel teraz metaforickú významovosť získava „zem“, *„moja zem, /*

rovina maličkých ľudí / robotníkov z Kovosmaltu a z atómovej elektrárne / ktorí šesť dní v týždni zastupujú boha“.

V tejto i nasledujúcej strofe – podobne ako v predchádzajúcej básni – autor rozohráva práve tie „obrazové metamorfózy“, ktoré – ako uvádza F. Matejov – „väčšinou dokážu vtiahnuť do svojej skonkrétňujúcej hry aj triednu optiku minulosti, aj globálnu utópiu budúcnosti“ (1998, s. 287). Z hľadiska toho posledného je výrazne exponovaná posledná strofa básne, v ktorej autor podáva pervertovaný obraz kresťanského raja ako toposu hnevu, zla a slepého ničenia, oproti ktorému stavia pravý raj, realizovanú utópiu (*„toto miesto“*), ktorá sa nachádza tu a teraz: *„Ale my, odkedy sme poznali, / že hmota je len určitou formou energie, / ľahšie roztvárame svoje krídla, / pohybujeme sa rovnako dobre v priestore aj v čase / a vieme, že toto miesto je tu u nás, na zemi.“* Ako vidíme, navracajú sa „nám“ i krídla, tentoraz však už nie krídla lásky či mladosti, ani nie futbalové krídla, ale krídla vedecko-technickej revolúcie.

F. Andraščík veľmi presne nazval ilúziou Válkove dejinno-optimistické, „z hľadiska premýšľavosti pochybné verše“ (1966, s. 21), aké pravidelne nachádzame vo významovo exponovaných záveroch prvých troch Válkových zbierok, teda okrem *Dotykov* a *Príťažlivosti* i v *Nepokoji* (1963), no aké už nenájdeme v závere *Milovania v husej koži* (i keď v tej zas nájdeme *Skazu Titanicu* ako pozostatok schematizmu, no najmä – čo vtedy asi nik netušil – ako avízo neoschematického *Slova,* 1976). Tento iluzionizmus niesol rozličné, dobovo kódované označenia (viera, nádej, presvedčenie, poznanie, idea, optimizmus, spoločenská užitočnosť atď.), tie však len zakrývali a premenúvali fakt konformity s totalitnou mocou, ktorá mohla byť pre osobnosť vnútorne nekonfliktná len za cenu sebaklamu.

Pokiaľ ide o Válkovu osobnosť, zmietanú, podľa všetkého, protichodnými pnutiami, jeho do istej miery sebazáchovné úteky pred vlastným silným vnímaním iracionality a prázdnoty ľudského bytia k nadosobným „istotám“ sú opakovane striedané nutkaniami k sebadeštrukcii. V rámci tejto „dialektiky hnusu a priťažlivosti“ (Andraščík, 1966, s. 24) môžeme básnikove pre zdravý rozum neuveriteľné ódy na „rovinu“ vnímať ako projekciu jeho sebadeštrukčných tendencií: klamať znamená likvidovať sa, znižovať svoju hodnotu vo vlastných i cudzích očiach. Sebadeštrukčná tendencia, táto hádam najsilnejšia a esteticky určite najproduktívnejšia vrstva básnikovej osobnosti, sa buď vracia ako hĺbková téma jeho poézie (najlepšie básne *Milovania v husej koži*), alebo je mediatívne umenšená (splynutie s kolektívom je umenšením individuálneho zániku). Paralelne s tým pokračuje aj neznaková, morálna podoba „sebalikvidácie“: najprv pritakanie komunistickému klamstvu, neskôr aktívne šírenie klamstva totalitného.

Jeho *Slovo* tak nie je „lyrickou reflexiou o moci a bezmoci slova“, ako sa nazdával V. Kochol (1979, s. 378), ale skôr chef d'oeuvrom totality. Podstatu tejto skladby oveľa odhaľujúcejšie – hovoriac o inom – vystihol V. Havel v eseji *Moc bezmocných*, napísanej dva roky po vyjdení *Slova*, keď podáva rad charakteristík znakovej stratégie totalitnej moci, spočívajúcej na falšovaní a predstieraní, a tento rad završuje konštatovaním, ktoré je doteraz určite najtrefnejšie i vo vzťahu k *Slovu*: „Predstiera, že nič nepredstiera.“ (Havel, 1990, s. 63).

Vráťme sa na záver znovu k poslednej strofe *Krídel*, kde sa na jednej strane stretávame s pervertovaným obrazom raja ako prostredia nespútanej zloby a ničivosti a na druhej strane so svetom usporiadanej hmoty, „svetom socializmu“, ktorý má tú zásadnú prednosť, že drží všetky vášne a extrémy na uzde. A keďže

„sme poznali,“ hovorí básnik, *„že hmota je len určitou formou energie“,* ovládnutím hmotného sveta dostávame pod kontrolu aj svoju energiu. Čo to bola za energia, ktorú básnik potreboval zveriť pod spoločenskú kontrolu? O jej ničivosti nám zanechal jedny z najsilnejších estetických svedectiev v modernej slovenskej literatúre, no tam, kde predvádza jej skrotenie, ostáva len pachuť básnického i ľudského zlyhania.

Literatúra

ANDRAŠČÍK, F.: Lesk a bieda poézie. Slovenské pohľady, 82, 1966, č. 4, s. 21 – 24.

ČERVENKA, M.: Obléhání zevnitř. Praha, Torst 1996.

GÁFRIK, M.: Dotyky poézie. Mladá tvorba, 5, 1960, č. 3, s. 114 – 115.

HAMADA, M.: V hľadaní významu a tvaru. Bratislava, Smena 1966.

HAMADA, M.: Básnická transcendencia. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1969.

HAVEL, V.: O lidskou identitu. Praha, Rozmluvy 1990.

HOLLÝ, J.: Selanki. Dielo Jána Hollého, zv. VI. Trnava, Spolok sv. Vojtecha 1950.

JENČÍKOVÁ, E.: Miroslav Válek. In Kol.: Čítame slovenskú literatúru II. Bratislava, Ústav slovenskej literatúry SAV 1997.

LOTMAN, J. M.: Štruktúra umeleckého textu. Bratislava, Tatran 1990.

MATEJOV, F.: Dotyky. Slovenská literatúra, 45, 1998, č. 4, s. 286 – 287.

ŠMATLÁK, S.: Pozvanie do básne. Stretnutia s poéziou Milana Rúfusa a Miroslava Válka. Bratislava, Smena 1971.

ŠMATLÁK, S.: V siločiarach básne. Bratislava, Smena 1983.

PETRÍK, V.: Proces a tvorba. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1990.

PLUTKO, P.: Slovenská literatúra po roku 1945. In Kol.: Dejiny slovenskej literatúry 4. Bratislava, SPN 1987, s. 7 – 61.

VALCEROVÁ, H.: Text ako inšpirácia. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2000.

ZAJAC, P.: Sonet zo žánrového hľadiska (Miroslav Válek: Myší sonet). In: Jazyk a literatúra. Interpretácie lyrických, epických a dramatických textov. Bratislava, KPÚ 1981, s. 89 – 99.

ZAMBOR, J.: K sémantike zvukovej organizácie poézie Ivana Krasku. In: Symbolizmus v kontextoch a súvislostiach. Ed. E. Maliti. Bratislava, Ústav svetovej literatúry SAV 1999, s. 125 – 135.

Peter Darovec

Súčasné poznámky o minulom čase

Stanislav Rakús: Temporálne poznámky

Stanislav Rakús (1940) by mal podľa roku narodenia patriť do silnej prozaickej generácie, ktorej sa v šesťdesiatych rokoch podarilo zmodernizovať, zosúčasniť podobu slovenskej prózy. Rakúsov prozaický debut (1976) však prišiel až v dobe, keď už bolo toto generačné gesto zvonku zastavené „normalizáciou“ (v literárnej praxi išlo o viac-menej úspešný pokus o oživenie socialistickorealistickej doktríny). Aj v ďalších rokoch sa Rakús pohybuje akoby na okraji literárnej scény. Napriek tomu dokázal po revolúcii práve tento autor podať hádam najplastickejší obraz rokov normalizačného bezčasia so všetkými jeho fóbiami, smiešnosťou, banálnosťou, ale aj skrytým smútkom z nenaplnených ambícií žiť plnohodnotný život. Stačila mu na to jedna útla próza. Publikovaná po revolúcii, avšak situovaná do hlbokých sedemdesiatych rokov.

Keď v roku 1993 vydáva bratislavské vydavateľstvo Slovenský spisovateľ novelu **Temporálne poznámky**, je už jej autor, Stanislav Rakús, zapísaný do kontextu slovenskej literatúry ostatných desaťročí hneď niekoľkými spôsobmi. Bez úmyslu hodnotiť "významnosť" jeho jednotlivých aktivít na tomto poli spomeňme tri z nich - v poradí, ktoré by sa v súvislosti s interpretáciou tohto Rakúsovho prozaického textu dalo označiť za postup od menej dôležitého po dôležitejšie: Stanislav Rakús je teda vysokoškolským pedagógom, ktorý vyučuje literatúru; je literárnym vedcom a teoretikom a, keďže sa práve zaoberáme jeho prózou, je aj spisovateľom. Všetky tri tieto Rakúsove prezentácie v literárnom svete je možné nájsť v Temporálnych poznámkach: od banálneho konštatovania, že Stanislav Rakús je autorom tejto prózy (teda prozaikom), cez hľadanie primárnych súvislostí medzi autorom a textom: pedagóg Rakús ponúka novelu zo školského prostredia a hlavnou postavou knihy je učiteľ - v negatívnej forme by o týchto súvislostiach mohol niečo naznačovať už úvodný odkaz: *"Postavy v tejto próze sú súčasťou literárnej fikcie."* s príznakovou signatúrou *„Autor“*, až po jeden zo základných problémových okruhov knihy, ktorým je literatúrou a kultúrou podmienená interpretácia životných situácií a z nej vyplývajúce vyrovnávanie sa so svetom v podaní

hlavnej postavy. V prozaickej realizácii tohto problému sa nepochybne prejavujú Rakúsove interpretačné, "metaliterárne" schopnosti a znalosti.

Tie sa okrem iného ukážu aj pri spomienkovom listovaní hlavnej postavy vo svojich vlastných Temporálnych poznámkach - tentoraz ide o zabudnuté a znovu nájdené poznámky k diplomovej práci, ktoré sú súčasťou textu. Napríklad v pasáži venovanej závislosti rozsahu umeleckého textu na jeho intenzite. *"Priestorové možnosti intenzitného žánru, jeho rozsahové medze určujú teda časové limity ľudského vnímania, sústredenia a prežívania.* (...) *"Táto problematika by sa dala zhrnúť konštatovaním, že súdržnosť intenzívneho a krátkeho možno primárne odvodzovať z časovej povahy percepcie."* (str. 99) Ak vztiahneme citované vety na Rakúsov vlastný prozaický text, novelu, teda intenzitný žáner (..."*Platí to o dramatických útvaroch, kratších epických útvaroch*"..., str. 99), zistíme, že o niečo viac ako stostránkové Temporálne poznámky úplne rešpektujú to, čo ich autor prostredníctvom textu v texte, ktorého autorstvo prisúdil postave, teoreticky zdôvodňuje. Rozsah novely nám však v tomto zmysle môže naznačiť len niečo o premyslenosti a vyváženosti Rakúsovej kompozície, o akceptovaní teoreticky zdôvodnených pravidiel, nepovie nám však nič o podstate, zdroji intenzity Temporálnych poznámok, o dôvodoch čitateľského zážitku z tejto cieľavedomo napísanej knihy. O schopnosti Rakúsovej prózy ponúknuť takýto zážitok presviedča aj dobová literárna kritika - máloktorej knihe pôvodnej tvorby sa v deväťdesiatych rokoch podarilo vzbudiť tak jednoznačne priaznivý a pritom mnohohlasný kritický ohlas. Otázkou, na ktorú sa táto práca bude snažiť hľadať odpovede, je teda to, kde sú zdroje dynamizmu Rakúsovej novely, čo ju robí nielen žánrovo intenzitnou, ale aj čitateľsky intenzívnou.

Ústrednou postavou a vlastne jediným nositeľom príbehu je v tejto próze profesor slovenčiny Dušan Sakmár, fyzicky objemný, nemotorný mladý muž, pôsobiaci ako pedagóg na večernej škole pre pracujúcich. Sledovanie osudov tohto pohybovo pomalšieho človeka dáva tušiť, že ťažisko prózy nebude asi založené na bohatosti a rýchlosti deja, na dramatických zápletkách a peripetiách života hlavnej postavy. Dušan Sakmár "*nikdy nepatril k tým, ktorých život je nabitý rozličnými akciami a stretnutiami*". (str. 97) Hoci sa novela začína obrazom náhliaceho sa Sakmára (dôvodom je jeho meškanie na vyučovanie), v procese čítania zistíme, že najdôležitejšími okolnosťami Sakmárovho občianskeho života, s ktorými bol autor ochotný podeliť sa s čitateľom, je anonymný list udávajúci Sakmára vedeniu školy (môže mu spôsobiť isté nepríjemnosti) a prípadne ešte (zrejme dočasný) odchod učiteľovej manželky Štefky zo spoločnej domácnosti. Žiadna dráma sa teda nekoná - sledujeme príbeh spriemerovaného človeka svojej doby, ktorý žije svoj život navonok vcelku konformne; jeho drobné extravagancie v podobe občasných výletov za

alkoholom, preliezanie školského plota či spôsob vyučovania, ktorý presne nekopíruje predpísané osnovy, môžeme len ťažko označiť za závažné porušenia platných noriem občianskeho spolunažívania. Naopak, Dušan Sakmár je človek, ktorý sa za každú cenu snaží byť slušným, uspokojivo a kultúrne reagovať na všetky podnety, aj na tie nekultúrne. Zdroje dynamiky Rakúsovej novely teda nenájdeme v dejovom, "akčnom“ priestore textu, objavia sa až vtedy, keď sa presunieme do priestoru vedomia postavy, ale aj rozprávača. (O úzkom prepojení postavy s rozprávačom novely sa zmieňuje aj Pavel Vilikovský: "Navonok sa príbeh rozpráva v tretej osobe, v skutočnosti však ide, prinajmenšom v základnom geste, o vnútorný monológ." (Vilikovský, 1994, s. 44) Širšie o vedomí a nie o psychológii postavy hovoríme preto, že motivácie Sakmárovho konania vyplývajú najmä z jeho vnútorného prežívania kultúry a kultúrnosti. Práve to z neho v kontexte novely robí *"výlučného hrdinu"* (ako hovorí záložka knihy); práve táto Sakmárova inakosť je príčinou všetkých jeho konflikov.

Takto vymedzenú tému autor prozaicky transformoval do problému vzťahu Dušana Sakmára k času, prípadne k časom. Motív času môžeme v novele označiť za dominantný a jeho charakter v zásade za podvojný. Táto podvojnosť sa prejavuje už pri interpretácii názvu novely. Titul Temporálne poznámky kopíruje názov Sakmárom náhodou objaveného starého zošita s poznámkami k diplomovej práci o čase, ktorý sa v texte objaví na niekoľko strán ako "vedľajší produkt". Povedané opäť s Pavlom Vilikovským, sám titul novely „by sme mali prekladať nielen ako *Poznámky o čase*, ale "v duchu starého latinského 'ó tempora, ó móres!' aj ako *Poznámky o časoch* či *Poznámky o mravoch doby*." (tamže, str. 44) Podvojnosť a z nej vyplývajúca konfliktnosť a dynamika motívu času, tempusu sa v texte modifikuje viacerými spôsobmi. Ako hovorí citát, môžeme tu postihnúť jednak rozdiel medzi časom a časmi, teda dobou, ďalej rozdiel medzi časom ako fyzikálnou veličinou a problémom literárnym a ešte konflikt medzi časom kalendára či hodiniek (časom spoločenským) s časom osobným, inými slovami: medzi časom stanoveným, vyžadovaným a časom vnútorne prežívaným. Spoločným prvkom týchto modifikácií potom je, že v Rakúsovom texte sa dostávajú do veľmi úzkeho vzťahu "doba" a "denný časový rozvrh" (svojím totalitným pôsobením, vyžadovaním prispôsobenia sa) a na strane druhej zasa čas literárny a čas osobný (svojou oslobodzujúcou, vopred nestanovenou dimenziou). Konflikt medzi časom spoločenským (daným zvonka) a časom osobným (vyplývajúcom zvnútra) je zároveň základným konfliktom celej novely.

Učiteľ Dušan Sakmár žije problémom času. *"Čas sa postupne stal preňho niečím, čo prekročilo pragmatické hranice diplomovej práce a naplno ho zasiahlo. O čase sa mu snívalo, čas prenikal do jeho prechádzok a*

voľných chvíľ, bol pri ňom, skrátka nielen vtedy, keď ho vyhľadával a programovo o ňom premýšľal a čítal, ale aj vo chvíľach, keď sa mu chcel vyhnúť." (str. 100 - 101) Problém času teda Sakmára zasahuje s plnou životnou vážnosťou (*"o čase sa mu snívalo"*) prostredníctvom literatúry, kultúry a vzdelania (diplomová práca); podnety "života samého" zasa Sakmárovi presahujú do literárna, zhodnocuje ich cez literatúru (napríklad niektoré telesné znaky). Literárne, kultúrne teda u Sakmára nemožno oddeliť od osobného; je integrálnou súčasťou jeho vnútorného prežívania sveta. S rovnakým nasadením, s akým Dušan Sakmár literárne a osobne obcuje s časom, nás však zároveň rozprávač novely oboznamuje s časom iným, s tým, ktorý plynie okolo Sakmára a zasahuje ho. Už prvá strana textu je naplnená viacerými časovými údajmi, ktorých exaktnosť v sebe nenesie iba komický efekt, ale je zároveň prejavom času daného, administratívne, úradne stanoveného. Novela sa začína slovami: *"O pätnásť desať mal profesor slovenčiny Dušan sakmár začať hodinu v 2. b triede, teraz, keď sa dostal na Stavbársku ulicu, ktorú oddeľujú od areálu školy ešte dve ulice, je už pätnásť trinásť..."* (str. 5) Druhý odstavec textu potom vyzerá takto: *"Jeho meškanie bude nielen dlhšie, ako bolo 19. septembra tohto roku, keď meškal naposledy, ale nadobudne aj charakter bezočivej recidívy, veď od 19. septembra neuplynulo ešte ani pol druha mesiaca, dnes je štvrtok 26. októbra 1972."* (str. 5) Nasledujúca veta obsahuje ďalší presný časový údaj: *"Keď ho v onen septembrový deň riaditeľ školy Anton Komorovský prichytil šesť minút po cenganí...* (str. 5)

V citovaných vetách sa stretávame s obidvoma podobami časového určenia, ktoré sme nazvali časom daným zvonka, časom, ktorý vyžaduje prispôsobenie sa človeka. V prvom citáte ide o čas denného režimu, ktorý Sakmár nestíha, fyzicky sa doň nedokáže trafiť. Je príznačné, že hneď úvodná scéna Temporálnych poznámok je založená na Sakmárovom meškaní. Tento motív explikuje aj opis Sakmárovej telesnej ťarbavosti a objemnosti, neprispôsobivosti jeho postavy. *"Od nepamäti pomalý, šuchtavý, zádumčivý mal k meškaniu sklony a hoci sa na filozofickej fakulte skoro tri roky zaoberal práve časom, praktický časový odhad mu robil značné problémy."* (str. 87) V protiklade k Dušanovi Sakmárovi stojí jeho nadriadený, riaditeľ večernej školy Anton Komorovský, ktorý na rozdiel od Sakmára disponuje tým druhom príčinlivého dynamizmu, ktorý z neho robí úspešného člena spoločnosti: "*Tento starostlivo upravený, vždy nahladko učesaný päťdesiatnik pripomína úspešných, vysokopostavených mužov z talianskych filmov, ktorí, nič nestrácajúc zo svojej elegancie, letia po rozľahlých priestoroch vstupných hál alebo po svetlých, blýskavých chodbách.* (...) *S ľahkosťou, ktorej nechýba dôraz a jednoznačnosť, zaplavujú svoje okolie útržkami príkazov, zákazov a povzbudení."* (str. 6)

Anton Komorovský žije v súlade s predpísaným časovým harmonogramom a to isté vyžaduje aj od svojho podriadeného, Dušana Sakmára.

Na iný druh času daného zvonka upozorňuje zasa údaj z druhého odstavca - "*dnes je štvrtok 26. októbra 1972"*. Toto presné určenie historického času, priradenie príbehu ku konkrétnej dobe, doplnené o typické dobové prejavy (špehovanie, anonymné listy, strach a autocenzúra) a rovnako konkrétne dobové reálie (za všetky spomeňme aspoň názvy niekoľkých košických objektov a ulíc: od kaviarne Mier až po Leninovu ulicu) spôsobuje, že Rakúsovu prózu vnímame nielen ako intímny príbeh, ale predovšetkým ako spoločenskú novelu – výpoveď o vyrovnávaní sa postavy s dobou, v ktorej vždy niekto *"striehne, kedy sa pedagóg potkne na niečom zakázanom, na čomsi, čo ho môže stáť veľa"* (str. 33). Zväzujúci čas denného režimu je napokon opäť len produktom konkrétneho času historického, jeho dôsledkom i prejavom. Stretávajú sa hneď na úvodnej strane textu: *"...lebo presnosť, zabezpečujúca famózny rytmus práce a oddychu, hodín a prestávok bola na večernej škole pre pracujúcich najvýraznejším ukazovateľom poriadku."* (str. 5) Zreteľným odkazom na dobu a jej podstatu je aj ironicky normalizovaný jazyk rozprávača (ale aj vlastných Sakmárových zápiskov), jeho komicky vyznievajúce administratívne ladenie, ktoré kopíruje a zároveň usvedčuje strnulú, neživú frazeológiu školských osnov a obežníkov sedemdesiatych rokov.

Komický efekt Sakmárovho prejavu v komunikácii s inými ľuďmi pramení tiež v jeho oficióznosti, tá je však na rozdiel od jazyka doby dotovaná predovšetkým Sakmárovou extrémnou slušnosťou (a niekedy aj požitým alkoholom): *"Chcel som sa spýtať, dúfam, že sa vás tým nedotknem, prečo taký človek ako vy robí vyhadzovača? Ak môžem vôbec použiť taký, bezpochyby neoficiálny, hádam aj nespisovný a vo vašom prípade, o tom vás ubezpečujem, načisto nevhodný výraz na označenie vašej činnosti."* (str. 75) Zatiaľ čo do času, ktorý diktuje denný režim, sa Dušan Sakmár nedokáže zmestiť, historickému času, teda dobe, v ktorej žije, sa snaží uniknúť, prípadne jej svojským spôsobom oponovať. Je to však vzdor príliš tichého a slušného človeka v príliš neslušnej dobe – vo svojej jemnosti je vlastne pre ľudí svojho času ľahko prehliadnuteľný. Sakmár reaguje na dobu v zásade dvoma spôsobmi: 1. telesne, "neuvedomelo" - najvýraznejšími prejavmi sú, ako to už v týchto končinách chodí, jeho občasné alkoholické avantúry, ktorých intenzitu dokladá aj ranné vyspávanie na lavičke a 2. kultúrne, zhodnocujúco - okrem radosti z improvizácie na vyučovacích hodinách slovenčiny (*"...z odporu k preberanej látke, z odporu k odcudzeným vedomostiam alebo len z čírej recesie neodolal ani rozprávaniu, ktoré veľa možností na spätnú odbornú interpretáciu neposkytovalo..."*, str. 54), prenikavého domýšľania v podstate banálnych, všedných udalostí každodenného života a

verbalizácie faktických i elegantne vymyslených dôsledkov, ktoré z týchto udalostí plynú, je to najmä jeho reakcia literárna - konkrétne písanie zápiskov do železničiarskeho diára. Sakmár venuje svojim poznámkam, presnejšie povedané ironickým, analyticky presným minucióznym portrétom kolegov z večernej školy veľkú pozornosť - do diára viazaného v koži ich prepisuje až vo finálnej, zredigovanej podobe. Jeho úsilie je teda vskutku literárne a korešponduje zo Sakmárovou ambíciou vymaniť sa z chronologického priebehu života, *"ktorý tak často konfrontoval s oslobodzujúcou schopnosťou literatúry narúšať ustálený chod sveta"*. (str. 5) Elegantný diár Sakmár *"nechcel zničiť praktickými časovými údajmi, ktoré treba škrtať, len čo stratia aktuálnosť, a tak ležal v zásuvke Sakmárovho stola až dovtedy, kým si doň nezačal robiť poznámky, ktoré nezväzovala časová predtlač tisíc deväťsto sedemdesiateho druhého roka"*. (str. 6) V sujetovom pláne novely nehrá diár žiadnu významnú úlohu - jediné miesto, kde by doň mohol výrazne zasiahnuť (jeho zmiznutie a následné Sakmárove obavy z nepríjemných následkov, ktoré z toho môžu vyplynúť), sa nakoniec ukáže byť falošnou stopou. Dôvodom predvolania Dušana Sakmára k zástupcovi riaditeľa sa nakoniec ukáže byť iná, dobovo aktuálnejšia písomnosť - anonymný list. Zmiznutie diára teda ostane nevysvetlené a diár tak až do konca novely priamo nevstúpi do učiteľových školských peripetií. Je totiž z iného sveta, je prostredníkom a zároveň svedectvom Sakmárovho alternatívneho života. Z hľadiska autorskej stratégie sú potom Sakmárove diárové poznámky príležitosťou na groteskné zobrazenie ľudských typov, predstavujúcich normalizované školstvo a v zastúpení aj normalizovanú spoločnosť. Už zmieňovaná personálna únia medzi rečou postavy - teda i jej zápiskami - a rečou rozprávača sa prejavuje aj v zhodných groteskných postupoch pri opise jednotlivých Sakmárových kolegov. Vo všeobecnosti v nich hrá úlohu zaznamenanie výrazných telesných daností opisovaných postáv. Groteskný charakter nadobúdajú tieto opisy konfrontáciou telesného znaku so spoločenským prejavom postavy. V jednej z dvoch veľkých "alkoholických" scén novely je Sakmárovým partnerom jeho spolupracovník z večernej školy Zaťko. Alkohol, konzumovaný spolu so Sakmárom v reštaurácii, či skôr krčme Beta, síce na Zaťka vplýva, nemení však Zaťkove základné charakterové rysy, medzi ktoré patrí najmä *"jeho nezmieriteľnosť s podvodmi a záujem o temné stránky života"*. (str. 30) Grotesknosť tohto veľkého a vášnivého bojovníka s neduhmi potvrdzuje jeho následná telesná konfrontácia so ženou - čašníčkou z Bety, ktorá pre fyzicky neduživého Zaťka nedopadá najlepšie: *"Popri Zaťkovi pôsobila ako obor; keby sa rozhodla konflikt, vyprovokovaný rečami a nevyplateným účtom, riešiť fyzicky, jedinou Zaťkovou šancou by bol útek."* (str. 30)

V novele dominantný problém času a konflikt medzi časom oficiálnym (daným zvonku) a časom osobným (vyplývajúcim zvnútra) má svoj tematický pendant v dvojakom ponímaní kultúry a vzdelania. Proti Sakmárovej vnútorne žitej kultúre a kultúrnosti stoja reálne pomery na večernej škole pre pracujúcich, produkte socialistického vzdelávacieho systému, ktorý vytvára simplicitné, všeobecne záväzné kultúrne schémy a vyžaduje si ich osvojenie. Ak je v Rakúsových Temporálnych poznámkach prototypom človeka, žijúceho v inštitucionalizovanom čase, riaditeľ školy Anton Komorovský, tak prototypom človeka, oddaného predstave inštitucionalizovanej kultúry, je zasa postava Sakmárovej kolegyne, slovenčinárky a zároveň predsedníčky predmetovej komisie Emílie Fluxovej. Dušan Sakmár si o jej percentuálnej a farebnej metóde vyučovania spravil do diára niekoľko poznámok: *"V rámci literatúry je významnou súčasťou percentuálnej metódy stopercentný ideový zásah.* (...) *V ideovej oblasti neprichádzajú do úvahy nijaké úľavy. A to je podľa vyjadrenia Emílie F. v súlade s intenciami celej spoločnosti, veď pokrokové idey pomáhajú frekventantom odstraňovať z hlavy nežiaduce pochybnosti, zvyšky tápania a malomeštiackych nánosov, utvrdzujú ich v správnych postojoch a názoroch. Uplatňovanie percentuálnej metódy kombinovanej s farebným spôsobom vyučovania si vyžaduje pretvoriť umeleckú komplikovanosť literárneho diela na jednoduchú, jasnú, ľahko pochopiteľnú a súčasne záväznú normu, ktorá sa dá štvorfarebne rozpísať na tabuľu. Emílii F. sa to zásluhou dôkladnej prípravy na vyučovanie podarilo. Frekventanti sú jej za to veľmi povďační."* (str. 14 - 15) Dušan Sakmár usvedčuje tento prístup ku kultúre z hlúposti jeho vlastným verbálnym inventárom. Zároveň si však uvedomuje, že aj posledná z jeho ironických viet o vďačnosti žiakov večernej školy je platná nielen vo svojom ironickom mode; že totiž väčšine z nich naozaj viac vyhovuje preberanie hotových schém ako vlastné kritické vyrovnávanie sa - napríklad aj s literárnym textom.

Sakmárova neschopnosť stotožniť sa s týmto modelom kultúry sa prejavuje jeho improvizáciami na vyučovacích hodinách, ktoré nie sú ničím iným ako únikom zo strnulého sveta učebných osnov. I tento nenápadný prejav vzdoru však doba prostredníctvom ďalšieho zo svojich protagonistov – tentoraz príznačne anonymného - zaznamenáva a následne zrejme aj trestá. List - udanie, ktorý svojím obsahom novelu rámcuje, je tak zároveň jej symptomatickým vyvrcholením. Z hľadiska doby celkom oprávnene obviňuje Dušana Sakmára z obidvoch jeho zásadných priestupkov - v súvislosti s jeho meškaním na hodinu z nerešpektovania predpísaného denného režimu a vzhľadom na jeho spôsob vyučovania z nerešpektovania doby a jej režimu.

Kdesi v hĺbke sedemdesiatych rokov oslobodzuje učiteľa Dušana Sakmára písanie. Rovnako oslobodzujúce môže byť aj dnešné čítanie Rakúsových presných a ironických poznámok o čase, časoch a najmä o človeku, ktorý nedokáže žiť predpísaný život a prestať v ňom byť sám sebou.

Literatúra

VILIKOVSKÝ, P., PETRÍK, V., HAMADA, M., BŽOCH, A.: 4 poznámky k Temporálnym poznámkam. In: Romboid, 24, 1994, č. 6, s. 43 – 47.

DAROVEC, P.: Kniha. In: Dotyky, 5,1993, č. 9-10, s. 8-9.

#

80 ROKOV FILOZOFICKEJ FAKULTY UNIVERZITY KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

Najvýznamnejším dňom v živote našej fakulty je určite 24. október 1921 - deň slávnostného otvorenia prvého školského roku výuky na FF UK. Školský rok otvoril prvý jej dekan prof. Josef Hanuš pre prvých 3O riadnych a 34 mimoriadnych poslucháčov. Celú fakultu predstavovalo iba sedem obdivuhodne schopných interných učiteľov, ktorí mali nesmiernu túžbu zorganizovať na Slovensku vedeckú činnosť. Tento zámer sa im podarilo vo veľmi krátkom čase realizovať.

Pravda, naša fakulta je a aj vždy bola organickou súčasťou Komenského univerzity a tá mala zasa svojich predchodcov. Počiatky vysokého školstva na Slovensku nemôžme aspoň stručne nespomenúť aj pri dnešnom jubileu našej fakulty. Dnešná úroveň a postavenie našej fakulty je predsa výsledkom aj úsilia vzdelancov v dobách dávno minulých, na čo nijako nezabúdame. Rovnako si uvedomujeme, že nadväzujeme aj na výsledky vzdelancov v bližšej či vzdialenejšej cudzine. Sme a musíme byť integrálnou súčasťou smerovania všetkých vzdelávacích procesov. Vždy sme sa snažili držať krok s inými vysokými školami a v tomto smerovaní sa nám zaiste podarí aj pokračovať.

*

Vždy, keď sa analyzuje alebo prezentuje kultúrna úroveň krajiny, štátu či etnika v ktoromkoľvek časovom úseku, celkom zákonite sa ako jeden z významných ukazovateľov dosiahnutého vysokého štandardu uvádzajú univerzity. Vyzdvihuje sa čas ich vzniku, počet, dĺžka trvania, ale aj množstvo absolventov a najmä ich uplatnenie sa v regióne, v ktorom ako významní vzdelanci zakotvili.

Pri dnešnom jubileu našej fakulty nemôžem aspoň stručne nespomenúť, že v tomto smere sme mali a máme na čo nadväzovať. Už v 15. storočí pôsobila v Bratislave Academia Istropolitana, ktorá bola prvou vysokou školou na území Uhorska. Pôsobila síce krátko - iba v rokoch 1467 až 1490 - napriek tomu je jej význam pre Slovensko veľký. Vďaka nej totiž v našom meste pracovali naraz viacerí renomovaní vedci európskeho formátu, a ich aktivita sa pozitívne odrazila v kontexte našej národnej minulosti.

Ďaleko dlhšiu životnosť a oveľa širšiu pôsobnosť mala Trnavská univerzita. Vznikla r. 1635. Bola organizovaná podľa pedagogických princípov jezuitského rádu, ktoré pre ich efektívnosť v mnohých prípadoch prevzali aj odporcovia tohto rádu. Univerzita bola pod správou jezuitov až do r. 1773, napriek tomu, že už r. 1770 bola poštátnená a zreorganizovaná. Od tohto roku vedúceho kancelárie univerzity a aj riaditeľov jednotlivých fakult vymenúvala panovníčka Mária Terézia.

Hoci mala Trnavská univerzita katolícky charakter, neznačí to, že školila len teológov a medzi nimi na prvom mieste jezuitov. Poskytovala vysokoškolské vzdelanie aj mnohým laikom. Treba však priznať, že najväčší dôraz predsa len kládla na výchovu vzdelaných duchovných, a to sa samozrejme odrazilo aj v jej organizácii. Od svojho vzniku mala teologickú a filozofickú fakultu, právnická fakulta vznikla r. 1667 a lekárska r. 1769. Za veľmi významnú považujeme skutočnosť, že od polovice 18. storočia si Trnavská univerzita získala nemalé zásluhy aj o rozvoj prírodných vied. Stala sa centrom astronómie v Uhorsku a veľkú pozornosť venovala aj meteorológii. R. 1753 postavila astronomické a meteorologické observatórium. Okrem fyzikálneho kabinetu a chemického laboratória mala aj veľkú numizmatickú zbierku a knižnicu s vyše 15.000 zväzkami. Nemožno nespomenúť aj významnú akademickú tlačiareň, ktorá najmä v 18. storočí bola najväčšou tlačiarňou v Uhorsku. Univerzita v Trnave pôsobila bez prerušenia do r. 1777. V tomto roku ju presťahovali do Budína (4).

R. 1657 vznikla univerzita aj v Košiciach. Bola veľmi podobná Trnavskej univerzite. Rovnako ako ona bola budovaná v katolíckom duchu. Mala dve fakulty - teologickú a filozofickú (9). Okrem práve spomenutých troch vysokých škôl univerzitného typu - teda Academie Istropolitany, Trnavskej a Košickej univerzity - poskytovali našej mládeži odborné vzdelanie aj ďalšie vyššie vzdelávacie inštitúcie. Na prvom mieste je potrebné spomenúť kráľovskú akadémiu, ktorá vznikla v Trnave hneď po odchode tunajšej univerzity. Bol to typ dvojročnej vyššej školy, ktorá poskytovala vzdelanie na odbornej úrovni zodpovedajúcej praktickému životu. Na filozofickom smere sa prednášala logika, fyzika, prírodopis, matematika, dejiny, praktické filozofia a poľnohospodárstvo. Na právnickom smere sa prednášalo prirodzené právo, uhorské právo, cirkevné právo, politicko-kamerálne náuky a základy hospodárskej vedy. Táto akadémia pôsobila v Trnave len do r. 1784, kedy ju preniesli do Bratislavy (4).

Rovnaká právnická akadémia pôsobila od r. 1777 aj v Košiciach a od r. 1861 aj v Prešove (9).

V súvislosti so špeciálnym vzdelávaním mládeže na Slovensku treba zdôrazniť pôsobenie Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici. Vznikla dekrétom Dvorskej komory vo Viedni r. 1763. Jej prvá katedra bola určená na výchovu chemikov a hutníkov. O dva roky neskôr (r. 1765) dostala škola aj druhú katedru, a to matematiky, mechaniky a hydrauliky. R. 1770 tu zriadili aj tretiu katedru pre náuku o banských dielach. Táto škola sa všeobecne, a myslím si že právom, označuje za prvú vysokú školu technickú vôbec. Druhá vysoká škola tohto typu vznikla o tri roky neskôr v saskom Freibergu a ďalšie polytechnické školy, ktoré sa postupne vyvinuli vo vysoké, ich nasledovali až v 19. storočí. Banská akadémia v Banskej Štiavnici skončila svoju činnosť r. 1918, kedy ju premiestnili do Šoprone v Maďarsku (2).

Rovnako ojedinelá bola aj vysoká škola ekonomická v Senci, známa ako Collegium oeconomicum. Založila ju r. 1763 Mária Terézia na návrh grófa Františka Esterháziho. Vyučovaním boli poverení piaristi, vyučovacím jazykom bola nemčina. Absolventi školy sa ako ekonómovia uplatňovali v komorských úradoch, na veľkostatkoch, ale aj ako geometri. Žiaľ, škola mala len krátke trvanie. V 14. roku jej pôsobnosti školská budova vyhorela a Collegium oeconomicum v Senci zaniklo. Vysoká škola ekonomická spolu s Banskou akadémiou patrili medzi prvé a najvýznamnejšie odborné školy v Uhorsku (10).

Napriek mnohým možnostiam vzdelávať sa doma, spomenuté vysoké a vyššie školy nikdy neboli jedinými inštitúciami, na ktorých sa školila mládež pochádzajúca zo Slovenska. Už pred vznikom Academie Istropolitany mnoho mladých ľudí zo Slovenska študovalo na Karlovej univerzite v Prahe. Do jej dejín sa natrvalo zapísal lekár, učenec i politik Ján Jesenius, ktorého rod má pôvod v turčianskom Hornom Jasene. Na Karlovu univerzitu prešiel z Wittembergu, kde bol profesorom, dekanom i rektorom. Preslávil sa vykonaním prvej verejnej pitvy, ktorú predviedol a aj opísal v Prahe r. 1600 (6). Početní mladí ľudia zo Slovenska študovali aj na univerzitách v Padove, Boloni, samozrejme vo Viedni a v Krakove. Pre evanjelickú mládež boli príťažlivé predovšetkým univerzity v Halle a Jene, ako aj v už spomenutom Wittembergu. Tu okrem Jesenia študoval napr. aj Imrich Turzo, ktorého r. 1615 profesorský zbor zvolil za rektora univerzity. Táto voľba bola určite prejavom vďaky jeho otcovi - uhorskému palatínovi Jurajovi Turzovi - za bohaté dary univerzite,

mecenášske dotácie jej jednotlivým profesorom a za aktivitu pri šírení protestantizmu v Uhorsku (7).

*

Bezprostredným predchodcom našej dnes jubilujúcej fakulty bola Alžbetinská univerzita. Zákon o jej ustanovení v Bratislave vznikol r. 1912. Bola pomenovaná po manželke cisára Františka Jozefa I. Univerzita svoju činnosť v skutočnosti začala až v šk. roku 1914/15 (9). Jej filozofická a právnická fakulta vznikla z existujúcich dvoch vetiev spomínanej už bratislavskej právnickej akadémie, ktorá v našom meste pôsobila od r. 1784. Tretia, lekárska fakulta, sa vytvorila na základe rozsiahlej siete bratislavských nemocníc až v šk. r. 1917/18. Po vyše tristopäťdesiatročnej prestávke - od čias Academie Istropolitany - sa Bratislava r. 1912 opäť stala univerzitným mestom.

Hoci Alžbetinská univerzita mala slúžiť predovšetkým slovenským krajom Horného Uhorska, bola od samého začiatku budovaná ako čisto maďarská. Zanikla krátko po vzniku Česko- slovenskej republiky.

Ídea slovenskej univerzity žila v mysliach slovenskej inteligencie už od polovice 19. storočia. Je preto zaujímavé i prekvapujúce, že prvou osobnosťou, ktorá sa v novovytvorenej republike pokúsila o konkrétne uskutočnenie tejto túžby, bol mimoriadny profesor Lekárskej fakulty Karlovej univerzity, MUDr. Kristián Hynek. V tejto iniciatíve ho od samého začiatku - od konca r. 1918 - podporoval predovšetkým gynekológ MUDr. Gustáv Müller i ďalší pražskí lekári. Nepochybne, myšlienka národnej univerzity na Slovensku by sa bola skôr či neskôr tak či tak presadila, iniciatíva Hynkovej skupiny však celú vec nesporne podstatne urýchlila.

Na začiatku r. 1919 prof. Hynek, docenti Müller a Brdlík začali využívať svoje známosti a kontakty. Obracali sa na tie politické a verejné kruhy, ktoré by mohli poskytnúť pomoc a ktoré by mali záujem na vybudovaní prvej československej vysokej školy na Slovensku. Veľmi užitočným pomocníkom sa ukázal prof. Vlček, ktorý v tom čase zastával funkciu správcu slovenského školstva na Ministerstve školstva a národnej osvety v Prahe. Prof. Vlček intímne poznal Slovensko a veľmi mu záležalo na osudoch slovenskej kultúry. Všetkým bolo jasné, že v Bratislave bude treba začínať prakticky od začiatku.

Ďalšia cesta Hynkovej skupiny viedla k slovenským poslancom v parlamente. Od nich sa očakávalo, že myšlienku založenia československej univerzity v Bratislave podporia, že jej realizáciu budú v rámci svojich možností presadzovať. Nestalo sa tak ihneď. Aj keď sa to dnes zdá nepochopiteľné, bolo treba dlho presviedčať, získavať, argumentovať, kým aspoň niektorí z nich pochopili, že celá záležitosť má širší celoslovenský i celospoločenský dosah a začali vznik univerzity podporovať. Dokonca aj sám minister s plnou mocou pre správu Slovenska - lekár Vavro Šrobár - sa dlho nechal presviedčať, aby sa osobne zainteresoval do výstavby univerzity v Bratislave. Významnú úlohu určite zohrala skutočnosť, že rokovali s ním pražskí lekári a že im išlo v prvom rade o založenie lekárskej fakulty.

Niekoľkomesačné úsilie Hynkovej skupiny a stále sa rozširujúceho okruhu zainteresovaných kompetentných ľudí, inštitúcií i priaznivcov nebolo zbytočné. Dňa 27. júna 1919 schválilo Národné zhromaždenie v Prahe zákon, ktorým sa zriaďuje v Bratislave Československá štátna univerzita. Tento zákon vstúpil do platnosti 11. júla 1919. Podľa neho: "V Bratislave sa zriaďuje miesto bývalej maďarskej univerzity československá univerzita so štyrmi fakultami: právnickou, lekárskou, prírodovedeckou a filozofickou. Prednášky sa konajú buď po česky, buď po slovensky." Hneď v novembri toho istého roku dostáva táto inštitúcia svoj dnešný názov - Univerzita Komenského.

Zo štyroch zákonom ustanovených fakúlt začala svoju činnosť už v šk. roku 1919/20 iba Lekárska fakulta. V júli 1919 bolo vymenovaných jej prvých sedem profesorov. Ani táto fakulta však nezačínala svoju existenciu v úplnej podobe. V prvých rokoch sa začala výučba len vo vyšších klinických ročníkoch - v 3. až 5., prvé dva ročníky otvorila až v šk. r. 1923/24 (3).

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že nič nestálo v ceste tomu, aby spolu s Lekárskou fakultou hneď v r. 1919 začala svoju činnosť aj Právnická fakulta. Veď toto štúdium sa na Slovensku realizovalo nepretržite od r. 1667 a aj na spomenutej Alžbetinskej univerzite bola právnická fakulta najväčšia. Skutočnosť však bola iná. Najväčšou prekážkou pre započatie právnej výchovy na novozaloženej univerzite bol fakt, že nemohla pokračovať v zmysle uhorského študijného poriadku. Musela vychádzať z rakúskych študijných predpisov, pretože tieto platili na Karlovej univerzite a museli sa uplatniť aj na univerzite bratislavskej. Právnická fakulta sa preto konštituovala až na jeseň r. 192l. Svoju činnosť začala len na podklade rakúskych univerzitných

zákonov, i keď spory o ústavnosti ich zavedenia na Slovensku sa ťahali prakticky až do vydania vládneho nariadenia č. 8/1927 Zb. (9).

*

V rovnakom čase - na jeseň r. 1921 - začala svoju činnosť aj Filozofická fakulta. Pri svojom vzniku narážala na ešte väčšie prekážky, ako fakulta právnická. Treba si uvedomiť, že pred vznikom republiky sme dlhé desaťročia nemali jedinej slovenskej strednej školy, že v čase vzniku fakulty nebolo nikoho, kto by bol mohol zastávať miesto vysokoškolského profesora v oblasti spoločenských vied. Preto pri jej zrode stálo iba sedem profesorov, z ktorých okrem Jozefa Škultétyho všetci ostatní boli Česi. Treba však vedieť, že pražská filozofická fakulta pri výbere učiteľov pre Slovensko postupovala veľmi rozvážne a zodpovedne. Poslala k nám už zrelých vedcov a skúsených pedagógov. Skutočnosť, že boli reprezentantmi čechoslovakizmu je pochopiteľná, veď boli zástancami štátnej koncepcie. Napriek tomu pôsobenie prvých českých profesorov na Slovensku, a to na všetkých troch spomenutých fakultách, treba hodnotiť veľmi kladne. Iba ich zásluhou sa darilo rýchlo dohániať to, o čo Slovákov ochudobnil tuhý národnostný útlak v Uhorsku (8).

Fakulta od prvých dní žila plnokrvným školským rytmom. Pri výchove študentov okrem interných učiteľov od samého začiatku vypomáhali niekoľkí externí učitelia z Brna i Prahy.

Fakulta sa veľmi rýchlo dostávala do povedomia spoločnosti. Okrem vlastného vyučovacieho procesu učitelia svojou odbornou činnosťou v spoločenských vedách položili základy vedeckého výskumu na Slovensku. Už v novembri 1922 vyšla prvá časť 1. ročníka Zborníka FF UK. Tento vedecký orgán fakulty obsahoval štúdie učiteľov, kriticko-bibliografické prehľady a úradné správy o činnosti fakulty. V priebehu desiatich rokov vyšlo osem ročníkov zborníka, ktorý sa ešte aj dnes hodnotí ako "významný organizátor vedeckého života na Slovensku" (11). Vydávanie zborníka fakulta obnovila po oslobodení ako členené periodikum v 13 tematických radách, ktoré vychádza dodnes.

Súčasne so zborníkom vznikla aj edícia Spisy FF UK určená pre rozsiahlejšie práce učiteľov fakulty. Skutočnosť, že sa už 7. decembra 1922 profesorský zbor na svojej schôdzi zoznámil aj s vytlačeným prvým číslom spisov, bol nesporne veľký úspech.

Aktivita našich prvých vysokoškolských profesorov je doslova neuveriteľná. Popri rozsiahlej vedeckovýskumnej práci a bohatých pedagogických povinnostiach začali sa jednotliví učitelia už od r. 1923 intenzívne podielať na osobitnej prednáškovej činnosť v rámci Extenzie Univerzity Komenského. Vlastné stanovy charakterizujú Extenziu ako: "lidovýchovnou instituci University Komenského v Bratislavě, která pečuje o lidové přednášky nezahrnuté v úředních seznamech universitních čtení, za tím účelem, aby se povzneslo vědecké vzdělání těch vrstev, jimž akademická studia přístupná nejsou" . Išlo teda o organizovanú kultúrnu, vzdelávaciu a osvetovú prácu medzi širšími mimouniverzitnými vrstvami v Bratislave i v ostatných slovenských mestách, ktorej cieľom bolo vyvolávať záujem o vedeckú prácu, obohacovať a dopĺňať vedomosti širokého okruhu obyvateľstva. Táto činnosť napomáhala aj nadväzovanie a utužovanie osobných kontaktov učiteľov univerzity s ostatnou slovenskou inteligenciou mimo Bratislavy. Extenzné prednášky sa konali aj vo Viedni s cieľom pozdvihnúť národné povedomie tamojších Čechov a Slovákov.

Prednášková činnosť v rámci Extenzie bola rozsiahla. Tak napr. r. 1924 odznelo 96 dvojhodinových prednášok, z toho 72 v Bratislave a 24 mimo nej, okrem toho cyklus 66 prednášok v rámci kurzov pre dôstojníkov - vojenských osvetových referentov. Prednášky sa najmä vo vidieckych mestách stretali s veľkým ohlasom. Konali sa v divadelných sálach, veľkých kinách alebo vo dvoranách župných domov či radníc. Účasť 300-400 osôb nebola zriedkavosťou. Ako sa môžeme dočítať v správe o Extenzii, veľký význam sa pripisoval aj priateľským rozhovorom s predstaviteľmi miestnej inteligencie, ktoré na prednášky spravidla nadväzovali (12).

Na tejto činnosti sa najviac podieľali práve učitelia našej fakulty. Z 219 extenzných prednášok, ktoré odzneli od marca 1923 do septembra 1924, uskutočnila naša fakulta 172.

Extenzná činnosť našich učiteľov sa realizovala takmer dve desaťročia, neskôr už nie tak intenzívne. Posledný údaj o nej nachádzame v zápisnici profesorského zboru Filozofickej fakulty z r. 1941.

Táto rozsiahla a intenzívna práca prvých učiteľov fakulty mala nedozierny vplyv predovšetkým na vlastných študentov. Vychovali prvú silnú generáciu slovenských stredoškolských učiteľov, prvých profesionálnych vedeckých pracovníkov v

spoločenskovedných disciplínach, početných publicistov, literárnych kritikov, kultúrnych, osvetových a politických pracovníkov.

V školskom roku 1940/41 - v období Slovenského štátu - vyšiel nový univerzitný zákon. Komenského univerzita sa oficiálne premenovala na Slovenskú univerzitu. Život na našej fakulte sa prudko zmenil. Už plný rok tu nepôsobili českí profesori - väčšina z nich bola dekrétom Ministerstva školstva prepustená. Ďalší - takmer všetci - opustili fakultu postupne. Silná orientácia na Nemecko, antisemitizmus, ako aj celková fašizácia politického režimu zasiali do života fakulty mnoho negatívneho. Hoci sa prevažná väčšina profesorov k celkovej politickej situácii správala indiferentne a politicky sa neangažovala, a hoci aj v postupnom procese triedenia síl mnohí z profesorov zotrvali na zaužívaných predstavách o nadstranickosti a apolitickosti vedy, predsa sa zjavila vzájomná nedôvera, malicherné osočovania, nedosatatok korektnosti, samoľúbosť. Tieto neduhy, také príznačné pre malé pomery, veľmi pribrzdili dovtedajší sľubný rozvoj fakulty (8).

Tak ako na celú spoločnosť aj na našu fakultu doliehal tlak požiadavky úzko spolupracovať s Nemcami. Rovnako ťažko doliehali na ňu aj priame dôsledky vojny. Žatevné práce študentov v Nemecku, budovanie protileteckých krytov, poplachy, branná povinnosť a nakoniec nútené opevňovacie práce, to všetko narúšalo pedagogický proces i vedeckú prácu. Osobitnú kapitolu v dejinách univerzity predstavuje odboj vysokoškolákov a zvlášť ich účasť v Slovenskom národnom povstaní. Je známe, že Povstanie vypuklo počas prázdnin a že do partizánskych oddielov i do radov l. československej armády na Slovensku vstupovali študenti v miestach svojho bydliska. Mnohí z nich po oslobodení dokončili štúdium, odišli z Bratislavy a fakulta sa o ich účasti a činnosti v odboji nikdy nedozvedela. Z tohto dôvodu nemáme úplný obraz o účasti a obetiach našich študentov v protifašistickom odboji.

V prvých rokoch po oslobodení si život na fakulte navonok ponechal všetky dovtedajšie zvyklosti. Vládol na nej duch predvojnovej vysokej školy. Chod fakulty naďalej riadil dekan s prodekanom. Profesorské zbory, ktorých členmi boli všetci profesori a dvaja zástupcovia docentov, sa naďalej bránili zastúpeniu ostatných zložiek v týchto vrcholných orgánoch fakulty. Napriek tomu bola vťahovaná do víru politických udalostí stále viac a viac. Po februári 1948 dochádza k podstatným zmenám v charaktere univerzity i jej jednotlivých fakúlt. Mení sa ich profil, obsah

vzdelávania i vnútorná štruktúra - všetko v duchu zásad novej socialistickej školy. Začala sa príprava marxisticko-leninskej inteligencie. Nový vysokoškolský zákon z r. 1950 znamenal zrušenie nezávislosti a samosprávy vysokoškolskej obce a nastolil prísne centralistické riadenie. Formálne uskutočňovali toto riadenie štátne orgány, no rozhodovanie mali prakticky v rukách orgány stranícke (13).

Roky totality boli skutočne veľmi komplikované. Avšak tradícia akademických slobôd, odborná profesionalita nových i ďalších mladých učiteľov, zanietenosť za pestovanie národnej vedy a kultúry pomohli prekonať naozaj neľahké tlaky. Napriek všetkým škodám, ktoré vysokoškolskému štúdiu u nás spôsobila strata demokratických práv učiteľov i študentov a ich nesloboda pri vedeckej práci, pedagogickom pôsobení i štúdiu, nemožno toto obdobie celkom zatracovať. Na fakulte sa vyriešilo veľké množstvo významných vedeckých úloh. Počas spomenutých 40 rokov vychovala fakulta veľký počet špičkových vedeckých pracovníkov. Od oslobodenia sa fakulta rozrástla o mnohé ďalšie katedry. Mnohonásobne vzrástol aj počet študentov a učiteľov (8).

*

Významným medzníkom v živote fakulty bol rok 1989. Je nesporné, že základným výdobytkom novembrovej revolúcie sú slobody vedeckého bádania a výučby ako základného predpokladu prudko sa rozširujúcich kontaktov so svetom, ktoré tak pre učiteľov ako aj pre študentov znamenajú podstatnú zmenu situácie v porovnaní s minulosťou. Fakulta za najdôležitejšie pokladá rozvíjanie a prehlbovanie akademických slobôd ako významnej zložky pluralitnej demokracie vôbec; pochopenie vedeckej a pedagogickej práce ako priestoru, na ktorom sa pestuje humanita, tolerancia, vedomie zodpovednosti za slobodu iných ako záruky slobody vlastnej. Každým rokom vzrastá výmena študentov so zahraničím; stále väčší počet našich študentov sa zúčastňuje na dlhodobých pobytoch v cudzine; početní naši študenti využívajú na zvyšovanie svojho vzdelania ponuky významných nadácií. Veľmi významným medzníkom v našom vzdelávacom procese je zavedenie kreditového systému, ktorým sa veľkou mierou približujeme k systému zahraničných univerzít.

Sme presvedčení, že vzhľadom na komplex vied rovíjaných na našej fakulte (vedy filozofické, filologické, historické, politologické a sociálne, psychologické,

pedagogické, vedy o umení, knihovníctvo a vedecké informácie, žurnalistika) má Filozofická fakulta UK ako vysokoškolské pracovisko výrazný podiel na kreovaní intelektuálneho života našej spoločnosti.

V tomto svojom krátkom príspevku je isto veľmi markantne vidieť, že som sa najviac venoval vzniku a počiatočnému rozvoju našej univerzity i fakulty. Viedlo ma k tomu jednak okrúhle 80. výročie jej trvania a jednak môj osobný poznatok, podľa ktorého samotný spôsob zrodu tejto univerzity i fakulty, a najmä dynamický nástup zakladateľskej generácie jej učiteľov, predstavujú udalosti doslova fascinujúce. Úprimne ľutujem, že atmosféru prvých rokov fungovania univerzity i filozofickej fakulty som nedokázal dostatočne verne pretlmočiť.

Jozef Novák

l. Archív Univerzity Komenského v Bratislave. Organizačné písomnosti 1918-1951, K 1.

2. Banská Štiavnica. Zost.: Grega, V. - Vozár, J. Banská Bystrica, Stredoslov. vydavateľstvo 1964, s. 332-330.

3. Beniak, M. - Tichý, M.: Dejiny Lekárskej fakulty Univerzity Komenského. I. časť. Bratislava, UK 1992.

4. Dejiny Trnavy. Zost.: Šimončič, J. - Watzka, J. Bratislava, Obzor 1988, s. 116-120.

5. Hrnčiar, P.: 75 rokov Univerzity Komenského. Naša univerzita, 40, 1994, č. 10, s. 1-2.

6. Moravec, R.: Z dejín chirurgie na Slovensku. Bratislava, Pramene 1990, s. 58.

7. Novák, J.: Rodové erby na Slovensku I. Kubínyiho zbierka pečatí. Martin, Osveta 1980, s. 258-259.

8. Novák, J. - Sopušková, A.: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. Facultas Philosophica Universitatis Comenianae Bratislavensis. Martin, Osveta 1987, s. 24-27, 42-43.

9. Novák, J.: 75. výročie vzniku Univerzity Komenského. In: Univerzita Komenského a vysokoškolská edukácia. Minulosť, prítomnosť, budúcnosť. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej v dňoch 21. a 22. novembra

1994 v Bratislave pri príležitosti založenia Univerzity Komenského. Bratislava, UK 1995, s. 5-14.

10. Pedagogická encyklopédia I-II. Bratislava, SAV 1984-1985.

11. Tibenský, J.: Dejiny vedy a techniky na Slovensku. Martin 1979.

12. Weingart, M.: Extense University Komenského. Ročenka University Komenského za první pětiletí 1919-1924. Bratislava 1925, s. 211-221.

13. Žatkuliak, J. - Hrnko, A.: Univerzita Komenského na rozhraní 5O. a 60. rokov. Historický časopis, 32, 1984, s. 593-619.

Pavol Žigo

Osemdesiat rokov slovakistiky na Filozofickej fakulte UK*

V prvom roku dvadsiateho prvého storočia si slovakistika na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského pripomína niekoľko okrúhlych jubileí. Prvým z nich je osemdesiat rokov od začatia výučby slovakistických disciplín v rámci vtedajšieho Slovanského seminára. Druhé, v minulosti menej spomínané jubileum súvisí so začlenením bratislavskej univerzitnej slovakistiky a slavistiky do skupiny letných seminárov jazyka a kultúry: v r. 2001 uplynulo 40 rokov odvtedy, ako sa v rámci pražskej *Letnej školy slovanských studií* , ktorú organizovala Karlova univerzita, konal na Filozofickej fakulte UK v Bratislave po prvýkrát týždeň slovenského jazyka a kultúry (1961). Toto podujatie spred štyridsiatich rokov bolo východiskom neskoršieho založenia samostatného letného seminára slovenského jazyka a kultúry – *Studia Academica Slovaca* (pozri príspevok J. Mlacka v tomto zborníku). Posledným - polookrúhlym jubileom je 35. výročie vzniku samostatných slovakistických katedier: Katedry slovenského jazyka a Katedry slovenskej literatúry, ktoré vznikli rozčlenením pôvodného spoločného pracoviska – Katedry slovenského jazyka, slovenskej literatúry a literárnej vedy (1966).

Našimi riadkami chceme pohľadom na históriu konkrétneho odboru nadviazať na predchádzajúce práce o dejinách Filozofickej fakulty UK a slavistiky na FF UK (pozri Á. Paulinyi, 1969, E. Paulínyiová, 1969, J. Mátej, 1972, J. Novák, A. Sopušková, 1986). Uvedomujeme si, že z priestorových dôvodov nemožno uviesť všetky detailné vývinové zmeny. Nemožno však zabudnúť, že okrem základných slovakistických disciplín tvorili súčasť štúdia dnešného odboru *Slovenský jazyk a literatúra* aj bohemistické a slavistické disciplíny. Najvýraznejšie sa táto tendencia prejavovala v medzivojnovom období. Rozvoju bohemistiky, slavistiky a rusistiky na Filozofickej fakulte UK venovali osobitnú pozornosť Z. Beran (1980), Š. Ondruš (1981), J. Svetlík a G. Baláž (1981), Š. Švagrovský (1992), podrobnejšie informácie o rozvoji týchto odborov na FF UK boli nedávno spracované v osobitných publikáciách *Slavistika na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave* (1993) a *Štúdium slovanských filológií na Filozofickej fakulte UK v Bratislave* (1996). Rozvoj slovakistiky na Filozofickej fakulte zhodnotil r. 1977 E. Pauliny (pozri Pauliny 1981) a čiastočne J. Števček (1981). Na ich príspevky chceme nadviazať aj týmito riadkami.

Začiatok slovakistických štúdií na Filozofickej fakulte UK sa odvíja od zriadenia Univerzity Komenského zákonom č. 375 Zb. z 27. júna 1919, resp. od prvého zasadnutia profesorského zboru Filozofickej fakulty UK, ktoré bolo 23. septembra 1921. Za prvých profesorov fakulty boli po založení Univerzity Komenského vymenovaní: Dr. Jozef Hanuš (1862-1941, odbor dejiny českej literatúry), Dr. Jozef Škultéty (1853-1948, profesor reči a literatúry

československej[1]), Dr. Miloš Weingart (1890-1939, profesor slovanskej filológie, na FF UK prišiel z Karlovej univerzity), Dr. Albert Pražák (1880-1956, novšia česká a slovenská literatúra, predtým pôsobil v Prahe), Dr. Dobroslav Orel (1870-1942, hudobná veda), Dr. Jan Heidler (1863-1923, všeobecné novoveké dejiny) a Dr. Karel Chotek (1881-1967, všeobecný národopis). Dekrét profesora cirkevných dejín dostal aj Dr. Ján Kvačala (1862-1934), ktorý však toto miesto neprijal. Ďalší profesor fakulty Dr. Milan Hodža (1878-1944) prednášky z novovekých slovanských dejín nekonal. Ťažiskom univerzitného štúdia na Filozofickej fakulte UK sa od prvého akademického roka, ktorý sa začal 23. septembra 1921, stali filologické odbory: slovanská, česká a slovenská filológia, osobitne sa študovala československá literatúra. Okrem nich sa v prvom akademickom roku prednášali československé a všeobecné dejiny, národopis a hudobná veda. V Sozname prednášok pre zimný beh 1921-22 na filozofickej fakulte univerzity KOMENSKÉHO[2] sa na predmet nášho výskumu vzťahujú tieto disciplíny:

Riad. prof. Dr. Josef Hanuš: *Od Bielej Hory k obrodeniu I. Literatúra českých exulantov so zvláštnym zreteľom na Komenského.* 5 hod. týždenne. *Seminár pre českú literatúru: Úvod do liter. historie a výklad Komenského Labyrintu*. 2 hod. týždenne.

Riad. prof. Dr. Albert Pražák: *Dejiny českej i slovenskej literatúry od roku 1848.* 3 hod. *Vývin spisovnej slovenčiny po stránke literárno-historickej*. 2 hod. *Seminárne cvičenia: Úvod do diela Hviezdoslavovho. Cvičenia na Hviezdoslavových textoch*. 2 hod.

Riad. prof. Dr. Jozef Škultéty: *Osudy Slovenska a slovenskej reči po páde veľkomoravskej ríše.* 5 hod. *Seminárne cvičenia*. 2 hod.

Riad. prof. Dr. Miloš Weingart: *Hláskoslovie starého cirkevno-slovanského jazyka*. 3 hod. *Slovanská filologia, jej podstata, dejiny, problémy a methody*. 2 hod. Seminárne cvičenia: *Čítanie a výklad staroslovanskej legendy o Methodovi. Cvičenia písomné i ústné*. 2 hod.

Prvá prednáška prof. Dr. Jozefa Škultétyho bola 10. novembra 1921 a začala sa slovami: *O Slovákoch, o slovenskej minulosti, slovenskej reči a literatúre mám možnosť po slovensky hovoriť z katedry univerzitnej. Aké nové veci...* Celý text prednášky bol uverejnený v Slovenských pohľadoch (38, 1922, s. 65).

V letnom semestri, ktorý (v pôvodnej terminológii sa označoval ako letný beh) 1921-22[3] sa

---

1 Text príspevku je spracovaný podľa archívnych prameňov a nie sú v ňom použité neoverené údaje ani osobné spomienky. Uvádzame v ňom len najdôležitejšie informácie o rozvoji slovakistiky, o učiteľoch, ktorí boli na FF UK v stálom pracovnom pomere a o ich najvýznamnejších vedeckých dielach. Z priestorových dôvodov neuvádzame ich pôsobenie na iných pracoviskách a v zahraničí.

[1] Pojmy *československá literatúra, československý jazyk* sa v medzivojnovom období používali v súlade s vtedajšou oficiálnou definíciou, podľa ktorej žil v spoločnom štáte jeden národ – československý - s jedným – československým jazykom fungujúcim v dvoch variantoch: českom, používanom na území Čiech, slovenský variant, sa používal na území Slovenska.

2 S ohľadom na dokumentárny charakter archiválií uvádzame pôvodné grafické podoby titulných listov, názvy ústavov, pomenovania vedeckých hodností a disciplín.

3 Z priestorových dôvodov nemôžeme uviesť úplný prehľad disciplín v jednotlivých ročníkoch. Na ilustráciu vyberáme prehľad prvého akademického roka a niektoré ročníky, ktoré odrážajú zmeny v štruktúre prednášaných disciplín.

uvádzajú tieto prednášky:

Riad. prof. Dr. Jozef Hanuš: *Od Bielej Hory k obrodeniu. II. Literatúra českej a slovenskej protireformácie.* 5 hod. týždenne. *Seminár pre českú literatúru*. 2 hod. týždenne.

Riad. prof. Dr. Albert Pražák: *Dejiny českej a slovenskej literatúry od r. 1848*. (*Pokračovanie*). 3 hod.

Riad. prof. Dr. Jozef Škultéty: *Osud Slovenska a slovenskej reči*. (*Pokračovanie*). 5. hod. týždenne. *Seminárne cvičenia*. 2 hod.

Riad prof. Dr. Miloš Weingart: *Hláskoslovie starého cirk. slov. jazyka*. (*Dokončenie*). 2 hod. *Problémy a methody slovanskej filologie* (*Dokončenie*). 3 hod. *Seminárne cvičenia*. 2 hod.

Postupným budovaním odborov prednášky a semináre v akademickom roku 1922-23 nadväzovali na predchádzajúci akademický rok:

Riad. prof. Dr. Jozef Hanuš: *Československé obrodenie kultúrne a národné a jeho literatúra.* 3 hod. týždenne. *Seminár pre českú literatúru: Čítanie a výklad prvých básnických sbierok. Referáty o nových spisoch. Seminárne práce a ich posudky*. 2 hod. týždenne.

Riad. prof. Dr. Albert Pražák: *Päťdesiate a šesťdesiate roky na Slovensku*. 3 hod. týždenne. *Južné a východné Čechy v novom českom románe*. 1 hod. týždenne. *Spisovná slovenčina v XX. stol*. 1 hod. týždenne. Seminár: *Cvičenia na textoch J. M. Hurbanových a Kalinčákových. Písomné práce. Výklad o niektorých otázkach z lit. histor. methodiky. Referáty. Lit. novinky.* 2 hodiny týždenne.

Riad. prof. Dr. Jozef Škultéty: *Slovenská reč do Bernoláka i od Bernoláka*. 3 hodiny týždenne. *Slovenská literatúra do Bernoláka.* 2 hod. týždenne. Seminár: *Čítanie a vykladanie Jána Hollého i niektorých spisov z doby Antona Bernoláka. Seminárne práce a ich posúdenie.* 2 hodiny týždenne.

Riad. prof. Dr. Miloš Weingart: *Staročeská legenda o sv. Katerine*. 3 hodiny týždenne. *Prehľad a problémy praslovanského časovania*. 2 hodiny týždenne. *Kapitoly zo štúdia slovenčiny* (*publikum*). 1 hodina týždenne. *Seminárne cvičenia: Interpretácia dialektických textov východoslovenských, vybraných z Czamblovej Slovenskej reči. Referáty o novinkách. Písomné práce*. 2 hodiny týždenne.

V rámci lektorátov sa v tomto akademickom roku uvádza:

lektor B. Haluzický: *Výklad o slovenskom jazyku pre začiatočníkov*. Pokračovanie bezplatné. 2 hodiny týždenne. *Výklad o slovenskom jazyku pre pokročilých*. Pokračovanie bezplatné. 2 hodiny.

lektor Dr. Wollman*: Kurz jazyka českého pre začiatočníkov*. 2 hodiny týždenne. Bezplatné. *Kurz jazyka českého pre pokročilých* 2 hodiny týždenne. Bezplatné.

Medzi vedeckými ústavmi sa v tomto akademickom roku uvádza Seminár pre slovanskú filológiu, ktorý mal oddelenia:

Oddelenie pre cirkevnú slovančinu a slovanský jazykozpyt: Riaditeľ prof. PhDr. Miloš Weingart.

Oddelenie pre reč a literatúru slovenskú: Riaditeľ prof. PhDr. Jozef Škultéty.

Oddelenie pre dejiny českej literatúry: Riaditeľ prof. PhDr. Jozef Hanuš

Oddelenie pre novú českú literatúru a pre literatúru slovenskú: Riaditeľ prof. PhDr. Albert Pražák.

Okrem týchto vedeckých ústavov bol na Filozofickej fakulte UK historický seminár (riaditeľom bol prof. PhDr. Ján Heidler), Seminár pre obecný národopis (riaditeľ prof. PhDr. Karol Chotek), Seminár pre hudobnú vedu (riaditeľ prof. PhDr. Dobroslav Orel), Seminár pre filozofiu

(riaditeľ prof. PhDr. Bohuslav Tomsa), Seminár pre pädagogiku (riaditeľ prof. PhDr. Otakar Chlup), Seminár a proseminár pre germánsku filologiu (riaditeľ prof. PhDr. Ján Krejčí), Proseminár pre klassickú filologiu (odd. latinské a grécke): Riaditeľ: S[4]. doc. Dr. Ant. Kolář. V akademickom roku 1923-24 pribudli v Seminári pre slovanskú filológiu 2 oddelenia: Oddelenie pre ruskú reč a literatúru, jeho riaditeľom bol prof. A. V. Pogorielov, ktorý v rozsahu 2 hodín týždenne viedol seminárne cvičenia z ruského jazyka i písomníctva, riaditeľom Oddelenia pre slovanské tradície a slovanské literatúry bol s[4]. doc. Dr. Frank Wollman, ktorý v rozsahu 2 hodín týždenne *viedol Seminárne cvičenia, Čítanie a výklad vynikajúcich diel srbochorvátskej dramatiky*. V letnom semestri tohto akademického roka prišiel na FF UK prednášať po pôsobení v Prahe (1919) a Cambridgi (1920-1920) prof. Dr. Jozef Baudiš, člen Kráľovskej írskej akadémie v Dubline (1913), člen Britskej filologickej spoločnosti (1918), ktorý v rozsahu 5 hodín týždenne prednášal *Úvod do srovnávací mluvnice* (postupne preorientoval svoje prednášky na klasickú filológiu a germanistiku). Od 1. októbra 1924 odišiel na dôchodok prof. Dr. J. Škultéty. Po jeho odchode z Filozofickej fakulty UK sa rozvoj slovakistiky na tomto pracovisku spomalil. Príčinou bol zánik Oddelenia pre reč a literatúru slovenskú (riaditeľom bol prof. Dr. Škultéty), namiesto ktorého v akademickom roku 1924-25 vzniklo Oddelenie pre jazyk československý. Jeho riaditeľom sa stal prof. Dr. M. Weingart. Dôraz na samostatnosť a svojbytnosť slovenčiny sa postupne oslaboval a posilnila sa myšlienka o jednotnom československom národe a československom jazyku. Zo strany vedenia fakulty nebola snaha posilniť vedeckú komunitu fakulty orientovanú na národný jazyk a posilňovala sa idea československej národnej jednoty. V letnom semestri 1926-27 pribudla v študijných programoch disciplína *Československé časovanie*, ktorú v rozsahu 5 hodín týždenne po príchode z Karlovej Univerzity vyučoval Dr. František Ryšánek. K tejto disciplíne bol aj dvojhodinový seminár *Čítanie a výklad textov staročeských, písomné práce, referáty*.

V *Sozname prednášok, ktoré sa budú konať na Universite Komenského v zimnom semestre štúd. r. 1927-1928* (s. 25) sa v rámci Seminára pre slovanskú filologiu uvádza *Praktické oddelenie pre jazyk český*, ktorého riaditeľom sa stal lektor Dr. Václav Vážný ("prof. reálky v Bratislave"). Súčasťou seminára boli oddelenia pre český, ruský a bulharský jazyk (v Praktickom oddelení pre jazyk český viedol Dr. V. Vážný pre študentov 1.-4. semestra v rozsahu 2 hodín *Praktické cvičenia seminárné z jazyka českého I.*, v tom istom oddelení sa v rozsahu 2 hodín konali *Praktické cvičenia seminárné z jazyka českého II*. pre študentov 3.-6. semestra). Okrem praktických oddelení pri seminároch viedol lektor B. Haluzický *Cvičenia v jazyku slovenskom pre začiatočníkov* (2. hod.) a *Cvičenia v jazyku slovenskom pre pokročilých* (2 hod.). Prvým riaditeľom oddelenia československého jazyka, ktoré vzniklo r. 1924, bol do r. 1926 prof. M. Weingart (1890-1939), v r.

---

4 = suplujúci

1926-27 ho viedol prof. F. Ryšánek (1877-1969). Okrem pedagogickej a organizátorskej činnosti sa v dvadstiatych rokoch na univerzitnej pôde skonštituovali aj základy vedeckého výskumu. Na rozvoj spoločenských vied malo pozitívny vplyv založenie *Učenej spoločnosti Šafaříkovej* (1926), v ktorej sa organizoval spoločenskovedne orientovaný vedecký výskum. Výsledkom práce členov *Spoločnosti* boli fundamentálne historicky a archeologicky orientované diela zamerané na dejiny Slovenska (J. Eisner, Š. Janšák, V. Mencl, V. Ondrouch, B. Varsik, pozri J. Mátej, 1972, s. 31), ale aj vydanie známeho Štúrovho diela *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft - Slovanstvo a svět budoucnosti* (1931). Významným literárnohistorickým dielom z prostredia *Učenej spoločnosti Šafaříkovej* sa stala neskoršia monografia M. Pišúta (1908-1984) *Počiatky básnickej školy Štúrovej* (1938), ale aj jeho skoršie štúdie *Slovenská lyrika po Kraskovi* (1931), *Formalizmus a štrukturalizmus* (1933), *Vedecké myslenie a slovenský život* (1935). Významnou súčasťou prezentácie vedy na Filozofickej fakulte UK sa stal *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského* (red. M. Weingart), v ktorom sa v r. 1922-1931publikovali vedecké štúdie, kritické a bibliografické príspevky a prehľadné správy o vedeckých podujatiach na fakulte. Dôležitou súčasťou vedeckého života na fakulte boli aj *Spisy Filozofickej fakulty UK*, ktoré vychádzali v spolupráci s *Učenou spoločnosťou Šafaříkovou.* Ešte v polovici dvadsiatych rokov sa profesorský zbor Filozofickej fakulty UK snažil získať prázdninové štipendiá na podporu nadaných študentov. Tieto štipendiá mali stimulovať ich samostatnú vedeckú prácu a stali sa východiskom neskorších vedeckých spisov, ktoré napr. v slovakistike vyústili do rozsiahlej monografie J. Stanislava *Liptovské nárečia* (1932). V tom čase boli na celej fakulte len štyria asistenti, z toho jeden v slovanskom seminári, jeden pre porovnávaciu jazykovedu a modernú filológiu (po jednom ešte v historickom seminári a vo filozofickom seminári). Podľa Soznamu osôb a ústavov ... podľa stavu na zažiatku štud. roku 1937-38 sa vtedajší Seminár slovanskej filologie členil na Oddelenie pre slovanský srovnávací jazykospyt a staroslovienčinu (Riaditeľ: prof. PhDr. Ján Stanislav), Oddelenie jazyka československého (Riaditeľ: prof. PhDr. František Ryšánek, prof. PhDr.Václav Vážný), Oddelenie pre dejiny československej literatúry (Riaditeľ: prof. PhDr. Ján Vilikovský), Oddelenie pre slovanské tradície a slovanské literatúry (Riaditeľ: Supl[5]. prof. PhDr. František Wollman), Oddelenie pre ruskú reč a literatúru (Riaditeľ: sml.[6] prof. Dr. Valerij Pogorielov, Asistent: Eugen Pauliny). Riaditeľom skušobnej komisie pre učiteľstvo na stredných školách v r. 1935-38 bol prof. PhDr. V. Chaloupecký, jeho zástupcom bol prof. PhDr. Antonín Kolář, "examinátormi" boli: pre jazyk československý ako predmet odborný (tiež pri skúškach nostrifikačných): prof. PhDr. J. Hanuš, prof. PhDr. F. Ryšánek, mimoriadny prof. PhDr. V. Vážný, mimoriadny prof. PhDr. J. Vilikovský, pre jazyk československý ako vyučovací: mimoriadny prof. PhDr. V. Vážný, pre jazyk

5 suplujúci
6 zmluvný

ruský a pre jazyk podkarpatoruský ako vyučovací zmluvný profesor V. A. Pogorielov.

V akademickom roku 1937-38 sú zaujímavé údaje nielen z hľadiska študovaných odborov, ale aj z hľadiska počtu zapísaných študentov, ktorí absolvovali prednášky a semináre u jednotlivých vyučujúcich:

Mr[7]. prof. Dr. Stanislav: *Staroslovienske skloňovanie*. 2 hod. - 167 študentov
Praslovanské hláskoslovie. II. 3 hod. - 104 študentov
Mr. prof. Dr. Vilikovský: *Staršia literatúra československá*. 4 hod. - 120 študentov
Úvod do štúdia československej literatúry. 1 hod. - 119 študentov
Mr. prof. Dr. Vážný: *Z dejín spisovnej slovenčiny*. 1 hod. - 179 študentov
Československé nárečia. *Časť* II. 2 hod. Pre poslucháčov III.-VII. semestra – 140 študentov
Základy československej fonetiky. 2 hod. Pre poslucháčov I.-III. semestra – 168 študentov
Supl. prof. Dr. Wollman (z Masarykovej univ v Brne): *Nová literatúra srbochorvátska*. 3 hod. – 10 študentov
Sml. prof. Dr. Pogorělov: *Z dejín ruskej literatúry XIX. storočia*. 2 hod. – 12 študentov
Z dejín maloruskej literatúry. 1 hod. 7 študentov
Ruská dialektológia. 2 hod. 9 študentov

V seminári slovanskej filológie bola štruktúra disciplín v jednotlivých oddeleniach takáto:
Oddelenie pre slovanský srovnávací jazykospyt a staroslovienčinu:
Mr. prof. Dr. Stanislav: - *Seminárne cvičenia z jazyka staroslovienskeho a zo slovanského srovnávacieho jazykospytu*. I. oddelenie. (pre I. sem.) *Interpretácia stslov. textov. Základy slovanského srovnávacieho jazykospytu. Lingvistická propedeutika. Písomné práce*. 2 hod.
- *Seminárne cvičenia z jazyka staroslovienskeho a zo slovanského srovnávacieho jazykospytu*. II. oddelenie (pre III. a vyššie semestre): *Cvičenia staroslovienske, praslovanské a srovnávacie slovanské. Referáty o slavistických novinkách*. 2 hod.

Oddelenie jazyka československého:
Mr. prof. Dr. Vážný: *Seminárne cvičenia. Čítanie a interpretácia vybraných textov dialektických . Referáty a diskúsie o novších prácach z oboru dialektologie a našich spis. jazykov.* 2 hod.
Seminár pre jazyk československý – oddelenie staročeské. 2 hod.

Oddelenie dejín československej literatúry:
Mr. prof. Dr. Vilikovský: *Seminár pre staršiu literatúru čsl. Čítanie vybraných textov, referáty, písomné práce.* 2 hod. Pre poslucháčov V:-VIII. semestra.
Seminár pre novšiu literatúru čsl. Čítanie vybraných textov, referáty a písomné práce. Pre poslucháčov I.-IV. semestra.

Oddelenie pre slovanské tradície a slovanské kultúry:
Supl. r[8]. prof. Dr. Wollman (z Masarykovej univ. v Brne): *Strukturalizmus v literárnej vede u Slovanov. Četba a výklad diel*. 2 hod.

Oddelenie pre ruskú reč a literatúru:

---

7 mimoriadny, neskôr sa používala skratka *Mim.*
8 riadny

Sml. prof. Dr. Pogorielov: *Seminárne cvičenia z ruskej reči a literatúry*. 2 hod.

Štruktúru prednášaných odborov a disciplín rušivo ovplyvnil zákaz pôsobenia českých profesorov na fakulte. Zo zoznamu prednášok na r. 1938-39 sú v odbore *Slovanská filológia* vyčiarknuté: 1. prednášky R. prof. Dr. Ryšánka *Historická mluvnica II: Československý konsonantizmus.* 4 hod. (Pre poslucháčov I.-VIII. semestra), jeho *Vybrané kapitoly z literatúry československej (staročeskej)*, 2. prednášky Mr. prof. Dr. Vážneho *Úvod do štúdia československej jazykovedy*. 1 hod. (Pre poslucháčov I.-III. semestra), jeho *Základy československej fonologie* 2 hod. (pre poslucháčov I.-VII. semestra, *Československé nárečia. Časť V. Nárečia stredného Slovenska.* 2 hod. (Pre poslucháčov III.-VII. semestra). Namiesto týchto disciplín sú do zoznamu pripísané disciplíny, za ktoré bol zodpovedný Mr. prof. Dr. Stanislav: 1. *Slovanské a československé historické hláskoslovie*. 2 hod., *Územie slov. jazyka*. 1 hod., *Semin. cvič. staroslov. a staročes*. 2 hod. (Okrem nich prednášal v nadväznosti na predchádzajúce akademické roky aj *Staroslovienske časovanie*. 3 hod. (pre poslucháčov I.-III. semestra) a *Slovanské srovnávacie hláskoslovie*. 2 hod.) a v r. 1940-41 vyučoval pre študentov Fakulty katolíckej bohosloveckej v rámci pomocných náuk teologických *Úvod, čítanie a vysvetľovanie staroslovienskeho evanjelia*. 1 hod. V letnom semestri r. 1938-39 pribudli v rámci slovakistického štúdia prednášky Supl. doc. Dr. Ľ. Nováka *Slovenské historické hláskoslovie.* 3 hod. (zapísaných bolo 159 študentov) a *Vývin slovenskej fonologie* (zapísaných 68 študentov). Supl. doc. Dr. M. Pišút začal v tomto semestri prednášať disciplínu *Vznik a povaha slovenského literárneho romantizmu*. 2 hod., (zapísaných 135 študentov), supl. doc. Dr. A. Mráz prednášal *Slovenský literárny realizmus*. 3 hod. (zapísaných 240 študentov). V porovnaní s disciplínami, ktoré sa tradične študovali v predchádzajúcich ročníkoch, pribudli v Oddelení pre slovanský porovnávací jazykospyt a staroslovienčinu (v Oddelení pre slovenskú jazykovedu) pod vedením supl. doc. Dr. Nováka *Seminárne cvičenia z jazyka slovenského. Referáty a diskusie o novších publikáciách, týkajúcich sa slovenskej jazykovedy. Písomné práce.* 2 hod. (pre 102 študentov), v Oddelení dejín českej a slovenskej literatúry supl. doc. Dr. Mráz viedol *Seminárne cvičenie. Lit. teorie slovenského realizmu, rozbor lit. hist. prác a knižných noviniek*. 2 hod. (157 študentov).

V akademickom roku 1939-40 bol Seminár slovenskej filológie personálne obsadený takto: riaditeľ: prof. PhDr. Ján Stanislav, viedol súčasne aj Oddelenie pre slovanský a porovnávací jazykospyt a staroslovienčinu, Oddelenie jazyka slovenského a dejín slovenskej literatúry tvorili prof. PhDr. Ľudovít Novák a prof. PhDr. Andrej Mráz. Riaditeľom Oddelenia pre slovanské tradície a slovanské literatúry bol Supl. prof. Dr. František Wollman, riaditeľom Oddelenia pre ruskú reč a literatúru bol Sml. prof. Dr. Valerij Pogorielov. Asistentom celého seminára boli PhDr. Jozef Ambruš, vedeckými pomocnými silami Ján Brezina, Ján Frlička, Galina Dronovová a Mária Molnárová. Supl. doc. Dr. M. Pišút bol zodpovedný za disciplíny *Povojnová poezia*. 3 hod. (167

študentov*), Seminárne cvičenia z českej literatúry*. 2 hod. (14 študentov) a *Hlavné smery a útvary čes. literat*. 3 hod. (11 študentov). Medzi lektormi seminára sa v tomto akademickom roku uvádza Jozef Štloc, ktorý vyučoval *Praktické cvičenia z jazyka slovenského pre začiatočníkov*. 2 hod. (164 študentov) *a Praktické cvičenia zo slovenského jazyka pre pokročilých*. 2 hod. (162 študentov). Do skušobnej komisie pre učiteľstvo na stredných školách v r. 1938-1941 bol za jej predsedu vymenovaný prof. Dr.Ján Stanislav, za podpredsedu Dr. Ján Hromádka. Členmi komisie boli: r[9]. univ. prof. PhDr. Ján Stanislav, mr. univ. prof. PhDr. Ľudovít Novák, mr. prof. Dr. Andrej Mráz, PhDr. Henrich Bartek, prof. Belo Letz, krajinský inšpektor, odborný radca MŠANO[10], PhDr. Stanislav Mečiar, ref. Matice slovenskej.

V akademickom roku 1944-45 sa v sámci rozšírenia štúdia slovakistiky uvádza doc. Dr. E. Pauliny, ktorý viedol disciplínu *Slovenské nárečia*. 2 hod., doc. Dr. A. Baník sa uvádza ako vyučujúci pri disciplíne *Bibliografická príprava k dejinám staršej slovenskej literatúry* III. 2 hod. V povojnovom akademickom roku 1946-47 sa na štúdium slovakistiky vzťahovali tieto disciplíny: na porovnávacom základe sa prednášal *Úvod do všeobecného jazykospytu* (Mr. prof. A. V. Isačenko, 3 hod., pre posl. I.-III. semestra). Hlavnými disciplínami, ktoré sa v tomto akademickom roku prednášali, bolo *Staroslovienske časovanie*. 2 hod. (I.-III. semester) a *Praslovanský konsonantizmus*. 2 hod. (I. a III. semester), *Panónski Slovania*. 1 hod. (I-VIII. semester, všetko prednášal prof. Dr. Stanislav). *Stredoslovenské nárečie. Vývin a dnešný stav*. 2 hod. (V.-VII. semester) a *Syntax slovenského spisovného jazyka.* 2 hod. (podľa dohovoru) prednášal prof. Dr. E. Pauliny. Prof. Dr. A. Mráz prednášal *Dejiny slovenskej literatúry*. 5 hod. pre všetkých študentov, Mr. prof. Dr. M. Pišút prednášal disciplíny *Česká próza XIX. storočia* (pre I.-III. semester) a *České rukopisné falzifikáty a poézia štúrovcov*. 2 hod. pre I.-III. semester. Prof. Dr. A. V. Isačenko zabezpečoval prednášky *Fonetika spisovnej ruštiny*. 2 hod. (pre I.-VII. semester), *Časti reči v ruštine* 2 hod. (I.-VIII. semester) a *Slovo o polku Igoreve ako pamiatka feudálnej Rusi*. 2 hod. (pre I.-VIII. semester). K týmto prednáškam sa konali semináre. Prof. Stanislav viedol *Staroslovienský seminár*. I. oddelenie (pre začiatočníkov). *Čítanie a výklad Zografského kódexu.* 2 hod. (pre I. semester) a *Staroslovienský seminár* II. oddelenie (pre pokročilých). *Čítanie Euchológia Sinajského. Referáty a diskusie*. 2 hod. (pre III. semester). Mim. prof. Dr. E. Pauliny: *Seminárne cvičenia zo slovenského jazyka*. 2 hod. (pre I.-V. semester), *Seminárne cvičenia jazyka staršej slovenskej prózy* 2 hod. (pre V.-VII. semester). Prof. Dr. A. Mráz viedol seminár *Literárno-historické práce o slovenskej literatúre* (Rozbory, čítanie, referáty). 2 hod. pre všetkých študentov, Mim. prof. Dr. M. Pišút *viedol Seminárne cvičenia z dejín českej literatúry. Štrukturálny rozbor diel*. 2 hod. a Mim. prof. Dr. A. V. Isačenko viedol *Ruský seminár* I. 2 hod. (pre absolventov štátnej

9 riadny

10 Ministerstvo školstva a národnej osvety

skúšky) a *Ruský seminár*. 2 hod. (pravdepodobne všeobecný). V letnom semestri tohto školského roka sa v osobitných kurzoch venovala pozornosť aj norme a kultúre spisovného jazyka. Mim. prof. E. Pauliny viedol *Seminárne cvičenia zo spisovnej slovenčiny*. 2 hod., v rámci lektorských cvičení Dr. J. Štolc externe viedol *Praktické cvičenia z jazyka slovenského pre začiatočníkov*. 2 hod. (pre I.-IV. semester), *Praktické cvičenia z jazyka slovenského pre pokročilých*. 2 hod. (pre I.-VIII semester) a *Kurz jazykovej správnosti*. 2 hod. (pre I.-VIII. semester).

V letnom semestri akademického roka 1946-47 obnovil (po zákaze činnosti českých profesorov na FF UKv r. 1939) svoje pôsobenie na fakulte Supl. r. prof. Dr. V. Vážný prednáškou *Vybrané kapitoly z historickej mluvnice českej*. 2 hod. a seminárom *Čítanie a výklad vybraných textov staročeských*. 2 hod. Zimným semestrom r. 1948-49 začal Mim. prof. Dr. E. Pauliny prednášať *Slovenskú štylistiku* (3 hod., pokračovala v letnom semstri 1 hodinou), v letnom semestri tohto istého roka sa začali jeho osobitné prednášky *Slovenská fonetika a fonologia* (2 hod). Odborným posilnením štúdia slovakistiky na Filozofickej fakulte bolo aj zriadenie Odboru filologických vied v akademickom roku 1948-49, v rámci ktorého vzniklo osobitné oddelenie Všeobecnej jazykovedy. Viedol ho suplujúci docent. J. Ružička, ktorý v rámci tohto oddelenia prednášal disciplíny *Jazykovedná terminologia*. 1 hod. *Fonologia slova*. 2 hod. *Indueuropská gramatika*. II. časť. K týmto prednáškam sa konal seminár *Morfologická typologia jazykov*. 2 hod. (Soznam prednášok, 1948-49, s. 49).

V r. 1949 došlo k organizačnej zmene: pôvodný Slovanský seminár sa zmenil na Katedru slovenského jazyka a literatúry, jej vedúcim sa stal akademik A. Mráz (po jeho smrti viedol katedru do r. 1966 profesor E. Pauliny). Po zmene názvu katedry sa v Sozname prednášok na r. 1949-50 (s. 48) uvádzajú nové - disciplíny *Úvod do fonetiky* (2 hod. prednášky, 2 hod. seminár, externe vyučoval supl. Dr. Š. Peciar), *Seminárne cvičenia z fonetiky* (2/2, prof. Isačenko, Dr. Peciar), v rámci osobitne vyčlenenej všeobecnej jazykovedy sa uvádza *Úvod do šeobecnej jazykovedy* (prednáška 2 hod, doc. Dr. Ružička) a *Vývin jazyka* (2/2, doc. Dr. Ružička). Vydaním Zákona o vysokých školách č. 58/1950 Zb. sa názvy dovtedajších organizačných zložiek vysokých škôl - seminárov (na iných fakultách aj ústavov a kliník) zmenili na katedry.

Od r. 1951 *Katedra slovenského jazyka a literatúry* pod týmto novým názvom zabezpečovala aj odbornú prípravu študentov v odbore knihovníctvo, ktoré bolo spočiatku subkatedrou (od r. 1952 sa odbor knihovníctvo organizačne začlenil do spoločnej katedry so žurnalistikou, vtedajším "novinárstvom", v r. 1961 sa odčlenila samostatná katedru knihovníctva, v súčasnosti *Katedra knižničnej a informačnej vedy*). Pre odbor knihovníctvo zabazpečovala slovakistická katedra prednášky a semináre zo súčasného slovenského jazyka, staršej aj novšej slovenskej literatúry, českej literatúry, svetovej literatúry a teórie literatúry. Na návrh Štátneho výboru pre vysoké školy schválilo 10. júla 1951 vtedajšie Ministerstvo školstva, vied a umenia pod

č. 98.206/51/51-IV/3 *Učebné plány studia filosoficko-historického a studia filologického*, podľa ktorých sa v učiteľskom štúdiu bohemistiky a slovakistiky predpisovali tieto predmety: *Vznik českého a slovenského národa* (1/14-0)[11], *Cvičenia zo súčasného jazyka* (1/0-2), *Náuka o slove a sémantika* (2/2-2), *Vývin jazyka* (3/2-2), *Vývin a problematika spisovného jazyka* (5,7/2-2), *Úvod do slovanskej jazykovedy* (4,6/2-2), *Slovanská porovnávacia jazykoveda* (6/2-0), *Literatúra od obrodenia* (2/2-2), *Literárny seminár* (3,4,5,6/0-2), *Umelecké majstrovstvo a technika literárneho diela* (4,5,6,7,8/0-2), *Staršia literatúra* (3/2-4), *Seminár z jazyka* (5/0-2), *Výberový jazykový seminár* (7,8/0-2), *Výberový literárny seminár* (7,8/0-2), *Slovanské literatúry* (1,2,3/0,0,2,-2,2,0). V r. 1958 bolo personálne zloženie Katedry slovenského jazyka a literatúry FF UK takéto: vedúcim katedry bol akademik A. Mráz, profesormi katedry boli: akademik A. Mráz, PhDr. E. Pauliny, DrSc., PhDr. M. Pišút, DrSc., PhDr. J. Stanislav, DrSc., docenti katedry: PhDr. Vincent Blanár, CSc., PhDr. Miloš Tomčík, CSc. odborní asistenti: PhDr. R. Krajčovič, CSc., PhDr. P. Ondrus, CSc., PhDr. Š. Ondruš, CSc., PhDr. M. Rúfus, PhDr. A. Urbancová, asistenti: prom. fil. J. Štibraný, prom. fil. J. Marušiak, lektormi Mgr. H. Ivaničková (poľská filológia), PhDr. J. Frýdecký (srbčina a chorvátčina). V rámci organizačných zmien boli v r. 1959 k Filozofickej fakulte UK pričlenené pracoviská Fakulty spoločenských vied Vysokej školy pedagogickej (založená r. 1953, zrušená r. 1959). Na slovakistické pracoviská Filozofickej fakulty UK prišiel pôsobiť jazykovedec M. Darovec a literárny vedec J. Béder. V r. 1964 bolo personálne zloženie katedry takéto: profesori: PhDr. E. Pauliny, DrSc. PhDr. M. Pišút, DrSc., PhDr. J. Stanislav, DrSc., docenti: J. Béder, PhDr. R. Krajčovič, CSc., PhDr. P. Ondrus, CSc., PhDr. Š. Ondruš, CSc., PhDr. J. Števček, CSc., odborní asistenti: prom. fil. Z. Beran, PhDr. P. Bunčák, PhDr. M. Darovec, CSc., PhDr. J. Frýdecký, prom. fil. A. Laťáková, L. Ivaničová, K. Palkovič, PhDr. M. Rúfus, CSc., prom. fil. J. Štibraný, PhDr. H. Urbancová, prom. fil. P. Mazák, asistenti: prom. fil. E. Horák, prom. fil. M. Odran, lektorka: Mgr. H. Ivaničková.

V r. 1964 vznikla samostatná Katedra slavistiky a indoeuropeistiky, ktorú viedol docent Š. Ondruš (od r. 1967 profesor). Katedru tvorili: prof. PhDr. J. Stanislav, DrSc., doc. PhDr. Š. Ondruš, CSc., odborní asistenti PhDr. J. Frýdecký, prom. fil. E. Horák, Mgr. H. Ivaničková, prom. fil. A. Laťáková a prom. fil. M. Odran (stav z r. 1967). V r. 1966 sa pôvodná Katedra slovenského jazyka, slovenskej literatúry a literárnej vedy rozdelila na dve samostatné slovakistické pracoviská – Katedru slovenského jazyka a Katedru slovenskej literatúry a literárnej vedy. V r. 2001 si teda obidve pracoviská pripomínajú aj 35 rokov samostatnej existencie. Vedúcimi Katedry slovenského jazyka od r. 1966 po súčasnosť boli: prof. E. Pauliny (1966-1977), prof. P. Ondrus (1977-1980), doc. E. Bajzíková (1980-1989), prof. J. Mistrík (1989-1990), doc. J. Mlacek (1990-1997, od r. 1995

1 [1] Prvý údaj vyjadruje semester, druhý týždenný počet hodín prednášok, tretí počet seminárnych hodín

vymenovaný za profesora), prof. J. Dolník (od r. 1997). Vedúcimi Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy v tomto čase boli: doc. M. Gašparík (1966-1971, v r. 1969 vymenovaný za profesora), prof. J. Števček (1971-1994), doc. L. Čúzy (1995-1998) a prof. V. Mikula (od r. 1997). Aj napriek tomu, že v Zozname prednášok, pracovísk a pracovníkov FF UK v školskom roku 1966-67 sa uvádza ešte spoločná Katedra slovenského jazyka a slovenskej literatúry a literárnej vedy, personálne zloženie katedier po rozdelení na sklonku r. 1966 bolo takéto: 1. Katedra slovenského jazyka: vedúcim katedry a jej jediným profesorom bol prof. PhDr. E. Pauliny, DrSc., docentmi boli PhDr. R. Krajčovič, CSc., PhDr. P. Ondrus, CSc., odbornými asistentmi prom. fil. J. Bartoš, PhDr. M. Darovec, CSc., K. Palkovič, prom. fil. J. Štibraný, prom fil. J. Prokop (v r. 1968-69 aj O. Schulzová). 2. Vedúcim Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy bol doc. PhDr. M. Gašparík, CSc. Jediným profesorom vtedajšej katedry bol PhDr. M. Pišút, DrSc., docentmi boli PhDr. M. Gašparík, CSc. a PhDr. J. Števček, CSc. odbornými asistentmi boli prom. fil. Z. Beran, PhDr. P. Bunčák, L. Ivaničová, PhDr. M. Rúfus, CSc., prom. fil. P. Mazák a PhDr. H. Urbancová. V tomto období sa už v rámci slovakistiky venovala pozornosť a j vyučovaniu slovenčiny ako cudzieho jazyka (J. Prokop. J. Bartoš).

Od r. 1961 sa zásluhou slovakistov Filozofickej fakulty UK začali konať týždne slovenského jazyka, literatúry a kultúry pre zahraničných účastníkov *Letní školy slovanských studií*, ktorá sa každoročne konala v Prahe. Tieto podujatia sa postupne vyvinuli do samostatného seminára slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca*, ktorý sa pod týmto názvom pravidelne koná na Filozofickej fakulte UK od r. 1965. Na jazykovú prípravu zahraničných záujemcov o slovenský jazyk a na vyučovanie slovenčiny pre zahraničných študentov fakulty sa na sklonku šesťdesiatych rokov začal orientovať J. Prokop a J. Bartoš (neskôr sa preorientoval na romanistiku). Vyučovanie slovenského jazyka pre cudzincov a jazykovú prípravu zahraničných záujemcov o vysokoškolské štúdium na slovenských vysokých školách v r. 1959-1974 organizačne zabezpečovala vtedajšia Univerzita 17. novembra, ktorej náplňou bolo aj tlmočnícko-prekladateľské štúdium cudzích jazykov. Po zrušení tejto univerzity v r. 1974, t. j. od akademického r. 1974-75, zabezpečuje Katedra slovenského jazyka a Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy FF UK vyučovanie základných slovakistických lingvistických a literárnovedných disciplín aj v rámci translatológie. Z pôvodnej Univerzity 17. novembra prešli postupnou reorganizáciou translatológie na slovakistické katedry FF UK doc. PhDr. J. Mlacek, CSc. (v r. 1995 vymenovaný za profesora), PhDr. B. Hochel, CSc. (od r. 1997 docent), PhDr. V. Chorváthová a PhDr. O. Záhlavová.

Kabinety a oddelenia

V r. 1957 bol na Filozofickej fakulte založený Kabinet fonetiky FF UK, ktorý spočiatku viedol J. Stanislav (1957-1963), jeho vedeckým asistentom sa stal Á. Kráľ. Toto pracovisko sa

zmenilo na Kabinet fonetiky a štruktúrnej lingvistiky, neskôr Ústav fonetiky a matematickej lingvistiky a viedol ho prof. E. Pauliny (1963-1971). Pracovníkmi kabinetu boli vtedajší doc. J. Mistrík, Dr. J. Dvončová, PhDr. Á. Kráľ, CSc., Ing. J. Hrnčiar, M. Mihalčíková, a J. Šogor. Pôvodný Ústavu fonetiky a matematickej lingvistiky sa v r. 1971 rozdelil. Vzniklo samostatné Oddelenie pre matematickú lingvistiku (viedol ho vtedajší doc.. J. Mistrík, pracovníčkami boli PhDr. J. Lauková a M. Miháliková, zaniklo v r. 1980), druhým samostatným oddelením sa stal Kabinet fonetiky, ktoré viedol vtedajší doc. Á. Kráľ (1971-1989, profesor od r. 1993). Kabinet fonetiky bol medzitým v r. 1982 pričlenený ako oddelenie ku Katedre slovenského jazyka FF UK. Aj napriek uvedenej organizačnej zmene bolo toto oddelenie na sklonku osemdesiatych rokov personálne dobre vybudované. Pracovníkmi oddelenia, ktoré viedol doc. PhDr. Á. Kráľ, DrSc., boli odborníci z oblasti jazykovedy, elektrotechniky, matematiky a akustiky (PhDr. J. Dvončová, CSc., PhDr. Jozef Štefánik, PhDr. E. Tomajková, PhDr. A. Marko, RNDr. Gejza Wimmer, CSc., RNDr. V. Chudý, Ing. A. Zimmermann, Ing. J. Jankula, Ing. A. Boroš a administratívna pracovníčka L. Kollárová). Hlavným poslaním tohto vedecky orientovaného pracoviska mal byť rozvoj interdisciplinárneho výskumu zvukovej roviny jazyka (automatické rozpoznávanie akustického signálu počítačom). Pracovisko sa však ešte pred odchodom doc. Á. Kráľa z FF UK dostalo do krízovej situácie a po jeho odchode a po spoločenských zmenách r. 1989 oddelenie v r. 1991, žiaľ, zaniklo.

V r. 1993 vzniklo pri Katedre slovenského jazyka Oddelenie slovenčiny ako cudzieho jazyka (v súčasnosti sú jeho pracovníčkami PhDr. J. Pekarovičová, PhD., PhDr. Ľ. Žigová, Mgr. Z. Garajová). Oddelenie nadväzuje na tradície vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka na katedre, zabezpečuje semniáre, praktické cvičenia, dlhodobé aj krátkodobé kurzy slovenského jazyka pre zahraničných študentov, štipendistov a stážistov FF UK. V oblasti metodiky vyučovania slovenského jazyka pre cudzincov spolupracuje s *Metodickým centrom Studia Academica Slovaca*.

Súčasnosť slovakistiky

Pracovníci Katedry slovenského jazyka a Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy sú v súčasnosti zapojení do vedeckého výskumu v oblasti všeobecnej jazykovedy, historických jazykovedných disciplín, lexiky, frazeológie a syntaxe súčasného slovenského jazyka. Významnú súčasť vedeckého výskumu tvoria výskumné projekty s orientáciou na explanačné metódy v jazykovede. V oblasti literárnej vedy sa orientujú na analytické spracovanie slovenskej literatúry 20. stor., novších a súčasných slovenských autorov, ich tvorby a miesta v slovanskom a európskom literárnom kontexte. V rámci slavistického výskumu zastupujú členovia katedier slovakistiku v medzinárodných projektoch. V pedagogickej praxi členovia katedier zabezpečujú výučbu v magisterskej forme dvojodborového aj jednoodborového štúdia, prednášajú základné kurzy

jednotlivých dosciplín slovenského jazyka pre študentov prekladateľsko-tlmočníckeho štúdia, zúčastňujú sa na vedeckej príprave doktorandského štúdia a zabezpečujú základné kurzy slovenského jazyka a odbornú prípravu zahraničných študentov a stážistov. Učitelia katedier sú členmi vedeckých rád, odborných komisií, redakčných rád slovakistických a slavistických periodík a zborníkov. V jednotlivých disciplínach spolupracujú s ústavmi SAV a ostatnými vysokoškolskými slovakistickými a slavistickými pracoviskami. Výrazným podielom sa zúčastňujú aj na letnom seminári slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca*. Obidve katedry od r. 1922 pravidelne pripravujú Zborník FF UK *Philologica*.

V jubilejnom akademickom roku 2000-2001 bolo personálne zloženie[12] Katedry slovenského jazyka takéto: vedúci katedry: prof. PhDr. J. Dolník, DrSc. (lexikológia, sémantika, všeobecná jazykoveda), profesori: PhDr. E. Bajzíková, CSc. (textová lingvistika, syntax, morfológia), PhDr. J. Mlacek, CSc. (štylistika, frazeológia), PhDr. P. Žigo, CSc. (vývin jazyka, dejiny jazyka, dialektológia), emeritný profesor PhDr. R. Krajčovič, DrSc. (vývin jazyka, dejiny jazyka, dialektológia, slavistika). docentka: PhDr. E. Tibenská, CSc. (sémantická syntax), odborní asistenti: PhDr. Ľ. Benčatová, CSc. (metodika vyučovania, morfológia), Mgr. J. Beňová (morfológia, jazyková kultúra), Mgr. G. Múcsková (dialektológia, vývin jazyka a dialektológia), PhDr. O. Orgoňová, CSc. (štylistika, lexikológia), PhDr. J. Pekarovičová, PhD. (slovenčina ako cudzí jazyk), PhDr. J. Štefánik, CSc. (zvuková rovina jazyka, všeobecná jazykoveda, bilingvizmus), PhDr. Ľ. Žigová (slovenčina ako cudzí jazyk), Mgr. Z. Garajová (slovenčina ako cudzí jazyk). Personálne zloženie Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy bolo takéto: vedúcim katedry bol prof. PhDr. V. Mikula, CSc. (slovenská literatúra 20. stor., metodológia literárnej vedy), docenti katedry: PhDr. L. Čúzy, CSc. (slovenská literatúra 19. a 20. stor.), PhDr. B. Hochel, CSc. (slovenská literatúra 20. stor.), PhDr. J. Zambor, CSc., (profesor od r. 2001, teória literatúry), odborní asistenti: PhDr. A. Bokníková (metodológia literárnej vedy), Mgr. P. Darovec (slovenská literatúra 20. stor.), PhDr. Z. Kákošová, CSc. (slovenská literatúra 9.-18. stor.), PhDr. A. Kruláková, CSc. (slovenská literatúra 19. stor.), PhDr. H. Májeková, CSc. (slovenská literatúra 9.-18. stor.), Mgr. D. Kročanová-Robertsová, PhD. (slovenská literatúra 20. stor.), PhDr. M. Vojtech (slovenská literatúra 19. stor.).

Krátky pohľad na minulosť, vývin a súčasnosť slovakistiky na Filozofickej fakulte UK je dôkazom, že akademické vzdelávanie a vedecký výskum slovakistov si na tomto pracovisku po celých osemdesiat rokov udržal vrcholové postavenie v našej národnej kultúre a vzdelávaní. Študentom slovakistiky na FF UK prednášali a prednášajú popredné osobnosti slovenskej a

---

1 [2] Z priestorových dôvodov neuvádzame podrobné biografické údaje. Uvádza ich L. Dvonč (1987, 1997, 1998), Encyklopédia jazykovedy (1993), Encyklopédia slovenských spisovateľov (1984), Slovník slovenských spisovateľov (1999) a ostatná citovaná literatúra.

slovanskej jazykovedy, literárnej vedy a kultúry[13]. Z absolventov tohto odboru sa stali významní vysokoškolskí pedagógovia a vedeckí pracovníci teoretických ústavov SAV a ostatných vedeckých a kultúrnych pracovísk na Slovensku a v zahraničí. Väčšinou ide o, autorov významných vedeckých prác, ktoré rozširujú obzor poznatkov v oblasti národnej kultúry, jazykovedy, literárnej vedy, slavistiky a konfrontačného výskumu.

Slovakistika na FF UK si držiava popredné postavenie aj v oblasti výchovy zahraničných slovakistov. V rámci lektorátov slovenského jazyka a literatúry na zahraničných vysokých školách pôsobili učitelia z Katedry slovenského jazyka a z Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy FF UK v Bulharsku (Sofia: J. Prokop), Francúzsku (Paríž a Rouen: M. Flochová, Bordeaux: V. Mikula, O. Orgoňová; Clermont-Ferrand: V. Mikula; Strassbourg: J. Števček, M. Tomčík, P. Bunčák, J. Bartoš, M. Darovec, Z. Beran), Kórei (Soul: J. Štefánik), Maďarsku (Segedín: J. Prokop, J. Štibraný), Nemecku (Kolín: J. Mistrík, Š. Ondruš, Á. Kráľ; Regensburg: J. Pekarovičová), Rakúsku (Viedeň: J. Pekarovičová), Rusku (Moskva: R. Krajčovič, P. Žigo), Taliansku (Neapol: A. Kruláková, H. Májeková) a USA (Pittsburg: B. Hochel, J. Štefánik). Zo zahraničia získali na FF UK diplom slovakistov študenti z Bulharska, Gruzínska, Chorvátska, Japonska, Juhoslávie, Kórey, Maďarska, Nemecka, Poľska, Rumunska, Ruska, Slovinska a Vietnamu. Na dlhších študijných pobytoch v trvaní 1-2 rokov boli na slovakistických pracoviskách študenti z Číny, Fínska, Nórska, Rakúska, Španielska, Talianska, USA. Veľký vplyv slovakistov Filozofickej fakulty UK na zahraničie majú aj ich prednášky, semináre a cvičenia zo slovenského jazyka a slovenskej literatúry na letnom seminári slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca*.

Osemdesiatročná tradícia, dosiahnuté výsledky a zaradenie Katedry slovenského jazyka a Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy FF UK medzi špičkové pracoviská slovenského vysokého školstva, vedy a kultúry vyvolávajú pocit oprávnenej hrdosti. Na druhej strane sú aj záväzkom na udržanie dobrého mena popredného vysokoškolského a vedeckého pracoviska.

V závere nášho príspevku uvádzame krátky prehľad významných osobností, ktoré pôsobili a pôsobia na slovakistických pracoviskách FF UK a pričinili sa o rozvoj odboru.

Slovakisti pôsobiaci v trvalom pracovnom pomere na Filozofickej fakulte UK

1. profesori

Prof. PhDr. Eugénia Bajzíková, CSc. (1937) Na FF UK pôsobí od r. 1975. Vo vedeckom

---

1 [3] Externe, resp. na čiastkový úväzok prednášali na Filozofickej fakulte UK aj ďalší významní slovakisti, napr. R. Brtáň, Š. Krčméry, J. Ružička, J. Štolc. Študenti slovakistiky absolvovali prednášky významných osobností pôsobiacich na ostatných odboroch FF UK, napr. J. Mukařovského, A. V. Isačenka, Ľ. Ďuroviča.

výskume a pedagogickej práci sa orientuje na výskum syntaxe a morfológie súčasnej spisovnej slovenčiny a textovej lingvistiky. Autorka monografií *Slovenský jazyk. Textová syntax* (1995), *Textová lingvistika* (1998, spoluautorka); vysokoškolských učebných textov *Úvod do textovej syntaxe* (1979), *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax* (1982, spoluautorka), *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia* (1984, spoluautorka).

Prof. PhDr. Mikuláš Bakoš, DrSc. (1914-1972) Na FF UK pôsobil v r. 1945-1960. Vo vedeckej práci sa orientoval na teóriu literatúry, literárnu históriu a estetiku. Zakladateľ časopisov *Kultúrny život* a *Slavica Slovaca*. Autor monografií *Vývin slovenského verša od školy Štúrovej* (1939), *Teória literatúry* (1941), *Literatúra a nadstavba* (1960), *Avantgarda 38* (1969), *Literárna história a historická poetika* (1973).

Prof. PhDr. Josef Baudiš (1883-1933) Na FF UK pôsobil v r. 1924-33. Vo vedeckej práci sa orientoval na indoeurópsku a porovnávaciu jazykovedu. Autor knižných prác *Grammar of Early Welsh I. Phonology* (1924), *Řeč. Úvod do obecného jazykozpytu* (1924), *Struktura jazyků indoevropských* (1924) a množstva vedeckých štúdií z oblasti indoeurópskej a porovnávacej jazykovedy.

Prof. PhDr. Vincent Blanár, DrSc. (1920) Na FF UK pôsobil v r. 1943-1958 ako asistent, neskôr docent. Autor monografií *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku* (1950), *Zo slovenskej historickej lexikológie* (1961), *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia* (1984), *Živé osobné mená na strednom Slovensku I., II.* (1978, 1983), *Historický slovník slovenského jazyka* I.-III. (1991-1994), *Teória vlastného mena* (1996) a veľkého množstva štúdií z onomastiky, všeobecnej a historickej jazykovedy a slavistiky.

Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (1942) Na FF UK pôsobí od r. 1985. Orientuje sa na lexikológiu, sémantiku a všeobecnú jazykovedu. Pozitívne ovplyvnil teoretický výskum v oblasti všeobecnej a explanačnej lingvistiky, vedúci riešiteľ úlohy *Princípy stavby, vývinu a fungovania jazyka.* Autor monogarfií *Lexikálna sémantika* (1990), *Porovnávací opis lexikálnej zásoby* (1993, spoluautor), *Textová lingvistika* (1998, spoluautor), *Základy jazykovedy* (1999), *Jazyk a hodnotenie* (1999), *Spisovná slovenčina a jej používatelia* (2000).

Prof. PhDr. Mikuláš Gašparík, CSc. (1916) Na FF UK pôsobil v r. 1965-1981. Vo vedeckej a pedagogickej práci sa orientoval na slovenskú literatúru druhej polovice 19. stor. Významné práce: *Dejiny slovenskej literatúry* II.(1984, spoluautor), *Ján Palárik a jeho boj o demokratizáciu slovenského národného života* (1952), publikoval práce o S. D. Štefanovičovi, J. K. Viktorínovi a K. Banšellovi.

Prof. PhDr. Josef Hanuš (1862-1941) Zakladateľ literárnovedného štúdia na FF UK, kde pôsobil v r. 1921-1939. Bohemista, klasický filológ a germanista, ktorý vychoval prvú generáciu slovenských literárnych historikov. Vo vedeckej práci sa spočiatku orientoval na obdobie českého národného obrodenia (*Božena Němcová v životě a spisech* (1889), *Pavel Josef Šafařík v životě a spisech* (1895), *Život a spisy Václava Bohemíra Nebeského* (1895), *Národní museum a naše obrození* I.., II., (1921-23), po príchode na Filozofickú fakultu UK sa venoval otázkam česko-slovenských literárnych vzťahov (*Dobrovský a Slovensko*, 1923-24, *Ze slovenských knihoven*, 1924-25).

Prof. PhDr. Josef Kořínek (1899-1945). Na FF UK pôsobil od r. 1935 ako docent, od r. 1939 profesor. Významný predstaviteľ jazykovedného štrukturalizmu, vo vedeckom výskume a pedagogickej práci sa venoval teórii jazyka, všeobecnej jazykovede, porovnávaciemu výskumu, etymologickým výskumom a otázkam metodológie v jazykovede. Autor prác *Úvod do jazyka slovenského* (1927), *Studie z oblasti onomatopoje* (1934), *Od indoeurópskeho jazyka k praslovančine* (1948).

Prof. PhDr. Ábel Kráľ, DrSc. (1932) Na FF UK pôsobil ako odborný asistent a docent v r. 1958-1989. Vo vedeckom výskume sa orientoval na zvukovú rovinu jazyka, všeobecnú jazykovedu a kultúru reči. Autor monografií *Atlas slovenských hlások* (1969, spoluautor), *Model rečového mechanizmu* (1974), *Príručný slovník slovenskej výslovnosti* (1979, 1982), *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (1984, 1988, 1996), *Fonetika a fonológia*, (1989), *Základy jazykovej kultúry* (1990, spoluautor) a množstva vedeckých štúdií z oblasti slovenskej fonetiky a fonológie, ortoepie a kultúry jazyka.

Prof. PhDr. Rudolf Krajčovič, DrSc. (1927) na FF UK pracuje od r. 1950. Vedecké monografie: *Pôvod juhozápadoslovenských nárečí a ich vývin* (1964), *A Historical Phonology of the Slovak Language* (1965), *Slovenčina a slovanské jazyky I*. (1974), vedecko-popularizačný charakter majú knihy *Svedectvo dejín o slovenčine* (1977), *Pri prameňoch slovenčiny* (1978), *Veľká Morava v tisícročí*, vysokoškolská učebnica *Vývin slovenského jazyka a dialektológia* (1988). Editor skráteného vydania Gavlovičovho diela *Valaská škola - mravov stodola* (1971), spoluautor vysokoškolských učebných textov *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny* (1999) a *Dejiny spisovnej slovenčiny* (2001).

Prof. PhDr. Viliam Marčok, CSc. (1935) Na FF UK pôsobil v r. 1990-1996. Autor prác *Počiatky slovenskej novodobej prózy* (1968), *O ľudovej próze* (1978), *Estetika a poetika ľudovej poézie* (1980), monografií *Milan Rúfus* (1985), *Biele miesta v slovenskej literatúre* (1991, spoluautor), *Přehledné dějiny literatury* (1969, 1992, spoluautor).

Prof. PhDr. Pavol Mazák, CSc. (1929-1995) Na FF UK pôsobil 1962-1995. Orientoval sa na obdobie slovenského literárneho realizmu, metodiku vyučovania literatúry a na umelecký prednes. Autor publikácii *Umelecký prednes* (1959), *Problémy metodiky vyučovania slovenskej literatúry* (1970, spoluautor), *Slovenský román v období literárneho realizmu* (1975), *Literárna rukoväť* (1979, spoluautor), *Dejiny slovenskej literatúry* II. (1984, spoluautor)..

Prof. PhDr. Valér Mikula, CSc. (1949) Na FF UK pôsobí od r. 1985. Vedecky a pedagogicky sa orientuje na metodológiu literárnej vedy a slovenskú literatúru 20. stor. Autor knižných prác *Hľadanie systému obraznosti* (1987), *Literárne observatórium* (1989*), Od baroka k postmoderne* (1997), *Na Zapadákove nič nového* (1999), *5x5 a iné kritiky* (2000). Spoluautor kolektívnych prác *Portréty slovenských spisovateľov 1*. (1998*), 2,* 2000, *Slovník slovenských spisovateľov* (1999, zostavovateľ a spoluautor). Autor básnickej zbierky *Zvieratko a noc* (1974), prekladateľ z francúzštiny (P. Albert-Birot, B. Vian), zostavovateľ zborníka prác mladých literárnych vedcov *Literárne rozhľady* (1986).

Prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc. (1921-2000) Na FF UK pôsobil v rokoch 1965-1994, v rokoch 1972-1991 bol riaditeľom letného seminára slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca*. Významne ovplyvnil výskum v oblasti slovenskej štylistiky a exaktných metód v jazykovede. Z množstva jeho knižných monografií k najvýznamnejším patria: *Slovenská štylistika* (1965), *Exakte typologie von Texte* (1973), *Štylistika slovenského jazyka* (1970, 1977), *Štylistika* (1985, 1989, 1999), *Rétorika* (1978), *Dramatický text* (1979), *Grafológia* (1982), *Frekvencia slov v slovenčine* (1969), *Retrográdny slovník slovenčiny* (1976), *Frekvencia slov, tvarov a konštrukcií v slovenčine* (1985), popularizačne koncipovaná práca *Jazyk a reč* (1984), učebnice slovenčiny pra cudzincov *Basic Slovak* (1981), *Učebnik slovackogo jazyka* (1981, spoluautorka R. Tuguševová), *Grammatika slovackogo jazyka* (1985, 1989), *A Grammat of Contemporary Slovak* (1983).

Prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc. (1937) Na FF UK pôsobí od r. 1974. Autor monografií *Zo syntaxe frazeologických jednotiek* (1972), *Slovenská frazeológia* (1977), *Kapitoly zo slovenského jazyka* (1999, spoluautor), vedúci autorského kolektívu *Frazeologická terminológia* (1995), *Bibiografia slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie* (1992), Výrazne ovplyvňuje základný a konfrontačný výskum v oblasti frazeológie syntaxe a štylistiky. Desiatky vedeckých štúdií, v ktorých spracoval základné otázky idiomatiky, frazeológie a paremiológie, sa stali metodologickým východiskom konfrontačných frazeologických výskumov na Slovensku a v zahraničí. Člen Frazeologickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov, od r. 1992 je riaditeľ letného seminára slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca*.

akademik Andrej Mráz (1904-1964) Na FF UK pôsobil v r. 1938-1964. Prednášal slovenskú literatúru obdobia realizmu, autor monografií *Svetozár Hurban Vajanský* (1926), *Jozef Škultéty* (1933), *Ján Kalinčiak* (1936), *Rázusov odkaz v službách boja proti náboženskej neznášanlivosti* (1942), *Die Literatur der Slowaken* (1943), *Dejiny slovenskej literatúry* (1948), *Ján Kollár* (1952), *Poprevratové literárne dielo Martina Kukučína* (1953), *Z ruskej literatúry a jej ohlasov u Slovákov* (1955), *Ideové základy slovenského divadla* (1938), memoárové poznámky *Čím slovo žilo* (1967).Výber z jeho literárnokritickej tvorby vyšiel pod názvom *Medzi prúdmi* (1969)

Prof. PhDr. Ľudovít Novák, DrSc. (1908-1992) Na FF UK pôsobil v r. 1939-1948. Vo vedeckom výskume a pedagogickej práci sa orientoval na všeobecnú a porovnávaciu jazykovedu, fonológiu a vývin jazyka, slavistiku, romanistiku a ugrofinistiku. Zakladateľ *Slovenskej učenej spoločnosti* (1939), *Slovenskej akadémie vied a umení* (1943), priekopník štrukturalistickej metódy v slovenskej jazykovede: *Fonológia a štúdium slovenčiny* (1933-34), *Základná jednotka gramatického systému a jazyková typológia*, 1936). Zástanca radikálnej pravopisnej reformy slovenčiny, jeho významnými monografiami sú *Jazykovedné glosy k československej otázke* (1935) a *K najstarším dejinám slovenského jazyka* (1980).

Prof. PhDr. Pavel Ondrus, DrSc. (1919-1980) Na FF UK pôsobil v r. 1949-1980. Vo vedeckom výskume sa orientoval na morfológiu spisovnej slovenčiny, lexikológiu a dialektológiu. Autor knižných prác *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike* (1956), *Prehľad slovenskej dialektológie* (1961), *Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine* (1969), *Sociálne nárečia na Slovensku* I. (1977), autor vysokoškolských učebných textov *Morfológia spisovnej slovenčiny* (1962), *Slovenská lexikológia* II. (1972), *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia* (1980, spoluautor).) Člen medzinárodného kolektívu pre *Celokarpatský dialektologický atlas.*

Prof. PhDr. Šimon Ondruš, CSc. (1924) Na FF UK pôsobil v r. 1950-1990. Vedecky sa orientoval na historickú porovnávaciu jazykovedu, slavistiku a indoeuropeistiku, spoluzakladateľ, v r. 1968-69 zástupca riaditeľa letného seminára slovenského jazyka kultúry Studia Academica Slovaca, v r. 1964-1986 vedúci Katedry slavistiky a indoeuropeistiky Filozofickej fakulty UK. Autor vysokoškolských učebných textov *Úvod do slavistiky* (1955, 1956, 1959), *Úvod do štúdia jazykov* (1981, 1984, 1987, spoluautor), v Budapešti vydanej práce *Szláv népek és nyelvek* (1962, spoluautor), *Život a dielo Metoda* (1985, spoluautor a spoluprekladateľ), *Odtajnené trezory slov* (2000*).*

Prof. PhDr. Eugen Pauliny, DrSc. (1912-1983), Na FF UK pôsobil v r. 1937-1977. Zakladateľ modernej slovakistiky na Filozofickej fakulte UK, orientáciou na štrukturalistickú koncepciu v oblasti fonológie významne ovplyvnil metodológiu slovenského jazykovedného výskumu. Predseda Bratislavského lingvistického krúžku (1945-1950), od r. 1943 člen *Société Genevoise de Linguistique,* od r. 1965 člen *International Phonological Association of Phonetic Sciences*, v rokoch 1958-1982 člen medzinárodej komisie pre *Slovanský jazykový atlas* pri Medzinárodnom komitéte slavistov. Bol zakladateľom a prvým riaditeľom letného seminára slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca* (1965-1971). Na FF UK prednášal synchronickú aj diachronickú fonológiu, dejiny spisovnej slovenčiny a vývin slovenského jazyka. Jeho najvýznamnejšie monografie a vysokoškolské učebnice sú: *Štruktúra slovenského slovesa* (1943), *Dejiny spisovnej slovenčiny* (1948, 1966, 1983), *Fonologický vývin slovenčiny* (1963), *Fonológia spisovnej slovenčiny* (1961, 1968), *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy* (1964), *Slovenská fonológia* (1979), *Vývin slovenskej deklinácie* (posmrtné vydanie 1990), *Slovenská gramatika* (1953, 1955, 1963, 1968, spoluautor), *Slovenština* (1957), *Čeština* (1972), *Slovenská gramatika* (1981).

Prof. PhDr. Pavol Petrus, DrSc. (1927) Na FF UK pôsobil v r. 1951-1955. Vo vedeckej a pedagogickej práci sa orientuje na slovenskú literatúru obdobia realizmu a komparatistiku. Spoluautor *Dejín slovenskej literatúry* (1960, 1965), autor komparatívnej práce *Slovenská literárna kritika koncom 19. storočia a inonárodné literatúry* (1958), knižného súboru štúdií *Svetozár Hurban Vajanský* (1978), zostavovateľ trojzväzkového knižného vydania *Korešpondencia S. H. Vajanského* (1967, 1972, 1978) a *Antológie k dejinám slovenskej literatúry 2* (1966).

Prof. PhDr. Milan Pišút, DrSc. (1908-1984) na FF UK pôsobil v r. 1938-1978
V nadväznosti na predvojnové vedecké štúdie *Básnik Janko Kráľ a jeho Dráma sveta* (1948), *Janko Kráľ* (1952) vydal syntetické diela *Romantizmus v slovenskej literatúre* (1974), spoluautor

vysokoškolských učebníc *Dejiny slovenskej literatúry* (1960, 1984, časť *Základy obrodeneckej literatúry*), vedúci autorského kolektívu a spoluautor dvojzväzkových *Dejín svetovej literatúry* (1963).

Prof. PhDr. Albert Pražák (1880-1956) Zakladateľ literárnovedného štúdia na FF UK, kde pôsobil v r. 1921-1933, organizátor kultúrneho a vedeckého života na Slovensku (spoluzakladateľ *Učenej spoločnosti Šafárikovej*, 1926). Na FF UK prednášal novšiu českú a slovenskú literatúru. Autor prác *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu* (1922), *Hurbanovia vo väzeniach* (1923), *Slovenská otázka v době J. M. Hurbana* (1922), *Jozef Škultéty* (1924), *Studentská léta Svetozára Hurbana Vajanského* (1925), *Slovenské studie* (1926), *Slovenská svojskosť* (1926), *Obrozenská Bratislava* (1928), *Literární Slovensko let padesátých až sedmdesátých* (1932), *Literatura slovenská* (kapitola v práci *Československá vlastivěda*, 1933), *Duchovná podstata slovenské slovesnosti* (1938), *Literární Levoča* I., II. (1939, 1947), *Dějiny slovenské literatury* (1950), *S Hviezdoslavom* (1955).

Prof. PhDr. František Ryšánek (1877-1969) Na FF UK pôsobil v r. 1926-1938. Český jazykovedec s orientáciou na historické jazykovedné disciplíny (vývin jazyka, lexikológia, etymológia). Z čias jeho pôsobenia na FF UK pochádza práca *Strahovské zlomky štítenské* (1930), v r. 1954 vydal *Slovník k Žilinské knize*, v ktorom spracoval lexiku známej pamiatky - prekladu Magdeburského práva.

Prof. PhDr. Jozef Škultéty (1853-1948) Na FF UK pôsobil v r. 1921-1924. Vedúca osobnosť slovenského kultúrneho života druhej polovice 19. stor. a prvej polovice 20. stor., zakladateľ literárnovedného a jazykovedného štúdia na FF UK v r. 1921-23, kde prednášal disciplíny *Osudy Slovenska a slovenskej reči po páde veľkomoravskej ríše, Osud Slovenska a slovenskej reči, Slovenská reč do Bernoláka i od Bernoláka, Slovenská literatúra do Bernoláka.* Najvýznamnejšie práce: *Cudzie slová v slovenčine* (1902), polemický spis *Nehaňte ľud môj* (1928), *O Slovákoch* (1928), *O bývalom Hornom Uhorsku* (1929), *Ešte raz o bývalom Hornom Uhorsku* (1931).

Prof. PhDr. Ján Števček, DrSc. (1929-1996) Na FF UK pôsobil v r. 1952-1994. Vzťah autorského zámeru a ideovo-umeleckej základne spracoval v monografiách *J. M. Guyau a jeho estetika*, 1956, *Tolstého estetika v historickej perspektíve* (1961), *Nad kritickými prácami Š. Krčméryho* (1956), komparatisticky sú zamerané práce *Kukučínov vzťah k Tolstému* (1960), *Vzťahy modernej slovenskej literatúry s dielom Ch. F. Ramuza a J. Giona* (1964), *Baladická próza Františka Švantnera* (1962), *Lyrická tvár slovenskej prózy* (1969), *Nezbadané prózy* (1971), *Lyrizovaná próza* (1973). Esejisticky ladené sú práce *Skice* (1977), *Estetika a literatúra* (1977), *Esej o slovenskom románe* (1979), s A. Baginom *Obrazy a myšlienky* (1979). Preklad A. Franca *Hostinec kráľovnej Pédauky* (1976).

Prof. PhDr. Miloš Tomčík, DrSc. (1922) Na FF UK pôsobil v r. 1948-51, 1953-60, 1963-1975. Významné monografie: *Slovenská nadrealistická poézia* (1949), *Na prelome epoch* (1961), *Básnické retrospektívy* (1974), *Literárne dvojobrazy* (1976), *Epické súradnice* (1980)

Prof. PhDr. Václav Vážný (1892-1966) Na FF UK pôsobil v r. 1927-1938 a 1946-47. Predseda Jazykovedného odboru Matice slovenskej, iniciátor vydania prvých *Pravidiel slovenského pravopisu* (1931), iniciátor plošného dotazníkového nárečového výskumu na Slovensku. Na FF UK prednášal úvod do jazykovedy, slovenskú dialektológiu, dejiny spisovnej slovenčiny a fonológiu. Autor publikácií *Čakavské nářečí v slovenském Podunají* (1927), *Glossarium Bohemoslavicum* (1937), *Stručná mluvnice slovenská jen pro Čechy* (1938*), Z mezislovanského jazykového zeměpisu* (1948), *O jménech motýlů v slovenských nářečích* (1955) a rozsiahlych štúdií *Nářečí slovenská* (1934) a *Spisovný jazyk slovenský* (1936), ktoré vyšli ako súčasť *Československej vlastivědy*.

Prof. PhDr. Ján Vilikovský (1904-1946) Na FF UK pôsobil v r. 1924-27, 1928-39, 1945-46. Vo vedeckej a pedagogickej práci sa orientoval na porovnávaciu jazykovedu, latinčinu a staršiu literatúru. Autor prác *Dějiny literárních spoločností malohontských* (1935), *Písemnictví českého středověku* (1948), vydal *Vlastný životopis Samuela Hruškovica* (1943), *Básnické spisy P. J. Šafárika* (1938) a antológie *Próza z doby Karla IV*. (1938, 1948) a *Staročeská lyrika* (1940).

Prof. PhDr. Miloš Weingart (1890-1939) Zakladateľ jazykovedného štúdia na FF UK, kde pôsobil v r. 1921-27. Vo vedeckej práci sa orientoval na staroslovienčinu a byzantsko-slovanské kultúrne vzťahy. Významné práce: *Byzantské kroniky v lietaratuře slovanské* I., II. (1922), *Dobrovského Institutiones* (1923), *Srovnávací mluvnice jazyků slovanských* (1923), *Slovanská vzájemnost* (1926), *Rukověť jazyka staroslověnského* (1937-38), *Nejstarší slovanská legenda o sv. Václavu* (1930).

Prof. PhDr. Frank Wollman (1888-1969) Na FF UK pôsobil v r. 1921-28, 1946-47. Vedecky sa orientoval na slovanský slovesný folklór a literárnu komparatistiku. Počas pôsobenia na FF UK ovplyvnil formovanie slavisticky orientovaných výskumov a v tomto čase napísal aj známu monografiu *Slovesnost Slovanů* (1928).

Prof. PhDr. Ján Zambor, CSc. (1947) Na FF UK pôsobí od r. 1991. Knižné literárnovedné práce: *Ivan Krasko a poézia českej moderny* (1981), *Báseň a ticho. O poézii slovenských, ruských a španielskych básnikov* (1997), *Preklad ako umenie* (1999). Pôvodná poézia: *Pod jedovatým stromom* (1995), *Soprán dažďových kvapiek* (2000), *Y sin embargo* (1998). Básnické preklady: A. Achmatovová: *Vrcholiaca luna* (1989), V. Aleixandre: *Zničenie alebo láska* (1992), G. N. Ajgi: *Predlžovanie odchodu* (1995), Sv. Ján z Kríža: *Živý plameň lásky* (1997), A. S. Puškin: *Dievča na skale* (2000), J. L. Borges: *Ten druhý, ten istý* (2000). Spoulautor prác *Portréty slovenských spisovateľov 1*. (1998), *2*. (2000), *Slovník slovenských spisovateľov* (1999).

Prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc. (1953) Na FF UK pôsobí od r. 1977. Vedecky a pedagogicky sa orientuje na vývin jazyka, dialektológiu, onomastiku a dejiny spisovnej slovenčiny. Monografie: *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas* (1996, spoluautor), *Kategória času v slovenskom jazyku* (1997), *Hydronymia povodia Ipľa* (1999, spoluautor) a vysokoškolských učebných textov *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny* (1999, spoluautor) a *Dejiny spisovnej slovenčiny* (2001, spoluautor). Editor: J. Fándly: *O úhoroch a včelách. Slovenský včelár* (1990) a P. J. Šafárik: *Slovanský národopis* (1995).

2. docenti

Doc. PhDr. Albín Bagin, CSc. (1939-1982) Na FF UK pôsobil v r. 1977-1982. Vo vedeckej a pedagogickej práci sa orientoval na slovenskú literatúru 20. stor., výberovo na svetovú literatúru. Významný slovenský literárny kritik a teoretik hodnotiaci diela so zmyslom pre teoreticky fundovanú analýzu textu. Autor prác *Priestory textu* (1971), *Dejiny slovenskej literatúry* (kapitoly o próze, poézii a kritike po r. 1918 - Š. Krčméry, V. Beniak, E. B. Lukáč, L. Novomeský, P. Horov, F. Švantner, A. Bednár, R. Jašík, J. Lenčo, A. Matuška, S. Šmatlák, J. Števček, K. Rosenbaum, 1986, spoluautor), monografií *Literatúra v premenách času* (1978), *Literárne etudy* (1979), *Obrazy a myšlienky* (1979, spoluautor), posmrtne vydaný monografický súbor štúdií *Hľadanie hodnôt* (1986). Esejistický charakter má práca *Traja majstri* (1982) o tvorbe G. Flauberta, A. P. Čechova a T. Manna.

Doc. PhDr. Peter Baláž, CSc. (1928) Na FF UK pôsobil 1965-1995. Orientoval sa slovenskú štylistiku a slovenčinu ako cudzí jazyk. V r. 1965-1975 lektor slovenského jazyka na

letnom seminári slovenského jazyka a kultúry, od r. 1976 do r. 1999 zástupca riaditeľa tohto seminára. Autor desiatok vedeckých štúdií zo štylistiky a metodiky vyučovania slovenčiny pre cudzincov, stredoškolských učebníc a knižných prác *Slovenský jazyk* (Príručka pre cudzincov, 1967), *Lehrbuch der slowakischen Sprache für Slawisten* (1972, spoluautor), *Manuel de slovaque á l´usage des slavisants* (1973, spoluautor), *Učebnik slovackogo jazyka dľa slavistov* (1975, spoluautor), *Slovenský jazyk. 1. Zvuková stránka jazyka. Náuka o slovnej zásobe* (1977, 1979, 1988, 1993, spoluautor), *Slovak for Slavicists* (1976, spoluautor), *Slovenský jazyk pre Talianov* (1985), *Slovackij jazyk dľa slavistov* (1995).

Doc. PhDr. Anton Augustín Baník (1900-1978) Na FF UK pôsobil v r. 1943-1949. Vo vedeckej a pedagogickej práci sa zameriaval na dejiny slovenského jazyka a staršiu slovenskú literatúru. Významné práce: *Slovenská reč a jej zovnútorný vývoj* (1923), J. *B. Magin a jeho politická, národná i kultúrna obrana Slovákov* (1936), *Novšie údaje na pozanie J. B. Magina, jeho diela i doby* (1937), autor úpravy *Pravidiel slovenského pravopisu* (1940) a množstva vedeckých štúdií o obrodenskom období slovenskej literatúry a o Literárnom archíve Matice slovenskej.

Doc. PhDr. Zdeněk Beran, CSc (1932) Na FF UK pôsobil v r. 1961-1997. V pedagogickej a vedeckej práci sa orientoval na slovenskú literatúru obdobia realizmu, českú literatúru a na česko-slovenské literárne a kultúrne vzťahy. Autor vysokoškolských príručiek *Antológia literárnovedných textov* (1970, spoluautor), vedeckých štúdií *Profesor Pišút a československý kontext* (1968), *Kontext slovensko-český* (1976), *Josef Kajetán Tyl - dramatik* (1977), *Majerovej hľadanie domova* (1977), *Zmyslové ladenie Kraskovej poézie* (1978), *Nerudove Povídky malostranské* (1979), *Svety Karla Hynka Máchu* (1980), *Vilém Závada a slovenská literatúra* (1980), *Básnik Jiří Wolker* (1981), *J. M. Hurban a česká próza* (1982), *Tvorivé hľadanie Jana Drdu* (1982), *Svet prózy Bohumila Hrabala* (1986).

Doc. Ján Béder (1917-1965) Na FF UK pôsobil 1959-1965. Orientoval sa na slovenskú obrodenskú a romantickú literatúru. Autor *Dejín slovenskej literatúry* I. (1963) a vedeckých štúdií orientovaných na hnutie *Mladé Slovensko* (1959, 1960, 1961).

Doc. PhDr. Pavel Bunčák (1915-2000) Na FF UK pôsobil 1955-1980. Básnik a prekladateľ, pedagogicky sa orientoval na svetovú literatúru a na českú a slovenskú literatúru po r. 1918. Autor básnických zbierok *Neusínaj, zažni slnko* (1941), *Pierkom holubice* (1954), *Prostá reč* (1962), *Je to pravda, je to sen* (1966), *Hrdá samota* (1971), *Útek a návrat* (1973), *Básne* (1975), *Späč s kvetinou* (1970), autor prózy *Hriešna mladosť* (1973) a prekladov T. Tzaru, Ch. Baudelaira. P. Eluarda, G. Appolinaira.

Doc. PhDr. Ladislav Čúzy, CSc. (1950) Na FF UK pôsobí od r. 1987. Vo vedeckej a pedagogickej práci sa orientuje na slovenskú literatúru 19. a 20. stor. Autor štúdií o slovenskej literatúre 19. a 20. stor.: *Hierarchia druhov umenia v Štúrových prednáškach o slovanskej poézii* (1995), *Gejza Vámoš a literárna kritika* (1996), spoluautor knižných prác *Portréty slovenských spisovateľov 1*. (1998), *2*. (2000), *Slovník slovenských spisovateľov* (1999, spoluautor).

Doc. PhDr. Miloslav Darovec, CSc. (1929) Na FF UK pôsobil v r. 1959-1994. Vyučoval morfológiu a syntax súčasnej spisovnej slovenčiny. Je autorom vysokoškolských učebníc *Súčasný slovenský jazyk. Syntax* (1988), *Slovenský jazyk.* Príručka pre cudzincov (1966), *Lehrbuch der slowakischen Sprache für Slawisten* (1972), *La lingua slovacca* (1973), *Manuel de slovaque á l´usage des slavisants* (1973), *Učebnik slovackogo jazyka dľa slavistov* (1975), *Slovak for Slavicists* (1976) a množstva vedeckých štúdií z oblasti syntaxe a konforntačného výskumu.

Doc. PhDr. Braňo Hochel, CSc. (1951) Na FF UK pôsobí od r. 1975. Vo vedeckej a pedagogickej práci sa orientuje na translatológiu, literárne vzťahy, súčasnú slovenskú literatúru a

svetovú literatúru. Autor knižných prác *Preklad ako komunikácia* (1990), *Slovník slovenského slangu* (1993), *Slovník slovenských spisovateľov* (1999, spoluautor) a štúdií *Údery do stability. Postmoderna a kultúrny disent* (1993), *Poesia eslovaca: un fénomeno sumamente serio – Slovak poetry: a supremely serious phenomenon* (1993), *La situazione della letteratura in Slovacchia dopo il novembre 1989* (1994), *Exilová literatúra: sentiment, politika, umenie*. (1994).

Doc. PhDr. Jozef Mináriк, CSc. (1922) Na FF UK pôsobil v r. 1967-1988. Vedecky a pedagogicky sa orientoval na staršiu slovenskú literatúru (stredoveká, renesančná a baroková literatúra). Autor knižných prác *Dejiny slovenskej literatúry* I (1958, 1985, spoluautor), *Kapitoly zo staršej slovenskej literatúry* (1972), *Tri literárnoestetické rozbory zo staršej slovenskej literatúry* (1973), *Úvod do štúdia staršej slovenskej literatúry* (1976, 1978), *Literárna rukoväť* (1979, spoluautor). Na vydanie pripravil množstvo literárnych pamiatok a monografií o významných autoroch literárneho humanizmu a baroka: *Š. Pilárik* (1958), *J. Jakobeus* (1963), *D. Krman ml*. (1969, spoluautor), *J. I. Bajza: Veselé príhody a výroky* (1978), *T. Masník – J. Simonides – J. Láni: Z vlasti na galeje* (1961), *Putovanie po súši a mori* (1975). Pod názvom *Piesne a verše pre múdrych a bláznov* (1969), *Amor diktoval, lásku spisoval* (1979), *Po chodníčkoch kamenných, po cestičkách krvavých* (1980) vydal anonymnú rukopisnú poéziu a prózu *Slovenský dekameron* (1980). Koncepciu modernej mediavalistiky predstavil v práci *Stredoveká literatúra* (1977).

Doc. PhDr. Slavomír Ondrejovič, CSc. (1946) Na FF UK pôsobil v r. 1972-76 ako vedecký pracovník Kabinetu fonetiky FF UK. Autor knižných prác *Medzi slovesom a vetou* (1989), *Dynamika slovnej zásoby spisovnej slovenčiny* (1989, spoluautor), *Wolfgang von Kempelen: Mechanizmus ľudskej reči spolu s opisom hovoriaceho stroja* (1990, prekladateľ a autor úvodnej štúdie), *O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu* (2000), zakladateľ a editor edície *Sociolinguistica Slovaca* (1995).

Doc. PhDr. Milan Rúfus, CSc. (1928) Na FF UK pôsobil v r. 1952-1990. Básnik, literárny vedec, prekladateľ a esejista. Vo vedeckej a pedagogickej práci sa orientoval na novšiu slovenskú, českú a svetovú literatúru. Autor básnických zbierok *Až dozrieme* (1956), *Chlapec* (1966), *Chlapec maľuje dúhu* (1974), *Zvony* (1968), *Triptych* (1969), *Ľudia v horách* (1969), *Kolíska* (1972), *Stôl chudobných* (1972), *Kolíska spieva deťom* (1974), *Hľadanie obrazu* (1973), *Sobotné večery* (1979), *Hudba tvarov* (1977), *Prísny chlieb* (1987), *Čítanie z údelu* (1996), *Žalmy o nevinnej* (1997). Detským čitateľom sú určené zbierky *Kniha rozprávok* (1975), *Mechúrik Koščúrik s kamarátmi* (1981), *Modlitbičky* (1992), *Lupienky z jabloní* (1993), *Zvieratníček* (1994), *Nové modlitbičky* (1994, 1995). Autor knihy esejí *Človek, čas, tvorba* (1968), *Štyri epištoly k ľuďom* (1969), *O literatúre* (1974). Preklady: H. Ibsen: *Peer Gynt*, F. Hrubín: *2x7 rozprávok, Poémy*, J. K. Tyl: *Strakonický gajdoš*, M. J. Lermontov: *Maškaráda*, S. Jesenin: *Belasá Rus*.

Doc. PhDr. Anna Rýzková, CSc. (1936) Na FF UK pôsobila v r. 1986-87. Vo vedeckej a pedagogickej práci sa orientovala na jazykovú kultúru, dejiny jazyka, dialektológiu a zvukovú rovinu. Spoluautorka vysokoškolských učebných textov *Slovenský jazyk* (1977), *Základy jazykovej kultúry* (1990) a prác z oblasti didaktiky slovenského jazyka *Diktáty a pravopisné cvičenia* (1966), *Všestranný jazykový rozbor* (1970), *Pravopisný výcvik v 5.-8. ročníku základnej školy* (1979)

Doc. PhDr. Oľga Schulzová, CSc. (1928) Na FF UK pôsobila v r. 1967-68. Vo vedeckej a pedagogickej práci sa orientovala na zvukovú rovinu a lexikológiu. Významné slovakistické práce: *Slovník slovenského jazyka*. Zv. 2., 4., 5., 6. (1960, 1964-65), *Úvod do fonetiky slovenčiny* (1970), *Španielsko-slovenský a slovensko-španielsky vreckový slovník* (1964, spoluautorka).

Doc. PhDr. Eva Tibenská, CSc. (1955) Na FF UK pôsobí od r. 1993. Vo vedeckom výskume a pedagogickej práci sa orientuje na sémantickú syntax súčasnej spisovnej slovenčiny a paradigmatickú morfológiu. V tejto oblasti publikovala vedecké štúdie. Je spoluautorka *Krátkeho*

slovníka slovenského jazyka (1987, 1989, 1999) a *Synonymického slovníka slovenčiny* (1995), práce *Kapitoly zo slovenského jazyka* (1999, spoluautorka) a gestorka a vedúca autorského kolektívu učebníc, cvičebníc a metodických príručiek slovenského jazyka pre základné školy.

Doc. PhDr. Emil Tvrdoň, CSc. (1935) Na FF UK pôsobil v r. 1989-1997 vyučoval na FF UK slovakistické disciplíny pre odbor žurnalistika. Autor monografie *František Šujanský ako jazykovedec* (1978), *Ústny prejav a umelecký prednes* (1986, spoluautor), vysokoškolských učebných textov *Úvod do jazykovedy* (1974), učebníc slovenského jazyka pre základné školy a vedeckých štúdií z dejín jazyka, jazykovej kultúry a onomastiky.

Doc. PhDr. Hana Urbancová, CSc. (1929) Na FF UK pôsobila v r. 1951-1994. V pedagogickej a vedeckej práci sa orientovala na slovenskú literatúru národného obrodenia a slovensko-české literárne vzťahy v obrodenskom období. Autorka prác *Antológia literárnovedných textov z obdobia literárneho obrodenia* (1974), *Slovackaja literatura ot istokov do konca 19. veka* (1997). Významné štúdie: *Problémy poézie v prejavoch literárnovedného myslenia na začiatku literárneho obrodenia* (1981), *Literárne prejavy členov Učenej spoločnosti malohontskej* (1983).

3. odborní asistenti

PhDr. Ľudmila Benčatová, CSc. (1952) Na FF UK pôsobí od r. 1978. Odborne a pedagogicky sa orientuje na didaktiku slovenského jazyka, morfológiu a jazykovú kultúru. Z tejto oblasti publikuje odborné príspevky v metodických a odborných časopisoch a zborníkoch.

Mgr. Juliana Beňová (1973) Na FF UK pôsobí od r. 1996. Vedecky a pedagogicky sa orientuje na súčasný slovenský jazyk a jazykovú kultúru. Z tejto oblasti publikuje príspevky v odborných časopisoch a zborníkoch.

PhDr. Andrea Bokníková (1969) Na FF UK pôsobí od r. 1994. Vedecky a pedagogicky sa orientuje na metodológiu literárnej vedy. Spoluautorka knižných prác *Portréty slovenských spisovateľov 1*. (1998), *2*. (2000), *Slovník slovenských spisovateľov* (1999, spoluautorka), autorka štúdií *Báseň otvorená času* (1997), *Slovenská poézia - mladí autori a zbierky medzi osemdesiatymi a deväťdesiatymi trokmi* (1998), *Žena ako autorka, žena ako téma v slovenskej poézii od šesťdesiatych rokov po súčasnosť* (2000).

Mgr. Peter Darovec (1970) Na FF UK pôsobí od r. 1995. Vedecky a pedagogicky sa orientuje na slovenskú literatúru 20. stor. Autor monografie *Násmešné rozmlúvanie o štyroch knihách*... (1996), spoluautor knihy rozhovorov a štúdií *Mladá tvorba - časopis po čase* (1996), *Portréty slovenských spisovateľov 1*. (1998), *Slovník slovenských spisovateľov* (1999), zostavovateľ antológie súčasnej slovenskej atológie *Miesto v príbehu* (1995, autor úvodnej štúdie). Významné štúdie: *Časy sa menia* (1992), *Peter Pišťánek a budovateľský román* (1994).

PhDr. Jana Dvončová, CSc. (1929) Na FF UK pôsobila v r. 1960-86. Vo vedeckom výskume sa orientovala na všeobecnú, fyziologickú a aplikovanú fonetiku, prednášala a viedla semináre z fonetiky a češtiny. Najznámejšie práce: *Úvod do fonetiky* (1968*), Atlas slovenských hlások* (1969), *Fonetika a metodika nápravy chybnej výslovnosti* (1975), *Diagnostika a odstraňovanie dyslálie* (1981, spoluautorka), *Fyziologická fonetika* (1980), *Cvičenia z českého jazyka* (1983).

PhDr. Mária Flochová, CSc. (1947) Na FF UK pôsobila v r. 1980-97. Vo vedeckej a pedagogickej práci sa orientovala na slovenskú literatúru 19. stor.

Mgr. Zuzana Garajová (1973) Na FF UK pôsobí od r. 1998. Pedagogicky sa orientuje na slovenčinu ako cudzí jazyk a jeho didaktiku.

PhDr. Želmíra Handzová (1951) Na FF UK pôsobila v r. 1974-91. V pedagogickej a vedeckej práci sa orientovala na slovenskú literatúru 19. stor., literatúru pre deti a mládež a na didaktiku slovenskej literatúry. Autorka monografie *E. M. Šoltésová. Život a dielo*. (1989).

PhDr. Verona Chorváthová (1942) Na FF UK pôsobila v r. 1974-1986. V pedagogickej a odbornej práci sa orientovala na slovenskú literatúru 19. stor., na svetovú literatúru a umelecký preklad.

PhDr. Lívia Ivaničová, CSc. (1914-1993) Na FF UK pôsobila v r. 1960-1979. Odborne a pedagogicky sa orientovala na slovenskú literatúru 2. pol. 19. stor a na metodiku vyučovania slovenskej lietatúry. Autorka vysokoškolských učebných textov *K teórii vyučovania slovenského jazyka a literatúry* (1966), *Problémy metodiky vyučovania slovenskej literatúry* (1970, spoluautorka), *Vybrané kapitoly k teórii vyučovania slovenčiny* (1973) a spoluautorka lexikografickej práce *Nemecko-slovenský a slovensko-nemecký slovník* (1966, 1978).

PhDr. Zuzana Kákošová, CSc. (1954) Na FF UK pôsobí od r.1981. Vedecky a pedagogicky sa orientuje na staršiu slovenskú literatúru. Autorka prác *Slovackaja literatura ot istokov do konca 19. veka* (časti *Renesans. Barokko*, 1997), *Kapitoly z dejín slovenskej literatúry 9.-18. storočia* (2001, v tlači), štúdií *The Emblems of Ján Sambucus* (1995), *Juraj Kopay v českom literárnom kontexte* (2000), *Portréty slovenských spisovateľov 2,* (2000), *Biblické motívy v poézii Jána Smreka* (2000) a kolektívnych prác *Slovník slovenských spisovateľov* (1999, spoluautorka).

PhDr. Viktor Kochol, DrSc. (1919-1984) Na FF UK pôsobil v r. 1943-1945. Vo vedeckej práci sa orientoval na analýzu umeleckej tvorby slovenskej romantickej poézie a zvukovú a sémantickú stránku verša. Významné publikácie: *Poézia štúrovcov* (1955), *Dejiny slovenskej literatúry* II. (1960, spoluautor), *Problémy a postavy slovenskej obrodeneckej literatúry* (1965), *Nie samým slovom* (1964), *Slovo a básnický tvar* (1966), *Konfrontácie* (1974), *Literárne reflexie* (1979).

Mgr. Dagmar Kročanová-Robertsová, PhD. (1967) Na FF UK pôsobí od r. 1994. Vo vedeckej a pedagogickej práci sa orientuje na slovenskú literatúru 20. stor. a didaktiku slovenskej literatúry. Výsledky doterajších výskumov publikovala v štúdiách *Atómy Boha ako román negácie a tajného reformátorstva* (1992), *G. Vámoš: Princíp krutosti* (*O mieste človeka v kozme*, 1996), *Človek v diele G. Vámoša* (1997), spoluautorka prác *Slovník slovenských spisovateľov* (1999), *Portréty slovenských spisovateľov 1*. (1998), *2*. (2000).

PhDr. Anna Kruláková, CSc. (1950) Na FF UK pôsobí od r. 1978. Vedecky a pedagogicky sa orientuje na slovenskú literatúru 19. stor., čiastočne na literatúru pre deti a mládež. Výsledky výskumov publikovala v štúdiách *K Bujnákovej interpretácii realizmu* (1982), *Podoba satiry v historických textoch Jonáša Záborského* (1986), *K typologickým súvislostiam J. K. Zechentera-Laskomerského a J. Nerudu* (1991). Spoluautorka *Slovníka slovenských spisovateľov* (1999).

PhDr. Helena Májeková, CSc. (1952) Na FF UK pôsobí od r. 1975. Vedecky a pedagogicky sa orientuje na staršiu slovenskú literatúru, výsledky výskumu publikovala v štúdiách *Slovenská humanistická poézia v literárnom kontexte* (1986), *Básnik Ján Filický* (1988), *Locus Iohannis Filický in litteris humanioris aevi* (1991), *Slovník slovenských spisovateľov* (1999, spoluautorka úvodnej štúdie a hesiel).

PaedDr. František Malec (1959) Na FF UK pôsobil v r. 1985-88. V pedagogickej a vedeckej práci sa orientoval na súčasný slovenský jazyk - štylistiku.

PhDr. Fedor Matejov, CSc.. (1954) Na FF UK pôsobil v r. 1996-1997 (od r. 1988 externe). V pedagogickej a vedeckej práci sa orientoval na teóriu literatúry a literatúru 20. stor., najmä po r. 1945. Významné vedecké štúdie: *"Šialený mesiac" - jeho kontexty a významové utváranie* (1997), *Krajina u I. Lavčíka* (1998), *Lyrika ako "paradigma"* (2000).

Mgr. Gabriela Múcsková (1966) Na FF UK pôsobí od r. 1995. Odborne a pedagogicky sa orientuje na dialektológiu, historickú jazykovedu a dejiny jazyka.

PhDr. Oľga Orgoňová, CSc. (1962) Na FF UK pôsobí od r. 1986. Orientuje sa na súčasný slovenský jazyk – lexikológiu a štylistiku. Autorka prác *Slovenský jazyk pre zahraničných študentov. Konverzačné texty s cvičeniami* (1991, spoluautorka), *Galicizmy v slovenčine* (1998).

PhDr. Jana Pekarovičová, PhD. (1951) Na FF UK pôsobí od r. 1989. Orientuje sa na vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka, z tejto oblasti publikovala odborné štúdie, napr. *Slovenčina ako cudzí jazyk v kontexte slovenskej lingvistiky a didaktiky* (1994), *K jazykovej komunikácii cudzincov v slovenčine* (1995), *Sociolingvistické aspekty prezentácie slovenčiny cudzincom* (1996), *Komunikačné beriéry pri osvojovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka* (1999). Od r. 1993 vedecká tajomníčka *Metodického centra Studia Academica Slovaca*, od r. 2000 zástupkyňa riaditeľa tohto seminára.

PhDr. Jozef Prokop (1920-1999) Na FF UK pôsobil v r. 1966-1986. Orientoval sa na vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka. Autor učebníc pre zahraničných študentov *Lexikálne a gramatické minimum slovenského jazyka* (1978), *Základný kurz slovenčiny* (1980), *Slovenčina pre krajanov hovoriacich po anglicky* (1986).

PhDr. Zora Pružková, CSc. (1958) na FF UK pôsobila v r. 1984-1986. Pedagogicky a vedecky sa orientovala na slovenskú literatúru 20. stor. Autorka monogarfie *Keď si spomeniem na šesťdesiate roky* (1994).

PhDr. Oľga Škvareninová, CSc. (1961) Na FF UK pôsobí od r. 1987. Orientuje sa na oblasť mimojazykovej a jazykovej komunikácie. Na Katedre slovenského jazyka vyučovala slovenčinu ako cudzí jazyk, v súčasnosti vyučuje na Katedre žurnalistiky jazykovedné disciplíny pre žurnalistov. Autorka prác *Štylistika a rétorika* (1992, spoluautorka), *Rečová komunikácia* (1995), *Praktická príručka slovenčiny* (1997, spoluautorka), *Obrázkový slovník slovenčiny* (1997), *Paronymický slovník* (1999) a odborných a populárno-náučných príspevkov z oblasti komunikácie.

PhDr. Ján Štibraný, CSc. (1931) Na FF UK pôsobil v r. 1951-1997. V pedagogickej a vedeckej práci sa orientoval na štylistiku, lexikológiu a dejiny spisovnej slovenčiny (bernolákovské obdobie, J. Hollý). Významná je jeho organizačná a pedagogická práca na letnom seminári slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca*.

PhDr. Jozef Štefánik, CSc. (1963) Na FF UK pôsobí od r. 1987. Orientuje sa na zvukovú rovinu, všeobecnú jazykovedu, sociolingvistiku a problematiku bilingvizmu. Autor knižných prác *Bilingvizmus* (2000) a *Jeden človek, dva jazyky* (2000) a vedeckých štúdií z oblasti všeobecnej jazykovedy a bilingvizmu.

PhDr. Elena Tomajková (1942) Na FF UK pôsobila v r. 1982-2000. Výskumne a pedagogicky sa orientovala na vzukovú rovinu jazyka a jazykovú kultúru. Z tejto oblasti publikovala príspevky v odborných časopisoch a zborníkoch.

PhDr. Miloslav Vojtech (1973) Na FF UK pôsobí od r. 1998. Vedecky a pedagogicky sa

orientuje na slovenskú literatúru 19. stor. Spoluautor knižných prác *Slovník slovenských spisovateľov* (1999), *Portréty slovenských spisovateľov 2*. (2000), autor príspevkov *Problém periodizácie dejín slovenskej literatúry v rokoch 1780-1840* (1997), *Klasicista-preromantik-romantik? K otázke slohovotypologického zaradenia básnickej tvorby Jána Kollára v českej a slovenskej literatúre* (1999), *Slovenská literatúra očami českej pozitivistickej literárnej historiografie* (2000).

PhDr. Oľga Záhlavová (1929) Na FF UK pôsobila v r. 1974-1990. Orientovala sa na vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka. Autorka prác *Glosár k učebnici Slovenčina pre cudzincov.* 1. časť. (1972, 1978, 1982, 1986, spoluautorka), *Konverzačné texty a cvičenia zo slovenčiny* (pre zahraničných študentov, 1981), *Slovenský jazyk pre zahraničných študentov. Konverzačné texty s cvičeniami* (1991, spoluautorka), autorka stredoškolských učebníc a metodických príručiek.

PhDr. Ľudmila Žigová (1953) Na FF UK pôsobí od r. 1988. Orientuje sa na vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka. Autorka učebníc pre zahraničných študentov *Komunikácia v slovenčine* (1998) a *Slovenčina pre cudzincov. Gramatické a pravopisné cvičenia* (2001).

Literatúra

BERAN, Z.: Českí literárni vedci v slovenskom kultúrnom živote. In: Studia Academica Slovaca. 9. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1980, s. 61-75.

DVONČ, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (do r. 1975). Bratislava. Veda 1987, 1388 s.

DVONČ, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1976-1985). Bratislava. Veda 1997, 698 s.

DVONČ, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1986-1995). Bratislava. Veda 1998, 728 s.

Encyklopédia jazykovedy. Red. J.Mistrík. Bratislava, Obzor 1993, 520 s.

Encyklopédia slovenských spisovateľov. Zv. 1.-2. Red. K. Rosenbaum. Bratislava, Obzor 1984, 484 + 536 s.

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. Informatórium. Školský rok 2000-2001. Bratislava, Stimul 2000, 252 s.

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v retrospektíve a perspektíve. Zborník príspevkov zo slávnostnej akadémie k 75. výročiu založenia Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 26. 10. 1996. Red. D. Škoviera. Bratislava, Stimul 1997, 123 s.

MÁTEJ, J.: Z minulosti Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. In: Facultas Philosophica Universitatis Comenianae Bratislavensis 1921-1971. Bratislava, Univerzita Komenského 1972, s. 28-38.

MIKULA, V., et al.: Slovník slovenských spisovateľov. Praha, Libri 1999, 530 s.

MIKULA, V., et al.: Portréty slovenských spisovateľov 1. Bratislava, Univerzita Komenského 1998, 132 s.

MIKULA, V., et al.: Portréty slovenských spisovateľov 2. Bratislava, Univerzita Komenského 2000, 116 s.

NOVÁK, J., SOPUŠKOVÁ, A.: Fakulta ako inštitúcia pedagogická. In: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave - Facultas Philosophica Universitatis Comenianae Bratislavensis. Bratislava, Osveta 1986, s. 8-52.

ONDRUŠ, Š.: Minulosť a prítomnosť slovanskej filológie a porovnávacej jazykovedy na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. In: Zborník Filozofickej fakulty UK Philologica. 28. Red. E. Pauliny. Bratislava, SPN 1981, s. 19-34.

PAULINY, E.: Rozvoj jazykovednej slovakistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. In: Zborník Filozofickej fakulty UK Philologica. 28. Red. E. Pauliny. Bratislava, SPN 1981, s. 3-12.

PAULÍNYI, Á.: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v rokoch 1945-1969. In: 50 rokov Univerzity Komenského. Bratislava 1969, s. 322-374.

PAULÍNYIOVÁ, E.: Vznik a vývin Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v rokoch 1921-1945. In: 50 rokov Univerzity Komenského. Bratislava 1969, s. 283-321.

PEKAROVIČOVÁ, J.: Slovakistika v zahraničí na pozadí činnosti lektorátov slovenského jazyka. In: Studia Academica Slovaca. 24. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1995, s. 197-213.

Slavistika na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Bratislava, Stimul 1993, 98 s.

Slovník slovenských spisovateľov. Zost. V. Mikula et al. Praha, Libri 1999, 258 s.

Soznam prednášok a soznam osôb a ústavov čsl. štátnej university Komenského v Bratslave v zimnom semestri 1920-21. Nákladom akademického senátu čsl. štátnej university Komenského v Bratislave. C. F. WIGANG, garfická umelá tlačiareň úč. spol. Bratislava 1920, 16 s., 1921-22, 24 s., 1922-23, 17 s., 1923-24, 22+1 s., 1924-25, 22+1 s., 1925-26, 22+1 s., 1926-27, 30 s., 1927-28, 28 s., 1928/29, 32 s. 1937-38, 124 s. + 55 s. , 1938-39, 131 s. + 60 s., 1939-40, 114 s. + 56 s., 1940-41, 134 s. + 70 s., 1944-45, 162. s., 1946-47, 144 s. + 56 s., 1948-49, 126 s. + 124 s., 1949-50, 64 s.

ŠTEVČEK, J.: Literárna veda na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského . Tri profesorské osobnosti. In: Zborník Filozofickej fakulty UK Philologica. 28. Red. E. Pauliny. Bratislava, SPN 1981, s. 13-17.

Štúdium slovanských filológií na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Zost. J. Hvišč. Bratislava, T.R.I. Médium 1996, 98 s.

ŠVAGROVSKÝ, Š.: Slovanská jazykoveda na Univerzite Komenského v rokoch 1921-1945. In: Zborník Filozofickej fakulty UK. Philologica. 39. 1989. Red. R. Blazsek et al. Bratislava, SPN 1992, s. 119-125.

ŠVAGROVSKÝ, Š.: Vznik a rozvoj slovanskej jazykovedy na Univerzite Komenského. Slavica Slovaca, 24, 1989, s. 155-262.

Učebné plány studia filosoficko-historického a studia filologického. 28/004/01-3332-51. Praha 1951. 67 s.

Jubileá nejubilejného 37. ročníka letnej školy Studia Academica Slovaca

Číslo tridsaťsedem, ktoré sa uvádza pri určení tohto ročníka letnej školy Studia Academica Slovaca, nijako nenaznačuje, že práve s týmto ročníkom sa spájajú dokonca viaceré okrúhle výročia tejto letnej školy. A predsa:

Práve tento rok pripadá 40. výročie začatia predchodcu či predstupňa našej letnej školy, totiž tzv. slovenského týždňa, ktorý sa konal v rámci pražskej Letnej školy slovanských studií.

Práve pred 35 rokmi, teda od roku 1966, začala táto letná škola fungovať pod samostatným názvom Studia Academica Slovaca.

Práve tento rok vychádza jubilejný 30. zväzok zborníka prednášok, ktorý dnesie tiež meno tejto letnej školy.

Ak tieto tri jubilejné príležitosti samej letnej školy spojíme s faktom, že tento ročník sa koná v jubilejnom roku existencie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského i v jubilejnom roku slovakistiky na nej (v obidvoch prípadoch ide o 80. výročie), a zároveň s tým, že doteraz sa systematickejšia pozornosť samej letnej škole, jej začiatkom, jej poslaniu nielen na fakulte a univerzite, ale v celej slovenskej kultúre, jej mnohodimenziálnemu rozvoju takmer vôbec nevenovala, je tu dostatok podnetov na trochu podrobnejší a pritom vecný pohľad na všetky uvedené stránky letnej školy Studia Academica Slovaca.

Predchádzajúca poznámka o malej pozornosti orientovanej na sledovanie vývinu tejto letnej školy môže u čitateľov, ktorí sa pravidelne zaujímajú o otázky kultúry a o ich zachytenie v publicistike, vyvolať pochybnosť, ba aj námietku: Veď každoročne naša tlač počas konania letnej školy prináša viaceré správy, rozhovory s organizátormi aj s účastníkmi, a tak aj širšia verejnosť je pomerne dobre informovaná nielen o samej existencii letnej školy, ale aj o náplni konkrétnych ročníkov, o najzaujímavejších bodoch z ich programu, o pozoruhodných účastníkoch letnej školy atď. To

všetko je síce pravda, veď o doterajších ročníkoch vyšli už stovky rozličných príspevkov len v našich novinách a časopisoch, ďalšie stovky rozhovorov, interview boli aj v rozhlase a v televízii, ale na druhej strane je tu aj fakt, na ktorý upozornil v prvom systematickejšom pokuse o náčrt základných vývinových bodov a tendencií z histórie letnej školy Studia Academica Slovaca jej tretí a najdlhšie fungujúci riaditeľ J. Mistrík, že totiž o samých začiatkoch letnej školy, ale aj o všeličom z jej vývinu chýbajú niekedy aj tie najelementárnejšie archívne materiály (1990, s. 12). V takejto situácii sme nútení opierať sa predovšetkým o spomienky prvých aktérov - bohužiaľ niektorí z nich, a medzi nimi aj dvaja zo štyroch doterajších riaditeľov (E. Paulíny a J. Mistrí,k) už nežijú -, tie však bývajú dosť často až príliš subjektívne, niekde aj medzerovité či až protirečivé. Na spomienkach založený prístup isté veci môže nechávať bokom, marginalizovať ich alebo ich celkom obchádzať, iné zasa takmer až mýtizuje, neprimerane vyzdvihuje. Keď teda chceme pri spomenutých jubilejných príležitostiach načrieť trochu hlbšie do histórie našej letnej školy, treba ísť k prameňom, leto tie - aj pri spomenutej medzerovitosti (J. Mistrík) - sú predsa len najspoľahlivejším korektívom rozmanitých subjektívnych pohľadov na začiatky aj celú históriu tejto letnej školy. Začnime teda pohľadom na predchodcu našej letnej školy, totiž na spomenutý „slovenský týždeň", ktorý sa uskutočňoval v rámci pražskej Letnej školy slovanských štúdií.

Pražská Letní škola slovanských studií začala svoju činnosť v roku 1957. V súlade so slavistickou orientáciou tohto podujatia boli v jej programe od začiatku aj semináre zo slovenského jazyka (prvým lektorom zo Slovenska bol na pražskej letnej škole J. Štibraný - v liste J. Běliča, riaditeľa školy, zo 14. mája 1960 sú určené všetky podmienky jeho pôsobenia v danom ročníku školy). Od samých začiatkov boli členmi vedeckej rady tejto letnej školy aj profesori z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (A. Mráz, E. Pauliny, J. Stanislav, M. Tomčík a Š. Ondruš). Oprávnene sa možno domnievať, že práve uvedené dve okolnosti -

zastúpenie slovenčiny v programe pražskej letnej školy a výrazná účasť slovenských profesorov v jej vedeckej rade - sa stali tými stimulmi, ktoré priviedli k tomu, že letná škola zaradila do svojho programu tzv. slovenský týždeň, teda týždňový pobyt všetkých svojich účastníkov na Slovensku.

Citovaný J. Mistrík zaznamenáva, že v roku 1962 bol za riaditeľa slovenského týždňa Letnej školy slovanských štúdií (LŠSŠ) menovaný E. Pauliny. To je síce pravda, ale archívne materiály potvrdzujú, že prvý slovenský týždeň LŠSŠ bol už v rámci programu jej 5. ročníka, teda roku 1961, a to konkrétne v dňoch 13.-20. augusta 1961. Na jeho čele ešte nebol menovaný riaditeľ, ale R. Krajčovič sa stal tajomníkom celej LŠSŠ, a to najmä s orientáciou na organizovanie celého programu LŠSŠ na Slovensku, teda počas slovenského týždňa. Na samej bratislavskej filozofickej fakulte bol ustanovený tzv. riadiaci štáb, ako sa táto skupina ľudí označovala dobovou terminológiou, v ktorom bolo okrem spomenutého R. Krajčoviča ešte desať ďalších pracovníkov a študentov fakulty. Jeho vedením bol poverený vtedajší prodekan J. Dekan a jeho členmi boli zo slavistov a slovakistov H. Urbancová, J. Štibraný, A. Laťáková, J. Čajanková (dnes známa historička jazyka J. Skladaná), ostatní boli organizační pracovníci.

Prvý slovenský týždeň mal v zárodočnej forme všetky zložky programu, ktoré bývajú náplňou celej letnej školy a ktoré sa naozaj stali obsahom neskoršej samostatnej letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Boli v ňom dosť početné prednášky (prednášateľmi boli najvýraznejšie osobnosti jednotlivých vlastivedných disciplín na Slovensku, teda konkrétne J. Stanislav, M. Pišút, M. Gosiorovský, E. Pauliny, Š. Peciar, K. Rosenbaum, A. Mráz, A. Melicherčík, J. Mesároš, P. Bunčák a K. Kahoun, ale prednášal tu aj jeden z troch riaditeľov celej LŠSŠ J. Bělič - ďalšími riaditeľmi vtedy boli Mejdřická a Fried), bola jednodňová exkurzia po západnom Slovensku (strediskom bol Trenčín) a boli tu aj niektoré kultúrne podujatia (napr. vystúpenie SĽUKu v Rusovciach). Účastníci boli ubytovaní vo vtedajšom Nešporovom, dnešnom Svoradovom

študentskom domove, výučba bola na fakulte. O tom, aká vážnosť sa pripisovala vtedy poslaniu celej letnej školy, svedčí fakt doložený v pozvánke R. Krajčoviča na poradu prípravného výboru v Prahe (29.6.1961), že totiž táto porada sa uskutočňovala za účasti zástupcov Ministerstva školstva, ba aj sekretariátu ÚV KSČ.

V druhom slovenskom týždni LŠSŠ, ktorý sa konal v dňoch 18.-26.8.1962, bol už osobitne vymenovaný riaditeľ. Ako sa už naznačilo, bol ním E. Pauliny, tajomníkom zostal R. Krajčovič. Týždeň sa síce začal v Bratislave, ale tu bola iba prehliadka pamiatok - účastníci totiž iba v sobotu pricestovali z Prahy a na druhý deň už odcestovali do Banskej Bystrice. Takže hlavným centrom tohto týždňa sa stala práve Banská Bystrica. V programe prednášok bolo nóvum v tom, že popri spoločných prednáškach (napr. M. Tomčík, J. Bělič) boli aj prednášky v sekciách, a to jazykovednej (garantom bol E. Pauliny, z ďalších spomeňme aspoň G. Horáka), literárnovednej (tú mal na starosti A. Mráz, k prednášateľom z minulého roka tu pribudol J. Števček) a historickej, ktorú zaisťoval J. Tibenský. Po exkurzii v Martine a na Oravskej priehrade sa účastníci vracali na záver školy v Prahe.

Ďalší, už tretí, slovenský týždeň LŠSŠ bol presne v tom istom termíne ako druhý ročník, teda 18.-26.8.1963. Aj jeho centrom bola B. Bystrica. Zmena nastala v osobe tajomníka: hlavnou tajomníčkou bola H. Urbancova, tajomníkmi pre jednotlivé zložky boli J. Štibraný, K. Palkovič a J. Matejčík (ten mal na starosti celé zabezpečenie priebehu podujatia v B. Bystrici). Novými prednášateľmi boli napr. M. Darovec, P. Ratkoš, J. Butvin. V správe z tohto týždňa sa ako lektor starajúci sa o jazykové kurzy prvý raz spomína neskorší dlhoročný tajomník a zástupca riaditeľa samostatnej slovenskej letnej školy P. Baláž. V tej istej správe E. Paulinyho popri pozitívnych aj niektorých kritickejších poznámkach o konkrétnych podujatiach a o jednotlivých stránkach organizácie tohto slovenského týždňa nájdeme aj takýto celkový záver, ktorý sa ukázal ako relevantný pre ďalší rozvoj aj samého týždňa aj nadväzujúcej slovenskej letnej školy, záver, s ktorým by však najmä

dnešní (aj vedeckí) predstavitelia B. Bystrice sotva súhlasili: „Ukázalo sa najmä tohto roku, že umiestnenie slovenského týždňa v Banskej Bystrici je nevhodné. B. Bystrica je ďaleko od Prahy a má zlé spojenie. Ale okrem toho má veľké nevýhody v tom, že nie sú tam sústredené vedeckí a umeleckí pracovníci a má obmedzené možnosti kultúrnych a spoločenských akcií. Tohto roku sa to ukázalo zvlášť nápadne, lebo medzi účastníkmi LŠSŠ bolo veľa slovakistov, ktorí mali záujem o kontakt s viacerými kultúrnymi pracovníkmi z Bratislavy. Preto pre budúcnosť treba žiadať - v predpoklade, že sa tzv. slovenský týždeň LŠSŠ zachová - aby sa tento týždeň konal v Bratislave" (s. 6). Profesorovi E. Paulinymu ako rodenému Zvolenčanovi sa tieto závery iste nepísali ľahko, ale ďalší vývin dal jeho záverom za pravdu.

Štvrtý a posledný slovenský týždeň LŠSŠ sa uskutočnil v dňoch 16.-23.8.1964. Jeho riaditeľom zostal E. Pauliny, novým tajomníkom sa stal M. Čabala. Účastníci boli ubytovaní v Belojanisovom študentskom domove (ŠD), výučba bola na fakulte a stravovanie bolo prvý raz v ŠD na Suvorovovej. Medzi novými prednášateľmi sú mená J. Štolc, M. Hamada, J. Vajda, V. Budovičová, J. Podolák, ale aj básnik L. Novomeský (nehovoril však o poézii, ale o Slovenskom národnom povstaní). Dodajme ešte, že tajomnícke práce v týchto ročníkoch vykonávali sekretárky z dekanátu FF (p. Vážna a Geguššová).

Zámerne sme uviedli všetky vecné údaje o slovenských týždňoch, ktoré sú dostupné v archíve Filozofickej fakulty UK a v osobných archívoch niektorých zúčastnených pracovníkov. Napriek tomu však viaceré dôležité fakty nie sú ani v archíve doložené. Nie je doložená napríklad ani taká podstatná skutočnosť, akou je zmena slovenského týždňa LŠSŠ na tzv. extensiu tejto školy, teda vlastne na paralelnú štvortýždňovú letnú školu. Z dostupných materiálov a z istých náznakov v nich však možno vyvodiť niekoľko okolností, ktoré zohrali istú úlohu pri tejto zmene. Ide najmä o toto: 1. Medzi frekventantmi LŠSŠ sa postupom času vyhranila skupina poslucháčov, ktorí prejavovali eminentný záujmu o slovenčinu, resp.

slovenskú kultúru. Tým už nestačilo navštevovať jazykové cvičenia zo slovenčiny a vypočuť si niekoľko prednášok v rámci slovenského týždňa - bol tu teda dopyt po celej letnej škole na Slovensku. Rovnako je však evidentné, že tu bola aj istá skupina takých účastníkov, ktorí prichádzali do Prahy cielene za českou kultúrou, češtinou - tých zasa slovenský týždeň do istej miery rozptyľoval. Jedna aj druhá uvedená okolnosť patrili zaiste k tým skutočnostiam, ktoré podnietili nielen úvahy o paralelnej LŠSŠ na Slovensku, ale azda aj samu jej realizáciu. V tomto smere nás nemôže pomýliť ani fakt, že na prvej osobitnej LŠSŠ na Slovensku sa zúčastnilo iba deväťnásť frekventantov. Každý začiatok - aj začiatok novej letnej školy - je ťažký. Rýchly nárast počtu účastníkov v ďalších ročníkoch - budeme o ňom hovoriť v súvislosti s druhým uvedeným jubileom v nasledujúcej časti tohto textu - bol v tomto smere najlepšou odpoveďou akýmkoľvek pochybovačom. 2. K postupnej emancipácii slovenskej LŠSŠ zaiste prispeli aj pozitívne výsledky slovenských týždňov: Na nich a nimi sa ukázalo, že tu ide o osobitný slovanský jazyk, o osobitnú kultúru, že pritom sú tu aj vedecké, odborné aj spoločenské predpoklady na organizovanie a uskutočnenie paralelnej letnej školy. Práve úspešný priebeh slovenských týždňov dával garancie na realizáciu takejto letnej školy. 3. Zaiste aj v tom čase mali veľkú váhu ekonomické ukazovatele: Premiestňovať celú letnú školu na jeden týždeň na Slovensko a pritom sa usilovať iste aj o exkurzie po bohatých českých pamätihodnostiach, to bolo aj vtedy veľmi nákladné. Uskutočnenie paralelnej letnej školy isté riešenia v tomto smere prinášalo.

Zaiste by bolo možné uviesť aj rozličné ďalšie okolnosti, ktoré viedli k vzniku letnej školy na Slovensku, ale tu by sme sa už pohybovali na rovine domnienok, dohadov. Spomenuté okolnosti nám vyšli z toho, čo je v rozličných materiáloch raz explicitne, inokedy implicitnejšie, naozaj viacej iba náznakom zachytené.

Keď na tomto mieste prechádzame k druhému spomínanému jubileu (35 rokov názvu Studia Academica Slovaca), žiada sa v nadväznosti na predchádzajúcu časť venovať pozornosť viacerým

otázkam súvisiacim so samým vznikom bratislavskej Letnej školy slovanských štúdií, pretože aj v tomto smere existuje viacero nepresností a nezrovnalostí, ktoré sa následne premietajú do rozličných publicistických materiálov o tejto letnej škole. Aj tu sa budeme opierať o materiály z archívu.

Isté nejasnosti sú už pri 1. ročníku tejto letnej školy. Jednoznačné je tu predovšetkým to, že sa ona konala ako tzv. extenzia pražskej letnej školy. Dokladá to už názov záverečnej správy (vtedy ešte zprávy), ktorú dňa 25. novembra 1965 predkladal riaditeľ E. Pauliny. V jej titulku čítame: IX. Letní škola slovanských studií - Praha 1965. Extenzia v Bratislave. (Všimneme si tu ešte oficiálny - český - názov letnej školy.) Keď však sledujeme jej presný termín a počet účastníkov, nachádzame aj v základných materiáloch zreteľné rozdiely. V tomto bode nám citovaná Záverečná správa nepomáha - nie sú v nej ani termíny konania ani počet účastníkov. V archíve sa však zachoval zoznam účastníkov tohto ročníka a v ňom aj termín konania. Jeho celý názov znie: Zoznam účastníkov Letnej školy slovanských študií pri FF UK v Bratislave od 30.7.-27.8.1965. Okolo počtu účastníkov tohto historického prvého ročníka je kolísanie, hoci všetky údaje sú veľmi blízke. Pamätníci - prví tajomníci M. Čabala a J. Štibraný - vždy spomínajú sedemnástku, ba aj v spomínanej záverečnej správe riaditeľa LŠSŠ sa uvádza, že kurz začiatočníkov (lektorom bol P. Baláž) navštevovalo šesť účastníkov a kurz pre pokročilých (lektorom bol M. Darovec) 11 účastníkov, J. Mistrík v citovanej štúdii uvádza, že „roku 1965 bolo v Bratislave 18 účastníkov, z toho 2 externisti" (1990, s. 9). V citovanom Zozname účastníkov a uvádza 19 účastníkov zo 7 štátov, pričom nikto z nich nie je uvádzaný ako externista. Ak teda vychádzame z tohto materiálu (existuje vo viacerých exemplároch a v žiadnom z nich nie je nijaká poznámka, že niekto z uvedených neprišiel), treba azda túto malú rozkolísanosť odstrániť a prikloniť sa k zachytenému počtu 19 účastníkov.

Pokiaľ ide o spomínaný presný termín konania tohto prvého ročníka, v uvedenom zozname účastníkov je dátum 30.7.-27.8.1965.

Z toho istého roku sa však zachovali aj Organizačné pokyny pre účastníkov Letnej školy slovanských štúdií v Bratislave (tu si všimneme slovenskú podobu názvu celého podujatia) a v nich je presný program všetkých akcií od začiatku do konca. A práve v týchto pokynoch čítame, že v nedeľu 1. augusta bol na programe iba príchod účastníkov a ich ubytovanie a v stredu 25. augusta po raňajkách bolo iba ukončenie LŠSŠ, obed a odchod účastníkov. V uvedenej záverečnej správe na rozdiel od týchto pokynov (vlastne programu) sa uvádza, že ukončenie LŠ bolo 26. augusta (s. 3). Uvedený rozdiel si možno vysvetliť tým, že celé 4 týždne trvala pražská LŠSŠ, kým jej slovenská extenzia sa musela z organizačných dôvodov aj neskôr začať aj skôr skončiť (spomínaní priami aktéri uvádzajú, že vysvedčenia na konci školy v Bratislave odovzdával účastníkom vtedajší riaditeľ celej LŠSS prof. A. Dostál - je však zaujímavé, že záverečná správa tento údaj nepotvrdzuje, hoci sa v nej zachytáva viacero faktov: že za univerzitu sa s účastníkmi lúčil prorektor E. Huraj, za fakultu práve nastupujúci dekan Ľ. Bakoš, za účastníkov prehovoril J. Just a M. Brecelj). Uvedené fakty teda dovoľujú aj v tomto bode spresniť kalendárium 1. ročníka bratislavskej LŠSŠ a za reálny termín jej konania pokladať dni 1.-26.8.1965.

Spomenuté komorné zloženie účastníkov, ako aj niektoré ďalšie priaznivé okolnosti (na s. 6-7 záverečnej správy sa napr. uvádza, že „všetky finančné a hospodárske záležitosti vybavovalo Riaditeľstvo (!) LŠSS v Prahe") umožnili veľmi úspešný rozbeh slovenskej LŠSŠ, s bohatým vyučovacím aj ostatným sprievodným programom. Za spoločenské vyvrcholenie školy sa pokladal fakt, že na pozvanie skladateľa E. Suchoňa sa v jeho vile uskutočnilo hudobno-literárne pásmo Divadla poézie, hoci išlo vlastne o núdzové riešenie: Divadlo poézie malo z technických dôvodov vlastnú scénu cez prázdniny zatvorenú, ale - ako sa píše v tej istej záverečnej správe - „majster Suchoň a jeho rodina urobili z tohto večera veľmi príjemné a bezprostredné stretnutie" (s. 5). V súvislosti s náplňou prednáškovej zložky programu treba zaznamenať, že 1. ročník v

tomto bode pokračoval v tradícii predchádzajúcich slovenských týždňov, že totiž prednášateľmi boli aj českí vedeckí pracovníci. Na rozdiel od náplne slovenských týždňov to však neboli prednášatelia z pražského okruhu organizátorov celej LŠSŠ, ale prednášatelia z Brna J. Hrabák, D. Jeřábek, M. Grepl a A. Lamprecht. Zaujímavosťou bola aj prednáška jedného z účastníkov letnej školy, maďarského slovakistu A. Drahoša - takýto krok sa ešte niekoľkokrát opakoval aj v ďalších ročníkoch letnej školy. V súlade s tým, že bratislavská extenzia patrila v tomto ročníku pod slavisticky orientovanú Letní školu slovanských studií, boli v programe nielen jazykové kurzy zo slovenčiny, ale aj fakultatívne kurzy z češtiny, ruštiny a poľštiny. Aj popritom však E. Pauliny v záverečnej správe podčiarkuje hneď v jej úvode, že celá činnosť školy bola zameraná slovakisticky (s. 1). V súvislosti s tematickou orientáciou prednášok tohto 1. ročníka treba pripomenúť fakt, že už tu sa popri jazykovedných a literárnovedných prednáškach v relatívne silnom zastúpení vyskytovali aj prednášky z ďalších vlastivedných disciplín (13 ich bolo z prvých dvoch uvedených oblastí, 5 z ostatných disciplín), preto nebolo celkom namieste, ak sa riaditeľovi letnej školy od r. 1972 J. Mistríkovi vyčítalo (opakovane v publicistických príspevkoch Š. Ondruš), že opustil čisto slovakistickú (myslelo sa najmä jazykovednú a literárnovednú) orientáciu prednášok a zaradil aj do programu prednášok také témy, ktoré boli predtým iba v náplni sprievodných programov (besied, exkurzií a pod.). Uvedené čísla ukazujú, že prvé kroky v tomto smere sa urobili už na samom začiatku našej letnej školy.

Uvedenými dokumentmi a faktami o 1. ročníku LŠSŠ v Bratislave sa už dostávame k spomínanému druhému jubileu, ktoré si aj týmto textom pripomíname a ktoré ním a v ňom chceme priblížiť, a to je tridsiate piate výročie názvu Studia Academica Slovaca v pomenovaní tejto letnej školy. A keďže aj okolo neho sa objavilo viacero odlišných konštatovaní, oprieme sa aj pri jeho začiatkoch o dostupné archívne materiály, ale aj o svedectvá pamätníkov tejto inovácie. Uvidíme, že naznačená rozkolísanosť nie

je nijako náhodná, že jej východiská sú dôsledkom pohybov a zmien, ktoré sprevádzali samo konštituovanie samostatnej slovenskej letnej školy.

V uvedených súvislostiach je pozoruhodný fakt, že v citovej záverečnej správe, ktorú E. Pauliny predkladal 25. novembra 1965, niet o názve Studia Academica Slovaca ešte ani zmienky, hoci správa vyniká až detailným zachytením aj tých najmenších údajov z organizácie a priebehu celej letnej školy. Tým viac však prekvapuje, že v sprievodnom liste, s ktorým sa uvedená správa distribuovala a ktorý má dátum 21. decembra 1965, sa už nachádza tento druhý odsek:„Od budúceho roku sa toto podujatie bude volať „STUDIA ACADEMICA SLOVACA" (letný seminár slovenského jazyka a kultúry). Tento seminár bude organizovať Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave." Odkiaľ sa vzal tento nový názov a s ním spojená celková orientácia slovenskej letnej školy? Nech opäť prehovoria archívne dokumenty.

V odpise listu námestníka povereníka Slovenskej národnej rady pre školstvo Š. Chochola (ten bol neskôr aj ministrom školstva vtedajšej SSR) rektorovi Univerzity Komenského zo dňa 15. mája 1967 sa píše, že „Povereníctvo SNR pre školstvo po dohode s Ministerstvom školstva vyslovilo svojim (!-J. M.) rozhodnutím zo dňa 22. septembra 1965 č. 9165/65 súhlas so zriadením samostatnej letnej školy slovanských štúdií pri Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave." Dôležitá je časť ďalšieho odseku toho istého dokumentu: „Vzhľadom na to, že letná škola slovanských štúdií svojim (!-J. M.) významom a rozsahom presahuje rámec jednej fakulty, pozmeňujeme svoje rozhodnutie v tom zmysle, že táto škola sa zriaďuje pri rektoráte Univerzity Komenského v Bratislave s názvom: STUDIA ACADEMICA SLOVACA - Letný seminár slovenského jazyka a kultúry." V záverečnom odseku sa ešte dodáva, že Povereníctvo SNR pre školstvo bude škole každoročne poskytovať štipendiá, a to maximálne v počte päťdesiat.

Hoci tento list z mája 1967 prichádza s novým názvom letnej školy ex post, keď už predtým v r. 1966 škola niesla tento názov, možno ho vo viacerých smeroch pokladať za dôležité svedectvo o začiatkoch slovenskej letnej školy. Ide najmä o tieto skutočnosti: 1. Je v ňom svedectvo o tom, ako a kedy sa rozhodlo o osamostatnení slovenskej letnej školy. Dozvedáme sa, že sa tak stalo po dohode s Ministerstvom školstva vtedajšej ČSSR, a to rozhodnutím vtedajšieho Povereníctva SNR pre školstvo zo dňa 22. septembra 1965. Ako vidíme, rozhodnutie prišlo až po úspešnom uskutočnení bratislavskej exkurzie pražskej LŠSŠ. 2. Z listu vidieť, že samostatná letná škola mala byť aj naďalej letnou školou slovanských štúdií, 3. Z listu je evidentné, že letná škola bola zriadená na Filozofickej fakulte UK a jej praktickým realizátorom mala byť Katedra slovenského jazyka (ako to dokumentuje nedátovaná listina zachytávajúca ustanovenie vedeckej rady tejto letnej školy). List je zároveň dokladom, že až od 3. ročníka sa garantom školy stáva Rektorát UK. Je otvorenou otázkou, dokedy to tak bolo a ako sa - tichou cestou alebo novým interným ustanovením - letná škola vrátila naspäť na Filozofickú fakultu UK. 4. Z porovnania dvoch dátumov - 22. september 1965 (keď sa prijalo rozhodnutie o samostatnej letnej škole, ale ešte ako o Letnej škole slovanských štúdií) a 21. december 1965 (keď sa v spievodnom liste E. Paulinyho expressis verbis uvádza, že budúci ročník už bude prebiehať pod novým názvom) - vyplýva, že práve v tom čase sa rozhodlo aj o novom názve Studia Academica Slovaca. Príznačná je v tomto smere interpretácia spomenutého rozhodnutia Povereníctva SNR pre školstvo v tiež už spomínanom zázname o ustanovení vedeckej rady tejto školy, v ktorom sa píše, že Povereníctvo školstva ,,zriadilo na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave počnúc školským rokom 1965/66 letnú školu slovenského jazyka a kultúry (videli sme, že v rozhodnutí sa hovorilo o Letnej škole slovanských štúdií (! - J. M.) Oficiálny názov školy je: Letný seminár slovenského jazyka a kultúry - Studia Academica Slovaca." Škoda len, že tento list nie je dátovaný. 5. Z časovej a predmetnej

charakteristiky vtedajšieho statusu letnej školy vyplýva, že nový názov vznikol ani nie na povereníctve ani na univerzite, ale na filozofickej fakulte, kam letná škola v tom čase jednoznačne patrila. Keďže o novom názve nerozhodovalo ani vedenie fakulty (v archíve sú doložené všetky zápisnice zo zasadnutí vedenia v danom školskom roku so všetkými personálnymi aj organizačnými podrobnosťami, ale záznam o rokovaní vo veci zmeny názvu letnej školy nie je nikde), treba prijať osobné svedectvá vtedajších činiteľov letnej školy. Š. Ondruš, ktorý ako dekan fakulty stál pri zrode slovenskej LŠSŠ a ktorý v tu sledovanom 2. ročníku tejto letnej školy bol spolu s E. Paulinym jej riaditeľom (sám bol potom po E. Paulinym riaditeľom v rokoch 1970-71), vo viacerých svojich publicistických materiáloch o jednotlivých ročníkoch, ale aj o rozvoji letnej školy s trochu zneisťujúcim vari označil za pôvodcu tohto názvu vtedajšieho tajomníka letnej školy J. Štibraného. Na nadväzujúcu priamu otázku J. Štibraný pri svojej skromnosti iba nedávno potvrdil, že skutočne on je pôvodcom tohto dnes už jednoznačne základného názvu tejto letnej školy.

Aspoň malú osobitnú poznámku si zaslúži aj sám vývin oficiálneho pomenovania tejto letnej školy. Jej spomínaný 1. ročník sa uvádza v zhode s názvom pražskej školy, a to striedavo v českej podobe (Letní škola slovanských studií) a v slovenskej podobe (Letná škola slovanských štúdií). Od 2. ročníka spolu s novou špecifikáciou na slovenský jazyk a kultúru a s uplatnením mena Studia Academica Slovaca začína kolísanie v úplnom znení pomenovania letnej školy. Názov letná škola sa už prijíma iba ako všeobecné označenie, ale aj tak sú tu rozdiely: V citovanom odpise listu povereníctva je názov Studia Academica Slovaca - Letný seminár slovenského jazyka a kultúry, v tiež už spomínanom internom zápise o ustanovení vedeckej rady tejto školy je poradie obrátené: Letný seminár slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca. S týmto druhým znením korešponduje napríklad aj formulácia názvu v správe E. Paulinyho o 2. ročníku (1966): Dňa 22. októbra 1966 podáva zaverečnú správu „o II.

Letnom seminári slovenského jazyka a kultúry - Studia Academica Slovaca". Odlišné znenie názvu je v už citovanom sprievodnom liste E. Paulinyho z 21. decembra 1965, kde sa píše, že „od budúceho roku sa toto podujatie bude volať „STUDIA ACADEMICA SLOVACA" (letný seminár slovenského jazyka a kultúry)". Z uvedených formulácií možno vyčítať, že raz sa ako základné pomenovanie chápal názov Letný seminár slovenského jazyka a kultúry a latinský názov Studia Academica Slovaca sa prijímal ako jeho špecifikujúce označenie, kým druhý raz to bolo skôr opačne. Z ďalšieho vývinu tohto názvu je však evidentné, že podobne ako predtým bežný názov *letná škola* aj názov *letný seminár* sa postupne stával skôr druhotným (teda všeobecným, apelatívnym) označením a do popredia sa jednoznačne dostával latinský názov Studia Academica Slovaca, hoci aj pri ňom sú v dôsledku menšej znalosti latinčiny isté ťažkosti (aj redaktori niekedy stotožňujú názov Studia so substantívom štúdia a pýtajú sa napríklad, ktorá je to v tomto roku štúdia). K uprednostneniu tohto názvu prispelo predovšetkým utvorenie skratkovej podoby SAS, kotrá sa postupne začala ohýbať (najskôr v podobe SAS-u, SAS-e, potom už aj SASu, SASe; popritom sa však najmä v oficiálnejších textoch uplatňuje aj neohybná podoba, teda napr. nielen program SASu, ale aj program SAS), ale aj derivovanie ďalších slov odvodených práve od tejto skratkovej podoby: sasista, sasistka, sasistický. Spojenie *letný seminár* ustúpilo predovšetkým pre rozpornosť v jeho motivácii: ťažko možno slovom *seminár* pomenúvať podujatie, v programe ktorého sú semináre aj prednášky aj besedy, cvičenia, exkurzie a viaceré ďalšie špecifické akcie. Aj pri novom spracúvaní loga sa už uplatnila iba podoba Studia Academica Slovaca. Z názvov *letný seminár - letná škola* aj v súlade s internacionalizačnými tendenciami ako pomocné označenie, ako vysvetľujúci prístavok v súčasnosti uprednostňuje druhý názov, teda podobu letná škola slovenského jazyka a kultúry (v takejto interpretácii to teda už nie je druhý oficiálny názov či druhá časť takéhoto názvu, ale iba prístavkové vysvetlenie oficiálneho latinského názvu Studia

Academica Slovaca - v tomto bode sa teda takmer zhodujeme s Paulinyho citovaným chápaním z jeho formulácie v sprievodnom liste z 21. decembra 1965, kde sa nový názov uvádza vlastne po prvý raz).

Podrobnejšie sme sa venovali niektorým otázkam, ktoré sa dotýkajú začiatkov tejto letnej školy, pretože práve okolo týchto začiatkov je najviac nejasnosti, ba aj protirečení. Aj keď sa naše pohľady opierali o autentické archívne materiály, všeličo tu ostáva ešte nedopovedané. Napriek tomu sa však domnievame, že predchádzajúci rozbor priniesol viaceré základné zistenia, ktoré prispejú k pravdivejšiemu a vecnejšiemu obrazu o prvých ročníkoch letnej školy Studia Academica Slovaca.

Pravdaže, rovnako podrobne sa nemôžeme ani nechceme ani pri tejto jubilejnej príležitosti venovať všetkým ďalším ročníkom letnej školy. Fakt, že o ďalšom vývine, predovšetkým o ročníkoch, ktoré sám organizoval, podáva dosť podrobnú a vecnú informáciu J. Mistrík v citovanej štúdii (SAS 19, 1990), že v tom istom ročníku zborníka uverejnila dlhoročná tajomníčka letnej školy O. Hazuchová Prehľad o frekventantoch SAS za 25 rokov od vzniku seminára (SAS 19, 1990, s. 391-424), v ktorom sa zachytáva nielen celkový prehľad účastníkov z jednotlivých štátov, ale aj menovitý zoznam 2678 frekventantov prvých 25 ročníkov letnej školy, teda tento fakt nám dovoľuje na tomto mieste prejsť v našom texte k istej výberovosti faktov, teda jednak k doplneniu toho, čo zachytili uvedení autori, o nové fakty z novších ročníkov, a jednak k novšej interpretácii aj niektorých tých starších faktov, pri ktorých sa v odlišných spoločensko-politických podmienkach prejavovali aj isté mystifikácie, polopravdy aj zámerné či nezámerné skreslenia. Aby sme týmto pohľadom nadviazali na uvedené predchádzajúce materiály, upriamime sa v ďalšom texte postupne na otázky celkovej orientácie letnej školy, na charakteristiku zloženia jej doterajších frekventantov, ďalej na zmeny v samom vedení letnej školy a napokon na jej odborný aj spoločenský ohlas v našej verejnosti.

Všeličoho z naznačeného prvého okruhu sme sa dotkli pri charakteristike slovenských týždňov LŠSŠ aj pri pohľade na prvé ročníky samostatnej bratislavskej letnej školy. Napriek tomu si však celková organizácia letnej školy, jej tematická orientácia i vývin v obidvoch týchto bodoch vyžadujú aspoň niekoľko poznámok.

Hneď na ich začiatku treba pripomenúť, že slovenská LŠSŠ a neskôr SAS vznikli ako štvortýždňové podujatie a tento rozsah si uchovali prakticky až do začiatku osemdesiatych rokov. S prihliadnutím na všeobecnú tendenciu skracovania letných škôl (väčšina z nich trvá dva alebo tri týždne) J. Mistrík prikročil ku skráteniu na 25 dní. Takýto rozsah malo niekoľko posledných ročníkov vedených J. Mistríkom. Dnešný rozsah tri týždne sa uplatnil od r. 1992, keď sa prihliadlo nielen na uvedenú tendenciu, ale aj na pragmatické problémy účastníkov pri dvadsaťpäťdňovom rozsahu (raz sa začínalo v strede týždňa a končilo na konci 4. týždňa, druhý raz to bolo opačne, čo účastníkom bránilo využívať zvýhodnené víkendové tarify cestovného).

Pravdaže, uvedené skrátenie zasiahlo prakticky všetky zložky náplne letnej školy, predovšetkým rozsah exkurzií, rozličných doplňujúcich alebo fakultatívnych bodov programu. Iba v náplni podstatných zložiek - a tými vždy v programe letnej školy boli rozličné typy jazykových cvičení a prednášky - došlo k zreteľnej intenzifikácii, takže dnešní frekventanti absolvujú za 3 týždne viacej prednášok i viacej jazykových cvičení či seminárov, ako mali možnosť navštíviť účastníci starších štvortýždňových ročníkov SAS. O túto intenzifikáciu priamej výučby v rámci programu letnej školy sa spolu s J. Mistríkom zaslúžil najmä už spomínaný P. Baláž, ktorý bol dlhé roky najskôr tajomníkom a od r. 1976 až do r. 1999 zástupcom riaditeľa pre pedagogickú zložku náplne letnej školy. Rovnaké trendy sleduje aj súčasné vedenie letnej školy.

O celkovej charakteristike vývinových tendencií tejto letnej školy popri uvedenej kvantitatívnej stránke veľa napovie aj pohľad na základné zložky jej programu, teda pohľad na prednášky a jazykovú výučbu.

Už sme uviedli, že medzi prednáškami mali vždy dominantné postavenie jazykovedné a literárnovedné prednášky. Opakované kritické poznámky Š. Ondruša vyčítajú vedeniam, ktoré prišli po jeho riaditeľovaní, že v tejto zložke programu sa až príliš odklonili od zámerov prvých dvoch riaditeľov, keď do náplne SASu zaraďovali aj prednášky z iných vlastivedných disciplín, ba aj z disciplín, ktoré iba voľnejšie či sprostredkovanejšie súvisia s celkovou slovakistickou orientáciou tejto letnej školy. Isté posuny sú tu naozaj evidentné, ale aby tu nedochádzalo ku skresľovaniu reálnej situácie, zaznamenajme aspoň tieto výrečné skutočnosti: 1. Nielen v prvých ročníkoch slovenskej letnej školy, ale už v slovenských týždňoch pražskej LŠSŠ sa vždy medzi prednáškami objavili popri témach z jazykovedy a literárnej vedy aj témy širšie slovakisticky orientované. V charakteristike začiatkov našej letnej školy sme už konštatovali, že zastúpenie týchto ostatných tém nebývalo ani vtedy nejako zanedbateľné, že sa tu v niektorých ročníkoch spomína popri jazykovednom a literárnovednom cykle aj cyklus historických prednášok. Reč archívnych dokumentov je tu jednoznačná: Popri jazykovede a literárnej vede tu vždy mali svoje zastúpenie aj prednášky z iných (najmä vlastivedných) diciplín. Nezabúdajme však - SAS bol od začiatkov letnou školou slovenského jazyka a kultúry. 2. Určitý nárast prednášok so širšou orientáciou súvisí s badateľnými zmenami samého adresáta. Na okraj tejto problematiky J. Mistrík v citovanej štúdii okrem iného píše: „V prvých rokoch to boli prevažne slovakisti, ktorí boli orientovaní filologicky, neskôr začali dochádzať na SAS účastníci so širšou orientáciou ... ktorí sa zaujímali o všestranné poznanie krajiny" (1990, s. 10). Ešte výraznejšie sú posuny v štruktúre uchádzačov o našu letnú školu po zmenách z r. 1989 a po vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Aj na to musí náš program v súčasnosti pamätať. 3. Ako ukázal náš pohľad na zastúpenie jazykovedných prednášok v prvých 25 zväzkoch zborníka SAS (Mlacek, 1996) i jeho doplnenie pohľadom na ich miesto v ostatných ročníkoch až po súčasnosť (porov. Mlacek, 2000), jazykoveda a literárna veda ostáva aj pri zohľadnení

spomenutých premien a pri vzraste prednášok z iných tematických oblastí vždy centrálnou a základnou zložkou náplne prednášok na tejto letnej škole.

Snaha o komplexnejší obraz profilácie prednášok na letnej škole nás núti zaznamenať popri spomínanom rozšírení tematického záberu ešte jeden dôležitý fakt, a to istú tematickú špecifikáciu, vytváranie akýchsi monotematických blokov v jednotlivých ročníkoch alebo v ročníkoch po sebe nasledujúcich. Takýmito celkami boli v prvých ročníkoch v oblasti jazykovedy prednášky E. Paulinyho a R. Krajčoviča z dejín nášho jazyka, Š. Ondruša o istých okruhoch slovenskej a slovanskej etymológie, Š. Peciara o slovensko-českých jazykových vzťahoch, také boli v čase pôsobenia J. Mistríka vo funkcii riaditeľa napríklad prednášky zahraničných slavistov o slovenských nárečiach v zahraničí (G. Benedek, D. Dudok, F. Gregor), rozvitím tohto tematického celku boli v rokoch 1997-99 prednášky o členitosti základných troch nárečových typov na Slovensku (táto špecifikácia sa pritom spájala s väčším sústredením pozornosti na daný región, nielen v náplni prednášok, ale aj v ďalších bodoch programu týchto ročníkov). Najucelenejšími projektmi boli v tomto smere prednáškový cyklus porovnávajúci slovenský predložkový systém s viacerými príbuznými i nepríbuznými jazykmi (1989 - prednášateľmi boli E. Horák, J. Kerďo, J. Škultéty, J. Taraba, N. Milecová, E. Ružičková, G. Szabomihalyová) a prednáškový cyklus o premenách slovenčiny na konci 20. storočia (išlo o rozvitie projektu, ktorým sa slovenskí jazykovedci zúčastnili na riešení širších slavistických projektov). Všetky uvedené celky - predovšetkým však posledné dva - výrazne korešpondovali aj s úlohami letnej školy v oblasti praktickej jazykovej výučby, a tak patrili k témam profilujúcim celý príslušný ročník SASu.

K charakteristike vývinových tendencií našej letnej školy zaiste patrí aj sledovanie praktických jazykových cvičení a ich zastúpenia v náplni jednotlivých ročníkov. Tieto cvičenia mali aj majú nezastupiteľné miesto v každom programe SASu - ten je totiž

školou, na ktorej sa učí nielen v jazyku, ale sa učí aj sám jazyk. Pri spomínanom štarte, keď pri nízkych počtoch účastníkov (v 1. ročníku bolo spomínaných 19 účastníkov, v ďalších dvoch ročníkoch 49 a 58) a pri ich prevažne filologickej orientácii sa predpokladal aspoň istý stupeň ovládania slovenčiny, boli v náplni letnej školy najmä fakultatívne jazykové cvičenia. S rozšírením počtu účastníkov v nasledujúcich ročníkoch a s pribúdaním takých, ktorých jazyková kompetencia bola veľmi nízka alebo až nulová, sa povaha jazykových seminárov mení: stávajú sa pevnou zložkou programu, diferencujú sa podľa stupňa ovládania slovenčiny, v nižších skupinách aj podľa jazykového pozadia, z ktorého sa pri vlastnej výučbe vychádza. Najmä v posledných ročníkoch výrazne pribudlo frekventantov, ktorým ide na letnej škole v prvom rade o zdokonalenie sa v jazyku. Preto sa praktická jazyková výučba najmä v nižších skupinách posilnila (takže tvorí vlastne jadro celej náplne programu takýchto skupín) a zreteľne diferencovala: popri základných jazykových seminároch pribudli jazykové cvičenia aj konverzačné cvičenia. Ohlasy na túto intenzitu aj špecifikáciu jazykovej výučby sú zo strany samých účastníkov jednoznačne pozitívne.

Súčasné vedenie letnej školy si aj pri takýchto pozitívnych signáloch uvedomuje, že SAS sa nemôže ani v krúžkoch pre začiatočníkov zmeniť na obyčajnú jazykovú školu, že aj účastníci z takýchto skupín musia dostať aj čosi viac, čosi, čo aj v takýchto prípadoch uchová profil SASu ako slovakistických a akademických štúdií. Jednou z ciest v tomto smere je aj zaradenie niekoľkých cudzojazyčných prednášok (bývajú to najviac 3 alebo 4 pre jednotlivé skupiny) so slovakistickou tematikou. Doteraz to boli predovšetkým encyklopedicky orientované prednášky o slovenskom jazyku, o slovenskej literatúre, o slovenskej histórii a o istých okruhoch zo slovenskej etnológie. Bolo hlbokým nedorozumením, keď sa v tomto kroku - sprevádzané niekedy silnými ba až urážlivými slovami - videlo oslabovanie slovakistickej profilácie SASu: cieľom tohto kroku bolo práve naopak podporiť túto

profiláciu aj v skupinách pre začiatočníkov, ktorí ešte nie sú schopní počúvať prednášky v slovenčine.

Na záver tejto pasáže nášho textu, v ktorej sme sa pri sledovaní vývinových premien letnej školy SAS sústredili najmä na základné formy práce a na ich tematickú orientáciu, treba konštatovať ešte jeden dôležitý fakt: Práve na tejto letnej škole sa položili základy osobitného výskumu slovenčiny ako cudzieho jazyka. Paralelne so SASom tu síce existovali aj iné formy vzdelávania v slovenčine (boli tu strediská pre jazykovú prípravu cudzincov prichádzajúcich na naše vysoké školy, na ne dnes nadväzuje Ústav jazykovej a odbornej prípravy UK - nedávno oslávil spolu so svojimi predchodcami už 40. výročie existencie), ale prvé systematické príručky zo slovenčiny vznikli práve na pôde našej letnej školy: Príručky P. Baláža a M. Darovca vyšli vo viacerých jazykových mutáciách (pričom spoluautormi týchto mutácií boli ďalší spolupracovníci SASu, najmä M. Čabala, J. Bartoš, neskôr aj ďalší). Postupne pribudli na SASe aj príručky J. Mistríka (spoluautorkou ruskej verzie bola ruská slovakistka a bohemistka R. Tuguševa) a J. Prokopa. Až na základe takýchto prác mohli vzniknúť viaceré štúdie P. Baláža o výskume istých okruhov gramatiky slovenčiny z aspektu jej vyučovania pre cudzincov, až potom mohol vzniknúť aj projekt ucelenej gramatiky nášho jazyka pre cudzincov (J. Dolník) a štúdie o odbornej komunikácii v jazykovej príprave cudzincov (J. Pekarovičová). Na tento rozmer pôsobenia SASu sa nezabúda ani v súčasnosti: Od polovice 90. rokov, keď P. Baláž ako vtedajší zástupca riaditeľa letnej školy inicioval a rozbehol vydávanie príručiek pre jednotlivé seminárne skupiny pod pracovným názvom Knižnica SAS (novšie zmeneným na Edícia SAS), vyšlo viacero príručiek (ich autormi a autorkami sú M. Vajičková, Ľ. Žigová, H. Steinerová, K. a B. Resutíkové, D. Serafínová a P. Baláž), ktoré prispievajú k zdokonaľovaniu slovakistickej prípravy už nielen na našej letnej škole, ale aj na iných jazykových „prípravkách" pre cudzincov, ba aj v zahraničí (viaceré z nich využívajú aj slovenskí lektori na zahraničných lektorátoch

slovenčiny). Ak k týmto konštatovaniam pripočítame fakt, že aj v zborníkoch Studia Academica Slovaca, o ktorých budeme osobitne hovoriť v záverečnej časti tohto príspevku, je viacero porovnávacích štúdií o slovenčine, o slovenskej literatúre aj celej slovenskej kultúre, ktoré v mnohých smeroch prihliadajú aj na špecifickú didaktickú transformáciu svojich prístupov so zreteľom práve na poslanie tejto letnej školy, potom môžeme oprávnene dôjsť k sumarizujúcemu poznatku, že SAS naozaj prekročil brány jednej fakulty či univerzity a stal sa významnou zložkou celého slovenského vzdelávacieho a kultúrneho života.

K celkovej charakteristike vývinu tejto letnej školy patrí aj pohľad na jej účastníkov, na ich zloženie a smerovanie. Niektoré veci z tejto sféry sa naznačili už v predchádzajúcich častiach tohto textu, preto na tomto mieste sa pristavíme iba pri niektorých faktoch.

Už sme spomenuli skromné počty účastníkov v začiatkoch (19, potom 49, 58). Pri 4. ročníku sa už počet dostal na hranicu stovky (presne 99, z toho 33 z vtedajšej Juhoslávie), tento ročník sa však zo známych dôvodov nedokončil: po vstupe vojsk sa účastníci doslova rozutekali. Trvalo potom viac rokov, kým sa tento šok prekonal a SAS sa dostal na predtým dosiahnutú úroveň počtu účastníkov - až v r. 1975 sa prekročil počet sto. Najvyššie čísla sa dosiahli v 90. rokoch: 1997 - 184 účastníkov 1996 - 181, 1990 - 180, 1995 - 174, 1998 - 171, 1993 - 165, 2000 - 160, 1994 a 1999 - 155 účastníkov atď. Na doterajších 36 ročníkoch letnej školy SAS sa celkovo zúčastnilo 4512 frekventantov (počet fyzických osôb je v skutočnosti nižší, lebo viacerí z nich boli na našej letnej škole opakovane), ktorí pochádzali z 57 štátov (najvyšší počet zastúpených štátov v jednom ročníku bol 35 v r. 1998, 34 v r. 1996, 32 v r. 1999 a 31 v r. 2000).

K obrazu o účastníkoch letnej školy patria nielen uvedené fakty, ale aj pohľad na ich profiláciu. A tá sa za tých 35 rokov dosť výrazne posunula. To podstatné v tomto smere povedal už J. Mistrík v citovanej štúdii, jednako tu treba ešte čo-to dodať. Predovšetkým, treba zaznamenať, že nie je pravdou, ak sa niekedy formulujú veci

tak, akoby v začiatkoch SASu boli jeho účastníkmi iba spisovatelia, básnici, prekladatelia, profesori a docenti a v jeho súčasných ročníkoch zasa iba vysokoškolskí študenti. Zmenil sa pomer medzi týmito skupinami, ale faktom je, že vysokoškolskí študenti mali svoje zastúpenie od samých začiatkov a na druhej strane zasa aj v posledných ročníkoch boli medzi účastníkmi aj vyzreté vedecké, umelecké a tvorivé osobnosti. Zmenil sa pomer týchto dvoch skupín: Kým v prvých ročníkoch bývalo študentov niečo vyše tretiny, dnes sa ich počet blíži k dvom tretinám počtu účastníkov.

Dôvodom týchto posunov je viacero, spomeňme však aspoň dva najzreteľnejšie: V minulosti, keď mali rozličné kultúrne ustanovizne ťažkosti s pozývaním svojich zahraničných partnerov do vtedajšej ČSSR, riešenie sa ľahšie našlo cez ich príchod na SAS. Tie isté ustanovizne dnes pozývajú básnikov, spisovateľov, redaktorov, prekladateľov priamo, nepotrebujú na to prostredníctvo SASu. Druhou vecou je rozmach lektorátov slovenčiny v zahraničí: Každý z 25 našich lektorov na zahraničných univerzitách sa usiluje, aby sa jeho študenti dostali na SAS, počet študentov sa tým zákonite zvyšuje. Opätovne však pripomíname, že aj napriek uvedenému boli aj v posledných ročníkoch viaceré významné osobnosti. Pravdaže, ich prítomnosť sa ináč cíti a uvedomuje pri celkovom počte 160-170 účastníkov, ako sa pociťovala pri počte 50-70 účastníkov. Skúsenosti napokon potvrdzujú, že investovať do slovakistov a slavistov v radoch vysokoškolákov sa naozaj vypláca (osobným potvrdením tejto skúsenosti je vlastný autorov poznatok: Kedysi v 1. polovici 70. rokov mal vo svojej skupine na SASe krúžok krakovských študentov - dnes sú to docenti, prekladatelia, lexikografi a ďalší významní reprezentanti poľskej slovakistiky).

S charakteristikami účastníkov tejto letnej školy súviší ešte jeden dôležitý fakt: Podstatnú väčšinu zloženia všetkých doterajších ročníkov tvoria účastníci, ktorí k nám prichádzajú ako štipendisti nejakej z našich inštitúcií. Videli sme, že už pri kreovaní SASu sa vtedajšie Povereníctvo školstva a kultúry SNR zaväzovalo poskytovať každoročne do 50 štipendií. Hlavným gestorom v

súčasnosti je Ministerstvo školstva SR, ktorého štipendisti tvoria v posledných rokoch takmer dve tretiny všetkých účastníkov. V nedávnych rokoch bývali gestormi aj Ministerstvo kultúry SR (posledné dva roky už nie je), ďalej Matica slovenská (tá už tiež dva roky neposkyje nijaké štipendiá), Dom zahraničných Slovákov. Stálym gestorom je aj Rektorát Univerzity Komenského. Celkom jednotlivo bývajú gestormi aj niektoré ďalšie ustanovizne (niekedy Slovenská akademia vied, výnimočne aj Ministerstvo zahraničných vecí SR). V minulosti nimi bývali aj organizácie spisovateľov, dramatikov, prekladateľov. Gestorstvo zo strany organizácií alebo inštitúcií z iných odborov, než je školstvo a kultúra, sa tiež vyskytlo celkom výnimočne. V ostatnom desaťročí trochu narástol počet samoplatcov, ich zastúpenie v celkovom zložení jednotlivých ročníkov je však stále pomerne malé.

Nedeliteľnou súčasťou celkového obrazu letnej školy a jej vývinu je aj jej vedenie, jej organizátori. Ako sa už uviedlo, iba predchodca dnešného SASu, spomínaný slovenský týždeň letnej školy, mal v 1. ročníku tzv. riadiaci štáb, ďalšie ročníky tohto týždňa a potom samostatná letná školy mali vždy svojho riaditeľa. Prvých päť ročníkov bol riaditeľom E. Pauliny (v 2. ročníku bol spoluriaditeľom Š. Ondruš; pripomeňme však, že E. Pauliny viedol ako riaditeľ aj tri ročníky spomínaného slovenského týždňa pražskej letnej školy, 1962-64), po ňom vykonával túto funkciu 2 roky Š. Ondruš (1970-1971) a po ňom 20 ročníkov pripravil a viedol ako riaditeľ J. Mistrík. Pisateľ týchto riadkov je v tejto funkcii od r. 1992 a týmto ročníkom uzatvára už desiatku ročníkov. Do užšieho vedenia vždy patrili tajomníci alebo (od r. 1976) zástupcovia riaditeľa (už predtým bol v r. 1968-69 zástupcom Š. Ondruš, hoci súčasne boli vo vedení aj tajomníci). Ak tu vezmeme aj ročníky spomínaného slovenského týždňa, v uvedených funkciách sa doposiaľ vystriedalo 20 pracovníkov, z ktorých treba na prvom mieste spomenúť P. Baláža, ktorý vykonával tieto funkcie neuveriteľných 28 rokov (a ďalšie roky bol ešte lektorom), ďalej J. Vatrála (17 ročníkov), A. Keníža (už 11 ročníkov a vo funkcii je aj v tomto roku), J.

Štibraného (8 ročníkov a dva ročníky bol tajomníkom slovenského týždňa), potom M. Čabalu (6 ročníkov), I. Slimáka (4 ročníky). Ďalšími tajomníkmi a zástupcami boli J. Bartoš, E. Kudlička, J. Svetlík, B. Hochel, J. Zambor, L. Mlynka, ako aj - last, but not least - viaceré pracovníčky: O. Kovačičová, J. Lauková a v súčasnosti J. Pekarovičová (pričom netreba zabudnúť, že tajomníčkou 1. slovenského týždňa bola H. Urbancová; na tomto mieste ešte raz pripomeňme, že pri začiatkoch slovenského týždňa boli tajomníkmi aj R. Krajčovič, K. Palkovič a v Banskej Bystrici J. Matejčík). Do širšieho vedenia patria vždy aj lektori - za tie roky je to niekoľko desiatok ľudí. Nebudeme tu uvádzať ich zoznam, iba uvedieme, že vyše 30 ročníkov v tejto funkcii vytrvali J. Sabol a E. Kudlička, za nich sa radia M. Darovec, J. Prokop, J. Pekarovičová, O. Sabolová, M. Vajičková, K. Resutíková, H. Steinerová, D. Serafínová, H. Štupáková, J. Dolňanová, J. Mlacek, E. Schwambergerová a ďalší. Zloženie vedenia napokon utvárajú sekretárky či tajomníčky. Tých sa v celej histórii (aj spomínanej prehistórii) SASu vystriedalo 9, najdlhšie z nich bola vo funkcii D. Augustinska (16 ročníkov), O. Hazuchová (8), J. Wolfová-Piovarčiová (5), E. Tesarčíková (4).

Po tomto mnohostrannom, ale zaiste nie celkom komplexnom pohľade na vývin jednotlivých zložiek a tvárí našej letnej školy prechádzame k tretiemu v úvode spomínanému jubileu, k faktu, že týmto zväzkom zborníka Studia Academica Slovaca sa završuje už tretia desiatka jeho ročníkov. Tento tematický okruh si už nevyžaduje taký podrobný rozbor ako predchádzajúce dva, lebo jednak sám zborník zachytáva a dokumentuje všetko podstatné o ňom samom a jednak sa o jeho poslaní, profilácii aj konkrétnej náplni v jednotlivých zväzkoch už všeličo publikovalo. Ak ponecháme stranou menšie publicistické ohlasy na jednotlivé zväzky, môžeme konštatovať, že o zborníkoch Studia Academica Slovaca, resp. o jednotlivých ich tematických celkoch (napr. o jazykovedných štúdiách v nich) vyšlo viacero odborných recenzií a referátov (naposledy napr. M. Dudok v Novom Sade). O celkovej orientácii zborníka písal zakladateľ tejto série J. Mistrík už v úvode

do 1. zväzku a neskôr znova v citovanej štúdii z r. 1990. Od 25. ročníka samého zborníka vyšlo v ňom niekoľko osobitných pohľadov na štúdie z jednotlivých vlastivedných disciplín (porov. Fircherová, 1997; Mlacek, 1996, 2000; Mlynka, 2000; Sabolová, 1998). V takejto situácii teda pripomenieme iba niekoľko doplňujúcich či sumarizujúcich poznámok, ktoré predsa čo-to dopovedia nielen o tomto jubileu, ale predovšetkým o celom tomto výnimočnom projekte.

Základné poslanie zborníkov letnej školy zreteľne vymedzil už v spomínanom úvode k 1. zväzku J. Mistrík, keď napísal, že sa nimi sleduje zámer, „aby sa texty stali základnou študijnou literatúrou nielen frekventantov SAS, ale všetkých slovakistov, ktorým ide o to, aby slovenský jazyk, literatúru a kultúru poznávali v širokom kontexte" (s. 5-6). Z tejto formulácie i z ďalších častí tohto úvodu je pozoruhodná jednak myšlienka, že zborníky SAS nie sú určené iba frekventantom letnej školy, ale všetkým slovakistom, a jednak predstava, že ďalšie ročníky a zväzky majú cyklicky dopĺňať to, čo sa publikovalo v predchádzajúcich. S týmito všeobecnými zámermi organizátora tohto projektu korešpondujú aj viaceré konkrétnejšie postupy, ktorými a v ktorých sa tieto všeobecné predstavy realizovali. Išlo najmä o tieto skutočnosti: Ako napovedá podtitul každého zväzku, v zborníku sa publikujú iba také štúdie, ktoré vo forme prednášky (alebo úvodu do workshopu) odzneli na samej letnej škole (predovšetkým v príslušnom ročníku). Témy prednášok môžu na seba nadväzovať (už sme spomenuli, že niekedy išlo o akési tematické alebo personálne cykly), nemajú sa však doslovne opakovať. Ak túto zásadu spojíme so základnými kvantitatívnymi údajmi o celej doterajšej sérii (v doterajších ročníkoch vyšlo vyše 940 štúdií, z toho vyše 490 jazykovedných, čo predstavuje vyše 13 000 strán prevažne vedeckého textu), môžeme bez zveličovania konštatovať, že máme do činenia s jedným z najpozoruhodnejších projektov v oblasti slovenskej kultúry.

Naše malé pristavenie sa pri niektorých jubileách tohto nejubilejného ročníka letnej školy SAS ukázalo, že celé toto

podujatie a jeho jednotlivé stránky by si pre svoje poslanie v slovenskej kultúre zaslúžili pomaly už aj monografickú pozornosť, aby sa nestrácalo vedomie súvislostí, aby sa Studia Academica Slovaca aj takto stávali súčaťou pamäte národa.

L i t e r a t ú r a

FISCHEROVÁ, A. : Slovenská kultúra v zborníkoch SAS. In: Studia Academica Slovaca 26. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1997, s. 270-289.
MISTRÍK, J.: K histórii Letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca. In: Studia Academica Slovaca. 19. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1990, s. 7-13.
MLACEK, J.: Jazykoveda v dvadsiatich piatich zväzkoch zborníka Studia Academica Slovaca. In: Studia Academica Slovaca. 25. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1996, s. 264-272.
MLACEK, J.: Problematika slovensko-českých vzťahov (najmä jazykových) v programoch letnej školy SAS. In: Slovensko-české vzťahy a súvislosti. Red. J. Hvišč. Bratislava, T.R.I. MEDIUM 2000, s. 232-240.
MLYNKA, L.: Ľudová kultúra v zborníkoch Studia Academica Slovaca. In: Studia Academica Slovaca. 29. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 2000, s. 337-345.
SABOLOVÁ, O.. Analýza literárnovedných prednášok v 25 zväzkoch zborníka Studia Academica Slovaca. In: Studia Academica Slovaca. 27. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1998, s. 226-332.